

JUHÁSZ GYULA

ÖRÖKSÉG

Válogatott prózai írások

Válogatta Péter László

TARTALOM

ELSŐ KÖTET

ÉLET ÉS IRODALOM

CSOKONAI
GORKIJ
REVICZKY GYULA
NIETZSCHE ÉS A TÁRSADALOM
IBSEN
FÉNYES ADOLF
ADY ENDRE ÚJ VERSEI
A DUGONICS-SZOBA
REMBRANDT
TOLSZTOJ
PETŐFI VELÜNK VAN
TANÁROK
MEGÖLTEK EGY KIRÁLYT
A MAGYAR ROUSSEAU
HÁROM ÚJ SÍR FÖLÖTT
A NAGYVÁRADI NYITÁNY
A DUK-DUK AFFÉR UTÁN
KOMJÁTHY JENŐ JELENTŐSÉGE
A KIS PETŐFI SZEGEDEN
MAGYAR POÉTIKA
ALKOHOL ÉS IRODALOM
NÉGYESY ÓRÁK
KIS NAPÓLEONOK
REVENTLOW
JÖVENDŐ
BOMBA HELYETT BOMBASZT
IRODALOMPOLITIKA
A NYUGAT
MOST VAGY SOHA
TÖRÖK GYULA
OKTÓBERI IFJÚSÁG
ZRÍNYI, A KÖLTŐ
PAPI TANÁCS
VÖRÖSMARTY
KAFFKA MARGIT
FRANCIÁK SZEGEDEN
A MADÁR FIAIHOZ
LÁTOGATÓBAN DR. DETTRE JÁNOSNÁL
1919
SPARTACUS
MAGYAROK, SZERBEK: EMBEREK
ADY ENDRE
VENDÉE
DÓZSA GYÖRGY EMLÉKE
GYEREKEK TÁNCOLNAK...
KOSSUTH
GORKIJ ÜZENETE
SZÍNHÁZI EMLÉKEK
GÁRDONYIRÓL
SZEGED A FORRADALOMBAN
A MUNKÁSSÁG NÉLKÜL
ÜZENET A HOLNAP VÁROSÁNAK
NEM ENGEDJÜK A FORRADALOM VÍVMÁNYAIT!
TÖRÖKORSZÁGI LEVÉL

BUDAPEST
SZABÓ DEZSŐHÖZ
FÉRFIAS BESZÉD
ANATHÉMA
A FÖLD MEG A VÁROS
NYOMORGÓ GYERMEKEK
ADY
MIKOR ÉN PIARISTA VOLTAM
SZABÓ DEZSŐ
HALASI ANDOR, A KRITIKUS
GÁRDONYI GÉZA
CSEVEGÉS Petőfiről
CSEVEGÉS Pekár Gyuláról
CSEVEGÉS a csevegésről
A KÖNYVEK ÉS ÉN
JÓZSEF ATTILA VERSEI ELÉ
CSEVEGÉS Kelemen Béla könyvéről
CSEVEGÉS az öngyilkosságról
CSEVEGÉS Költők Tápén
RIEDL FRIGYES
ADY ÉS A HOLNAP
RÉTI ÖDÖN
A KÁVÉHÁZ HALÁLA
BABITS SZEGEDEN
BRÓDY SÁNDOR
ANATOLE FRANCE
MENKÓ LÁSZLÓ
A SZÉPSÉG BETEGE
SZABÓ DEZSŐNEK
NIETZSCHE
PERELJ URAM, PERLŐIMMEL
REMÉNY
DON CARLOS, SPANYOL INFÁNS
IZSÓ FÖLTÁMADÁSA
HOL VAGY, GYULAI PÁL?
HEVESI SÁNDOR
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
MAKÓ
VINCENT VAN GOGH
SZEGÉNYJOGÚ TEMETÉS
HÓDOLAT
AZ IRODALOM EGYEZSÉGE
NYÍLT LEVÉL NÉGYESY LÁSZLÓHOZ
MAGYAR BIZÁNC
RIPPL RÓNAI
KÁROLYI LAJOS
MÓRA FERENC EZEREGY ÉLETE
CHAPLIN MŰVÉSZETE
SZÖRI
BÉKEFI
DANKÓ PISTA
KARINTHY
ADY
BRAMIN
EGYETEMI TÁRSAK

MÁSODIK KÖTET

TÁRCÁK, NOVELLÁK, RIPORTOK

EKLOGA
A HÓDÍTÓ RIHÁSZ
IGAZ MESEK
KÉPEK A BÚCSÚRÓL
ROMEO ÉS JÚLIA
COIGNARD ABBÉ VÉLEMÉNYEI AZ ALKOHOLRÓL
TÁPAI LAGZI
AZ ÖNGYILKOSSÁG
MIHÁLY ARKANGYAL
KÖLTEMÉNYEK PRÓZÁBAN
MESE A PIROS SZÍVRŐL
DIALÓGUS A KÖNYVTÁRBAN
A LEGSZEBB HALÁL
A SZOBOR
TÜZEK
ÖRÖKSÉG
MUZSIKÁK
A PUSZTÁBAN KIÁLTÓ
A PILVAXBAN
LACZKOVICS
ARTUR
HA NEM SZERETSZ...

ORBÁN LELKE

A TÉKOZLÓ FIÚ

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN ÉLETE

ÉS MŰVEI

Bevezetés
Az első állomások
A patikától a redakcióig
A riporttól a regényig
Az a három esztendő
A két Pisták
A Szegedi Naplónál
Az első könyv
Intermezzo
A Jegenyék alatt
A város szolgálatában
Termékeny évek
A fehér asztalnál
A Dugonics Társaságban
A világot jelentő deszkák
Az író napáldozatja
Népek az ország használatában
Tövisek és virágok

SZAKÁLLSZÁRÍTÓ

ELSŐ KÖTET

ÉLET ÉS IRODALOM

Cikkek, tanulmányok

CSOKONAI

Halálának százados évfordulója üde emlékezetben köszönti Csokonai Vitéz Mihályt. Költői alakja egy századon át csak nagyobbodott, csak nemesbedett, s a jövő esztendei évforduló nem lesz hivatalos emlékezés, hanem fényes és meleg apotheózis. Az életében száműzött királyt halála után száz esztendővel végleg visszahelyezzük arra a trónusra, amely őt kezdettől megillette volna, s amelynek rövid és sivár életében állandóan büszke pretendense vala.

Igen, ő a maga korában nem tartozott a hivatalosok közé. Irodalmi udvara, szalonja nem volt, hiszen gyakran ágya sem akadt, ahová fejét nyugalomra hajtsa. Tudományos társulások, újságok és szemlék nem vonták be érdekköreikbe, mint ahogy catói lelkű ellensége, Kölcsey mondja: Csokonai inkább mulatott aljnép körében, mint grófok és bárók társaságában.

Alakja, sorsa a *garabonciás diákot* juttatta a kortársak eszébe. Magyar Cyrano volt, kóbor lantos, kijátszott szerelmes, csúf arcú és széplelkű poéta. Halála után, szinte a temetésén, Kölcsey dob kemény göröngyöket korai sírjára.

Schilleri fensőbbiséggel, olympusi nyugalommal állapítja meg, hogy Csokonai nagyon paraszti, nem elég művelt, hogy szelleme iskolás, tehetsége nem eredeti, Bürger szolgai utánzója egész pályáján keresztül, hogy Dayka és Virág messze fölötte állanak. Ma már ez akadémikus kritikának éppen az ellenkezője igaz. A paraszti Csokonait Petőfi méltónak ítéli, hogy megénekelje; az iskolás szellem ma a szabad, féktelen egyéniség egyik, a múltból reánk mosolygó példaképe. Daykát az élet elfeledte, míg Csokonai ércszobrát ott csodálja Debrecen főterén, s a garabonciás diák kedvesen bánatos humora Rákosi Jenő színművében éled föl újra a százados évfordulón.

Kölcsey gáncsai után még nagyobb megalázás következett: a feledés!

Lassankint mossák le alakjáról a gyalázat és közöny foltjait, s igaz fényében csak a hetvenes években mutatja be Dóczi Lajos remek tanulmánya.

E carlyle-i kísérlet letarolta előttünk mindazt, amit Csokonai formaművészetéről mondhatnánk, de meghagyta nekünk azt, ami mégis a legnagyobb érték: az egyéniséget, fejlődését és kialakulását, és ami mindent betetöz: világnézetét.

Csokonai korát meglehetősen hamis világításban mutatja be a mi hol dogmatikus, hol tudománytalan irodalomtörténetírásunk. Az újjáértékelés munkája az ifjúságra vár. Toldy Ferenc németesen iskoláknak nevezte el a különböző irányokat, s múzeumóri pontossággal könyvelte el az egyes neveket és egyéniségeket. Az életben és művészetben nincsenek iskolák, és ha vannak, ott nincs igazi élet és igazi művészet.

Igaz értékek e korban: Csokonai és Berzsenyi. Ezek az önállók, mert *egyéniiségek*. Kisfaludy Sándor osztályköltő, előtte a nemesnél kezdődik az ember, nála minden a szerelem körül forog és pedig átlaglelkek átlagszerelme körül. Csokonai ellenben a nép első igazi költője. Addig is írtak magyar költők a magyar népről, például Orczy.

De ezek mintegy lealázták magukat hozzá, megveregették a misera plebs contribuens igába görbedő vállát; Csokonai keblére öleli a népet, *a Szegény Zsuzsi, a Parasztdal éppen olyan tiszta kifejezői a népléleknek, mint a kuruc és székely balladák, mint Petőfi dalai, Izsó Búsuló juhásza és Munkácsy genre-képei*.

De ez inkább történeti érték, mint abszolút művészi; Csokonai igazi nagyságát máshol fogjuk keresni és föltalálni.

Csokonai pályáján a lángész kétségtelen jeleivel találkozunk.

Sajnos, e csillag sokszor felhőbe borúlt, és korán átszaladt az örökkévalóságba, de fénye és melege elsőrendű égi jelenségre vallanak.

Pályája elején átlagérzések művészi, de nem egészen eredeti kifejezője. A nyelv és verselés, amely a Lilla-dalokban és anakreontikumokban megjelenik, tanulmányra méltó, de itt még Csokonai nem az az egyéniség, aki elragadni tud. Kedvvel ringatózunk e dallamok árján, de az érzések és gondolatok csak a nyárspolgárok előtt szenzációk, a lángész meghaladta, sőt utálja őket, mert közönségesek. Mégis vannak a Lilla-dalok között olyanok, amelyeket a forma művészete e nemben elsőrendűkké avat.

Idegen cafrangok, átlagos érzelmek lassan-lassan elmaradnak, s aki e fejlődés minden határkövénél megáll, részese lesz annak a fölemelő látványnak, mint születik, tisztul, válik egyre ragyogóbbá s egyre magasabban delelővé egy csillag a magyar költészet tejutas égboltján: Csokonai.

A második korszak elejének a pogány életöröm egyre erősödő, egyre öntudatosabb, egyre mélyebben csendülő vezérmotívuma. Szakítás a múlttal, a mesterek bálványimádásával, majd a maga útjára lépés: ez ennek a korszaknak kezdete. Meglátása a természetnek, amelyet az olasz marinizmus versailles-i parknak tüntetett föl néki, s szerető rajzolása e természetnek: ez az első lépés az új ösvényen. Megírja a magyar költészet egyik *legmerészebb* versét, a *Feredést*. Hadd piruljon a gyáva erény, az életképtelen aszkézis és prűdéria. Van-e szebb látvány egy női testnél, amelyen az ifjúság és öröm rózsái fakadnak?

Rubensi merészséggel festi az új tárgyat:

*Miként pirosolnak
Mikor meghajolnak
Fényes szárai,
Márvány combjai,
Amelyeket főhajtva,
És utána sóhajtva
Csókolnak magok
A szép virágok.*

*Vajha én most, vajha virág lennék
Én is ilyen complimentet tennék!*

s miután lefesti a vízbe lépést:

*Vajha én most, vajha egy hab lennék,
Én is szerelmes testén pihennék.*

Két lángészt ismerek. Az egyik ősi, ösztönszerű, vagy legalábbis maradandó átlagérzéseket dob lelke vulkánjába s onnan újak, ragyogók és örökek gyanánt kerülnek ki a világba. Az ilyen lángész üstökén fogja korát, tanítja és vezeti azt. Ilyen Victor Hugo, a gyermekek, az alázatosak és a szegények költője.

A másik lángész? Új érzések, új gondolatok hideg és forró lázát oltja az előkelő lelkekbe. Az ilyen lángész botrányköve korának; az ilyen lángész jelszava: Csak ahol sírok domborulnak, ott van föltámadás! Ilyen Nietzsche, az emberfölötti ember, a hatalomhoz való akarat költője. Történik néha csoda, hogy a két lélek egybeolvad és ilyen titáni szerelem gyümölcse: *Hamlet*!

Csokonai lángesze nem fejlődhetett ki, a talaj, amelyből e lélek táplálkozott, vizenyős volt és halálthozó.

Lassú, de biztos étape az ő költői pályája, amelynek hamar útjába áll a könyörtelen halál, testvére a nyomornak és szenvedésnek, amely Csokonai agyát megőrölte. Bús gyönyörrel nézzük a merész szárnycsapásokat, amelyekkel a halandó lángész az örökkévaló művészet egébe tör.

Fejlődése kezdetén, a mámor, a vágyak idején még tombol szívében az az életöröm, az a pogány életszomj, amely egyéniségének egyik alapszíne és pedig idővel egyre jobban fakuló alapszíne volt.

A lángész első lépéseit idegen karok közt teszi meg. Mohó tudásszomjjal készül jövő pályájára. Ez a másik alapszíne az ő egyéniségének. Bámulatosan sokoldalú műveltsége volt, de az életnek, önmagának tanult, nem az iskolának, a szaktudósoknak.

Egyénisége szokatlan nagyságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a mesterként precíz és iskolás akadémikusok mintáin nevelt Csokonaiból e korszak legtermészetesebb és legszilajabb költője lesz, akinek élete merev dogmák ellen vívott szélmalomharcban és saját féktelensége ellen küzdő forrongásban merül ki és roskad össze.

Mily távol áll ettől az egészséges és élettől duzzadó érzékiségtől, ettől a vakmerően szép festéstől kegyetlenül szelíd kritikusának, Kölcseynek tárgyaltan álmodozása, meddő sóvárgása, holdsugaras vágya!

Dagadó *életöröm* nélkül nincs lángész, mint ahogy nincs tavasz napsugár nélkül.

De jó a nyár, és a sugarak elperzselik a virágokat, erdők fölég, jó az ősz és örömünk sápadtan hervad el, jó a tél és a többi - néma csend.

A nagy emberek már e földön szomorúak - mondja Dosztojevszkij Raszkolnyikovja, s ez a szomorúság hamar ködös őszbe vonja Csokonai ifjúságának tavaszát.

A nép, amelyet néhány dalában először koszorúz meg a költészet babérijával, nem érti őt. A garabonciás diáknak meg kell fogni a vándorbotot, s menni Pozsonyba, Komáromba, Curgóra, éhezni, fájni, koldulni és dalolni.

Csalódik népében, csalódik szerelmében. Illúziók hervadása következik, s az élet, a kegyetlen élet teljes sivárságával tárul a nagy alvajáró elé.

A nagy tűzpróba ez, amely semmivé olvasztja a gyöngét, az életre, a nagyságra képtelent, de izzóvá, ragyogóvá teszi az igazi egyéniség aszbesztjét! A nagy válaszut ez, amelyen a Herakleszek a virtus meredek és dicsőséges útjára törnek.

Csokonai győztesen került ki a nagy vereségből.

De a pogány istenek alkonya az ő lelkére is leszáll; az életörömtől ujjongó nagy Pán ő benne is meghal, s az ő lelkében is feltűnik a kereszt, az új megváltás, a szabadság. Megismeri Rousseaut, kitárul előtte a szabad jövő végtelen és gyönyörű perspektívája, s ő e jövődőség egyik legelső magyar pacsirtája lesz.

E ponton fognak kezét Csokonai és Petőfi, e két modern lélek, a szabad jövő e két öntudatos és merész prófétája!

*Természet! Emeld föl örök törvényedet,
S mindenek hallgatni fogják beszédedet,
E kézzel fogható sötétség eltűnik,
Az éjnek madara huholni megszűnik.*

*Egy jól tevő világ a mennyből kiderül
S a sok kigondolt menny mind homályba merül.
Ah, ti már is abból fakadt indulatok,
Nyelvemre harsogóbb hangokat ontsatok.
Siess, késő század, jövel, te boldog kor!
Én ugyan lelketlen por leszek már akkor.*

Nem Petőfi hangja ez, aki az éjszakai csalogánydalok után a jövődő pacsirta-dalát akarja elzengeni?

Igen, eszméi merészségében, érzelmei szilajságában Petőfi előzője, míg művészete Arany János prófétájának mutatja.

És itt visszatérünk Dóczy Lajos báró remek kísérletére, amely e pontnál nem mutatja ki, hogy mennyire rokon Csokonai és Arany realizmusa! Pedig mind a kettő egyazon forrásból fakad: a művészi látásból és egyben jelentkezik: a művészi visszaadásban. Csokonai ebben is új, ebben is merész és korában egyedülálló. A művészi naturalizmus páratlan példája *Tüdőgyulladásomról* írt költeménye, amelyben szinte fiziológiai alapon, de a kifejezés költőiségével írja:

*Fojtó sirokkóknak hevétől
Asznak tüdőhólyagjaim.
S a kriptáknak fagyos szelétől
Borsódnak minden tagjaim.
Szívem megett egy láthatatlan
Kéznek nyila bélőve áll
S mellem csontboltján irgalmatlan
Sarkával rugdos két halál.*

Mivé fejlődött volna a *Paraszt dal*, a *Dorottya*, a *Tihanyi ekhóhoz* költője, nem tudhatjuk, de az összetört lélek utolsó szárnycsapásai, a lélek halhatatlanságáról, a világköltészet legmagasabb ormai felé, *a világrejtély legnagyobb problémájához* vezetnek.

Arany János az ő szavaival fordítja Hamlet nagy monológjának első sorát, s egy század múltán is döbbenő áhítattal rebegjük vele a lét és nem lét kérdéseit...

Néhány nap múlva a nagy talány föltárult előtte és a magyar költészet elvesztette egyik legnagyobb egyéniségét, akiben a *művész és gondolkodó* szerencsés összhangban egyesült, aki először ölelte nagy szívére a *magyar népet*, aki életében kitagadott volt, halálában meggyalázott, halála után elfeledett, s akinek sírjára száz év múltán egy nemzet teszi le az elmúló bánat és az örökké tartó dicsőség koszorúját.

Szeged és Vidéke, 1904. december 25.

GORKIJ

Kettős harcot vívott: az élet és művészet harcát. Sorvadó testtel, beteg lélekkel. Egyik harcában a nyomor fojtogatta, a másikban a hatalom. Az igazi nyomor, hideg vacok és forróláz az agy. Szennyes bűn és tehetetlen igazság nyomora. S a hatalom? Minden gondolatot vérbe fojtó, minden igazságot mészárszékre vivő zsarnokság hatalma. Gorkij, az ember, a művész, győzött. A legnagyobb mélységekből a legnagyobb magaslatokra tört. A beteg kagyló ismeretlen örvényben gyöngyöket izzad, amelyek a világ urainak koronáját ékesítik. A még nyomorral vívódó Gorkij keserű nevét minden országok pompába fúló, tarka zsúrjain hangoztatták édes ajkakon. A legnagyobb csavargó a legnagyobb szennyből, bűnből, nyomorból mit hozott magával? Minő virágok fakadnak fertős ingoványban, sötét odúban, az élet mélységeiben? Gorkij ezt mondja nekünk, a világnak: „Nyomorogtam, szenvedtem, most itt vagyok, bénán, betegen. Nemsokára elmegyek innen. Figyeljétek reám: Az élet szép! Élni, élni, ezt akarja a rög, a fűszál, a féreg, az állat, az ember! Élni napsugáron, boldogan. Ez a föld a mienk, ne engedjétek, hogy egyetlen élőtől elvegye valaki! Az ember a legértékesebb a földön, lelkében végtelen jószág, szépség csírái szunnyadnak. Szeressétek, becsüljétek az embert, a nagyot és kicsinyt, az erőset és a gyengét! A sorssal szemben egyformák vagyunk! Az élet rövid, az igazság örök. Éljétek igazságban! Nem tudom, honnan jöttünk, hová megyünk, de érzem, hogy szeretni és dolgozni kell!”

Egyetemi Lapok, 1905, február 12.

REVICZKY GYULA

Reviczky Gyula ötven éves.

Dicsősége delelőre hágott, övé a legszebb utcája Pestnek és lakása örökké koszorús hely - a Kerepesi temetőben. Tavasszal „a szél áthozza idegen sírokról hozzá a rózsák illatát”, ősszel eljő a kegyelet és mond lelkes beszédet az őszirózsás sírnál.

Most, mikor a modernség örve alatt annyiféle idegen lőrét árulnak a fiatalok, üdvös lesz emlékéet fölidézni, aki *modern* volt és mégis *klasszikus* lett.

Őszinteség. Ez a lírikus erény tökéletes épségben élt Reviczkyben. Az epigonok, akik valódi énjüket annyiféle idegen virágokkal borítják, tudom, milyen mélységes megilletődéssel olvasgatják az ő kristályos verseit és titokban így sóhajtanak:

„Istenem, ha én ily igazán, ily szépen be tudnám vallani fiatalságomat, ábrándjaimat!”

Semmi cicoma, semmi tetszelgés, merő őszinteség, a szív közvetlen dobogása.

*Hazugságot sosem írtam,
Az igazság hangja legszebb,
Visszazendül dalaimban
Vallomása életemnek.*

Ez az ő költészetének legméltóbb epitáfiuma.

Minden ifjúság szerelmi vágya és csalódása ott remeg, ott újjong, ott zokog e versekben, Reviczky líráján.

Divat Reviczky *pesszimizmusáról* értekezni. Hiba. Mert mi a pesszimizmus? Nem elkeseredés, nem szomorúság, nem is kétségbeesés, mert nem hangulat, de *világnézet*. Az élet értéktelensége és gyötrelmének tudata, és lemondás az élet akarásáról. Gyökere tehát az agyban és nem a szívben, a gondolatban és nem a hangulatban keresendő. *Schopenhauer* a nirvána, a semmi boldog ölébe csalja a szanzara, a látszat világának vergődőit. Leopardi *Bruto minoreja* minden erényt és bűnt kikacagva dől Hadesz sötét odvába.

Reviczkynél a pesszimizmus csak a gondolkodás bárányhimlője, amelyen a nagy század minden finoman érző lelke, Byrontól Aranyig keresztülment. Reviczky pesszimizmusa részint bálványa, Schopenhauer elmélyedő olvasásából, részint saját nyomorából fakad.

De már *Schopenhauer olvasásakor* című gondolatoktól terhes költeményében a végső kizengés lázas erővel hirdeti az élet jogát:

*Sötét lapok; mély komor eszmék,
Takarjon el most rózsafátyol,
A boldogságban én hiszek még
Bár tőlem minden perce távol,*

*És ha nem leszek is soha boldog
Szeretek, álmodom, rajongok.*

Hát nem a leggyönyörűbb *optimizmus* ez?

Reviczky valóságos rajongója volt a boldogságnak, és ezért vértanúja lett neki.

Szeretett volna sütkérezni a szerelem, a dicsőség verőfényében, és csalódás, mellőzés dere hullt lelkére. Mily szívettépő lázas vergődése, az élethez való görcsös kapaszkodása, a halál előtt:

*Ki síromat, mint Lázár elhagyom,
S méházok a rügybontó tűznapon:
Egyszerre szomjúságot érzek itt bent
Átélni, átélvezni újra mindent!*

A halál parancsolt, és neki „menni kell, menni”. De mint a tiszavirág, mielőtt örvénybe hullna, szivárványos szárnyait édes-búsan fürdeti az aranyos verőfényben, úgy csillant meg Reviczky költészete az utolsó időkben, a legtisztultabb *keresztény* világnézetet hirdetve a dekadens, pogány századvégnek. *Jób* és *Krisztus* lettek ideáljai. A lemondó, Istenben kemény hittel bízó ember és a szenvedő, az embert magához ölelő Isten: a világköltészet legmagasztosabb és egyúttal legmélyebb *szimbólumai*.

Jóbról drámai költeményt írt, amely az Akadémiában elveszett. Krisztusról legszebb ódáit dalolta, amelyeknek vezérmotívuma:

*A kicsapongó istenek - halottak.
Kora lejárt a dölyfös boldogoknak,
A szenvedők bírják eztán a földet.*

E költészet legszebb gyémántja a *Tristia*. A fájdalom filozófiája, tehát a legtisztultabb filozófia:

*Áldott te vagy csak, kit belengett
Szomorú lelked mélasága.*

Ha a halál oly korán nem jő, ha az *eszmék csüggetegje* a sok sírásban megtanul mosolyogni: ma méltán ünnepelné a modern világ Reviczkyben a legnagyobb gondolatitánok egyikét. Érdekes, hogy Nietzsche, a boldog pogány és Reviczky, a szomorú keresztény egy forrásból erednek: Schopenhauerből.

A valódi modernség, amely nem divat, de életigazság, első magyar hősei egyikét és legfinomabb, legkedvesebb alakját ünnepli Reviczky Gyulában. Ő az első magyar költő, aki filozófál, de nem a levegőben, hanem a szíve vérének hullatva eszményeiért. Az ő agyán és szívének cikáznak át először nálunk Schopenhauer és a modern gondolkodás többi előkelőségének újjáértékelő gondolatai, ő fordítja először le magyarra Ibsent, az új dráma atyját. Ő dalol először szánakozva Perditáról, ő hirdeti legmerészebben, hogy a *magyarság* és *modernség* egyesítése a *mi* legméltóbb emberi ideálunk. Ő akarja először, hogy legyünk: „szívben magyar, modorban Európa”.

Ő ilyen volt életében és költészetében.

De letört, mielőtt saslelke a napba szállott volna, pedig *agya még eszmetűzben égett. Vágy még hevít, kedv még emel, Oh még sok dalt nem zengtem el.*

Utolsó óráiban viruló rózsákat kapott a haldokló költő. E nyári rózsák illata lengte be útrakész lelkét, utoljára betöltve az ifjúság és szerelem gyönyörű mámorával. Szegény, szomorú Reviczky Gyula e rózsáknak köszönhetette, hogy csüggedő szíve átérezte utoljára Schiller fiatal *Don Carlos*ának szavait:

Az élet még is oly szép!

Drága női kezek, akik ezeket a rózsákat csokorba kötöztétek, legyetek áldottak, legyetek áldottak!

A megtört szemek rátévedtek a szép virágokra s az elvérző szív az örök nőiést érezte. Képek vonultak el utoljára. Annak a képe, akit csak egyszer, fehér ruhában látott:

*Tavaszi volt ép', a kedves akác
Virágozott a ház előtt.*

Annak a képe, aki ábrándos, szőke, kékruhás volt s szépen nézett, hogy ha látta, szerelmes szíve dalra kelt.

Annak a képe, akiről utoljára azt írta:

*Közelg már az idő, mely enyhet ad,
Lehunyt szemmel nem gondolok reád,
Hol örök éj tanyáz, a föld alatt,
Hogy még egyszer, még egyszer lássalak!*

A rózsák kilehelte utolsó illatát, a költő végső sóhaját. A többi - „néma csend!”

Virágfakadás, 1905. április 1.

NIETZSCHE ÉS A TÁRSADALOM

Paradoxon - mondaná ingerülten e valóban igen diszparát fogalmakból alakult cím láttára a modernség divatos bölcsekedője, a csak egyéniséget ismerő radikális arisztokrata. De vajon mi az egyéniség? Alapjában véve nem egyéb, mint bizonyos milió determinált terméke, mint minden élő e világon.

És így az egyéniség problémája is társadalmi probléma, mint megint csak minden emberi jelenség e világon. És így Nietzsche filozófiáját is beleállíthatjuk abba az egyetemes nézőpontba, amellyel minden társadalmi tény, nyilvánulást szemlélünk és egyben értékelünk.

A dolog lényegét tekintve, két hatalmas áramlat vonul végig az emberi fejlődés történetén, két merőben ellentétesnek látszó, de egymást folytonosan, fokozatosan paralizáló gondolatirányzat. Mint minden a világról való szemlélet betetőzése, tehát mint világnézet: a pogányság és a kereszténység (modern pogányok: Stirner, Nietzsche maga, Wilde, D'Annunzio, Ibsen, Strindberg és társaik), mint az erkölcsi elvekből kialakuló etikai jelenség: egoizmus és altruizmus, mint társadalmi irányzat pedig: arisztokratizmus és mondjuk demokratizmus. (A különböző árnyalatokról itt nem beszélünk, de ez, a két jelenség oppozíciója igen szembeszökő.) Ez a két nagy, anyagiakon és szellemieken épülő gondolatjelenség a fejlődés folyamán egyre öntudatosabb, kulturálisabb és folyton-folyvást szociálisabb lesz. - A mi korunkban reprezentatív manjei: Nietzsche és Tolsztoj.

Nietzsche filozófiája jó részben a pogány hellénizmusból fakadt és táplálkozott, ő az erőteljes, ős ösztönökre apellál, ezeknek adja az elsőséget az értelem fölött és ugyancsak Nietzsche a korlátlan egyéniség legmerészebb hirdetője. Tolsztoj a kereszténység nagy alapítójának örök tanait alakítja át és ferdíti el, ő tiszta altruista és valódi népboldogító in effigie.

Alapjában véve mind a kettő tudománytalan és tudományellenes, de föltétlenül kultúraellenes, ha a gondolatukat végig gondolják. Mind a kettő ódon metafizikai alapokra épít. Mindkettő teljesen figyelmén kívül hagyja a gazdasági talajt, amelyből Marx teóriája szerint minden ideológia kivirágzik és melyből a társadalom minden szerve életet merít. Nietzsche is, Tolsztoj is a priori állapítják meg egy elvont lény fogalmát, s eszerint rajzolják meg a jövő fejlődést. Mindkettő ellensége a mai kultúrának. Nietzsche a kereszténység ellen támad és a görögség gordiusi csomóját bogozza és ugrást akar a természetben, valósággal radikális reakciót, Tolsztoj ellenben éppen az öskereszténységet ajánlja és a rousseai gondolatot alakítja át a maga szellemében.

De míg Nietzsche merőben esztétikai világszemlélet égisze alatt álmodozik az új típusról, az Übermenschről, addig Tolsztoj ridegen etikailag fogja föl és értékeli az Embert.

E párhuzamból, úgy hisszük, elég élesen kirajzolódnak Nietzsche gondolatvilágának kontúrai. Az Übermensch az Also sprach Zarathustrában, főművében mutatja be a maga egész mivoltában.

A kritika legnehezebb problémája kétségen kívül ez: hogyan értelmezzük Nietzsche híres Übermenschét? Költészet játéka, vagy tudományos meggyőződés elmélete ez? Egyéniség-e vajon, vagy csupa postulat, jámbor szándék-e, mint Kant kategorikus imperativusa? Az ilyen vitáknál legjobb a szerzőhöz folyamodnunk. Nietzsche életének végső eredménye, az Also sprach Zarathustra lényegében nem tudományos, amint formájában sem az.

Nem lehet filozófiai alkotás, mert hiszen nincs szilárd ismeretelméleti alapozása, ami nélkül nem képzelhető el valódi metafizika Kant óta, de tudományos sem lehet, mivel teljességgel

hiányzik belőle a pozitív alap, a tények. Az az állítás is tudománytalan, hogy e mű tudományos kiépítése a darwini teóriának a struggle for life-ről. A természetes kiválasztás jelenségeit igazolva látjuk a természettudományokban és a szociológia gazdasági tényeiben, de oly komplex valamit, amilyen az etika és esztétika, a darwinizmus ezen alap gondolatával magyarázni szerintem antitudomány.

Nietzsche Übermenschének semmi realitása sincsen. Filozófiai fantom és szociális agyrém csupán, de föltétlenül gyönyörű, elsőrendű költői alkotás, amely a világgöltészet legnagyobb egyéniségei mellé ülteti Nietzschét.

Azonban mint kategorikus imperativus is, aminek én tartom a nietzschei lényt, sokkal bizonytalanabb és ködösebb valami, mint Kantnak az ész autonómiája alapján kigondolt és igen mélyértelmű etikai követelése.

Nietzsche Übermensch két elem ellentétéből alakult. Az etikai és esztétikai világszemlélet kibékíthetetlennek látszó ellentmondásaiból. Az etika szoros kapcsolata a szociológiával itt világosan látható. Mi legyen az Übermensch normatívuma, etikai mértéke? A maga bírása senki sem lehet, és mivel se földi társadalom, se égi tekintély nincs Nietzsche szemében: az Übermensch valóságos etikai köd és szociális káosz. Hol van az ellentétek összhangba hozója: az egyetemes érték? Az egyén és egyén viszonyát mi szabályozza? Ez az elmélet, az Übermensch szép és veszedelmes teóriája, ha ugyan annak nevezhető, a tökéletes anarchiához vezet, úgy az etikai, mint az ezzel mélységes lényegében rokon esztétikai értékek világában.

Egyén és társadalom (amelyeknek monizmusát már említettem) csupán egy szilárd, egyetemes elv alapján élhet és fejlődhetik: az emberi szolidaritás alapján. Ezt a nagy elvet kell szolgálnia a fejlődés két uralkodó áramlatának, amelyeket legbiztosabban így nevezhetünk: individuális és szociális irányzat. Az emberi szolidaritást szolgálja Spencer, a filozófus, aki az egyén jogát vitatja a közösséggel szemben, ezt szolgálja az igazán tudományos szocializmus, amely a köz elsőségét vitatja az egyes ellenében. A jövő fejlődés bizonyára elősegíti az emberideál lehető kialakulását, azét az ideálét, aki tolsztoji szeretettel öleli magához az Embert és nietzschei öntudattal akarja az Életet. Mert bármily tudománytalanok alapjukban Nietzsche és Tolsztoj tanai, kétségen kívül áll, hogy ezek fejezik ki legművészebben, tehát legeggyetemesebben a társadalom két éltető erejét.

Az Új Század 1905. november

IBSEN

Észak lángesze Ibsen. Az éjféle nap országa az ő képzeletének birodalma. Az örökké sápadt, beteg ég alatt, ködök cellájában szövi álmait. Észak rémes árnyai kísértének az ő művében. A jeges oromra törtető John Gabriel Borkman megfagy két élő árnyék között, a ködös, rejtelmes tenger távol ígéreteket, serkentő szöveget küld az ő asszonyának, Ellidának és a halódó Oswald utolsó szavával, nyögve, esengve, rimánkodva kéri a napot, a napot, amely oly idegen az éjszaka hazájában. Ibsen képzelete a nagy szürkület, az örök alkonyat színeinek, árnyainak szomorú reflexe. Ibsen református. A lelkiismeret Nessus mérge az ő pályájának is bére lön, és amíg a könnyed franciák, az Alexandre Dumas filmek ügyvédek a drámában, addig a komor Ibsen valódi lelkipásztor, pásztor a magányban, pásztor nyáj nélkül: az individualista tragikumának egyik eleme. Mert Ibsen is magányos ember, mint Gerhart Hauptmann Johannes Vockeratja, de míg ennek miliője: egy szoba, pár ember, addig Ibsen egész hazája, összes nyárspolgáraival. Dante is száműzött volt északon, Ibsen is az volt délen. A Heine dala ez: „Északnak rideg ormán fenyőfa álmodik...” Ibsen splendid isolationja szimbóluma minden pusztába kiáltó lángész oázisának...

Az egyéniség problémája: ez Ibsen vezérmotívuma. Életében és költészetében, illetőleg e kettő becsületes monizmusában.

Az emberiség és az egyéniség pályájának három korszakát átélte Ibsen. Áldozott a bálványoknak, félt a kísértetektől, ifjúkori bűneiben, történeti drámáiban, átment a metafizikai álmok nagyszerű betegségén hegeli szellemben írt drámai költeményeiben, és Shakespeare-en, Hegelen át eljutott végre Ibsenig, társadalomellenes ún. társadalmi drámáiban.

Az egyéniség drámái ezek. Az igazságok költeményei ezek. Ibsen problémái a lelkéből fakadnak. Ibsen problémái élnek, mélységes, öntudatos, küzdelmes életet. E problémák tragikus erejűek, aki nem oldja meg őket, azt a mélységbe taszítja az élet sphinx. Az élet ellentétes ormai merednek ránk Ibsen e drámáiban, de az ormokat meg kell mászni, hogy a nagy perspektívában gyönyörködhessünk, nevetve a leküzdött tájakon.

Stockmann dr., az igazság hőse, pörbe száll az egész kompakt majoritással, amelynek hatalma van, de igazsága nincsen!

Az egyéniség öntudata kiválik a tömeg tudatlanságából, mint a kiverő bika, és a maga igazságával üdvözlő: „Az a legerősebb, aki egyedül van!” Helyes. Éljen az egyéniség!

De Rosmersholm is az igazság hőse, ő is egyéniség, és mert nem fért meg a tömeggel egy csárdában, egy keskeny pallón kell a halálba mennie a nővel, aki megértette őt.

Oswald, a beteg lángész elszorvad, mert a szülei hazug élet ingoványában éltek. A napot keresi, mint Ibsen az igazságot. Vesszen a hazugság! De a Vadkacsa kis Hedvige belepusztul abba, mert valaki mindenáron a merő igazságot akarta a jótékony, éltető hazugságok helyett!

Nóra becsapja az ajtót, és elhagyja férjét, mivel a lelkük idegen, örökre idegen lett, és elmegy az új, szabad, becsületes, öntudatos életbe. De Hedda Gabler ezt az életet éli, és ez az élet teszi tönkre erkölcsileg és testileg.

Ilyen csapásokon, ilyen kanyarodókon halad Ibsen magányos útja az élet hegyére.

A testvérek és barátok, az ellenségek és idegenek lassan-lassan elszakadnak, az út egyre meredekebb, de egyre magasabb! Végre is fönn vagyunk: Sur les glaciers de l'intelligence. (A. Suarès). És ami itt kitárul bámuló szemeink előtt, az nem világnézet, csak világmelankólia. Ősz van, az élet ősze.

Rubek szobrász belátja, hogy az asszony, akivel az élet ösvényén haladt, nem méltó hozzá, akit pedig a múltak májusában elhagyott, az már csupa dér, csupa fagy.

Hadd jöjjön az elmúlás tisztító lavinája, talán akkor - Mi halottak föltámadunk.

A távolságok hűvös nietzschei pátosza csendül ki Ibsen csodálatos epilógusából.

Ibsenben, mint a modern lángészben általában, Anatole France-ban, Zolában, Tolsztojban is, de főleg Ibsenben két lélek él, két lélek vergődik: a művész és a kritikus.

Ibsenben hatalmasan működik a nagy költők látományos ereje, a vízió, amely igazabb, mert mélyebb, mert egyetemesebb a valóságnál. Ide torkollik minden vita, amely az idealizmusról és realizmusról kerepel.

Sophokles márvány lelkű hőroszai koturnuson jártak, Shakespeare hősei királyok, és Ibsen alakjai kivételes egyéniségek!

De Ibsen nemcsak teremtője alakjainak, hanem - mint láthattuk - kritikusa is. Prospero bűvészpálcájával az egyik, az igazság mérlegével a másik kezében.

Bildungsphilisterek kedves játéka egymás fejéhez vágni Shakespeare-t és Ibsent, észak két óriását. Holott ők össze nem mérhetők, az ő világuk egymástól merőben idegen világ.

Shakespeare az ösztönök, Ibsen a gondolatok tragikusa. Shakespeare hősei szenvedélyeikből táplálkoznak és nőnek titáni nagyra, Ibsen hősei a lelkiismeretük problémáitól sorvadoznak el.

Mondják, Shakespeare-nél megtaláljuk Ibsen problémáit. Ott van Coriolanusban az egyéniségé. Igen, csak hogy a római patríciust tájékozó indulatai miatt öklelik ki a tribunosok, míg a norvég orvos az igazság fanatikusa.

Ami Ibsennél probléma, az Shakespeare-nél motívum csupán. De mind a két lángész hatalmas világképeket tár föl, s művészetük lángját egyazon ősi tűz szítja lobogásra. A Kísértetekben Osvold idegrázó vége, a Vadkacsában a fajta erdeje, az Epilógus lavinája éppen oly csodálatos erejű világszimbólumokként hatnak, mint Shakespeare elemi szenvedélyei és szenvedései, Hamlet halála, Macbeth boszorkányai és Prospero vége.

Ibsen annak az intim és intellektuális művészetnek első és eddig legnagyobb képviselője, harcosa és mestere, amelyé szerintem a jövő! Az ösztönök vad kiáltásait az intelligencia termékeny igéi váltják föl, a színes hazugságok helyébe súlyos igazságok jönnek. Az irodalom eddig, kevés tiszteletre méltó kivétellel, tisztára szexuális dolgokkal vesződött, ezeket variálta örökösen, de Ibsen megmutatta, hogy lehet valaki lángeszű művész anélkül, hogy a primo amorosók szerepére vállalkoznék. Nála minden probléma intellektuális mélységeket nyer, még a szexuális is.

Drámaiban alig találkozunk szerelemmel, nála házasságok vannak, vagyis két egyenlő, vagy egyenlőtlen ember lelki egyesülése, vagy nem egyesülése. Nagy lelki szegénységre vall őt összevetni a francia társadalmi drámával.

Alexandre Dumas fiás és társai kitűnő drámaírók, de náluk osztályproblémák vannak csupán, az enyém, tied, övé kérdései a szerelemben, házasságban és a házasságon kívül.

Ibsen vetette föl modern drámáiban a jelen egyedüli mély, égető és egyetemes problémáját: az egyéniséget. Nála az egyén az egyénnel vagy tömeggel áll szemben.

A szocialisták csak emberi életet követelnek: Ibsen már egyéni életet hirdet! Csak a szabad, erős, becsületes egyéniség az értékes.

Bármily kerülő utakon és mélységeken át jutott is Ibsen az élet hegyére, mindig a szolgaság és hazugság bástyáit döntögette és mindig a szabadság és igazság fegyverével. Az egyéniség problémáját kétféleképpen bontogatták eddig: etikailag vagy esztétikailag. Jézus és Zaratusztra, a szeretet és erő ideáljai integettek eddig az öntudat Odyszeiáját bolyongó emberiség felé.

Ibsennél e két elem egyesül, mint a levegő két eleme. A szép és igaz élet egy nála, valamint azonos a rút és hitvány élet. Csak az erőben van jóság, és csak a jó erős. D'Annunziónál túltengő és tartalmatlan esztéta az egyéniség, Tolsztojnál ugyanilyen aszkéta. Az Ibsen ideálja a tökéletes, az emberi és művészi ideál.

Szeged és Vidéke, 1905. december 24.

FÉNYES ADOLF

A festészet szép dolog. Pénzt hoz a konyhára és babért a szobába. A művásárokon eladja az ember a csendéletét, a tárlaton pedig beveszi a celebritások dicséretét. A festészet szép dolog. Főleg a figurális festészet. Az írástudók és farizeusok arcképeinek festése. A festészet művészet. Megvan a maga technikája, amelyet mesteriskolákban szokás elsajátítani. Így lesz lassacskán az emberből mester, azaz mesterember. Egy ember, akit lehet utánozni...

Fényes Adolf nem utánoz senkit. Azok közé a fényes nevek közé tartozik, akik modernné tették a magyar képirást: Szinyei Merse Pállal, Mednyánszky Lászlóval, Ferenczy Károlyval, Nagy Sándorral és Kacziány Ödönnel osztozik a dicsőségben. Fényes Adolfnak megvan a maga világa, színe, árnya, szóval egyénisége. Szinte bámulatos, mennyi festői színhatást tud kihozni a proletár nyomorból és szomorúságból. Milyen gyönyörű tónusok, ellentétes színek harmóniája! Vörös munkásing, szürke kendő, kék kancsó, barnás háttér. Nagyszerű szeme van ennek a nagy művésznek. De a szíve is helyén van neki, mert mintha mind e színek, árnyalatok és ellentétek fölolvadnának valamiben, az ember szeretetében. Ez a festő nem úgy áll a modelljével szemben, mint holmi anatómus, a művész ujjongását a méltó tárgy felett föl váltja nála az ember jajongása a méltatlan nyomorúság miatt. Bármit beszélnek is a „műértők”, e képek beszélnek! Fényes Adolf képei nemcsak „nyomorképek”, de igazi emberi tettek. Szociális jócselekedetek. Verescsagin sem azért festette csataképeit, hogy szép havat és rajta szép vért pingáljon, hanem, hogy azok a néma hullák hadd beszéljék a háború iszonyát! Aki megbámulja e képeket, (a Fényes Adolf képeit) és végül azt mondja csak: „Ügyes technika, jó beállítás, kitűnő kompozíció és elsőrendű ecsetkezelés”, az lehet igen derék úr, de igazi ember nem!

Az Új Század, 1905. december

ADY ENDRE ÚJ VERSEI

Sok fanatikus barátja van s temérdek fanatikus ellensége. Emberek, ez Valaki! Megmondom ki: a legnagyobb magyar költő: Ady Endre! Az ő verseit mohó gyönyörűséggel olvassák a magyar modernnek és fogcsikorgató ellenkezéssel a szívós maradiak. Igen, a maradyak! Kígyót, békát kiabálnak rá. Kozmopolita, beteg, dekadens, veszedelmes! És a verseit nem lehet érteni! De hát akkor miért is olyan veszedelmes! Kimondom bizton, bátran, a mai honi Coppée-k mellett valódi representatív manje a magyarságnak, a nemzeti költőnek Ady Endre. A verseiben van valami napkeleti melódia, szín, fény, erő és szilajság, valami napimádó rajongás, valami turáni ősbőrű! Magyar koponya az Ady Endréé, azokkal a nagy, álmatag, csillogó szemekkel. Az ő őse volt az a pogány igric, akit megszijjajztak az idegen papok, mert csak pogányul tudott énekelni.

A nagy magyar ugaron dúsan teremnek a fűzfák. Rájuk akasztják lantjukat a búsmagyar poéták. Azok, akik pesti zsúristák és azok, akik vidéki zurnalisták. Azok, akik a kis batiszt-ruháról, és azok, akik a nagy selyemkendőről danolásznak. Jól öltözött, jól ápolt fiúk. És szomorúak, mert ez így illik, illik, illik a divatos lírikusnak. Ezek a zsúrfiúk és úrifiúk a kételtűek. (A békák is azok, a hidegvérűek és brekegők.) Élnek társaságosan, csevegnek, fecsegnek, csónakáznak, piknikeznek, zsúroznak, báloznak, randevúznak, szóval lásd a pesti művelt társalgót és - és dalolnak. (Lásd Új Időket és egyéb újságokat.) De micsoda versek. Langyosak, limonádésak és ezekről azt mondja a hivatalos bíráló: „folyamatosan versel”, „számos dala sikerült”, „igen szépen eltalálja az őszinte érzés hangját”.

Minden intelligens ember tudja, kikről van szó: a farkas imrékről, földes imrékről és egyéb ignácokról.

Ezek mellett a kedves fiúk mellett Ady Endre titán, gigász és leviathán. Ember, aki a maga útján jár, ez az út pedig szédítően, meredeken, de az igaz dicsőség hegyére vezet, oda, ahol az utókor is látni fogja, amit néhány kortárs már lát:

Ady Endre a fiatal modern magyarság legnagyobb költője.

Az Új Század, 1905. december

A DUGONICS-SZOBA

A fiatal, parvenü, rövid félszázad során faluból világvárossá vedlett Budapestet gyakorta megszólják nagy fiatalsága miatt. Nincsenek tradíciói, nincsen stílusa, lelke. Bécsi mintára épült házak között, bécsi mintára emelt szobrok. Egy város, amelynek nincsenek emlékei, nagyon szomorú város. De Budapesten mégiscsak akadnak. Ott van a nemesen egyszerű régiség, Széchenyi Ferenc öreg Múzeuma, a parkban Ferenczy antik magyar szobraival. Ott az Orczy-kert, amelynek árnyas ösvényein a parókás, franciás poétaúr sétálgatott. Ott a Margitsziget, ahol a tölgyek alatt a tamburás öreg úr álmodozott Toldi szerelméről. És ott az Akadémia, a legnagyobb magyar örök emlékezetére. A többi nagy magyar városnak is vannak hagyományai, van stílusa.

A kuruc Kassa, a kálomista Debrecen, a kincses Kolozsvár mind, mind jelent valamit. Valami múltat és valami maradandót. Szeged a tökéletes stílnélküliség. Ez a stílusa! Ez a város nem mond semmit az idegennek. (Hagyjuk most a kiáltó mizériákat.) Pedig az alföldi metropolisnak, a nemzeti fővárosnak is *volnának* emlékei és hagyományai. De a Boszorkányszigetet gondos kezek kivágták, a szegedi várat eltörölték a homokos föld színéről - hiszen vannak nekünk úgynevezett műemlékeink, amelyeket restaurálni kellene, hogy a tornyuk ránk ne düljön.

Született Szegeden egy nagy magyar ember, a nemzeti irodalom történetének jelentős alakja. A maga korában - a magyar renaissance igazi kora! - olyan kulturmunkát végezett szívvel és ésszel, amelyért örökös hála kötelezte nemzetét. Ő írta az első sikert arató magyar színdarabot, az első magyar regényt, az első magyar „tudakosság” könyvét, ő gyűjtötte össze először a szegedi néplélek megnyilatkozásait. Ez a férfiú - ki ne tudná? - Dugonics András piarista szerzetes. Szülőháza igazán emlék. És hogy becsüli meg a város? Árendába adják, kereskednek benne. Az idegent megdöbbeníti ez a kettős fölírat:

*Itt született és halt meg Dugonics András.
Itt legkitűnőbb Kathreiner maláta kapható.*

Így becsüli meg a nemes város nagy fia szülőházát, így él a tradíció, a kegyelet Szeged városában.

Most volna a szegedi színeszet születésének százados fordulója. A nemzeti játékszín annaleseiben korszakos dátum. Meg kellene ülnie a városnak, a színháznak, az irodalomnak. Semmi hang erről. Kelemen Lászlónak, a lobogó lelkű apostolnak nevére volna egy utcánk, egyéb semmi. A többi néma csend.

De maradjunk Dugonicsnál. Most, hogy a nagy szegedi író és tudós újabb relikviái napvilágot látnak, a város kezére kerülnek, legfőbb ideje fölvetni a kérdést: mikor lesz már Szegeden Dugonics-szoba? Akár a jeles férfi szülőházában, akár az új közművelődésnek szentelt palotában. Ha van a magyar Akadémiában Goethe-szoba, Szegeden is elfér a Dugonics-szoba, az író összes megszerezhető relikviáival, kézírásaival, könyveivel, bútoraival és - ez fontos - a lehető teljes Dugonics-irodalommal. Ez a hála és kötelesség elemi ténye lesz az író iránt, aki egész hosszú életét a magyar népnek, a magyar kultúrának áldozta.

Érdemes volna újra kiadni Dugonicsról a *Magyar példabeszédek és jeles mondásokat*. A szegedi néplélek gazdag kincses bányája e nagy munka, amelyet élete alkonyatán, szülőtte városában írt a nagy, a nemes öreg. A magyar folklór terén Baranyai, Decsi, Szirmay Antal és Pálóczi Horváth ez irányú gyűjteményei mellett Dugonics könyve a legfontosabb.

Hagyományokban szegény városnak, amilyen Szeged, meg kell mentenie minden menthető, a múlt minden virágát és mohát. A Dugonics-szobát ajánljuk a kultúrszenátornak nevezett úr komoly figyelmébe.

Ha már nem csinálnak kultúrát Szegeden, legalább őrizzük meg a régit kegyelettel!

Szeged és Vidéke, 1908. június 21.

REMBRANDT

Háromszáz éve született Rembrandt, a legnagyobb hollandus festő, a németalföldi művészet Shakespeare-je. Három század nem ártott, csak használt az ő óriási zsenijének. Mert Rembrandt is a korát megelőző és örökké új lángész típusához tartozik. A modern festészet egyik legelső és legnagyobb előhírnöke ő. Az első festő, akinek „levegő” van a képein, igazi, éltető levegő. A fény és árny csodálatos játéka is először az ő hatalmas képein jelentkezik. Ő és az olasz Correggio az úgynevezett claire-obscur, a helldunkel első zseniális alkalmazói. Valamint Shakespeare az első modern drámaíró, aki az egyéniséget, a szabad, természetes embert állítja elénk, éppen úgy Rembrandt az a festő, aki a modern kép egyéniségét, jellemét, lelkét találja meg és mutatja be: az élő és éltető, vibráló levegőt, fényt és árnyat.

És valamint Shakespeare-t is leszorította az első polcra a százados epigonság, a lassú haladás, Rembrandt is későn foglalta el az őt megillető királyi trónt a műtörténet hierarchájában. A „klasszikus”, a „szép” Raffael sokáig elvonta a világ figyelmét a modern, a realista Rembrandt elől. De nemcsak nagy forradalmi erő ez a háromszáz éves művész, de van az ő alkotásaiban valami örök emberi is. Minden kor más és más tanulságot, gyönyörűséget merít az ő végtelen nagyságának szemléletéből. A barbizoni iskola győzelme, szóval az impresszionista irány diadala egyszersmind az ő festői lángeszének elismerése, érvényesítése volt és ameddig a festészet megmarad annak a fényt és színt és formát reveláló művészetnek, ami ma, addig Rembrandt mint élő és éltető erő fogja irányítani, nevelni és gyönyörködtetni a jövő nemzedékeit. Az ő három százados ünnepe nem emlékezés, hanem igazi apoteózis.

Szeged és Vidéke, 1906. július 15.

TOLSZTOJ

A távíródrót idege ma nem remegett jobban, mint amikor egy boldog vagy boldogtalan ösmeretlen halálát jelenti. Pedig egy szó nyilallott a világon keresztül, amelynek hallatára Moszkvától Melbourne-ig minden intellektuelnak hangosabb lesz a szíve dobogása: meghalt Tolsztoj! Éjszakára kiderült, hogy ez a hír hazug. Tolsztoj még él, de indulófélben van a halhatatlanság felé. Ilyenkor, rövid ideig, nem álom, de őszinte valóság a nagy, a szent, a gyönyörű *emberi szolidaritás* mindenkit átfogó, mindent lebíró érzése, amelyet a názáretitől Tolsztojig rajongva hirdettek azok, akiket egy élet sem tudott kijózanítani abból az isteni mámorból, amellyel a szépség, jóság és igazság eljövendő országának evangéliumát propagálták ebben a siralomvölgyben, amely Földnek hivatik.

Ez a mai hazug hír, amelynek valósága lesújtotta volna az emberiséget, azt jelentette volna, hogy a tizenkilencedik század utolsó nagy álmodója indul pihenni, és én úgy érzem, hogy hidegebb és ridegebb lesz a Föld, hogy kevesebben és szomorúbbak leszünk, én testvéreim.

Először Nietzsche hagyta itt a tünemények e különös világát, az arisztokratikus radikalizmus e hatalmas, erős, vakmerő hőroza, azután Spencer távozott, a modern pozitív tudományok óriás rendszerbefoglalója, majd Ibsen tűnt el közülünk, a mai ember törekvésének és tragédiájának legnagyobb poétája, végül ime útra készen van Tolsztoj is, aki az új idők ormára tűzte ki az örök fehér lobogót: Szeressétek egymást!

Nem apostolnak, de a tizenkilencedik század egyik legnagyobb regényírójának indult. Azzal a páratlan gárdával volt egykorú és egyenrangú, akik az emberi élet igaz és hideg ábrázolását hirdették és valósították meg a művészetben. A nagy Balzac, Flaubert, Zola és Goncourt mellett áll az orosz Tolsztoj. Hideg, nyugodt, egyszerű őszinteség: ez a jelige. Igazság, igazság, igazság. Nem kell szépíteni és nem szabad megszánni az emberi állatot, csupán emberi dokumentumokat kell adni. És ebben a fanyar objektivitásban, ebben az érzésellenes l'art pour l'art-ban Tolsztoj jár elől. Dosztojevszkij remekében, a *Bűn és bűnhődésben* az emberi részvét sápadt glóriát fon a szegény gyilkos homloka köré, de a tolsztoji regények, a *Háború és béke*, az *Anna Karenina*, a *Kreutzer szonáta* irgalmatlanul kemények, hűvösek, kíméletlenek. Merő igazság mind.

És ezután jött a fordulat, az a sajátos megtérés, amely Zoláéval, Oscar Wilde-ével és a modern művészet több nagy alakjával közös. Az intelligencia fagyos orma nagyon szomorú, nagyon keserves menedék az emberiség legnagyobbjainak is. Egy Nietzsche beleőrült ebbe a splendid isolationba, és egy Ibsen is megdermedt bele. Az igazság, a művészet mint öncél nagyon drága mulatság, imperátori játék és fényűzés a ma szegény és szomorú emberének. Még ha Tolsztoj Nikolajevics Leónak nevezik is.

Minden művész (emberről van szó és nem vásári komédiásról) lelkében megcsendülnek néha-néha a fehér, szelíd názáreti holdfényes igéi a nyolc boldogságról. A nagy magányok és mély elcsüggedések óráiban kell éreznie a legnagyobbnak is, hogy mennyire egyedül van a társai, a testvérei, a többi emberek nélkül. És kell éreznie az igazságát annak, hogy szeressük egymást, hogy jobbak legyünk, hogy szebbek legyünk, hogy igazabbak legyünk, hogy boldogabbak legyünk! Az emberi szolidaritás ez egyedül üdvözítő igéit Tolsztoj Leó hirdeti a legszentebb hévvel Krisztus után a küzdő, vergődő emberiségnek.

Ő a legnagyobb kalapács, aki nekiment a hazugságok és gonoszságok várának, amelyet így kereszteltek el: Modern Társadalom.

Ő a legnagyobb építő, aki a szeretet és igazság tégláját hordja ahhoz a gyönyörű palotához, amely álom még, de amelynek - hisszük - föl kell épülnie és neve lesz: Új Emberiség.

Tolsztoj kezéből kiesőfélben van a kalapács és a téglá. Mi, többiek, rombolunk és építünk tovább!

Szeged és Vidéke, 1907. július 17.

PETŐFI VELÜNK VAN

Gyönyörű dokumentumot adott nekünk, fiatal és küzdő moderneknek a Petőfiről elkeresztelt társaság. Bemutatta a nemzetnek Petőfi Sándor egy eddig dugva rejtett előszavát, melyet a fiatal poéta 1847-ben a versei elé írt. Ebben az előszóban, ebben a rövid írásban több van, százszor több van a Petőfi lelkéből, mint abban az egész langyos, limonádés, parádés és etikettes kultuszban, amelyet a halott Petőfivel üznek hosszú idő óta szépirodalmi és tudományos kinézerek és tányérnyalogatók. Az iskolában és az életben, a tudományban és a költészetben csináltak egy fura maskarát, egy hazafias és eszményi madárijesztőt, egy irodalmi lovasszobrot hálócsipkével: és ezt elnevezték Petőfinek, mint olyannak, írásban, szóban, dalban és képen úgy állítják be Petőfit, mint az a közismert, az undorig híres olajnyomat, amelyen Petőfi szépen megfésülve, új blúzban, ünnepélyesen a porba írja, szép, kalligrafikus betűkkel, a vérével: Hazám! Ezt a viasz Petőfit portálják szerte a hazában, ezt a bidermájer Petőfit, egy minden művelt család asztalán helyet foglaló részletfizetéses és 50 százalékos Petőfit. Mikor az új, a tavalyinál különb, műveltebb, fiatalabb és erősebb lelkű fiatalság döngeti az idült és koravénnek született epigonok ajtaját, hogy eresszék be őket, eresszék be ebbe a füledt, pállott mai magyar levegőbe a plein air-t, a napsütést, a koratavaszt, a lelkek forrongó tavaszát, akkor parókás, vaskalapos és házisipkás nyugalmazott egyének orruk elé tartják az ő saját külön Petőfijüket és egyéb házi faragott képeiket, és azt mondják: Mit akartok?

Nézzétek a tiszteletben megőszült múltat, a szent ecetbe mártott hagyományt, tekintetek föl a Révai Testvérek által szállított engedményes magyar remekírókra és olvassátok el Ferenczy Zoltán összes műveit, amelyekben az erkölcsiség és szellemiség a komoly tudás és szorgalom fényében ragyog.

Ezeket hangoztatják ők, és ekkor jön Petőfi Sándor, az igazi, a fiatal, a forradalmi lélek, az örökös garaboncás és az arcába vágja az egész hullaszállító vállalatnak: Ki a templomból, galambkufárok! Én, Petőfi Sándor, világeletemben kivert ebként kószáltam paloták és viskók között, engem a ti elődeitek rúgtak, elmartak, el akartak tiporni mindenáron. Az a híres Greguss Ágost futóbolondnak nézett valamikor, akkor, mikor fiatal szívemben a *Szeptember végén* csodálatos melódiai kezdtek fölcsendülni! Az urak a szent hagyományok göggyével néztek le engem, a parasztot, a mészáros fiát és az irodalmi szalonok a sáros csizmámat nézték, és nem a sugaras lelkemet. Én mindig a jövő tárogatóját fűttem, nem úgy, mint ti, pofonvert kurucok, bécsi keringőt füttyölő brigadérosok, múltak múmiáit eladogató urak és cigánylegények. Én mindig a nagy kereső voltam, aki nem azért jöttem erre a szomorúan szép csillagra, hogy itt nyugdíj-igényeimet érvényesítsem, hanem hogy új álmokat és új ritmusokat, új tüzeket lopjak a ti taplós szívetekbe! Engedjétek hozzám a fiatalságot, engedjétek őket piros szívvel, piros harsonával küzdeni, álmodni, győzni!

Petőfi csodálatosan közvetlen hangú előszavában azt panaszolja, hogy az ő kritikusai nem akarják megérezni, elismerni az ő versei magyarságát. Azt mondják, hogy ezek nem a Kazinczy és társai stílusában és módjában írt versek, ezek nem a tizenhárompróbás régiség folytatásai. Ezek - mondjuk ki egyszerűen - szecessziós versek, mint Kisteleki Ede mondaná. Újmagyar versek. Nem az ázsiai nyereg alatt puhultak. Akárcsak azokat a vádak hallanók, amelyeket a modern magyar lírára alkalmaznak napjaink Gregussai és Petrichevichei.

Az előszó végén olyan vallomást tesz Petőfi, amely őt mint embert, mint művészt és magyart, egyaránt méltóvá teszi az igazak és jók örök dicséretére. Azt mondja, hogy ő mint századának gyermeke, együtt érez vergődő, forrongó korával, új léleknek érzi magát és kijelenti, hogy ő

mindig a haladás zászlaját fogja lengetni, ő mindig az új igazságok és szépségek szolgálatában akar maradni. Ez nem az olajnyomatos, gartenlaubés Petőfi, ez nem a díszmagyar és ferencizoltános Petőfi, ez *a mi Petőfink*, az igazi Petőfi, aki finom lelke húrján egyazon gyönyörűséggel játszotta a *Szeptember végén* mélabús szonátáját, a *Falu végén* magyar melódiáját és a forradalmi dalok harsány himnuszát.

Szeged és Vidéke, 1908. január 12.

TANÁROK

Az új városatyák seregében egy egészen új elemet látunk fölvonulni, amelyet némelyek idegenkedéssel, de igen sokan nagy rokonszenvvel és várakozással fogadnak: a tanárokat. Jelentékeny számmal képviselik ők a szegedi intelligenciát és azt hisszük, a városi közgyűlés kultúrszínvonalát csak emelni fogják. Erre nem csupán a tanárságban rejlő erkölcsi és szellemi energiák tudata jogosítja föl a tárgyilagos szemlélőt, de az illetők személyes kiválósága is. Íme a városi párt gyűlésén is a tanárok szólaltak föl kellő erővel és öntudattal a kisemberek érdekében, és a szegedi tanárság a közelmúltban is mindig méltó módon kivette részét a város szellemi mozgalmából.

Nálunk, de a külföldön is szokás a tanárságot a szatíra maró fegyvereivel leszólni, lenézni, kikezdeni. Wedekind méltán hírhedt darabjában, a *Tavaszi ébredésében*, az a jelenet keltette Pesten a legnagyobb hatást, amelyben egy tanári konferenciát visz színre. A lipótvárosi közönség harsány nevetéssel fogadta a tisztára torz karrikatúrákat. Pedig aki olyan furcsa színben tünteti föl az ifjúság nevelőit, az vagy sohasem volt igazi tanárok között, vagy - nagyon sok baja volt valamikor tanáraival. Nézzünk végig az újabb magyar tudományos, irodalmi törekvéseken és látni fogjuk, hogy a magyar tanárság igen tekintélyes százalékkal járult hozzá a most folyó nagy magyar kultúrmunkához. De a hazai tanárság igen szegény és szegényesen fizetett elem és nemes, lelkes hivatását lépten-nyomon megakadályozza az elődöktől örökölt vaskalap és copf, a modern pedagógiai törekvések állandóan a merev hagyományok kínai falába ütköznek.

Mindjárt, még a pálya kezdete előtt ott van a mai tanárképzés, amely mindennek mondható, csak tanárképzésnek nem. Négy évi egyetemi tanulmányai közben a fiatal és fogékony tanárjelölt megismerkedik a finn-ugor nyelvek mélységes rejtelseivel, a Zeising-Fechner néhai esztétikai elméleteivel, a délamerikai fauna véglényeinek bonctanával, de a nevelés és a tanítás elsőrendű, véresen komoly és életbevágó gyakorlati módszereit egyszerűen elfelejtik megmutatni neki. Minden tanárjelölt egyetemi magántanárnak és akadémiai levelező tagnak indul, mert a tanárai így indítják el.

Az egyetemi tudományos zabálás után, bocsánat a kifejezésért, de ez itt helyénvaló, jön a próbaév. Valóban, jön a próbaév. Az ifjú tanár ugyanis a saját kárán tanulja meg, próbálja ki az összes volt és leendő pedagógiai módszereket. De még ekkor nem is tudja nevén nevezni a gyermeket, hiszen csak egy év múlva kell vizsgáznia a nevelés tudományából. Ez az esztendő a fiatal tanárok mohácsi vésze. Budapesti tudományos álmokkal beáll a munkába, anélkül, hogy a nevelés terén valami kis gyakorlata, legalább elmélete volna. Igen, ezt nevezik nálunk tanárképzésnek.

Nem beszélünk a tanárság számos mizériájáról. Nem beszélünk arról, hogy ezt a nemzeti jövőendő szempontjából legfontosabb, legszentebb kultúrmunkát milyen kevés ellenszolgáltatásért kell a tanárnak elvégeznie, nem beszélünk arról a közönyös lenézésről, amellyel vidéken a tanárokat fogadják. De meg kell mondanunk, hogy van egy nagy és szívós ellensége a tanárság méltó megbecsülésének, és ez az ellenség magában a tanárságban van. Mert egy elég nagy részük mereven és állig begombolkozik és egyszerű méltósággal hátat fordít minden modern törekvésnek, tudományosnak és művészetinek egyaránt és nagyképpen hivatkozik Beöthy Zsoltra és a többi nagyokra és öregekre. A tanárság egy részének ez a bámulatra méltóan ódon magatartása végzetes veszedelmeket rejt magában, és ezek a veszedelmek máris jelentkeznek. Mert az ilyen tanárok azért szeretnek vitatkozni az ellenféllel, anélkül, hogy tisztában lennének korunk nagy problémáival, anélkül, hogy ezeknek a kérdéseknek súlyát,

életbevágó fontosságát éreznék. Neveljen az egyetem és a tanárképzés teljesen mai lelkű, minden új szépség, jószág, igazság iránt fogékony elméjű és érzésű tanárságot: ez első és legfőbb kötelességei közé tartozik. Mert akkor nem esik meg az, hogy a diák a középiskola falait elhagyva, a lélekölő tananyagot lenyelve, mohó gyönyörűséggel veti magát mindenféle egyetemi fantazmagóriák és szellemi perverzitások ölelő karjaiba.

Modern műveltségű, erős intelligenciájú tanárok a kezdet kezdetén irányt adhatnak a szomjas lelkű fiatalságnak és megértő, okos, lelkes kritikával kísérhetik a tehetség és öntudat első lépéseit, első szárnycsapásait.

Máris nagyon sok ilyen kiváló tanáregyéniséget ismerünk. És mennél többet kívánunk a magyar műveltség nagyobb dicsőségére. Mert a tanárt nem a pápaszem, a notesz és a tekintély teszi, hanem a lélek és értelem csodálatosan egyesült fogékonyága a gyermek álmai és vágyai iránt. Az igazi tanárt nem Wedekind látta meg, hanem korunk legnagyobb intellektusa, Anatole France, akinek M. Bergeret-je, a kisvárosi tanár, maga a testet öltött érdeklődés, szellem és jóindulat, aki egyazon érdeklődéssel nézi az antik szobrokat és a modern propagandákat.

Szeged és Vidéke, 1908. január 16.

MEGÖLTEK EGY KIRÁLYT

A. luzitánok fővárosából, Lisszabonból megint világszenzáció száll szét Európába. Egykor régen, de emléke ma is él, a tenger nyelte el ezt a kies fekvésű várost és az ateista Voltaire ebben is nagy bizonyosságát látta a végzet vakságának. Most egy trón ingott meg Lisszabonban és a koronás fő holtan bukkott a föld porába, szegény. Mert forradalom van Portugáliában, a vígan dudáló nép hazájában, de a forradalmakat a világ csak akkor veszi észre, ha az ócska tetőkre rászáll a vörös kakas, vagy ha karabélyok golyója találja el a királyi szíveket. Most ez megtörtént, dom Karlosz portugál király és Lajos Fülöp királyfi a terítőn hevernek és az uralkodói dicsőség glóriája helyett már csak az örök világosság fényeskedik nekik.

Megint itt a nagy tanulság, de a királyok, úgy látszik mind Bourbonok: felejtene, de nem tanulnak. Kurta memóriája volt a bourbon vérű dom Karlosznak is és feledékenységet csak szörnyű rövidlátása múlta fölül. Tragikus rövidlátás volt ez nála, az életével fizetett érte. Már hónapok óta forradalom volt a Tajó partjain, de a királyi palota felséges magasságába a nép üvöltése és jajkiáltása csak úgy jutott el, mintha lágy, édes harmónia vagy a szférák zenéje zümögne. Szerencsétlen alvajáró volt ez a jobb ügyhöz méltó király, és mire a karabély dörrenése fölébresztette az országlás és dicsőség mámorából, sok szépet látó szemeit le kellett hunynia örökre.

A luzitánok országa a kis népek tragikuma alatt roskadozik, nagy idők óta már. A régi dicsőséget rég belepte a haladó idő rozsdája Portugáliában, a Magellán gályái rég az örök óceán fenekén rothadnak, a Camoens megénekelte világjáró nép régen kifáradt, tönkrement. Fekete nyomorban vergődő proletár nép, hidalgó büszkeséggel megvert koldus nemesség, mohó élet-szomjjal megáldott pénzarisztokrácia: íme ez a kis Luzitánia mai népe. A szociális olaj robbanó erővel cseppent bele ebbe a korhatag talajba. Nagy gazdasági válságok orkánja rázta meg ezt a kis országot, amely a régi dicsőség után kétszeres keserűséggel róttá az új nyomorúság szokatlan igáját.

Félemberek ma az egykor tengerre szálló és a viharban vígan dudáló portugálok, akik tehetetlen erővel döngetik a hatalom szikláját, amelyhez őket a végzetük kötötte. Nép és király egymásra találtak.

Romlásnak indult nép és degenerált király. Mert a jó dom Karlosz idegeiben és vérében százas családi átkok és mérgek pusztítottak, a Borgiákra emlékeztető Braganzák és a cézárookra hasonlító Bourbonok sarjadéka volt ő. Ült szép csöndesen, aranyos bizánci glóriában a neszfölfogó királyi kárpit mögött, szilárd, tömör trónusán, és élte nyugodtan a maga életét. Kaligula a lovát tette meg konzulnak, ő egy nagyszerű kalandort avatott diktátorrá. És mialatt forradalmi indulók süvöltöttek véges-végig az országon, és a nép ökle döngette a királyi palota kapuját, azalatt a jó dom Karlosz a Havas és egyéb ügynökségek útján tudatta az érdeklődő világgal, hogy Portugáliában minden csendes... Most halálos csend lett, az igaz, valakinek.

Eszünkbe jut Victor Hugo örökszép költeménye az infánsnő rózsájáról. A kis infánsnő, a nagy zsarnok, Fülöp leánya, álldogál a tó partján, és rózsát tart rózsás kezében, amely finom és fehér, mint Velasquez csodás képein látható. De szél támad, és a rózsát elsodorja a tóba, amely haragosan borzolja hullámain. A kis infánsnő durcásan látja ezt. (Ugyanakkor ez a renitens szél egy armadát sodor a mélységbe a nyílt tengeren, a győzhetetlen armadát, amelyet az infánsnő apja a brit ellen küldött.) És szól a dajka: „Felség, mindenkinek parancsol ön - kivéve a szelet!”

Igen, igen, ez az a nagy tanulság, amelyet Bourbonok és egyéb bíborban született családok mindig elfelejtenek, véres leckék után se tanulnak meg, hogy mindenkivel packázhat a szerencse ölében ülő hatalom, kivéve - a Népet!

Dom Karloszt, a királyt megölték, az embert megsiratják. Volt ebben a jobb sorsra érdemes emberben valami, ami mégis rokonszenvre méltó, értékes vonás, amely megszépíti gyöngeségét: a művészet ösztönös szeretete, a szépség keresése. Nem volt nagy lélek, ha porban születik, porban marad, de érezte mégis, hogy az uralkodás (és nem kormányozás) vígjátékánál van gyönyörűbb, igazabb, méltóbb játék is az életben, és a nagy hazugságok elől, a világ színpadáról szeretett néha az örök széphez menekülni. Most, hogy e kövér, jelentéktelen és mindig mosolygásra álló arcra a rút halál fekete árnya borul, megbocsáttatja minden tévedését, minden hibáját, és ami ezeknél több, minden gyengeségét az a tudat, hogy ő is a keresők közül való volt, szeretett volna valami értéket találni, ember volt, ember és szerencsétlen.

Szeged és Vidéke, 1908. február 4.

A MAGYAR ROUSSEAU

Lomnicon, amelynek büszke csúcsánál magasabbra, egészen európai magasságokba emelkedett a lelke, vasárnap fogják végre valahára megülni az első magyar nemzetgazdának, Széchenyi elődjének, Berzeviczy Gergelynek porából megéledett emlékezetét.

Kései ünnepség ez, de még nem késett el, hiszen az ünnepeltnek korai igazságai még mindig *csak* igazságok, álmok, utópiák, jámbor szándékok, de isten tudja, és egy magyar se tudja, hogy mikor lesznek tettekké, alkotásokká, eredményekké, szürke betűkből színes valósággá! Maga Berzeviczy Gergely még elég jól járt a szomorú körülményekhez képest: a hálás utókor szépen megköveti, megígéri, hogy jobb lesz, mint kora, viszont a saját kora nem tudta egészen letörni őt, a gazdag, független, optimista és erős lelkű sárosi urat, aki a maga splendid isolationjában, az eresz alatt nyugodtan pipázva várta, mikor derül ki felhők után a szép magyar ég? Csokonai a közöny hava és a gyűlölet jege elől kénytelen volt a kurtakocsmák borában keresni múltó feledést, bánatos enyhülést, nótás vígasztalást, a szelíden kitűrő Virág Benedek éhenvesztett a horatiusi arany közepszer hirdetése mellett, Bolyai Farkas az örülség köröskörül fekete éjszakájába temetkezett a magyar ugarosok elől, de Berzeviczy Gergely bölcsen, csöndesen, a többiek fölé kerülve, a többiek nemtörődömségével nem törődve írta szép sorjában a maga korszakosnak hívatott, nagy ekonómiai munkáit, egész mellékesen fölhalálva a Spencertől kifejtett evolúció világtörvényét. Még Kazinczy, a szent öreg, a lelkes istenfiak barátja is elítélte őt, a kozmopolita, a ridegen tudományos, az abszolút igazságokat kereső magyar elmét. Berzeviczy Gergely kései ünneplésében is van valami sajátságos tragikum, mi több, tragikomikum: azok veszik körül ünnepi beszédekkel, koszorúkkal és egyéb hódolatokkal emlékét, akik, ha ma élne, ha ma hirdetné igazát, azon módon lenéznék, sőt üldöznék a Magyar Ekonomia íróját, mint azok, akik a maga idejében elítélték goethei világpolgárságát, reális, szigorú, senkinek nem hízogó, mindent néven nevező gazdasági igazságait és nyugalomra, csöndre, pipázó rezignációra kárhoztatták őt, aki mozgalomra, harcra, alkotásra született.

Hiába, ő is a nagy magyar népszerűtlenek közül való volt. A reális magyar politikát akarók közül való. Az igazmondó és betört fejű magyarok közül való. Azok közül való, akiket annak idején gazmagyaroknak, pogányoknak, lázadóknak, renitenseknek, illumináltaknak hívtak, mai napság pedig átkos moderneknek, darabontoknak vagy adyendréknek.

A kétségbeesett Széchenyinek megbékélt elődje volt ő, a letört Grünwald Béla szellemi őse... Az első magyar nemzetgazda volt száz év előtt és száz év óta csak egy igazi utóda támadt: Széchenyi és ő is póruljárt vele.

Gazdasági alapon nyugvó politikát hirdetni, nálunk, száz év előtt: igazán a lehetetlenséggel határos, a prometheuszi vakmerőséggel rokon. Hiszen még ma is, a gazdasági megismerések aranykorában, Ricardo után, Marx után, még ma is meg kell nézni például a magyar történelem tanítását a középiskolában és egyetemen egyaránt, a gazdasági erők milyen szuverén tudni nem akarásával történik az.

Azt gondolják még mindig, hogy a korok gazdasági állapotainak helyes megismerése, a gazdasági fejlődés meglátása a hazafiúi érzés rovására megy, holott az igazság az, hogy éppen a gazdasági törvények ismeretének negligálása később, az életben nagyon szomorúan bosszulja meg magát, amire példa mindennap száz akad. Nálunk két politikának gyászosan egyenlőtlen küzdelmét mutatják a magyar századok: a meddő gravaminális, sérelmi politikának öntudatos

és az önkénytelen, ösztönszerű, többnyire tudattalan, de egyre tudatosabbá váló gazdasági igazságoknak, erőfeszítéseknek küzdelmét.

A jelszavak harcát jelszavak és néha a gazdasági kényszerűségek ellenében! Amikor Bakócz Tamás Dózsáékat keresztes hadba küldte a török ellen, ez arra való volt, hogy elterelje a vérig nyúzott misera plebs contribuens figyelmét a saját gazdasági nyomorúságától, és egy jelszó kimondásával fölmentse a tétlen oligarchiát a nemzeti kötelesség alól. Mikor azután a vérig sértett székely nemes Dózsa hadait nem a még messze veszteglő idegenre, hanem a benső, a gazdasági ellenségre vitte, ez egy öntudatlan gazdasági erőnek, öntudatra ébredő elemi kitörése volt. Hogy ez a belső ellenség mily veszedelmes ellenség, azt nemsokára megmutatta Mohács, ahol a magyarság a Zápolyák gázsága miatt elvérzett, majdnem mindörökre!

Az uralkodó nemzetre kényelmetlen, de szükségszerű gazdasági törvényszerűségek felismerése és hirdetése miatt volt népszerűtlen és lehetetlen ember ez a Berzeviczy Gergely. Bezzeg, ha nemesi előjogokat kodifikált volna, mint Werbőczy, ha nemzeti hiúságukat legyezgette volna, mint Kisfaludy Sándor, akkor nagyság lett volna korában, és már szobra állana régen. Míg azonban Berzeviczy Gergely azt fejtegette a magyarnak, hogy szegény a nép, és nincsen ipara, kereskedelme, addig a magyar szalmaláng égig lobogott, a magyar viselet vígan virult egészen addig, amíg az egész ideális lendületet meg nem fojtotta Ferenc császár szentszövetséges gazdasági politikája.

És a díszruhás magyar csak ekkor látta, hogy megint az ingét kérik tőle, és neki oda kell adnia, mert különben erőszakkal veszik el tőle. És ez így ment tovább. Mikor a legnagyobb magyar megírta a Hitelt, Világot és Stádiumot, amely „nem könyv mely bölcsel és tanít, de a lét és nemlét közti határon egekbe nyúló hármas piramid”, akkor a Zajtai Istvánok és Baczúr Gázsik fidibuszt csináltak ezekből a piramidokból, és ezen a máglyán szerették volna szépen elégetni magát a könyvek szerzőjét is.

Holott az urak, akik in effigie elégették a Hitel, Világ és Stádium íróját, nem vették észre, hogy éppen az a helyes gazdasági politika, hogy éppen az segít rajtuk és az menti meg a magyarság ügyét, ha a robotos és jogtalan népet is beleviszik az alkotmány sáncaiba új erő gyanánt, amely védi őket, amely velük karöltve, örömet áldozza vérére és életét a kényszerű nemzeti küzdelemben.

És ma, amikor már szabad és lehet, sőt illik is ünnepelni a lomnici magányos embert, a sárosi Rousseau-t, aki okosabban látott Rousseau-nál, vajon az ünneplők milyen alkotásokkal és milyen eredményekkel dicsekedhetnek az ünnepelt szellemének?

Hol vannak a magyar ekonómia új hőszai, új írói és alkotói? Hol vannak? Hol van a reális magyar gazdasági politika, hol van Berzeviczy Gergely, hol van Széchenyi István igazságainak megvalósítása, továbbá hol vannak az új igazságok, az új eredmények, az új diadalok? Hol vannak? Talán a magyar imperializmus meddő, tudománytalan és levegőben lógó gondolata? Talán a Zselénszky Róbertek gazdasági politikája? Talán a nemzeti küzdelem eredményei? Mind olyan meddő kérdések, amelyekre jobb, ha nem felelnek ma azok, akik ünnepelni fognak Lomnicon. Mind olyan kérdések, amelyekre a tudomány hideg nyugalomával, az igazság kemény erejével megfelelt száz esztendő előtt az első és még mindig be nem érkezett magyar nemzetgazda: Berzeviczy Gergely.

Szeged és Vidéke, 1908. július 26.

HÁROM ÚJ SÍR FÖLÖTT

Minden élet értékes lesz - a halálban. Ezt a szomorú és keserű aforizmat kell letennünk arra a három újonnan hantolt sírra, amely a szombati gyári szerencsétlenség proletárhalottait takarja. Csodálatos az emberi bornírtság, amely csak akkor eszmél valahogyan az élet értékére, amely csak akkor érzi némiképpen, hogy az élet, az én életem, a mi életünk nem is a legnagyobb, de az egyetlen érték, amikor már a halál kapujában, az enyészet ölében látja azt.

Meg kell hálnia a művésznak, a tudósnek, hogy emberi nagyságát megláthassák. Meg kell hálnia a munkásnak, a proletárnak, hogy élete nyomorúságát megérezzék. Az ember, aki dolgozik, aki alkot és terem, aki nyomorog és éhezik közöttünk, akit nem vesznek észre, sőt akit kutyába se vesznek, mindjárt megnő, a szívekhez férkőzik, a részvét és érdeklődés kellős közepébe kerül, ha fegyvert emel maga ellen, ha a gyárkémény ledől rá, ha a halál félelmetes és megsemmisítő bűvös gyűrűjébe kerül valahogyan. Valami különösnek, csodálatosnak, valami nagy rémületnek kell jönnie, hogy az életre eszméljünk, a halál árnyékának kell reánk borulnia, hogy lássuk az életet. És még akkor se látjuk igazán, és még akkor is igaztalanok vagyunk, még akkor is hibásan ítélkezünk. Bizonyosság reá az a tömegérzés, amely a szombati katasztrófa áldozatait körülveszi.

Tehetetlen gyásszal, kései bánattal borul a közvélemény arra a három sírhalomra, amely alatt már csöndesen, békén porladoznak azok az ártatlan bárányok, akiket a természet ősi vis majora elsodort innen, e bizonytalan föld mégis oly gyönyörű színéről. Az egyház megjelenik a koporsó mellett és a kántor még egyszer, hosszú szentiváni énekkel elkínazza az élőket, a gyermekeket, az árvákat, a vigasztalanokat, a kenyér és remény nélkül maradottakat. És minden részvét, minden bánat és bűnbánat három porladozó tetem köré gyülekezik, mialatt hatszáz élő, dolgozni és enni akaró embertársunk, felebarátunk, testvérünk, az öröm és hatalom kitagadottjai és kihasználtjai, ölbe tett kézzel kénytelenek a vihar után bámulni, amely életük, májuk és holnapjuk és jövőjük vetését oly borzasztóan, oly kegyetlenül és váratlanul letarolta.

Ez a hatszáz proletár, ez a hatszáz tehetetlen és munkanélküli élő az igazi áldozata, halottja, sebesültje, nyomorékja annak a gyászos hamarsággal végező szombati viharnek. De nekik nem fonhatunk lila és vörös szalagos koszorút, nekik nem gyújthat a részvét szentelt miligyertyát, őket hiába látná el a vallás kenetes igékkel, latin orációkkal és lamentációkkal, nekik hiába szónokol a szónok a jövőre diadalról: ők *csak* kenyeret kérnek, ők *csak* munkát akarnak, ők *csak* szerencsétlen élők és nem szép halottak, borzasztó halottak!

A hatszáz élő áldozat felé forduljon az a részvét, az a megértés, az a szolidaritás, amely a porladóknak ad koszorút és szenteltvizet. Memento mori - mormolja az életellenes, sötét, babonát és lemondást akaró középkori vajákosság, amely a mai élet robogó, zakatoló, lendülő kerekeit az életről való lemondás, a szolgálai alázat olajával akarja mindenáron megkenni, hogy az ő malmára hajtsa az élet vizét. Mikor érti meg már a ma, a jelen, az új világ, az új ember az új igazságot, a mi igazságunkat, amely nem is új, mert hiszen örök, amely mindenkié, aki élni szeret és akar, mikor érti meg az élet igazságát az élő! Memento vivere! Emlékezzél az életre!

Akkor nem járnánk folytonosan a halál árnyékában, akkor nem félnénk örökké, és nem ijednénk meg oly szörnyen a nagy Ismeretlentől, amely mindnyájunk vége, de amely nem az élet célja, amely az élettől merőben idegen, amely már nem tartozik, nem tartozhatik a *mi* életünkre.

Emlékezzél az életre! És akkor az élet szebb lesz, igazabb lesz, egészebb lesz, emberibb lesz és akkor hova lesz, Halál, a te győzelmed? De addig a nagy Kaszás a Rémmület kehes paripáján fog diadalmasan lovagolni a városok, a falvak, a puszták, a templomok, a kaszárnnyák és gyárak tetői fölött! És addig szomorú és keserű igazság marad az a Wilde-szerű aforizma, amelyet ez alkalmi bölcselkedés fejére tűztünk: Minden élet értékes lesz - a halálban!

Szeged és Vidéke, 1908. augusztus 11.

A NAGYVÁRADI NYITÁNY

A több kenyeret és a több földet követelők alaposan összeverekedtek Nagyváradon. Nem tartjuk véletlennek, sőt bizonyos szimbolikus igazságot látunk abban, hogy éppen Nagyváradon. Mert ez a papos, katonás és zsidós, modern és régi magyar város szinte elektromos feszültséggel egyesíti, tömöríti a nagy magyar ellentéteket.

A körösparti Párizs csodálatosan kiváló kísérleti médiummal szolgálhat a mi társadalmi és egyéb törekvéseink kémiai vizsgálatára. Most a hazai szociális mozgalmak két legjellemzőbb típusa került egymás mellé, sőt egymás alá Nagyvárad piacán, amelyről már Arany János megmondotta, hogy „Várad kövecses piacán lovak acél körme csattog”.

Valóban, vasárnap rendőrlovak patáinak kellett radikális módon megoldaniuk azt az égető szociális problémát, hogy ki legyen a legény a talpán Nagyváradon: a forradalmi szociáldemokrata párt-e, vagy pedig a csabai parasztpárt? És ez valóban olyan sajátságos, különös, annyira a magyar ugarból fölburjánzott kérdés, hogy ezt normálisan, békésen, okosan, kongresszussal nem lehet megoldani. Ide rendőratlak kellett. A több kenyeret és a több földet követelők nem tudnak megárgulni egy gyékényen. Az egyik párt nem tudja megértem, hogy lehet egy olyan párt, amelyik csak azt akarja mindenáron, hogy a munkabér emelkedjék, egész a Marseillaise legmagasabb oktávája magaslatáig emelkedjék, a másik párt pedig azt nem akarja fölfogni semmi áron, hogy mi van éppen azon sírnivaló, hogy a csabai parasztnak rosszabb minőségű és valamivel kisebb földje van, mint az uradalomnak?

A kérges kezű munkás és a kérges kezű paraszt szeme és lelke villant össze ellenséges villanással Nagyvárad kövecses piacán vasárnap, és ettől a villanástól egy percre tisztábban látható lett a magyar szociális perspektívák piszkos, sötétes horizontja.

Két éhes, kenyérre és földre éhes érdek nézett farkasszemet egymással, és elfeledkezve a közösnek vallott és hirdetett ellenségről, a pöröly és a sarló összetűzött a vásár piacán. A magyar pöröly, amely nemzetközinek érzi magát és a magyar sarló, amely a csabai tótok kezében suhog a legharagosabban.

Ez a parázs verekedés, amelynek úgy látszik, valahol és valahogy folytatásai következnek, ha elejét nem veszik a bajnak, ez a parázs kis verekedés mindenekelőtt alaposan megmutatta, mennyire autokrata, mennyire monopóliumos és individuális jellegű mozgalom a magyar szociáldemokrácia, amely most csinálódik. A nagyváradai szocialista párt úgy érezte, hogy a csabai parasztkirály egy darab gyékényt kivesz alóluk a mozgalmával. A nagyváradai szocialista párt látta, hogy a pártadó csökkenni fog, ha Achirnék propagandája gyökeret hajt a nagyváradai kövecses talajban.

A magyar szocialisták pedig amúgy is elég vereséget szenvedtek mostanában. Egyre-másra letört sztrájkokról, sztrájktörésekről és belső villongásokról olvashatnak a szorgalmas olvasók, Budapesten és vidéken egyaránt. Nagyváradon a múltkor alig pár elvtárs hallgatta meg Bokányi Dezsőt, az egykor ezrek és ezrek előtt beszélő szónokot. És most íme, mások, vidékiek, csabaiak, konkurrenciát akarnak csinálni a nagyváradai szociáldemokrata pártnak. Ez már sok. Ettől már csordultig megtelt a szociáldemokrata pohár. A gyári, ipari, kereskedelmi Nagyváradon hadat üzen a munkáspolitikának a parasztpolitika. A kalapácsnak a kasza. És szimpátiák fogadják az új alakulást, az új embereket, az új elveket, a hadüzenetet. Persze polgári, egyéni, esetleg művészeti szimpátiák. Mondjuk ki: emberi szimpátiák. Ami nem is csoda, sőt igen természetes.

A csabai parasztkirály, Achim L. András, emberi egyénisége és mozgalmának színezete egyaránt rokonszenvre hangolják a dologhoz értő, az ügy iránt érdeklődő embereket. Mikor a nagyváradi esküdtszék fölmentette Achim L. Andrást a többrendbeli izgatás vádjáról, ujjongó népsereg kísérte végig Várad utcáin. Annyira megnyerte, lekenyerezte a közönséget a vádlott erkölcsi és szellemi kiválósága.

Ahogy Achim L. András, a magyarruhás parasztkirály rámutatott az alföldi parasztság kiáltó szociális bajaira és az úgynevezett alföldi intelligencia politikai és társadalmi bűneire, az az igazság, a tiszta magyar meggyőződés elemi erejével hatott.

Nagyváradi Achim L. András mellé állott, és elítélte az Achim ellen támadó Csabát. És most a nagyváradi munkásság összetűzött, ökökre ment a csabai parasztvezér pártjával.

Tömör, markáns, szomorú és végtelenül jellemző kórkép, sőt kórkép ez, amely meggyőző erővel szimbolizálja egész szociális nyomorúságunkat, minden önzésünket, visszavonásunkat, az érdekek egész egészségtelenül kifejlődött marakodását.

Pártok, osztályok és érdekek, amelyek egy cél felé törnek, egy igazságot akarnak, nem értik, nem akarják és nem tudják megérteni egymást, sőt ellenkezőleg. Mert minálunk nem elvi alapokon indulnak harcra pártok és egyének, mert minálunk még a haladás jegyében dolgozó vagy verekedő pártok is többet törődnek a pártadó emelésével és a párttagok növekedésével, mint az emberi haladással és egyéb ilyen szép, idegen álmokkal. Mindenesetre nagyon érdekes távlatokba enged bepillantani a nagyváradi vasárnapi verekedés. Az általános választójogért induló nagy elvi harcok küszöbén, a szociális és politikai erőmérkőzések előtt íme, két radikális párt emberei megmutatják, hogy szívesen megfélemeznek ők a rókáról, ha a sajt, a többi sajt forog veszedelemben. És sajnos, nekik is igazuk van.

A nagyváradi kavargás nem holmi izolált, véletlen esemény.

A nagyváradi eset mintegy nyitánya annak a jövődől harcnak, amely nagy erupciókat tartogat a magyar szociális haladás számára, és amelyben a Föld meg a Város állanak szemben és néznek farkasszemet. Az a Föld és az a Város, amelyről az új magyar poéta, a nagyváradi Dutka Ákos dalol. A gyárak népe és a mezők népe sehogy sem akar szolidaritást érezni egymással. Más világnézet forrong és erőlködik kitörni a füstös gyárban, a zajos műhelyben, mint a napégette, daltermő rónaságon. A kézzubonyos munkásember nem érti a gatyás paraszt-embert és viszont. Nem tudom, mit szólnak a hazai szociológusok, a haza új bölcsei a nagyváradi esethez. Mit szólnak hozzá azok, akik durch und durch áttanulmányozták és áttapasztalták Durkheimot, de a magyar ugaron, a magyar föld meg a magyar város körül édeskeveset tanulmányoztak és tapasztaltak. Pedig íme, itt a példa, olvassátok. Minden vasbértörvényen és dedukción keresztül diadalmas erővel száguld át az élet logikája vagy logikátlansága.

Szeged és Vidéke, 1908. augusztus 19.

A DUK-DUK AFFÉR UTÁN

„Szép volt Christian és lángész Molière”, azonban Cyrano a legszebb párnára hajtotta mégis meghajszolt fejét, mert elmondhatta, hogy egy megmaradt: „A becsületem!” Hét poéta összefogott, hogy egy kis becsületes mozgalmat indítsanak, néhány barázdát szántsanak ők is a magyar ugaron! Mondjuk most már úgy, hogy hat poéta és Ady Endre. Ady Endre azután egy szép napon kijelentette, hogy ez az egész mozgalom neki semmi és kifigurázta azt egy fővárosi hetilap hasábjain. Ehhez nekem is volna egy szavam. A „Holnap”, mert ez a neve ennek a mozgalomnak és ez a címe annak a kötetnek, amelyben a hét poéta - köztük olyan nagy ember és nagy költő, mint Babits Mihály - együtt van, csak használt Ady Endrének, csak még hangosabbá tette hírét, viszont csak ártott a többi hatnak, mert a lelkiismeretlen kritikusok mind adyizmussal vádolták őket. Sebaj. De ezek után Ady pellengérre állítja a becsületes, lelkes, magyar mozgalmat. Erre azt felelem, hogy Ady Endre nagy poéta, de a „Holnap” meglesz nélküle is, sőt így az adyizmus vádja is szépen elcsittulhat. A „Holnap” költői eggyel kevesebben lettek, de egy nagy tanulsággal gazdagabbak. Ady Endrének még több dicsőséget kívánunk, nálunknál jobb barátokat nem. Mert ez már csalás volna!

Független Magyarország, 1908. november 22.

KOMJÁTHY JENŐ JELENTŐSÉGE

Egy magyar költő a XIX. század végén, aki szilárdan és öntudatosan távol tartja magát a fővárosi élettől és irodalomtól, egy magyar költő, aki állandóan Schopenhauert hordozza zsebében és fejében,¹ egy magyar költő, akinek költészetében szinte semmit sem találunk abból, amit kortársai hivatalosan nemzeti szellemnek mondtak és aki mégis büszkén és rajongóan magyarnak vallja és érzi magát, végül egy magyar költő, aki a legnagyobb magányban és egyszerűségben határtalan önérzettel hirdeti hatalmát és halhatatlanságát: íme ez röviden és lényeg szerint Komjáthy Jenő. „Csak ahol sírok domborulnak, ott vannak föltámadások” - mondja Nietzsche. Ritkán éreztem olyan mélyen ennek a gondolatnak igazságát, mint éppen most, amikor Komjáthy Jenőt, az eddig ismeretlen és már-már elfelejtett magyar költőt fölfedezték a jelen és jövő számára. Valóban, nem csupán Komjáthy Jenő sírjára volt itt szükség, de egy nagyobb, egy közös sírra, amelybe egy epigon korszak temetkezett. Az új magyar líra győzelmére volt szükség, hogy Komjáthy Jenő föltámadjon és éljen.

Mikor ezelőtt hat évvel tanári értekezésem tárgyául Komjáthy Jenő költészetét kértem Beöthy Zsolttól, ő fölényes mosolyával válaszolt:

- Kérem, azt nem érdemes megírni. Komjáthy Vörösmartyt utánozta.

Mikor ugyancsak hat éve egy szemlében, amelynek egyetlen száma látott napvilágot,² föl akartam fedezni Komjáthy Jenőt, senki sem törődött vele. Ma Rákosi Jenő hirdeti lapjában, hogy Komjáthy Jenő a legnagyobb magyar génuszok egyike, és hogy verskötetete, *A homályból*, a magyar Fauszt.

Én Komjáthy Jenőben elsősorban a nagy korszerűtlent, és inkább az emberi, mint költői jelenséget értékelem.

Bizonyos az, hogy Komjáthy Jenő lírája a legizoláltabb jelenségek egyike a múlt századvég költészetében. Bizonyos, hogy a XIX. század vége egy sajátos, artisztikusan dekadens korszak volt és ez leginkább a líráján látszik meg. Nézzük ennek a kornak tipikus lírai költőit, akik érték vagy hatás dolgában a legjelentősebbek voltak: a francia Verlaine-t és Rimbaud-ot, az olasz Lorenzo Stecchettit, (a németről nem beszélek, a német egészen franciás), a magyar Reviczkyt; mind többé-kevésbé az ennui és morbidézsa, az életunalom és betegség poétái, hogy utódaikról ne is beszéljünk. Azonfölül ennek a századvégnek egész költészetét erősen jellemzik a dekadens korok uralkodó vonásai: az érzéki hatások tudatos keresése, a festői és zenei elemek keverése, a hangulat eluralkodása, a világosság kerülése, a szimbolikus homály szeretete.³

Mindezekről a dolgoktól ridegen távol áll Komjáthy Jenő egész élete és költészete.

Komjáthy Jenő mindenekelőtt a kristályos gondolatok embere. Ő az a Penseur, akit Rodin elmélyedve, önmagába merülve a modern élet vására fölé emel.

Komjáthy Jenő szerelmes a gondolatokba, rajong érettük, fölolvasztja őket lobogó agya fehérizzású kohójában. És nem a kis és nem az efemer gondolatok érdeklik, hanem a nagy és örök

---

¹ Volt benne valami „germános mélység” és ezt Horvát Henrik, első remek fordítója kiválóan éreztette is (*Juhász Gyula jegyzete*)

² „A tűz”. Szerkesztette Mohácsi Jenő és Hegedűs Gyula (*Juhász Gyula jegyzete*)

³ Ezeknek üzen most hadat nálunk Lukács György kritikája (*Juhász Gyula jegyzete*)

ideák. Ő tiszta platonikus. A jelenségek színes világából a dolgok lényegének kristályos igazságába lát, és ez a látás valódi látomás lesz önála, amely extázisba hozza, amely ódai vagy himnikus kifejezésben tör ki és válik maradandóvá. Innen költészetének oly jellemző vonása: a nagy átfogóju egységesség, a vízió egysége, amely egyúttal monotonná teszi költészetét és minden impresszió esetlegességétől, de egyúttal színétől és egyéni ízétől is megfosztja végül.

Spinoza mindent éltető panteizmusa és mindent átható etikája egy rajongó lélek víziójával átérezve és megénekelve: lényegében ez Komjáthy Jenő lírája. Mi teszi őt naggyá és költővé? Az átélés mélységes bensősége és a kifejezés biblikusan spontán ereje. Mi tette őt izolálttá és népszerűtlenné, hogy úgy mondjam, állandóan korszerűtlenné?

Abszolút érzéseinek szinte abszolút idegensége az élet realitásával szemben, és éppen ennek következtében költészetében szinte puritán hiánya a művészi érzékiségnek és annak a differenciáltságnak, amely a tisztán költői egyéniségek, a mindent színben, hangban stb., szóval érzéki hatásokban kifejezőeknek elsőrendű tulajdonsága.

Komjáthy Jenő költészete nem a gurmandoknak való csemege és nem a tömegnek való alkohol, de igazi ópium az erős lelkek számára az extázis ritka perceiben. Mikor az Én a végtelenbe tágul és egynek érzi magát a Mindeneggel...

Még Nietzsche is, aki pedig korunk legmélyebb problémáit élte át, még ő is sokkal érzékibb hatású, még ő is, hogy úgy mondjam érdekesebb, mint a mi Komjáthyunk. Bizonyos, hogy Nietzsche mérhetetlenül nagyobb művész is és gazdagabb egyéniség, de azért a belső átélések mélysége, az etikai igazság ereje és részben eredetisége dolgában is Komjáthy Jenő, nem a művész, de az ember, az egyéniség, méltán sorozható a múlt századvég legjobbjai közé. És hogy ő magyar volt: erre is büszkék lehetünk.

Független Magyarország, 1910. február 13.

A KIS PETŐFI SZEGEDEN

A. magyar Sasfiók, Petőfi Zoltán szegedi tartózkodásáról többször szó esett már a lapokban. Legutóbb a Petőfi-könyvtár új kötete, Déri Gyulának Petőfi Zoltánról szóló életrajza foglalkozott ezzel. Tudvalevőleg Petőfi Zoltán az én nagyapám házában, ahol én születtem, volt szálláson Szegeden a háborús 1866-ban. Nagyapám nemigen beszélt erről, de amikor értesült a lapok cikkeiről és elolvasta a Petőfi-Társaság kiadványát, elővette régi írásait, és átadta nekem a saját *hiteles följegyzéseit* Petőfi Zoltán szegedi tartózkodásáról. Ezek a följegyzések sok új és érdekes adattal szolgálnak Petőfi szerencsétlen fia egyéniségének és sorsának megértéséhez, és sokban módosítják és megváltoztatják az eddigi adatokat. Különösen a szegedi piaristák eljárását tisztázzák az egykori diákkal szemben. Én, úgy vélekedve, hogy ezek a dolgok az olvasót is érdekelhetik, itt közlöm a krónikás pontosságával és pártatlanságával nagyapám adatait és csak néhol szólok meg a lírikus, hogy elsirassa a magyar Sasfiókot.

Petőfi Zoltán 1866 őszén, a háborús időkben került nagyapám, Káló Antal házához. Sörház utcának hívták az utcánkat akkor. A tizenhét éves, szép, sápadt és nyúlánk ifjút, a nagy költő álomországának reichstadti hercegét egy derék és neves piarista ajánlatára vitte el Petőfi István, az akkori csáki gazdálkodó, Kálóékhoz. Havi húsz pengő forintot fizetett a gyermekért, akit a piaristák már ez időben is jónevű gimnáziumába íratott. A tanárok között Csaplár Benedek és Budavári József is ott voltak. Petőfi István nagyon szigorú tanácsokkal hagyta itt a nagy Petőfi szülöttét, de volt oka erre. A fiú már ekkor a szabad élet szilaj árjából került volt a szegedi révbé. Itt, szoros felügyelet és szinte apai szeretet mellett, három hónapig csöndesen és komolyan élt. Nemigen voltak barátai, ismerősei, állandóan könyvei mellett ült komolyan, szinte komoran. Talán a sorsán, a tragikus végzetén mészáros. Talán a korai halál fekete árnyai lengték már körül. Talán az apai dicsőség súlyos aranya nyomta a fejét.

Az utcában és városban hamarosan elterjedt, hogy Petőfi Sándor fia itt van, a Sörház utcában lakik. Akkor még frissen, forrón és égetően élt a fiatal lángész és vértanú ragyogó emléke. Költészet és hazafiság élő koszorúi övezték a nevét. Fiát majd megfojtották az ölelő karok. Jó cimborák és szép lányok ölelő karjai. Petőfi Zoltán Szegeden azonban, úgy látszik, új életet akart kezdeni. Magányosan és gögösen. Nem fogadta el a városi urak szíves invitálását, elvonult a kíváncsiság tekintete elől. Ámde három hónap múlva hirtelen megváltozott.

Nem ízlett neki a tanulás, a fegyelem, a nyugalom. Az apja szilaj vére ütötte. De hiányzott belőle az apja szikla-akarata. Petőfi Zoltán hanyag lett, pajtások után nézett, kisasszonyok után járt, mulatozott. Nagyapám szomorúan látta ezt, és Petőfi Istvánt értesítette róla. A derék, becsületes gazdálkodó, akiben a nagy költőnek csak igazságérzete volt meg, hevesen megdorgálta a könnyelmű fiút, kifizette adósságait, és tanulásra intette. Érettségi előtt állott akkor a nagy költő fia. De Petőfi Zoltán kereken kijelentette, hogy ő nem akar tanulni. De hogy mit akar, arról hallgatott.

Elszomorodva távozott Petőfi István Szegedről, kifizette a gyerek három havi kötelezettségét előre, és kérve nagyapám, hogy ha Zoltán semmi áron sem akar tanulni és maradni - ő jól ismerte már -, akkor adja ki neki a pénzt, az utolsót, amit Zoltánra költ, és bízzák sorsára Petőfi könnyelmű, veszendő fiát.

Zoltán egy napon színlapot látott és azonnal hazajött, pedig az iskolába indult. „Színlapot láttam, nem megyek többé iskolába!” - kiáltotta lelkesedve, és táncolt örömeiben. A színlap az ő számára a szabadságot, a szerelmet, a művészetet, az új életet jelentette. Nem lehetett vele bírni többet. Menni akart. Nomád ösztönei fölébredtek, kalandos vére elszólította a

békés, csöndes és családi környezetből. Nagyapám látta, hogy itt az idő, Petőfi István végső meghagyását teljesíteni. Kiadta a pénzét Zoltánnak, aki most már nem akart többé hallani sem a tanulásról, az érettségiről, hanem ment Debrecenbe, Csokonai városába, ahol apja élete legsanyarúbb telét töltötte. Nagyapám följegyzéseiből világosan meg lehet állapítani, hogy Petőfi Zoltánt a szegedi piaristák *egyáltalában nem távolították el az intézetből*, mint Déri Gyula írja a könyvében. Petőfi Zoltán *önkényt és hirtelenül tűnt el Szegedről*. Egyszerűen itt hagyta a csöndes és nyugalmas életet - várta tragikus, viharos végzete. Nagyapámnál később lakott egy valamikor híres színész, Vezéri nevezetű. Ő újságolta neki, hogy Zoltán Debrecenben nagybeteg. A város tekintélyes összeget gyűjtött a nagy költő szerencsétlen fiának, de ez gőgösen - egy Petőfi gesztusával - utasította vissza a gazdagok adományát.

És ez volt az ő tragédiája voltaképpen: a magyar Sasfiók nagyszerű és lánglelkű apjától nem kapott más örökséget a szegénységen és dicsőségen kívül, csak a szilaj és büszke fiatalság ellobogó életvágát.

Szeged és Vidéke, 1911. április 15.

MAGYAR POÉTIKA

Poétikai tanításom kis tükre

Ez a kísérlet a lehetőségig tömör kivonata azoknak a legfőbb szempontoknak, végső elveknek és lényeges mondanivalóknak, amelyek poétikai tanításom közben vezettek. Az új operákban vannak bizonyos vezérmotívumok, amelyek jellemző erővel csendülnek föl lelkünkben később is az előadás után: az új poétikai felfogás vezérmotívumait akarom én itt az írás maradandóbb formája révén kiemelni önmagam és tanítványaim előtt, és ha mások is érdeklődéssel olvassák, akkor többet értem el, mint amennyit igénytelen kísérletem elsősorban akart.

I

Mivel fog lelkünk gazdagodni az idén? - ezt a kérdést veti föl tanítványai és önmaga nevében a poétika tanára, aki, mint az emberiség első öntudatos nevelője, Szokratesz (és mint minden igazi nevelő), maga is újra átéli mindazt a lelki élményt, benső szenzációt, amit a tanítványok lelkében fölidézik - és azonnal válaszol is e kérdésre a következőképpen:

- Az idén a költői alkotás titkainak ismeretével fogunk gazdagodni, olyan kincsekkel, amelyek romolhatlan értékei minden művelt embernek. Nem azért kutatjuk a költői alkotás titkait, hogy költeni tudjunk - ez a kiválasztottak gyönyöre és édes kínja -, de azért, hogy olvasók legyünk, nem pedig, hogy írók. Öntudatos olvasók, ízléssel olvasók, akik tudják, mit kell olvasni és hogyan kell olvasni.

Igen, a költészet műértőivé akar bennünket nevelni a poétika, és a szorgalmon kívül még egyet kér tőlünk, amely nélkül tudásunk lehet, de gyönyörűségünk nem: szeretetet. „Minden dolog értékét a szeretet adja meg, amellyel hozzá ragaszkodunk” - mondja egy nagy belga költő, Maeterlinck, és mi hozzátehetjük, hogy e szeretet nélkül a költészet hazai és távoli virágai pusztán herbárium tárgyak lesznek előttünk, számokkal és nevekkal fölruházva.

Gazdagodni akarunk lelki kincsekkel, ezért tanuljuk a poétikát. Miért kell ide különösen szeretet és lelkeség? Mert a költői alkotás az emberi lélek műve, és lelket csak lélek fogad be igazán. Emberi lélek műve a költemény, érzés és képzelet alkotása és pedig - ezen a főhangsúly - művészi alkotása. Maga a második teremtség, maga egy második világ. De kérdés, mikor lesz költemény az írásból, mikor válik művé e munka? Egyszerű a felelet: ha szerzője költői tehetség. Költőnek lenni annyi, mint erős érzést és erős képzeletet egyesíteni. Petőfire gondoljunk, aki a magyar Alföld nagy költője lett. Hogyan? Petőfi előtt is volt Alföld, voltak szépségei, mégis, az Alföldet a költészet - és így az olvasók számára - Petőfi hódította meg, ő fedezte fel. Mert Petőfi nagyon - a lángész érzésével - szerette ezt a tájat és a lángész erős képzeletével látta meg rejtett - a dolgok mélyén rejlő - szépségeit. De elég-e ide az erős érzés, az erős képzelet? Nem elég. Formát kell találni neki, tő kell azt fejezni a művészet erejével. A forma tehát döntő és - mondjuk - lényeges a művészetben: formája révén lesz költemény az írás. Minden költő érzése és képzelete megkeresi - és ha igazi költő az illető -, megtalálja a maga formáját. Petőfi vagy Arany egyetlen sorát sem szabad megváltoztatni: azért költemények.

Így jönnek létre a költői műfajok, a költői érzés és képzelet különféle fajtája szerint. Kérdezzük: hányféle lényegesen különböző formában lehet kifejeznie magát a költőnek? Látni fogjuk, hogy három ilyen műforma van és az egyes műfajok ezeknek csupán változatai: epikus, lírai és drámai forma van.

II

Hogy jött létre az epika, ez ősi formája a népek költészetének? Egyszerűen megkívánta ezt az ember egy mély lelki ösztöne: a mesélési ösztön, a goethei Lust zum Fabulieren.

A gyermek, a romlatlan, naiv kis ember, ugye hogy szereti a mesét? A nép, a romlatlan, naiv nagy gyermek, ugye, hogy kedveli a mesemondást? A tanár itt érdeklődik tanítványai gyermekkori emlékei ránt, kik, hol hallottak meséket, milyen meséket?

Ezért olvastunk az alsóbb osztályokban is annyi sok mesét, népmesét, állatmesét. Gondoljunk Andersenre, Grimmre, a magyar mesekincsre, Petőfi „János vitéz”-ére.

A nagy költők között is sok a nagy mesemondó, mesekedvelő. Gondoljunk Jókaira, nemcsak mesekönyvére, de arra a nagy mesélő hajlandóságra, amely regényeit oly érdekessé teszi. Vannak költők, akiket mások sorsa, élete, története érdekel elsősorban, akik szeretnek ilyen történeteket elképzelni, kitalálni, elbeszélni, mert ez nekik is, másoknak is örömet ad: ezek az igazi epikus költők. A nép azonban az első és legnagyobb mesemondó. Így keletkeztek a nép egyetemes mesemondó ösztönéből az első, ősi epikus formák, a hitrege, a népmese, a monda.

Érdekes lélektani (sőt néplélektani) kérdés kínálkozik itt még: miért nem lehet szomorú végű és tragikus megoldású a mese? (És nagyjában az epikus költemény mind, a tisztán epikus fajok.) Mert a mese a vágyak teljesülését példázza - a boldogság mély emberi vágyának teljesülését - a képzeletben. A meséből fejlődött ki a többi epikus műfaj mind. A monda olyan mese, amelybe a történeti valóság is belejátszik. Mondája olyan mesélő népnek van, amelynek múltja van. Ezért van nekünk olyan sok mondánk és gazdag mondakincsünk. Az eposz, a naiv eposz: a már történeti nép, nemzet igaz meséje. Az eposzban egy egész nemzet gyönyörködik a maga múltjában, szépségében, erejében. Innen van, hogy az eposz hősei a nép eszményei lesznek, nevelői, vezetői: a gyors lábú Achilles, leleményes Odysseus, a párducos Árpád! Itt rejlik az eposz nagy erkölcsi jelentősége: jellemeket mintáz, nemzetnevelő lesz!

Mi más a regény, mint az eposz mai formája, modern folytatása, újkori eposz? Itt is emberek sorsáról, mint megtörténtről, bizonyos idő távolságán át szemlélről van szó, de nem csupán nagy emberekéről, hanem kis és nagy, mai és régi emberek életéről, sorsáról, tehát kis emberek kis dolgairól is. Ezért írja a költő prózában a regényt, mert ez a stílus először is közelebb áll hozzánk, mai emberekhez, akiknek ír, és jobban illik a regény alakjaihoz is.

Ez a stílus a legnagyobb gazdagságot, a legteljesebb változatosságot engedi és hozza magával: a nagy regény társadalmak és lelkek rajza egyben. Gondoljunk Jókai regényeire: hogy benne van azokban a magyar élet, a múlt és a jelen teljessége! A novelláról szólván, fölmerül a kérdés: vajon a novella apró regény-e csupán: külső terjedelem dolga-e az egész? Ó nem, itt lehet éreztetni igazán, a látszólagos rokonság mellett a lényeges formai különbséget: a novella egy embernek egy esete, amely döntő és jellemző sorsára - a regény sok ember egész élete, sorsa, története, néha - mint Dickens Twist Olivér-jében - a bölcsőtől a sírig. A regény tenger, a novella patak. A regény az élet, a novella az élet egy jellemző esete.

III

A lírához értünk. A lírikus költőről kell beszélnünk, akit elsősorban a maga lelke érdekel, aki elsősorban a maga érzéseit fejezi ki. Bennünket is kell érdekelnie, ez az első, amit a lírikus költőtől követelünk mi olvasók. Ki érdekel igazán bennünket? Aki valóban kiváló, aki különb, mint mi, mint a többiek, a sokaság. Akiben a nagy érzések és a mély gondolatok különös

varázsa van, egyszóval a költői egyéniség. A nagy lírikus tehát nagy ember, bennünket gazdagító szív és szellem, akire örömmel és méltán hallgatunk. „Minden lélek értékes” - tanítja az evangélium, mennyivel értékesebb és érdekesebb tehát az erős érzésekkel és képzelettel megáldott valódi lírikus. Hiszen ő nemcsak érzésével és képzeletével válik ki, de ezek művészi, eredeti kifejezésével is. A nagy lírikus varázsának titka ez: ő mindnyájunk élményeinek - öröm és bánat, emlék és remény - örök és egyetemes kifejezést, hangot, formát tud adni. Mindnyájan érezzük - szépet és jót - emberek vagyunk -, de a költő a mi néma és sokszor öntudatlan érzéseinknek méltó hangot ad.

Minden érzés formát keres, minden érzésnek megvan a maga végérvényes, kifejező formája.

A költő ezt megtalálja, az igazi lírikus ezt megleli, mint ahogy a szobrász Michelangelo a márványból már kiérezte a jövőben kibontakozó idomokat. Így válik dallá, ódává vagy elégiává a költő érzése, az érzés benső lényege szerint. Egyes nagy költők állandó, mintegy temperamentumukban rejlő érzésmódjának egyes lírai formák felelnek meg. Az ilyen lírikusok, ha más műfajban fejezik is ki érzéseiket, lényegében ide is beleviszik uralkodó formájuk egyes sajátosságait. Exemplum: Petőfi elsősorban dalköltő. Azzá teszi őt a pillanat látásaira erősen és hevesen reagáló vérmérséklete, élményeit azon melegében formába öntő, szókimondó lelke. Petőfi a valódi, Goethe legnemesebb értelmében vett „alkalmi költő”, versei (elsősorban dalai) az igazi - ugyancsak Goethe értelmében vett - alkalmi versek. Epikája is - éppen legszebb részleteiben - lírai természetű: balladáiban csupa szenvedély, a nagy alanyiség ereje forr az epikus felszín mélyén.

A tipikus ódaköltők Berzsenyi és Vörösmarty. Mind a két nagy költő a legmagasabb és így legmagasztosabb - olykor a régi prófétákra emlékeztető - ihlet embere, költészetük állandó fehér izzása a lendületnek: ódai természetű lelkek. A nemzetnek vagy az emberiségnek szólnak, vagy a nemzet és emberiség nevében beszélnek. „Hallgassatok, most a világ beszél” - mondja egy helyen Vörösmarty. Számukra tehát az óda a lényegüket legtökéletesebben kifejező forma. Lelkük bora az óda kelyhében ragyog a legszebben.

És íme, mikor Vörösmarty eposzt ír is, mint a Zalán futásában látjuk, az óda hangján kezdi. Az Előhang Vörösmarty legszebb lírai darabjai közé illik, és Berzsenyi szinte kizárólagosan ódákat ír.

Tompa viszont, a méla, merengő és lemondó Tompa, az igazi elégikus. Arany nyugalmas szemlélődésének is ez a lírai forma felel meg, leginkább még a Széchenyi emlékezete (ez az aere perennius költemény) is elégián kezd, és csak lassan, méltóságosan bontakozik ki e hangulatból az ódai lendület. Mikor a tankölteményhez és általában a reflexiós költészethez jutunk, a tanár határozottan fölveti a problémát: az érzésen kívül lehet-e más hangköre a lírának? A gondolat hogyan válhatik költészetté? Egyszerű és határozott legyen a felelet: ha érzéssé válik, és egyedül ezáltal. A puszta gondolat a tudomány körébe vág, de a nagy és mély gondolat - ha egyéni élmény, ha a költő átélte, átérezte, így, érzéssé finomulva, művészi formába törhet. Ilyen forma az ars poética, az Aranyé különösen! Az öntudatos költő ebben mintegy hitet tesz a maga művészi hitvallása mellett, vallomást tesz arról, hogy a költészetet minek tekinti. Így válik a gondolat érzéssé, az elvont eszme egyénivé. És itt az alkalom, hogy a tanár - Vojtina Ars poétikája révén - a költészet valódi rendeltetését éreztesse, kiemelje. Induktív módon, egy magyar remek példa alapján, minden esztétikai felhőkakukkvár mellőzésével.

IV

Venio nunc ad fortissimum: a drámához értünk. A nagy dráma a nagy akarat és jellem műve, erős öntudat alkotása.

A dráma akkor jelenik meg minden korban és minden nemzetnél: mikor a fejlődés deklarációján van. Homérosz és Pindarosz után jön a három nagy görög tragikus. Rómában meg se tud születni az igazi nagy dráma, pedig a nagy eposz és líra már megvolt. A keresztény drámáknak századokig kell Shakespeare-re várni, a magyarnak is Katonára. Különböző is, a dráma mintegy magában egyesíti a többi műfajokat. A görög tragédia kardalai lírikus részek, a hírnökök elbeszélései: epikusak.

Szophoklész Oedipus király-át kell néznünk: anyaga a monda (epika), kórusa a legmélyebb és legzengőbb antik líra.

Azonkívül is: a dráma színpadot kíván és ehhez nagy és fogékony közönséget, mert a dráma a leginkább stilizált műfaj: mindezek részben technikai (színpad), részben szellemi (stilizáltság), de mindenképpen magasabbrendű fejlettséget követelnek. Miért mondtuk, hogy a dráma a leginkább stilizált forma? Nézzük a mi nagy nemzeti tragédiánkat: Katona Bánk bán-ját. Íme: a költő egészen mellőzi az elbeszélést, a leírást, a többi műfajoknál meglévő magyarázatot, egész személyiségét megtagadva, eltűnik előlünk: a pusztá drámai forma áll előttünk: emberek beszélgetése (a dialógus) révén játszik előttünk az egész költemény. Mindez a színpadon, az idő és tér szoros keretei között, csupán a döntő esemény, élő emberek - (színészek) előadásában. Ez a megjelenítő közvetlenség és az, hogy egy nagy tömeg nézi, amelyet az érzések és gondolatok közössége kapcsol össze (a színpadi játék szuggesztívója): ez adja meg a dráma nagy nevelő hatását.

A magunk életére nézve irányító példákat, emberismeretünkre fontos jellemeket látunk, akaratot és küzdelmet a drámában, kiváló egyéniségek tisztító hatású erőfeszítéseit a tragédiában, (az aristoteleszi katharizist szépen be lehet mutatni Shakespeare Julius Caesar-jának három vezető hősében: Caesarban, Brutusban és Cassiusban) fonák jellemek komikus kudarcát a komédiában.

A középfajú drámáról beszélve, nemzeti szempontból szeretetteljes tanulmány tárgya lehet a magyar népszínmű. A magyar népszínmű drámai formában fejezte ki a múlt század negyvenes éveinek demokratikus törekvéseit: a színpadon hangot adott a népnek, az elnyomott jobbágy-nak, hőssé tette a népet, amely Katona Bánk bán-jában mint Tiborc, Kisfaludy Károly vígjátékaiban mint környezet, csupán (és többnyire komikus) statisztaként szerepelt. Ebben áll a népszínműnek, mint magyar műfajnak, a jelentősége és Szigligeti érdeme. Így fejlődött ki, mint önálló műfaj és később - nagy egyéniség és éltető korszak nélkül - ezért vált sablonossá. Gárdonyi Bor-át - e gyönyörű magyar idillt -, mint e műfaj legtisztább, legtökéletesebb jelenségét mutatjuk be, kiemelve, hogy Gárdonyi mennyire és mily finoman érezte a magyar paraszt igazi drámai küzdelemre kevésbé alkalmas vérmérsékletét, életfelfogását, és így a népdráma helyett kedves, derűs népvígjátékot alkotott.

V

Foglaljuk össze az egészet és kérdezzük: mit ad tehát nekünk a poétika, mivel gazdagítja lelkünket, mire készít elő? Szempontokat ad, amelyek szerint olvasnunk kell a költői műveket, mértéket ad, amellyel megítélhetjük a költői alkotásokat, és ezzel gazdagítja lelkünket, hiszen az emberi lélek legdúsabb birodalmát, a költészet tágas és gazdag Ophir-országát fedezi fel és hódítja meg számunkra; olyan gazdagodás ez, amely minden fáradságra érdemes, pedig e fölfedező és hódító út nem kíván mást tőlünk, csupán szerető figyelmet és nem ad egyebet, mint: igaz és maradandó gyönyörűséget.

Világ, 1912. július 21.

ALKOHOL ÉS IRODALOM

I. A geniális Lombroso, akinek tévedései sokszor termékenyebbek voltak a tudományra (és amiért minden tudomány van - az *életre* nézve), egyik könyvében a lángész és elmebaj rokon-ságát, egy másikban a született gonosztevő, egy harmadikban pedig egyenesen a született perdita létezését bizonyította az ő sajátos, temperamentummal és fantáziával fűtött tudomá-nyos módszerével.

Mindazok az igazságok, ötletek és ráhibázások, amelyek a lombrosoi elmélet velejét teszik, voltaképpen a modern tudomány egyik legjelentősebb megismerésén, az *átöröklésnek* a testi és lelki rejtelmekbe és összefüggésekbe mélyen bevilágító tanításán alapszanak.

Eredői vagyunk végtelen számú összetevőknek, amelyek a tér és idő távoliában működtek, hogy úgynevezett egyéniségünket, amelyre olyan büszkék vagyunk, létrehozzák. A lángész éppen úgy ennek az örök törvénynek uralma alatt áll, mint az idióta. Már Lombroso is észre-vette, hogy milyen nagyszámú *alkoholista* volt az irodalom, a művészet és a tudomány láng-észének elismert alakjai között. A turini nagy elmeorvos egyszerűen, mint a lángész és téboly összefüggésének egyik bizonyítékát említi ezek iszákosságát és csupán annyi jelentőséget tulajdonít neki, mint a többi feltűnő *degeneratív jeleknek*. Én azonban azt hiszem, hogy az úgynevezett talentumok és zsenik jelentékeny számának idegrendszerbeli elfajultsága szinte önkénytelenül hozza magával ezek nagyfokú és jellegzetes alkoholizmusát.

Mert amint van egészséges lángész, mint Bach Sebestyén, Michel Angelo, Goethe, akik mintegy az ember szellemi teljesítőképességének határait jelzik, a fényes ormokat, amelyeket fajunk fejlődése eddig el tudott érni, éppen úgy vannak, és sajnos az előbbieknél nagyobb számmal vannak beteg Génuszok, mint Pascal, Rousseau, Wilde, akik, mint az emberiség intellektuális flórájának üvegházi növényei, azért szintén hódolatra és csodálatra készítenek a művészi és tudományos zseni minden igaz megértőjét. Mert nemcsak *lefelé* van út a degenerá-cióban, hanem, ritkán, az összetevők különösen végzetes összetalálkozása folytán vannak bizony úgynevezett *dégénéré supérieurs*. És ezek közül kerülnek ki ijesztően nagy számmal azok a szerencsétlenek, akik öröklötten gyöngé és ingerlékeny idegrendszerüket a különféle narkotikumokkal, elsősorban az alkohollal stimulálják. Az irodalomtörténetek alkoholistáiról van szó, e szegény, nagy betegekről, akiknek változatos életrajza végén a korai halál vagy az örület sötét pontja feketélik. De egyúttal majdnem mindig pontosan ki tudjuk mutatni az elődök iszákosságát és egyéb degeneráltságát. Chólnoky Viktor egy megtévesztően ötletes dialógusában azt a tetszetős szofizmat próbálja igazolni, hogy az alkoholnak és vérbajnak is megvan a maga létjogosultsága, sőt küldetése az emberiség életének nagy háztartásában, hiszen vannak zsenik, akik egyenesen az iszákos vagy vérbajos, sőt iszákos és vérbajos apának vagy elődnek köszönhetik létezésüket, és egyúttal a normálisnál nagyobb szellemüket.

Azt hiszem, erre nem nehéz megfelelni, bármilyen hódolattal viseltetünk is a korán elpusztult nagyszerű Chólnoky Viktor kiválósága iránt. Mert hiszen igaz, hogy Beethovennek apja iszákos volt, valamint az volt Lord Byron szülője is, nemkülönben Andersené és Tompa Mihályé, de vajon a bécsi zenei titán korai és tragikus süketsége, az angol költőarisztokrata keserves sántasága, a nagy dán mesemondó szerencsétlen nemi perverziója, valamint Tompa Mihály gyötrelmes szervi szívbaja nem túlságosan nagy és szomorú ellensúlyok-e a tehetség és lángész érzékeny mérlegében?

II. Régi és elterjedt babona, hogy az alkohol a költői ihletet szolgálja. A furor poeticus-t sokan összetévesztik a mámorral, amelyet a bor ád. Már Horatius említi a költészetről írt híres levelében, hogy Demokritos letiltotta a Heliconról a józan poétákat. A szent örület, az ihlettség dionysosi állapota valóban mutat külső analógiákat az alkohol mámorával.

Ez a látszatos hasonlatosság tévesztette meg a jelszavak után induló, a dolgok mélyére nem (legfőleg a kancsó fenekére) néző embereket. Valóban az alkoholmámor kezdő stádiumai bizonyos rokonságot mutatnak azzal a sajátos és rejtelmes lelkiállapottal, amelyet közönségesen költői ihletnek nevezünk.

Az értelmi és érzelmi gátlás csökkenése vagy teljes hiánya, az asszociációk szabadossága és gyorsasága, az erkölcsi cenzúra, a szeméremérzés, valamint a szociális cenzúra, az illemtudás meglazulása mind olyan jelenségei a heveny alkoholmérgezésnek, amelyek a költői alkotás lelkiállapotának is többé-kevésbé jelentős tüneteit alkotják. A lírai költő őszintesége, közvetlensége, képzeletének és érzésének merész röpte és csapongása, nemde a különféle társadalmi konvencióknak mellőzését kívánják, akárcsak a mámoros ember érzelmi és gondolati kitörései? De (és itt kezdődik a lényegesen elkülönítő demarkációs vonal a két lelkiállapot között) a valódi költői - és általában művészi, sőt tudományos, mert ilyen is van - ihlet mindig a lelkierők fokozását, mindig a maximális intenzitást jelenti, míg a részegség - és egyúttal az elmezavar is - a lelkierők fokozatos meglazulását, a szellemi képességek többé-kevésbé gyors megbénulását, végül a valóságos eszméletlenséget eredményezi. Minden részegség akut elmezavar, sőt merem mondani, hogy akut paralizis progressziva, e legszörnyűbb idegbetegség összes jellemző tüneteivel, a kezdő stádium nagyzási téveszméivel, a későbbi fokok öntudati kieséseivel, helyre és időre való tájékozatlanságával, afáziájával és végül teljes stuporával. Írók, költők részegségben fogant művei, mint ahogy a mámorban fogant magzatok is, magukon viselik születésük bélyegét. De ha az idült alkoholista írók alkotásait tanulmányozzuk is, amelyeket nem az akut ittasság állapota hozott létre, akkor is olyan jellemvonásokat találunk bennük, amelyek egy egészen különös, beteges lelkiállapot közös signumait viselik. Még nem írták meg az alkoholista író lélektanát, mint ahogy magát az alkoholista lélektanát is csak ígérte a Modern Könyvtár programja Tomor Ernő dr. tollából, de eddig nem váltotta be.

Az alkoholista író jellemző vonásait megkísérlem itt tömören összefoglalni. Mint e szomorú és szerencsétlen típus egyik nagy őse szerepel az irodalom történetében az amerikai Edgar Allan Poe, akin talán - éppen mert olyan nagy zseni volt és olyan nagy alkoholista - legmarkánsabban szemlélhetők ezek a különös tulajdonságok. Egy kiváló pszichiáter, Van Vleuten a nemi érzés rendellenes hiányosságát, a szociális ösztönök gyöngeségét, a természetérzés csökkenését, a borzalmasan és sötéten fantasztikus dolgok iránt való beteges fogékonyságát, a Holló költőjének alkoholizmusából magyarázza, sőt a Hollót magát, a világ egyik legszebb versét - egy delírium víziójának tekinti. És itt jön a német gambrinusi bölcsesség Hans Heinz Ewers személyében, aki úgy látszik nagyobb szakértő, mint a józan Van Vleuten, mert kimondja, hogy az ittasság állapotában sokkal fokozottabb a szexualitás, sőt egyes nagy zsenik, mint éppen E. A. Poe is, egyenesen a teremtmény mámorának köszönhetik ihletüket. Természetesen az ilyen sörszagú okoskodásban körülbelül annyi az igazság, mintha valaki azt állítaná, hogy Heine költészetére igen jótékony s főlemelő hatással volt a hátgerincsorvadása.

Ady Endre egy Magyar Pimodán című, merész és csábító tanulmányában legalább némi szociális igazolását próbálja adni annyi sok magyar tehetség, sőt lángész mámoros magafeledkezésének: a magyar ugaron a fajából kinőtt magyar költő, e túlérző fájvirág nem tudta mindig megtalálni az őt megillető környezetét, éltető levegőjét. Amit D'Annunzio, boldogabb kultúrák szerencsés szülötte, egy gazdag és meleg szellemi élet közepette szinte magától

értetődően, lépten-nyomon föllelhet, azt a Katona Józsefek, a Csokonai Vitéz Mihályok a bor mámorában keresték hiába. Persze ez is féligazság, érdekes és tetszetős, mert hiszen ott van éppen Alfred de Musset és Paul Verlaine esete, akik egy szinte már túlérlett kultúrában is az alkohol, még pedig a legmérgezőbb pálinka, a zöldszemű abszint rabjai és áldozatai lettek.

A világirodalom alkoholszámláján ott találjuk különben a már említetteken kívül, az angol Ben Jonson és Marlowe, Pope és Wilde, Goldsmith és Burns, a francia Musset, Gérard de Nerval, Baudelaire, Murger és Verlaine, a német Bürger, E. T. A. Hoffmann, Schiller, Grabbe és Hartleben, az olasz Tasso és az orosz Puskin neveit. Schillerről Thomas Mann írt egy meghatóan szép novellát, bemutatva, amint az ifjúkori ivások miatt elfáradt tragikus génusz a Wallenstein trilógia megírása közben lelkiismeretét csitítgatva vívódik önmagával, amint a késő éjszakában fölkel íróasztalától, és megáll kihűlt szobája sarkában, hogy mintegy távlatot találjon a gondolatainak.

III. Eddig az alkohol és az írók viszonyáról volt szó, erről az áldatlan és tragikus viszonyról. Ha az alkoholról, mint az irodalom témájáról német alapossággal akarnánk beszélni, akkor úgyszólván az egész világirodalom minden valamire való munkáját föl kellene sorolnunk, kezdve Homérosz eposzain, amelyekben meglehetősen sokat isznak az emberek és istenek, egészen, mondjuk, Claude Farrère nemrég magyarul is megjelent *Les Civilisés*-ig, amelyben már az ópium és társai szinte háttérbe szorítják az alkoholt, a civilizáció e legősibb és leggyakoribb narkotikumát. Mit szólunk például a bordalokról, a líra e minden időkben kedvelt válfajáról? Anakreon volt az ős, akit Horatius, Villon, Ronsard, Bürger, Csokonai és Petőfi követtek századokról századokra. De ami éppen Anekreont illeti, ne feledjük, hogy ő nem koncentrált alkoholt fogyasztott, mint a mai bohémek, és öregkorában itta a nedűt, és írta a dalt. *Vinum lac senum*, a bor az öregek teje, mondja a latin babona, és annyi bizonyos, hogy az öreg Anakreonnak és az öreg Horatiusnak már nem árthatott úgy ez a különös tej, mint ahogy a fiatal Bürgernek vagy Burnsnek ártott. Ami pedig Petőfit illeti, róla csak a hazai legenda terjesztette, hogy szerette az italt. A legnagyobb magyar lírikus igen ritkán és igen mértéktelenen élt a borral, amire két meggyőző példával szolgálhatunk. Az egyik saját nyilatkozata, amelyben igen erélyesen visszautasítja egyik pesti lapnak híresztelését, mintha ő az éjjel a Pilvax kávéházban mulatott volna, a másik egy kortárs közlése, amely szerint az ifjú költő nagyon különösnek találta, hogy Vörösmarty előtt boros üveg állott, amikor valamelyik délután irodalmi ügyben fölkereste a magyar költők akkori királyát. Hogy miért írt Petőfi oly kedvvel és oly sok bordalt: annak a művészi alkotás lélektanában rejlő igen egyszerű okai vannak. Először is az ifjúság maga mámor bor nélkül is, amint Goethe találóan mondja, és az ifjúsága gazdagságától méltán mámoros Petőfi ezekben a névleges bordalokban csapongó féktelenséggel élhette ki korlátlan költői magát. És divat is volt akkor bordalt írni, minden valamire való költő megpróbálkozott vele, tehát Petőfi is, de még Béranger is írt bordalokat, és Petőfi ebben is követte francia ideálját.

Természetesen, ami Petőfinél csak motívum volt, az utánzóinál lényeggé magasztosult, és például Lisznyai Damó Kálmánnak már fontosabb volt a bor, mint maga a bordal.

Ami az elbeszélő és drámai irodalmat illeti, témái között az alkoholizmus éppen olyan lényeges szerepet játszik, mint sajnos, magában a való életben. És az emberi haladásnak egyik örömdetes jellemző tünete, hogy minél közelebb érkezőnk a mi korunkhoz, annál öntudatosabban és tanulságosabban, hogy úgy mondjam, mintegy propagatív erővel ábrázolja az irodalom az alkoholnak egyént és társadalmat pusztító, valóban emberirtó hatását. Még a régi jó öreg Homérosz erkölcsi érzéke szép csöndesen szundikál e tekintetben, sőt még Shakespeare-nél is szinte rokonszenves fickó, legalábbis a kritikátlan néző előtt és a kritikátlan színész beállításában a hetvenkedő és füllentő Falstaff, aki állandóan in *Venere et Baccho* excedál, de

már az ivástól elpuhult Antoniusra kimondja a költő a szentenciát: Bűnt dobta belé az istenek, hogy emberré tegyék. A modern irodalom már egész rémítő valóságában látja és láttatja az alkoholizmus romboló szerepét a beteg társadalom életében. Ibsen, korunknak kétségkívül legkomolyabban gondolkozó drámaírója, a *Kísértetekben* az átöröklés tudományos igazságát megdöbbentő művészi erővel demonstrálja. Alving Osvald apja idült alkoholista volt, az anya ezt valahogyan el tudta titkolni a fia és a társadalom előtt, de a kísértetek följárnak, a bibliai átok megfogant, Osvald az apai bűn következtében egyszerre fiatalon összeomlik: a paralízis halálra bénítja életét és művészetét. Mert Osvald festőművész, és így kétszeresen nagyobb a katasztrófája, amely hirtelen reászakad: aki még néhány hónap előtt, a túlfeszített idegek lázában, csodálatos, eddig még nem látott színekről álmodozott, az most ködös és réveteg tekintettel, tompán és elbutultan könnyörögve kéri anyjától a napot, a napot.

Ibsen egy másik drámájának, a problematikus Hedda Gablernek egyik szomorú hőse Eilert Löwborg, az iszákos zseni, aki nyugtalanul botorkál mélyértelmű eszméi és a morál insanity között. Igen jellemző Ibsen mélyen átgondolt drámai pszichológiájára, hogy az *élethazugságok* szükséges és jótékony voltát hirdető Relling doktort is iszákosnak rajzolja, mintegy jelképezve ezzel is az alkohol erkölcsileg prostituáló hatását. És korunk legnagyobb élő epikusa, Anatole France is bizonyára nem ok nélkül tünteti fel derekas ivónak Coignard Jeromos abbét, amivel a romlás figuráinak sajátos elvtelenségét és érzékiségét kitűnően igazolja. A regény nagy mesterei közül, akik az alkoholista patológiájában kitűntek, emeljük ki Dosztojevszkij és Zola nevét és művét. Dosztojevszkij a Bűn és bűnhődés Marmeladovjában, Zola az Assommoir Coupeau-jában adták tudományos és művészi tekintetben egyaránt tökéletes körképét az idült alkoholizmusnak, egészen a delirium tremens potatorum borzalmas hűségű ábrázolásáig. Megint egy esetlegesnek tetsző részlet, azonban az egésznek igazságát tanúsítja: mind a két gyászos végű alkoholistának, Marmeladovnak és Coupeaunak, lánya, Szónya és Nana, prostituáltak lesznek, mintha csak Lombroso későbbi megállapítását akarnák előzetesen igazolni. Akik a háború és alkohol nem is olyan távoli viszonyát az irodalom tükrében (ebben az országúton mozgó tükörben, ahogyan Stendhal találóan nevezi a regényt) akarják meglátni, azokat jó lélekkel utasíthatjuk ugyancsak a Zola látnoki erővel megírt Dêbâcle-jához és Tolsztoj hatalmas Háború és békéjéhez. És minden kommentár nélkül lejegyezzük, e kényes pontról szólván, hogy Bernard Shaw, aki jelenleg Európa legvilágosabb elméje, valósággal a tisztánlátás zsenije, teljesen absztinens, valamint a pacifista Romain Rolland is, míg a háborúban nem egészen elfogulatlan Anatole France mérsékelt borivó, ellenben a háborús téboly olasz betege, Gabriele d'Annunzio nem ellensége semmiféle mánornak, így az alkoholnak sem.

A magyar epikus irodalomban az első antialkoholista írás a jó Tinódi Lantos Sebestyéné. Sokféle részögösökről címen az ő kezdetleges verselésével gúnyolja a garatra felöntőket, de végezetül ő maga bevallja, hogy mindezt azért teszi, mert nem adtak inni neki, szegény szomjas diáknak. Zrínyi, a költő, nagy eposzában érdekesen mutat be egy az asztal örömeinek mértéktelenül áldozó török vezért, aki e szenvedélye folytán elveszíti az ütközetet. A régi magyar ivási szokásoknak kritika nélküli, kedvtellő leírását találjuk az erősen konzervatív Apor Péter emlékiratában. Jósika Abafi, amelyben, mint előszavában maga mondja, egy erkölcsi javulást akar bemutatni: a korhely Abafi Olivér megtérésének történetét. Jellemző, hogy ez a regény nem csupán morális tekintetben, de művészi szempontból is legderekabb munkája a kissé gyorsan és felületesen dolgozó Jósikának. Az iskolákban sokat tárgyalják, töviről-hegyire meghányják-vetik Arany Toldijának egyik részletét, a csárdai mulatozás jelenetét. A fiatal, erős és egészséges Toldi, sorsa szerencsés fordulóján amúgy magyarosan kimulatja magát Bencével, a hű öreg cseléddel. Van bor és van nóta bőven, csak nő hiányzik. Írásbeli dolgozatok kedvenc és elcsépelet témája ez: hogyan mulat a magyar ember? De, sok tanár nem

tudja vagy nem akarja meglátni, hogy a kedves duhajság e mesteri képe megkapó emberi és szociális tanulságokat rejteget, éppen az antialkoholista propaganda oly nagyon gyér alkalmat találó szempontjából. Itt szépen meg lehet magyarázni, hogy Miklósnak idegei, izmai rendben, egészségesek, ezért egy ideig bírja az alkoholt, de végül, mégiscsak az győz, s a gyönyörű gyermek bizony heveny mérgezéssel alszik el az asztal mellett, míg a kevesebb ellenálló képességgel rendelkező öreg Bence már jóval kisebb adag alkoholtól is teljesen elázik, egészen szégyenletes módon. Könnyen kapcsolatba hozhatjuk itt Arany János epikus idilljét a legszebb magyar drámai idillel, Gárdonyi Géza szintén klasszikus és szintén népies művével, A borral, ahol Baracs Imre családi viszályát éppen az ital okozza, amely a különben derék embert hirtelenné és igaztalanná változtatja. És rámutathat a tanár Arany egy másik epikai remekére, a Buda halálára, ahol sok egyéb jellembeli különbségen kívül, az is gyökeresen és tragikusan elválasztja Etelét Budától, hogy míg a nagyatermett és nagyratörő Etele józan, okos ember, addig a vénülő Buda a lakomák mámorában keres vigaszt és feledést az alulmaradás keserűségére. Sem az alkoholista írók, sem az alkohollal foglalkozó világirodalom műveinek felsorolása - a tárgy roppant terjedelménél fogva - nem teljes és nem is lehet az.

A világirodalomból még főlemlíteném Hauptmann első naturalista drámáját, a Vor Sonnenaufgangot, amelyben az alkoholista átöröklés szerepel, Gorkij Éjjeli menedékhelyét, amely az iszákosság végső azilumát festi a realizmus és költészet különösen kevert színeivel, Tolsztoj utolsó drámáját, az Élő halottat, ahol a züllöttségben is megnyilatkozó lelki értékeket csillogtatja meg a modern emberiség e nagy apostola, míg a szintén elég gazdag magyar irodalomból kiemelhetném még Móricz Zsigmond regényeit. Különösen az Isten háta mögött és A fáklya címűeket, amelyekben a vidéki magyar élet sírvavíadó alkoholizmusát egy kivételes megfigyelő és kifejező tehetség gazdagsága vetíti elénk. Olvassuk csak el a kisvárosi kocsmá gőzében az erkölcsöt fölényesen és részegesen hirdető képviselő és nagybirtokos beszédét, és benne találjuk egy fél évszázad magyar politikai életének minden hazugságát és romlottságát. Analfabetizmus és tuberkulózis, panama és protekció, kulturális elmaradottság és világháború, mind, mind magyarázatot lelnek Arday beszédében, amely mintegy gramofonja a magyar politikai élet vásárjában kikiáltók úgynevezett világnézetének.

IV. Ha mármost a jövő fejlődés távlatát az antialkoholizmus szempontjából nézzük, fölmerül lelkünkben a kérdés, vajon eljön-e az az idő, amelyben a társadalom szellemi elitje, az írók közül többé senki sem lesz, gyöngé idegei révén, rabja és áldozata az alkohol démonának, és amelyben az alkohol mint téma, fölöslegessé válik az irodalomban? Lesz-e idő, amikor a Csokonaiak és a Musset-k goethei életkort érhetnek el goethei örömben és az Ibseneknek és Zoláknak, e próféta poétáknak nem kell többé megdöbbenő képeket festeniök az Emberirtó egyént és fajt degeneráló rombolásairól? Én - annyi csalódás dacára - hiszek az emberi haladásban, és remélem, hogy a természettudományos világnézet terjedése, a szociális higiéné térfoglalása lassan, de biztosan elviszik a sokat szenvedett és sokszor tévelygett emberiséget abba a ma még utópiának tetsző állapotba, amelyben nem kell többé a szabad és egészséges embernek semmi más narkotikum, csupán kettő: *az álom és a művészet!*

1918. április 20.

NÉGYESY ÓRÁK

A magyar tudós társaság, az Akadémia, Négyesy László egyetemi tanárt rendes tagjai sorába választotta. Igaz, hogy a Széchenyi alapította testület ideai nagyhetének el nem maradható szenzációja az volt, hogy Weisz Manfrédet nem tüntette ki a Wahrmann díjjal, de e nagy tudományos és irodalmi ügy ne zavarjon meg bennünket abban, hogy néhány percet szenteljünk a szürke és szerény, a békés és igénytelen Négyesy Lászlónak. Mert az ő neve, akaratlanul is nem csupán a múlt, de a jelen és a jövő irodalom történetével került kapcsolatba és pedig éppen nem ellenséges, sőt szinte atyai viszonylatban, amit pedig kevés magyar akadémikusról mondhatunk.

Van a budapesti magyar királyi tudományegyetem bölcsészeti fakultásán egy állandó irodalmi szeminárium, amelynek hivatalos neve: Magyar stílygyakorlatok. Vezető tanára Négyesy László. Ennek az irodalmi szemináriumnak én nyolc szemeszteren át voltam buzgó és tevékeny hallgatója, vagy hat szemeszteren át pedig titkárja is.

E kitüntető tisztesség abból állott, hogy én állítottam össze hétről-hétre a fölolvasások sorrendjét. Fölolvasni pedig lehetett ott mindent, verset és prózát, szonettet és Hamlet-tanulmányt, naturalista novellát és teozófiai értekezést, Baudelaire fordítást és kritikát Farkas Imréről, esszét Péterfy Jenőről és bírálatot Hajnal Márton összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányáról. Mindezt meg is tettük.

Abban a teremben, ahol többek között *Prohászka* Ottokár adott elő hívőknek és hitetleneknek, és vitázott *Balázs* Bélával arról, hogy mi az igazabb, a vallás vagy a művészet, ahol *Széchy* Károly kétoldalas körmondatait dörögte és fuvolázta *Mária Terézia* koráról, ahol a finom és ideges *Riedl* Frigyes fejtegette a régi magyar drámát, és *Heinrich* Gusztáv mondott nem is olyan rossz vicceket *Heiner*ől, ahol a kedves *Keszler* József tárta föl káprázatos tudásával, (amelyet színi kritikáiban inkább elrejt, mint csillogtat) a régi francia irodalom kincseit, abban a teremben tartottuk a magyar stílygyakorlatokat Négyesy László vezetése alatt.

A padokban diákok és diáknők ültek, akikből idővel a mai magyar irodalom javarésze rekrutálódott. *Kosztolányi* Dezső egy őszi délutánon mutatkozott be nekem, a titkárnak, és jelentette, hogy Baudelaire-fordításokat akar fölolvasni. *Babits* Mihály szintén fordításokkal kezdte, de ő Baudelaire mellé Goethét is fölvette, akinek *Parlagi rózsáját* olyan szemérmesen és olyan énekelve olvasta föl, hogy a lányok megmosolyogták. Ma Budapest legnagyobb sikerű fölolvasó estélyén olyan tapsokat kap, mint a fergeteg. *Gábor* Andor is műfordításokkal kezdte írói pályáját a Négyesy órákon és akkor már készen is volt a *Mistral* *Mireiojával*. Egy padban ült *Bródy* Mihállyal, akinek akkor szép versei jöttek a *Budapesti Naplóban*. *Mohácsi* Jenő volt az első bátor, aki lerántotta a lányok bálványát, *Farkas* Imrét, és fölmagasztalta a holnap hegedősét, az éppen akkor föltűnt *Ady* Endrét. *Oláh* Gábor hosszú epikus művekkel szerepelt a programon, *Adorján* Andor novellával kezdte, *Bresztovszky* Ernő versekkel; *Tóth* Árpád, *Antal* Sándor, *Pogány* József, *György* Oszkár, *Endrődi* Béla, a hősi halált halt legkülönb magyar filozófus *Zalai* Béla, a Petőfit még a hősi halálban is követő *Szepessy* László és *Kulcsár* Gyula, a nők közül *Ritoók* Emma, *Reichard* Piroska neveit írom még ide találomra, mint az akkori Négyesy órák hallgatóiét és szereplőit. Négyesy nagyon kedves, jószívű tanárunk volt, végtelenül előzékeny, az ifjúságot megértette, és a tehetséget megbecsülte. Bizonnyos, hogy konzervatívabb volt mint mi, és nem mindig osztotta nézeteinket, de hiszen mi az irodalmi forradalom zászlóját bontogattuk akkor, fiatalságunk boldog májusában. Az új magyar irodalom nevében hadd köszöntöm őt, az új rendes akadémikust; én, a vén diák, a régi titkár.

Szeged és Vidéke, 1918. május 4.

KIS NAPÓLEONOK

A fiatal ügyvéd, aki egy dinasztia bukásával kapcsolatosan hirtelenül föltűnt a világtörténelem horizontján, ki lángoló igékkel élére került egy forradalomnak, és aki, seregeinek tavalyi veresége után, lángoló igékkel folyamosodik Londonban az angolok, az amerikaiak, az egész művelt világ rokonszenvéhez: így külsőre, így prima vista hasonlatosnak látszik minden idők egyik legelragadóbb ügyvédjéhez és szónokához, a fiatal, a lángoló, a tüzelő Kossuth Lajoshoz. Mert Kerenszkijnek valójában ez a különossága és ez a tragikum: uraságoktól levetett eszmékkel és eszközökkel próbálja ügyvédi okleveléhez a világhírt, a hatalmat, ha lehet, a köztársasági elnökséget, ha kell, magát a császárságot is megszerezni. Minden oroszok kis Napóleonja óhajtott lenni, tűzzel, vassal boldogítani Dosztojevszkij népét, ha muszáj, e nép ellenére is. Felemás egyénisége a múlt század romantikus politikusainak gazdag és tarka kelléktárából kölcsönözte kopott kosztümjeit: a forradalmat a liberalizmussal, a szabadságot az imperializmussal, a radikalizmust a háborúval óhajtotta egyesíteni. *Desinit in piscem*: halban végződne így a szép nő, a százszorszönt égi szabadság, a revolúció pedig egy kis koronában, természetesen a Kerenszkij fején. Mert az antant cordiale háborús szállítóinak ez az orosz kedvence a végletekig menő háborút hirdette Németország ellen, természetesen főleg Vilmos császárra gondolva, mint Napóleon Ferenc császárra. Mert a kis Napóleonok az ilyesmiben csodálatos híven tudják másolni a nagyot. Marengó, Jéna, Austerlitz és a többi nemigen megy, a kortárs Goethében meglátni az Embert, Egyiptom ősi gúlái alatt az újkor tudósainak teret adni, új törvény kódexét megcsinálni: ezek nehéz dolgok, ezeket nemigen lehet imitálni, de a hatalom gyönyöre, a frázisok öröme, ez az, ami oly könnyen, bár oly rosszul áll a parvenünek. Hogy most mi is van és mi is lesz tulajdonképpen az orosz földön és az orosz lelkekben: ezt az erdőt a szabadon idomítható és kormányozható hírek fájától nem láthatjuk elég világosan és egész részletesen. De annyit ma már erre is látunk és tudunk jól, hogy Kerenszkij a háborút jelenti, és Lenin és Trockij a békét. Hogy Oroszországban forradalom van, az sokaknak nagyon szomorú és sokaknak halálos valóság, de ami *van*, azzal számolni kell. *Ezt* a forradalmat a cárizmus csinálta, Széchenyi receptje szerint: amelyik hatalom nem akar reformokat, az forradalmat csinál. Oroszországot egy vak rendszer, egy ostoba és gonosz uralom (minden gonoszság voltaképpen butaság) odáig vitte, hogy csak két dolog között lett választása: cárizmus vagy forradalom. Mert az orosz kolosszus így is, úgy is lekéssett vagy egy fél világtörténeli korszakkal az európai fejlődés menetrendjéről. Lekésettek pedig részeg vonatvezetői, a Nikolajevicsek.

Az ilyen késedelmet csak revolúcióval tudják behozni Oroszországban, amelynek hiányzik középkora, amelynek nem volt renaissance-a, és amely nem ment át a klasszikus műveltség európai iskoláján. Most persze, mint az újbor forr benne frissen felszabadult rengeteg erőinek tömérdeksége. De bármily bolondul forr a must, azért mégis bor lesz belőle, és az a hatalmas és ígéretes kaosz, amely ma Pétervártól Vladivosztokig alakul, reméljük, egy porából és vérből megéledett Európa új erőinek motorját fogja békére és munkára hajtani. Dosztojevszkij egy új humanitás, egy új evangélium, egy új hit hirdetésében és propagálásában látja Oroszország eljövendő hivatását. Annyi bizonyos, hogy se Wilson, se Lloyd George, se Clemenceau, se Kerenszkij, a kis Napóleonok, akiknek keze és lelke többé-kevésbé vérfoltos, nem látszanak alkalmasnak arra, hogy új törvénytáblákat állítsanak a saját maga ellen háborúzó világ elé. Ezek a gyilkos urak nem akarják kezdeni a népek békés boldogítását egyelőre. Pedig ha sokáig invitálja az egyik a másikat, hogy csak ön után ugam, akkor nemcsak a gróf, de a nép is a vízbe fül...

Délmagyarország, 1918. július 7.

REVENTLOW

Goethe vagy Reventlow, ez itt a kérdés, mondja most magában monologizálva a német Hamlet, az a Junge Deutschland, amely egykor Börnét, Heinét és a német szabad érzés és gondolat néhány tündöklő hősét ajándékozta a világnak, és amely ifjú Németország ma is él, holmi merész revükben, Szabad Színpadokon, irodalmi kávéházak és kevésbé irodalmi lövészárkok mélyén. Kávéházi és lőporfüst borítja el többnyire az idegen tekintetek elől, de él és jelentkezni fog, teljes fegyverzetben, mihelyt a fegyverek szavát az okos szó fogja átvenni a világon. A Reventlow nevét nem mint valami jelentékeny egyéniség márkáját írtuk e sorok fölé, de mint *fogalmat*. A háborús nagynémet uszítás szimbóluma ez a név, egy dániai eredetű feudális gróf neve, aki most Luther és Schiller nemzete nevében hirdeti a háborút a végletekig, földön, föld felett, vízen, víz alatt, kézzel, lábbal, de leginkább frázisokkal és védett helyen. Ma már a reventlowi szikár és makacs engesztelhetetlenség és megingathatatlanság (szép, hosszú szavak, mintha csak németül hangzanának) egy kissé korszerűtlen, és olyan hatású, mint a búsképű, ám mulatságosan szomorú sorsú manchai lovag erőlködése. A különbség, hogy Cervantes hőse csak magának okozott galibát handa-bandázásával; míg a porosz vezércikköző vezér másoknak szerezne tovább is gyászt, halált, ha kitartana és ha mellette kitartanának azok, akiket népek élete és halála illet. A Reventlowok lélektanát nem ártana tudományosan megírni és kimutatni, hogy milyen érdekek, milyen előítéletek, milyen hiúságok és milyen rövidlátások azok, amelyek nálunk és másutt (legkevésbé a szegény és árva Magyarországon) ezt a veszedelmes, bár nem túlságosan szapora emberpéldányt kitenyészik.

A német géniusz, mert ilyen is van, nem csupán német militarizmus és made in Germany, most ébred mély, háborús, hagymázos álmából, hogy igazi hivatására, valódi szerepére eszméljen, az új Junge Deutschland most fogja fölvenni a harcot a tulajdon vérével a jövődóért, amelyben az európai nemzetek sorában őt megillető, a hozzá méltó feladat teljesítését megkezdhesse.

Tu regere imperio populos Romane memento: a szelíd Virgil adta ezt a vad jeligét a népeken uralkodó római nagyhatalomnak. Augustusék és Neroék követték a tanácsot, és Róma fegyverrel hódított népeket, és a meghódított népek kultúrájukkal diadalmaskodtak a győzteseken!

Szedánból egy virágzó francia kultúra indult el, talán a legvirágzóbb minden gall kultúrkorszak között, és a most ébredő új német fiatalság már várja, érzi, akarja a békén és megértésen alapuló jövődőt. Az angol többek között azzal fölényeskedik e világfölfordulás közepette, hogy ő sajátította ki, igen szerencsésen és igen ötletesen, a leghatásosabb és legsikeresebb jelszavakat, amelyekkel önös és üzletes hadicélokot igen mutatósan és igen kiadósan föl lehet pántlikázni.

1789. július 14-én azt mondotta a francia: Liberté, Égalité, Fraternité. 1918 júliusán az angol és vele egy kórusban a francia idegen légiótól a cseh-tót brigádig ezt zengi, búgja, harsogja minden ellenfele a németeknek: nemzetek önrendelkezési joga, népek és tengerek szabadsága, demokrácia és haladás minden vonalon, kivéve talán a Murman vasútvonalon. Az biztos, hogy ezek a legtöbb háborús vezér előtt csak jelszavak, lehet, hogy a népek mély tömegének tengermélyén is csak jelszavak gyanánt konganak, de ki ne érezné, aki érez és gondol a jövőre, hogy ezeknek a jelszavaknak élesztőjével fogják mégis átgyúrni ezt a mai keletlen és sületlen világot?

A háborús gondolat levitézlett már ebben a háborúban. Ma már a kitartásra és a továbbharcolásra is csak a béke délibábjával lehet csalogatni a fáradt, fásult emberiséget, akár német anyától született az, akár mohamedántól. Németország a békében nagyszerűen anektálta minden népek kultúrájának *szellemi birodalmait*. A népek csak nyertek ezzel, mert a méhszorgalmú germán valósággal csodálatra méltóan organizálta a világ egész tudományos, irodalmi és művészeti termelését, és a németiségnek is ez volt eddig legszebb és legnemesebb diadala, magát gazdagítva és termékenyítve meg azzal a hódolattal, amellyel közösséget vállalt minden szép, jó, igaz emberi törekvéssel.

Aki nem imád és dicsőít vakon mindent, ami német, különösen háborús német, az tudja legméltóbban és legigazibban méltányolni Goethe és Bismarck nemzetének ezt a történeti nagy hagyományát. Hindenburg hatalmas csapást mért az orosz cárizmus agyaglábú bálványképére, de Reinhardt viszont éppen az elmúlt télen diadalmasan bevonultatta Berlinbe azt az orosz szellemet, amely Tolsztojt küldötte világtérítő hódító útjára és amely szellem minden, csak nem erőszak és nem háború. Ellenkezőleg: irgalom!

Mi azt a győzelmet várjuk és akarjuk ünnepelni már, amelyet a német géniusz önmagán vesz, és Reventlow helyett ismét Goethét, a mindent megértőt, a minden emberivel rokonságot vallót, a görög derűt keresztény komolysággal és modern szellemmel egyesítőt állítja oda békés, munkás, szabad és fiatal légioi élére...

Délmagyarország, 1918. július 14.

JÖVENDŐ

A liberalizmus nem exportcikk: mondotta egy angol államférfiú, midőn kérdőre vonták, hogy a nagy és szabad Anglia miért olyan kemény és kegyetlen zsarnok, ha a zöld sziget, India vagy a Fokföld szabadságmozgalmainak eltiprásáról van szó, amely műveletet ő különben nyugat-európai választékossággal kolonizációnak és pacifikálásnak szokott nevezni. A liberalizmus nem exportcikk az európai imperializmus erkölce szerint, hívják bár ezt az imperializmust akár kapitalizmusnak, akár militarizmusnak. Hogy ez a nyugati morál, hogy ez a most alkonyodó morál mennyire egy húron pendíti Európa minden nagyhatalmi alapokon nyugvó államát, azt a közelmúlt világtörténelmében a búr háború, a kínai büntető expedíció, az ír forradalom leverése és az egész keleti kérdés kezelése napnál világosabban megmutatta.

De van ennek a modern nagyhatalmi machiavellizmusnak egy másik sarkalatos tétele is, amely úgy szól, hogy viszont a *forradalom nem exportcikk!* A forradalom nagyon szép, nagy és dicső dolog, ha a szomszédunk háza ég, de a mienk lokalizálva van; még szebb, ha a forradalom a világtörténelem lapjairól, az angol vagy francia históriából vagy éppen 1848-ból lobog és ragyog felénk, de a legszebb, ha ez a forradalom az ellenségeink portáját gyújtogatja, csűrét emészti, trónját ingatja és uralma szilárdnak látszó fundamentumát rendíti meg. Ez a kettős morál, amely a maga számára mentül több jogot és kiváltságot követel, amely mások elnyomásából és letöréséből akarja a saját szabadságát és biztonságát megalapozni, ez az imperialista és kapitalista morál most mond szörnyű csődöt ebben az európai egyetemes *débâcle*-ban, amely mintha Marx előre bejelentett összeomlás elméletének nem várt és nem sejtett nagyságú megvalósulása volna. Az orosz forradalom titáni tüzésénél a maguk kicsinyes és komolytalan, máról-holnapra tengődő világpolitikájának kotyvalékát akarják megfőzni a különböző ellenséges államok diplomatái és politikusai, akiknek háborús üzlete Norman *Angell* minden számításán alul sikerült, kiderülve Európaszerte, hogy nemcsak rossz üzlet, de a legrosszabb üzlet, sőt egyáltalában nem üzlet a háború!

Az európai külpolitika börzéin most a forradalomra spekulálnak. Az orosz forradalomra és a többire, amely lesz, de mindenesetre lehetséges.

Mintha az egész háborút erre építették volna. A legreakciósabb szerkezetű államokban hirdették a leglelkesebb hangok *az ellenséges népek forradalmának* dicséretét. Mindkét részről nyíltan azt hangoztatták, hogy szabadságharcot vívnak, és mind a két részről titokban *a másik fél* forradalmától várták a maguk helyzetének megváltoztatását, a megváltást magát. A tüzzel játszottak, amely a népek lelke mélyén égett, vulkánokon táncoltak és egyszerre csak, egy márciusi napon föllobogott keleten nyíltan a régi világot megemésztő tűz és kiárasztotta az ódon romokat pusztító, az új világot megtermékenyítő láváját a forradalmi vulkán és ettől a naptól fogva új fejezet kezdődött, nem csupán e gyalázatos háború, de az emberi haladás dicsőséges történetében is!

A régi, velejében romlott, gerincében rothadt világ félkékalmárjai, martalócai és zsoldosai, a vér és vas lassan, de biztosan levitézlő emberei most ebben az új világvajúdasban is azon meszterkednek, jobban mondva: azon kontárkodnak, hogy a sok bába között valahogyan elveszen a gyermek, de a kérlelhetetlen és ki nem kerülhető *ananké*, ahogy a görögök mondták, *fátum*, ahogy a rómaiak nevezték, *sors*, ahogy a keresztények hívják, a *törvény*, ahogy a tudományos megismerés tanítja, be fog telni, mivel egy új kor, egy új morál, egy új világ számára az idők teljessége elérkezett.

A nagy idők, amelyekről zavaros mámorral a háború elején beszéltünk, igazi ábrázatukat majd csak most mutatják meg valójában és boldog leszen az, aki új Simeonja volt az Ember igazi győzelmének, nevezzék bár Liebknechtnek, Romain Rolland-nak, Bernard Shaw-nak vagy Ady Endrének az illetőt, és aki diadalmaskodni fog, bár régen virágok nyílnak is szívéből, mint Petőfinek, Tolsztojnak és Jaurès-nek!

Délmagyarország, 1918. augusztus 4.

BOMBA HELYETT BOMBASZT

Gabriele d'Annunzio, aki körülbelül egy olasz Szomory Dezső, több hagyománytisztelettel, de kevesebb fantáziával, az olasz háború kitörése előtt meglehetősen sokat veszített honfitársai szemében tekintélyéből és népszerűségéből. Ami pedig az újság szenzációját illeti, amire mindig sóvárogva törekedett ez a kopasz széplélek, egy idő óta a futuristák, élükön Marinettivel, mindenképpen érdekesebbek és újabbak voltak, a merészségről és forradalmiságról nem is szólva, mint d'Annunzio. Ahogy pesti nyelven mondják, éppen jól jött neki ez a háború, az ő háborúja és méltán büszkélkedhetett azzal a kétes és veszedelmes dicsőséggel, hogy az ő genuai beszéde vitte háborúba az olasz imperializmus zsoldjába tört Itália népét.

Arról lehet vitázni, hogy jóhiszeműen ágál-e ez a hisztérikus költőkirály ebben a véresen komoly világtragédiában és az is fölfogás dolga, hogy jól áll-e neki ez a régóta áhított szerep? Mi nem tartjuk olyan mulatságosnak a dolgot, mint némely magyar humoristák, mi inkább tipikus tünetnek tekintjük az ő szereplését, jellemzőnek egy haldokló társadalomra és egy pusztuló művészi felfogásra nézve, amelynek minden különössége, mondhatnám végső föllángolása ebben a különös íróművészen és életművészen tetőzik.

Mert Gabriele d'Annunzio ennek a múltszázadvégi és jelen századeleji modern individualizmusnak egyik legszínesebben kivirult példánya, amely a politikában az erőszakos és nagyralátó imperializmust, a társadalmi életben a gyöngék és szegények, a dolgozók és elnyomottak véres verejtékéből fölényesen és pompázva ingyenélő kapitalizmust, az irodalomban pedig a szenvedő és küzdő tömegek panaszát wagneri muzsikával túlzengeni próbáló esztétaságot igyekezett diadalra segíteni. D'Annunzio mindig az előkelők, a születési és pénzarisztokraták, a grófok és nábobok költője igyekezett lenni.

Nem irtózott az uraságoktól levetett eszméktől és formáktól sem. Maupassant erős dolgait éppen olyan okosan és szépen imitálta, mint Dosztojevszkij mély és sötét dolgait. Még a németekhez se volt rest iskolába járni, és Nietzsche Übermensch-gondolatát éppen olyan sikerrel ültette át az olasz regény buján pompázó kertjébe, mint amilyen sikertelenül próbálta a színpadon megvalósítani Wagner ideálját minden művészet egyesítéséről.

Az úgynevezett modernség, valójában a megromlott kapitalista társadalom mohó élvezetvágya és mérhetetlen önzése az, ami szép szavak, finom gesztusok bársonya és selyme alatt ott rohad és mérgez d'Annunzio egész költészetében. Ennél a nőiesen hiú és állatiasan szenvedélyes olasznál a szerelem mint szadizmus, az élet mint parádé, az igazság mint dekoratív szépség jelentkezik. Ez az ember (*az ember, a költő, mily bitang ez a név*, mondja Arany János), mindig a világ tükrében látja magát és ehhez képest illegeti, piperézi, kendőzi és álarcozza magát.

Az olasz háború nem az olasz nép háborúja, ezt minden bersagliere és minden lazzarone tudja jól, és ha nem tudta volna, az Avantiból elégszer olvashatta volna maga d'Annunzio is.

Az olasz kapitalizmus terjeszkedni akart, mert ez az ő érdeke, nyers, kegyetlen, önös, egyszóval kapitalista érdeke, az olasz szállítók is keresni akartak az üzleten, az olasz bankok szintén, az olasz kormánynak is jól jött, hogy a benn felgyülemlett forrongó elégedetlenséget kinn a fronton egy kissé lecsapolja és ehhez kellett d'Annunzio beszédei, amelyekben Manzoni prózája új színekben és régi frázisokban csillogott, és ehhez kellett d'Annunzio ódái, amelyekben Dante nyelve új hasonlatokban és régi szólamokban szárnyalt. A háborúhoz d'Annunzio is kellett, mint kivilágítás és drapéria, de viszont d'Annunzióknak is kellett a háború, hogy a futurista fiatalságot olyan dolgokkal főzze le, amilyeneket még egy Marinetti automobil gyors fantáziája se mert megvalósítani.

Így jutott el végül d'Annunzio Szent István tornya fölé, ahonnan proklamációját a bécsi nép fejére szórta. Az olasz költő legújabb írásműve inkább a hadiparancsok és a háborús hirdetések műfajába tartozik, és nemigen mutat valami különös eredetiséget. Egy fiatal és tehetséges német vagy magyar expresszionista költő akármelyik versében több az eredetiség, az újság és a merészség, mint ebben a költői leiratban. Már annyira van és ott tart ez a d'Annunzio, hogy néha igazságokat is leír a frázisai és pózai közben. Még jöhet idő, amikor majd egyszerűen ki meri mondani: *Ne ölj!* De akkor neki már késő lesz, a fiatalság, amely élve marad tőle, észreveszi, hogy d'Annunzio meghalt, csak még ő nem tudja. Egyelőre az történt, hogy az olasz repülők bomba helyett bombasztokat dobtak Bécsre.

Délmagyarország, 1918. augusztus 11.

IRODALOMPOLITIKA

Ha annak a tanyai expedíciónak *tanulságait* tekintjük, mellyel a Dugonics Társaság vasárnap az Alsóközponton a szegedi igazi nép lelkének közelebbi megismerését és meghódítását az irodalom számára megkísérelte, az elsők között van az, hogy a néppel a nép nyelvén kell beszélni és hiába a világ minden tudása és művészete, ez mind véka alá rejtett világ, mind elásott kincs és titkos értelmű rózsa marad a nép nagy tömege számára, ha nem neki szól és ha nem így beszél, hogy ez a nagy tömeg érezze: *rólam* szól a mese!

A másik tanulság, amit látnia, éreznie kellett mindenkinek, aki író és népszerű ember volt a gyülekezetben, hogy ennek a hatalmas és szunnyadó szellemi erőket ringató néptengernek *kell* a lelki manna és főleg, hogy ha egyszer, a szívéhez férkőzve, az értelméhez szólva, az érdeklődését kielégítve, fölkellették benne a *több műveltség*, a tudás és a lelki gyönyörűség szent éhségét és szomjúságát: akkor egy minden másnál gazdagabb, erősebb és mindenekfölött magyarabb publikumot teremtettünk a hazai irodalom, az igazi hazai kultúra számára.

Ez az életünkbe és sorsunkba vágó *nagy nemzeti érdek!* És legfőképpen az ma, amikor ennek a magyar kultúrának alapjait, gyökereit fenyegeti veszedelem, nemcsak kívülről jövő, de belül is döngető és rothasztó veszedelem. Amikor a kultúra cégére alatt alacsonyrendű irodalmi dolgokkal mételyezik a különben se nehezen mételyezhető alacsonyrendű olvasókat, amikor *magyarság és művészet* szinte már nem találja honját e hazában és főképpen annak fővárosában: akkor Széchenyi szellemében és Petőfi lelke szerint való nemzetmentő és honfoglaló *politikai tett* (a szó legnemesebb értelmében) a tiszt és tiszta magyar lelkek humuszához folyamodni, és a nép szívét és elméjét lekötni a becsületes és komoly írás és tudás erdősítésével a tanyán, hogy a jövő magyarság utolsó és legbiztosabb tartalékát megnyerjük a betűk, a szellem szeretetének, hogy ezzel előkészítsük, megtermékenyítsük és megmunkáljuk a valódi őstalajt, az áldott, örök televényt az eljövendő új idők magyar életküzdelsei és győzelmei érdekében.

Tartsa szerencsájének és dicsőségének a városi író, hogy alkalma van a néppel beszélni, hogy az agyában és szívében százados kultúrörökségek folytán fölhalmozott értékeket és szépségeket megcsillogtathatja az előtt a föld népe előtt, amely e kincsek és szépségek legmélyebb és legtisztább rétegeit és forrásait nyújtotta öntudatlanul, az anyatermészet szinte könnyelműen pazar gazdagságával veszni hagyva sokszor legkülönb gyümölcseit.

A néphez szólni, a népnek írni, a néppel megértetni és megszerettetni magunkat nem leereszkedés, nem lealázkodás, sőt ellenkezőleg, nagyszerű és gyönyörűséges fölemelkedés azokhoz a tisztult és magasztos kultúreszményekhez, amelyeknek megvalósításában egy Puskin és Tolsztoj a mai degenerált európai emberiség regenerációját, a mai túlkultúrált civilizáció *igazi* haladását és menedékét találja. Ma már megint annyira megmérgezték a lelki kutakat, ma már megint annyira elvesztették a valódi természetet, amely, minden kávéházi nihilizmus dacára, mégiscsak *egyik* alapkőve a kultúra templomának, amelybe a világ népei gondolkozni és dolgozni járnak, hogy ismét égető szüksége van éppen a kultúrának és különösen a túltengően világvárosias, sőt szinte kizárólag *budapesties* modern magyar kultúrának, hogy anteuszi erőt, kedvet, hitet, kitartást és egészséget nyerjen a népi talajból, a honi föld és a föld embere lelkének illetésétől!

Nép és irodalom tehát kell, hogy kölcsönösen keressék és megtalálják, hogy szeressék és megértsék végre egymást! Pósa Lajos megteremtette a magyar gyermekirodalmat, s az addig elhanyagolt és félreismerett szűz területet azóta gondosan és lelkesen műveli a hivatottak kis, de munkás serege. *Meg kell teremteni a magyar nép irodalmát*, de mindenesetre jó írókat és jó

könyveket kell eljuttatni a néphez, amely ma már anyagi és szellemi erejének azon fokán van, hogy olvasni és művelődni *akar és tud is!* Ha itt elkészünk a preventív intézkedésekkel, ha a pesti mótely ide is beférkőzik, a jegenyék alá, a muskátli ablakok mögé, akkor Széchenyi jellegét meg kell fordítani, az ősi magyarság címerével együtt! Akkor a magyar szimfónia, amelyre aggódó, de hívő lélekkel hangoljuk húrjainkat e világzűrzavar közepette, a dicsőséges és diadalmas magyar szimfónia gyászindulóra változik, amelyet Szigfrid énekel felettünk, néhai magyarok felett!

Akiben még él egy szikrája a tűznek, amely apostolokat és vértanúkat hevített, örök magyarokat, igaz, egész embereket, az nem engedi, nem engedheti, hogy idegen rontás pusztítsa el isten legszebb vetését, *a jövő népét!*

Délmagyarország, 1918. augusztus 28.

A NYUGAT

Egy fejezet irodalomtörténet

Tíz évvel ezelőtt egy folyóirat indult meg Nyugat címen, amelynek célja a modern magyar irodalom forradalmi újságú tehetségeinek elismertetése volt. Ezek az új magyar tehetségek azóta mind beérkeztek, a közönség kedvencei lettek: a Nyugat elérte célját. Tulajdonképpen e komoly, kezdetben szokatlanul új és merész hangú revű nem volt éppen a kezdet kezdete, rövid életű, még nála is bátrabb és fiatalabb elődei, a Bródy Sándor Jövendője, a Gellért Oszkárék Magyar Génusza, Osvát Ernő Figyelője és Ambrus Zoltán Szerdája egyengették az utat az akkor még igen csekélyszámú megértők agyához és szívéhez. Egy új fejezet kezdődött akkor irodalmunk, sőt talán egész nemzeti életünk történetében.

Mikor a Nyugat megindult, a lírában Ady Endre neve vakmerő lázadást jelentett, és még Kiss Józsefet se ismerték el teljesen a konzervatív hivatalos tényezők; az elbeszélésben Herczeg Ferenc epigonjai vitték a szót, a színpadon pedig a magyar dzsentrí sorsa volt a legégetőbb társadalmi probléma. Babits Mihály még ismeretlen vidéki tanár volt, Móricz Zsigmond névtelen újságíró, Szomory Dezső külföldön tengődött önkénytelen száműzetésben, Bíró Lajos még nem volt drámaíró.

A Nyugat kezdetben inkább kritikai szemle volt, a régi, nyolcvanas és kilencvenes évek irodalmának élettől és művészetétől messze eső esztétikájának maradisága és meddősége ellen küzdött a nyugati műveltség csiszolt és éles fegyvereivel. Fenyő Miksa, majd Ignótus vették fel a harcot és vívták, meglehetősen nagy közöny és megbotránkozások kíséretében. A szellemes és mélységes német, Alfréd Kerr lantját és parittyáját használták, és eleinte bizony verebekre, Farkas Imrékre és Csizmadia Sándorokra is lövöldöztek.

Ami az irodalmi produktivitást illeti, Ady Endre első nagy versei és első szép prózái a Nyugatban folytatódtak, a novellában Cholnoky Viktor, Révész Béla, Jób Dániel hoztak új értékeket.

Csakhamar egy új mozgalom is erősítette a Nyugat törekvéseit, egy vidéki antológiának, a nagyváradi Holnapnak megjelenése és küzdelme az irodalmi maradisággal. A Holnap adta a magyar nyilvánosságnak Babits Mihályt és Balázs Bélát, és a Holnap révén nyert országos elismerést Ady Endre költészete. Ha a Nyugat a modern magyar irodalomnak reguláris hadserege volt, akkor a Holnap a szabadsapatokat szolgáltatta neki. Közben új erők és új lehetőségek támadtak, az emberek kezdtek modern verseket olvasni és kedvelni, a hazai szerzők nagysikerű darabjaikkal a külföldi színpadokat is meghódították, az irodalom lassan lelki ügye lett a műveltebb magyarságnak.

A Nyugat és a Holnap dolga, igen természetesen, nem volt és nem is lehetett elszigetelt jelenség. *A magyar társadalom* nagy politikai, gazdasági és kulturális *válságának* és csöndes, titkos forrongásának, a földalatti erők megmozdulásának tünete volt ez. A szellemi élet érzékeny szeizmográfja földindulást jelzett, az a keserűség és szomorúság, amely Ady Endre vulkanikus verseiben hullámozott, amely Jób Dániel novelláiban remegett és Lengyel Menyhért első drámáiban kiáltozott: nem volt pusztán irodalom és merő művészet, a magyar élet, a budapesti élet, a vidéki élet mélységeiből zokogott és dühögött föl. Ezért a szenvedélyes ellenkezés az az idegenkedő, mert nagyon is elevenen érintett tiltakozás, amely az Akadémiától a Budapesti Hírlapig fogadta.

Mondom, közben új erők támadtak, és ezek között is a legerősebb, a legmagyarabb, a legkülönb: Móricz Zsigmond, aki úgy jött, olyan izmos készséggel, olyan nálunk akkoriban

szokatlan munkakedvvel és gazdagsággal, a nagy epikusokra emlékeztető koncepciókkal és a legnagyobb mesterekhez hasonló emberlátó és sorsábrázoló biztonsággal, hogy előtte csakhamar meg kellett hódolnia minden irányzatnak, régieknek, újaknak egyaránt. Móricz Zsigmond magyarsága és művészete, mondjuk csak, hogy magyar művészete a Nyugatnak Ady Endre lírája mellett a legnagyobb értékét és sikerét jelentette. Mert a folyóirat lektorának, Osvát Ernőnek, e nagyon eleven érdeklődésű és nagyon lelkesen kutató felfedezőnek jóvoltából sok problematikus tehetség és érték is érvényesült, ha nem is az irodalomban és a közönségnél, de mindenesetre a Nyugat eléggé arisztokratikus hasábjain.

A Nyugat idővel maga köré vont a új irodalom majdnem minden valamirevaló nevét. Voltak, akik csak éppen hogy a névjegyüket adták le Ignotusék lapjában, mint Molnár Ferenc, Lakatos László, Bródy Sándor, Kabos Ede, voltak, akik állandó írói lettek, Babits Mihálytól kezdve egészen, mondjuk, Havas Gyuláig. Van néhány előkelő értéket jelző írói név, amely csak a Nyugat révén lett ismertté és kedvessé néhányunk számára, akik a divaton túl önmagáért szeretjük a gondolat és a forma mindennél komolyabb és fontosabb játékait. Íme egynéhány ezek közül: Szabó Dezső, Laczkó Géza, Füst Milán, Nagy Zoltán, Lányi Sarolta, Földi Mihály neve.

Osvát Ernő, aki a leginkább kritikus hajlandóságú és törekvésű ember a Nyugatnál, e folyóirat főnállása óta alig írt mindösszesen néhány sort, azt is csillag alatt, Babits Mihályra híván föl az irodalmi amatőrök figyelmét. Kosztolányi és Karinthy, bár nincsenek az állandó munkatársak között, időnkint egy kis üde színt és változatot hoztak a lapba, míg Schöpplin Aladár és Babits Mihály a Gyulai Pál szellemétől áthatott és a modern tudás és ízlés magaslatán álló kritikát képviselték a Nyugat önvédelmi harcaiban.

- Ami a lap külső történetét illeti, kezdetben és jó sokáig Hatvany Lajos áldozatkészsége tartotta fenn a modern irodalom e legjelentősebb orgánumát, majd később a maga erejéből is virulni, terjedni, sőt hódítani kezdett Osváték revűje, amely egy idő óta az új Magyarország politikai és gazdasági kérdéseivel is foglalkozik. Ignotus a vezér ebben is, de én úgy látom, a magyar perzekutori kritika elleni hadjáratában több szerencséje és igazsága volt, mint a német mélyítés dolgában. De ez már egy más lapra tartozik, a Nyugat, mint irodalmi törekvés, elérte célját, és ma már az ő lezárt eredményeit is döngetni kezdi egy új fiatalság, egy más célkitűzés, egy friss akarat, a *Máé!*

Délmagyarország, 1918. október 13.

MOST VAGY SOHA

Most már nyíltan és szabadon lehet beszélni róla, mert elmúlt felőlünk, legalábbis ötven esztendőre és így, azt hisszük örökre, az a sötét és terhes felhő, amelyet német veszedelemnek lehetne nevezni, és amely a *Mitteleuropa* hangzatos áfiumával bódította volna el a magyarságot. Mert veszedelem volt ez, nagyobb, mint ami Mohi és Mohács és Majtény és Világos valaha is lebegett felettünk, mert ezek a veszedelmek nem a magyar génusznak, a magyar öntudatnak és önérzetnek veszedelmei voltak, hanem területünk időleges megszállását jelentették. Mohi és Mohács, Majtény és Világos csak annál jobban összehozták, közös gyásiban, közös bajban, közös védelemre, közös ellenállásra, új harcra és új győzelemre a magyart; a török áfium csupán földünket dúlta, nem is olyan nagyon, mint például Montecuccoli reguláris hordái, de a német maszlag, amelyet Naumann, mint tudós, Reventlow, mint államférfi és a többi hősök és kalmárok akartak a magyarral megetetni a mitteleurópai egytáblából a nagynémet urak asztalánál, az a magyar önállóságnak, a nemzeti függetlenségnek örök álmodot hozott volna a soha föl nem támadó népek temetőjében. Ma már, szabadjon hinni, nem jelent veszélyt a naumanni jelszó, mint ahogy a keleti események, a hamburg-bagdadi híd pilléreinek összeomlása, a bulgár-török különbékék, a federizálandó Ausztria és a perszonális unióra térő Magyarország új helyzetet teremtő tényei után már csak a múltak aktái közé teendő az egész nagynémet tervezet, mindenféle következményeivel együtt.

Ma azonban, új világ hajnalán, új élet küszöbén, új alakulások kezdetén új veszedelmek is jelentkeznek. A wilsoni gondolatnak is megvannak a maga prófétái és megvannak a maga kuruzslói és vajákosai is.

Magyarország sorsdöntő órájában - és ha volt ilyen óra a kereszténység behozatala, az Árpádok kihalása, a Hunyadiak diadalai, a *pragmatica sanctio* és a hatvanhetes kiegyezés óta - hát akkor most ütött soha meg nem másítható meggondolások és örök időkre szóló elhatározások bejelentőjének, mondom, e sorsdöntő órában egy új veszedelem, egy új magyar áfium kísért: hogy a magyarságnak nem lesz elég bátorsága az új ösvényre szilárd eltökéléssel lépni, és azon az ösvényen a helyes irányban határozott lépetekkel megindulni.

Egyfelől az ázsiai tunyaság ősi réme kísért, az öröklött irtózat mindentől, ami új, ami a táblabíró-kényelem és a szolgabíró-megszokás nyugalma és hatalma örökre félretenné, és másfelől a magyar közmondásban ércnél maradandóbban megörökített nemtörődömség, amely az ingét is odaadja, mert ez könnyebb és egyszerűbbnek látszik, mint megbecsülése igaz értékeinek, mint megvédése örök javainak, mint kihasználása, bátran és bölcsen, a lehetőségeknek, amelyek egy erős, egy élni tudó és akaró nemzet számára kínálóknak. A magyar imperializmus délibábja éppen olyan veszedelmes és lehetetlen ábránd, mint amilyen veszedelmes és lehetetlen az a nagylelkű kishitűség, amellyel tengerentúli utópiák doktorainak és tanárainak szép szeméért, pusztán a szépen hangzó szavakat félre értve és a dolog lényegét meg se nézve, áldoznának föl némelyek jogokat, amelyek egyúttal egy integritását védő nemzet számára kötelességet is jelentenek! A magyarországi szociáldemokraták nagygyűlésén etekintetben sokkal több hazafias belátást és meggondolást lehetett tapasztalni, mint némely konjunkturás politikusok részéről, akik mindig abba a jelszóba szerelmesek és attól a jelszótól termékenyülnek meg, amelyet a divat szellője az ölükbe hord, de akiknek nincsen se állandó világnézeti standardjuk, se mélyreható kultúrájuk.

Maiság és magyarság, egyszóval modern magyarság: ez kell ma, aki ezzel jönne, egész ember és igaz magyar, új vezére lenne új időknek. Ember, aki míg tekintetével bizton fogja át a világpolitika horizontját, a magyar lélek és élet, történet és sors leglelkébe és legmélyébe tudna pillantani.

Negyvennyolcban az volt a fátumunk, hogy *külön* volt egy Széchenyink és *külön* egy Kossuthunk; ma egyelőre se az egyiket nem látjuk, se a másikat. De kell, hogy a Széchenyi aggódó hon-szerelme és a Kossuth lángoló szabadságvágya ott éljen mindnyájunk agyában, szívében, akik mai magyarok vagyunk és kell, hogy az utolsó órában az örökkévaló magyar géniusz megtalálja azt az ígét és azt a tettet, amely bennünket a dicsőséges múltból és a keserves jelenből új életbe és új diadalra vezet! Egy olyan független Magyarországot kell megteremtünk, amely függetlenítse magát a saját vérei bűneitől is: az ázsiai lomhaságtól és az ázsiai élheteretlenségtől.

Délmagyarország, 1918. október 17.

TÖRÖK GYULA

A magyar irodalomnak gyásza van. Én ebből a gyászból külön is kiveszem a részemet, mint a harmincéves korában elhunyt fiatal író régi barátja, első biztatója. Tíz év előtt egy nagyvárad-i redakcióban dolgoztam Török Gyulával. Az első novelláit, amelyek harmatosan üdék voltak, mint az első gyöngyvirágok, nekem olvasta el, a kávéház füstjében és zajában, amelyből arisztokratikusan és egyedülvalóan kiemelkedett előkelő karcsú alakja, démonikusan szép fiatal arca, egy szegény, magyar irodalmi dandy, magyar urak gőgös, gúnyos, fájdalmas unokája. Török Gyula költőnek született, finom és nemes álmodozónak és újságíró lett, félig ösztönből, amely az irodalom felé ragadta, félig kénytelenségből, mert az ősi kastélya fölött már régen megverték a dobot. Hamar Pestre került a haldokló magyar úri világ dekadens hangulatainak és a második generáció szomorú hanyatlásának magyar költője, aki a legszebb s leggazdagabb ígéret volt egész mai elbeszélő irodalmunkban. Pestre került, holott örökké nyugalom és szépség után honvágyó lelke mélyen lenézte és utálta az irodalmi és színházi vásárt és handabandát, az egész művésztelen világot, amely a pesti fórumon és a kulisszák mögött az igazi magyarság és valódi költészet helyét bitorolja egy jó idő óta már. Török Gyula Pesten is magának élő és magába mélyedő bevándorló maradt, akinek lelke mélyén, mint boldog délibábok, falusi akácok bólogattak, vidéki kúriák hófehér tornácai integettek és egészen diszkrét, finom és úri művészörömök csillogtak. Két nagy regényt és egy kötet novellát írt Török Gyula Pesten, azonfelül egy sereg, nálunk szokatlanul komoly hozzáértésre valló kritikát képekről, szobrokról. Szép, nagy szőke szakállt eresztett Török Gyula, mint valami magyar emigráns Barabás Miklós képein; csöndesen pipázott, a budai estét szerette, a régi metszeteket, a valódi és nem a vígszínházi bidermájert, kedvenc írója Kemény Zsigmond volt, és csodálatos módon tíz évi elhallgatás után meglepően érvényesülni kezdett. De itt nálunk nem engedi a sors, hogy a magyar fák az égbe nőjjenek; a szép, fiatal Török Gyula agyát elöntötte a vére, amely bőven lázongott ereiben, és nincs többé egy nagy reménység, egy gyönyörű ígéret, a magyar irodalom Jókai leple örökre eltakar egy tiszta, tündöklő akarást. Tíz éve vártam a találkozást Török Gyulával, most már csak a könyveiben látom viszont, a mosolyát, a könnyeit, és hallgatom férfiasan meleg hangját, amint a zöldköves gyűrű regényét elmeséli.

Délmagyarország, 1918. október 22.

OKTÓBERI IFJÚSÁG

Halkuló szívét dobogtatja felétek, márciusi ifjúságnak kései utódai, egy öreg diák, aki négy esztendőn keresztül aggódva és csüggedve várt benneteket, akik egy szörnyű nyárban elmentetek és a szürke egyenruhában a föld alá bújtatok, míg fölöttetek zengett és közöttetek rettenetes rendet vágott a világ oktalan vihara.

Féltettem a lelketeket, hogy elfásul és elfárad a végtelen szürkesség uniformisában, amelybe nem jó magyar sorsotok kényszerített. A legszebb tavaszotokat pörkölte le és szárította ki négy iszonyú nyár, a legszebb álmaitokat és vágyaitokat hervasztotta és tarolta négy vérszűretes Ősz. A könyvekre gondoltam, amelyeket ott kellett hagynotok az öreg Múzeumban, melynek lépcsőjén legszentebb elődötök, Petőfi Sándor annak idején talpra állította az elesett magyart. A szerelmekre gondoltam, amelyeknek rózsás alkonyatai és holdas éjszakái helyett kavernák alján és fedezékek mélyén kellett várnotok a hideg halált, amely ellen minden idegetek és minden izmotok tiltakozott.

Mi lesz veletek és mi lesz belőletek, gondoltam, és sirattam anyátokat és jegyeseteket, mert benneteket siratni nem volt szabad! Vártam ifjú dalokat és új színeket, lestem a háború hármasságába vert szívetek ujjongó zokogását, amely győzelmi és gyászindulók monoton zenéjébe fulladt. Fiatal katonák, gondoltam, mikor lesztek és vajon lesztek-e még merész, új eszmék, a szabad egyéniség isteni és emberi jogának bátor, győztes katonái?

Én is voltam fiatal diák - fiatalnak ma is fiatal vagyok -, én is szenvedtem, én is voltam szomorú, de egy olyan világban, amelyben ifjú életünk legfontosabb és legérdeklődőbb dolgai közé tartozott egy forradalmi Wedekind-premier Pesten, egy lázongó Ady-vers, egy mélységes Tolsztoj-regény és egy szőke színésznő hajának bódító illata. Kultúrában és a kultúrának éltünk, fiatal bajtársaim: többet nem mondhatok. De most föltámadtál, de most megszólaltál, *októberi ifjúság*, új magyar fiatalság. Jobb kezemen, amellyel e sorokat reménytől remegve írom, már nem sajog az a régi éles kardvágás, amelyet egy lelkes tüntetésen az egyetem folyosóján kaptam. Akkor is Goethe Faustja volt e kézben, amelyet szegény, nyomorgó rendőrlégények felelőtlenül megvagdostak. Nem haragudtam rájuk. Krisztus szavával mondtam: nem tudják, mit cselekszenek!

A régi vágás már nem fáj, de a régi emlék győzelmesen fölébred. A legszebb az volt a ti magyar demonstrációtokban, hogy Apponyi és Károlyi hívei, galileisták és radikálisok, egyaránt bátran és szépen vallomást tettek egy jobb és szabadabb magyar jövő mellett. Aki a zászlót a Várban elsőnek kitűzte, *az új kuruc Petneházy*, most jött dicsőséggel az olasz frontról, és a progresszív magyarság eszméivel vállalt közösséget.

Magyar és modern ifjúság, te fogod megmenteni, amit ostoba és gonosz öregek már-már tönkretettek.

A régi politika, irodalom, tudomány, az egész romlott régi társadalom közönyös és szürke Solnesseinek ajtaján keményen és öntudatosan kopogtat már a fiatalság, hogy új tornyait emelje a szépség, az igazság új templomainak! Azt a zászlót, amelyet ronggyá akart tépni a szolgaság és erőszakosság, ti fogjátok vinni végső diadalra! Mindig mondtam mostanában Jávorka diákkal, hogy nem iszom addig, amíg német szüretel a Hegyalján! De alkohol helyett az öröm borából hörpintek, látván, hogy a halál és a halálnál is rosszabb testi, lelki rabság helyett itt megint az élet, a haladás indul szüretelni!

Délmagyarország, 1918. október 27.

ZRÍNYI, A KÖLTŐ

Remegő kézzel, kései utód, hadd tárom széjjel három századnak bíbor kárpitját. Mert bíbor e kárpit, vészes csaták és vesztőhelyek mártír magyarjainak hulló vérétől bíborpiros. Mögötte él a múlt, magyar századok pompája és zengése alszik, álmodik, mint Csipkerózsza várában, csak varázsvesszőre vár, ihletett lélek illetésére, amely saruját oldva, szárnyait bontva jó, hogy szunnyadó szépek és nagyok bűvöletét megtörve, hangot adjon álmaiknak.

Íme, tárul a kárpit és ódon vára könyves házában látom a költőt, amint lúdtollával írja pergamentre távoli üke életét, amelyet Istennek testált romlott nemzete vakságáért, ausztriai ház megmaradásáért. A muraközi tél csöndjében és alkonyában ül a költő a kandalló lángjánál, kondor üstöke vállát verdesi, bogyószemében lelkesedés tüze, körülötte az antik és az új kor remekművei, a falon régi magyar királyok és hadvezetők mellett Luther Márton képe, az ónos ablakokon át idecsillan a Dráva zöldje és iderémlik a kursaneci erdők smaragdja, holott ordas kanok törlik az irtást. *Adriai tengernek szirénája*, ma új harcok magyarja köszönt, a képzelet vándorútján hozzád betérve, mint egykoron Jacobus Tollius, aki egy messzi szabad reszpublika üdvözlétét és tiszteletét hozta, és a csalafinta diák Evlia Cselebi, ellenséges rokon nép fia, ki az ottomán hold hódolatát jelentette néked és emberséges voltodon álmélnokodott.

Három századok kárpitja mögül úgy bukkansz ma élénk, legnagyobb magyarja korodnak, mint égi hősöd Gábel, aki a magyar mennyország anyali üdvözlétét küldi erre a mai pokolra, amelyre népedet kárhoztatta a sors. Ó sors bona, nihil aliud, holott éppen csak ezt nem adta néked, fátumod és irigyeli tölünk végzetünk. Szomorújátékok minden nagy magyarokkal közös, de a tied volt mégis a leginkább reménytelen. Hármás ellenség dülta reményeid smaragd vetését és tépte álmaid amarant koszorúját. Nyílt ellenséged a török, vitéz és becsületes ellen, méltó damaszk pengédre és hattyúfehér tolladra, a messzi Ázsia méhéből a magyarral egy vihartól idevert rokon. A fogyó ottomán hold szarvát dicsőséggel törted, ahogy bírtad, de ott volt hüvelyében rozsdáálló egyenes kardjával és görbe nyelvéllel ádá irigyed, idegen zsoldosok vezére habzó stratégiájával, aki országodat ostáblának nézte, városait és falvak kvártélynak, népeit gyűlevésznek és merész, vitéz álmaidat hagymáznak vélte. Koronánk boglárát, Erdélyt veszni hagyta, váradat juhakolnak, diadalmadat renitenciának, magad személyét ingrata personának tekintette.

És ott vala legfájóbb ellened, melytől önnön nemes szíved vérzett, magas lelked borult, ott volt a magyar áfium, a visszavonás, az irigység és tunyaság, amely kiütött a nádori nyeregből, bevádolt a császári trónusnál, és ama viharzó és lángoló estén, Zerinvár elestén, Hohenlohével együtt vétót kiáltott várad védelme ellen és utolsó resolutiodat, gyémántos kardodat is kiverte kezedből, amellyel győzni vagy halni volt végső elszánásod. A kuraneci erdő őszi avarában úgy buktál a földre, mint aki nemzetével együtt temetkezik. Soha nagyobb és szomorúbb ős nem bíborlott *Mura közében*, mint akkor, soha mélyebb magány nem vett körül reménytelen magyart, mint akkor téged, akit nem csupán az erdő vadjának agyara tépett, de tulajdon vérének gyalázata is. Az olajfák hegyén volt ilyen halálos magány és szomorúság, magyar Mons Oliveti ez a messze erdő, talán Rodostó volt ilyen szörnyű solitudo a Fejedelemnek, talán Döbling a legnagyobb, talán Fehéregyháza félistenünknek, talán Turin apánknek.

Három század bíbor kárpitja, tárul és jöjjetek ti mind, barát és ellen, kezdődjék a tragédia, a magyar és emberi, az örök, amelytől századok ekhói zengenek, mint szüreti sírvavigadástól a dunántúli dombok. Jöjjetek ti is szépek, ti Violák és Borbálák, kiknek kegyetlenségével küszködött az ember és kiknek szépségétől ittasult a költő. Jöjjetek, akik múltó boldogságot adtok neki, puha fészket a kemény szikla ormán és jöjjetek, akik múltó boldogság helyett az örök

sóvárgás nyilait lőttétek szívébe, Mars barátnői, Vénusz hölgyei. És jövel te is, igaz barát és örök, bús magyar, jó Vitnyédi István, derék bornemissza, ki mámorosra itattad lelkedet a szabadság reménységének tüzes italával. És jöjjetek ti mind, asszonyok és veszélyek kedvelője, Péter, szőke és fiatal Frangepánnal és konok Nádasdyval, kiknek dacos magyar feje idegen föld kövére koppan, jövel harcok Fabius Cunctatora, Montecuccoli, Hohenlohe, és te, világszép Széchy Mária és Zrínyi Ilona, fehér hattyúi fekete vizeknek, és ti francia gavallérok, akik egyazon virtussal bántok a szablyátok és nyelvetek élével, és te névtelen és jeltelen nép, jobbágyok és hősi halálok népe, hulló levelei a múlt rengeteg avarának, még egyszer cikázzatok át a história aranyos ködében, és te *Prológus* kezd el:

*Hölgyek és urak, ma nem lebben a kárpit,
Láttam szerelmek csali ezrei praktikáit,
Mutatni cseleknek száz tarka fogásit
És balga sziveknek könnyű dobogásit,
Ma e bíbor kárpit földi hadak sorsát,
Mögötte dobog már magyar, osztrák, horvát,
Fölötte vigyázva, áldva behajol ránk
Hulló csillagával a magyar menyország!*

Délmagyarország, 1918. október 27.

PAPI TANÁCS

A Szegeden mostanában megalakult Délmagyarországi Papi Tanács a forradalmi idők igazságait fölismerve és követve, férfias bátorsággal programjába vette a püspöki birtokok, tehát a főpapi latifundiumok fölosztását a nép között, és részben a szociális nyomorúságban élő alsópapság javára, nemkülönben a papi celibátus eltörlését, és a *tiszta demokrácia* szellemében való papi megújhodást.

Örömmel és elégtétellel kell üdvözölni ezt a határozott, a pesti Papi Tanácsnál merészebb, de jogos és méltányos állásfoglalást. Szeged vezet tehát: a köztársaságot legelőször e szabad város falai üdvözölték föntartás nélkül, a színészek e városban szálltak először síkra a gazdasági és szellemi prostitúció ellen és íme, a szegedi alsópapság öntudatos szószólói az első e föl szabadult országban, akik teljes erejükkel akarnak nemcsak keresztények, de demokraták is lenni a szó valódi értelmében. E sorok írója még e papi állásfoglalás előtt annak a hitének adott kifejezést ezen a helyen, hogy a magyar alsópapságra nagy demokratikus hivatás vár, nem a konkolyhintő klerikalizmus jegyében, de a nép és a valódi, a krisztusi kereszténység szolgálatában! A szegedi alsópapság, úgy látszik, nemcsak érzi az új idők szabad fuvalmát, de áldoz is ez idők géniuszának.

A forradalom első napjaiban itt-ott némi ellenérzést lehetett tapasztalni a papsággal szemben. Az egyház fejei vagy hallgattak, vagy pedig kezüket mosták és kenetes igékkel semmit sem mondtak. De az alsópapság csakhamar megmozdult, és vétót kiáltott, lelkes forradalmi gesztussal, a *papi fejedelmek* Mammon-imádata ellen. A szép, a nagyszerű hagyomány nem hiányzott. A francia forradalomban jelentős része volt a néppel és az igazsággal tartó jó pásztoroknak. Az emberi jogok kátéját *Sieyès abbé* írta, a leglángolóbb szónoka a Grande Révolutionnak. David gyönyörű vásznán a Louvre-ban, amely a nemzetgyűlés tagjainak esküjét egy nagy művész és egy nagy forradalmár vehemens erejével örököltette meg, az előtérben egy világi pap, egy szerzetes és egy polgár adnak egymásnak kezet, eljegyezve magukat az emberi haladással. Ma emléket állítunk annak a budai *vörös apátnak*, aki először merte leírni, hogy a szabad ember igazi államformája a szabad köztársaság.

Ami a papság valódi küldetését és hivatását illeti, azt hosszú ideig elhomályosította, sőt meghamisította az a hazugság és kényszer, amely hatalmi érdekek szolgájává, nagyurak, dinasztiai, főpapok ministránsává akarta tenni a papot. Meg kellett áldaniok a fegyvereket, amelyekkel a régi állam rabjainak ölni kellett, holott a fehér názáreti Ember megmondotta, hogy aki kardot fog, kard által fog elveszni. A világ hatalmát, tekintélyét és hasznát féltő főpapi latifundium gyűlöletet prédikáltatott a szeretet vallása nevében a más vallásban születettek ellen, de azért, ha profitja úgy kívánta, szívesen vette a másvallású nagytőkésnek szövetségét is és a politikában nagyszerűen kezet tudott fogni mindenféle fajta pogányokkal és hitetlenekkel, ha azok a reakció agyaglabú bálványát támogatták.

A magyar alsópapság, bátor és bölcs forradalmi lendülettel a demokrácia ígéretföldjére lépett és szakítani akar - reméljük, hogy nemcsak mer, de tud is - azzal a rendszerrel és azzal a szellemmel, amelyet a legnagyobb jóindulattal se tudunk se evangéliuminak, se krisztusinak, de még igazán keresztényinek se nevezni.

A budapesti Papi Tanács forradalmas gyűlésén egy fiatal káplán, aki különben ifjú költő is, kimondotta, hogy az Egyháznak az Apostol szent Pál és a valódi demokrácia szellemében kell újjászületnie!

Talán hozzátehetnénk, ha igazán élni, éltetni, ha csakugyan kereszténynek lenni akar! Mert különben a korhadts és penészes világi oligarchák és dinasztiák sorsára juttatja az a hierarchia, amely Jézus Krisztusnak nem tanítványa és hirdetője, de inkvizitora és árulója volt már annyiszor, véres és bűnös korszakban!

Délmagyarország, 1918. november 20.

VÖRÖSMARTY

Születésének évfordulóján egy megcsonkított haza fájának friss hajtásai, egy modern irodalmi társaság tagjai azzal köszöntik a pusztanyéki költőt, hogy nevére és tiszteletére alapítják akadémiajukat. Valóban, nagy szükség, égető szükség van ma arra a nemes és emelkedett magyar szellemre, amely Vörösmarty minden sorát és egész pályáját átlengi, azokra a tisztább magaslatokra, amelyekre a Csongor és Tünde, a Gondolatok a könyvtárban költője eljutott, azokra a nem múló fényű csillagokra, amelyek a magyar reformkorszak legnagyobb költőjének szellemi égboltozatáról felénk is tündökölnék.

Mert Vörösmarty költészetében az a *mentalitás* uralkodik, mely egyedül hivatott az emberiség e szörnyű válságából, népek és fajok, osztályok és pártok harcából, a szellemi és kézi munka küzdelmeiből, a kultúra és terror, a haladás és nihil világtusájából az emberség és magyarság igazi értékeit megmenteni, győzelemre segíteni és általadni nálunknál boldogabb, mert jobb maradékainknak. Ebből a szempontból kell ma minden művelt magyarnak, minden olvasónak és gondolkozónak néznie Vörösmarty példátlanul gazdag és mély költői világát, ebből a szempontból kell őt felmutatnia és megértetnie főleg az iskolának, amely eddig Gyulai Pál nyárspolgári perspektívájába állította be azt a költőt, akinél megrendítőbb erővel és hatalommal gyönyörű honi nyelvünkön - amely jórészen az ő géniuszától kapott új szint és fényt - senki sem szólaltatta meg - ezerhangú orkeszteren - az emberi lélek legmagasabb föllángolásait és legmélyeségebb örvényeit. Líránk Széchenyije ő, az ember és a világ, a haza és a nép gyötrelmes problémáinak Hamletje, aki hallja a sors vaskockáinak perdülését, aki látja a lét és nemlét fenséges határait, akinek agyát és gerincét szintén keresztülborzongatta a nemlét iszonya. Az ifjú Petőfi a forradalmár félisteni vakmerőségével kap bele balsorsunk kerekébe - sors bona, nihil aliud! - hogy jobbra fordítsa azt, a koravén Arany az ő túlérző fájvirág lelkével eposzi és balladai tervek mögé húzódik az élet és világ kegyetlen illette elől, a férfias Vörösmarty férfias önérzettel és öntudattal néz az ember és magyar végzetének rejtelmes tekintetbe, ő az emberméltóság és férfimunka énekese.

Hányan ismerik igazán és hányan értékelik valódi jelentősége szerint azt az örökkévalóságot, ami Vörösmarty oeuvre-jének lelke és lényege? A hazai színházak még az évfordulón se adnak helyet neki, a magyar dráma legszebb zengésű költőjének, a magyar Shakespeare egyik legméltóbb megszólaltatójának, akinek színi prológosával nyílt meg a régi Nemzeti Színház, az iskolákban legmélyebb versét, *Az embereket* elsikkasztották, a könyvesboltokban hozzá méltó, teljes, olcsó kritikai kiadását hiába keressük, utódai alig vannak, kultuszáról eddig elfeledkeztek és a nemzet legszélesebb rétegei jóformán a Szózat kezdő soraiból ismerik Vörösmartyt.

Most, az új Magyarországnak, ha nem akar ingoványon vagy a levegőbe épülni, nemes és határozott gesztussal kell Vörösmarty szellemi kincseit megmentenie és fölhasználnia. A mai magyarság hangulata különösen rokon lélekkel fordulhat a Vén cigány költőjéhez lelkesedni és vigasztalódni. Az egykori Bach-rendszer előkelőtlen idegeneinek utódai ma újfent hazánk földjén próbálnak foglalni, az elnyomatásnak egy új és keserű korszakát akarják ránk zúdítani idegen és hazai ellenségeink. *Prometheus halhatatlan kínja* szakad a szegény magyarra, az első árvák sírkeservei zokognak megint, és a jobb kort, mely után buzgó imádságunk nem hiába epedt, el szeretnék rontani a haza és az igazság ellenei.

Vörösmarty ígéire, igazaira, európai humanizmusára, *az örök haladás végső diadalába* vetett szent hitére ma nagyobb szükségünk van, mint valaha. És rendületlen bizalomra mindenekfelett, hogy a mi vén cigányunk, a hangok e Liszt Ferencénél is nagyobb magyar tanárja nem hiába kiáltotta a kétségbeesés örvényének széléről felénk: *Lesz még egyszer ünnep a világon!*

Délmagyarország, 1918. december 1.

KAFFKA MARGIT

Kaffka Margit halálhíre a mai szegény magyarság gazdag irodalmának is megdöbbentő veszteségét jelenti.

A magyar George Eliot MórícZ Zsigmond mellett legnagyobb mai regényírónk volt, akitől nemcsak a legkülönb dolgokat vártuk, de aki eddig is olyan értékekkel halmozta el az értő olvasót, amelyek nagyobb nációk irodalmában is standard művek lennének. A modern magyarság városi és falusi belső életének, vágyainak és küzdelmeinek, az új élet szabadságáért viaskodó nő lelkének és sorsának olyan finom és gazdag képét adta, mint csak a regény valódi mesterei. Realista volt, de mélységesen érző és gondolkodó realista. És költő a javából, a magyar középosztály intellektuálisainak költője. Mint lírikus kezdte, mint novellista folytatta, de nagy távlatokat átfogó tekintetével csakhamar a regény felé fordult, és valójában e jelentékeny koncepciókban élte ki magát. Kaffka Margit a szatmári zárdában nevelkedett, vidéki, majd pesti tanítónő lett, és csakugyan a zárdából az elmélyedést, a katedráról a mindent megértő tudást és emberszeretetet hozta magával. Előkelő családból származott és valami halk, úri finomság volt az élet legmélyéről merített írásaiban is. Több verses és novella könyve jelent meg, *Mária évei*, *Színek és évek*, *Állomások*, *Hangyaboly* című regényei modern epikánk maradandó értékei, amelyekkel az egész világ elé nyugodtan állhatunk. Szegedhez kedves, benső kapcsolat fűzte Kaffka Margitot, férje dr. *Bauer Ervin*, Balázs Béla öccse szegedi származású fiatal orvos, és a szegedi strand többször látta vendégül Kaffka Margitot. Korai eltávozásával a legjobbak és legkülönbek egyikét veszítettük el mi, akik ma annyit temetünk, örömet, reményt, magyarokat és igazakat.

Délmagyarország, 1918. december 3.

FRANCIÁK SZEGEDEN

A napokban a République Française két katonájával találkoztam azon a körúton, amelyet Párizsiról nevezett el a föltámadt Szeged hálája annak idején. Franciák Szegeden: mintha már olvastam volna ezt a címet. Igen, a nyáron olvastam, a Somogyi könyvtár újságrengetegének elsárgult avarában.

Anno 1879 és 1885 jártak itt azok a franciák, akik nem mint győzelmes katonák jöttek a Tisza partjára, hanem mint egy nemrég legyőzött népnek a szellem tündöklő fegyverével, az egyedül boldogító gloire varázsával hódító fiai. Hogy Szeged a hullámsírból szebben keljen ki, mint volt, ahhoz a dicső francia nemzet és a világ fővárosa is hozzájárult testvéri szeretetével. Ezek a néhai franciák azért kötöttek ki a szegedi rakparton, hogy lássák a porából megéledett főnikszet, az új Szegedet, épülő palotáival és föltámadó életével. *Királyibb vendégek voltak ezek, mint a Bécsből lerándult császár, akinek egyetlen ötletes mondását is Mikszáth Kálmán kölcsönözte.* A vendég franciák között volt a nagy *Lesseps*, aki két világot kötött össze csatornájával és ott voltak *François Coppée*, a költő, *Massenet* és *Delibes*, a zeneszerzők. És még valaki, akit az egykorú újságok csak úgy odabiggyesztettek a parádés névsor végére, írván: *Félicien Rops* rajzoló.

De milyen rajzoló. A legnagyobbak közül való, akik *Dürer* és *Rembrandt* óta rajzoltak, nagyobb, mint a világhíres *Doré*, és mennyivel finomabb és mélyebb! Ha *Henri Becque* színpadra vitte, isteni szürkeséggel, ha *Maupassant* novelláiba szorította, állati melegséggel, akkor *Félicien Rops* papírra vetette démoni erővel a párizsi nőt, ez örök asszonyt.

Leleplezte, hogy fölmagasztosítsa. Levetköztette, hogy, mint új *Phryne* ragyogjon raffinált szépségével a világ ítélőszéke előtt. Ez a *Félicien Rops* járt akkor, kétszer is Szegeden. Úgy látszik, egyszer nem volt neki elég ez a város, amelyről azt írta levelében a nyolcvanas években hogy Madridon kívül itt látta a legszebb asszonyokat. Kinek a szemébe nézhetett mélyebben, kinek a hangja selyme simogathatta melegebben közületek, ti régi szegedi szép asszonyok? Megígérte akkor ez a robusztus, szép szál francia, hogy egész albumot ad ki magyar impresszióiból. Az album elmaradt, a párizsi nők, úgy látszik, elfeledtették vele ígéretét, az egész szegedi szép séjournak egyetlen művészi emléke maradt, egy dessin 1879-ből, Dans la poussta jelzéssel, egy gyönyörű barna asszony, meztelen mellén gyermekével és azzal a sötéten tüzelő tekintettel, mely - hiába - rokona a párizsi női szemeknek *F. R. mester* rajzain.

Most, hogy a *R. F.* tisztjeivel találkoztam Szegeden a Párizsi körút táján, eszembe jutott a régi, régi szegedi franciajárás. Ezek az új vendégek régi nyomokon járnak. A régi nők fehér ruhában, virágcsokrokkal, zenészó mellett üdvözölték a régi vendégeket. Vive la France! - zengett akkor őszinte elragadtatással, testvéri üdvözléssel a Tápé felől érkező gőzös felé. A mai franciákat a Klauzál téren éppen a Marseillaise vérforraló dallamai köszöntötték. A magyar köztársaság katonái esküdtek föl a trikolór és a vörös lobogó alatt. A francia tisztek fejüket csóválták, és elámulva mosolyogtak. Náluk otthon, ma még nincsen ekkora je ne sais que.

Az új világ napja, Uraim, most keletről száll nyugatra, ahogy illik. Különben illik, vagy nem illik, most végre mi is példát mutattunk Európának. Nem először történt!

Tűz, 1918. december 14.

A MADÁR FIAIHOZ

Mikor Belgiumot sáros német csizmák legázolták és meggyalázták szűz szépségét e csodálatos kis országnak, a vallási és ipari csodák földjének, akkor a belga írók, költők, művészek, a szellemi vezérek, az igazi vezérek, szinte magukból kikelve, szinte a szent örület rohamai közt tettel, szóval, írásban, versben és prózában harsogták, mennydörögték, a negyvenketteket is túlzengve üvöltötték világgá a földjük, a népük, a kultúrájuk, az igazságuk gyászat, nyomorát, veszedelmét és ügyük mellé állították győzedelmes csatasorba az egész velük érző világot. La Belgique sanglante! - ordította Verhaeren, az isteni lírikus, aki Rubenst, Rembrandtot, a flamand teremtmény erő örökkévaló dicsőségét állította oda, diadalmas paizsnak, a parázna és részeg erőszak elé. Maeterlinck, a finom, a nemes az előkelő, a halk, bokszbajnoka és kengyelfutója lett a belga becsületnek, a belga igazságnak. Amerikát is hadba hívták egy talpalatnyi belga föld, egy maroknyi belga nép védelmében. Most pedig úgy fordult a világ sora, hogy a keleti Belgium, szegény, árva hazánk, Magyarország jutott ebek harmincadjára. Latrok barlangjává akarják tenni külső, belső ellenségei. Letarolni kultúráját, legázolni vetését, tönkretenni mindent, amit ezer éve termelt, alkotott, világnak adott: ez a program, amelyet elleneink nem vallanak, de cselekednek.

Hol van most a magyar Maeterlinck, a magyar Verhaeren, hol vannak a magyarság szellemi vezérei, elemi felháborodásukkal, lelkük mélyéből fölzúduló tiltakozásukkal, amely a minden nagyra hivatott, nemes, dicső, szent és örök magyar nép jogát, igazát, erejét és hatalmát úgy tündökölteti föl a martalóc erőszak minden ágyúí és puskái fölött, mint ahogy a lőporfüstös levegő fölött fönséges tisztasággal ragyog a világ lelke, az élet szülője, a mindenség tekintete, a Nap? Szóljon meg egyhangú és egyöntetű demonstrációval Szeged, Debrecen, Nagyvárád, Kolozsvár, Cegléd és a többi magyar város szellemi gárdája mind, ha már Budapest azzal van most hasábszámra elfoglalva, hogy Péchy Erzsi szeretője volt-e a pármai kis hercegnek?

Hol vannak a pesti világhírű hazai szerzők, hol vannak, akik Stockholmtól Kaliforniáig zsebelték a tantièmet, inkasszálták a dicsőséget? Mért hallgatnak a szépirodalmi hercegek, mért nem sírják, üvöltik, mennydörögik, orgonálják világgá a nagy Bolyai, a szent Kazinczy, az isteni Vörösmarty, a világforradalmi Petőfi és Széchenyi, Kossuth népének, földjének panaszát, amelynél jogosultabb és keservesebb nem volt még, mióta e földön élünk és vérzünk hiába, hiába!

Tűz, 1918. december 21.

LÁTOGATÓBAN DR. DETTRE JÁNOSNÁL

Az Ipar utcai fiúkra gondoltam, mikor a napokban meglátogattam őt, aki ma első vezető embere Szegednek. A régi szobában leltem, a régi könyvek, képek és szobrok között. Olyan ez a kis szoba, mint a kultúra leydeni palackja, zsúfolva benne, ami szépet, jót, igazat művészetben, tudományban szegény, de dicső emberi fajtánk és szegény, de nem reménytelen szegedi életünk eddig megmutatott. Fáradtan és csüggedten jöttem, de a küszöbét átlépve éreztem, hogy tizenöt évet léptem át és szomorú, ám érdemes ifjúságommal találkoztam megint.

Az Ipar utcai fiúk az időben nagyon erősen készültek valamire. Az életre, a magyar életre, amelyé a jövő, így gondoltuk, és amely akkor Ady Endre első verseiben, Jób Dániel novelláiban, Rippl Rónai képein bizonytalankodott. Mi oly végtelenül fiatalok voltunk. Rabok, akik a pávát várják, a szabadulást a tunya, beteg, romlott magyar élet tömlőcéből. Jánosnak akkor gyöngye volt a szeme a sok könyvek fölött való virrasztástól, nagyon fájt neki az élet, egy hervadt nyárvégi estén a platánok alatt Ady párizsi strófáit zümmögte leverten az őszi, amely itt járt és ő tudja csak, Lajos, a szobrász, aki távoli lüktető metropolisokból jött meg nagy tervei tüzevel, Kornél, az énekes, akinek tündöklő tenorja akkor még néhányunk ígéretes titka volt és én vigasztaltam, mint ahogy ő adott erőt és hitet nekem, mikor egy sanyarú őszi beállítottam hozzá, mint egy kicsinyes felföldi kisváros nyomorúságainak szökevénye. Az Ipar utcában, ahol annak idején Petőfi Zoltánka merengett és verset írt S. M. kisasszonyhoz, volt egy kis ház, ahol a fiúk összejöttek. Mindnyájan úgy érezték, hogy a tarsolyukban hordják a marsallbotot. Béla, akiről azóta a legkülönb magyar kritikus könyvet írt, első drámájáról beszélt az orosz diákkisasszonynak, Kornél cimbalomszó mellett énekelt, Manó, Oscar Wilde és Herbert Spencer filozófiája között döntött az utóbbi javára, Ervin, akihez később boldog asszonya, a drága Kaffka Margit írt verseket, az új metafizika lehetőségét vitatta, én, a szimpla költő, egy szonett kizengését próbálgattam. János volt köztünk a legfiatalabb, de a legidősebb bölcsességű. Valóságos fakírja a gondolatainak, egy Hamlet, aki önmagán uralkodik. Kevés barátja csupa induló író, művész, az egyik drámákba, a másik dalokba, a harmadik szobrokba fojtotta tüzeit, amely a fénylő, forró, forrongó fiatalság. Mi játszottunk az élettel, mélabúsan vagy lázasan, ő alakítani akarta. De előbb körülményesen, okosan, gondosan megsejmelte, jól a mélyére tekintett azokkal a nyíltan és bátran kutató miopsz szemével, amelyek előtt úgy csillog a szemüvege, mint a legjobb sebészek lancettája.

Mikor elbúcsúztam, a falon megakadt a szemem egy meleg, magyar lélektől ragyogó képen. Ezt József festette, a mi magányos barátunk, aki úgy vágyott ki a régi magyar polgári szürkeségből és úgy vágyott vissza, Párizs gőgös palotái fölött az áldott magyar melankóliába, József festette ezt a képet, aki Uzsoknál fekszik és nem fest többé magyar tájat magyar ecsettel. A nagy tűz lángjánál, a mi kedves, szent, ifjú régi tüzeinkre gondolván, bocsáss meg János, hogy most így elbeszélgetek hangosan, magammal. És irigylem Józsefet, a művészt, aki elment az örök békébe, közanyánk temető ölébe Tömörkénnyel, a mi közös öreg barátunkkal, végtelen nyugalomban darvadozni, szép csöndesen...

Tűz, 1918. december 21.

Új esztendő. Az ember eltűnődve nézi számain, a két egyest és két kilencest, amelyek, mint a keresztírmek váltakoznak. A toll leírja, most először és a beidegzés folytán majdnem eltéveszti az utolsó számot. Úgy vagyunk vele, mint lord Byron a Grillparzer nevével, meg kell tanulni, hiszen sokat fogjuk még ismételni. Talán örökké emlékezetes lesz, talán nevezetesebb, mint 1526, mint 1848, talán még fontosabb és híresebb, mint 1453 vagy 1789. Lehet, hogy a legemlékezetesebb év lesz, mióta a világnak története van, mióta Prométheusz tüzet lopott az égből az agyagba. Minden kilátás megvan hozzá, hogy az legyen.

Egy éve, két éve, három éve azzal az érzéssel köszöntöttük a gergelyi kalendárium első napját: az idén *talán* vége lesz. És akkor béke lesz és a béke mindig jobb, mint a háború és főleg ez a háború. Ma nem mondhatjuk, hogy a végét várjuk a háborúnak. Ma a *kezdetét* érezzük valaminek, ami még nem volt, mióta a Platon politikus állatja életre és uralkodásra berendezkedett e különös fényű csillagon. Vagy talán már volt olyasmi egyszer, aminek jövetelét hiszik és remélik a népek, volt talán, a bibliai vagy rousseaui paradicsomban. És volt, nagy és szelíd koponyák elképzeléseiben és elgondolásaiban, a platói államban, a morusi utópiában, a zolai evangéliumban.

Hogy milyen lesz, hogy melyik őséhez fog hasonlítani, hogy egyáltalán hasonlítani fog-e eddigi terveinkhez, hogy abból a szövetből készül-e a világ motolláján, mint eddigi vágyaink és álmaink: ki tudná megmondani? Hogy terrorral akar-e jönni, mint a régi uralkodók, vagy szelíd igával, mint a kereszténység, hogy egyszerre dönti-e le a múlt falait és tornyait, mint a jerichói kürt, vagy lassan, de biztosan közeleg, mint a Nap a Herkules csillagképe felé, ma erre is csak a modern tudás ignorabimusával válaszolhatunk. De jönni fog, de itt lesz, talán már itt is van, mint Pál Athénben, aki az Ismeretlen Isten oltárához lép, ám a pogányok nem akarják meglátni a barbárban az apostolt, aki minden népeknek elhozta az új vallás evangéliumát.

Igen, új vallás kezdődik itt, amelyet lövészárkok mélyéből hozott föl a nap fényére a szenvedő ember, mint ahogy az első keresztények fia a katakombák méhéből hozták a megváltást a haldokló és újjászülető világnak. Lehet, hogy ennek az új hitnek napja még nem látszik tisztán és világosan a horizonton, lehet, hogy még nagyon ködös és homályos a vér párájától, lehet, hogy még sok felhő és füst fogja eltakarni, lehet, hogy még csak a fata morgana játszik szomorú és réveteg szemeinkkel, de az új nap *van*, az új nap fölkel, és ma már virradat van, ma már dereng, ma már a hajnal szürkülete és zengése árad széjjel győzelmesen.

Az új vallás, mint minden vallás, az egész emberiséghez akar és fog szólni. Most még talán nincs itt a Messiása, talán, ha megszületett, alomban barmok között fekszik vagy föl nem ismerve jár-kelel a tömegben, de prófétái már erősen jelentkeznek és prédikálnak. Az egyiket, ugyebár, Wilsonnak hívják, a másikat Leninnek, van közöttük költő és tudós, hideg ész és tüzes szárnyalás, az emberiség már fölállította az oltárt és talán már ácsolják a keresztfát.

A külső világi változások mellett a lelkek színeváltozása is megkezdődött. Krisztus és Zarathusztra örök harcának új fejezete indul, ez nem pártok és osztályok küzdelme csupán, itt princípiumok és elementumok csapnak össze, itt János jelenéseinek csodái mutatkoznak.

1919. Mit fognak írni rólad a krónikások? A horoszkópod olyan konstellációt mutat, amelyre büszke lehetnél, tudatlan újszülöttje az Időnek. Talán jobb lenne egy másik, szelídebb és csöndesebb csillagból szemlélni a Föld csodáit az Üdv ez új esztendejében, de itt érdekesebb és talán érdemesebb? Szemlélni? Ma mindenki harcos és hívő, aki élni akar. Testvéreim és

bajtársaim az Életben, nem tudni, a három béből mennyi terem 1919-ben, de hogy embernek lenni újra dicső dolog legyen: erre törekedjék most minden teremtet lélek, mert ma már *megint szabad erre törekedni* egész szívünkben és minden erőnkben!

Délmagyarország, 1919. január 1.

SPARTACUS

Mint a shakespeare-i tragédiák utolsó jelenetében, mikor a gyászdobok pörögnek és sort lönek, barát és ellenség egyaránt mélyen megrendülve állanak meg az új Spartacusnak, a nagy Liebknecht Vilmos nagyálmú fiának, Liebknecht Károlynak porba hanyatló teste fölött. Itt is el lehet mondani a shakespeare-i igéket, amelyek a tragédiát a kiengesztelődés tiszta magasságába emelik: *Ez férfi volt!* És ugyanez a tiszta, hódolatos zászlóhajtás méltán kijár a nőnek is, aki Luxemburg Róza volt és hősi halottja lett egy eljövendő, új világnak.

Vannak különös héroszok, zsenik vagy fanatikuskok, Don Kihóték akik későn jöttek, akik egy leomló trónus szakadó kárpítja alatt akarják forró fejükre tenni a képzelt diadal aranykoronáját. És vannak tragikus nagyságok, akik korán köszöntik az új napot, amely még a fekete és vörös horizont méhében szunnyad; tragikus nagyságok, akik az álmok délibábját a lángoló meggyőződés erőszakos lendületével akarják beleépíteni az ugarba, amely ideálokért elpusztult vértanúk hekatombájától termékenyül.

Liebknecht Károly, a germán Spartacus, a korán érkezők közül való volt. Most a halottak élén lovagol már, a túlvilági vörös gárda élén, amelynek dicső és vérbíboros seregében a mi Dózsa Györgyünk és Martinovicsunk, a germán lázadó Hutten, a prágai Husz, a latin Giordano Bruno és Henri Etienne, Ferrer és Jaurès vítézkedtek, míg éltek és győzedelmeskednek halottaikban.

Mert Liebknecht Károly, bármit mond a rágalom és a ferdítés, amely egy kissé rosszkor érkezett a megdicsőülés komor pompájú órájában, mondom, a nagy Liebknecht nagyálmú fia egész és igaz Ember vala világeletében. Aki két ízben szenvedett kemény várfogságot, mert szembeszállt a militarista imperializmussal és annak egyik látható és hallható fejével, aki mindig a háború ellen beszélt és cselekedett, nemcsak a fegyveres béke idején (például 1912-ben Budapesten is), de a diadalmi mámor legvilágosabb és leglobogóbb napjaiban is, mikor bizony, valljuk be őszintén, Scheidemann és társai a Császár, a Császár hű szocialistái voltak, ez a Liebknecht igenis valódi hőse volt a maga eszméinek, ha a terrort elítéljük, ha az erőszakot minden formájában és minden oldalon igaztalannak és oktalannak tartjuk is. Az ágyút szerintünk éppen úgy nem használhatja *jogosan a pacifizmus elvei szerint* a békecár, mint a szociáldemokrata.

A Liebknecht Károly átlőtt testére és elszállt szellemére tehát csak egy dobhatja a tiltakozás követ, az, aki az osztályharc minden taktikáján, az erőszak minden formáján túl buddhai, krisztusi vagy tolsztoji evangélium magasságaiban érez és gondolkozik, aki túl minden pártpolitikán és földi érdeken, az Ember legszelídebb és legtökéletesebb ideálját valósítja meg önmagában, aki a megváltás isteni művét saját magán már véghezvitte.

De, ti burzsoák és szocialisták, ti polgárok, munkások és katonák és mi mind, mind, mai nemzedék, az emberiség legszörnyűbb vérbűnének önkénytelen részesei és áldozatai, mindnyájan hajtsuk meg mélyen lobogónkat - akár nemzeti zászló, akár vörös lobogó - a lángoló Berlin szürke szerdáján a maga vérében elhanyatló Liebknecht Károly és Luxemburg Róza - a halálban és dicsőségben egyesülő férfi és nő - ravatala előtt. Korán jöttek, erejükön és erőnkön fölül akartak, forradalmi mámoros Phaetonjai a nagy Vörös Szekérnek - ezért estek el!

De érettünk estek el és a jövővért, az Emberért, hogy egyszer majd, végre, valamikor, egészen szabad és boldog legyen. Tegnapelőtt börtön, tegnap rágalom, ma halál, holnap halhatatlanság, szobor és milliók kegyelete várja őket. A szegény és szerencsétlen emberiség pedig tovább megy, lohol, kocog vagy rohan a jólét és szerencse ködös és örök álmai után...

Délmagyarország, 1919. január 18.

MAGYAROK, SZERBEK: EMBEREK

Barbusse becsületes háborús regényének egy jelenetére gondolok, mikor a sáros poiluk - lelkük mélyén mind szocialisták - a lövészárkok tövében Liebnechtet emlegetik. Olyan tisztelettel és reménységgel beszélnek e szegény, keserű franciák a német népvézerről (akit azóta, ó sors iróniája, a saját katonái agyonlőttek), mint a régi zsidók a Messiásról. A látóhatár szélén dereng. Egy távoli chantecler hajnalt dalol.

Most, hogy egyelőre homályosan és felelőtlenül szerb és magyar közeledésről beszélnek és írnak, mikor Risztics szerb ezredes a régi szerb-magyar barátságról emlékezik, Hunyadiak és Brankovicsok néhai frigyéről, eszembe jutnak egykori váradi éjszakák, amelyeken Theo barátunkkal álmodoztunk éberén és virrasztva a népek szent szövetségéről, magyarok és szerbek sorsáról, a megértésről és megbecsülésről, amely elé vámsorompókat állítanak és Damokles kardját függesztik idegen és ellenséges hatalmak.

Theo tulajdonképpen a nevére és vérére szerb volt, kultúrájára francia, érzésére magyar, és olyan német verseket írt, hogy az Insel Verlag készült kiadni őket. A magyarságnak szerelmese volt Theo, de amennyire imádta Csokonai és Ady magyarságát, úgy gyűlölte a hatvanhetes megalkuvást, az osztrák zsoldjában álló politikai szoldateszkát. Mikor 1909-ben az első kardcsörtető mozgósítás megindult Szerbia ellen és a Szigligeti színházban csak irodalmi emberek lézengtek a „Szép csendesen” című szögedi idillel harmadik előadásán, Theo sápadtan és remegve tiltakozni akart a háborús örökség ellen. A kávéház teraszán ültünk, néztük a vörös holdat, a megriadt várost, a szaladgáló katonákat, olvastuk a félelmükben füttyörésző tudósításokat, és Theo így beszélt:

- A disznók miatt akarnak háborút. A sertések miatt és a disznó uszítók miatt, akiknek érdeke ez. A magyarnak nem érdeke, a szerbnek se, de igenis az osztrák szoldateszkának! Egy az ellenségünk, közös a veszedelem, de nem tudják, vagy nem merik kimondani. Mikor a Sasfiók tirádái fölzengenek a magyar színpadon, a magyar lelkek titkos keserősége visszhangozza és tapsolja a Metternichet, a császárokat, az örült hülye zsarnokok elleni kitöréseket. Belgrádban ugyanez az érzés, ugyanez a lelkesedés és taps fogadja és koszorúzza őket. A Terazzián fiatal és rajongó irodalmárok éppen olyan érzéssel olvassák Baudelaire-t és Adyt, akit lefordítottam nekik, mint a váradi teraszon.

Így beszélt Theo, aki akkor Mátyás királyról tervezett egy nagy verses reneszánsz tragédiát. Mindig tervezett, ősjogász volt, de Timon Ákos helyett (igen okosan) inkább Athéni Timont olvasta és Kmetty helyett Goethét, minden sorát ismerte, minden szavát tudta, holott római jogból kellett volna kollokválnia. És fordította buzgón Adyt németre, Ernőd Tamás pedig Theot fordította vissza magyarra; különös éjszakák és különös társaságok voltak ezek, itt született a váradi Holnap, a Kis Pipában román diákok bánatos nótákat énekeltek, a mámoros tenorista lehurrogta őket, én védelmükre keltem, és ekkor egy román diák odajött az asztalunkhoz és így szólott hozzánk:

- Csak a költőt akarom üdvözölni, akinek nevét mi románok is szeretettel emlegetjük. Örülök, hogy az emberben nem csalódtam.

Azóta sok víz lefolyt a Körösön és Dunán, az Olton és Drinán, nagyon beborult a népek szolidaritásának. Nem tudom, a román diákok mit gondolnak ma Váradon, és nem tudom, Theo hol jár és mit csinál? Utoljára a nagy háború kitörésének előestéjén protestált egy pesti német újságban a háború ellen, hangoztatta, hogy se szerbnek, se magyarnak nem igazi érdeke ez, azután elnémult és eltűnt a fölzengő orkánban.

Azóta sokszor gondolok Theora. A szoldateszka elmúlt, az osztrák járom eltört, a gyűlölet tüze hamvába hal, Risztics ezredes a magyarok és szerbek régi barátságára emlékszik. Bizony jó volna megint együtt ülni a váradi teraszon, a vörös hold alatt, békén, boldogan, még mindig fiatalon, kezet fogni és ünnepelni a szolidaritást, amely ledönti a vámsorompókat, összetöri a szuronyokat és megcsinálja, amit ezer háború és millió áldozat nem tudott: a munka és az alkotás szent szövetségét, ahol nincsenek kis népek, nagy népek, *csak népek vannak*.

Délmagyarország, 1919. január 19.

ADY ENDRE

Különös élete

Hepehupás vén Szilágyban, Érmindszenten született, 1877-ben. Középiskoláit az ősi zilahi kollégiumban végezte. A millennium évében a maradandóság városába és Csokonai városába, Debrecenbe kerül jogásznak és lesz belőle - újságíró. A poros, sáros városból a palotás, modern Váradra megy szerkesztőnek. Itt ismeri meg Léda asszonyt, aki Múzsája és szerelmese lesz. Vele megy a fény városába, Párizsba, ahol költészete és magyarsága magára és hangjára talál. Innen Pestre visz az útja, a Budapesti Naplóhoz, az első dicsőséghez, a harcokhoz és kudarcokhoz.

Majd Párizs és Érmindszent között bolyong, és közben megvívja győzelmes irodalmi és politikai harcát a Holnapért, amelynek hegedőse és hőse lesz Ady.

A háború ellen is küzd minden idegével, és a forradalom megkoszorúzza a költőt, mint prófétáját. Felesége, Boncza Bertuska ápolja és zárja le álmodó, nagy szemeit a szép halottnak, aki 41 évet élt, és örök életet biztosított magának és fájának.

Csodálatos költészete

Mondjuk el Adyról teljes nyugalommal és tárgyilagossággal, hogy ő a magyarságnak félszázad óta legnagyobb és az egész világnak is egyik legkülönb poétája. Amit ő az életről és annak minden titkairól, a szerelemtől és halálról, a vérről és aranyról, a magyarságról és emberségről, háborúról és forradalomról új lélekkel és új hangon énekelt, az a költészet bibliájában minden idők számára lángoló betűkkel írva marad.

Ady, az ember

Az arca, mintha meleg bronzból öntötték volna, a szemei a legszebb, legmélyebb sötét szemek. Kopott zsakettben is pompás úri magyar volt Ady, rekedt hangja mintha a múltat temetné, halált káromva minden maradiságnak. Imádta a szép életet, ülve az asztal trónon, ő mámorfejedelem. Sokat élt, sokat szeretett, úgy gyűlölt, mint egy asszony és úgy viaskodott, mint egy férfi. A nagy halottak közül Csokonaival és Vajda Jánossal tartott rokonságot, az élő magyarok közül annak idején Móricz Zsigmond és Révész Béla volt legközelebb szívéhez. Nagyon nem szerette a talmi színpadit moderneket, Molnárt és társait. Szegeden utoljára Tömörkény emlékének áldozott 1917-ben. Tömörkényt a magyar pusztai bölcsesség európai jelentőségű revelálójának tartotta.

Mi itt, lapunk olvasóinak néhány irodalomtörténeti érdekességű és értékű kiadatlan Ady levelet mutatunk be. Élete különböző szakaiban Juhász Gyulához írta ezeket, a dátumok Budapestről, Érmindszentről, Párizsból valók, és még ezekből a baráti sorokból is egy nagy költő és fájdalmas magyar egyénisége bontakozik elő. Íme a levelek:

Budapest, 1905.

Kedves barátom!

én önt már régen ismerem. Sokkal kevesebben vagyunk - hiszem -, mintsem akarattal is észre ne vehetnők egymást. A lelkét meg tudom érezni. Vívódásairól akár térképet

rajzolhatnék, ha tudnék rajzolni. Vagy kétségbeeshetnék kettőnk s néhányunk helyett. A versei? Olvastam öntől már elszakadtabb, egészebb verseket. Meg tudom értetni magam? Ott fent a nagy intellektus bérceén vágja magát a földre bátran. Ne röstelljen csecsemő lenni. Rúgjon, ordítson, reszkessen, kísérteteket lásson, gügyögjön, bocsássa, ejtse vissza magát a mi gyermekkorunkba, amely olyan ideges, beteg volt, mint a felnőtt-ségünk, de szentebb és feltétlenebb. Ebből lesz aztán a vers. Oh, nekem is ritkán sikerül, úgy, mint önnek. Pedig vivódó, nagy intellektussal porban fetrengő gyermek-lelkiállapotba hulló talentum: ez az igazi lírikus. Köszönöm a verseket. Felhasználom. E pár sort, ne vegye kritikának. Ez az én kéznyújtásom az ön kinyújtott jobbja felé. Szeretettel üdvözli Ady Endre.

Budapest, 1905.

Kedves barátom!

sajnálom, hogy el kell magát nagyon szomorítanom. Én a Vészi pressziója és rábeszélése által jutottam volt a Pallashoz. És kaptam kegyelemből 125 forintot. Igaz, hogy a Pallas reménye ellenére bevette a költségeit. De még egyszer mégse próbálkoznék verskiadással, magunkfajtajúak könyvével. Végtelenül undok, nem is sejtett valóságok rejtőznek itt az irodalmi sötét kamrákban. Nekem is volna két kötet versem is eladni való. Még csak halvány reményem sincs egyelőre két krajcárra sem. A mi korúink közül Farkas Imrén kívül ma még teremtett lélek az országban versíró pénzt nem szerezhet könyvével. Én és Kabos is, szeretettel állnánk az ön rendelkezésére. Hiába is próbálnánk akármit. Talán valami más módot gondoljon ki, hogy segíthessünk önön. Bocsásson meg, hogy tőlem kell megtudnia, milyen senkik vagyunk mi ebben az országban. És írjon, ha jónak látja. Szeretettel üdvözli Ady Endre.

Érmindszent, 1908. II. 29.

Kedves Gyulám!

remélem, hogy hírhedt, de érthető érzékenységed nem szenvedett az én lármázásomtól. Ha nagyon szerencsétlen vagyok, szeretek küzdelmet szerzően kötődni azokkal, akik még érdekelnek. Kööld ezt Dutkával is, és hidd el, hogy szeret Adyd.

Párizs, 1909 április

Édes Gyulám!

köszönöm a versedet. Félek, hogy funerátorom leszel mihamar. Nagy baj van. Szeretnék még látni. Talán sikerül! Adyd.

Tűz, 1919. január 30.

VENDÉE

„Miután a forradalom a királlyal végzett, az egyik nyugati megyében királpártiak, nemesek, papok és parasztok, előjogaikat és földjüket féltve, ellenforradalmi zendülést támasztottak a fiatal köztársaság ellen és a főváros ellen akarták fölvonultatni a népet. Ekkor a forradalom, vívmányainak megvédése végett, a legerélyesebb rendszabályokhoz folyamodott...”

Kísértetiesen megismétlődnek a történelem eseményei, de legalábbis úgy érezzük, hogy valami különös serpentin útja van az emberi haladásnak, amely a tisztább magaslatok felé kanyarogva visszatér az elhagyott oldalra, ha egy ösvénnyel magasabban is. Valóban, az első mondatokban csak Vendée-t kell gondolni Székesfehérvár és Párizst Pest helyett, a Katonatanácsot a Konvent helyébe és meglátjuk a 17. század vége és a 20. század eleje között levő különbségen túl a megdöbbentő hasonlatosságot.

A forradalom szereti és keresi a városokat, ahol a termékeny és robbanékony elégedetlenség bérkaszárnnyai és torlaszai emelkednek. A legjobb forradalmár egész lényénél fogva az örökké izgékony és mozgékony intellektuális; a szent lázadás legbiztosabb csarnokai a hűvös és homályos könyvtárzugok, amelyekben lüktető aggyal éhes fiatalok Stirnert és Kropotkint olvassák, füstös és lármás kávéházak, Pilvaxok és Astoriák, ahol kopott zsakettben és vízes-poharak mellett a Humanitét, és a Mát lapozzák idegesen és türelmetlenül. A francia forradalom történetének elején egy város van: Marseille és végig egy városon, Párizson át húzódik a vörös fonál. A mi híres márciusi idusunk Pest ifjúságának tiltakozása az alvó vidék tunyasága, a kényelmes Pozsony táblabírás lassúsága, megfontoltsága és meggondoltsága ellen.

Az orosz forradalom tulajdonképpen és velejében Pétervár és Moszkva föltámadása az ázsiai lusta bánat és közöny, barbárság és kényuraság ellen.

A nagy, a végtelen orosz puszták még mélyen és halálosan aludtak holt lelkei számtalan millióival együtt, amikor a szent Dosztojevszkij sírja fölött a szent Moszkva diákja, utcalánya, redaktora és nyomdászlegénye kezet fogtak a temetés estéjén és megfogadták, hogy valóra váltják azt, amit ez a halhatatlan orosz hirdetett, amiért bitó alá került, a holt házban szenvedett és hosszú, hosszú fehér éjszakákon végtelen ólombetűk légióját sorakoztatta.

Igen, a Város és a Forradalom testvérek, ők szeretik és megértik egymást. A Föld és a Város, hogy Dutka Ákos terminológiájával éljek, még idegenül néznek egymásra, farkasszemet vetnek, kivált magyar tájon. A nyugati megye, a magyar Vendée, Székesfehérvár megmozdulását nem lehet és nem szabad lekicsinyelni. Tudnunk kell, hogy nem csupán néhány *de genere* mágnás dolga ez, de a föld konzervatív népének tiltakozása is egyúttal, az uraság és főpapság egész nagy és kiterjedt cselédszemélyzetének, jobbágy népének, kasznárainak és írődeákjainak renitenciája az új dolgok, új arcok, új szentek, új kohók diadala ellen. Az ősi vármegyeház urai és szolgálói kurjantották el magukat Székesfehérváron, és ezt a kurjantást visszhangozzák ma sorsunk éjjelében Gyöngyösön, Nyíregyházán, Félegyházán, öreg magyar kúriák és tanyák csöndjében, azon az egész ugaron, amelyről Ady legszebb és legcsüggedtebb strófáit írta szíve kiömlő vérével. A forradalomnak, a győzelmes magyar forradalomnak legnagyobb ellensége az a bizonyos józan konzervatívizmus, amelyről annyi hízelgő hazugságot írtak össze az álnépiesek, irodalmunk villogó gatyásai, akik német limonádét és pomádét árultak, magyar Marlittot Zola helyett, nagybankosok és nagybirtokosok örömeire.

A magyar Vendée égető és nyílt sebe lesz a magyar forradalomnak. Megszervezni és fölvilágosítani a magyar parasztot, a magyar vidék népét, amelyet úri betyárság és úri huncutság rontott, vadított és idegenített, és amelyet eddig meglehetősen kifelejtett programjából a

szocializmus; mondom, a magyar parasztot megszervezni és fölvilágosítani: ezt kellett volna eddig tennie elsősorban a magyar politikának, de most az utolsó óra után még mindig meg kell próbálni mindent, amit lehet. Párizsban, 1793-ban szuronyokkal és ágyúkkal végezték el ezt a nemzeti munkát, ma, nálunk, hisszük és reméljük, hogy okosabb és békésebb argumentumokkal is meg lehet csinálni, hogy a magyar Vendée-ből magyar Provence legyen!

Délmagyarország, 1919. február 12.

DÓZSA GYÖRGY EMLÉKE

A magyar demokratikus köztársaságnak még egy nagy tartozása van: meg kell örökítenie a magyar nép legnagyobb vértanújának: Dózsa Györgynek emlékét. Méltó módon kell halhatatlanná tennie a misera plebs contribuensnek ezt a magyar hőst. Dózsa György ugyanazt jelenti a magyarság történetében, mint Spartacus a rabszolgaság és Hutten Ulrich a német jobbágyság történetében, Cromwell az angol és Danton a francia forradalomban.

Dózsa György több századdal előzte meg korát. Tragikus hős volt, aki keresztes hadával a magyar feudalizmus sarkányát akarta megfojtani. A feudális főúri rend és a főpapság nem riadt vissza az erőszaktól sem, hogy a népet földjétől, jogaitól megfosssa és a levegőt is elrabolja tőle. Dózsa elvesztette a háborút. Werbőczy, a magyar jobbágyság hóhéra, és a mohácsi csatavesztés elől később egérutat vett Zápolya embertelen módon állt bosszút rajta: tüzes trónra ültette. De lángoló eszméinek tüzes koronája továbbra is bevilágította a több százados elnyomás sötét éjszakáját. Az elnyomás továbbra is súlyos teherként nehezedett a jobbágyságra, mely valóban arca verítékével kereste meg kenyerét.

Dózsa forradalmának középpontja Szeged volt. Innen indult ki a mozgalom, és itt fojtották el ezt az első magyar polgárháborút, a kurucoknak (a magyarsághoz törhetetlenül ragaszkodóknak) első igaz forradalmát, az igazi ellenség, a feudalizmus ellen.

Ettől az időtől kezdve sárral és szégyennel mocskolták be Dózsa nemes és bátor alakját. A nemesség és főpapság szolgálalkú történetírói a hazugság fegyverével feketítették be Dózsa halhatatlan emlékét. A 19. század történetírói és lexikonai Dózst még mint közönséges rablóvezért mutatták be.

Petőfi volt az első, aki igazságot szolgáltatott Dózsának és dicsfénnel övezte a „parasztkirály” homlokát. Ugyanaz a Petőfi, aki a legtüzesebb verseket írta a királyok ellen. Később Acsády Ignác, a jobbágyság történetírója, majd Márki Sándor, Dózsa életírója a valóság megrajzolásával adtak elégtételt Dózsa Györgynek. Eötvös József pedig 1847-ben a jobbágyság felszabadításának előestéjén regényhőssé avatta, Magyarország 1514-ben című regényének hőségé.

Mi, akik megteremtettük a demokratikus, szabad magyar köztársaságot, olyan emléket akarunk emelni Dózsának, amelyhez minden szabad magyar hálával és igaz megalégedéssel szívében zárandokolhat el. De legjobban azt szeretnők, ha mindazt a sok szobrot, amit a kényszerű lojalitás a hazug királyoknak és kegyetlen elnyomóiknak emelt, összeolvasztanák, és ebből a rengeteg bronzanyagból egyetlen hatalmas szobrot emelnének Szeged főterén Dózsa György dicső emlékének. Emlékművet emelnének annak a férfúnak, aki először adott hangot a magyar nép vágyainak és szenvedéseinek. Szobrot emelni a hazugság és a népet kizsákmányoló urak és fejedelmek szobraiból a szent és elnyomott nép hőségének: ez a mi leghőbb vágyunk! Valósítsuk meg ezt a vágyunkat a forradalmárok lendületével és gyorsaságával!

La Hongrie Républicaine, 1919. március 14.

GYEREKEK TÁNCOLNAK...

Künn az utcán fegyveres örök cirkálnak, a forradalom 39 fokos láza lüktet a város ereiben, a véres nap után vagyunk, statáriumot hirdet a plakát, és mi, három fáradt és ideges művész, bemenekültünk egy tiszta, fehér, hűs nyugalma szobába, ahol a falakon régi képek mosolyognak, meghitt sarokban szülők és érdeklődők üldögélnek, a szoba közepén pedig tánc van, apró babák táncolnak, pöttöm fiúk, lányok illegetik magukat a fekete zongora halk hangjaira, illedelmes gavottok és menüettek régi, finom és szerény táncok ütemére, amelyeknek muzsikusi réges-régen alszanak a messze temetőben és szívükből melódiák helyett nefelejcsnek nőnek. Gyerekek tánca, fűzérlánca, van-e ennél idillibb és megnyugtatóbb valami a forradalmaktól megviselt idegekre? Kedves kicsi fiúk és lányok, künn a világ legvadabb táncát ropják, amely mellett az egykori Carmagnole is elhalkult emlék, és ti aranyosan és békésen tipegtek-topogtok, mint egykor boldog és nyugodt nagyapáitok és nagyanyáitok, akik az unalmas és regényes bidermájerben álmodozták és ásítozták végig az életüket, és észre se vették, amikor a halál fekete batárja megállott a zöldzsarus és muskátli ablakuk alatt. Egy kis szőke princet nézek, aki egy kis angyalkának suttog bókákat, miközben jól vigyáznak a tánc ritmusára: így csicseregnek a fecskék a tavaszi alkonyaiban, így suttognak a pünkösdi rózsák a májusi kertben.

Gyerekek, én elfelejtettem táncolni, én sohasem voltam bálban, pedig akkor nem volt se háború, se forradalom és akkor is tavasz volt, édes, bolondos, drága fiatalság, amely nem törődik se királlyal, se forradalommal. Gyerekek, csak táncoljatok, én mondom, megtérő eretnekje az életnek, kései fanatikusa, táncoljatok bele szépen, vidáman, boldogan a jövőbe, amely, ugye remélhetjük, csakugyan öröm lesz és szépség és diadal és élet, élet, élet!

Délmagyarország, 1919. március 16.

KOSSUTH

Halála 25-ik évfordulóján

Amit *tett*, a politikus, az államférfi, a diplomata, az ember, arról lehet vitázni még ma is. Amit *jelent*, a neve, a tette, a politikája, a gondolata, az már vitán felül áll és jelentőségében csak nőni fog az idővel. Amit tett, azt is mind, jól-rosszul, hibázva, ráhibázva, egyért tette: a magyarságért, a magyarság jövődjéért, egy mélységesen és szentségesen átértett és átgondolt és vérvé áthasonult hivatás és küldetés lázában, igézetében, lendületében és révületében is, mint az alvajáró és álomlító lunatikusok, akik a meredély szélén se szédülnek, akik a magasság párkányán is bizton járnak, halálos biztossággal.

Nevezetes nagy párbaja Görgeyvel a forradalmi hegemoniáért, ma is eldöntetlen. De ma már világosan látjuk és nyíltan bevallhatjuk, hogy a nép ítélete a nagy népvezér javára és a nagy hadvezér ellenére lényegében igazságos és megfellebbezhetetlen. Görgey lehetett napóleoni kaliber (sőt részben hasonló karrier is), de alapjában véve az osztrák szoldateszka szellemi és erkölcsi gyermeke és tanítványa volt, aki rideg ésszel és hideg szívvel operált ott, ahol a népharag lávája áradott és buzgott, aki egész katonai és diktátoros és kunktátoros mivoltában csak abban különbözött a Windischgrätzektől, hogy hideg szíve fölött nem a császár fehér egyenruháját viselte, és (noha ez nem csekélység) tudott győzni és tudta győzelmeit kihasználni is. De nekünk ma már szörnyen gyanús, nem az, hogy Paskievics megkegyelmezett neki, hanem az, hogy Gyulai Pál és tábornoka kegyelte, e Deák Ferencnél is deákabbak, e munkapárti honfiak, e lelkes mamelukok és Arany János nyomán rabon daloló főrendi ódaköltők. És Kossuth Lajos nagyságát, szépségét, igazságát és (last but not least) varázsát még azok a háromszínű kétkulacsosok se tudták lejártni, akik tabut és fétist csináltak belőle, a nevéből, a programjából, a szobraiból és a koporsójából.

Arról tehát lehet vitázni, hogy mit cselekedett, amikor cselekedhetett, de az előtt csak áhítattal lehet leborulni, amit tetteinek, személyének és életének lényege: *karmája* jelent nekünk, szegény és szabad, mai és holnapi magyaroknak. Mert reméljük, éppen a Kossuth nevében és szellemében, hogy holnap is magyarok lehetünk és leszünk. Ami a monoki szülöttnek, a pataki jurátusnak és pozsonyi diétai férfinak legmesszebbre kizengő és elható tettét: a debreceni detronizációt illeti, hát hiszen már etekintetben is, október 31 után, egy véleményen vagyunk ma már április 14 felől. Ami félszázadon át átkos hamarságú rebellióknak tűnt a labancok és pecsovicsook szemében, amit az iskolákban, szószékeken, nemzeti ünnepeken és képviselőválasztásokon annyira igyekeztek azzal a bizonyos jótékony feledésfátyollal elborítani, ez a kálvinista templomi trónfosztás ma, a második magyar köztársaság első évében csak nyert jelentőségében, amely prófétai és világhistóriai és olyan szankciót kapott napjainkban, háromszázados és ötödféléves, meddőnek látszott szenvedés és véráldozat árán, amelyre csak jogos büszkeséggel tekinthet a kossuthi génusz az örökkévalóságból. E ponton Kossuth, a *tett* embere nemcsak nem tévedett, de messze előre látott.

De hiszen egész lényében a legszembeötlőbb és legkiütözőbb vonás éppen ez a prófétai (és később pátriárkai). Ez a vonás jelentkezik a szónoki zsenijében is, amely verte Cicerót és Mirabeau-t és gyakorta ott szárnyalt, azokon a magaslatokon és azokban a mélységekben (kivált Szegeden, Attila és Dózsa városában), amelyek Dantét és Savonarolát vonzották és ihlették. Ez a vonás adja meg oratori és írói egyéniségének a romantikus színt és hangulatot. Hiszen igaz, a romantika *akkor* a levegőben volt, és egy Széchenyiből is, az ő angol hidegvérű és német érzelmességű lényéből is költőt és látnokot csinált; de micsoda költőt, egy magyar

lord Byront, aki megélte a maga tragédiáját, és micsoda látnokot, aki beleőrült a valóságba, amit megjósolt egy matematikus pontosságával és egy Jeremiás végzettségével.

De Kossuth ezen kívül és felül az a próféta volt, aki próféciáit betelni segítette, minden szavával és tetteivel, és azzal is, amit az eseményeken kívül és fölül kerülve, a maga korlátlanul hatalmas és sugallatos egyéniségének rádium-emanációjával mintegy beleszugerált népe történeti fejlődésének tudatalatti és földalatti folyamataiba.

És ami akkor romantikának tetszett, ihletett és ihlető retorika pátoszának, az ma pragmatikája lett a históriának, múltunk, jelenünk és jövőnk becsületkódexe, amelyet nyugodt lélekkel és elégtétellel mutathatunk föl az ellenséges világnak, és tanulságul és biztatóul meghasonlott önmagunknak. A kései utód az ő szobra alatt nem csupán a történelmi érzés hűvös pátoszával pillant föl rá, szép, okos és erős, fiatal férfiarcára, jövőbe mutató karja acélos lendületére, egész emberi és magyar magasabb rendűségére.

Kossuth Lajos ma is a magyarság élő és mozgó ősi erői közül való. Orientálódni még ma sem (sőt különösen ma nem) lehet nélküle se Magyarországon, se a nagyvilágban. Ez a nagy halottunk ma még élő szobor, ma még zengő szobor, amely az új nap - *vörös és véres nap* - sugarainak érintésére ismét hangot ad egy nép vágyainak, akaratának; karja irányt jelöl a haladásnak a világtörténelem megint úttalanná vált útjain.

Szegedi szobrán a magyar paraszt, a jövő rendjét vágó kaszás tekint föl rá szerelmes áhítattal, és a magyar parasztlány fon koszorút csillagokba szántó homlokára tiszta rajongással. A magyar ugar népe, a hazai rög népe, amely Dózsa népe volt és Kossuth népe lett, ma megint megváltót kíván, dózsai elszántságút, kossuthi lendületút. Az új Március, a magyar Germinal ma még csak dermedten ébredszik, a magyar föld igazi népe még keresi szavát, még összeszorítja öklét, de hamarosan megszólal és ütni fog, mihelyt órája üt, a históriai.

Halálának negyedszázados évfordulóján feltűnően kevés szó esett Kossuthról, szinte némán ünnepelték, de hiszen a levegőről se beszélünk, amelyben élünk és mozgunk. Kossuth lelke pedig valójában a szabadság levegőjét árasztja, és a turini száműzött ma otthon van minden szívben és házban, ahol magyarság és szabadság él, akár mint drága valóság, akár mint még drágább óhajlás. Mert Kossuth gényusa is elmondhatja ma már az írás ígét: *Én veletek vagyok a világ végezetéig!*

Délmagyarország, 1919. március 21.

GORKIJ ÜZENETE

Először a császárok és királyok üzentek. Többnyire háborút üzentek, halált, romlást és pusztulást. Mindent meggondoltak és megfontoltak. Legalább így gondolták ők, az Isten kegyelméből valók, a félkegyelműek, és ha nem is gondolták így éppen, mindenesetre így mondták. Népeimhez szóllottak, de úgy vélték, hogy ez a nép nyáj (és ők a népek pásztorai), az ő nyájuk a nép, amelyet oda terelhetnek, ahova kényük, kedvük, felséges önkényük akarja, legszívesebben a vágóhídra. Felpántlikázták és leittatták a népeket, az ő hű népeiket, hogy vígan menjenek meghalni érettük, egy tartományért, egy hóbortért, egy hatalmi örületért. A mások profitjáért kapitalista és imperialista rablók érdekében. Hát igen, először a császárok és királyok üzentek. Azután jöttek sorra, rendre csavaros eszű diplomaták, a császárok és királyok lakájai. És jöttek tyúkeszű sereghajtók, akik mindig papiroson győztek, és akik nem győzték ezt a sok győzelmet a mappán. És ők üzentek kitartásról, idegek dolgáról, amíg ők is meg nem rokkantak és penzióba vagy szanatóriumba vonultak, a sok papiros-győzelem és felelősség elől, amelyet hangoztattak ugyan, de vállalni és elviselni nem mertek, nem akartak. Most már ennek vége. Felelőtlenül, isten kegyelméből, hatalmi tébolyból, egy üzenetre nem lehet többé a népeket vágóhídra vinni. Ma már a császárok és királyok holmi hollandiai vagy svájci menedékhelyről üzennek, az üzenetük rövid és velős: pénzt, pénzt, pénzt; hála Istennek, nem jó világ jár most ezekre a ledőlt bálványokra.

Ma már más üzenet a fontos, az, amit a népek küldenek egymásnak. Szikratáviratok mennek egyik nép szívéből a másik nép szívéhez: örvendetes és testvéri üdvözlések. A világ proletárai egyesülnek, hosszú küzdelmek után, győzelmes harcuk pihenőjében üzennek egymásnak. Csepel üzen Moszkvának, a kapitalizmus muníciójának egykori szállítója a moszkovita cárizmus egykori bástyájának. *Itt Lenin elvtárs:* üzeni a boldog szikra, amelytől forradalmi lángra gyúl millió munkás lélek, és piros pünkösdsze lesz a proletárvilágnak. És az igazi nagy emberek üzennek, a szellem hősei, a gondolat katonái, az eszme fejedelmei. A múltkor Henry Barbusse üzent, a nagy francia költő, a lövészárk pacifistája, a világ összes alkotó szellemi munkásaihoz fordult, testvéri jobbot nyújtva, egyesülésre hívta föl minden költőt, művészt és tudóst a földön, aki az emberi közösség új vallását vallja és hittet hirdeti. Most pedig a forradalmas Oroszország nagy költője, lelki vezére küldött biztató és buzdító üzenetet nekünk, az új magyar szovjetköztársaságnak. Gorkij Maxim üzent nekünk, aki a háború alatt sebesült magyar katonákat ápolt és vigasztalt, Tolsztoj utóda, aki mint Oroszország intellektuálisainak vezetője nemrég csatlakozott Leninhez, szolidaritást vállalva a forradalommal, amely egy világot akar megváltani a fehér rabszolgaságtól. Gorkij lelkes és örvendetes üzenete a magyar szellemi munkásoknak új erőt ad a további küzdelemre a proletariátus végső diadaláért. Petőfi utódai, a világszabadság piros zászlaja alatt rendületlenül megyünk előre az igazság szebb és jobb világá felé.

Délmagyarország, 1919. április 2.

SZÍNHÁZI EMLÉKEK

I. Mikor a Nemzetiben játszottam

Ne tessék megijedni, nem voltam én se elsőrendű, se másodrendű szereplő, csak amolyan lógós statisztá voltam, abban a korszakban, amikor még játszott Újházy, Szacs vay, Jászai Mari (ma már csak véletlenül kerül a deszkákra ez a monumentális asszonyember) és még nem játszott Kürti, Forgács, Somlay, a mai győztes generáció. A dolog úgy történt, hogy volt akkor az egyetemen egy ösbölcsész (ilyenek is akadtak, a paritás kedvéért, az ösjogászok mellett), valami Balogh nevű, annak a barátja volt Oláh Gábor bölcsész és költő, aki engem beajánlott Baloghnak, aki viszont a Nemzeti Színház statisztáit az egyetemről kiszemelte. Így jutottam én az ország első színpadára, mint segédszemélyzet, kosztümös darabokban, esti ötven krajcárért, háromszori öltözés után hetvenötért, amiből vígan vacsorázni lehetett a Reviczky utca sarkán Bánovszkynál, a sarkon (ahol Koroda Pál a halott költőt emlegette és Szepessy László (elesett a Doberdón) Petőfi hősi halálára gondolt), a kapupénz is kitelt belőle a diákokthoz és még a Bródy Sándor Jövendőjét is meg lehetett venni, a hasznost a kellemessel ekképpen egyesítvén.

Ó, régi szép tavasz, a régi szép Nemzeti Színház árnyas udvarán, a Lendvay szobra tövében, te soha vissza nem térő: Pethes római tógában, fején cilinderrel szivarozott, Jászai Mari Shakespeare-t idézte, Bakó László lihegett, mint egy sebzett oroszlán. Z. Molnár László növendék volt és bemutatott a jövő színeinek és híreseinek, a többi növendéknek. Én hol Shakespeare Vilmos, hol Schiller Frigyes néven mutatkoztam be a hölgyeknek, az egyik kis barna komolyan vette a dolgot s egy alkalommal, amikor az Ember tragédiájában megkértem a londoni színen, gyöngéden oldalba lökött, mondván: Az Istenért, siessen, Schiller úr! Minekünk, öreg Oláh Gáborral az tetszett a legjobban, mikor még a vasfüggöny lenn volt, a színen félhomályban fehérlettek a jón oszlopok és mi hallgattuk a tenger mormolását, a nézőtér halk és egyenletes moráját.

- Gyula - mondotta Gábor diák, tógában és szemüveggel, amelyet az utolsó pillanatban tett le -, látod, itt kell hajlongani a szerzőnek. Muszáj. Én is itt fogok hajlongani, te is! Ebadda! A fene fog hajlongani! Ki az úr, ha nem a költő?

Én már akkor demokrata voltam, és nem osztottam Oláh Gábor szuverénitási elvét, biz én szerettem volna már hajlongani. A Nero anyja bemutatója volt, a szerzőjéről az a hír járta, hogy agorafóbiás, nem mehet ki a lámpák elé. A darabnak nagy, úgynevezett erkölcsi sikere volt. Jászai és Beregi tündököltek, mint a nap és lobogtak, mint a vulkán, a közönség tombolt és másnap, az egyetemi körben a kritikák olvasása után azt mondotta Gyökössy Endre: Alexander Bernát nagyon megdicsért *bennünket!* - Hogy-hogy? - kérdezte Balogh, aki civilben mindig díszmagyarban járt. - Hát azt írja - mondotta mosolyogva a petőfiszakállas Gyök koma -, hogy a többiek is egytől egyig jók voltak! - Így dicsért meg bennünket Alexander Bernát, akinek Shakespeare-magyarázatait „zsúfolt ház” hallgatta az egyetem kupolatermében; az első sorban ült, fekete bársonyban Beregi Oszkár kollégánk, a legszebb bölcsész. Apropos Beregi.

Egyszer Négyesy stílusgyakorlati szemináriumán (amelynek titkára voltam), Beregi, akit civilben még nem láttam, föl szólalt, és Oscar Wilde-ről beszélt egyet-mást, amit én nagyon nem helyeseltem. Válaszoltam is neki és azt mondtam, hogy az úr úgy látszik vidéki, de nem baj, csak olvasson tovább, elég könyv van az egyetemi könyvtárban. Az óra végén Beregi fejedelmi gesztussal bemutatkozott, én roppant zavarba jöttem, de csakhamar föl találtam

magamat és ezt mondtam: Beregi úr Oscar Wilde-t nem jól magyarázta, de Shakespeare-t egészen helyesen értelmezi - a színpadon. Szent volt a béke.

A legkedvesebb emlékeim a nagy Újházyhoz fűznek. Coriolanusban a tömegjelenetekben közénk vegyült és az ő örök gyermeki kedélyének aranyát hintette el, persze, úgy, hogy csak mi hallottuk, népség és katonaság. Kenyeret a népnek! - ordítottuk szent meggyőződéssel, mire ő félhangon felelt: - Marhák, szelídebben ordítsatok! - A felvonás végén, mikor Bakó, izzadtan a nagy szavalástól, rohant hajlongani, Újházy szivart vett elő és elégedetten dörögte: - Nagy marha ez a Shakespeare, de érti a dolgát!

Nekem egy kissé fájt az, hogy túlságosan a kulisszák mögé kellett látnom, hogy az isteni Márkus Emma Monna Vanna legmélységesebb szerelmi duója után narancsot evett a színpad mögött, hogy Jászai Mari oldalba vágott, mert az útjába álltam, de azért hiába, a színházat mégiscsak itt ismertem meg igazán, itt láttam először a nagy gépet, amely forog, míg az alkotó pihenhet (ha csak nem fordul meg a sírjában, szegény). Én áhítattal állottam a deszkákon, amelyek nemcsak a világot jelentették, de a magyar színpadi művészet aranykorát, nagy nevek nagy dicsőségét.

Egyszer, a Monna Vannában történt, szórakozottan magammal vittem a színre a Magyar Könyvtár narancsszínű füzetét, mert mindig ellenőriztem, mit mondanak és mit hagynak ki a költeményből. Egy kihagyott mondat úgy fájt, mint egy elmaradt ajándék.

Egy napon, fölvonás közben hallottuk, hogy a New York palota ég. Én hirtelen, ahogy voltam, szandálban, fehér köntösben, rohantam a tűz irányába. Ekkor ébredt föl bennem a riporter, aki legyőzte a színházi embert. (Azóta ketten viaskodnak a költővel, aki, mégis, hiába, nem hagyja magát és igaza van!)

II. A Thália

Életemben egyszer voltam budapesti orfeumban, akkor is Ibsen kedvéért, akinek Solness építőmesterét a Folies Caprices színpadán mutatta be az egyetlen tiszta művészetet adó magyar színtársulat, a fiatal, a lelkes, a nagyszerű Thália. Mert ide szorult Ibsen és ide szorult a színpadi forradalom abban a világban, amelyben én keserűen és szomorúan ifjú voltam, a Folies Capricesba, vasárnap délutánra. A félhomályban templomi áhítat lett úrrá a céda falak közt, amelyek a szivarok füstjétől bámultak és a pezsgő arómájától illatoztak.

Fiatal írók, művészek, szakállas forradalmárok, kezdő színészek, modern költők, parittyát és lantot kezelő kritikusok ültek és álltak a nézőtérben, az elkerített asztaloknál, míg fenn, a szűk színpadon Ibsen ígeit tolmácsolták, és a szegényes kulisszák mögött érezni lehetett az élet és művészet végtelenségét, az örökkévalóság lehelletét. Mert ezt adta nekünk a Thália, mialatt a lipótvárosi és terézvárosi színházakban folyt a limonádé és rőfögött, sőt ordított az ordenálás.

Solness mester! Az első nagy és mély és maradandó emlékem a színházban. Solness Dobi Ferenc játszotta, fiatal kezdő, lengő szakállal és micsoda rajongással, tisztelettel, komolysággal, amellyel bizony alig tudott lépést tartani zsenge művészete. De művészet volt mégis, amit adott, mert becsületes volt a törekvése, mert szent volt előtte a költő szava és főleg az, amit elhallgatott, amit a sorok közé rejtett, a melódia, a mélységes és szomorúságos, amely ott lebeg a szöveg felett, amely egy véresen igaz poéta szíve örvényéből tör elő és az égbe tart!

És a Forgács Rózsi Wangel Hildája, ahogy belépett, a magasságok üde és fanyar hegyi levegőjét árasztva, mennyire igaz volt és finom és norvég és ember, ember, ember! Mikor kimentünk a zajos és profán budapesti estébe, a fiatalságunkkal és szegénységünkkel, a bennünk tovább-

zengő melódiával, a kinccsel, amely el nem vétetik, milyen boldogok voltunk, milyen erősek, milyen gazdagok, bizony! Hogy lenéztem, micsoda felháborodással mértem végig a kuruc dalok költőjének fiát, aki azt mondta, hogy jó, jó, de ez az Ibsen nagyon homályos és szürke!

- Hát akkor olvassa Farkas Imrét! - válaszoltam neki -, az világos és színes, a teremtésit!

Furcsa szerzet volt az a Thália! A lelke Hevesi Sándor volt, aki a tudós alaposságával és a művész érzékenységevel válogatta ki a modern világirodalom égetően jelentős dolgait. A Thália mutatta be nekünk Hebbelt, Hauptmannst, Heyermannst, Strindberget, D'Annunziót és a Thália szólaltatta meg az igazi Lengyel Menyhértet és azt a Szemere Györgyöt, akinek Siralomháza nyeresége volna bármelyik modern irodalomnak. Ott voltam ennek a megrendítő erejű és mélységű magyar egyfelvonásosnak a bemutatóján. A paraszt, a magyar paraszt, a kutyába vett földműves szegény lelke zokog föl és harsog ki ebből kis remekből, olyan nagyságos hatalommal, hogy itt eltörpül színpad, művészet, minden, itt emberi és faji erők mélysége dübörög, ezekben a kurta és komor szavakban, ebben a fojtott levegős rövid tragédiában. Igaz, Kürti József adta, nem, ajándékozta, játszotta, nem, élte át a parasztot, a halálba induló magyart. Élő szobor volt a monumentalitása, egyszerre, egy vasárnap délután, a Folies Caprices pállott deszkáin, kitündökölt valami, ami színészi nagyság, emberi nagyság, elmúlásnak szánt örökkévalóság. A szerző, a szép ősmagyar fejű Szemere György, vörös szekfüvel gomblyukában, olyan szemérmesen és zavartan hajladozott a tapsolók és tombolók előtt, mint a viharban az őszirózsa, mintha maga is csodálkozott volna, hogy ezt ő írta, hogy ez így termett az ő kertjében, ahol a pusztuló gentry örökös panasza hangzott és visszhangzott eddig.

Még egyszer láttam Kürti Józsefet, egy tavaszon, amelyben Ady Endre ifjú Apollója volt már a magyar lírának és a színpadon is követeltük az új levegőt, az új élet viharát, a Várszínházban kopogtatott akkor a Thália, az ódon budai hodályban, mint Hilda az öreg Solness ajtaján, Strindberg *Apóját* adták, a nemek harcának egyszerűen nagy tragédiáját. Kürti József volt a kapitány, micsoda eszközök nélküli nagyszerű férfiasság és puritánság, amint a kényszerzubonyba bújtatva a meleg asszonyi ölbe temetkezett, haldokló oroszán, ahogy utoljára felsüvít, emlékei és vágyai meddő pusztaságán. (A nő Judik Etel volt, Karinthy felesége, először és utoljára láttam életemben, sohasem felejthetőn.) Egyszer csak, később, pár éve, olvasom, hogy Kürti József elméje elborult, kényszerzubonyban vitték el a színházból, ahol dült, fült. Keresd az asszonyt! Agyamban átvillant a budai színházi este emléke és átborzongott rajtam a kísértetes érzés: mikor a játékból valóság lesz! A derék, jó Kürti József csakhamar fölépült, ma nagyobb és erősebb, mint valaha. *Durch Leiden Freude!* - mondja Beethoven, aki megsiketült, mire az isteni kilencedik szimfóniáig eljutott, de az Öröm himnuszát mégis, mégis csak elzengette!

A Tháliát pedig üldözték, bezárták, beszüntették, a múltkor olvasom, hogy megint föl fogják élesztetni. Hogy is mondja Nietzsche? *Csak ahol sírok domborulnak, ott van föltámadás!*

III. Reinhardt a Vígben

Most olvastam Siegfried Jacobson nagy könyvét Max Reinhardtról, amelyben néhány sorba sűrítve színházi estéke képe tündököl és él, néhány szóban egy-egy színész alakítása támad föl, amely elhalni és elzengeni látszott az estével, melyen a lámpák fényében megjelent és tovatűnt. Jacobson könyve azonban inkább hasznos, mint kellemes, a színházi ember sokat tanulhat belőle, gyakorlati dolgokat, ha ugyan tanulni lehet azt, ami ösztön és ízlés dolga, sőt, ami mindenben fölül áll, a zsenié. Mert bizony zseni ez a Budapestről Berlinbe szakadt és ágrólszakadtból zöld ágra, sőt aranyágra vergődött Reinhardt, ez a színpadi művész-bűvész,

aki kasszasikereket csiholt ki Shakespeare-ből, viszont újra divatosá tette Kotzebuét, vért és életet öntött Hebbelbe, bíbor vért és forró életet; cirkuszt csinált Szofokleszből, de micsoda isteni cirkuszt, zajos sikereket aratott némajátékkal, és a berlini deszkákon kopogtatta a Bródy Sándor Tanítónőjének magyar gyermekcsizmáit.

Jacobson olvasása közben eszembe jutott és lelkemben újra feléledt az én legforróbb színházi emlékem, egy májusi este vihara a Vígszínházban, az első Reinhardt-előadás, amit láttam és ami felejthetetlen. A nagy idegenekben a színpadon, őszintén szólva, többé-kevésbé mindig csalódtam. De egyáltalában, a színpadon majdnem rendesen csalódik az ember elképzeléseiben. Salvini Rómeója egy öregedő talián komédiás, nem mondom, nagyszerű és lendületes erőlködésének tetszett előttem és őszintén szólva, az egész truppból magasan kivált a kevésbé világhíres, sőt meglehetősen hirtelen komikának (gondolom Aliprandi asszonynak) tűzről-pattant, teleszájú, elragadóan szószátyár dajkája. Egy darab shakespeare-i derűt sugárzott ez az asszony, a reneszánsz széles jókedvéből és harsány életakarásából mutatót. A nagy Coquelinben is csalódtam bizony, a régi Népszínházban szavalta és ágálta Cyranót, lehet, hogy mert a karzatról néztem, kissé magas szempontokat alkalmaztam, a franciát se nagyon értettem (noha kívülről tudtam a magyar Cyranót). Lehet, hogy nagyon franciás volt a derék Coquelin, de hogy nagyon emberi lett volna, ó nem, inkább igen színészi volt.

1907 májusában Reinhardt gondolt merészet és nagyot, és mivel a porosz cenzúra nem engedte meg Frank Wedekind *Frühlingsenwachen*jának előadását a berlini színpadon, tehát lejött Budapestre, egyenesen a Vígszínházba és itt mutatta be, minden más színpadot és várost megelőzve, tavaszi vendégszínház során a *Tavaszi ébredését*. A karzatról néztem végig ezt az emlékeztető premiert, mellettem Kosztolányi és Csáth Géza álltak, közelemben, mint lelkes kezdők és fiatalok, Törzs Jenő és társai. Ez volt az az esemény, az az élmény, az a színpadi szenzáció, amelyik fölülmúlta várakozásomat, amelyik meghaladta reményeimet. Reinhardt jött, játszott és győzött.

Plein air a színpadon. Napsütés, meleg, derűs és fanyar tavaszi napsütés, akár egy Manet-képen, akár egy Szinyei-Mersén, akár egy Rysselberghén. Ahogy a függöny fölment, a közönség értő része (a páholyokban inkább butonok és betétek ültek, mint értők) lelkesen és önfeledten tapsolni kezdett. A díszletet is meg kellett tapsolni. Mert a díszlet is élt, virult, játszott, győzött. Micsoda fiatalság pezsgett és áradt ebben az előadásban! Camilla *Eibenschütz* kisasszony Wendlája! Nem is volt szép, csak elragadó, a macskaszerű soványságával, éretlen bájjával, megrázó szívhangjaival, amikor a szénapadláson, a koromsötét színen, borzongató meleg, tikkadt hangján jajongta: *Küsse nicht!* Utána a függöny lassan, mintegy elbámulva lement, a nézőtér hirtelen kigyulladt, az arcok is kigyulladtak, pisszegés, zaj, tumultus, majd taps, a páholyok prüd tulajdonosai hátat fordítanak, mi a karzaton kitartóan és keményen tapsolunk, sípolás, a rendőrök néhány embert kivezetnek. Nagy botrány a Vígszínházban a Wedekind-bemutatón. Hát igen, nagy botrány volt, a bugrisok megbotránkozása a szókimon-dó, a becsületes, a komoly, a véresen igaz művészetben.

A tanári konferencia zseniális paródiáján kénytelen-kelletlen derültek és mulattak a legprűdebb lelkek is. Homéri kacajok estek. Azután elborult a színpadi *plein air* az utolsó fölvonásban, a temetőben, az esőben, megjelent maga a szerző is, mint színész, az álarcos ember alakjában. (Hogy Wedekindben, akit bámulok és szeretek, mint színészben szintén csalódtam, nem tagadom, de nem fontos.)

A darab végén, néhányan irodalmi mordályégetők, ahogy Kosztolányi elnevezett bennünket, ott maradtunk és parázs tüntetést, hódoló tiszteletadást rendeztünk a tiltott költőnek, a kifütyültnek, a diadalmasnak.

A függöny fölment, a sírok fejfái között előbotorkált Wedekind, nyakában egy nagy vörösszalagos koszorúval, kezében esernyővel és ajkán a félreértett zsenik szomorú mosolyával. Mondani akart valamit, de azután egyet intett, talán eszébe jutott, hogy nem tud magyarul (az apja ugyan innen indult, erről a földről, úgy látszik, mindenki magyar egy kicsit, aki valaki), és nem akart udvariatlannak látszani. Az egyik fejfában megbotlott, a koszorú félrecsúszott, a mosoly eltűnt, a színház elsötétült, és a villamoson egy ember azt mondta a másiknak, hogy Porzsolt egy komoly kritikus, az majd megírja, hogy jó volt-e vagy nem volt jó? Ebben megnyugodtak.

Délmagyarország, 1919. április 25, 26, 27.

GÁRDONYIRÓL

Egy konferansz, amit nem mondhattam el

A kilencvenes évek elején egy csendes, félszeg és szegény újságíró dolgozott a Szegedi Híradónál és a Naplónál. Ott lakott a Szegfű utca sarkán, ott ment el a Hungária mellett, nem sok vizet zavart az árvíz városában. Írt prózát és verset, riportot és novellát, szomorút és vigat, de senki nem nézte ki belőle és az írásaiból, hogy ez a keszeg és félszeg fiatalember nemsokára a legjobb és legmagyarabb magyar drámát írja, amely remeke volna bármely irodalomnak, és amelyet most a szegedi színház fölújít. *A bor* hangulata és témája itt született Szegeden, a Tisza mellett, ahol később Tömörkény ballagott estenden, nézve a vizet és a csillagokat és ki-gondolva a *Barlanglakót*. Először novella lett *A bor*, a Mikszáth Almanachjában jelent meg a kilencvenes évek végén. Akkor a magyar zamata tűnt föl, de egy novella még nem csinál nyarat, a nyájas olvasók hamar elfeledték Baracs Imre történetét. Azután egyszerre csak meg-jelent a színpadon, éspedig az ország első színpadán, a Nemzeti Színházban. *A bor* előadása ennek a régi magyar műintézetnek eleddig legnagyobb irodalmi eseménye, sikere és szenzá-ciója volt. Az eseményt nem mindjárt értékelte a közönség, a siker nem azonnal jött meg, de a szenzáció mély és tartós volt, nem aludt ki a színpadi lámpák fényével. *A bor* a deszkákról el-került a szívekbe, bekerült a köztudatba és fölkerült arra a polcra, ahol a magyar irodalom gyérszámú, valódi remekei vannak. A csendes és egyszerű falusi idill ereje és tartóssága a legragyogóbb és legrégebb klasszikusokéval vetekedik, az a levendulaillat, amely e mélységesen megindító és elragadó színpadi költeményből kiárad, az örökkévalóság fuvalatát hozza felénk.

Mert Gárdonyi Géza, aki szegedi riporterből egri remete lett, igazi költő, a legkülönbek közül, akiket ez a tragikus termékenységu magyar föld termett a világnak. Nem azok közül a poéták közül való Gárdonyi Géza, akik a világot rengetik, akik új törvényeket írnak és régi bálványo-kat döngetnek. Ó nem! Gárdonyi azok közül való, akiről a hegyi beszéd azt mondja, hogy boldogok a szelídek! Anima naturaliter christiana a Gárdonyi lelke, kedves, csendes, sírva vigadó, alapjában véve egy jó néptanító lelke, aki azonban az egész magyar nép tanítására hívatott. A színpadra nem a dicsőség és tantième vágya vitte, hanem egészséges ösztöne. Az irodalomban és általában a művészetben szelídséggel és csöndességgel is lehet forradalmat csinálni és ezt tette, önkénytelenül és akaratlanul is Gárdonyi Géza *A borral*, amely egyszerre szokatlanul erős fénnnyel - a lángész fényével - megvilágította a régi népszínművek összes gyöngeségeit és hazugságait és megmutatta - az alkotó lángész gesztusával -, hogy a magyar parasztot színre lehet hozni állandó nótázás és német érzelgősség nélkül is. *A bor* egy novellából és néhány *Göre Gábor*-könyv humorából született, az első valódi színpadi műve a költőnek és egyúttal az utolsó is. Azóta nemigen volt sikere a világot jelentő deszkákon, ame-lyeken ravasz ezermesterek és számító üzletesek túljártak az eszén, de túlszárnyalni, igaz-ságban és szépségben, nem fogják soha. Azóta a költő egészen el is fordult a festett világtól, a szép hazugság lámpáitól és fáradt, szomorú és szelíd tekintetét az örök csillagokra emelte, amelyek az égi rónán égnek, komoly és csendes pásztortüzei gyanánt a végtelenségnek. Igen, az örök csillagok és örök élet fénye felé fordult a költő, aki Szegedről indult el az irodalmi dicsőség rögös és tövises ösvényén, abból a redakcióból, ahol később Tömörkény és Móra Ferenc robotoltak, és amely az én első tavaszi zsenyémet is bemutatta.

Nem tudjuk, mi van megírva az egri és szegedi csillagokban, de annyi szent, hogy a ma élő magyarok közül az az egy bizonyosan halhatatlan, akinek *A bor*ától derűs és nemes mámor fogja el a színházi nézők lelkét, az a mámor, amelytől az élet tűrhető lesz és az emberek jobbak, az a mámor, amelyet a világ legkülönb áfiuma és orvossága ad, az örök és tiszta művészet!

Délmagyarország, 1919. május 9.

SZEGED A FORRADALOMBAN

Előhang

Ez a könyv Cicerone, Vademecum és Kalauz óhajt lenni azon a vulkánikus talajon és abban a titokzatos labirintusban, amelyet a történelem forradalomnak keresztelt, nevezetesen az 1918-19-iki szegedi forradalmak útvesztőiben. Mert hiszen nem is egy, de két forradalomról van szó, bizonyára az utolsóról és az utolsóelőttiről. Hiszen voltak már ennekelőtt is forradalmak Szegeden. A legelső, amit az öreg város históriája ismer, az 1514-iki parasztlázadás, amely keresztes hadjáratnak indult és a jobbágyság földhözkötésével végződött. Szegednek annyi köze volt ehhez a fölkeléshez, amely a földműves szegények első világtörténeti magyar megmozdulása volt, hogy vezére, a székely Dózsa György Szegeden töltötte fiatalságát Pálffy Balázs főbíró házában és hogy a főnemes Szapolyai a lázadó nemes Dózsa fejét (persze levágva) városunkba küldötte, szomorú emlékül Pálffy uram portájára. No meg az is Szegedre tartozott, hogy a győzelmes magyar urak a városra akarták rászabadítani a rácokat, hála fejében, mert segítettek szétverni a népet. Így festett már 1514-ben a főúri hazafiság! Ami a második szegedi forradalmat illeti, az 1848-49-ben volt, és legmaradandóbb emléke két beszéd, amiket a magyar beszéd legkülönb embere, Kossuth mondott, az egyiket arról a bizonyos történelmi nevezetességű erkélyről. (Azóta sok víz lefolyt a Tiszán, és sok beszéd elfolyt az emlékezetben.) Nunc venio... végre elérkeztünk a Mához, amely persze Tegnap lesz, mire papírra vetjük. Az októberi forradalmat magam is segítettém egy kicsit megszületni. (Az ilyen bábaságra vagy nagyon büszke az ember, vagy pedig nem akar emlékezni. Attól függ minden, hogy a gyerekből holmi híresség válik-e, vagy pedig szégyent hoz a szülőjére? Nos ez a gyermek nem sokáig élt és szívesen átengedte helyét a másodiknak. Jó fiú volt, őszi rózsanyíláskor jött a világra és tavasszal, ibolyanyílás előtt, jobblétre szenderült.) Mondom, egy októberi estén, 31-e előtt néhányan szegediek, többnyire költők, hírlapírók és egyéb forradalmárok, titokban, ahogy illik, megjelentek a Fekete Háznak nevezett Munkásotthon egyik sötétes szobájában. Ez volt akkor a szegedi Pilvax, a szomszéd szobában a közelgő proletárforradalom viharát hangolták már, de előbb meg kellett valahogy csinálni a polgári forradalmat is. Ám már ezt se lehetett a proletárok nélkül, hiszen a megjelentek is, szinte kivétel nélkül proletárok voltak, csak még némelyik nem tudta egészen világosan, hogy az, és polgári álruhában mutatkozott. Azután jött, aminek jönnie kellett, ahogy az a könyvben írva van, a könyvben, amely az orosz forradalom történetéről beszél. Soha sem felejttem el a fiatal zászlóst, aki az első rózsás és mámoros napon megjelent nálam a szerkesztőségben, és így szólt hozzám a világ legtermészetesebb hangján:

- Kedves polgártárs, gondoskodtak Önök estére a nemzetőrségről? Mert estére egy kis zavar, dulakodás és esetleg fosztogatás lesz!

Őszintén szólva, mosolyogva hallgattam a zászlós riportját és megkérdeztem tőle, nem minden irónia nélkül, mint olyan forradalmár, akinek több napos múltja van (amely a Munkásotthon homályában vész el), hogy miért gondolja ezt, hiszen minden a legnagyobb rendben és a lehető legszebben történik,

- Hát azért, mert tudom. Moszkvában is így volt. Ez kérem így szokott lenni, én már keresztülmentem rajta.

Szóval kiderült, hogy ő a forradalomnak sokkal külön specialistája, mint én, neki már tapasztalata van ebben, ő egy gyakorlott és képzett forradalmár. Úgy is történt, ahogy előre megmondotta. Ahogy este hazafelé tartottam a zárórás időben, miután megírtam, hogy mi történt

nappal, az egész úton haza élénk üdvölvések fogadtak minden utcasarkon, egy a szabadságtól és alkoholtilalomtól mámoros cseh főhadnagy kivont karddal akarta kipróbálni, hogy én is olyan vagyok-e, mint Emerson szerint a Shakespeare szavai, amelyek, ha megvágják őket, véreznek, és másnapra csakugyan megvalósították mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a Moszkva-viselt ifjú zászlós az első napon kilátásba helyezett.

Nem tudom, hol jár azóta ez az én előrelátó és forradalmi mindentudó kis katonám, de az bizonyos, hogy sok jóslata beválhatott azóta, amióta az első őszi rózsát megeste a dér és az első forradalmi mámort kialudta az a kardos cseh főhadnagy. Hogy azóta mi is történt, hogy is történt, jót, rosszat, vígat, szomorút, nagy és kis dolgokat, de mindig érdekes és mindig emberi dolgokat (minden érdekes, ami igazán és őszintén emberi), elmond az olvasónak ez a könyv, amely Cicerone, Vademecum és Kalauz kíván lenni azon a vulkanikus talajon, amely a forradalmi Szegedet előntötte, hogy megszilárduljon, nagyra nőjjön, szőlőt és rózsát, bort, búzát és békességet teremhessen az egész világnak. Úgy legyen!

1919. május [16.]

A MUNKÁSSÁG NÉLKÜL

nem lehet többé reális politikát csinálni ezen a világon. Légvárakat építeni, azt igen, kártyavárakat emelni, azt igen, de reális politikát, azt nem. Se Párizsban, se Berlinben, se Szegeden, se Abádszalókon! A munkásság ellenére pedig egyenesen gonoszság vagy örülség lenne politikát csinálni. Ezt ma már Tisza István is belátná, mert ő legalább számolt, ha rosszul számolt is, a létező erőviszonyokkal. Márpedig a létező erőviszonyokkal számolni: ez minden politika alfája és ómegája. Ezt értsék meg és gondolják meg, ezt fontolják meg alaposan azok, akik ma, a világtörténelem igazán sorsdöntő óráiban, egy új világ és új élet bölcsőjénél, a régi rend koporsójánál, szervezkedni, építeni, alkotni és győzedelmeskedni akarnak.

A politika igenis *tudomány*, azonkívül, hogy művészet, és valamint nincsen művészet intuíció nélkül, azonképpen nincsen tudomány a tények valódi ismerete, az értékek helyes megérzése és megállapítása nélkül. Hogy eddig és kivált nálunk a politika többnyire a nagyurak huncutsága és a kontárok mestersége volt, hát az meg is látszott azon a politikán, amely idáig vitte és oda juttatta ezt a szerencsétlen mai nemzedéket, ahogy a költő olyan találóan mondja, *ezt a fájdalmas generációt!* Ami mostanában történt ezzel a kis hazával és ezzel a hétfájdalmú nemzettel, azt tessék történeti perspektívából nézni, tárgyilagosan, amennyire ez emberileg lehetséges, 1914-re visszamenőleg, sőt visszamenőleg azokra a külső és belső politikai és gazdasági okokra, amelyek 1914 katasztrófális kitörését előidézték. Ma már, ugyebár, nem lehet titok, hogy a háború elsősorban és legfőképpen mégiscsak egy olyan politikai és gazdasági rendszer hibáinak és bűneinek *kirobbanása* volt, amelyről Franz *Oppenheimer*, a tudós, végérvényes alapossággal megállapította, hogy háborúval kénytelen folytatni azt, amit békével nem tud kierőszakolni. Hogy a háború csak egy másik formája üzleti tevékenységének és pedig egy olyan formája, amely logikusan következik úgynevezett békés ipari munkálkodásból. Ami anarkia és ami nyomorúság ma van, az még mindig a háború anarkiája és nyomorúsága.

A háború utáni forradalmak pedig, ezt már nem Oppenheimertől tudjuk, de napjaink története tanított meg rá bennünket, mondom, a háborúk utáni forradalmak egyszerűen azt jelentik, hogy a népek a hosszú harcokban végre megtalálják az igazi ellenséget, a valódi veszedelmet, mint ahogy az októberi felfordulásban a magyarság az ellen a Habsburg-ház ellen fordult, amely őt idegen érdekekért ölni és halni küldte. A forradalmaknak vannak kilengéseik, a forradalmaknak vannak túlzásaik, sőt szörnyűségeik - hiszen *azért forradalmak* -, de ezeket tessék csak elkönyvelni az értelmi szerzőjük, a bűnös szülőanyjuk, a háború rovására.

Taine egy hatalmas művet szentelt annak bizonyítására, hogy a jelenkori Franciaország a nagy forradalom nélkül is eljutott volna oda, ahova annyi vér árán eljutott. A tudós, a katedra és könyvtárszoba hűvös magaslatán, a történelem lombikjában létrehozhatta a jelenkori Franciaország homunkuluszát, vér nélkül, könny nélkül, a történelemfilozófia spekulációjával, de a valóságban, a tények könyörtelenül kavargó világában, lám André Chénier és Lavoisier is meghaltak, hogy H. A. Taine megírhasson egy nagy és szép könyvet, hát még mennyi áldozatba került, hogy egy új történelmi korszak, amelyet a tudomány a legújabb kornak könyvelt el a múlt század végén, mégis megszülessék és kialakulhasson!

Annak pedig, hogy vér és könny ne legyen, vagy minél kevesebb legyen, annak pedig az lenne a legfőbb garanciája, hogy az emberek ismerjék föl a valódi erőviszonyaikat, tanulják meg a tények logikáját, lássák meg *a fejlődés igazi irányvonalát!*

Egy kis tudomány és művészet kell ehhez, szó sincs róla, egy kis megérzés és képzelet, egy kis okosság és belátás, annyi bizonyos. A szavak játéka helyett a valóság ismerete, *a konjunktúra* mohó és merő kihasználása helyett a jövő mérlegelése, a hatásos és érdekes pózok és frázisok olcsó tömjéne helyett a *reálpolitika* becsületes és szilárd talapzata.

Akik mindig a csőcseléket vádolják és emlegetik a csőcseléket, amely csakugyan szörnyű tud lenni, mint a társadalom betegségének kiütése - azok csak nézzenek néha jól a maguk lelke fenekére is, és a *mobot* gyakran ott fogják megtalálni, szégyenkezve, de okulva, és kevesebbet fognak handabandázni, ám sokkal meggondoltabban és értelmesebben cselekedni!

Délmagyarország, 1919. május 17.

ÜZENET A HOLNAP VÁROSÁNAK

Február közepén, késő délután - bizonyosan *péntek* volt -, valamikor egy fiatalember szállott le a *váradi peronon*. Kezében esőernyő és kopott kézitáska - összes ingóságai -, szívében öreges keserűség és örökös illúzió. Egy aszkéta komorsága az arcán és egy bohém csöndes derűje a szívében. Ingóságai között a legértékesebb holmik, a levelek voltak, amelyeket Ady Endre, Babits Mihály és egyéb költők váltottak vele. A szegény és becsületes ifjút egy másik poéta - mert persze, ő is poéta volt - várta. Az ifjú előtt egy helyettes tanári állás nyílt meg a városban, egyebekben egyelőre teljesen bizonytalan volt. Nem tudta, hol is fog megszállani, hol fog vacsorázni, egyáltalában nem volt bizonyos a jövőt illetőleg semmiben, de azt tudta, hogy ő nem hiába jött ide, hogy itt egy kis irodalmat kell csinálni, egy kis forradalmat, valami újat és önzetlent, azután tovább menni, új állás után nézni, új városba, talán a magyar Délre, talán a magyar Északra, ahol üresedés lesz. (Mert élni kell, és ha már diplomát szerzett az ember, tanári oklevelet - elég könnyelműség egy magyar poétától -, hát lehetőleg a diplomából kell megélni, ha lehet. Most már nem lehet.)

Mondjam-e, hogy ez ifjú én valék, és mondjam-e, hogy nemsokára csakugyan meglett A Holnap, pénz nélkül, Budapest nélkül, a maga szakállára. Nem mondom, hogy én csináltam, de én is a bábák között voltam hetedmagammal. Igen bizony, jólesik erre emlékezni, mert valljuk be őszintén: ennél önzetlenebb, magyarabb, poétásabb irodalmi mozgalom nem volt azóta, mióta az irodalmat részvénytársasági alapon szervezték meg, és még a költőknek is juttattak belőle osztalékot.

Szeretem az üldözött, a kigúnyolt és immár beszünt Holnapot, a gúny, az üldözés, az agyonreklámozás és agyonhallgatások dacára is szeretem, mert a fiatalságom volt ez a Holnap, őszinte, lelkes, örökké édesbús ifjúságom. Bizony tegnappá lett, mint minden a világon, de hiszen éppen úgy tegnappá lettek örökkévalóságnak készülő ügyek: a Strum és Drang, a Hernani premierje és még Barbizon és Medan se tudták örökké árnyas fáik és ragyogó lámpafényük alá csalogatni a színek poétáit és a szürkeség ecsetelőit. És ki meri mondani, hogy Ady Endre lírája, amely A Holnap két könyvében a domináns akkordot adta, hogy Babits Mihály egyénisége, amelyet A Holnap két könyve hozott az ismeretlenségből a nyilvánosságra - ki meri mondani, hogy ezek és A Holnap többi értékei valaha is a tegnap értékeivé válnak? És ki meri mondani, hogy A Holnap nem adott új szint, új hangot a magyar versnek, és nem volt nyugtalanság, forrongás, élet és harcok kútfeje? (Hiszen csak a kávéházi szellemeskedőknek is annyi témát adott, hogy „zseniális fiatal humoristákká” híztak meg tőle többen, és azóta vígan élnek. Éljenek boldogul és lendítsék fel a komoly librettó-ipart!)

Szeretem Váradot, A Holnap városát, mert a fiatalságomat jelenti és távol áll tőle, emlékeim tarka és sötét képeskönyveiben lapozgatva, minduntalan nagyváradi arcokra és házakra bukkanok. Ha nagyon öreg leszek, vagy ha meghalok, A Holnap városába jövök kísértetni és gyönyörködni e város örök fiatalságában, zajos és ragyogó szépségében. Minden sarkon pompás ismerősök emlékeinek kell köszönnöm, nagyszerű barátságok és szerelmek árnyainak kell mélyen és alázattal kalapot emelnem. Egy néhai kabaré vár, ahol órákon át beszélgettem - egy pikkoló fekete mellett -, a doktor úrral, aki most Stockholmban él tán, és aki az élet bölcse és művésze volt egyszemélyben. Mindenhez értett, még a nőkhöz is. Egy régi ház vár, ahol egy ibsenien komoly és igazi költőnővel beszélgettem az élet rejtelseiről és akit ez a rejtelmes élet s az ismeretlen nosztalgiája az Új Világba vitt. Vannak, akik még messzebb mentek - örökre.

A kis színház is vár, amely előtt keserű cigarettákat rágva édes boldogtalansággal lestem egy táncoló és daloló nőt, aki vígan és gyönyörűen keresztültáncolt a reményeimben és akit én - *remélem örökre* - megdaloltam. És várnak mind a hoffmanni hangulatú tanyák, Kék Macska és Kis Pipa, ahol a szegénység remek kosztján éltem, a pestien csillogó kávéházak, amelyeknek egyike a *Sárga liliom* révén az ország minden színpadán berendezkedett és várnak ők, társaim a boldog és dalos szegénységben, az újságok, a színpad, a robot és a dicsőség neves és névtelen hősei, ismeretlen és halhatatlan napszámosai.

- Nem tudom, mit csinálhat most, mit vár, tervez, mit akar és mit álmodik A Holnap városa? De bizonyos, hogy valami újat, szépet, valami egészen mást mint a többi városok. Kívánom, hogy jöjjön hamar, talán már ki is szállt a peronon, nem esernyővel és nem helyettes tanárnak - *egy új fiatalember*, különb, erősebb, okosabb, mint én, és csak csinálják tovább az utódaink és tanítványaink a mi vágyainknak romján, de olyan önzetlenül és komolyan, mint mi, A Holnap városának irodalmát és művészetét. Mert *ez a játék* teszi igazán gazdaggá, büszkévé és érdemessé a várost, amely - erősen hiszem -, mindig új és magyar marad!

Délmagyarország, 1919. augusztus 2.

NEM ENGEDJÜK A FORRADALOM VÍVMÁNYAIT!

A háborúk tulajdonképpen konvertált forradalmak. Ezt nem mi mondjuk, ezt a történet és a társadalom tudománya tanítja. Ami belülről robbant volna, a szociális elégedetlenség dinamikáját a háborúban kifelé robbantják. Innen, hogy a veszített háború bőrén kivirágzik az *eddig latens forradalom*. Minden forradalom lényege, hogy amit lassú, de biztos fejlődéssel elmulasztottak megcsinálni, gyorsan és bizonytalan sikerrel igyekeznek helyrehozni. És innen, hogy a legtöbb forradalom *kileng*, tovább megy, a tehetetlenség törvényénél fogva. Talán ezért is történt, a higgadt utókor történelemírása majd pontosabban megállapítja, hogy a magyar forradalom a kommunista államba torkollott egy időre. Úgy látszik, nemcsak a természetben nincsen ugrás, de a történelemben sincsen.

Viszont, visszafelé se lehet menni, a halottakat (és a halott dolgokat) se lehet föltámasztani és egy forradalomnak se lehet célja a *reakció*. A mi dicső októberi forradalmunknak mindenesetre vannak olyan vívmányai, amelyeket már ma megállapíthatunk, értékelhetünk, elismerhetünk és a fejlődés irányvonalába beállíthatunk. Talán elég a Habsburg-ház detronizálására, az Ausztriával való közösség megszüntetésére, a hármasszövetség felbontására, a népköztársaság kimondására, a haladó nyugati demokráciákkal való együttfejlődés elhatározására utalnunk. Mindezek ma *minimumok*, mindezek most történeti szükségszerűségek, ezeket föladni, ezektől eltérni egyenlő volna az ostobasággal, az öngyilkossággal! Éppen azért nyomatékosan rá kell mutatnunk arra, hogy vannak és szerepelnek, sőt kezdenek előtérbe kerülni olyanok, akik ezeket a vívmányokat kezdi ócsárolni, szeretnék visszacsinálni, megpróbálják paralizálni. Holott ezektől minden eltérés tulajdonképpen és természetesen visszatérést jelent a háborúba, az október előttre.

Victor Hugo mondotta, hogy a forradalomnak is vannak törvényei és ezek a törvények is kötelezők, ezeket se lehet büntetlenül megsértem! Az októberi forradalom vívmányait, a nemzeti és emberi szempontból egyaránt fontosakat és szükségeseket *nem engedjük elkobozni többé!* Nem, nem soha! Ezek a minimumot adják, ezekhez föltétlenül és rendületlenül ragaszkodunk. Nem engedjük, hogy detronizált zsarnokokat a nyakunkba akarjanak ültetni azok, akik nemzeti cégér alatt a Gotterhaltét szeretnék muzsikálni. Nem engedjük, hogy egyéni érdekek a hazafiság bő palástjába burkolózva a dolgozók szolidaritását akarják meggyöngíteni. Nem engedjük, hogy kicsinyes hatalmi szempontokból némelyek balkanizálni próbálják Magyarországot, ahelyett, hogy nyugati szellemben demokratizálnák.

Nem engedjük, hogy a *cabinet noir*, a *titkos diplomácia*, az *osztályparlament* rövidlátása, önzése és elfogultsága ismét föltámadjon, bármilyen formában, de a régi szellemben és megint háborúba, katasztrófába vigye a szenvedő magyarságot. Nem engedjük, hogy itt anarchia legyen rend és haladás helyett!

Nem engedjük a forradalom vívmányait elkótyavetyélni, elherdálni, ellopni vagy elárulni! Nem, nem soha! *Több demokráciát, több kultúrát* akarunk és követelünk minden vonalon, a forradalom, a magyarság, az európaiság, az Emberiség nevében!

Délmagyarország, 1919. augusztus 7.

TÖRÖKORSZÁGI LEVÉL

Pola téti, édes Néném! Szelek szárnyára bízom ezen levelem, az talán megtalálja Kegyelmedet. Igen elszakadoztunk egymástól magyarok, sors rendeléséből és mimagunk békétlensége folytán. Ki rabságban vagyon, ki száműzetésben, ki pedig a gyepe alatt, miként néhai való jó Vezérlő Fejedelmünk, a Szabadság. Különb-különbféle igát hordozunk bizony, és én mondom tekegyelmednek, az idegeni iga nem mindig a legkegyetlenebb. Atyafiságos nemzet közt vagyunk, bátor, hiszen minden népek és nemzetek *atyafiak* volnának az Úrban, aki mindnyájunk lelkében kellene éljen, a Szeretetben, amely a legfőbb törvény és első parancsolat. Keresztényi lelkem fájdalommal látja, miképpen hirdetik némelyek gyűlölettel e parancsolatot, nemkülönb- oktan és céltalan dőreséggel miként tesznek különbséget *testvér és testvér* között, holott egy Atyának fiai volnánk mind közönségesen!

Staféták és kurírok jelentéseiből hallom, hogy mi mindenféle *impériumok* vagynak mostanság e két hazában.

Legfőbb impérium mindazáltal a jó rend és a békesség, ami nincsen és amit tiszta szívemből kívánok mind nektek magatoknak, mind minden népeknek e kerek földön. Mert forgandóságos idők járnak manapság fölöttünk, igen megnehezült az Úr keze mirajtunk és igen betelt a sorsunk mértéke, megbillent mérlege és megtolt serlege a tenger *vérnek és könnyűnek* keserű borával. Mindenfelől felleges híreket hoznak a posták, mintha holmi földrengés rázná e teremtet világot, amely új terhességben és reménységben vajúdni látszik.

Édes Néném, jómagam immár nyugalomra vágyom, amely nemsokára örökkévaló lesz, de az emberi nemzetség nem teremődött a pihenés rozsdájára, hanem inkább az örökkévaló küszködés, vergődés üllőjén való kalapáltatásra. Magam ugyan szánom a hiúság vásárán csereberélőket, az élet sikos tornáján viaskodókat és sebesedőket, de érzem amaz örök törvényt, amely ezeket így rendelé, bizonyára bölcsen, és én már csak a *magam nemzetem* sorsát lesem aggó lélekkel, a magam népemnek figyelem változásait, és óhajtanám biztos révben látni veszendőnek indult baljós szirtekre vitt, nekem oly igen drágalátos hajóját.

O navis referent... mondom a pusztába kiáltó felszóval Horáccal, a poétával, akinek ódon bölcsessége néminemű rokonságot tart a magamfajta nagypipájú, kevés dohányú nincsetlen magyar ember életfilozófiájával. Mert humor, az még vagyon, holott a dohány és remény erősen fogyatékán.

Mindezeket hogy írák, imhol jön proklamációja az *új impériumnak*, amelyet figyelmező lélekkel elolvastam és a maradék magyaroknak is megmutattam volt. Mert igen kevesen vagyunk immáron itten, noha a magunk nemzete olyan, hogy megfogyatkozva is folyvást egymás ellen agyarognak és ellenséges indulatuk habja hányja őket, noha Mohi, Mohács, Rodostó, holott maradékunk irmagja vagyon, mind elmaradtak volna, ha *homo homini lupus* példájára magyar nem lenne legfőbb ellensége magyarnak.

Ámde hadd zárom immár leveletem, édes Néném, kívánva jobb kedvet és appetitúsi tekegyelmednek, mint ami nekem jutott, és kívánva édes hazánknak minden földi jót, de leginkább is békességes nyugalom zavartalan esztendejét, hogy új erőt és virtust nyervén új tornákra, emelt fővel, erős karral és kemény lélekkel nézhessen a világnak elébe, a viharok eléje, a jövő szemébe, amely találja őt szántóvetőn és dalosan, bokrétásan és békességesen a maga portáján, a maga örökében, a tulajdon keze és esze munkájával megmívelt földeken, most és mindörökkön, úgy legyen, szívből mondok reája *áment*.

Délmagyarország, 1919. augusztus 10.

BUDAPEST

Megint mennek a vonatok Budapest felé. Nem túlságos sokan, nem túlságos gyorsan, de mennek. Viszik a lelkesedő embereket, akik viszont zsírt visznek, haját, vágyát, álmot, spekulációt, ki-ki maga mesterségét űzve, reményét űzve-fűzve.

Budapest: ez ma azt jelenti, amit réges-régen (jobb arra nem is emlékezni, mert nessun maggior dolore) Velence, Párizs, Berlin, Amerika jelentett. A lehetőségek világát. A fény városát, a világ szállodáját, az arany partokat, a távot, a messzeséget, az ígéretet. No, ami azt illeti, Eldorádót egyelőre nem jelent. A visszanyert paradicsom fái kopaszok, tigrisei éhesek, sakálai üvöltenek és csalogányai nem énekelnek. Budapest ma csakugyan a Molnár Ferenc Éhes városa.

Valaha régen, mikor feléje közeledett a vonat és a Nyugati pályaudvar villanylángos portikusza felénk ragyogott, vidéki koldusok és álmodók felé, úgy éreztem, hogy a síneken a kerekek ritmusa is ezt kongatja, zengeti acélos ujjongással: Budapest, Budapest, Budapest! Most egyre-másra szidják csalódott emberek. Az idegen Budapestről beszélnek, mint aki hűtelen kedvesét emlegeti. Budapest aszfaltján nem virul a magyar érzés tulipánja - mondogatják. Budapest lelke léha - ismételtetik. És mind, de mind, törtetnek, loholnak rogyó inakkal, megrakott poggyással és ambícióval Budapest felé. Ki miniszternek, ki primadonnának. Esetleg kijárónak vagy kokottnak. Én nem kapaszkodom a vonatjukra. És én nem szidom Budapestet. Én már régen megérkeztem onnan.

Ők nem tudják, a nagy egyszerűek, a sancta simplicitas boldogtalan boldogai, hogy két Budapest van. Igen, két Budapest él, egymásról alig tudva, egymást lehetőleg elkerülve, egymástól meglehetősen távolban, két Budapest, mint ahogy ezt Párizsról is megállapította a század elején egy komoly francia író, aki nem a bulvároknak írt, se a párizsi, se a pesti bulvároknak, hanem az örökkévalóságnak, ami, lehet, ma már csak ötven esztendő. Az egyik Budapest a reklámtól hangos, a kirakattól fényes, a külsőséges, a parvenü avenüs Budapest, a kokottok és politikusok, a csirkefogók és gavallérok városa, a másik a csendes, komoly, termő és teremő munkáé, a gyárak és laboratóriumok, a burok és könyvtárak fővárosa.

Az egyik Budapest Fedák Sári nevét rikoltozta, mikor a másik titkon és félhangon Ady Endre nevét ejtette ki lázas áhítattal. Az egyik Budapest a pesti kabarét teremtette meg, amely művészetnek alantas, mulatságnak keserves, a másik Budapest éjszakai csöndjében és magányában írók, művészek és tudósok új ígéket, új szépségeket, új értékeket termeltek a világnak, amely nem akart tudni róluk. Én négy évig éltem a másik Budapestben, szegény vidéki magyarok között, szinte idegenül és száműzötten az egyik Budapest számára; utam az egyetemről a múzeumig vitt, csak nagy néha néztem meg középkori társamat a magányban, Anonymust, vagy a bölcs és virágos Gül Baba budai sírját. Gyulai Pál háza előtt lábujjhegyen mentünk el, szegény vidéki magyarok Budapestben, Jókai Mór előtt földig emeltük kalapunkat és Beöthy Zsolttal az egyetem kupolatermében, ha a fiatalság ellenzéki érzésével néztünk is farkasszemmel, a tekintetünkben benne volt az ifjú harcos tiszteletadása az öreg Toldi előtt.

Budapest különben, hitem szerint is, *a jövő városa*. A múltját, amennyiben volt, mintha tökéletesen elfeledte volna. Egy kissé, úgy látszik, szándékosan is. A jó öreg Múzeum körutat, amelyen egy márciusi délelőtt Petőfi szavalt és amelyen Jókai Mór koporsója elindult a nem ismert mesetartományba, egyszerűen és pogányul Mehmet-szultán útjára keresztelte egy háborús napon. A régi házakat szó nélkül bontogatták Pesten, és Krúdy Gyulának Budára kellett menekülnie, hogy régi pesti hangulatokat érezzen.

A vonatok pedig csak menjenek Budapest felé. Hátha kiszáll megint belőlük egy csomó szegény, lelkes, tüzes és komoly vidéki ifjú magyar, hogy új gazdagságot, lelket, tüzet adjon, új tavaszt és új dicsőséget hozzon Budapestnek, Magyarországnak, széles e világnak!

Délmagyarország, 1919. szeptember 4.

SZABÓ DEZSŐHÖZ

Kedves kollégám az írásban és tanításban, és még egy kicsit a magyar balekségben is, ahogy ön a mi slemilségünket nevezné, olvastam a regényét, az Elsodort falut, a leghosszabbat, amit évek óta magyarul írtak. A leghosszabbat és nem a legrosszabbat. Nem jó regény, nem is éppen regény, de az ön kivételes temperamentumával és vulkánikus erejével teljes. Hogy e helyen foglalkozom vele, annak oka benne rejlik: ez a regény nem is annyira regény akart lenni, inkább olyan politikai tett, mint a Zalán futása annakidején. (Ez a leghosszabb és legrosszabb eposzunk, de olyan gyönyörűen zengő, hogy az ember nem is figyel arra, mit akar a költő). Nos, az ön új regénye, második és, remélem, az utolsó (hiszen mindent elmondott benne, mint a kezdő írók szeretnék), ez a magyar Maurice Barrès-t és René Bazint mutatja nekem, nacionalista regény akar lenni és egész törekvése, amely hatszázegynéhány oldalán vörös (vagy pardon, fehér) vonalként végesvéig húzódik, mint a gyalogsövény pántlikája a belterjesen művelt búzaföldön: vissza a faluba, vagy a faluhoz (hogy melyik helyesebb, azt bízzuk Simonyi Zsigmondra, aki zsidó ugyan, de tud).

Vissza a faluhoz, ezt a megváltó ígét hirdeti ön két kötetben keresztül, mialatt hőse keresztül-megy a modern városi író minden nyavalyáján, akárcsak ön, kedves kollégám, aki Székesfehérváron klerikális volt, Nagyváradon filozemita, Székelyudvarhelyen református, Sümegen nihilista, Ungváron antiklerikális, Budapesten többek között kommunista. (A jó Isten és a magas kormány hova nem teszi a szegény, nincsetlen magyar tanárt, amíg végre magyarnak ébred Friedrich István előszobájában!) Mert itt van a bökkenő és a punctum saliens, kedves kollégám: mire a magunkfajta modern íróember ahhoz a bizonyos faluhoz visszaérhet, hát bizony egy kicsit meggörbül a gerince, elborul a lelke, elfullad a lélegzete és elkomorul a tekintete, egy jó kis szanatórium lenne neki az a falu, ha ugyan megengedheti ezt a fényűzést a rövid élete alkonyán magának. Arany János is volt olyan magyar, és volt olyan nemzeti, írónak és embernek is volt olyan legény, mint Szabó Dezső, mégis Pestre jött, Pesten maradt, és csak őszikéi bánatos hajtásaiban honvágyott a falu után, ahol nyomorgó nótáriusnak és koplaló tanárnak jó volt, de bizony költőnek mégiscsak az átkozott nagyvárosba kellett feljönnie. Tompa Mihály tiszteletes uram se volt utolsó költő, de hogy mit jelentett neki a falusi élet, a falusi idill, azt abból a halálosan keserű vádiratból tudtuk meg félszázaddal a halála után, amit Fekete Könyvnek neveznek.

Kedves kollégám a letiport magyarság féltésében és a jövőendő akarásában, a haladás, a fejlődés, a kultúra útja nem a faluba vezet. Én is szeretem a falut, de elsősorban azért, mert onnan sok öserő, sok friss tehetség, sok szűz akarat nő ki, föl a modern, a városi, anyagi és szellemi kultúrába. Abból, hogy Magyarország, az eddigi, a régi Magyarország egy belterjesen rosszul gazdálkodó, egy, a többtermelés dolgában a nyugattól messze elmaradt agrár-feudális ország volt, ebből nem következik az, hogy maradjunk meg emellett a régi mellett, és nem következik az, hogy ideállá tegyük, ami a múlté, mert hiszen ha egészen végig gondoljuk az ön hosszú regényének alapgondolatát, akkor minek álljunk meg a félúton, hogy vissza a faluhoz és miért ne vonjuk le radikálisan, ahogy ön szokta eddig az életben és irodalomban, a végső konzekvenciákat? Persze, persze, akkor ugyebár, egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy az öntől és Faguet-től oly kevésbé kedvelt 18. században vagyunk, egyenesen J. J. Rousseau-nál, éspedig annál az egyszerű elvnél (oly egyszerű és nagyszerű, csak egy kicsit nagyon lehetetlen, mert későbben jöttünk rá vagy ötezer évvel), hogy *retournons à la nature*, vissza a természethez. Ön jobban ismeri Rousseau-t, mint én, és jobban ismeri a cáfolatokat is e ragyogó és terjengő ékesszólással hirdetett fölhívásra, ön tudja, hogy őseink természetes állapota a *bellum omnium contra omnes* volt (ehhez azonban most csakugyan megint erősen

kezdünk visszatérni), és hogy nem olyan ártatlan volt a *vieil homme*, mint ahogy azt a Pál és Virginia költője, a szelíd apát álmodta, ezeket mind nagyon jól tudja ön. A kultúra, ismétlem, nem a faluba vezet, hanem onnan föl és előre és tovább.

A természet a mi ősi ellenségünk, érzéketlen, kegyetlen és vak, amelyet nemcsak legyőzni, igába hajtani, de fölülmúlni, túlszárnyalni, humanizálni és - *ipsissima verba* - *kultúrálni és civilizálni* a mi feladatunk, sőt kötelességünk. Az ön falujának parasztja, aki, ha a városba elszegődik, újságot olvas, mozit néz, zsebkendőt és W.C.-t használ, igényeket támaszt magával és másokkal szemben: kicsiben meggyőző példa erre.

Kedves kollégám, önről azt írta egyszer egyik barátja a Nyugatban, hogy ön a kollégium Don Quijoteja volt. Elmés, nemes don Quijote, ön egy helyen azt mondja a nagy regényében, hogy a mai protestáns, ha tud hinni, legyen katolikus, ha nem tud hinni, hát akkor legyen szocialista! Ez, hogy az ön kedvenc szavát vegyem, *svungosnak* elég svungos, de, megengedi, logikusnak sokkal kevésbé logikus.

Amit Turgenyev üzent Tolsztojnak, hogy maradjon a regényírásnál, önnek én nem üzenhetem, mert ön csakugyan nem regényíró. Sokkal lírikusabb, sokkal temperamentumosabb, sokkal - svungosabb. Most például megint szépen elvetette a svungot. Ez a lendület még százszor föl-emelőbb és vigasztalóbb, mint a politikus csizmadiák csirírszagú és dikicsszerű bölcsessége.

Délmagyarország, 1919. szeptember 28.

FÉRFIAS BESZÉD

Vázsonyi Vilmos nagy beszédet mondott Budapesten, amelyben a liberális magyar polgárságot mintegy fegyverbe szólította a nemzet élete ellen törő reakció ellen. Ez a beszéd valóban nagy beszéd volt. Szerintünk egyenesen történeti jelentőségű. Volt ellenségei és új barátai egyaránt méltán tapsolhattak neki. Vázsonyi Vilmos föllépése az első igazán és egészen férfias, bátor, őszinte, minden kertelés és óvatosság nélküli megnyilatkozás volt hosszú idők óta a magyar közéletben, Mintha nem is csak maga Vázsonyi beszélt volna, aki személy szerint is kiváló és harcban edzett debatter, ötletes és temperamentumos szónok, de mintha a testet öltött *magyar polgári liberalizmus* hangja dörögte volna oda a maga elszánt és rendületlen *mementóját* a nemzet nevében és a nemzet kárára hatalmaskodó reakciós áramlatnak. *Ezt* a hangot meg kell hallaniok a sötétség lovagjainak benn és a pártviszályokban elvérezni készülő Magyarország sorsát figyelő idegeneknek künn.

Vázsonyi beszéde igazi politikai tett erejével kell, hogy hasson, világosságot derítve a káoszra, és megmutatva az utat, amelyen el kell végre indulnia mindenkinek, a felelősség teljes tudatában, aki meg akarja menteni a végső pusztulástól ezt a külső, belső bajokban vergődő, szerencsétlen kis országot és jobb sorsra érdemes szegény, reménye fogytán elcsüggedt népet.

És még valamit jelent ez a beszéd. Az általános és hatalmas tetszés zaja, amely arra a kijelentésre támadt, amelyben az októberi forradalom vívmányainak megvédését, ha kell fegyverrel is, minden becsületes liberális és demokrata érzésű magyar polgár *jogának és kötelességének* tekinti, valósággal élő visszhang azokra az eddig burkolt, ma már nyílt támadásokra, melyek minden eszközzel és minden áron *diszkreditálni* akarják a magyarság dicsőséges és egyetemes forradalmának igazságát, komolyságát és jelentőségét.

Nem, nem, soha, mondtuk e lap élén kereken és több ízben, valahányszor ennek veszélye fennforogni látszott, a magyarság nem engedheti veszni, ebek harmincadjára jutni ezeket a vívmányokat, amelyek számára a jövő szabadság, haladás és megmaradás lehetőségeit, a modern nyugati államok európai közösségébe való bekapcsolódását jelentik és amelyek nélkül ismét visszasüllyedne az alig lerázott középkor porába és kódébe.

Az októberi forradalom *ténye* a független Magyarország proklamálását jelenti, a Habsburg-ház igájának lerázását, elszaladást Ausztriától és Kossuth Lajos világtörténeti politikai koncepciója megalkotásának a kezdetét. Históriai szükségességet jelent az októberi forradalom ténye, olyan adottságot, amelyet visszacsinálni akarni a magyarság életveszélye, a nemzeti lélek halálos megsebzése nélkül többé már nem lehet. A világ még nem látott olyan forradalmat, amely a történelem szekerét *visszafelé* fordította volna, és Vázsonyi beszédének tündöklő villámai éppen azok felé sújtanak kérlelhetetlen igazsággal és erővel, akik éppen azon fáradoznak jobb ügyhöz méltó buzgalommal és kitartással, hogy ezt a szekeret visszafordítsák a kátyúba, vagy belefordítsák a múlt feneketlen örvényébe, hogy onnan soha többé napfényre vonni ne lehessen.

Ma, amikor akadnak olyan véglegesen ostoba, vagy gonosz kísérletezők, akik a Nemzeti Tanácsot is lakoltatni akarják az októberi forradalom „bűnéért”, Vázsonyi férfiasan nyílt tenorja kell, hogy zengő visszhangra találjon minden liberális és minden demokrata magyar lelkében, polgár és munkás kell, hogy érezze, mélyen és erősen: itt most az egész nép jövőjéről van szó, amelyet a reakció bölcsőjében akar megfojtani.

Délmagyarország, 1919. október 15.

ANATHÉMA

A távirat a maga lakonikus stílusában jelenti, hogy a Kisfaludy-Társaság *Alexander* Bernátot és *Móricz* Zsigmondot kizárta tagjai sorából. Más. A Petőfi-Társaságban megindult az eljárás *Bíró* Lajos, *Móricz* Zsigmond, *Krúdy* Gyula és *Kosztolányi* Dezső ellen.

Elgondolkozunk és elszomorodunk kissé. *Alexander* Bernát hosszú évtizedeken keresztül büszkesége, éke, szemefénye volt a Magyar Tudományos Akadémiának, a budapesti Tudományegyetemnek, irodalmi társaságainknak, agya és tolla tartalmat és díszet jelentett a Budapesti Szemlének éppen úgy, mint a Budapesti Hírlapnak, amelynek Alfája volt. *Móricz* Zsigmond pedig *Ady* Endre mellett az új magyar irodalom legkülönb európai tüneménye. A Nemzeti Színház éppen olyan örömmel hozta színre darabjait, mint a Nyugat regényeit és egyéb írásait. *Bíró* Lajos mindenkor tiszta szándékú, ragyogó tollú, jellemes és tehetséges publicista volt, kitűnő elbeszélő, frappáns drámaíró. *Krúdy* Gyulánál magyarabb író hangulatban, formában, stílusban még a negyvenes években sem találhatnánk. Magyar melódia édesbús árja árad minden sorából, magyar humor aranya, magyar kedély bársonya ragyog minden írásában. És *Kosztolányi* Dezső? Nos igen, e nemes, finom, okos és művelt modern magyar poéta éveken át egy kimondottan katolikus lap büszkesége és oszlopa, ma a keresztény magyar reneszánsz egyik exponált ébresztője, lelkiismerete.

Ezek a magyarok és ezek az írók arra valók, hogy eljárást indítsanak ellenük a nemzet nevében és kizárják őket a különféle irodalmi Társaságokból, amelyekre nézve megtiszteltetés volt, hogy a tagságot elfogadták? Tudjuk, hogy többen, hasonlóan kiváló és magyar írók már előbb, a megszegyenítő és meggyanúsító, a gondolat és érzés szabadságát mélyen sértő eljárás előtt önként és önérzetesen kiléptek ez irodalmi és tudományos társaságokból, egyedül igaz bírónak lelkiismeretük nyugalma és tisztaságát fogadva el a gondolat és írás e különös pörében.

Hogyan, kérdezheti joggal író és olvasó, hát kinek nem eléggé magyar *Krúdy* Gyula vagy *Móricz* Zsigmond, kinek nem eléggé nemzeti és keresztény *Kosztolányi* Dezső? Talán csak nem rójják ma bűnül a kedves *Krúdy* Gyulának, hogy a legkelendőbb mai magyar regényt, *A vörös postakocsi*t írta és *Kosztolányinak*, hogy *piros tintáról* is álmodozott a szegény kis gyermek panaszaiban? *Alexander* Bernát egy munkás, tudós, lankadatlan emberéletet töltött el a filozófia tanításában, számos generációt nevelt a nagy bölcséleti rendszerek ismeretére, a logika, pszichológia és etika tudományára, a legvilágosabb és legformásabb magyar könyveket írta *Kant*-ról, *Diderot*-ról, *Shakespeare*-ről, *Madách*-ról és most elküldik fölmondás nélkül, mint egy rossz cselédet?

A költők és tudósok is veszedelmesek már? A csalógányok és pacsirták is üldözendők? Elgondolkozunk és elszomorodunk kissé ezen a furcsán induló reneszánszon.

Délmagyarország, 1919. december 5.

A FÖLD MEG A VÁROS

Ezt a ma oly égetően aktuális címet régi barátomtól és bajtársamtól, Dutka Ákostól veszem kölcsönbe, aki egy verses könyvet írt róla akkor, amikor még a hivatalos politika az egyiknek népét kivándorolni, a másiknak lakóit lélekben elidegenülni engedte oktan és jogtalan rendszerével. Az a hivatalos politika volt ez, amely irodalmiakban éppen Dutka Ákost, e mélyen zengő magyar lelkű költőt hol a nagy Ady ellen játszotta ki, hol meg éppen Adyval ütötte agyon, de szerencsére nem nagyon.

A föld meg a város: bizony ez ma fejezetcíme is lehetne a legmaibb hazai politikának és állandó refrénje bajainknak és sóhajainknak. A föld meg a város idegenül, sőt ellenségesen néznek egymással farkasszemet, a föld nem akar teremni a városnak és a város nem tudja, mitévő legyen a faluval?

A paraszt a békében jó volt robotosnak, adófizetőnek, választónak, amikor is tisztelt polgártársá léptették elő. A paraszt a háborúban alkalmas volt a világ legjobb katonájának, ágyú- és hadikórház-tölteléknek, egy idegenért, kényszerülve vállalt ügy vértanújának, idegen mezők, puszták és sziklak hősi halottjának. (Igaz, hogy ennek a munkás is jó volt, mindenki jó volt).

A háborúért lelkes nemzeti munkapárti politika egynémely vezérei ígértek is neki eget, földet, de inkább csak az eget tartogatták a számára. Később, a háború sorsa ahogy fordult, a föld népe bizony hadba szállott a város népével is, és ezen a hinterlandi fronton, ha nem is vérzett el, de éhezett a város és elvérzett lassan, de biztosan az a látszatos békesség, amelyet a föld meg a város fogadtak a közös ellenséggel szemben. Most pedig, amikor nem elég a külső ellenség, de mindenáron belső háborúságot csinálnak a rosszul konjunktúrázók, immár teljes vértetben, öntudatra ébredetten látjuk szemben állni a földet meg a várost.

A mai politika szelet vetői és vihart aratói addig apelláltak s magyar parasztra és a józan magyar népre, a romlatlan erőre, amíg végre csakugyan megszólalt a Föld szellemének szava, és a politikai doktor Faustok, bűvészesek meg egyéb szellemidéző bűbajosok meglepetten állapítják meg zizegő hasábjaiakon, hogy fogtam törököt, de visz, és azt szeretnék a föltámadt földnek lelkére kötni, hogy lassan a testtel, nem oda Buda, ám a föltámadt Föld nem hajlandó fogadatlan prókátoraira hallgatni, hanem új kurzust kezd a malom alatt, Somogyban, Nagyatádon és a nagy magyar rónaságon, Sokorópátkától Alsótanyáig. Minden bűn és hiba, mulasztás és tévedés, amit csak hosszú évtizedek csöndesen erőszakolt hatalmi politikája elkövetett a magyar ugaron, most mind az égre nő, a fejére nő ártónak és ártatlannak egyaránt, és nagyon felkösse a szellemi és erkölcsi fegyverét az, aki bölcs és békés kiutat akar találni ebből a régi átokkal terhes magyar labirintból!

A föld meg a város vitáját *most kell dűlőre vinni* és ettől a megoldástól függ e kis ország nagysága, jövődjje, egész mindensége. Sok mindent, ami eddig *tabu* volt az egyoldalú kétkulacsos prókátorpolitikának, érteni kell, mint a Krisztus sebét, apostoli hittet, szeretettel, bátorsággal és prófétai okossággal, előrelátással.

A földreformmal jött az első forradalom, a föld kérdésén bukott el a második; a föld problémája valóban centrális problémája ma a magyarságnak, de a magyar intelligencia és a magyar munkásság jövő sorsának is. Nem lehet többé a földet kihúzni a lába alól annak, akit illet, és nem lehet a várost egyenlővé tenni a földdel, a pusztasággal úgy, hogy analfabétizmust és tuberkulózist, tudatlanságot és nyomort tenyészzenek *több kultúra és több termelés* helyett.

A magyar parasztot, a mély kultúra népét, ahogy Móricz Zsigmond nevezi, valóban az európai kultúra magaslatára kell fölemelni gazdasági erőinek maximális kifejtése révén, és a városi magas kultúrát is igazán magas szintjére kell mindenütt építeni, hogy öntudatosan magyar és általánosan európai legyen, hogy megbékéljen önmagával és a földdel, amelyből kinőtt!

Délmagyarország, 1920. január 4.

NYOMORGÓ GYERMEKEK

Dickens tolla kellene ide, vagy a Daudet-é, hogy megdöbbenő egyszerűségével és megrázó erejével képet adjon a nyomorról, amely ma már a gyermeket sem kíméli, sőt elsősorban és legtöbbet neki árt, az ő testét, lelkét rongálja, rongyolja, az ő hitét tépdési és örömét teszi tönkre, és az élet rokkantjává avatja a gyermeket, akinek a jelen boldogságát és a jövő ígérését kellene adni.

Arról van szó - és ez fontosabb minden malom- és toronyalatti politikánál ma, és még fontosabb lesz holnap -, hogy a gyermek, a szegedi gyermek már a háború alatt megindult a lejtő szélén az örvény felé, erkölcsi és anyagi romlása ösvényén, amely ellen a régimódi morál-prédikációk és mondva csinált jótékonysági akciók bizony édeskeveset használnak. A felnőttek égbekiáltó bűne, a háború, elsősorban az ártatlanokon, a gyermekeken bosszulta meg magát. A háború, amelyet hazug áltatással állítólag a jövő generáció érdekében vívtak, bizony éppen ezt a méltón féltett jövő generációt kezdte ki, sorvasztotta el és tette képtelenné a legnehezebb és legkeményebb feladat elvégzésére, amelyet az emberi gonoszság és ostobaság háborús kedve és szeszélye reáthárított. Szép és nagy szólamok egy időre fátyolt próbáltak borítani arra a betlehemi gyermekgyilkosságra, amely egy megvadult világ balkezes politikája miatt állandóan folyt, de ami késik, nem múlik, és ma már megrendülten kellene látnia mindenkinek, hogy az öngyilkos és nemzetgyilkos ósdi politika mint tette tönkre azt az új nemzedéket, amely részben kihalt az emberiségből, nyugszik a temetőekben, mint a költő mondatja Ráchellel, de még egy része éppen most szenved át a virágtalan és örömtelen gyermekségnek mindennél elszomorítóbb és elkésítőbb tragédiáját.

Napról-napra szaporodik Szegeden a kolduló gyermekek száma, mert már dolgozni elegendő vannak, a szám betelt, és az nem lehet, hogy minden egyes kiskorú újságot és gyufát áruljon, fagyban, szélben a zöld bódé előtt dideregjen, hajnalban és éjszaka a lapokat hordozza és kiabálja! A szám betelt, az élet kiskorú rokkantjai koldulni kénytelenek és az ember szíve elszorul, ha - mint ahogy mi is - tudomást szerez róla, hogy a kéregető gyermeknek csakugyan beteg édesanyja és öt kis testvére didereg és éheznek még otthon, miután az apa tönkrement a munkában és a háborúban.

Ha azt kérdezed a szegény szemérmes kis koldustól, aki már pirulni tanul és könyörögni és szégyenkezni mások bűne, a társadalom bűne miatt, hogy vajon nem akad-e az öt kis testvér között olyan, aki talán mégis dolgozni és keresni tudna, akkor megkapod a feleletet, kíváncsi szociológus, hogyha akadna is, de munka nincsen kérem szépen!

Dickens és Daudet tollát emlegettük, de minden realista, sőt naturalista regénynél ékesszólóbban kiált az égre a meztelen, a leplezetlen, a nincsetlen és kietlen *valóság*: a gyermekek nyomora zokog és jajong felénk, emberek, itt nincs rendben valami, itt tenni kell azonnal, ide szív kell, az a bizonyos szeretet, amelynek hiányát a metodista püspök panaszkolta Pesten, és az a bizonyos szociális érzék és érzés, amelyet nem elég választások előtt hangoztatni, hanem amelyet munkába kellene állítani minden vonalon, hiszen arról az új nemzedékről van szó, amelyért állítólag mi küzdöttünk, harcoltunk, szenvedtünk és áldoztunk, a gyermekért, aki a jövő.

A nagyok baja nehogy elvonja figyelmünket *a legnagyobb bajtól*, attól, hogy ez a sokat hirdett, sokat várt és sokat megszenvedett jövő halálos veszedelemben forog, éppen a nagyok bűne és mulasztása miatt és éhesen, fázósan, rongyosan és betegen kopog az ajtókon irgalomért, melegért, egy falat kenyérért és egy darab szívbeli jóságért...

Délmagyarország, 1920. január 28.

ADY

Egy esztendeje, hogy a forradalmas Magyarország legnagyobb halottját temette a Nemzeti Múzeum ódon csarnokából, ahol valósággal megrohanta és szinte fölborította a szilaj gyász mohósága a ravatalt, amelyen az elmúlás néma fenségében trónolt a Mámor-fejedelem, a vér és arany magyar vátesze, az utolsó költő, aki úrnak, magyarnak született, önmagát és önfaját ostorozva élt és úgy halt meg, mint az ázsiai pogány pusztákról napnyugatra barangolt hódító szittyá vitézek.

Egy esztendeje, hogy eltemette a költőt Magyarország, amely temetni és gyászolni tud, de legkülönb és legigazabb fiait szellemi és erkölcsi gajdeszbe küldi életükben. Egy esztendeje földelték el a föld legnagyobb siratóját, a magyar ugar, a magyar temető prófétái és apostoli énekesét, a hivatalosak és választottak, az ifjúság és munkásság beláthatatlan serege kísérte utolsó útjára és az elismerés koszorúját az egész nemzet nevében helyezték sírjára az Illés szekerén a dicsőség egébe ragadott szellem földi porhüvelyének. Egy esztendő csak pillanat csupán az örökkévalóság kurzusában, amely Ady Endrének osztályrésze lesz, de a halandó mégis elgondolkozik egy kissé azon, hogy íme, az első év fordulóján mintha elfelejtették volna a költőt, mintha az ő harcos neve hirtelen homályba merült volna, mintha szelleme, amely tűz és hatalom, váratlanul letűnt volna a magyar érdeklődés zenitjéről, ahol az utolsó években szinte egyedülvaló magasságban és magányosságban tündökölt. Pedig ma inkább, mint valaha, vigaszul és bátorításul, mint ahogy a fáradt és csalódott Kepler-Ádám bort kér a famulusától, elő kell vennünk a költő verseinek végtelenül gazdag és örökkön új termését, az Új Versek fiatal és szikrázó lángborától A halottak élén békéltető mennyei nedűjéig, és inni ebből a felséges italból, amelyhez fogható Petőfi óta nem akadt a magyar költészet parnasszusi hegyén.

És emlékezni kell és nem szabad feledni, hogy Ady volt az első, aki a régi magyar világ nyomorúságán és szomorúságán széttekintve tudatára ébredt elmaradottságunknak, kulturátlanságunknak és az ótestamentomi jósok lelkével és hangján fülébe dörögte hétszilvafás nemzetének a nagy ébresztőt és a hallgatás némaságával mondott vétót az öngyilkos örületnek, amely egy megpróbált fajta maradék fiait dobta oda a lövészárkok poklába idegen urak hódító szándékáért.

Egy esztendő múltán Petőfi jut eszünkbe, aki talán mégis rokona és boldog őse volt, Petőfi, akiről csodálatos és dicsőséges eltűnése után a tovább élni és lemondani tudó epigonok találgatva kérdezték önmaguktól: *Ha Petőfi élne?* Mi lenne vele, mit csinálna, és mit csinálnának a költővel azok, akikkel szemben ő élő tiltakozás, eleven protestáció volt, mit csinálnának vele a nagy zsarnokok, akik Kufsteinnal rendelkeznek és a kis zsarnokok, akik a Honderűt szerkesztik? A szelíd és gutgesinnt Jókai, a csöndesen tarokkozó, néha fölriadt éjjeli álmából és a szibériai láncok csörgését hallotta, amelyeket a rab Petőfi kezeire kovácsoltak. Ady kortársai nyugodtan alhatnának: az Illés szekerén költője nyugton és békén alszik (talán nem is álmodik már) a kerepesi temető dízsírhelyén. Aki nem lett renegátja Adynak, a fájdalmas magyarnak és emberebb embernek, már nem kell, hogy féltse a költőt, aki Petőfitől nem csupán a lírát, de a parittyát is örökölte, a szent, örök harcot minden maradiság, minden megalkuvás, minden elnyomás és minden szolgaság ellen. Móricz Zsigmond, Babits Mihály bajtársa, Ady, immár megharcolta harcát és háborítás nélkül pihen a magyar Pantheonban. Mostanság még a késő kegyelet és hódolat se igen háborítja Adyt, aki ma még magányosabb és még távolabbi magaslatokon trónol fölöttünk, mint küzdelmes és győzelmes életében. Mélytűzű és melegfényű csillag ő a borús magyar égen, hajnalcsillag fekete éjszakákon, amely után egyszer, végre, mégis virradni és derülni fog...

Délmagyarország, 1920. január 29.

MIKOR ÉN PIARISTA VOLTAM

A Kegyes-Tanítórendhez engem hármass kötelék fűz: nyolc éven keresztül tanultam tőlük Szegeden és két helyen, Máramarosszigeten és Léván tanítottam náluk, és egy esztendeig viseltem Kalazanci Szent József rendjének egyszerű fekete ruháját. E fiúból pap lesz, akárki meglássa! - mondogatták rólam is gyermekkoromban a rokonok, mert magányos és komoly fiúcska voltam, aki könyvei és írásai közé temetkezett. A családban különben is tradíció volt a papság, az édesapám is volt egy évig bencés Pannonhalmán és három közeli rokon is volt a kegyesrendiek öltönyében. Mikor a hatodik gimnáziumot elvégeztem, én is fölvettem magamat a rendbe. Tizenhatéves voltam - és már lemondtam a világ örömeiről. Akkor legalább úgy éreztem, és úgy cselekedtem. Már megjelentek verseim a Szegedi Naplóban, és éppen azon a napon, amelyen a váci noviciátus kapuját átléptem, hogy a világot megvessem és tekintetemet az ég felé irányítsam, jelent meg első versem a Budapesti Naplóban. Ovidiusról szólt, aki Rómába vágyik, szeret és remél. (A világról, úgy látszik, nem lehet olyan könnyen és olyan hamar lemondani.)

Másnap beöltöztünk. Ugyanakkor volt a végzett noviciusok egyszerű fogadalma a kápolnában. Megrendítően szép szertartás: a feketével bevont padlóra sorra fekszenek a fiatalok és a magiszter sorra eltemeti őket: *Mortui estis et vita vesta abscondita est cum Christo in Dei!* Bevallom, egy kissé megrettentem a gondolattól: egy örökkévalóságot láttam magam előtt, világi öröm és dicsőség nélkül. De az egyház fönséges és dicsőséges pompája kárpótlást ígért az ideges, sápadt, nyugtalan növendéknek.

Rossz ómen volt, hogy az új reverenda, amikor a lépcsőkön először lementünk a templomba, egy elbotlásom következtében végighasadt. A szerzetesi életem így kezdődött. A nagy magányos épületben, amelynek ablakai egy hatalmas kertre nyíltak, a rendalapító szabályai szerint éltünk. A cellákban tanultunk és meditáltunk, a kápolnában és templomban közösen imádkoztunk, a refektóriumban evés közben az epére és ecetre gondoltunk, amelyről a *frater lector* olvasott, a dormitóriumban a legteljesebb szilenciumban aludtuk az igazak álmát. Magam ugyan gyakran fölkeltem, és mezítláb suhantam a kongó, boltíves folyosóra, és néztem, néztem a nagy, sárga holdat, amely most Szeged fölött is így mosolyog, ilyen túlvilági búsan és Párizs fölött is így dereng, ahol éppen Zola és Anatole France, akiket uram bocsá' már akkor is fölötte kedveltem, lándzsát törtek egy szegény elítélt, lekötött zsidó érdekében. Ezt én egy újságból tudtam meg, amelyet a kályhafűtő csempészett a dormitóriumba és amelyben egy Ohnet-regény folytatása volt abban az esztendőben egyetlen világi olvasmányom. De a Szentek Élete is gyönyörű volt, és Chateaubriand finom, nemes, ábrándos ragyogó katolikus ellenforradalmár költészete a legmélyebb irodalmi élményem volt ekkor. Elhatároztam, hogy misszionárius leszek, elmegyek valami exotikus tájra, és vértanúhalált halok a kereszténységért.

A szentek glóriája vonzott: a legtisztább és legnagyobb dicsőség. Ma már bevallhatom, hogy a szerelem se kímélt már ez időben, de eszményképem oly messze és fönn állott, a csillagos mennyországban, az Úr trónusa mellett, a szeráfok között, és Szent Teréziának hívták. Közben profán dolgokat is kellett művelni: a cipőnket magunk pucoltuk, a lámpánkat magunk tisztogattuk, a padlót magunk súroltuk és én, hogy az önkínzásban gyakoroljam magamat, mások helyett is sokszor vállaltam testi munkát.

A magiszterünk szigorú férfiú volt, de a promagiszter a világ legbájosabb embere. Randvég Mihálynak hívták; a virágok és gyümölcsök szerelmese volt, nagyon kedvelte a zenét, maga harmóniumon játszott órák hosszat, és kiválasztott költője a szelíd Virgilius volt, akit olyan áhítatosan és buzgón tolmácsolt nekünk, mint a szentatyákat.

Ő valahogy megérezte bennem a költőt, és néha behívott szobájába, végigsimogatta tekintetével a klasszikusokat, almát és szőlőt adott nekem és beszélt az élet viharos tengeréről, amelyen bizton és boldogan halad örök célja felé a mi kis gályánk, a rend hajója, amelyen az Árvák Atyja a kormányos. A noviciátus éve lassan telt, imádságban és munkában. És eljött a tavasz, május teljes pompája virult ki a kolostor nagy kertjében. És a szerzetes egyszerű fekete öltönye alatt egy nagyot dobbant a fiatal költő szíve. Május ötödike volt éppen, Napóleon halálának évfordulója és Munkácsy temetése, amikor egy félszeg és nyugtalan fiatalember megérkezett a váci vonattal Budapestre. Nyakkendője nem volt, mert valahogy elkallódott a váci noviciátus holmijai között.

- Mi akar lenni, karisszime, az Istenért, mi akar lenni? - kérdezte a szigorú magiszter, amikor a rendből való kilépésem szándékát egy hét előtt bejelentettem.

És én mélyen elpirulva, majd halálosan elsápadva, remegő hangon, de büszkén és a végső diadal reményével rebegtem:

- Költő akarok lenni, és - újságíró, mint Zola!

Szegedi Napló, 1921. május 5.

SZABÓ DEZSŐ

1

Szabó Dezsőt, az embert, előbb ismertem meg, mint Szabó Dezsőt, az író. Váradon, a régi és örökké emlékezetes Váradon hozott vele össze a magyar sors, és akkor még ő nem írt, csak gondolkodott és harcolt egymagában és leginkább önmaga ellen. Tőle még nem olvastam semmit, de róla már igen. Egy nagyon érdekes csevegést a Nyugatban, Laczkó Gézától, A kollégium don Quixoteja címmel, amely egyetemi hallgató korszakát idézte föl, amikor Szabó Dezső a legkülönb romanista filológusnak indult és csalódott, és a Nagyváradi Napló egy riportját, amely megírta, hogy Szabó Dezső tanárt antiszemita párbaja miatt helyezték el Nagyváradra. Én akkor találkoztam vele, akkor láttam először hatalmas szőke sörényét, gyermek kék szemeit, és hallgattam, egy pohár tej mellett, kirohanásait az akkori irodalom divatosai ellen. Ő, hóna alatt egy csomó francia lírikussal, és fejében az egész világliteratúrával, igen vonzó és egyben nyugtalanító jelenség volt. Az oroszlán, aki egyelőre csak mutogatja a körmeit. Azután elhelyezték, ide-oda dobálták a mindenkori kultuskormányok. És Szabó Dezső fejlődött és nőtt, hitt és kiábrándult, verekedett és csalódott tovább, magányban élt és világokat járt be, mint az új magyar irodalom Ahasvérusa. Végül a Nyugatban és a Huszadik Században fölbukkantak írásai, és az a néhány magyar olvasó, aki író és értő is egyben, azonnal megérezte, hogy itt valaki kopogtat, akinek nemcsak stílusa van, de mondanivalója is. Szabó Dezső beérkezett - néhányunk számára, akiknek az írás, vér és velő, egyetlen lehetséges formája és tartalma életünknek.

2

Amit kezdetben írt, az egészen korszerűtlen volt, a szó nietzschei értelmében. Rengeteg tudás és mélységes kultúra állott mögötte, és ő vívódva kereste az igazságot, vergődve feszegette a lét és nemlét nagy kérdéseit. Először a francia szimbolista költőkön keresztül nyitogatta a nagy titkok zárait, később a Cervantes és Swift hőseinek jelmezében jelent meg az élet álarcosbálján, és - persze, nem vette észre senki, csak akibe véletlenül belebotlott, akinek tyúkszemére hágott, és - akik a klasszikus és romantikus álorcái alatt megérezték vagy meglátták benne a testvérüket. Magam megrendült lélekkel olvastam néhány csodálatosan igaz és erős vallomását. Ezek voltak az ő magányosságának és szomorúságának Hamlet-monológjai. Korszerűtlenek és népszerűtlenek. Nem e világnak valók, akkor volt Szabó Dezső egészen és egyedül a miénk, az élet értelmét és lényegét keresőké. A megalázottaké és szenvedőké...

3

A Rókus-kórház kis szobájában, vérző mellel, a nő mellett, aki szeretett, olvastam legtisztább emberi megnyilatkozását. Együtt olvastuk, együtt szerettük. A jóságos apáca, akinek a kedvéért meggyóntam és megáldoztam, ott bámulta, hogy egy istentelen modern revű fölé hajolva, két nagy és beteg gyerek hogyan tud könnyekre fakadni szavaktól, amelyeket egy idegen és távoli embert írt, aki testvérünk lett egyszerre és örökre a végtelen emberi jószágban, fájdalomban, kitárt karunk az örök szépség felé, földobogott szívünk a határtalan boldogság után, zengő és zokogó ajkunk a csodálatos élet dicséretében.

Szabó Dezső a magyar tájon sohasem lett volna se zászló, amelynek rúdjaival végig lehet vágni másokon, se harsona, amelynek hangjára fölhorkannak a különféle politikai istállókban, ha Szabó Dezső megmarad csak írónak, csak költőnek, csak annak, aki volt és akinek indult: *művésznek*. Ez nem akar Szabó Dezső kritikája lenni, ez inkább a mi szomorú kis világunk ítélete. Szabó Dezsőből a politikai barátai (akik nem értették, sőt félreértették), és a politikai ellenségei (akik nem szerették és szintén félreismerték) csináltak hazai különlegességet, amit ő nem érdemelt, de amit ő maga akart, öntudatlanul is. A temperamentuma ragadta el, a nagy akarata, amely a nietzschei Wille zur Macht rokona benne, és amely nem elégedett meg azzal a lehetőséggel, amelyet a művészet végtelensége nyújt, és ezért az dobja rá az első követ, aki nyugodtan és hidegen, gögösen és okosan meg tudott maradni világok és népek vak és vad viharában az elefántcsont-toronyban.

De persze, más az, amit a Gondolat akar, és más az, amit a Tett művel. Az Ige testté lesz, és keresztre feszítetik. Csak a legerősebbek és a leggyöngébbek tudnak ellenállani az élet áfiumának. A titánok és a férgek. Romain Rolland és Hazafi Veray János.

De Szabó Dezső belement a szélmalomharcba és elpáholták. Az elmés, nemes és búsképű lovag a halálos ágyon vette végül észre, hogy *Rosinante csak gebe és Dulcinea cseléd*. Az utódai azonban már tanulhattak volna.

Szabó Dezső emberi és írói pályája sokszor kell, hogy eszünkbe juttassa a *forró, szerelmes gyűlölet* nagy éjszaki profétálóját, akinek sörénye és romantikája egyaránt hasonlatos hozzá.

Ha nálunk az irodalomban nem lenne politika, akkor Szabó Dezsőt már régen minden irány és minden párt maga fölé emelte volna, és őszintén örülne, hogy ez a robusztus egyéniség a magyarságé. Akkor a hivatalos fórumok és a hivatásos irodalom egyaránt a magukénak, mindnyájukénak vallanák őt, aki a Nyugatban megtúrt kuriózum, a Tettben és a Mában idegen lobogó, a háborúban a destruktív élesztő kovász, a két-három forradalomban nagyszerű balek volt azok számára, akikkel, úgy látszott, hogy egy hiten volt, akik voltaképpen, egy darabig, egy követ fűjtak vele. Most indul Szabó Dezső, a hiteiben és híveiben egyaránt csalódott, *a hetedik magányosság felé*. Mert jó az embernek egyedül lenni, a gondolkodó és alkotó embernek, mivel akkor még az egész világ vele lehet, az idők végeztéig. *Mert ő lesz maga a világ*.

Nyugalom: ez a dolgok lelke, ez az élet célja, ez a művészet teteje. Nyugalom. Oh ember, miért vonaglasz görcsökben, miért ordítasz diadal után, miért ez az egész nagy láz és erőlködés, miért? El fogsz pihenni végül. Meg fogsz békülni egyszer. És jobb előbb, és szebb önkényt, öntudattal. A nagy minden ezer nemét nézd és szeresd. Ne akarj, hanem láss! Légy művész, aki alakít, és ne ember, aki alakul csak! Az örök törvényt érezd magadban, és engedelmeskedjél neki alázatosan! Én pedig azt mondom neked, hogy a költőnek egy parancsa van. Írj! És ha te azt mondd, hogy: Ölj! - én pedig azt üzenem, hogy öld meg, *tue-la*, öld meg magadban az öldöklő embert, az öngyilkos gyilkost, és légy szem, aki lát, fül, aki hall, ajak, aki dalol, agy, aki tud, szív, aki dobog a végtelenben. *A többi vak lárma és néma csend...*

Mindez nem akart több lenni, mint egy lírai portré Szabó Dezsőről. Csak a jelentőségét akartam hangsúlyozni, csak a legjellemzőbb vonásait kiemelni. A többi a filológusok és esztétikusok dolga volna, ha ők ma ráérnének erre. Ha elfoglaltságaik és egyéb gondjaik miatt erre alkalmasak lennének. De remélem, az idő ezt is meghozza még. A nyugalmat Szabó Dezsőnek és kritikusainak. *Mindenkinek!*

Magyar Jövendő, 1922. ápr. 25.

HALASI ANDOR, A KRITIKUS

Valóban, ő a kritikus ma, a vérbeli, az igazi, a hivatásának egész lélekkel, minden idegével áldozó, a magyar kritika annyi dilettánsa, amatőrje, napszámosa és zsonglőrje mellett. A hivatalosak között ő a választott. Egész életében alig írt mást, mint kritikát. Terjedelemben nem sok - egy gondolatoktól és érzésektől zsúfolt kis kötet -, de jelentőségben mégis első helyen áll.

Halasi Andornak is a lant és a paritty a fegyvere, mint a modern német kritika mesterének, Alfréd Kernnek, de nála megvan az is, ami a legtöbb magyar Kerr-epigonban és imitátorban annyira hiányzik: *a gerinc*. Öneki hite van, amelyhez gondolkozás és küzdelem révén jutott és ezt a hitét mindig szilárdan vallja is. Több, mint impresszionista, nem elég neki a felület, a szín, a vonal, a hangulat, ő a lelkét keresi az írónak és műnek, az összefüggést korával és az örökkévalósággal szembeállítja a költőt, az alkotót vagy rombolót a maga meggyőződésével és ítéletet mond róla az élet és művészet szent nevében.

Halasi Andornak nem játék a kritika, nem öncél és nem hiúság, hogy megmutassa, mit tud. Ő azt mutatja meg, hogy az író mit tud, az író, akit megbírálni, akit az igazsága mérlegére tesz. Szép Ernőről szólván, a cicához hasonlítja, aki játszik a dolgokkal, elragadó kedvességgel játszik és végül megkérdezi: van-e a cicának gerince? Halasinak, a kritikusnak, van.

Azért ő korántsem merev és kegyetlen bíró: minden egyéniség és törekvés számára van megértő szeme és megérző lelke, de az az egyéniség ember legyen a talpán és az a törekvés életrevaló és életet gazdagító legyen. Szomory Dezső dekadenciájának éppen úgy elismeri és méltányolja nagyszerű művészi értékeit, mint ahogy Bernhard Shaw forradalmi világfelfogását és emberlátását megbecsüli. Könyve, az *Élő irodalom*, több mint tíz év magyar és világ-irodalmi jelenségeit ismerteti, tömör írói arcképek és a lényeges vonásokat kiemelő vázlatok formájában. Az írói arcképnek azonban nála mindig háttére van, levegője, távlata, egy-egy író mögött egy-egy problémát is éreztet, mint ahogy Tizián arcképein az alak mögött ott látjuk az örök föld és az örök ég egy darabját. Halasi Andor nem a szép szavak embere, de amit mond és ahogy mondja, abban erő van és él, vér és velő.

Szinte drámai hatása van ennek a könyvnek: a kritikus emberi és művészi mivolta előttünk fejlődik, forrong, vívódik, küzd és diadalmaskodik.

Halasi Andor az élet szerelmese, a tehetség fanatikusa, aki egész szívvel a fejlődés pártján van és az irodalmat úgy tekinti, mint az örökké haladó életnek lendítő kerekét. Szerényen, de öntudatosan mindig ott állott a legelső harcfronton, amelyet az új magyar költészet - líra, dráma és epika - győzelme érdekében vívtak. Most bizonyosan a régi nyugtalansággal, de még több tudással és még erősebb meggyőződéssel, figyeli a jövő fejlődés lehetőségeit, keresi az új utakra indulókat.

Az ő szava, az ő ítélete nem lehet közönyös holnap sem, mint ahogy hasznos és szükséges volt tegnap.

Magyar Jövendő, 1922. április 25.

GÁRDONYI GÉZA

I

Az egyetlen élő magyar író a valódiak közül, aki a saját házában, és a maga utcájában lakik, mégpedig a csendes, jó vidéken. (A mi szegény Tömörkényünk, mire az utcáját megkapta, már elköltözött belőle, és a háza is másra maradt.) Nekem valahogy szimbolikus ez az életrajzi adat. (Az igaz, hogy valódi írónak minden dolga szimbolikus.) Gárdonyi csakugyan a saját házában, a maga utcájában lakik irodalmi tekintetben is. Ő nem utóda senkinek és őt nem is igen utánozza senki. (Adyval ez utóbbi nagyon gyakran megesett.) Nagy út volt odáig, amit Gárdonyi Géza megtett, de nem a harcos útja. Ő inkább önmagával küzdött, vergődött, de azt se nagyon mutatta kifelé, sőt bizonyos szeméremmel erősen és állandóan eltitkolta. Nem arról van szó, hogy az étellel és emberekkel ne lettek volna bajai és verekedései. (Vagy különösen a kiadókkal és a színházakkal!) De az ő emberi és írói természete alapján és lényegében olyan, amely befelé húzódik, mint a csiga a házába és nem szereti, ha közönség nézi a mérkőzését. Pedig, mondom, nagy utat tett meg idáig. Úgy indult, mint annyi más „írogató jó ember”. Tanító is volt, meg riporter is, Szeged is egyik állomása az utóbbi pályán. Itt nemigen tűnt föl, és inkább a furcsaságaival, a bogaraival, az ezmesterkedő passzióival szerzett néhány hívet és néhány ellenséget magának, mint az írásaival. Egyáltalában: egészen különös módon jelentkezett az irodalomban: mint pikáns és jóízű anekdotázó, mint a Mumerry Róbert és Göre Gábor szerzője. Mindent mutatott, csak komolyságot és mélységet nem, minden inkább volt benne, csak a nagyvonalúság és klasszikus nyugalom hiányzott. Azután egyszerre egészen más köntösben és más arccal megjelent újra, tele erővel és szépséggel, egyszerű igazsággal és tiszta bölcsességgel. Gárdonyi Géza Az én falum szerzője lett.

II

Ha a nevét hallom vagy olvasom, méhzümmögést és tücsökcirpelést hallgat a lelkem. A neve, írói név különben, olyan gyöngéd és édesbús, mint az árvalányhaj, vagy a rozmarin. Ő jelenti egy fáradt és beteg korban az idillt, egy harcos és recsegő-ropogó világban a csendet. Az én falum néhány novellája, a Fűzfalevél, nyárfalevél... néhány verse: ugyanazt az idilli kedveséget leheli, mint a régi görög pásztorköltemények, vagy az új francia Francis Jammes-versek. Ez az író lélekben és testben egyaránt távol van a kortól, amelyben él. Ez a távolság nem jelenti az elmaradást, ez csak annyit jelent, hogy kívül marad a harci sorompókon.

Fölülről is lehet nézni a tülekedést. És a modern dolgok nem mindig örök dolgok. Gárdonyi olvasmányai: a Biblia, a buddhista-káté, Schopenhauer és Darwin pedig örök dolgok. Igaz, ezek mind csak kovász és élesztő voltak az ő szellemének, mert hiszen a lelki kenyérnek búzája, amellyel bennünket táplál, a maga földjén terem.

III

Nem érdekes író a szó közönséges értelmében. Nem olyan érdekes, mint akár Bródy Sándor, akár Szomory Dezső, és Herczeg Ferenc is érdekesebb ilyen tekintetben. Gárdonyinál például a szerelem nem fontosabb, mint a pipázás, és a katicabogár van olyan lényeges, mint az, hogy zsák a foltját meglegli, Jancsi Pannit elveszi. Tömörkény mellett ő a legkevésbé erotikus jelenség az új magyar irodalomban. Bár Gárdonyinál sokszor vallásos extázisban (az Isten rabjaitól az Annuskáig), vagy tömjénillatos miszticizmusban reagálódik le az a bizonyos „nagy érzés”.

(Ezért is nevezte Ignótus Gárdonyit a leginkább katolikus poétának.) Az ő világa az egyszerű, tiszta földszagú gondolatok világa, ő az éggel és földdel állandó érintkezésben van, ő a régi pásztorember éberségével figyeli és ismeri a csillagok járását, a falusi reggel, dél és este minden apró tüneményét, a bogarak és virágok életét. Ő érzi, hogy az emberek is csak ilyen bogarai és virágai az Istennek, aki előtt nincsen nagyság és csekélység, aki ott munkál a fűben, fában, bibliában és darwini teóriában egyaránt. Gárdonyi Géza alázatos lélek, mert büszke lélek: érzi a nagy mindenség harmóniáját és a tülekedő törtetőkkal szemben a maga emberméltóságát.

IV

Azonban inkább a kicsinyekben nagy. Az idill mestere, prózában és versben. A történelem levegője valahogy megárt neki, különösen a regényben. (A távolságok hűvös pátosza, hiába, nem az övé.) Realizmus, amely erős és gyökeres, ámde sokszor túlságosan is aprólékos, néha kicsinyes, szintén arra utalja, hogy a magában és másokban meglátott élet - bár szűkkörű, de mély húrú - írója legyen. A magyar föld és nép rajzában csak kettő versenyezhet vele: Arany és Tömörkény. Gárdonyi a kettő között áll, nem olyan egyetemes, mint Arany és nem olyan specialista sem, mint Tömörkény. Szereti és érti a parasztot, a földműves szegénység népét, nem olyan távolságból, mint később Arany és nem olyan közelségből, mint Tömörkény, és éppen ezért és így lehetett, ilyen szerencsés distanciák következtében, hogy az igazi magyar népszínművet, egyúttal a legjobb magyar drámát, Gárdonyi írta meg. A bor egy nagy tehetség és egy szerencsés véletlen csodálatosan összhangzatos találkozása. Ez a találkozás azóta sem sikerült, sem Gárdonyinak, sem másoknak ezen a téren. Gárdonyinak a legkevésbé...

V

Egy nagy érdekessége van mégis Gárdonyi műveinek az irodalmi lélekbúvár szempontjából, és pedig a vidékiessége. Fővárosi íróink nagy része mintegy exotikumot látja a vidéki ember életét, például Bródy Sándor vagy Bíró Lajos. Gárdonyi ezzel szemben a nagyváros világát és emberét nézi idegen szemmel, szinte ellenségesen. Gárdonyi erősen erkölcsi lény, mélyen vallásos lélek és határozottan misztikus hajlandóságú. De erkölce a régi, polgári pilléreken épült, semmi sincsen benne az új törvények megérzéséből, az új morál megsejtéséből. Magyarságában nincs semmi forradalmi, semmi petőfies vagy adys viszont ez a magyarság nem a felszín és a szólam magyarsága, hanem a régi és biztos kultúráé, őszinte és belső átélés eredménye. A turáni fajmagyarság vakbuzgói észbe vehetnék végre, hogy íme az új magyar irodalomnak két olyan elsőrendű képviselője, tiszta népi szellemben művelője, mint Gárdonyi és Tömörkény, nem vindikálják maguknak a turáni eredetet. Gárdonyi nyelve külön tanulmányt érdemel, annyira gyökeres és ízes, gyakran szándékosan magyaros eredeti, egyéni fordulatokban gazdag. De ez nem modor, mint például Szomoryé vagy Krúdyé, Gárdonyi stílusa önkénytelen kifejezése egy egészen sajátos és elkülönülő lelki alkatnak.

VI

Kosztolányi annak idején finom ösztönrel kimutatta, hogy a modern impresszionista magyar líra egyik öntudatlan úttörője éppen Gárdonyi volt, néhány gyöngyözően friss és kedvesen szeszélyes versével. A modern realista elbeszélés terén ugyanilyen érdem jár neki. Móricz Zsigmondok útjának is egyengetője volt, bár akaratlanul, falusi történeteivel és históriai

regénykísérleteivel. Gyermekkori emlékei szintén e lapra tartoznak gazdag és mélyreható emberi dokumentumaikkal!

Gárdonyit, az embert, csak írásaiból ismerem és szeretem. Gondolom, nem túlságosan közlékeny és nemigen barátkozó az életben. Bizonyosan elvonult és magányos férfiú, aki megválogatja társaságát emberekben és olvasmányokban, már természetesen a maga hajlandósága és ízlése szerint. Én még nem olvastam soha egyetlen nyilatkozatát sem, amelyben véleményt mondott volna vele együtt írogató és tőle távol éldegélő kortársairól. Arról se igen beszél, hogy mit tart a mai világi változásokról. Szociális elveit nem ismerem, bár sejtem. Azt hiszem, hogy sok minden elválaszt tőle bennünket, akik akarva, akaratlan, egy újabb időnek harcosabb gyermekei vagyunk. De életének *karmája*: irodalmi műve, a maga lényegében, a tisztelet és szeretet érzését ébreszti iránta. Néhány dolga el nem múlik, amíg magyarság lesz és költészet a földön és éppen az új küzdelmek új világában sokszor és nagy szükség lesz arra a harmóniára, derűre és egészségre, arra a csöndre és bölcsességre, amely Gárdonyi idilli írásaiban él és uralkodik. Valaki szól ezekből hozzánk, emberek, magyarok, aki e föld lelkéből lelkezett, valaki, aki az élet sok gonoszsága és ostobasága elől a jóság s okosság pipatóriumába és méhesébe menekült és amíg szavát hallatja, valahogy magunk is szelíd és boldog méhzümmögést hallunk, tücsökciripelést és falusi alkonyati hegedűt... Mi tudjuk, hogy a falu sem az az idilli és a történelem sem az a glóriás, ahogyan sokan gondolják még mindig, de a költő éppen az a varázsló, aki aranyat vesz fel a porból és szépséget bűvöl az igazságból. Gárdonyi ilyen varázsló. Csöndes, nyugodt, bölcs és boldog sámánja a modern magyar irodalomnak.

Magyar Jövendő, 1922. május-június.

CSEVEGÉS

Petőfiről

A budapesti Múcsarnok jubiláris tárlatán a mai magyar képzőművészet jelentőségét akarja ország-világ szeme láttára bemutatni és ezen a tárlaton, ahol seregestül fölvonulnak és falra másznak a Kézdi Kovács László által megszentelt tisztas hagyomány összes aprószentjei, hiányzanak, vagy hogy illőbb kifejezést használjunk, a távollétükkel tündökölnék Rippl Rónai József, Vaszary János, Réti István, Iványi Grünwald Béla, Fényes Adolf és Csók István és még jó egynéhányan, hogy a legújabb képzőművészeti irányzatok egypár európai nevű és értékű képviselőiről ne is beszéljek. Még azt sem lehetne mondani jó lélekkel, hogy talán a legeslegújabb fajvédelmi szempont jelentkezik ebben a csodálatos és csak nálunk lehetséges kontraszelekcióban, mert hiszen Rippl Rónai, Csók István és Vaszary János meg még néhány jeles és érdemes társuknak faji jellege is teljességgel rendben van, ellene még a mostani nemzeti és keresztény fajvédelemnek olyan kiváló és buzgó harcosa, mint Wolff Károly sem tehetne kifogást; nem, itt egészen egyszerűen csak arról van szó, hogy a fák ne nőjenek az égig, és Rippl Rónai József meg Vaszary János zsenije ne árnyékolja be a kis senkik színtelen, fénytelen és ízetlen művészetét.

A múltkor a Kisfaludy-Társaság „költőt” választott és hosszas keresgélés és alapos mindent meggondolás és megfontolás után abban állapodott meg, hogy Lőrinczy György és legifjabb, vagy, nem tudom én, legeslegifjabb Szász Béla között fog dönteni, akkor, amikor az ég különös kegyelméből és az egész magyarság nagyszerű szerencséjére olyan igaz és egész poéták állanának e tekintetben rendelkezésére, mint Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, hogy másokról, egy egész seregről megint csak ne szóljunk, akikkel szemben ismét csak nem lehet semmiféle fajvédelmi szempontból vétót kiáltani. Itt újból az a gyászos kontraszelekció működik, amely csodálatos eleven érzékkel védelmezi, ápolja, sőt dédelgeti és ajnározza a szellemi szegénységet, az a kontraszelekció, amelyet méltán *a magyar kultúra turáni átkának* lehetne elnevezni. Még egy nagy, hatalmas és győzelmes országban is káros és veszedelmes volna ez, a mi kis, meggyöngyített és hazánkban pedig egyenesen a harakirivel egyenlő, amelyet a hivatalos ország a hivatásosaival szemben elkövet.

És mialatt az élőket így lassankint vagy elüldözik vagy elnémítják (bár, hála a magyarok Istenének, még mindig akadnak elegenden erősek és jövődőtől vemhesek, akik tovább is rendületlenül kitartanak és dalolnak, mint új velszi bárdok, akiken nem fog az új szellemi zsarnokok tüze), most már lassan a halottakra, vagyis a halhatatlanokra is rá akarják húzni a maguk szűk és kicsinyes kényszerzubonyát, mint azt a Petőfi-centenáriumi némely előkészületei megmutatják. Móra Ferenc a Magyar Jövendőben egy ragyogóan ötletes írásában megjövendölte, hogy a Petőfi-év a hamisítás esztendeje lesz és a hivatalosak, úgy látszik, igyekeznek is beváltani ezt a jóslatot.

Tabut csinálnak Petőfiből, akihez nyúlni nem szabad, csak az ő kesztyűs kezükkel, és azt gondolják, hogyha csak egy éjszakára kivilágítják a Sipőczék és Wolffék Budapestjét, akkor már elég világosságot terjesztenek Petőfi körül. Milyen gyermekes és komolytalan dolgokkal akarják szolgálni és terjeszteni a Petőfi-kultuszt; mi mindenre lesz pénzük, bankettre, cécóra, utca- és házkeresztelőre, díszelőadásra és népiünnepélyre. Még szép, hogy az ökörsütéstől, a lepényevés-versenytől, a zsákbanfutástól és mozsárdurrogatástól ez egyszer eltekintenek és még jó, hogy a Duna jegén nem választják meg a magyar költők királyának a nem is szabad királyválasztó, de egyenesen és mindhalálig híven republikánus Petőfit. Mit ér például az a

sok tízezerkoronás pályázat, amelynek föltételei szerint „népszínmű kívántatik, amelyben Petőfi Sándor szerepel”, hát lehet az ilyesmit csak úgy megrendelni?

Egyetlen méltó módja a Petőfi-kultusz terjesztésének: jó és olcsó kiadásban újra megjelentetni *összes műveit*, hogy a legutolsó kunyhóban és a legelső palotában egyaránt ismét olvashassák, megismerhessék és a szívükre ölelhessék a költőt, aki ma is forradalmat és jövődőt jelent a magyar irodalomban, a magyar életben és még sokáig, nagyon sokáig azt fog jelenteni! Mert, a jelek azt mutatják, mennél többet beszélnek róla újabban, annál kevésbé ismerik és annál jobban félreismerik. A reformáció nagyszerű cselekedete az volt, hogy a bibliát főlsszabadította, egyszerűen odaadta a nép kezébe: itt az írás, olvassátok!

Petőfi ma megint *kezd biblia lenni, de a szó középkori értelmében*. Nem szabad olvasni mindenkinek és magyarázni csak a hivatalosoknak szabad. Magyarán mondva: kasztrálják azt a szellemet, amely műveiben él és amely maga a szabadság, az egyenlőség, a testvériség, az emberi haladás és a legteljesebb demokrácia szelleme. *Még egyszer* és az utolsó órában hangos szóval és bátor szívvel föl kell szólalni, tiltakozni kell ez ellen, és valahogy össze kellene fogniok mindazoknak, akik az igazi Petőfit ismerik és szeretik, hirdetik és követik, hogy egy nagy s termékeny propagandát indítsanak meg *Petőfi érdekében*. A százados évforduló ne múljon el anélkül, hogy a jövőt jelentő új Magyarország szellemi és erkölcsi harcosai föl ne emeljék szavukat, és ne mutassák meg ország-világ előtt, hogy az Apostol költője az egész magyarság apostola, *a választottaké is, és nem csupán a hivatalosaké!*

Szeged, 1922. május 14.

CSEVEGÉS

Pekár Gyuláról

Sine ira et studio szeretném vázlatosan, de jellemzően megrajzolni arcképét valakinek, aki három év óta áll az irodalmi és politikai érdeklődés előterében és éppen most, magas állásából való hirtelen és váratlan eltávozása révén különösképpen aktuális. Csak úgy viharzik magas és széles alakja körül a gúny, a káröröm, a vád és védelem zajongása. Magam nem tartozom azok közé, akik szívesen rúgnak egyet a halott oroszlánon, ebben az esetben egyébként sincsen szó halotról, talán oroszlántól sem. Pekár Gyulára gondolok, aki rendületlenül kitartott kultuszállamtitkári állásában egészen a választásokig és íme, hogy szarvasi bukása után Kecskeméten mégiscsak bejött nagy nehezen, éppen most kellett elhagynia azt a széket, amelyben atléta természetével eddig olyan szilárdan és keményen megült. Nagyon sok harag és keserűség gyűlt föl az évek folyamán Pekár Gyula ellen, részint a politika, részint az irodalom részéről, amelynek ő hosszú idő óta rajongó és nem éppen reménytelen szerelmese. (A szerelemhez is pénz kell, azonkívül, hogy a daliás alak is sokat jelent, és a politika meg az irodalom vannak olyan kényes és igényes dámák, mint az asszonyok.)

Pekár Gyula éppen nem mai gyerek az irodalomban, én még surbankó legényke se voltam, amikor epedő örömmel olvastam szapora és kiadós lovagi románcait, rokokó idilljeit és forradalmi törtékeit meg napóleoni legendáit, amelyekből csak úgy csurgott a szépség, finomság és előkelőség méze, és amelyek tele voltak holdfénnel, gitárpengéssel, csatazajjal és leginkább szerelemmel. Dodó főhadnagy deli alakjára és telivér jukker asszonyaira is jól emlékszem, bár az ő figuráik nagyon közeli és gazdagabb rokonságát nem volt nehéz föltalálni a Gyurkovics fiúkban, lányokban, meg a többi hercegi urakban és hölgyekben. *A fin de siècle* hervatag és álmatag kora volt ez, kissé nagyon is morbid és décadent egy világ, hogy az akkori pekári terminológiával éljek. A Danton későbbi szerzőjét ez időben - ó szép és boldog aranjú napok! - bátran össze lehetett volna tévesztetni egy régi francia márkinéval, aki üres óráiban (mint szép lélekhez illik a szép testben), irodalommal foglalkozott, holott éppen ilyen kedvvel, tehetséggel és eredménnyel művelhetné a nostradamusi astrológiát, a lenôtre-i kertészkedést vagy a rambouillet-i galantériát. Bizony igen kozmopolita, hogy ne mondjam internacionális és meglehetősen dekadens, hogy pláne ne mondjam, destruktív volt ez az irodalmárság, amely a - Szajna partján, a Prado tövében, Ravenna tornyai alatt és még a fjordok ködében is otthonosabban és nagyobb biztonságban érezte magát, mint esetleg a Duna-Tisza közében. Tessék csak újra elolvasni, ha nem olvasták volna Pekár Gyula műveit költői pályája első évtizedében, és akkor végképpen kiderül, hogy az átkos nyugatos és holnapos szellemnek ő volt egyik első pionírja e hazában, ha nem is a legkülönb és nem is a legmagyarabb. (Mert az a különös, és az a bökkenő itt, hogy Ady Endre a Szajna partján is magyar istenszapot érez és Babits Mihály, ha szent Ágostonról ír, akkor is hazai gyökerekbe kapaszkodik.)

Hogy történt, mint történt Pekár Gyula saulusi modernségből paulusi magyarságba fordulása, nem tudni bizonyosan, de annyi szent, hogy ez a nagy szál ember terjedelmes testéhez hasonlóan hatalmas lelkesedéssel és buzgósággal csinál meg mindent, amit eltökél. Anatole France és a többi jeles, sőt világhíres franciák szalonjaiban éppen olyan áhítatos és elragadtatott lélekkel forgolódott, mint később Héjjas Iván és a többi derék tiszta-dunaközi kisgazdák udvarházaiban és a miskolci Avas pincéiben. Most a magyar faj és föld szerelme az ihletője, a keresztény és nemzeti irány a vezérlő csillaga, mint ahogy annak idején, a század fordulóján a

hitetlen és szellemes gall génusz volt termékenyítője és ideálja. (Az ideálok tudvalevőleg változhatnak, fő, hogy a szerelem, a grande passion állandó legyen!)

Sok ellensége és sok hízelgője volt és van még mindig Pekár Gyulának, de azt senki el nem vitathatja tőle, hogy szereti a szépet, hogy pompás élvezője az élet és művészet ritka adományainak, amelyekkel az istenek kevés halandónak kedveskednek, és mostanában kiváltképpen fukar kezekkel mérnek ezen a földön. A magyar kultúrát legjobb meggyőződése szerint és minden erejével igyekezett szolgálni Pekár, és arról ő igazán nem tehet, hogy Petőfinek egészen más politikai és emberi, meg költői eszményképei voltak, mint Pekárnak. Attól még Petőfi igen hatalmas és diadalmas génusz maradhat, és Pekár is tovább szolgálhatja, a maga módján, a maga képességeivel a hazai művelődés mindennél szentebb és ma különösen mindennél fontosabb ügyét.

Termékeny és gondolatébresztő magányosságában most bizonyosan végiggondol eddigi munkáján és eredményein, és valószínűleg ő is be fogja látni, hogy kár volt annak idején a Petőfi-Társaságból kitessékelni éppen Babits Mihályt és Móricz Zsigmondot, amikor ma igazán minden teremtett magyar lélekre égető szükség van, kivált az olyan magyar lelkekre, *kikben* - Madáchunk szavai szerint - *erő van és Isten lakik!*

Szeged, 1922. július 2.

CSEVEGÉS

a csevegésről

Igazán nem gondoltam, hogy milyen nagy fába vágtam a fejszemet, amikor ezeket a csevegéseket elkezdtem írni. Az az újság, amelyikbe az elsőket szántam, már meg is szűnt (gyöngéd tapintattal azt mondja róla a mai kiadója, hogy szünetel, mint ahogy a kedves halottról azt írják a gyászjelentésben, hogy megboldogult, elszenderült az Úrban, vagy lelkét visszaadta Teremtőjének), de a csevegések túléltek őt, sőt túléltek egy másik újságot is, amelyik különben azóta föltámadott. A pokol útja is jó szándékkal van kikövezve, és én se gondoltam, hogy jöhet idő, amelyben elmegy az embernek a kedve a csevegéstől. (Hát ha Kemény Zsigmond regényt írt a Zord időről a múltban, bezzeg írhatna most tragédiát is róla és akkor csakugyan ő lenne a legnagyobb magyar tragikus, mint ahogy ez az idő is az, amelyben élünk.) Egészen bizonyos, hogy például a Grève téren, a Guillotin doktor elmés és metsző találmányának árnyékában a legszellemesebb márkinak és a legötletesebb abbénak se igen volt valami nagy kedve a csevegéshez, amelynek legnagyobb mestere éppen az a Voltaire-nek nevezett François Arouet volt, aki többek között a világtörténelem legvéresebb iróniáját, a nagy Forradalmat is kieszelte. (Már megcsinálni nem tudhatta, mert előbb elment békével az öskert csöndes és nyugodalmas fái alá, többi destruktív társaival egyetemben, akik még a gyepes hant alatt is segítettek a harmadik rendnek, a polgárságnak, hogy kivívja emberi jogait és szabadságát, és visszaélhessen velük.)

De ha már éppen benne vagyok a csevegésben, mint Pilátus a krédóban, hadd mondjam el, hogy ez a műfaj nem is olyan utolsó, és hogy egy nagy előnye van minden más felett: az ember egészen jól elhallgathatja benne azokat a gondolatokat, amelyek bántják és háborgatják, egészen szépen visszatárhathatja benne a könnyeit és jajkiáltásait és arról beszélhet, amiről Bodóné önagysága szokott, amikor a bor árát kérdezik. A legelső és legkülönb magyar csevegő, zágoni Mikes Kelemen például ezzel a műfajjal üzte el unalmát és bánatát a Marmara-tenger partján, és többek között így hagyta az utókorra Iréne görög leányzó és a káromkodva imádkozó szent remete históriáit, amelyekből Bolyai Farkas és Kisfaludy Károly meg Vörösmarty Mihály igen jeles költői műveket alkottak.

Az élő magyarok közül (Isten éltesse sokáig) annak idején Keszler József állott a legszellemesebb csevegő hírében. Úgy látszik, alaposan kicsevegte magát világeletében, mert most ugyancsak alaposan hallgat, szinte azt mondhatnám, hogy hallgatása beszédesebb, mint némely szellem nélkül kiabálónak a lármázása. Mikor én Keszler Józseffel (akit különben a jó öreg Keszi-nek keresztelt a tisztelők serege) megismerkedtem, nem voltam valami különös véleménnyel róla. Színházi kritikáit olvastam egy újságban, jó hosszú és alapos dolgozatokat, amelyekben töviről-hegyire elmesélte a rengeteget látott és olvasott öreg úr az új francia vagy hazai darab meséjét, gondosan és pontosan kitérve az előzményekre és epizódokra, mint valami hivatalos rendőri jelentésben, igen megdicsérte a színész urakat és hölgyeket, csak éppen azt a csekélységet szokta rendszerint említés nélkül hagyni, hogy az újdonsült darab tulajdonképpen mennyit nyom a latban, hogy mit jelent az irodalom története vagy az esztétikai ítélet szempontjából? Keszler József francia irodalomtörténetet adott elő az egyetemen, jobban mondva bűbájosan csevegett mindenről, ami éppen érdekelte, izgatta, foglalkoztatta és még a francia irodalomtörténetről se feledkezett meg. A Pléiade poétáiról, Monluc generális emlékiratairól, Chamfort aforizmáiról, a szép és fiatal Camille Desmoulins szerelméről, Chateaubriand legitimizmusáról és egyéb roppant érdekes és mulatságos dologról annyit tanultam tőle, amennyit semmiféle akadémiai értekezés és szakszerű kiadvány nem tud és nem is mer adni.

Mikor aztán megkérdeztem egyszer, hogy mi a véleménye egy magyar drámáról, amelyről éppen aznap írt többblabas tárcát a napilapjában, egy kissé hamiskásan mosolygott, megfogta szép francia kecskeszakállát és így felelt: Kedves öcsém, ami a véleményemet illeti, azt hiszem, *egészen világosan és okosan - elhallgattam az utolsó mondatban*. Hát igen, kedves jó öreg Keszi bácsi, fiatalságom egyik megaranyozó mestere, köszönöm a leckét és ma már, mint tetszik látni, magam is elég jól megtanultam.

Hétfői Rendkívüli Újság, 1922. november 13.

A KÖNYVEK ÉS ÉN

I

Ha egy nagyvilági hölgy megírja az emlékezéseit (a nagyvilági hölgyek előbb élnek, hogy azután írni tudjanak, a költőknél ez többnyire fordítva szokott lenni), egészen bizonyos, hogy elsősorban a szerelmeiről számol be, különösen, ha azok a szerelmek számtalanok. Egy jóra-
való író (és én magam is az akarok lenni) megint csak a szerelmeiről tesz vallomásokat, és ezek a szerelmek a könyvek. (Nem csupán szerelmek, de egyúttal barátságok is, mert a jó könyv a legjobb barát, hallgató és beszédes egyszerre és fűzve is éppen olyan tartós és formás, mint a nő, akinek csak kötve hiszünk.) A könyvekkel éppen úgy lehet futó viszonyt kötni, barátságot tartani (amelynek természetesen szerelem a vége), egész életre szóló szerelembe esni, akár a nőkkel. Hatvany Lajosnak van egy elég érdekes munkája: *Én és a könyvek*. Magam, aki nem vagyok báró és szeretem, ha mások szerénynek gondolnak, emlékirataim e fontos fejezetének hadd adjam ezt a címet: *A könyvek és én*. Ha valamivel gögösebb volnék, mint amilyen vagyok, azt is írhatnám: *A könyvek és csekélységem*. Rendszerről szó se lesz ezekben a szerelmi kalandokban és ezeknek a barátságoknak történetében, hiszen rendszer ma már csak az örülségben van, amellyel egymást gyűlölik és magukat pusztítják az emberek és magyarok.

Az első szerelemre nemigen szoktunk pontosan emlékezni. Az első szerelem többnyire nem is az első, csak kinevezzük annak, mint ahogy annak idején az uralkodók kinevezték a valóságos belső titkosokat.

Így vagyok én a legelső olvasmányommal is. A legelső könyveket ugyanis még nem olvastam, csupán csak nézegettem. Az *Ország-Világ*nak régi, a nyolcvanas évek elejéről való évfolyamai voltak ezek, velem egyidősek, mint a szegedi városháza, amelynek kéményein az én születésem esztendejét jelzik az életnagyságú fekete számok. (Valamikor hátulgombolós koromban az öntudatom mélyén büszkén élt az érzés, hogy ez a dátum csakugyan rám vonatkozik, hiszen a Lechner Ödön gyönyörű barokk építménye olyan öregnek látszott akkor, és én olyan fiatal voltam még. Azóta a *városháza* e tekintetben előnyösen megváltozott.) Az *Ország-Világ*ot hosszú téli estéken szépen kiterítettem a tiszta szoba szőnyegére és buzgón lapozgattam végig, én, a kis analfabéta, őszintén sajnáltam, hogy olyan sok a betű benne, és olyan kevés a kép. Az egyik oldalnál azután majdnem katasztrófa történt. Egy nagy, sötét illusztráció foglalta el ezt az egész oldalt, a kép szikrázó szemű vadmacskafejet ábrázolt, amely egy riadt szarvasbogárra meredt. A szarvasbogárnál csak én rémültem meg még jobban, magyarul mondván kitört a frász, elájultam, és attól fogva az *Ország-Világ*nak ez az évfolyama nyomtalanul eltűnt, és csak húsz év múlva láttam újra Máramarosszigeten, ahol a háziasszonyomnak egyik ódon, kedves bútordarabja volt, de akkor is visszajött a régi baj, amikor azt a fatális képet újra megpillantottam. Megvallom, hogy olykor-olykor szédülés környékez, a nagy és mély művészi gyönyörűségtől, ha a Szépművészeti Múzeum régi mestereinek vásznai előtt ácsorgom órák hosszat, a kis és nagy flamandok, a legnagyobb spanyolok és velenceiek remekeinek láttán, de eddig csak az *Ország-Világ* gyarló fametszete hatott rám olyan erővel, hogy elájultam belé, nem mondom éppen, hogy valami különös esztétikai megindulástól.

Az első könyv, amelyet együttöltő helyemben végig is olvastam (ma is kegyelettel tekintek a küszöbre, amelyen ültem) Hoffmann Ferenc nevű német ifjúsági szerző Loangó című elbeszélése volt. Afrikai rabszolgakereskedőkről és szerecsenekről szólt ez a történet, nekem végtelenül tetszett, és Hoffmann Ferencet azonnal udvari írómmá neveztem ki. Az udvarunkon olvastam ugyanis összes műveit, körülbelül százat, amelyek közül egyikkel-másikkal,

felnőtteknek való alakjában is találkoztam később, például a Monte Christóval. (De akkor és úgy, valahogy szebbek voltak.)

Nagyapám műhelyében (ő volt az utolsó remekes magyar gombkötő-mester), kalendáriumokon próbáltam ki az elemi iskolai olvasás-tanítás praktikus eredményét. A petróleumlámpa sárga fényénél (künn decemberi szél hangversenyezett) egy igen rejtelmes olvasmány foglalkoztatott.

II

Messze földről megtért tékozló fiú és egy szegény jó öreg asszony beszélgettek benne, az öreg asszony halálos ágyán feküdt, a fiú ringatta, ringatta az örök álomba, mesélve valami utazásról, amelynek vége odafönn lesz, ahol nincs többé vergődés és szenvedés csak béke, béke, béke. Engem annyira elbűvölt ez a furcsa mese, hogy sokáig vele álmodtam, később se felejtettem el, amikor a valóság már sok, sok mesémet elfújta, és csak azután tudtam meg, hogy amit a kis elemista a nagyapja műhelyében olvasott, az *Aase halála* volt a *Peer Gynt*ből, amelyet bizonyos Ibsen Henrik írt, a modern drámairodalom első nagy skaldja, akinek nevét (bizonyára kíméletből és kötelező diszkrécióból elhallgatta annak az ósdi kalendáriumnak szerkesztője, akinek én ezúton mondok hálás köszönetet, amiért gyermekségem első nagy és egész életre szóló irodalmi szenzációját okozta, ha akaratlanul és ártatlanul is.

Egy másik ilyen korai és tudattalan irodalmi élményemet Kürthy Emil bácsi *Kis Világ* című gyereklapjának köszönhetem. Itt jelent meg az *Elsüllyedt harang, mesedráma jó gyermekeknek*, amelynek manói és koboldjai, valamint Rautendelein, a szőke tündér valósággal elbájolták hajnalodó lelkemet. Később persze kiderült, hogy a mesejátékot Gerhart Hauptmann írta németül és versben, és hogy ez a mű a nagy gyermekek számára is kiválóan alkalmas, kivéve, ha a nagy gyermekek kicsinyes kritikusok. Nem tagadom, sőt büszkén bevallom, hogy az ilyen *malgré lui* klasszikus olvasmányok mellett a ponyvairodalom bőséges termését sem vettem ám meg, sőt fölöttébb kedveltem ez időben. Méhner Vilmos és társai rikító füzetek, amelyekben az orléans-i szűz és a szmolenszki lelenc, a haiti szerezcsenlázadás és a holt kéz, Ubryk Borbála és Báthory Erzsébet viselt dolgai foglaltak helyet, a szunnyadó írókat is fölébresztették bennem. Hiszen, ha jól meggondoljuk, a ponyva tulajdonképpen a világirodalom szemete, amelynek mélyén a legszebb gyémántok és gyöngyök rejtőznek. Minden kor ifjúságának megvan a saját külön olvasmánydivata és ennek is a maga fejlődési periódusai. Ezeken keresztül kell menni, mint a gyermekbetegségeken és mint az iskolákon. Az én időmben volt egy *erkölcsnemesítő* korszak, a már említett és Istenben boldogult Hoffmann Ferencsel és Schmid Kristóffal: (az első az erkölcsöt óránként kávéskanállal adagolta, a másik percenként dézsával öntötte). Őszintén szólva én Hoffmannal tartottam, már csak azért is, mert akkor még szentül hittem, hogy a *Hoffmann meséit* is róla írták és mert, édes Istenem, a Ferenc, bármilyen messze esett is a csodálatos és kísérteties Ernst Theodor Amadeus mestertől, mégiscsak egészségesebb mondatokban beszélt, mint a Kristóf. Az erkölcsnemesítő korszak után (ez a nagy gyermekek világában is így esik néha) következett az indiánus korszak, Cooperrel és Mayne Reid kapitánnyal. Ekkor már szabadúszó voltam, és a Jóska bácsi fürdője csak úgy rengett a szegedi szíu indiánusok csatakiáltásaitól. Karcsú kanoekon repültünk a Tiszán, a túlsó aranypartot is bekalandoztuk, és Malianter Bili kapitány (jelenleg dr. Malina Lajos ügyvéd) vezérletével a csöngőlei pampákon és farmokon is meglehetősen sok skalpot és elnadrágolást szereztünk magunknak. Különösen egy kis pajtásom volt, akivel mindennap a lehetőség szerint valóra váltani igyekeztünk Börharisnya és Tamás úrfi egyesített fejezeteit. Egy nyárvégi reggel lélekvesztőbe szállottunk, hogy Eiffel hídjá tövében megütközzünk egy tiszai (a két kéményt is beleszámítva) háromárbocos

csatahajóval, amely a közeli kikötőbe igyekezett. Bár ne tettük volna, a kaland nagyon is tragikus kimenetelűvé vált szegény pajtásom számára, a lélekvesztő felfordult, és a szőke habok egy óra múlva a szösze halott bajtársat ringatták a Boszorkánysziget felé. Temetésén megjelent az egész indiánus sereg, ő megdicsőülve feküdt ravatalán, csillogó bronzszínű arcán a Nagy Szellem vadászterületére megtért vitéz harcosok békés és boldog nyugalma, de én ettől a naptól fogva a magam részére lezártam az irodalmi indiánus korszakot, békepipáival együtt, amelyeket kis társaim a Boszorkányszigeten *hercegovina* néven szoktak elszívogatni.

III

Sok szépet lehetne beszélni a Verne, a Jókai és a Hugo Victor korszakokról, de hiszen velem együtt bizonyára éppen úgy átélték ezeket kortársaim is, az új nemzedék pedig már jórészen más tejen nevelkedett föl, hogy arról a sárkánytejről ne szóljak, amellyel a háború óta élnek és halnak szegények. Különös, azaz hogy természetes: az iskolai olvasmányok többnyire elriasztó hatással voltak rám. A *Toldit* nem szerettem, Vörösmartyt sokáig nem tartottam nagy költőnek, Goethét majdnem úgy utáltam, mint Petőfi és a pad alatt Ábrányi Emilért lelkesültem. (Úgy van ezzel az ember: a szerelemben is a tiltott gyümölcs édesebb, mint az, amelyet hivatalosan és kötelezően elismernek.) *Habent sua fata libelli* (a könyveknek megvan a maguk végzete), ez a mondás az olvasókra is áll: *habent sua fata lectores*. Az édesapám könyvei közt volt egy: P. Szathmáry Károly: *Az emberi művelődés története*, körülbelül ez volt *alapja* az én úgynevezett általános műveltségemnek. Mellette volt egy másik: Guillemin: *A mágnesség és elektromosság*, nagyalakú díszes munka, csekély fizikai tudásom gyökerei ide nyúlnak vissza, bár az én figyelmemet leginkább egy színpompás képe kötötte le, amely szent Elmo (magyarán szent Illés) tüzeit ábrázolta, amint vihar után lilás fényével ott lebeg a süllyedő hajó árbocai felett, (Erről írtam is vagy két verset, és ezzel körülbelül be is fejeztem fizikai tanulmányaimat.) Édesapám protekciója révén szorgalmasan járogattam a kaszinói könyvtárba, amely sokoldalúan egyesítette magában Dantét és Rocambolét, Tolsztojt és Beniczkyt, Rousseau *Emiljét* és Az okszerű talajművelés kézikönyvét. Tizenhat éves koromban túl voltam (legalább én úgy hittem) a hitetlen Büchneren és Moleschotton csakúgy, mint a hívő Swedenborgon és a Flammarionon.

Ekkor beléptem a váci piarista noviciátusba, és egy esztendeig lelki kúrát tartottam. Csak azt olvashattam, amit a magiszterem engedett, és így jutottam hozzá a katolikus és legitimista Chateaubriand prózai keresztény eposzához, a *Vértanúkhoz*. Egészen elkábultam a szépségeiktől, amelyek csak úgy árasztották az extázis tömjénét, a misztérium mirrháját és az isten kegyelméből való költészet aranyát.

Jó magiszterem azt gondolta, hogy nekem a Szentháromság dicséretét zengő (különben valóban elragadóan szép) himnusz és egyéb istenes részletek tetszenek különösen, én azonban töredelmesen (bár talán nem elég bűnbánóan) meggyóntam lelki atyámnak, hogy - bizonyára a Sátán és más alvilági gonosz lelkek incselkedése az - bizony, mi türés-tagadás, engemet leginkább azok az antik pogány poétákra emlékeztető bukolikus és szerelmi részletek vonzanak és bájolnak el különös módon, amelyekben Chateaubriand elfelejti, hogy a mennyei szűzet választotta múzsájának, és egészen nyíltan és önfeledten Homérosz és Theokritosz kilenc pieri szűzével társalkodik. Jó promagiszterem e tekintetben igen megértő és megbocsátó lélek volt, hiszen virágokkal és gyümölcsökkel ékes íróasztalán Szent Ágoston *De civitate dei*je és aquinói Szent Tamás *Summája* mellett ott pihent Virgilius és Horatius is, és a harmónium fölött átszellemülten orgonáló Szent Cecilia szomszédságában ott tündökölt Tizian *Flórája*, és ez a gyermektegyűl tiszta és bölcsességig emelkedett öreg szerzetes egy este az oratóriumban - miután a napi munka és tanítás egy kissé elnyomta egyébként mindig oly éber figyelmét - a *De*

profundis clamavi ad Te Domine... helyett egészen váratlanul a *Gaudeamus igitur*t intonálta. (A jó Isten, aki a jó szándékot nézi és nem a szavakat, bizonyára megbocsátott neki, hiszen ő tudja, hogy néha még a klasszikus Homérosz is dormitat, nem csupán egy modern promagiszter.)

Ám gyerünk csak reggel beljebb a könyvek erdejébe, hiszen úgy is eltévedtünk már ebben a világraszóló rengetegben. Az ember kezdetben szerelemből olvas, később - kivált ha író, bár hiszen nem minden író ember - inkább érdekből. *Olvasni kell, hogy írni tudjunk* - ezt Anatole France nyíltan bevallja -, a tudós kompilátorok pedig titokban megcselekszik. A magunk kárán tanulunk, az olvasás dolgában ugyancsak. Ha a nemesség kötelez, a műveltség szintén. Művelt ember például olvashatja Courts Mahlert vagy Drasche Lázárt, de nem vallja be, ellenben bevallhatja Rabindranat Tagorét, ellenben nem olvassa. Én őszinte leszek és nem tagadom: a divatos nagyságok olvasásával nem nagyon szoktam sietni.

IV

Szép csöndesen és kényelmesen megvárom, amíg nem lesznek többé divatosak, ha még mindig nagyságok maradnak, hát akkor, ha kedves klasszikusaim megengedik, magam is megkóstolom őket. A közelmúlt kikiáltott világhírességei közül például H. H. Ewers, Meyrink, Kellermann, Aage Madelung urakkal és sok más háborús és kísérletes társukkal elfelejtettem közelebbi ismeretséget kötni, és azt hiszem, hogy most már ezután is lemondok a társaságukról. Úgy vélem, hogy éppen eleget találkozom velük ott, ahol az ilyen találkozás semmire sem kötelez: a moziban. Szegény Stendhalnak egy félszázadig kellett várnia, amíg végre olvasni kezdték, boldog Meyrink és társai, ők a papirosról egyenesen a lepedőre kerültek.

Vannak azután írók, akik egy egész életre szólnak. Ezek Mereskovszkij találó szavai szerint *az örök útítársak*. Mindnyájunknak más és más az ilyen társa, kinek-kinek egyéni hajlandósága, műveltségi iránya, titokzatos vagy nyilvánvaló vonzódásai szerint. Minden művelt embernek - és az írórt miért ne számítanám a művelt emberek közé - megvan a maga tíz könyve, amelyet egy özönvíz alkalmából kimentene és magával vinne a veszendő kultúra bárkájába. (Ez a tíz könyv lehet éppen száz is.)

Mi ugyan már egy özönvizet megértünk, és nem lehetetlen, hogy a negyvennapos eső még el fog takarni egy-két Ararátot. Ha engem hirtelen megkérdeznének, hogy melyik az a tíz könyv, hát meglehetősen zavarba jönnék. Mi tagadás, százat csakugyan könnyebben föl tudnék sorolni. Különbö is, az ilyen dologban nehéz az őszinteség, viszont banálissá se szívesen válik az ember. Nézzünk csak körül hirtelen a könyvtárunkban és a lelkünkben. (Sajnos, a lelkünk még mindig gazdagabb, mint a könyvtárunk, az enyém például jó ideje inkább csak íróársaim tiszteletpéldányaival gyarapodik.)

A *bibliát* elsősorban és mindenestre választanám. *Petőfit* szintén. *Adyt* hasonlóképpen. A többiekkel úgy vagyok, mint Pókainé a két fiával. De nem, Pókainé azt kérdezte: melyiket szeretem, melyiket szeretem: én csak azon tűnődöm, hogy melyiket szeretem *jobban!* Megvallom - és úgy hiszem, ebben egyetértenek velem - nem mindig a legnagyobb remekek tetszenek leginkább. Valahogy úgy vagyok ezzel, mint a divatosokkal: a *patinások* se mindig imponálnak. Nem bánom, ha Csengery János megkövez is érte, és nem bánom, ha Titán Laci megcsókol: Shakespeare-t csak részleteiben szeretem egészen és igazán, nem annyira azt, ami dráma, hanem ami *lira* benne, ami vallomás, ami „*menschliches, allzu menschliches*”: Lear királyt a viharban, Hamletet a koponyával, Falstaffot a Hableány asztalánál, de történeti drámái sokszor elálmosítanak, vígjátékai gyakran elszomorítanak, és ha névszerinti titkos

szavazásra kerülne a sor (hiszen demokratikus világot élünk) én arra a kérdésre, hogy ki a legnagyobb tragikus költő, habozás nélkül a ditmarscheni Hebbelnek adnám az elsőséget.

És ha már benne vagyok az őszinte vallomásban, miért ne mondanám meg nyíltan és kerekén, hogy Lucretiust és Senecát sokkal nagyobb géniusznak tartom, mint az iskolai Horatiust és Ovidiust, hogy Dantet addig nem bírtam *igazán* szeretni, amíg Babits Mihály nem fordította, és a Paradisoval még mindig várnom kell, amíg el nem készül vele teljesen. (Elvégre ha Dante több mint félezer évig tudott várni Babitsra, én is elvárhatok rá karácsonyig.) Volt néhány mélységes élményem könyvek révén, amelyekkel az élet nem igen tudott fölnéni: ilyen volt Dosztojevszkij Raszkolnikovja, Jacobsen Niels Lyhneje, Goncsarov Oblomovja, Maupassant Horlája, Andrejev Leonid több elbeszélése, Wilde néhány meséje, a magyarok közül Petőfi Apostola, Kemény Zsigmond Két boldogja, Gárdonyi és Tömörkény egypár igénytelennek látszó kis remeke, de talán mégis egy irodalmi élményem az, amelyikre legerősebben emlékezem úgy, mintha nem is olvastam volna, hanem *éltem*. Az orosz Csehov egy novellájára gondolok, *A Hét* egy régi számában került a kezembe, nem volt abban semmi más, csak egy álmos, poros, szürke és unalmas orosz délután egy isten háta mögötti kisváros börtönének udvarán, ahol az örök egy asztal körül ültek, kártyáztak, söröztek. Néha egy légy beleszállt a sörbe, és a rabok rab őrei - mindnyájan az élet foglyai vagyunk életfogytig - közönyös hangon közömbös dolgokról diskuráltak. Ma is úgy látom ezt a délutánt, ezt az unalmat és nyugalmat, azt a legyet a sörben, mint hosszú-hosszú évek előtt, amikor először mutatta meg nekem Anton Csehov, a költő.

Mert van az úgy, hogy a költészet elevenebb és igazabb, mint a valóság, és van az úgy, hogy néha nem tudjuk, álmodtunk-e valamit, vagy éltük? Nekem jőidéig egy dolgot vetettek szememre kritikussaim, hogy nem éltem. Igaz, hogy viszont készségesen elismerték, hogy *ezt* elég szépen megénekeltem. Azóta sok víz lefolyt a Tiszán, és ezt a csorbát is alaposan kiköszörültem. Szeretném én látni azt a magyar lírai költőt, akinek az életrajza változatosabb az enyémenél! Meg is haltam, föl is támadtam jó egynéhányszor, többet igazán nem tehettem a kritikusaim érdekében, mert az már csalás lett volna. De a könyvekhez mindig visszatértem. (A hűséget is akkor becsüljük meg, ha hűtelenek voltunk.) Valamikor úgy vágtam neki a tudományok és művészetek arzenáljainak, mint derék elődöm, boldogtalan boldogult őszám, a manchai lovag a szélalmoknak. Másoknak az esti tánciskolák, a báli éjszakák, az éjjeli zenék az első kedves és soha el nem felejthető ifjúsági emlékeik. Nekem a Somogyi Könyvtár, a Nemzeti Múzeum, az Egyetemi Könyvtár komoly és nyugalmas, csöndes és ünnepélyes olvasótermei. Ha majd végérvényesen elkészülök innen, és annyi szenvedés és szenvedély, annyi kudarc és csalódás, annyi elismerés és *nekrológ* után megállok az örök Bíró előszobájában és ott megkérdezik, hogy mit csináltam fiatalságomban, egy szekérre való olvasójegyet fogok leadni különböző könyvtárakból. És fölmutatok egy elszakadt fekete reverendát, amely a *fratres scholarum piarum* szabójának kezenyomát viseli. Ezekért talán megbocsáttatik nekem ott fönn az a végtelen könnyelműségem, hogy poéta és csak poéta mertem lenni Magyarországon, a huszadik században.

Hétfői Rendkívüli Újság, 1922. november 20., 27., december 4., 11.

JÓZSEF ATTILA VERSEI ELÉ

A legnagyobb készséggel és örömmel vállalkoztam arra, hogy József Attila első verses könyvéhez előszót írjak. Ez a nagyon fiatal és nagyon tehetséges költő a legteljesebb mértékben megérdemli, hogy a figyelem feléje forduljon, hogy igaz szeretettel, és reménységgel fogadja a magyar olvasóközönség, és hogy a kritika se menjen el mellette közömbösen vagy ellenségesen és ne elégedjék meg vele szemben a nyomtatásban megjelenőnek rendesen kijáró vállveregetéssel.

József Attila Isten kegyelméből való költő, ezt meg lehet és meg is kell mondani, és nagy fiatalsága olyan ígéretekkel teljes, amelynek beváltása - és ez nem csak és nem mindig a költőn múlik egészen - őt a jövő magyar poézis legjobbjai és legigazabbjai közé fogja emelni. Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő már eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől és az emberektől, hordozta a kietlen nyomor és elhagyottság keresztjét, árván és nincsetlenül vándorolt és dolgozott és tanult, egyetlen vigasztalása az a jótékony és áldott génusz volt, amely Csokonait és Petőfit - dicsőséges elődeit nyomorban és küldetésben - a cudar és átkozott nélkülözés kőpárnáin és szalmavackán se hagyta cserben. Ma költőnek lenni megint áldozat és mártírium egy kicsit, szegény költőnek lenni - bár ez talán pleonazmus - különösen az. De József Attilának van még egy irigylésre méltó kincse, a költészet adománya mellett - ifjúsága és az a tudat, hogy előtte a végtelen lehetőségek holnapi birodalma. Ám a fiatal palántát szeretni, gondozni és ápolni kell, mert különben nem fog égbe nőni. (Ezt úgy se igen engedik meg nálunk emberek és viszonyok, akár Petőfiről van szó, akár Adyról.)

Nem ismerek bölcsebb és igazabb fajvédelmet, mint a valódi tehetség, az ígéretes fiatalság megbecsülését, pártolását, okos és szerető felemelését. Emberek, magyarok, íme a költő, aki indul, magasba és mélybe: József Attila, szeressétek és fogjátok pártját neki! Ennek a szegény, csonka országnak egyetlen megmaradt és el nem rabolható kincse kultúrája, és ennek a kultúrának reménységei közül való ez a József Attila, akit nem én, de a múzsa avatott pappá a szépség és igazság magyar templomában.

1922. december

CSEVEGÉS

Kelemen Béla könyvéről

Barátaim és ellenségeim (és barátaim ellenségei és ellenségeim barátai) néhány nap óta úton-útfélen azzal hozakodnak elő, hogy olvastam-e már a legújabb szegedi történelmet, amelyben én is benne vagyok, és ha olvastam, hát mit szólok hozzá? Megvallom őszintén, annyi pénzem nincsen és belátható történeti időn belül nem is igen lesz, amennyibe ez a legújabb szegedi történelem kerül, tiszteletpéldányt nemigen remélhetek belőle, és különben is nem érdekel túlságosan az egész. Éppen olyan nyugodtan alszom (vagy virrasztok) tőle, mint amikor még nem jelent meg, és mint amikor még az egyik illusztris szerzője nekem tapsolt, amikor az októberi forradalom évfordulóján beszéltem bizonyos vívmányokról, amelyeket nem volna szép dolog elsikkasztani... Én már csak kivárom, amikor a Somogyi Könyvtárban elfogynak az összes előjegyzettek, mint ahogy kivárom a Pintér Jenő irodalomtörténetének és a Benedek-Wiegler világirodalom-történetének főlzabadulását is, amelyekben szintén *van szerencsém előfordulni*.

Meg azután, én csak talán mégis legjobban tudom, hogy mi mindent is csináltam, vagy hogy mi mindent nem csináltam a történelemben, hát akkor ugyan miért legyek olyan kíváncsi ezekre a dolgokra, mikor különben is a játék még folyik, a történelem még tart, és a hálás utókor ítéletét, amelyre valóban sokkal kíváncsibb volnék, úgyse fogom megtudni soha.

Történelem ide, történelem oda, az ember ebben a zavaros és változatos huszadik században különben is meglehetősen világos és reménytelen fogalmakat kénytelen szerezni magának a történelemről, úgyis mint tudományról, úgyis mint művészetről és úgyis mint tudatlanságról. Könyves Kálmán királyunk alakja éppen úgy a jámbor pilises barátok krónikáiban lett púpossá, sántává és félszeművé, mint ahogy Dózsa György székely nemesből és keresztes vezérből a főúri kastélyok kiszolgáló historikusa faragott embertelen vadállatot, és mint ahogy Martinovics apát és vértanú halálba ment társai hol notórius országrontók, hol glóriás hősök voltak, aszerint, amint a Szent Szövetség vagy szabadságküzdelem volt az uralkodó planéta a viharoktól vemhes magyar égboltozaton.

Görgeyről nem is beszélve (ma már különben is kezdenek nem beszélni Görgeyről, aki, úgy látszik, nem volt se hazaáruló, se szabadsághős, hanem valószínűleg csak jó katona volt és háborúban ez is valami, sőt ez minden, *kivéve, ha a háborút elveszíti*), a negyvennyolcas függetlenségi harc valóságos arzenálját szolgáltatta a legkülönbözőbb vélekedéseknek, fölfogásoknak és megítéléseknek és amit akartok. Már maga a címe hol forradalom, hol szabadságharc lett, hol rebellió, hol revolúció, bár hiszen az is igaz, hogy a benne szereplők egyike-másika csupán a régi alkotmányt akarta megújítani az uralkodóval, míg egyike-másika, például Petőfi Sándor, szó, ami szó és tisztesség ne essék, szólván, bizony, mi tűrés-tagadás - egyszerűen és egyenesen respublikát akart, nem csupán versben, amelyet „*isteni őrülségnek*” is lehet magyarázni császárferenci, vagy császáreleméri elemzéssel, hanem prózában is, ami már a polgári tekintetek előtt is komolyabb valami.

A történelemírásról elmélkedvén, Anatole France többször megemlíti Walter Raleigh esetét, akit tudvalevőleg történelemcsinálás miatt dugtak a Tower börtönébe és aki ott (javíthatatlan ember) tovább írta a históriát, ha már nem csinálhatta. Ez a szerencsétlen férfiú valami jelentéktelen csetepaténak volt szemtanúja, amelyet másnap minden egyes tanú másképpen mesélt el neki és ő is másképpen emlékezett az esetre, mint ahogy a szereplők és szemtanúk elmondották, Erre már Walter Raleigh-ben is fölébredt a történeti kritika és szkepticizmus

szelleme és a „világ közönséges históriáját”, ahogy a mi jó öreg Gárdonyink az Allgemeine Weltgeschichte fordítja, szépen kihajította a rácsos ablakon, mert mit tudunk mi arról, amit nem láttunk, ha arról, amit tulajdon két szemünkkel szemléltünk, sem tudunk semmi bizonyosat. Az új Walter Raleigh-ek szerencsére nem ilyen kritikusak és nem ilyen szkeptikusak.

Ezért van, hogy a mi korszakunknak - a jelek és az előjelek szerint - több lesz a nagy historikusa, mint a történelmi nagysága. Pedig ezekből is elkelne egypár, bár csak egyetlenegy akadna a rengeteg önként jelentkező közül.

Hétfői Rendkívüli Újság, 1922. december 26.

CSEVEGÉS

az öngyilkosságról

A napokban petit betűkkel néhány soros rendőri hírt olvastam egy fővárosi újságban, amely szerint egy szegény, beteg hivatalnoklány az egyik fürdőben a kád vizébe fojtotta magát. Az antik világ történelmében, Plutarchosban és különösen a sztoikus Senecában sok öngyilkosságról olvastam, amelyek az emberi elszántságnak és halálmegvetésnek valóban hősie és megrendítő példáit mutatják. Az a régi római, aki, hogy a rabság nyomorától és unalmától szabaduljon, a börtön félreeső helyén a tisztító vasrúddal torkon szúrta magát, hogy *az élet fogságából a halál szabadságába* jusson, csakugyan volt legalább is olyan vakmerő legény, mint Mucius Scaevola, aki tulajdon kezét tette a tűzbe Porsenna előtt, vagy az a Curtius, aki testét vetette a római szakadékba. De ez a pesti nő azért mégiscsak a legnagyobb rekordot érte el ezen a téren. Micsoda hallatlan életundor kell ahhoz, micsoda hihetetlen halálvágy, hogy egy alacsony és keskeny kád vizébe fojtsa valaki, egy „gyenge” nő, egy mai nő, egy városi nő az életét, eltökélten és önkéntesen, és hozzá eredményesen.

Már Goethe szépen és okosan kimutatta - ő maga is többször gondolt, fiatal korában, a Werther idejében a szándékos halálra -, hogy az öngyilkosságot rendesen mással hajtják végre az emberek. Hogy az öngyilkosság tulajdonképpen a kivégzés egy neme csupán. Hogy az a *más* legtöbbször egy kard, amelybe Brutus beledől, egy pisztoly, amelyet Werther elcsattant, egy szikla, amelyről Sappho lezuhan, egy kígyó, amelyet Cleopatra a keblén melenget, egy üvegecske tartalma, amelyet Ferdinánd kiürít, az nemigen változtat a dolog lényegén. Egyszóval: az öngyilkos rábizza magát egy idegen erőre, hatalomra, egy tőle független gépiességre, amely működik helyette és elvégzi rajta a magáét. Éppen Brutus esetében a dolog egészen szimbolikus: az utolsó római republikánus egy rabszolgának kezébe adta a kardot, amelybe ereszkedett. De a halál előtti agónia minden kínját, a fulladás előtti pillanatok minden rettenetét végig elviselni, kibírni, akarni, holott csak *egy mozdulat* kellene - és ez a mozdulat tőlünk függ -, és akkor megint levegőn volnánk és megmenekülnénk, és lehetne élni tovább: ez a *szörnyű heroizmus* valóban megrendíti a velőt agyunkban, és megdermeszti a vért ereinkben. Ezek után ne mondja senki, hogy az öngyilkosság gyávaság. Az öngyilkosság lehet bűn, lehet ostobaság, ám éppen *az ilyen esetek* a legfőbb bizonyítékai lehetnének az emberi akarat annyiszor magasztalt és olyan ritkán tapasztalt szabadságának.

Én azt hiszem - bocsássanak meg érte a teológia és a jog doktorai, de különösen azok a doktorok, akik az emberi testet és lelket gyógyítják, ha tévednék - hiszen magam csak egyszerű és tudatlan poéta vagyok -, mondom, én azt hiszem, hogy az öngyilkosság éppen úgy *betegség*, akár a bárányhimlő vagy az ütőérelmeszesedés. Az a hírlapi frázis, amely Széchenyi István esetében például nemzeti kegyeletet is takart, hogy az öngyilkos pillanatnyi elmezavarásban követte el tettét, körülbelül fedi a valóságot, hogy úgy mondjam: az igazságot népiesen mondja meg. Az öngyilkosság betegség, és pedig nem is olyan sokszor halálos, mint teszem azt, a tüdőgyulladás. A legtöbb öngyilkos megretten az utolsó autonóm gesztus előtt, és rendszerint - tudatalatti erők intésének engedelmességgel, félrerántja a ravaszt, kevesebbet adagol a méregből, olyan zsineget használ, amely nem bír meg egy embert (nem is csoda, hiszen az magának is elég nagy teher), egyszóval az öngyilkosok jelentékeny százaléka csakugyan gyávanak bizonyul, ami legtöbbször így is van rendjén, mert hiszen számtalan példa bizonyosság reá, hogy ezek még egészen szépen élnek tovább, *megtanulnak élni*, mint ahogy Mecsnikov nagyon meggyőző példákkal igazolja, hogy fiatalok pesszimistákból, melankoli-

kusokból, emberkerülőkből és halálkeresőkből gyakorta lesznek optimista, humorista, humanista és életszerető öregek.

A halállal a fiatalság szeret kacérkodni, az öregség legfőljebb ha megbékél vele. A humor a legdrágább, mert legnagyobb áron, egy élet szenvedése és lemondása árán szerzett adomány, leginkább a hajlott kor sajátja. Igaz, hogy Petőfinek már huszonöt éves korában pompás humora volt, de hiszen ő huszonöt év alatt többet szenvedett és tapasztalt, mint egy államtitkár száz év alatt. Az olvasó nyilván láthatja, hogy ez a kis elmélkedés a világért se akart az öngyilkosság mentsége, vagy éppen apológiája lenni.

Éppen e sorok írója az, aki nem is egy halált halt már életében, és megtanulta - a maga kárán - *szeretni az életet*. Szeretni minden gyötrelme ellenére, a nagyszerű schilleri mondás szerint: *Das Leben ist doch so schön!* Bizony szép, mégis csak szép, hiába akarják elrútítani és elrontani, tönkretenni és megsemmisíteni azok, akik ma a szegény, szerencsétlen Emberiség sorsát gonoszul és ostobán intézik!

Hétfői Rendkívüli Újság, 1923. május 14.

CSEVEGÉS

Költők Tápén

Piros pünkösdi hétfőjén, magyar költők és más kasza-kapakerülők cigány karavánja, holmi rousseau-i honvágytól ösztönözve, kísértáltunk a világ közepére, a faluba, amely ősi nyugalomban és csöndjében ott nyújtózkodik az álmodó nagy magyar víz partján, hunokat és avarokat, tatárt és törököt, háborút és forradalmat szép csöndesen túlélve, mint ahogy a komondor lerázza a bundájáról a vizet és hever tovább a nyári napsütésben. Én már jó ideje elkerültem, nem volt szívem hozzá, hogy nagyon kedves és nagyon fájdalmas emlékeimet fölidézzem, amelyek dallá váltak, édesbús monoton magyar muzsikává a lelkem mélyén.

A festő halála óta nemigen láttam a falut, a legbájosabb magyar regények egyikének azért is külön hálával tartozom, hogy legalább gondolatban - a realitás fájó érintése nélkül - elvitt megint a házikók és emberkéek közé, ahol annyi boldog órák pergett le a múlandóság homokján, és ahol egy szörnyű óra örökre elvitt közülünk valakit, aki velem együtt szerelmese volt a napsütésnek, a füzeseknek, a nagy vízeceknek és a kis templomnak, amelynek gólyafészkes öreg tornyában úgy szól a harang, mint a jó pásztor kolompja, olyan elmélázón és olyan barátságosan.

A falu ma is a régi, és - úgy érzi benne az ember - száz esztendő múlva is olyan lesz, mint száz esztendőnek előtte. A nepomuki szent János a tavalyi virágokkal a dereka körül, fekete-fehéren integet feléd az esőverte baldachin alól, a csehek hitvallója egészen megmagyarosodott erre felé, pedig a régi nemzetiségi politika az ő személyével bizonyosan nem sokat foglalkozott. A kis kocsmában a templom mellett - másnapos öreg korhelyek üdögélnek a kettő deci siller mellett a lócán. A májusi napfény beragyogja a poharakat, a két öreg szívében lassú csárdást muzsikál az újbó, olyan jók most, olyan adakozó tekintetűek, olyan békeségesek és alázatosak, amilyenek csak azok lehetnek, akiket otthon a cirosöprűvel vár az asszony és a gyerekük minden félórán megjelenik a küszöbön, hogy az újabb fejleményekről értesüljön és jelentést vigyen. Nini, a mestergerenda alatt búbos kemence is terpeszkedik, egy régi versem minden külső és belső kelléke megvan, és Babits Mihály felesége - aki a finom és mély húrú lírát egy időre fölcserélte a Kodakkal - már szépen be is állította a képet, két apró fehércelest a nyakamba akasztott, egy pohár jó bort a kezembe és már kész is a fölvetel. A két pöttöm leányzó mindjárt szeretné látni a képet, ők ugyan nem várnak csütörtökig, amikor bejönnek a városba és amikor megtudják, hogy ahhoz idő kell, amíg a valóságból ábrázolás lesz, csalódva távoznak az ivóból.

A templomban, az oltár háta mögött az árpádkori szentelés halovány bíbor nyomai még ott tarkállanak a falon, de a sekrestyében már nem találok azoknak névsorát, akik törvénytelen közösségben élnek. Ki tudja, mi történt itt azóta, vagy a falu lett prűdebb, vagy a népek erkölce lett szűzebb, ami hiszen nem is volna csoda, hiszen olyan kurzusban élünk, amelyik nem győz és nem szűnik meg a morált prédikálni (ha nem is éppen gyakorolni) éjt-napon. Künn a templomkertben valósággal nyilaz a nap, az öreg bodzafa alatt jólesik egy kis pihenés, elheverés. Vörös cingulusos papi férfiú halad el mellettünk, egy kis surbankó legénykét megkérdezek, hogy kicsoda. A kölyök, miközben vígan hessegeti az öklömmi csibéket, amelyek a kosárba zárt kotlóst akarják mindenáron szabadon üdvözölni, amúgy félvállról felel:

- Az öspörös!

Ahogy megyünk az országúton, a tápai Krisztus előtt, a nagy nyárfák felé, amelyek e tájak örök melankóliáját hárfázzák a szélben, szép, bodros szélű felhők kerekednek a látóhatáron, ahol a szélmalom vitorláján és egy kútágason kívül semmi sem zavarja a végtelenséget.

- Milyen szép felhők, milyen szelídek és barátságosak! A pesti felhők milyen mások! - mondja az egyik fővárosi költő a másiknak.

- Ezek Nyilasy-felhők! - véli a másik.

- Azok ott Heller-felhők! - feleli valaki.

És a májusi délből, a pünkösdi ragyogásban, az ünnepi csöndben és nyugalomban a Nyilasy-felhők és a Heller-felhők boldogan és álmatagon ott úsztak egymás mellett a nagy kék tavon, mint „hattyúi az égnek”.

Hétfői Rendkívüli Újság, 1923. május 28.

RIEDL FRIGYES

Valahányszor elmegyek a szegedi egyetem előtt - pedig minden áldott nap elmegyek előtte -, eszembe jut életem négy esztendeje, amelyet egészen a tudományoknak és művészeteknek áldoztam, amikor fiatal, szegény és boldog és büszke filozoptere voltam a budapesti egyetemenek. Négy gazdag és mozgalmas esztendő, döntő jelentőségű élményekkel, nagy mesterek hatásával, kiváló társak együttindulásával: vajon a mai egyetemi ifjúságnak is lesznek-e ilyen élményei, ilyen mesterei és ilyen kortársai? Nekem jutott mindezekből egy egész hosszú életre való. Még ma is különös melegséget érzek a szívem táján, ha fölbukkannak emlékezetemben, „lelkem szemében”, mint Hamlet mondja, a Négyesy-stílgyakorlatok hallgatói. Ezeken a pénteki órákon, amelyeken verseket és prózát olvastak föl a „nyelvészek”, született meg az új magyar irodalom. Hiszen a fölolvások és bírálók sorában ott voltak: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Oláh Gábor, Balázs Béla, Benedek Marcell, Lehel István, hogy csak egypárat említsek, és engem ért az a megtisztelő véletlen, hogy éppen ezekben az években titkárja voltam a derék és lelkes Négyesy professzornak. De ránk, akkori fiatalokra, akár a tudomány, akár az irodalom ösvényén indultunk el, a legmélyebb és legmaradandóbb hatást tanáraink közül mégis egy csodálatos férfi tette, akit Riedl Frigyesnek hívtak és akinek arcát, alakját és modorát szeretném újra földézni, mint az ezeregyjéj bűvös palackjában a szellemet.

Mikor Riedl Frigyes az előadóterembe lépett, hirtelen elektromos áram futott végig rajtunk, érezni kellett egy rendkívüli ember jelenlétét. Ember volt elsősorban, amit némely híres tanárunkról kevésbé mondhattunk el. Mert volt közöttük olyan, aki mindig szónokolt, akár az esztétikai küszöbről beszélt, akár Arany János kisebb epikai költeményeiről, és volt olyan is közöttük, aki olyan mereven és magasan ült és untatott a katedrán, mint a dalai láma. Riedl Frigyes a tudásán és tehetségén kívül - egészen különösen dús és mély tudása és rendkívüli tehetsége volt - az idegeit is elhozta az előadóterembe, a mozgékonyágát, a kíváncsiságát, a játékos ösztönét, a különködését és a szeretetreméltóságát. A szívét és elméjét tette ki mintegy az asztalra, amely mellett úgy foglalt helyet, mint középpontja egy társaságnak, amely szereti őt, szereti egymást és szereti a tudást és műveltséget. Szinte családias melegség áradt belőle, pedig tulajdonképpen nemigen ismerte hallgatóságát, a nagyon finom- és mélyérzésű és ideges emberek ösztönös zárkózottságával, sőt bizalmatlanságával közeledett egyesekhez, de így, bizonyos jótékony távolságból, amelyet soha nem éreztetett, csak tudásával, a bizalmas közlés otthonosságával beszélt apró, intim tényekről és nagy, egyetemes igazságokról. Különösen sok női hallgatója volt neki, az agglegénynek, aki egy nőt ismert és szeretett igazán: az édesanyját, és aki a nőkről a leglojálisabb udvariasság és a legfinomabb malícia hangján nyilatkozott. Beöthy Zsolt úgy trónolt tanári szobájában a hölgyek fölött, mint egy keleti nagyúr, Heinrich Gusztáv úgy viccelt velük, mint egy öreg bonviván, Bodnár Zsigmond olyan goromba volt hozzájuk, mint egy tatár kán, Széchy Károly olyan gáláns, mint egy gárdista, Riedl Frigyes volt a trubadúr, aki a mennyei és földi Minnét összhangba hozta.

Előadásaiban egészen sajátos erejű drámaiság volt. Állandóan kérdéseket adott föl magának, amelyekre válaszolnia kellett. Hangja melegen vibrált, néha elcsuklott, néha megremegett, fátyolos lett a megindultágtól. Maeterlinck mondja valahol, hogy a dolgokat a szeretet teszi értékessé, amellyel hozzájuk ragaszkodunk. Riedl ennek a szeretetnek embere volt a tudományban. Szerette az apró, furcsa, jellemző tényeket. Szeretett mozaikokból építeni. Szeretett elcsodálkozni az embereken és műveiken. *Omnia admirari*: ezt hirdette és ezt gyakorolta Horatiussal szemben. De azért szkeptikus volt, vagy talán éppen ezért volt szkeptikus. Mikor egy szemináriumi órán Vörösmartynak egyik addig kevésbé ismert és kevésbé megbecsült

verséről volt szó, amelyet nem egészen értettünk, kijelentette, hogy ezt Gyulai Pál nagyszerűnek találja.

- Én nem mondom, hogy nem nagyszerű, de nem értem egészen. Gyulai sem értette és nagyszerűnek találta. Majd ha megértjük, valószínűleg mi is annak fogjuk találni!

Ez volt az ő kritikája és iróniája. Ennek a versnek elemzésénél történt, hogy egy rajongó filozófusjelölt Komjáthy Jenő egyik költeményére hivatkozott. Riedl megállt előtte, karbatette kezeit, megcsóválta fejét és hirtelen ezt kérdezte: „Ön talán anarkista?” Többször megesett, hogy jutalmat tűzött ki egy-egy homályos verssor megfejtésére. Ez az ő nemes sportja, az ő filológus társasjátéka volt. Ha avatatlan kíváncsiság vagy stréberség zavarta, ilyenkor reménytelenül nézett szét és egy alkalommal egy ilyen oktondinak megfogta nyakkendőjét, erősen és fájdalmasan a szemébe nézett és csak ennyit válaszolt: „Nagyon csinos nyakkendő, igen delikát színek!”

Egy ember volt, akiről ritkán beszélt, akinek a nevét sem igen ejtette ki előadásaiban, de akivel állandóan és bensőségesen foglalkozott, akinek sötéten ragyogó szelleme ott lebegett mindig körülötte: Péterfy Jenő. Egyszer, az ókori dráma alkalmából elmondotta, hogy a taorminai antik színházban, az Isten szabad ege alatt „ez a férfiú” mint szavalta el neki Sophokles márványszépségű görög verseit. (Sophokles anyanyelvén természetesen, hiszen Péterfy Jenő negyven és egynéhány éves korában kitűnően megtanult újra görögül, hogy Platont fordíthassa.) Riedl arca valósággal átszellemült, a hangja sírt az emlék melegétől, a csengetés szinte fölrázta és fölébresztette. Este hat óra volt, a hosszú, homályos folyosón gyéren pislogott a gázlámpa, és amint az ő imbolygó, tétova lépéseivel végigment, nagy árnyéka a padlón hosszan és rejtelmesen húzódott utána, mint egy halott árnyéka, egy halott baráté, amelytől nem tud és nem akar szabadulni többé.

Szeged, 1923. december 25.

ADY ÉS A HOLNAP

Harcokat énekelek... De elmúlt harcokat, melyek ma már a történelemhez tartoznak, a magyar költészet egyik leggazdagabb korának történetéhez, hiszen Ady Endréről van szó és élete egyik legérdekesebb fejezetéről, amelyről eddig kevés, és különösen kevés elfogulatlan és méltányos szó esett: *A Holnap* születéséről, küzdelmeiről, győzelmeiről és elmúlásáról. Ady életének egy része, költői pályájának egy állomása *A Holnap*, és én, aki *A Holnap* bölcsőjét rengettem, a harcokat álltam és végig kitartottam: talán nem vagyok alkalmatlan és méltatlan arra, hogy most a történetét megírjam. Lehetőség szerint Adyról beszélek és Ady viszonyáról *A Holnap*hoz, hiszen ez a fő és ez az érdekes, lehetőség szerint tárgyilagos maradok, amennyire ez a lírikustól telik, és lehetőség szerint csak azt írom meg, amit mások így, vagy ennyire nem mondtak még el. Inkább krónika ez, mint história, hiszen emlékeimről írok és szeretteimről, akik közül egy már halhatatlan és néhányan még élnek.

A *Holnap* úgy kezdődött, hogy 1908 tavaszán néhány új magyar költő és író találkozott Nagyváradon, és elhatározták, hogy közösen könyvet adnak ki. Dutka Ákos már Adyval együtt volt újságíró Váradon, a fiatal Ernőd Tamás akkor rázta le az iskola porát, én pedig az év elején kerültem világi helyettes tanárnak a premontrei főgimnáziumhoz. Ebben az időben sokszor szó esett a vidéki sajtóban a *magyar irodalom decentralizációjáról*, és a körösparti Párizs - ahogy akkor Váradot elnevezték - mindenképpen a legalkalmasabbnak látszott erre a feladatra. A vér városa - ahogy Ady hívta - a modern kultúra legszínesebb és lehangosabb fészke volt ekkor a vidéken, hiszen Ady Endre, Krúdy Gyula, Bíró Lajos és Nagy Endre is innen repültek Budapestre. Így történt, hogy a kávéházi beszélgetések során elhatároztuk egy antológia kiadását. Kik szerepeljenek a kötetben? Természetesen, elsősorban váradi költők. (Dutka Ákos, Ernőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka.) És természetesen Ady Endre, aki itt írta első igazi verseit, aki itt ismerte meg Lédát, aki innen indult el a dicsőség útján és aki második szülővárosának tekintette és mindig örömmel kereste föl Váradot. Én voltam az, aki Babits Mihályt és Balázs Bélát ajánlottam, akik még az egyetemről és Szegedről barátaim, és akik eddig szinte egészen ismeretlenek voltak az irodalom és az olvasó előtt. Babits akkor Fogarason tanárkodott, és verseinek első olvasója én voltam ebben az időben. A két új költőt a legnagyobb örömmel fogadta A *Holnap* kis gárdája, és Ady Endre is készséggel állott közénk. A váradi Antal Sándort bíztuk meg az antológia szerkesztésével és ő írt előszót is a kötet és a költők elé. A címben is hamarosan megállapodtunk. Kezdetben Hétmagyarok vagy Göncöl-szekér lett volna, mert hét költőről volt szó, de végre is megmaradtunk A *Holnap*-nál, amely eléggé ígéretes és hangzatos volt. Közben Ady is lejött hozzánk Váradra, a jelenlétében nagy haditanács volt dr. Dénes Sándor lakásán, (A *Holnap* cím legendája, amelyről Ady Lajos is ír könyve egyik jegyzetében, szintén ekkor született), és mindnyájan fiatalos hittel és reménységgel néztünk az új költői vállalkozás elé. (Jó ómennek tekintettük, hogy a cím is hét betűből áll: A *Holnap*!) Ady Endrén kívül, akinek a neve már harci jelszó volt, és akinek már Vér és arany-a is megjelent, mi többiek - az ismeretlen Babits-on és Balázson kívül az elismerés kezdetén állottunk. Azonban váratlan baleset történt. Antal Sándor, aki gyilkos szatírájáról már több könyvében tett tanúságot, olyan kegyetlen dolgokat írt a költők egynémelyikéről az egyes bevezetésekben, hogy így nem akarták a könyvet nyilvánosság elé vinni. *A Holnap botránya* címen az egyik helyi lapban nagy leleplező cikk jött és a kötet megjelenése néhány hónapig késett. Közben Antal Sándor Stockholmba utazott és A *Holnap*, sok huzavona és hercehurca után, 1908 szeptemberében végre mégiscsak napvilágot láthatott.

A testes kötet a költők Honti Nándortól rajzolt arcképeivel az irodalom eseménye lett. (Babits arckép nélkül, mint a leeresztett sisakrostélyos lovagok a középkori tornán.) A Holnap-ot Vajda János emlékének ajánlottuk, Antal Sándor szerint Balassi, Csokonai és Petőfi folytatása A Holnap lírája, kivált Adyé. A hatás, amelyet ez a vidéki verseskönyv kiváltott, valóban rendkívüli és igen különböző volt. Heves támadások és lelkes magasztalások hosszú sora következett, mindenesetre nagyon is észrevették, olvasták és beszéltek róla országszerte. A verset divatba hozta Magyarországon, és ez már magában véve is nagy siker és szép eredmény. Rákosi Jenő tizennégylábos tárcát „szentelt” A Holnap-nak, Herczeg Ferenc Horkayné átlátszó maszkjában pellengérezte ki, Kenedi Géza vele szemben emlegette először a destrukciót, Beöthy Zsolt és a hivatalos irodalom és politika más nagyságai éles hangon ítélték el a költői forradalmat. A modern fővárosi kritika sem tudott szolidaritást vállalni a vidéki irodalmi mozgalommal. A Nyugat kritikusa (Kemény Simon) meglehetősen tartózkodó hangon írt az új könyvről, és Osvát Ernőnek csillag alatt kellett megjegyeznie, hogy „a Babits Mihály nagy tehetsége csodálatos jeleinek felmutatása oly érdeme A Holnap-nak, mely említetlenül nem hagyható”. Az elismerő kritikák közül kiemelkedett Hatvany Lajos szokatlannul meleg méltatása a Pesti Napló tárcájában, amely a váradi antológia irodalomtörténeti jelentőségét emlegette és Schöpfung Aladáré a Vasárnapi Újságban, amely pontosan igyekezett lemérni a hét költő súlyát és értékét. Természetes, hogy azok közül a költők közül, akik kimaradtak a könyvből, kivált a vidékiek, többen megirigyelték A Holnap harcos dicsőségét. Én az akkor már elismert Kosztolányi Dezsőt és Oláh Gábort szerettem volna elsősorban bevinni a gyűjteménybe, de az elsőt a többiek nem tekintették vidékinek és váradinak, a másik pedig addig szabódott, amíg kimaradt. Oláh Gábor nemsokára emlékezetes nyílt levelét írta Rákosi Jenőnek, amelyben a „Rákosi-korszak” után bejelentette az elkövetkező „Oláh-korszakot”. Az „öregek” is sorra nyilatkoztak, a legbölcsebb volt köztük Mikszáth, a nagy palóc, aki a sokat emlegetett giliszta-aforizmával intézte el a fiatal irodalom problémáját.

De ekkor újra váratlan baleset történt, a *Duk-duk-affér*. Ady Endrének használt is A Holnap kétségtelen nagy sikere, meg nem is. Új híveket szerzett költészetének, a körülötte megindult irodalmi harc ismét lánggra lobbant, de viszont a többi új költő minden hibája, gyengesége, modorossága is az ő számlájára íródott. Minden Ady-utánzat, minden rossz modern vers miatt őt vonták felelősségre, őt állították pellengérre. Ez bántotta és méltán bánthatta őt, aki magányos tűzokádó gyanánt egyszerre bukkant ki a korabeli magyar líra kiszáradt tengeréből és aki magát siratta akkor is, mikor a fajtáját siratta. A pesti irodalom gyanúsán nézte ezt a vidéki kalandot (ahogy a legtöbben gondolták), Ady ez időben különben is szinte kereset nélkül állott, az Új Idők részéről biztatások jöttek és ilyen körülmények között - életének egy szomorú fokán - írta meg Ady a híres *Duk-duk-affért*. Tiltakozás akart ez lenni minden irányban, a nagy magányos oroszán elbődülése, aki le akarja rázni magáról barátai és ellenségei koloncát egyaránt. Ady Endrének joga volt erre, de nekünk is, akik költő és harcos barátai és bajtársai voltunk, okunk volt a neheztelésre. Mi úgy éreztük, hogy árulás történt, hogy a vezér harc közben pártolt át az ellenséghez és támadott hátba bennünket. Mi úgy véltük, hogy Ady elsősorban a miénk, hiszen a nevével fődözte ezt az önzetlen, lelkes, kissé hangos és kissé tarka vidéki mozgalmat, amikor megkezdődött. Magam keserű hangú nyílt levelet írtam hozzá a Független Magyarországon, amelyre ő még keserűbb és nyílt hangon válaszolt. Nekem nem volt igazam abban, hogy Ady Endrét A Holnap számára igényeltem, neki nem volt igaza abban, hogy bennünket mindenféle álmodernnel egy füst alatt akart elintézni. De igaza volt abban, hogy neki joga van úgy élni és írni és veszni, ahogy küldetése és végzetes zsenije parancsolja, és hogy ő vállalja végzetét és állja is haláláig. Nekem kevés írás volt hasznosabb és becsesebb, mint ez a kegyetlenül szókimondó támadás, amelyet ellenem intézett Ady Endre. De az ellenségek ármánya nem sikerült: néhány hónap után szent volt a béke Ady és A Holnap között, és a haragnak A Holnap részéről megmaradt költői

emléke Emőd Tamás egyik kuruc verse, Jávorka nótájáról, amely A Holnap második kötetében is megjelent és az én azóta napvilágra került Ady-versem!

A második kötet is elkészült közben. Azok, akik olvasták és szerették a verseket, nagy érdeklődéssel, a kritikusok mohó kíváncsisággal várták az újabb megnyilatkozást. Közben Babits Mihály, akinek írásaiért hozzám Nagyváradra személyesen jött le Osvát Ernő, egyre jobban magára vonta az irodalmi érdeklődés figyelmét a Nyugat-ban és Balázs Béla is új jeleit adta erős tehetségének. A Független Magyarország hivatalos orgánuma lett A Holnap-nak, vasárnapi tárcája rendszeren a hét költő verseit hozta és hasábjain állandó propaganda folyt, néha kissé reklámos lármával, de ez is a modernséghez tartozott és a vicclapok és kabarék is hálás és hatásos céltáblának tekintették A Holnap-ot. A második kötet 1909 húsvétjára jelent meg és a terjedelmes, a modern líra szociális gyökereit és hatását fejtegető előszót ezúttal Kollányi Boldizsár írta, addig elég ismeretlen név az irodalomban. Kollányi Ady legjobb barátai közé tartozott. A magyar szociológia egyik úttörője, radikális politikus, természetfilozófus, aki később a világháborúban, amelytől végső eredményben a magyar demokrácia diadalát várta, a legelszántabb és legvakmerőbb katonák egyike lett és - költő is. Valóságos magyar Cyrano és mondhatom, Ady jobban szerette és többre tartotta, mint legtöbb költőtársát. Kollányi Ady szerelmi ügyeinek is benső titkos tanácsosa volt, és Adynak, akiben tudvalevőleg sok feminin vonás volt (hiszen azért volt a legnagyobb lírikus), leginkább barátja ösztönös és nyers, szóki-mondó és vakmerő férfiassága tetszett. Ady ebben az időben nem sokszor és nem sokáig időzött Váradon, de minden évben lerándult kétszer-háromszor, néhány napra. A Holnap alakulására egyenesen Párizsból jött, és ha érmindszenti családi magányába tért vagy onnan Budapestre készült, mindig szétnézett Váradon, ahová kezdő írósága legszebb emlékei, első nagy szerelme és a szívéhez közelebb álló barátok és tisztelők vonzották.

Ilyenkor az állomás közelében levő rozoga Európa hotelbe szállott, amely mellett állt *Léddék háza*, és este leginkább kurta kocsmákban, kávéházakban, a színház melletti bodegákban és végül a vasúti vendéglőkben iddógált, füstölt és beszélgetett. Különös vonzalommal volt egy kis csapat váradi tanár iránt, akik első igazi megértői és megbecsülői közé tartoztak, kivált a konzervatív elvek alapján álló és őt mégis igen nagyra tartó Vucskics Jenő és Horvát Henrik, a kiváló műfordító-költő, aki neki is első érdemes német tolmácsa volt. Főképpen Petőfi és Arany elsőségéről folytak hosszú viták, és Ady ebben az időben még erősen hangoztatta, hogy Arany nem volt lángész. (De később, a Buda halála megtérítette őt is.) Ady váradi tisztelői közül igen kedvelte Manojlovics Theodort, a fiatal szerb költőt, aki szintén német fordítója volt, és aki a világháború előestéjén egy magyar lapban eleve tiltakozását jelentette be a két szomszédnép egymásra uszítása ellen. Ady Endre részt vett A Holnap ünnepélyes bemutatkozásán is, amely a váradi városháza dísztermében történt és megragadó erejű beszédet mondott, amelyben *Vajda Jánost vallotta a modern magyar Ura apjának* és hirdette, hogy ha Európában élni és győzni akarunk, akkor ázsiai magyarokból „jó európaiakká” kell lennünk. Ez a beszéd program volt és hitvallás, nem csupán Adyé, de A Holnap-é is. Mert Ady ugyanabban a beszédében a fővárosi irodalom színtelenségével szemben rámutatott a vidék, a magyar ugar kiaknázatlan kincseire, elrejtett és elkallódó értékeire is.

A Holnap két kötete között lázas tervek és nagy készülődések, állandó izgalom és mozgalom volt a vér városának irodalmi és művészi berkeiben, redakciókban, színházban, kávéházban. A Holnap-nak eredeti bemutatói voltak a Szigligeti Színházban, számos matinét rendezett és egy nagy folyóirat terve is fölmerült, amelynek Kollányi lett volna a szerkesztője, és amelyet A Holnap mecénásai: Dénes Sándor és Wertheimstein Viktor finanszíroztak volna. Közben a két fronton egyre újabb és elkeseredettebb csapásokat intéztek A Holnap-ra és kezdetben az volt a terv, hogy *Anatole France-szal iratunk előszót a második kötethez*. Ez a merész gondolat

Adynak is tetszett, de ehhez le kellett volna fordítani a verseket franciára, ami ekkor szinte lehetetlen föladatnak látszott, és így az egész csak merész ötlet maradt.

A második kötettől döntő sikert vártunk, de itt megint baleset történt, a legtöbb kritikus ügyes taktikával Kollányi előszavába kötött bele, Kollányi megállapításaival polemizáltak, Kollányit ütötték, és majdnem kivégezték A Holnap-ot. Mégis: A Holnap elérte célját és ezzel be is fejezte pályáját. Mi volt A Holnap érdeme és jelentősége? Először is Ady Endrét először foglalta az új magyar líra keretébe, és ez a foglalat csak még jobban mutatta és emelte a legnagyobb magyar lírikus abszolút értékeit. De ezenkívül A Holnap adta költészetünknek Babits Mihályt és ez maga is irodalomtörténeti fontosságot adna e két kötetnek. A Holnap új olvasókat és híveket szerzett az új verseknek: divatba hozta a versolvasást. A magyar vidék megmutatta oroszlánkörmeit, és Várad az irodalom decentralizálása körül több érdemet szerzett A Holnap révén, mint az összes többi magyar városok. Ez a vetés érik most Erdélyben.

A legelső érdemleges méltatás A Holnap-ról Váradon jelent meg, a Nagyvárad Napló tárcájában - Várady Zsigmond írta. Ez a tragikus végű, nemes egyéniségű magyar politikus az irodalomban és művészetben konzervatív hajlandóságú volt, az angolok neveltje, de politikájában a radikalizmus elveinek hirdetője. Ez a tragikus kettősség, amely ebben az időben más és más változatban a magyar élet és végzet egyik jellemző jelensége volt, Várady Zsigmond bírálatában is igen érdekesen mutatkozik. Ő azokat a költőket emeli ki, akikben politikai gondolatai kifejezőit látja. Az én akkori keresztény miszticizmusom és l'art pour l'art líráim volt talán a legtávolabb érdeklődésétől. Adyt persze ő is szerette és magasztalta, hiszen Ady többek között radikális volt. De Várady Zsigmond egyúttal Tisza István barátja és tisztelője is volt, és így - fájdalmas szimbólum - az ő finom és erős lelkében a magyarság egyszerre ölelte magához két ellenséges és végletes, sorsát hirdető és betöltő fiát: Tiszát és Adyt!

Ady-Múzeum. 1. kötet. 1924.

RÉTI ÖDÖN

A Petőfi-Társaság egy igen szerencsés ötletet kezd megvalósítani ebben az esztendőben: minden ülésen áldozni fog valamelyik halott költő vagy író emlékének, akinek nevét a meg nem érdemelt feledés köde takarja. Valóban, a magyar irodalom igen gazdag olyan tehetségekben, akik más, idegen nemzetek irodalmában is számot tennének és eleven erőt, igaz értéket jelentenének, és akikről mégis elfeledkezett az írók és olvasók serege egyaránt, valami különös, oktalan és jogtalan fátum folytán, amely nálunk olyan gyakori, nálunk, ahol a halottakat még csak eltemetik, de a sírokat már nemigen koszorúzzák. Ott van például, hogy csak a magam fiatalságának néhány maradandó művészi élményét említsem, ott van Thúry Zoltán, Papp Dániel, Iványi Ödön, Gozsdu Elek neve (hogy az elbeszélőknél maradjak), a maga idejében mind olvasott, megbecsült, tisztelt vagy szeretett név, és mind jeles művek szerzője, ki emlegeti és ki olvassa ma őket, holott sok talmi modern külföldi és hazai divatosnál különbek és érdekesebbek? Szinte fáj leírni a legszomorúbb valóságot, hogy *Tömörkényt*, a magyar próza új klasszikusát, szintén kezdik kitudni az élő irodalom lelkiismeretéből, és könyveit (a néplélek és honi bölcsesség e bibliáit) gyéren olvassák, vagy egyáltalában mellőzik azok, akik ma a lehangosabban kiabálják a kereszténységet és nemzetiességet.

De gyérünk tovább, és lássuk be, hogy az élőkkel szemben is milyen hálátlanok, milyen értetlenek és közömbösek az élők!

Ha egy idegen és ostoba operettet előadnak valamelyik színházban, az összes politikai, színházi és börzei lapok, felekezeti különbség nélkül ontják a kritikákat róla, s nincsen az a Willner és Bodansky, akiről többet és szebbet ne írtak volna össze, mint Ambrus Zoltán remekeiről. Hogyan van az, hogy Balogh Lajos közbeszólásainak (hogy a magunk portáján söpörjünk) több teret adnak a szegedi sajtóban, mint egy szegedi író érdemes és érdekes új könyve ismertetésének? Habent sua fata libelli?

Megjelent például *Hegyi* Istvánnak, egy igen tehetséges, fiatal kezdő szegedi novellistának első könyve, és alig kapott néhány sablonos sort, megjelent több, szintén ígéretes ifjú szegedi poéta verseskötete és ímmel-ámmal ha írt egyik-másik lap róla - esetleg! És itt van egy szegedi író új könyve, amely már több mint egy hónapja kapható a könyvpiacon - *Réti Ödön* regénye, *Zorka*, az Athenaeum kiadásában. A *Szeged* röviden megemlékezett róla a megjelenésekor, de azóta se a szegedi sajtóban, se a pesti sajtóban nemigen láttam róla érdemleges kritikát. A regényt én magam kétszer is elolvastam, mégpedig tiszta művészi gyönyörűséggel és azzal az élvezettel, amelyet a szó nemesen irodalmi értelmében vett „*érdekfeszítő*” olvasmány okozhat csak. Szép regény, pompásan meglátott vidéki élet, élesen megfigyelt kisvárosi alakok, patakozatosan gördülő mese, ízes magyar elbeszélő stílus, egy jó naturalista író és egy igazi költő egységbe olvadó, érett és gazdag alkotása. Egy szerelem története, amely minden lélek lírai húrját mélyen és erősen, finoman és megrázóan illeti, és Danisity Zorka, a szépséges szerb tanulóleány képe a nagy szerelmesek galériájában nyugodtan foglalhat helyet a Júliák és Gretchenek, az Emmák és Annuskák mellett. Levegője van ennek a regénynek: napsütéses, alföldi magyar levegője, az írójának tehetségében sok van a plein air tájképfestő és a biztosszemű, biztoskezü portraitista erényeiből. Sok egyéni keserűség és rezignáció érezhető ki a regény soraiból, a „*hivatalnak packázásai*” és az örök emberi butaságok és gonoszságok miatt, de ez a líra sohasem tolakodó, sohasem mutat nyílt sebeket, hanem szemérmesen, szinte büszkén és önérzetesen félrehúzódik, és a szereplők epikus rajzában mutatkozik.

A regény hősei egy kisváros tanárai és tanulói, s az a kép, amelyet a serdülő leányok életéről és álmairól rajzol, a legkülönb lapok közé tartozik a magyar elbeszélő irodalomban.

Mondhatom, hogy *Réti Ödön* regénye az irodalom gurmandjának éppen olyan zavartalan örömet szerez, mint a csupán érdekességet vagy élethűséget akaró olvasónak. És aki csak szórakozás céljából veszi kezébe a *Zorkát*, az is meglepetve érzi, amikor egyfolytában végigolvasta, hogy ritka élménnyel, meleg színekkel és tiszta, mély hangulatokkal is gyarapodott a lelke.

Réti Ödön azok közé a szerény, csöndes irodalmi munkások közé tartozik, akiket mindig elkerült a reklám lármája, az elismerés zaja, a siker zsongása. Az is igaz, hogy ő maga is ösztönösen és önkénytelenül elvonult előlük, ahol csak tehetett. De azért hazudnék az az író, aki be nem vallaná, hogy a jól megérdemelt, a komoly és őszinte elismerés nem kell és nem kedves neki! Enélkül elsorvad minden tehetség, és szárnyaszegett lesz minden törekvés. *Réti Ödön* már régen és nagyon megérdemli, hogy nevét és művét méltóképpen emlegessék, hogy írásait szélesebb körökben megismerjék a magyar olvasók, és hogy megszeressék és megbecsüljék ezt a szokatlanul puritán irodalmi törekvésű egyéniséget.

E sorok nem akarnak mást, mint hogy *Réti Ödön* új, első könyvét a közönségnek melegen ajánlják. Aki elolvassa, úgyis tovább fog figyelni rá és érdeklődni iránta. Annyi mondvacsinált színpadis nagysággal dobolják és trombitálják tele mostanában a fél világot, itt volna már az ideje, hogy az irodalom és elsősorban a kritika hívatott és hivatalos fórumai a valódi értékek kultuszát igyekezzenek terjeszteni, és próbálják meggyőzni a nagyérdemű közönséget, valamint a nyájas olvasót arról, hogy nemcsak a Három grácia jelenti a kultúra tetejét, és hogy a kilenc múzsa nem mind Thália csupán!

Szeged, 1924. február 2.

A KÁVÉHÁZ HALÁLA

Mostanában nemcsak az emberek halnak meg, hanem a kávéházak is. Ki hitte volna például a régi jó világban, hogy az öreg Európa egy napon örökre lehunyja ablakszemeit, amelyek a késő szegedi éjszakában világítottak és hosszú, boldog évtizedeken keresztül, egészen a záróra nevezetű, háborús jellegű tilalomfa fölállításáig az örök életet jelentették, mert hiszen az Európában állandóan élet volt, a nap bármelyik szakában, szünet nélkül, egy pillanatnyi kihagyás nélkül, és az éjszakát átvirrasztó lumpok, akik szerényen és komolyan bohémeknek nevezték magukat, még találkoztak azokkal a frissen borotvált urakkal, akik kialudt ábrázattal jöttek a reggeli kávéjukat és újságjaikat elfogyasztani.

A kaszírő örökké ott ült piros trónusán, a színes üvegek társaságában, csak éppen hogy nappal barna volt, éjjel szőke, vagy megfordítva, és volt olyan törzsvendég, amelyik már a harmadik generáció pincért látta felnővekedni, és volt olyan pincér, aki az unokát szolgálta ki, miután az apát és nagyapát elparentálta.

Nagyon demokratikus intézmény volt az öreg Európa, a szegedi társadalom minden rendű és rangú rétege megfordult itt, ha nem is a napnak és éjnek egyazon órájában. Ez volt az a kávéház, ahová még Tömörkény Pista bátyánk is be mert óvakodni, holott ő nem volt barátja soha a kerek márványasztaloknak, de azért hébe-hóba mégiscsak elnézett az Európába, igaz, hogy egy vadregényes öreg sarokba vonult ilyenkor is, és jóféle homokival feledtette a fekete levest.

Olyan pontosan, mintha ez is a reglamában volna, csörtetett be egy bizonyos időpontban Palotás Fuszti, és a törzsek úgy érezték, hogy a világhistória tragikus új korszakhoz érkezett, amikor Szarka István úr először adta ki a szállóigévé lett jelszót, amellyel a zárórát óhajtott kíméletesen tudtukra adni az éjfélutáni magyaroknak. Az Európa nem egyedül múlt ki, immár egyre több néhai kávéház előtt ballag el a régi Szeged mohikánja, csöndes szomorúsággal és kegyeletos emlékezéssel áldozván egykori biliárdpartik és vesézések, kapucinerek és folyóiratok, korsó sörök és parázs vitatkozások emlékeinek. Mert a régi kávéházban az égvilágon minden megvolt, a Pallas Nagy Lexikona és az Illustrated London News, a MÁV-menetrend és a Gyógyászat, sőt én láttam olyan kávéházat, amely az Egyetemes Philológiai Közlönyt is járatta a Borászati Lapok mellett.

Én megfigyeltem, hosszú éveken keresztül, hogy haldoklottak a kávéházak, és megfigyeltem legutóbb, hogyan haltak meg. A tragédia utolsó jeleneteit akarom itt most megörökíteni az utókor számára, és a halottaktól azzal az érzéssel búcsúzkodva, hogy még feltámadnak egyszer.

A vég kezdete az volt, hogy minden nap kevesebb újság hevert az asztalokon, de a vendégek is hasonló arányban gyérültek. A kassza tündére úgy virrasztott a velencei tükör alatt, mint nagybeteg mellett szokás és regényeket olvasott, kockacukrok helyett. A meggyérült törzsvendégek aggodalmas tekintettel bújtak össze, mint az orvosok, ha konzíliumot tartanak, és valami bankról beszéltek, amely nyílni fog. A pincérek fásult közönnyel lapozgatták a telefonkönyvet, a tulajdonos, aranyláncát csörgetve, kiállott az ajtóba, és szemrehányó arccal fogadta az elpártolt vendégek kondoleáló üdvözlét.

Egy bánatos, őszi este azután beállott a teljes agónia. Ezen az estén már csak egy lámpa világított a nagy, üres és homályos hodályban, azon is mintha gyászflór lengett volna. A kasszában a tulajdonos személyesen foglalt helyet, és számolt, számolt rendületlenül. Az

asszíriai stílusú bálványtemplom belseje majdnem egészen üres volt, zene nem zavarta a halotti csöndességet. Néhány javíthatatlan barlanglakó jött el a végső tisztességre, és szótlan üldögéltek a kihűlt fekete mellett, amelybe elfelejtették beletenni a cukrot. Egy szenvedélyes játékos egymagában biliárdozott, mint Marius Karthago romjain, és a legutolsó sarok zugában, a félhomályban, egy másnapos lump szunyókált sötét sörös üvegek sűrű ütegeitől körülvéve. Ez volt a zomotor, ősi kávéházi szokás szerint. Éjfél tájban az utolsó szál látogató is fölcihelődött, miután a Pesti Hírlapot gondosan és pontosan kiemelte ráájából, és zsebébe csúsztatta, a szíve fölé. A tulajdonos kiadta a jelszót, az utolsót, a tűzilegény és a konyhalány szedelőzködtek, a főúr odalépett az alvó sörözőhöz és azzal a kiáltással, hogy *ez nem kávéház*, az utcára tette. Másnap a gyászjelentés már ott lógott az ajtón, és este rejtelmes vörös tüzek gyulladtak ki, mint valami új pokol lángjai: Mammon istennek szentelték föl a halott helyiséget.

A kávéház meghalt, éljen a bankház!

Szeged, 1924. február 17.

BABITS SZEGEDEN

1

Ezerkilencszázhat őszén került a hallgató és zárkózott fiatal Babits Szegedre, amelyet ő a por városának nevezett, és 1908 őszéig lakott itt a Vitéz utca egyik emeletes házának földszinti szobájában, a könyvei és gondolatai, az írásai és tervei között. Mint állami helyettes tanárt vetette ide a sorsa, miután a bajai ciszterciták gimnáziumában próbaévet eltöltötte. Szegeden a reáliskolában helyettesítette a beteg Hegedűs Pált, és amellet a latin nyelvet is ő tanította. Ez volt az ő irodalmi életének földalatti korszaka: már készen volt, vagy javában készült java művei közül több, és még a nyilvánosság fórumán nem jelentkezett, vagy, ha jelentkezett, nem akarták tudomásul venni.

A reáliskolában, ahol a derék Homor István igazgatása alatt működött, mint kitűnő pedagógust és derék kollégát szerették és becsülték társai, akik közül különösen egy Bérczy nevű ragadta meg érdeklődését, akit később a magántudósokról szóló tanulmányában olyan pompásan jellemez. Hegedűs Pál, aki Gyulai Pál kedvence volt, nagy angolbarát, polihisztor, aki többek között Tolsztoj *Mi a művészet?* című könyvét fordította, és aki valósággal Szókratésze volt a szegedi kávéházi irodalmi életnek, szintén erősen hatott a fiatal tanárra, aki a Mester halála után utóda lett, és könyvtárát is (mely főleg angol történelmi munkákban volt gazdag) megszerezte magának. Maradandó szépségű vezércikkben búcsúztatta el Hegedűs Pált, a *Szeged és Vidékében*, amely először közölte Babits írásait. Néhány verse jelent még meg itten, egy másik vezércikke, amely Kiss Józsefet, mint a modern, ideges városi költészet atyját méltatja, egy tárcacikke első verses könyvemről és néhány színházi kritikája, amelyek közül a Bernstein *Sámsonjáról* szóló mintegy a költő tiltakozása az olcsó mesterkedő ellen.

2

Ezek azonban csak alkalmi névjegyek voltak, amelyeket a helyi lapban leadogatott, az igazi munka titokban és titokzatosan forrott a Vitéz utca csendes szobája mélyén. Életét megosztotta az iskola és az irodalom között, volt idő, amikor csak az éjszaka óráit szakíthatta a költészetnek, mert terhes és sokoldalú tanári működése egész napját lefoglalta. Megesett, hogy késő reggel benyitottam hozzá, és még mindig olvasmányába elmerülve találtam. Lámpája égett, pedig a nap már régen besütött ablakán.

Babits Szegeden írta a *Levelek írisz koszorújából* számos darabját, itt érlelődött meg benne a Dante-fordítás, itt írta a *Szagokról, illatokról* szóló kísérletet. De sok minden született meg a Vitéz utcai szobában, aminek később, sajnos, nyoma veszett. Így a *Magyar essayk* című nagy tanulmánysorozat, amely a modernség kritikája mintegy, és amelyet valósággal lázas izgalommal, heves ellenkezéssel és végül teljes behódolással olvastam el akkor.

Mert Babits Mihály a nemes konzervatizmus, ahogy akkor mondták, arisztokratikus radikalizmus embere volt, nagy tisztelője a hagyománynak, elismerője a tekintélynek, katolikus és nacionalista. Nagyon rossz véleménye volt a zszurnalizmusról, és nagyon szerette a filológiát. Sokat panaszkodott korunk túltengő lírizmusáról, amely már-már az ő sztoikus lelkét is majdnem kikezdte, és egy levélben azt írta, hogy *lírai örökségét szívesen odaadná egy tál objektív lencséért!*

Kik voltak kedves írói, szellemi útítársai, lelke barátai? Az angolok leginkább, a költők közül Tennyson és Browning, a prózaírók közül Wells és Meredith. Browning *Pippa passes*-ét

ekkor fordította. (Ez is elveszett.) Ekkor írta *Messalina* című latin nyelvű tragédiáját - *Seneca modorában*. Volt neki egy szintén elkallódott egyfelvonásosa, amely a mai ember nagy lelki magányosságát érzékíti meg, szinte strindbergi erővel és komorsággal, de már egészen Babits hangján és színeivel. Írt egy értekezést a tájkertészetről, írt latin és francia verseket. Különös műhely volt az a csöndes zúg Porvárosban: nagyra kelendő dolgok arzenálja.

3

Néha eljárt a kávéházba is, a Tisza tanári asztalához, ahol Bérczy kolléga sakkozott és felsőbb matematikát magyarázott, ahol a kis Blau egészen rossz véleménnyel volt a véletlenül napfényre kerülő Babits-versekről, és ahol egy megértő lelkű és szerető szívű költőtárs is találkozott: a finom, művelt Kun József, a Kiss József-imádó. Ő volt Babits első valódi méltányolója Szegeden, és ő mutatta be Kiss Józsefnek, aki egy jubileumára jött le városunkba és nem is gondolta, hogy az a sápadt, sovány, szerény és ideges fiatalember, ott szemben vele, már akkor is trónpretendens, és nemsokára elsőj a magyar költészet királyságában. Balázs Bélával én hoztam össze a Royal-kávéházban Babitsot, órákig vitáztak a művészet lényegéről, és végül is nem tudtak megegyezni. Babits ebben az időben többnyire rajtam próbálta ki verseit. Egész felolvasó délutánok voltak a lakásán, az ő utánózatlanul eredeti, különös és hatásos éneklő modorában, mint valami keleti megszállott, mondogatta azokat a strófákat, amelyek ma már irodalmunk legkülönb értékei közül valók. A *Feketeországot* is nekem olvasta föl először. Én bíztattam, hogy küldjön Pestre is dolgaiból, A Hétet, a Vasárnapi Újságot ajánlottam neki. A Vasárnapi Újságban többek között a *Turáni indulóra*, jött szerkesztői üzenet. Még nem találták közlendőknek a Babits-verseket.

4

Ezerkilencszáznyolc telén Nagyváradra vetett a sorsom, amelyet tanári pályának is lehetne mondani, és ekkor néhányan, fiatal költők, Ady Endrével együtt összeállottunk, hogy kiadunk egy modern lírai antológiát. Megmutattam nekik néhány Babits-verset, írtam Szegedre a költőnek, aki némi szabódás után fölcsapott közénk. Mire 1908 őszén megjelent *A Holnap* első kötete, amely az országos hírt és érdeklődést meghozta Babitsnak, ő a Véletlen jóvoltából, amelyet a kultuszminisztériumban irányítottak, már Fogarason volt tanár, a nagy havasok között, amelyek az ő verseiben maradtak meg nekünk. Babits írói útja a föld alól a csillagokba indult.

Nyugat, 1924. április 1.

BRÓDY SÁNDOR

1

Annyira élet volt, emberség, szenvedély, szertelenség, lobogás, szerelem és gyűlölség, hogy nehéz a neve mellé írni ma hirtelen: meghalt. Hiszen a halállal ő már régen komázott, mint az élet minden nagy és igaz szerelmese, mégis fáj tudni, hogy most már nem nézi többé az életet és világot azzal az erősen egyéni szemmel, amely a magyar irodalomba talán mégis először vitte bele az átkozott és áldott *modernséget*. Hatvanegy éves volt, és nagyon, nagyon sokat élt, többet, mint amennyit néhány ezer filiszter el tudna gondolni, ha gondolkozni tudna. Érezni pedig? Érezni rengeteget érzett. A nagy francia lángész, az ő egyik elődje, Henry Beyle, aki Stendhal néven a halála után jóval később lett halhatatlan, azt íratta a sírkövére, hogy: *élt, írt és szeretett*. Bródy Sándor ezt nagyon megcsinálta, de különösen az elsőt. Mert sok, sok szerelme között, minden szerelme között a legelső mégiscsak az élet volt, amelyet Ady Endre nagy betűvel írt, ő pedig nagymértékben gyakorolt.

2

Most pedig beszélni kellene arról, hogy ki volt Bródy Sándor, az író? Naturalista volt, mondaná az egyik kritikus. Romantikus volt, felelné a másik. Rapszódikus volt: ez az igazság. Zseniálisan rapszódikus. Életében és költészetében egyaránt. Mit írt? Mindent, de semmi befejezett, teljes, tökéletes nagy mű sem maradt utána. Talán egy mégis: egy egyfelvonásos dráma, *Rembrandtról*, a nagy művésről, a szerencsétlen szerelmesről, a Király-idillek ciklusában. Ez a darab él és áll az idők végezetéig. Remekmű. Hány remekművet alkotnak ma hazai drámai műiparosaink?

Első regénye, a Dina, a kamasz oroszlánkörmeit mutatta. A magyar Zola - mondták barátai és ellenségei. Első novellás könyvének címe: *Nyomor*. A nyomort ő hozta be - *prózában* - a magyar irodalomba. Szalonképessé tette. Sőt *Magyar Szalon*-képessé. Mert olvasták és szerették és ajnározták. Szép ember volt, elragadó, és hozzá valóban hatalmas és diadalmas tehetség. A nők és az olvasók (majdnem egy) behódoltak neki, és sokáig a dicsőség és népszerűség napfényében fürdött ebben az országban, ahol nem szépséggel és tehetséggel, de könyökkel és tekintéllyel szokás hódítani.

Jókai Mór öccsének tekintette Bródy Sándort, akit az *Új Idők* Herczeg Ferenc mellett favorizált.

3

Bródy Sándor regényei és drámái a régi Magyarország utolsó szép éveinek nagy irodalmi érdekességei és eseményei voltak. A színpad, ez a félvilági démon, hamarosan elhódította őt. De nem - az irodalomtól. Mert Bródy Sándor - és ez a *becsületrend nagykeresztje az ő koporsóján* - mindhalálig író maradt. Költő, fantaszta, megszállottja és elragadtatottja a maga egyéni látomásainak és érzéseinek. A *Hófehérke*, a *Dada*, a *Királyidillek*, a *tanítónő*, a *medikus*, *Tímár Liza*, még a *Lyon Lea* is, lényegében költőt és embert, művészt és egyéniséget reveláltak, nem pedig színpadi gépészmérnököt és világosítót, mint ahogy mostanában illik és szokás.

Nagy publicista volt, temperamentuma minden sorában izzott és szikrázott, lobogott és robogott akár *A Napba*, vagy a *Pesti Naplóba* írt - annak idején - vezércikket, akár a *Jövendő* és a *Fehér Könyv* hasábjain mondotta el a maga véleményét életről és halálról, színházról és

szerelemről, Dosztojevszkijről és Márkus Emiliáról, Neszmély Artúrról, a sánta riporterről és Ferenc Józsefről, a ruganyos járásúró, mindegy. A bogár és az ember, a végtelenség és a kis senkik izgatón és elragadóan érdekelték.

A gyermekeket különösen nagyon szerette. A saját gyermekeit (elegen vannak), imádta. Ő írta a legszebb magyar ifjúsági regények egy egész sorát. *Az egri diákok*, *A rózsák szigetén* klasszikus ősei lesznek és maradnak ezeknek. Lusta embernek tartották, és egy egész könyvtárat írt össze. Ő írta az *Ezüst kecskét* és *A nap lovagját*. És ő írta a legérdekesebb magyar prózát Ady előtt. Ez is valami talán. És *Ady Endre szerette* és nagyra tartotta őt. Erről egy váradi éjszakám emléke örök tanúság. (Ő szép váradi éjszakáim!)

4

Öngyilkos volt egyszer: a szívét életveszélyesen sebezte meg. Akkor írtam róla az első nekrológot, fiatal fejjel, magára is jelöltje voltam ennek a szomorú tábornak, amely ma egyre nő, mint az üdv új hadserege. Most azután az élet bosszút állott rajta, mint a hűtlen asszony: elpártolt tőle, és nála sokkal kevésbé értékes és érdemes „fiatalokhoz” állott. Öt év óta hordozott egy nagy és mély, egy gyógyíthatatlan sebet a szívében, amelyet valamikor a saját golyója talált: a hálátlanság és a közöny sebe volt ez. Akinek egyik-másik pesti színház legnagyobb anyagi és erkölcsi sikereit köszönhetette, az előtt öt év óta egészen bezárultak ezek a színházak. A kiadók is kutyául bántak vele. Erről akarta írni be nem fejezett regényét, a *Rembrandt halálát*. És barátai is elhagyták. És a nagyérdemű közönség se igen érdeklődött utána. Bródy Sándor költő volt, valódi költő, noha színvonal sikerei is voltak. Kinek kell ma az igazi költő, kinek? Bródy Sándor, a második nagy sebbel a szívében, amelyet nem golyó és nem maga ütött, hanem az élet és az emberek, elvonult, eltűnt messze, magányba és délre, kis budai korcsmák piros abroszai és olasz egyetemek boncasztalai mellé. Orvostudományt tanult deres fővel ő, a páduai univerzitáson, ő, aki festőnek készült és író lett, magyar író. És végül falura akart menni parasztnak, a földműves szegénység emberének. Most meghalt, elpihent a szíve egy szanatóriumban. A szív, amely tovább dobog az olvasók képzeletében és érzésében, nagyon sokáig. Meddig? Ő nem sokat törődött a hálás utókorral. *Ő élt, írt és szeretett!*

5

Szegeden is járt néhányszor, a fiait látogatta és *Bagits Rozál* vendéglőjét, ahol jó vacsora várta, meg jó bor, bár ez utóbbi iránt kevésbé érdeklődött. A szivar meg a nő, az fontosabb volt neki. Hatvanegy évet élt. Magam az írás megszállottja és az élet reménytelen szerelmese, mély meghatottsággal állok meg a hír előtt, hogy ő földi pályáját immár befejezte. Nagyon sokat köszönhet neki *minden magyar, aki tollat forgat*, és aki valakinek számít ma. Ebben a nyomdában, ahol késő esti órákban e hozzáillő rapszódikus sorokat írom, talán egy éve kérdeztem egyik fiától:

- Hogy van az édesapa?

Szomorúan intett, hogy rosszul. Most már nincsen semmi baj, most majd jön a szép temetés, a nagy elégtétel, *a sok repríz is talán*, és a hálátlan kis niemandok megállapítják, hogy Sándor bá' azért mégiscsak valaki volt. Ő pedig fekszik tovább a sírban, mint fakír, Gárdonyi felé fordulva az örökkévalóságban, Gárdonyi felé, akivel összeveszett végül, és *akivel összebékült most a magyar nirvánában!*

Szeged, 1924. augusztus 13.

ANATOLE FRANCE

1

Jérôme Coignard abbé a kecskelábú asztal mellett éppen egy serleg tavalyi burgundit hörpintett föl és Nyársforgató Jakabnak a pillanat boldogságáról és az örökkévalóság szomorúságáról kezdett elmélkedni, amikor a touraine-i futár Anatole France elmúlását jelentette. Coignard abbé nem habozott megtölteni a serleget, amelyben az októberi nap aranyában csillogott a drága nedű bíbora és miközben a szép korcsmárosnéra jelentős pillantást vetett, ezeket mondotta:

- Jó mesterünk már túl van a földi élet minden baján és viszontagságán, és ezen csak örülnie lehet a bölcsnek, akinek filozófiáját a halál sugalmazza, és aki tudja jól, hogy a szépségnek milyen rút sorsa van ezen a földön. Az Úr, akinek teremtését ő tovább folytatta, meglehetősen gazdagította, bizonyára jobbjára ülteti őt, aki annyi gyönyörű lapot szentelt az első remetéknak, a régi szent atyáknak és hitvallóknak, az Assisi szentjeinek és aki lelke mélyén éppen olyan hívője volt az emberi jövőnek, mint ezek az elmúlt dicsők és nagyok az isteni múltnak. És ami az isteni múltat illeti, vajon a domrémyi szűz pásztorleány gyöngéd és hősiek alakját ki támasztotta föl valóságosabb erővel és bájjal, mint ő, nagy kétkötetes művében, amelyben kiengeszteli Jeanne d'Arc szellemét, amelyet Shakespeare az alvilágba küldött, Schiller az égbe emelt és G. B. Shaw éppen mesterünk szellemében rehabilitált, miután annyi egyházunk is elkésve sietett ezzel! Anatole France, a mi kedves mesterünk és derék teremtménk a legjobb írók és a legbájosabb emberek egyike volt e világon, amely most háborút csinált, és én őszinte, mély meghatottsággal ürítem ki ezt a serleget, arra az epére és ecetre gondolva, amellyel a világ megváltóit minden időben és minden helyen kínálni szokták, de arra az édességre és kedvességre is gondolok, amely Anatole France urunk szelleméből áradt a földre, amely a hiblai méz gyönyörűségét és a falernumi bor mámorát nyújtotta minden hívőnek és hitetlennek. És aki őt olvasta az mind hívője lett neki...

2

Brotteaux, a filozófus, kopott kabátjában és derűs kedélyével éppen kedves Lucretiusát lapozgatta padlásszobája csöndjében, amikor Anatole France eltávozásáról értesült.

- Igaz ember volt, és ez többet jelent, mintha valakinek kitűnő stílusa van. Bár én úgy gondolom, hogy az igaz emberiség valahogy együtt jár a kitűnő stílussal. Buffon is így mondotta, ha nem csalódom, és Anatole France valóban a régi rómaiak módján tudta kifejezni, ami szívében feküdt és ami elméjét foglalkoztatta. Volt benne valami a görög szépségből, amely Ronsard és Racine sorait beragyogta, mint a felkelő nap fénye a pároszi és pentelikoszi márványokat, és volt benne valami a görög derűből, ami André Chénier barátunk legszebb strófaiban tündökölt. És igazságos volt, ami az egyetlen erény a földön, ahonnan Astrea oly régen és talán örökre eltávozott. Igazságos volt még a Nagy Forradalommal szemben is, amelynek becsületes fia maradt, és amelynek valódi folytatásáról álmodott az éber és munkás öregség alkonyati óraiban. Elválhatatlan Lucretiusom neki is állandó olvasmánya volt, vigasztalója és bátorítója a nagy Kérdés előtt, melynek kapuja most megnyílt előtte, és amelyen túl már ő is tudja a sokszor és nagyon is zaklató Feleletet.

Monsieur *Bergeret* professzor, a vidéki líceum tanára, a szílfák alatt sétálgatott éppen, amikor Anatole France halálát hozta a rádió. A professzor Vergiliusát becsukva, ezeket mondotta tanítványának:

- A gall szellem egyik legtisztább és legnemesebb képviselője távozik vele az elíziumi mezőkre. Rabelais várja, harsány kacajjal, Montaigne fogadja, kételkedően bólogatva, Voltaire üdvözlí, udvarias mosolygással, és Sainte Beuve is elismeri, hogy teljes joggal foglalhat helyet a francia Parnasszuson. Nem teremtett annyira élő embereket, mint Balzac, ez az isteni mézárós, nem látta olyan véres valóságban a világot, mint Zola, ez a csodálatos mozdonyvezető, nem írt olyan tömör és egyedül lehetséges mondatokat, mint Flaubert, ez a rendkívüli esztergályos, de korának, ennek a sírba induló és újjászületni akaró világnak tökéletes és maradandó kifejezője volt. És szeretetreméltó volt mindenknek felett, és ma, amikor annyi gyűlölet és annyi hitványság ordít és gyilkol, és rabol a siralomnak e völgyében, ez is valami, sőt több ennél: érdem és dicsőség!

Crainquebille, a mozgó utcai árus, a szegény nagyvárosi proletár, aki alig tud írni és olvasni, éppen megint börtönében ült, amikor hírül hozta neki egy rabtársa, aki öntudatos munkás, Anatole France elvtárs halálát. Sokat és szépet beszélt neki a nagy író és ember műveiről, a pingvinek szigetéről, a fehér kőről, a jobb idők felé haladó beszédeiről, a pártütő angyalokról, úgy, hogy végül is a fáradt és beteg *Crainquebille* elszenderedett. Az igazak álmában megjelent neki a tömlöc homályában egy fényes jelenség, egy szép fehérszakállas öreg ember, vörös fezen, szelíd és meleg mosolyával, megölelte az álmodó rabot, és túlvilági hangon suttozta neki:

- *Ne félj testvér, szabad lesz a jövő!*

És *Crainquebille* nyugodtan és boldogan, bizakodóan és bátorságosan álmodik tovább a börtön mélyén.

A kiméi énekes, Judea helytartója, Thais, Gallio, Szent Klára, Farinata degli Ubertí, Coignard, Brotteaux, Sylvestre Bonnard, *Bergeret*, a múlt, a jelen, a jövő, Franciaország és az Emberiség, a szépség, jószág, igazság, a költészet és tudomány, a pogányság és kereszténység szellemei állanak ma díszőrséget a ravatal mellett, amelyen a nyolcvanéves aggastyán fekszik, és nevét az örök Róma éppen olyan meghatottan és hálásan ejti ki, mint az új Moszkva, a régi London, Szeged, New York, San Francisco és Yokohama!

Csak a butaság és gonoszság nem tud megbocsátani neki, aki okos volt és szelíd. Mint a kígyók és galambok az evangélium igéi szerint.

Szeged, 1924. október 14.

MENKÓ LÁSZLÓ

Egy alsóvárosi kis kocsmában hozott össze vele a sors. *Vasúti munkás*, fiatal, önérzetes és mégis szerény, olyan modorral, amelyről azt szokták mondani, hogy úri. Tájékeket teregetett ki a kopottas díványra, tiszamenti alkonyatok és napsütések borongtak és derültek rajtuk, és amikor megkérdeztem, hogy ki festette ezeket, a világ legegyszerűbb hangján felelte: én. Majd némi biztatás után előhozta kis szobájából a többi dolgait, egész sereg friss és tehetséges holmit, figurális és fantasztikus képeket, rajzokat, karikatúrákat, portrékat, többek között az önarcképeit is, amelyek meglepő hasonlatosság mellett erős és biztos karakter-ábrázoló készségről és egyéni líráról is vallomást tettek.

Na ez nagyszerű dolog - gondoltam magamban és körülnéztem a kis kocsmában, amelynek egyik alacsony szobájában ez az istenáldotta magyar tehetség álmodik, tervezget, dolgozgat, a nehéz testi munka után estéit és éjszakáit föláldozza a százszor szent művészet oltárán. Ez a fiatal munkás szegény sorban volt gyerek, a szülei nem tudták taníttatni, az illetékesek nem törődtek vele, a világháborút végigszenvedte, és most szenet lapátol naphosszat, és nemigen van reménye arra, hogy annak szentelhesse életét, amire született, amire valódi hivatása van. Eszembe jutott Munkácsy Mihály példája, szívembe nyilallott a Hortobágy poétájának sorsa és elhatároztam, hogy ezekben a sorokban megpróbálom kiverekedni ennek a szerintem igen szép jövőt ígérő, igazán ritka tehetségnek a jobb sorsot.

Ma sokat beszélnek (és néhányan, áldott és áldozatos lelkek csendesen cselekednek is) a magyar talentum érdekében. *Menkó* László vasúti munkást a legmelegebben merem ajánlani mindazok figyelmébe, akiknek van szívük és ezen kívül még egyebük is az értékek megbecsüléséhez és fölkarolásához. Még sok naivitás és tökéletlenség van *Menkó* László egynémely dolgaiban, de fantáziája van, érzése van, ábrázoló ereje van, és pár színes rajza után ítélve, kellő tanulással és egészséges fejlődéssel hamarosan első *színpadi díszletfestő* válhatik belőle. Szinte csodálatosnak látszik előttem, hogy egy ilyen határozott és érdekes östehetség (mert hiszen tanulni csak magától tanult eddig) annyira rejtve tudott maradni, annyira minden biztatás és fölismerés nélkül haladt előre ismeretlen célok felé. A kocsmárost kérdezem, milyen ember ez a *Menkó* László?

- Áldott derék gyerek ez, kérem szépen, olyan az élete, akár egy szenté. Mikor hazajön, a robot után hozzálát a festéshez, ha nem fest, akkor hegedül. Igen gyönyörűen tud muzsikálni. Mindig fantáziál ez a Laci, kérem - teszi hozzá, és úgy látom, hogy ez a kocsmáros az első megértője ennek az elkallódás útján keresgélő és álmodozó magyar tehetségnek.

Nálunk manapság minden politika. De azért néha megengedheti magának azt a fényűzést is a nemzet, hogy megmentse a pusztulás elől értékeit. Ez volna az a fajvédelem, amelyet azok gyakorolnak legkevésbé, akik ma a lehangosabbak. *Menkó* Lászlót ezennel minden jószándékú magyarnak és minden műpártoló szegedinek szíves figyelmébe és gondjába ajánlom.

Szeged, 1924. december 7.

A SZÉPSÉG BETEGE

1

Angyali lélek egy szatír testében: ez volt az első gondolatom, amikor fiatalságomban legelőször találkoztam Gulácsy Lajossal. Olyan fájdalmasan mosolygott, mint aki bocsánatot kér az emberektől, hogy közéjük tévedt és olyan rejtelmesen, mint aki a titkot hordozza magában. A színes és hangos vidéki nagyvárosban, ahol a Holnap született, kollektív kiállítást rendezett régi és új műveiből, és ekkor kerültünk közelebb egymáshoz. Bevezető előadást tartottam róla az ünnepélyes megnyitáson, amelyre ő a dán királyfi kosztümjében és karddal oldalán akart megjelenni, és mint a korai reneszánsz és kései barokk köztünk járó szellemét üdvözöltem. Ő mosolygott, kedveskedett, és egy hosszú elbeszélést olvasott fel Nakonxipánról, amelyet a közönség nagyrésze ámulva és bámulva hallgatott. A tárlata képei között volt egy Sposalizio, amelyet ő Giottónak tulajdonított, pedig maga festette. Ez előtt a tenyérszerű festmény előtt gyertyát égetett, rózsafüzérrel övezve, és tömjént is gyújtott, sőt időnkint ujjával dörzsölte, hogy „még szebb patinája legyen!” Velencei ünnepélyt is rendezett egy este a tárlat örömeire, és „Szép kis leányok”-ról is gondoskodott. A nőkkel, akik nem tartoztak Veszta szüzei közé, olyan lovagiasan és gálánsan bánt, mint egy keresztes vitéz vagy egy trubadúr. Mikor a kávéházban üldögélt, írók, művészek, kereskedők és bankárok között, állandóan udvariasan mosolygott, de nemigen figyelt a beszélgetésekre. Mindig valahol másutt járt a lelke, a képzelete, a vágya, és azért azt hitték, hogy nagyot hall, pedig csak nagyon messzire volt attól a világtól, amely körülötte zsongott és zsibongott.

Nakonxipán volt az ő hazája, ez a furcsa ország, amely szerint Japán és a hold között fekszik, és amelynek nyelvét ő tudta csak beszélni az összes földi emberek közül. Beszélt is, írt is sokat nakonxipánul, és képein is gyakorta szerepeltek ennek az álomtartománynak apró, mulatságos lakói.

Sokat emlegette Grandet Eugeniát, mint akit jól ismert, és akibe reménytelenül szerelmes is volt. Mert ő mindig reménytelenül volt szerelmes. Grandet Eugenia arcképét megfestette, és Don Quixote is sokat foglalkoztatta. Az első képe, amelyet egy pesti tárlaton láttam a század első éveiben, szintén a búsképű lovagot ábrázolta, a maga vonásaival keverve. Csöndes téboly meredt rám erről a képzeleti arcra, és én sokáig nem tudtam elmenni tőle. Vonzott és megdöbbenett. Akkor jegyeztem meg ezt a nevet: Gulácsy. És eljegyeztem lelkemet az ő művészetével.

2

Gulácsy igazi tragédiája, amely elől a téboly lárvája mögé menekült: egy tiszta művész, egy tisztára művészietlen korba született bele, és megpróbálta azt a maga számára elviselhetővé tenni, sőt a maga képére és hasonlatosságára szépíteni. Túlságosan gyöngé és gyöngéd volt ehhez, és túlságosan erőszakos és kíméletlen a kor, hogy ez sikerülhessen. Így menekült lassan, de biztosan egy másik dimenzióba innen, a halál életéből az élet halálába: az örületbe. De mint Oféliáé, az ő tébolya is szép volt. Dalolva merült el az örvénybe és virágokat hintett a habok közé.

Mikor évek múltán a pesti klinikán újra találkoztam vele: nem akart megismerni. Egy új világot teremtett magának meséből, költészetből, múltból és képzeletből, amelyben Botticelli és Watteau találkoztak, a padovai kertek illata elvegyült a velencei lagunák leheletével, amelyben kolostori barátok és párizsi bohémek együtt társalogtak és a klinika homályos

üvegablakos folyosója a sóhajok hídja lett, és a kertben a Mediciek ünnepélye folyt aranyos napsütésben. Gulácsy Lajosból Luigi Gulaxy lett, én hol fehér barát voltam, hol francia márki a Lajosok korából, akire gyakran haragudott, mert a „Szép kislányokat” nem akarja észrevenni. Volt valami az ő egész imaginárius világában Shakespeare reneszánsz hangulatából: tele anakronizmussal, és a kellem és nyersség egészen sajátos vegyülésével. Ebéd alatt groteszk hajlongásokkal dicsérte a pompás olasz kosztot és egy fürdés alkalmával, amikor piros bugyogóban, csíkos köpenyben állott a medence mellett, mosolyogva mondogatta:

- Milyen jó kis apródok is vagyunk mi a reneszánszból!

Mikor a háborúról esett szó, amely őt Velencében érte és hosszú fogság és szenvedés után idesodorta, mindig dühösen jegyezte meg:

- Nem vagyok bemutatva Francesco Giuseppének és nem ismerem el Guiglielmo imperátort!

Napóleonról sokat fantáziált, és egy este, amikor a mellette levő ágyban az orvos injekciót adott egy reszketős öreg betegnek, Lajos fölült ágyában, mint egy álmatlan gyerek, elnézte, mint szűnik meg az öreg karjának reszketése, és így szólt hangosan az orvoshoz:

- Most már olyan biztos a karja, mint Neki a Dávid képén, mikor a koronát a fejére teszik! - A Louvre-beli Napóleon járt az eszében.

A szegény, egyszerű betegek között jobban érezte magát, mint az ideges „urak” között. Egy Falstaff-kedvű, pocakos, pirospozsgás cipész volt a kedvence, az étkezésnél mellé ült, hacsak tehette, és mindenben a kedvében járt. Legállandóbb komplexuma a fiatalság volt.

- A fiatalság kell nekem, mert azok nem rontják el a kerteket és a házakat! - lelkesedett sokszor a kerti séták alatt, hátratett kezekkel, lobogó nyakkendővel, hosszú léptekkel, amelyek mintha valami láthatatlan zenekar üteméhez igazodtak volna.

Gyakran minden szó nélkül hirtelen otthagyta a társaságot, maga elé mormogott szavakat ismeretlen nyelveken, majd elvonult a kert egyik távoli szögletébe, és a virágok útján telefonált Nakonxipánba.

Ha ilyenkor meglepték, szégyenlősen lesütötte szemét, lehajtotta fejét, mint a csínyen ért gyerek. És fájdalmas grimasszal mosolygott. A titkát lesték meg, a virágok és madarak nyelvét akarták kihallgatni.

3

Kolostornak érezte a klinikát, ahová elvonult elmélázni és alkotni, a megőrült világ és emberek elől. Mert dolgozott itt is titokban, a közös nagy hálóteremben, az ágya mellett, amikor a többiek a folyosón üldögéltek, járkáltak, kártyáztak, olvastak vagy sakkoztak.

Néha észrevétlenül beosontam hozzá, lábujjhegyen megálltam az ajtóban és elnéztem, amint valami régi olasz áriát dúdolta, festett, néha térdepelve, mint nagy elődje, Beato Angelico.

A kartonlapon a görög mitológia és a keresztény középkor istenei és hősei lebegtek, némelyek a felhőkön, melyeken kastélyok emelkedtek, és egy latin felírás hirdette lenn: Per natutam ad artem! És az aláírás: Louis Gulaxy pinxit.

Egy lovagot is festett, páncélosan, sisakkal, mellette hölgy, rózsákkal kezében, rejtelmes mosollyal ajkán. Mikor ezt nagy nehezen megmutatta az orvosainak egy vizit alkalmával, a világ legtermészetesebb hangján tette hozzá:

- A lovag úrnak nagyon piszkos az inge a páncél alatt.

Ha a kiváló professzor (aki azóta elköltözött) kikérdezte, hogy mi hol van a Louvre termeiben, a lehető legpontosabban válaszolt, világosan emlékezett, hogy milyen képek vannak egymás mellett. Segantinit szerette legjobban, sokat beszélt róla magában, de voltak festők, hazaiak és külföldiek, akiket haraggal és megvetéssel emlegetett. Mikor egyszer meglátta kezemben Freud Lionardóról szóló szexuálpatólogiai tanulmányát, egészen kikelt magából, és szidta azokat, akik mindent megértenek. Nem ismerte Freud könyvét, imádta Lionardót. Az édesanyját is bálványozta, a törekeny kis öregasszonyt, aki könnyes szemekkel és síró szavakkal ajnározta elvesztett fiát, és ha nagynehezen elengedte, a látogatás után órákig földúlva járt-kelt a folyosókon, az elzárt ajtót rázta, és az orvosnak panaszosan síráncozott, mint egy nagy beteg gyerek:

- Az édes mamácskámát akarom látni, nagyon szerettem volna még neki valamit mondani.

Szegény fájdalmas anya, elpusztult ebben a reménytelen jóságban és szeretetben.

4

Minden megszépült és megjavult körülötte. Még az a vásott, ideges úri gyerek is, akit szülei a klinikába zártak, mert már nem bírtak otthon vele. Gulácsy Lajos a portréját festette, amely nem hasonlított hozzá. Egy szomorú kis angyalhoz hasonlított. (Engem is lerajzolt, még Váradon, egy kurta kocsmában, parókás, copfos márkinak és a klinikán az albumomat, amelybe verseket kellett volna írnom, megtöltötte vázlatokkal, többek között megörökítette Bol Bol néni cukrászdáját, amely szerintem lenn a kertben volt, Don Quixote szélmalma mellett.)

Lehel Ferenc szép könyvet írt Gulácsy Lajos dekadens festőről, de némely részben a kegyelet és kímélet hiánya bántó.

Schizofrénia - mondogatja állandóan -, ami orvosi szempontból helyes lehet. De Gulácsy művész volt, és művész maradt a betegségében is, és talán, - több dolgok vannak földön és égen, Horatio - talán igazabb igaza van Madách Ádámjának: Hisz, mi a világon nagy és nemes volt, mind ily örülés?

Ez a dementia a nagy és tiszta, művészi és mély lelkek kiváltsága és végzete. Hugo van der Goes, Anton Wiertz, Stauffer Bern, Vincent van Gogh, Turner, Gulácsy Lajos távoli testvérei egyazon művészetben, osztották vele ezt a sorsot. Artisztikus jelenség maradt mindig, mint ahogy Cyrano haláláig tisztán megőrizte a sisakforgóját, a becsületét.

Minden mozdulatából ki lehetett olvasni: Anch'io sono pittore! És a téboly lárvája mögött épen maradt a fiatalsága, a szent gyermeksége. Mint a vak Milton a látóknál jobban látta a Fényt, ő az örület elíziumi mezőin kószálva, jobban érezte a Szépet.

Egy ízben valaki eljuttatta hozzá a Ma folyóirat egyik számát, amelyet éjszakákon át az ágyában lázasan forgatott.

- A fiatalokat kell szeretni, a kis kedveseket, bizony, nagyon kell őket szeretni - ismételte félhangosan.

És reggel, egy ködös, nyirkos, hideg télvégi reggel, a sóhajok hídján állott, és kinézett a homályos ablakon a csupasz udvarra:

- Milyen gyönyörű ez a Velence, micsoda ünnep! Ma boldogok vagyunk ugye?

- Igen, ma boldogok vagyunk, - sóhajtottam csöndesen, és magamban hozzátettem még:

- Beato Lodovico!

Magyarság, 1925. február 1.

SZABÓ DEZSŐNEK

Kedves Dezső, bajtársi és kartársi örömmel üdvözöllek városunkban, amelyet hol magyar Moszkvának, hol alföldi metropolisnak neveznek a bennszülött rézbőrűek. Érezd jól magadat, pihenj és alkoss az örökkévaló magyarság javára és dicsőségére. Meríts erőt, mint Anteus, a szegedi földből, de vigyázz a szegedi aszfaltra és azokra, akik ezen az aszfalton a hatalom göggyével és méltóságával feszítenek. (És minden megváltó jóságot és igazságot megfeszítenének.)

Szeged kövei szépek, ha a szívek, amelyek itt dobognak, sokszor kőből vannak is. Szeged földje kedves, ha azok, akiké a föld, néha kissé szűkkeblűek talán. Szeged fái, füvei, madarai gyönyörűek, ha emberei olykor kevésbé kellemesek is. Eposzt itt is lehet élni és írni, sőt tragédiát is. Szatírárt pedig szinte nehéz nem írni. (És humoreszket muszáj). Mégis, mivel te most jöttél először hozzánk és közénk, bár lelkünkben már régóta és el nem múlón velünk vagy, engedd meg, hogy nyugalmad és békességed, harmóniad és boldogságod érdekében némely szegedi dologban tanácsot adjak neked.

Hát kérlek szépen kedves Dezső, mindenekelőtt ne olvasd el a Nikolájt, se mint szakértő, se mint ember és magyar. Inkább pipálj helyette, mint a Vezuv, vagy az Etna vagy a Stromboli, vagy a Popocatepetl.

A közgyűlésen azonban egészséged és életörömed gyarapítása végett meghallgathatod Balogh Lajost, hiszen te szereted és érted a tréfát, a humort, és tudod, hogy mi az a homéri kacaj. Ellenben nem ajánlom, hogy különböző kultúrdélutánok műsorát végigszenvedd. Te benned sok a vér, a temperamentum, és az ilyesmi nem tenne jót neked.

És - miként Julius Caesarnak mondták annak idején: *Óvakodjál március idusától!* Ezen a szép tavaszi napon ne menj olyan népgyűlésre, amelyen a nép ellen beszélnek a kurzus kikiáltói. Esetleg függetlenségi vacsorára is betévedhetsz, ahol a Fehér Ház elnöke a demokráciától óvakodik, és az átkos haladásnak tesz szemrehányást; Dezső, Dezső, te bátor ember vagy, te heroikus lélek vagy, te férfi vagy, de azért én még egyszer mondom neked, hogy az idén egyelőre óvakodjál március idusától!

Hétfői Rendkívüli Újság, 1925. március 9.

NIETZSCHE

Halála 25. évfordulóján

1

Mutter, ich bin dumm: ez volt az utolsó szava a halála előtt tíz évvel, mert élete utolsó tíz esztendejében nem volt több szava annak, aki Krisztus óta a legnagyobb szavakat intézte az emberiséghez. Tíz évig járt körbe-körbe némán, a naumburgi park fái alatt, majd a weimári házban, ahol előtte Goethe élt. Az emberi gondolat egyik legdicsőbb vértanúja volt Friedrich Nietzsche. Nem máglyán égett el, mint Husz, Giordano Bruno, Savonarola, Servet, vagy Henri Étienne, önnön tűzében hamvadt el, hogy a jövőbe loboghasson tanítása. A tíz év alatt, míg gondolat és szó nélkül bolyongott a földön, lassan, de biztosan érett a vetés, amelynek aratása még a messze távolban késik. Halála (1900. augusztus 25.) már megdicsőülés volt, a germán Walhallában Luther, Goethe és Wagner mellé helyezték, és élete műve az emberiség közös tulajdonába ment át.

2

Mint rendes ember kezdette. Egész fiatalon egyetemi tanár lett Bázelen. Filológus. Látszólag azon az úton haladt, amely az előléptetés, a korpótlék, a fizetésemelés és a nyugdíj mérföldkövei mellett visz a csendes temetőbe. Nem úgy történt. Már első könyve, amely a tragédia születéséről, a zene szelleméről, vagyis a görögségről és pesszimizmusról szólt, forradalmat csinált a filológiában. A baglyok huhogni kezdtek ellene. Ő mutatta meg először igazán, hogy az antik görög világ nem volt olyan derűs és szabályos, mint ahogy Winckelmann gondolta, egyúttal ő volt az, aki korunk művészetellenes szellemének hadat izent, és új áhítatot hirdetett.

Ez a könyv egyben apológiája volt Richard Wagner romantikus művészetének, mint a klasszikus tragédia mai utódának. A filológusból rövidesen a filológia halálos ellensége lett, harcias filozófus, aki kalapáccsal filozofál. És halálos ellensége lett Richard Wagnernek, aki szerinte a középkorba menekült a szabad és világos jövő elől. És halálos ellensége lett Nietzsche az egész kornak, ő, a nagy korszerűden, aki látta és érezte a mai civilizáció nagy hazugságait, amelyek a kultúra romjain burjánzottak, és az embertől az Übermensch felé fordult, az istenek alkonyától a hajnalhasadáshoz.

3

Übermensch! Oly sokan mondják, és oly kevesen értik. A háborúban minden német generális, őrmestertől felfelé annak tartotta magát. Nietzsche gondolata a fejlődéstörténetből indul ki, de a szűkebb körű természettudományi törvényt végtelenbe táguzó vallásos eszmévé építi ki. Az ember csak átmenet az állatból az istenségbe, az ember csak a sóvárgás nyila a túlsó part felé, az ember a szürkület, az ember valami, amit le kell küzdeni, amit fölül kell múlni. *Also sprach Zarathustra.* Az ember nem volt, hanem lesz - az Übermensch! Ez az a mély és magasztos ige, amely Friedrich Nietzsche korunk nagy vallásalapítójává és életét vértanúsággá avatja.

Oswald Spenglernek is így lett ő előhírnökévé. Nietzsche látta a mi civilizációnk facies hippocraticáját egy negyedszázaddal a nagy háború előtt, mint ahogy Ady látta a magyar tragédiát Sarajevó előtt. Az igazi gondolkodók és igazi költők váteszek. És az *Also sprach Zarathustra* szerzője költő is volt, mégpedig a legjavából. Goethe és Hölderlin mellett és Stephan George előtt a legnagyobb a németek között. Örök zenét hozott ő új szöveggel.

A szökökút, az örökkévalóság gyűrűje, a hetedik magány, a táncdal olyan költemények prózában, amelyek a bibliai énekek énekéhez méltók. És régebbi versei - a honvágy versei az örökkévalóság után.

Ma huszonöt éve halt meg. Azóta halhatatlan. Először egy arcképét láttam, amelyet nem felejték el soha. Kupolás homloka, bozontos szemöldöke (ilyenre gondolt a költő, mikor írta: ronthat, teremthet száz világot), mélységes tengerszeme, hatalmas bajusza és álla: a rendkívüli ember varázsát árasztotta felém. Napokig elnézegettem. Az egyetemen olvastam el az *Also sprach Zarathustrát*. Rendetlen nebulók nevelője voltam, modern rabszolga egy méltóságos úr magánintézetében (nyilvánossági joggal), és mint az oroszán a ketrecében, úgy jártam föl és alá a keskeny folyosón, félhangosan dúdolva, ujjongva, dörögve és dübörögve az új ígéret, a szabadító szavakat. Életem egyik legnagyobb élménye volt. Első valódi verseimben ennek az élménynek lírai visszhangja zeng.

És mikor Eugen Heinrich Schmittnek, a kiváló filozófusnak kíséretében, mint lelkes tanítványok, átmentünk éjfélkor a Lánchídon, mialatt az órák tizenkettőt ütöttek a két parton, és a csillagok égtek a firmamentumon és a Duna tükrében, mi levett kalappal mondogattuk:

*O Mensch, gieb Acht,
Was spricht die tiefe Mitternacht.
Die Welt ist tief,
Doch tiefer, wie der Tag gedacht!*

A tíz esztendeig élőhalott Nietzschei édesanyja és nővére ápolta megindító hűséggel, önfeláldozással és szeretettel. Az óriás termetű emberrom gyakran megállott az ablak előtt és nézte a leáldozó napot, de már nem gondolta és nem mondotta többé: *Die Sonne sinkt...* A legszebb verse kezdődik így. És így végződött az élete. Elvérezett egy gondolaton. De a gondolat él és győz. *Csak ahol sírok domborulnak, ott van föltámadás!* Ő mondotta.

Délmagyarország, 1925. augusztus 25.

PERELJ URAM, PERLÓIMMEL

*Ha egy úri lócsiszárral
Találkoztam s bevert sárral:
Nem pöröltem.
Félre álltam, letöröltem.*

Arany János

1

Pénzért írok? Bizony, nem ingyen! Valamikor a szent szegénység fogadalmára készültem, egészen fiatalon. A fogadalmat nem tettem le, de mindig megtartottam. Éhbérért tanítottam több mint egy évtizeden át Isten háta mögött, és amikor megrokkantam a vesződségben, a magyar állam minden nyugdíj nélkül elengedett. Engem költőnek küldött e földre a végzet, és azóta az írás kenyerem is, nem csupán hivatásom. *Nincs cserepes tanyám* Domaszéken, a kis házunkat is el kellett adnia az édesanyámnak, és ha holnap a toll kiesik a kezemből, az irgalom kenyerén és ágyán pusztulhatok el. Egy nagy bűnöm van, hogy *Petőfi eljövendő országáról álmodom*. Hogy szeretem a magyar dolgozókat, hogy szolidaritást vállaltam a munkássággal, és a szolidaritást állottam is azóta mindig, az üldözés és szenvedés, a megalázás és bántalmazás napjaiban is. „*Futni hagytak*” és én nem futottam, hanem tovább hirdetem igazaimat. És hirdetni fogom, amíg élek!

2

Kis névtelenek és ismeretlenek, akik biztonságban érzik magukat névtelenül és ismeretlenül, megint a magyarságomban kételkednek és a magyarságot féltik tőlem, a szerencsétlenek. A saját tehetségtelenségük és jelentéktelenségük fájdalmas tudatában jönnek nekem sunyi vádjaikkal, mert nekik a tehetség és érték személyes ellenségük. A *Tehetségtelen Irigyek Nemzeti Szövetségét* szeretnék ezek megalakítani, de ezzel már elkéstek. Jámbor tótocskák és svábocskák, magyarkodó jövevények, akik közül az egyiket Göndör Ferencnek kellett kioktatnia, hogy mi a haza, ezek akarják Juhász Gyulát magyarságra tanítani!

3

Pénzért ír hazafias verseket a Magyarorságnak! - mondotta rólam a bíróság előtt a Nikoláj szerzője. Pardon, én nem írok hazafias verseket! Hazafias verseket írt Hazafi Veray János, és írta a Nikoláj szerzője, *én magyar verseket írok*, mint ahogy magyar verseket írt Ady Endre, akit halálba hajszoltak az idegen érdekek háborújában megvadult és elvakult gyászmagyarok. És oda írok, ahova nekem tetszik, nem ahova ők parancsolják.

4

Nem is felelek azokra a támadásokra, amelyeket a névtelenség és ismeretlenség bozótjából intéznek ellenem. Hat verskönyvem ott forog százezer magyarok kezében, és *ott él százezer magyarok lelkében*. A jövő elé pedig különösen nyugodt öntudattal és önérzettel állok. *A szegénység kincsét* adtam egész életemben és magam koldus maradtam. Isten és emberek előtt

vallom, hogy nem hiába éltem és nem hiába énekeltem. És ha vádolnak és bántanak, eszembe jut egy régi versem:

*És gondolok... sok dölyfös paraszt
tekintetére, aki úri gőggel
nézett le, mint valami idegent
engem, ki nyirkos és sötét ködökben
világokat gyűjtöttem s hiteket.*

És megyek tovább, lángolva és dalolva, gazdag szegénységem mindenét elosztva a dolgozók és szenvedők között, megyek tovább az örök csillagok felé.

Délmagyarország, 1925. szeptember 1.

REMÉNY

Egy kis szellemi kápolnában voltam tegnap délelőtt, embertiszteleten. Mert van ám ilyen is és lesz még úgy, hogy az ember nem fogja többé farkasát látni az emberben, akit el kell törölni a föld színéről, hanem testvérét, akit magához kell ölelnie. Egy világ volt összezsúfolva ebben a csendes, szerény, szűkös helyiségben, egy békés, dolgos és emberséges világ. Az eszperantó szegedi munkás híveinek kiállítása. A földkerekség minden tájáról fölhalmozott eszperantó folyóiratok, képes levelezőlapok, kiáltványok, könyvek, bélyegek, plakátok. Az ötágú zöld csillag, a jó reménység szimbóluma világít szelíden és biztatón minden sarokban. És nyílt, derűs tekintetek, amelyek szeretettel simogatják e dolgokat. Munkásarcok. Testvéreim.

Micsoda gazdag irodalma és művészete van már ennek a pár esztendő világnyelvnek, ennek a segédnyelvnek, ahogy ők nevezik! És mennyi híve, akik megértik és megérik egymást a földgömb összes pontjain és jeleket küldenek egymásnak, mint az első keresztények. A nagy katolikumok és internacionálék, az *Egyház, a Kereskedelem, a Szocializmus* fölhasználják ezt a közös nyelvet és rajta vívják békés harcukat az Emberért. Az eszperantó szívárányhídja átível az egész világon. Nézegetem a folyóiratokat. Barátságosan és nyájasan hevernek egymás szomszédságában a cseh és a lengyel, a bolgár és a román, a kínai és a japán, az angol és a német revük. Egy szegedi is van köztük, Thurzó Péter szerkesztésében.

Mind a békességet akarja, és mind a megértést szolgálja. És az üzenetek a négy világrészből: a lélek és a szellem rádióján. Ismeretlen kezek mérhetetlen messzeségből integetnek, fehér lobo-gót lengetnek a zöld csillag alatt. Egy gyönyörű álom akar itt valóságra válni: a Názáreti álma, Mórús Tamás utópiája, Campanella látomása, Wells fantáziája.

Nézem a könyveket. Az *Oomoto*, az új japáni szellemi mozgalom röpirata eszperantóul. Szótárak, egy egész kazal szótár és nyelvtan.

Madáchunk nagy tragédiája Zamenhoff nyelvén, a világ nyelvén, Zichy Mihály remek rajzaival. Milyen könnyen tudom olvasni, hogy értem a gondolat anyanyelvén a gondolat csodálatos magyar költőjét! Talán éppen Madách a legalkalmasabb arra, hogy ezen az egyetemes nyelven megszólaljon és világra szóljon. Hisz ő igazán, egészen egyetemes szellem! Mellette Goethe Pauszt ja pihen és Kant örökké aktuális értekezése *az örök békéről*. De talán eljő majd az idő, amikor ez az ige is testet ölt a földön. Mikor nem játszanak többé háborút a nagy gyerekek, hanem az élet asztalánál boldogan elférnek és a kéz a kézben egyesülnek, mint az egyik művészi plakáton a fehér és fekete, a sárga és a vörösbőrű ember. Mikor az Emberiség szentség lesz és nem költők révülete csupán.

- Az Ember tragédiáját olvasom legtöbbször - mondja egyik ifjú munkás a másiknak - és Petőfit, mindig.

- Nézd, Ady versei! - kiált föl a társa, lapozgatva egy eszperantó szemlében. Valóban, egész sereg Ady-vers, a legjellemzőbbek közül, a *Jó Csönd herceg*, a *Sírni, sírni, sírni*, a *Máriától Veronikáig* és a többiek. Magyar eszperantó-költők is vannak már, Kalocsay Kálmán, Madách fordítója és Baghy Gyula. Persze, a világnyelv nem anyanyelvük és a fajok legősibb és legmélyebb sírását és ujjongását (és ez a költészet, hiába) sohasem lehet más módon igazán és egészen, csak az anyanyelven tolmácsolni.

De hiszen nem is erre való, és nem is ezért kell az eszperantó! Segítség ez az új nyelv, ez a közös idióma, hogy megérthessék, megtalálhassák egymást e földön minden népek, fajok, egyének és nemzetek. Közlekedési eszköz az eszperantó, éspedig könnyű, olcsó és igen-igen praktikus járműve érzésnek, gondolatnak. És az embertestvériség egyik legjobb propagátora.

Sokan látogatták a humanitás e kis kápolnáját, a béke és barátság e szűk szegedi szentélyét, de nem elegendő. A gyűlölet kufárait és kofáit is szerettem volna látni itt. Tanultak volna egy kis kultúrát, szolidaritást, emberséget! Nagyon rájuk férne bizony.

Délmagyarország, 1925. szeptember 29.

DON CARLOS, SPANYOL INFÁNS

1

Az infánsnő rózsáját a szél kikapta a királyi gyermek kezéből és az Escorial tavába sodorta. Ugyancsak ez a szél a nyílt tengeren megsemmisítette a büszke, hódító nagy armadát. *Deus afflavit et dissipati sunt*. Victor Hugo gyönyörű legendája jut eszembe, ha Don Carlosra gondolok. A véres és komor spanyol történet e tragikus rózsáját az idők szele két század múlva egy nagy német és egy nagy olasz költő íróasztalára sodorta, és a szomorú sorsú és gyászos végű királyfi újjászületve, megifjodva és megszépülve kezdte meg immár örökkévaló második életét.

2

Mert a költészet hatalmasabb és győzelmesebb, mint az élet. És igazabb. Ki volt a história Don Carlosa? Nem lehet felőle egészen bizonyosat tudni. Neszfogó szőnyegek és kárpitok, titkos ajtók és süllyesztők, homályos alkóvok és rejtelmes kamarák zárják el őt a kortársak és az utókor elől. Abbé de Saint Réal történeti műve inkább novella, és Schiller is, Alfieri is belőle merítettek. Más Don Carlost látunk a jezsuiták könyveiben, és mást a jeles Seigneur de Brantôme írásában. Úgy vagyunk vele, mint Attilával és Könyves Kálmánnal, hogy magyar példákat idézzünk.

Pedig Don Carlos a világ akkori történetének középpontjában volt. Apja, II. Fülöp, Spanyolország, Németalföld, Burgund, Milanó, Nápoly, Szicília királya, rengeteg gyarmat ura, a nagy Charles Quint fia. Ez a szikár és zordon ember, ez a száraz fanatikus spanyollá és katolikussá akarja tenni az egész világot. Az ő uralkodása alatt indul hódító útjára Lopez de Recalda társasága, a Societas Jesu, az Ecclesia Militans páratlanul megszervezett rohamcsapata. Az ő uralkodása alatt lesz rabba és koldussá a szabad és gazdag Németalföld, amelynek népét tűzzel-vassal irtja a kegyetlen hóhér, Alba hercege és amelynek legjobb fiait, legszebb hőseit, Egmontot és Hoornt verpad várja, Orániai Vilmosát pedig a fölbérelt orgyilkos golyója. II. Fülöp sötét tekintetében is van valami örült Johanna csöndes tébolyából és valószínű, hogy Don Carlos beteg testében sem volt egészséges lélek. Tragikus gyermekség után tragikus ifjúságot ér. Már születése anyja életébe kerül, és első szerelmét, amely utolsó szerelme lesz, Erzsébetet, II. Henrik francia király leányát tulajdon apja üti el tőle. Akit ő hitvesének akart, az mostohaanyja lesz. Úgy látszik, Don Carlos infáns politikai ellenfele is volt atyjának és a németalföldi szabadságmozgalommal rokonszenvezett. Az apai zsarnokság mindenféle zsarnokság ellen tüzelte és lazította. Albát se tudta elviselni.

Körülbelül az a titkos tragédia (családi és politikai egyben) zajlott le ekkor az Escorialban, a madridi udvarban, mint amely századok múltán a bécsi Burgban és a mayerlingi lakban semmisített meg egy nagyratörő, lángoló és fiatal életet.

Don Carlos börtönben pusztult el, és kétszáz évig várt a kriptá mélyén, amíg két költő azt nem harsogja feléje: *Kelj föl és járj győzelmesen a világ végezetéig!* Mert te leszel a szabadság és haladás harsonája, minden forradalmak élesztő kovásza, minden bilincsek tördelője, minden elnyomott panasz és sóhaj kikiáltója: Don Carlos, spanyol infáns!

*Aranjuezi szép napoknak immár
örökre vége...*

A nagy francia forradalom földalatti moraja már megkezdődött, amikor az ifjú Schiller Don Carlosát (négy évi küzdelmes munka után) befejezte. Három dráma volt már mögötte, a *Haramiák*, a *Fiesco* és az *Ármány és szerelem*. Ezeket még mind prózában írta. (De milyen szárnyaló és harsogó prózában! Emlékezzünk csak Moor Károly nagy magánbeszédeire, a *Fiesco* pátoszára, Lady Milford és Ferdinánd szóharcára!) Don Carlos Schillernek első verses drámai költeménye. Jambikus és dithirambikus. Egy szent láz fűti az egész hatalmas művet: *az emberiség és a szabadság szerelme*. A politikai és vallási szabadságért egyszerre száll síkra az a röthajú, sasorrú, nyílt tekintetű fiatal zseni.

Don Carlos a *spanyol Sasfiók*, aki nemcsak a maga kalitkájának rácsait rázza, tépi, de minden elnyomott és leigazolt nép bilincseit is. A költő mellé álmodja a nemes és bátor Posa márkát, az új eszmék szeplőtlen szentlélek lovagját, aki a reakció kérdésére, hogy mit akar, egy élet vallomásával vágja oda:

A gondolat szabadságát, uram!

Schiller maga nem szánta színpadra e drámát és az mégis a világot jelentő deszkákon is embe-
rül megállotta helyét, és most a filmre is eljutott, hogy a velasquezi és grecoi pompa, fény, pazar keretében váltsa új valóra rajongó költők ragyogó álmait.

Alfieri arcképét nézem, e fennkölt homlokot, e sasorrú, e nyílt és lángoló tekintetet, igen, Schiller testvére ő, a *Filipo* költője. (Nem tudom, Mussolini és a többi Mussolini szereti-e Alfieri Don Carlosról szóló tragédiáját, amelyet Schillerrel egy időben írt, és amely a zsarnokság és önkény, az erőszak és elnyomás ellen villámlik és mennydörög fenségesen, mint egy görög hős.)

De Schiller Don Carlosában van egy mondat, amely túl politikán, túl tragédián, túl histórián és túl minden az élet legmélyebb, fájdalmasan szép és erős igenlését hirdeti nekünk:

Az élet mégis oly szép, ó királynő!

Igen, az élet *mégis* oly szép! Hiába van reakció, börtön, szenvedés, nyomor, gonoszság, butaság, kín és halál, az élet *mégis* oly szép!

Conrad *Veidt* pedig, a művész, eszményien schilleri alak. Lélek és szellem árad belőle, rejtelen és nemesen. Intellektuális művész.

A legritkább jelenség mostanában!

Délmagyarország, 1925. október 1.

IZSÓ FÖLTÁMADÁSA

Nehogy a Cuza-párti magyar fajvédelem csak egy percre is valami veszedelmet sejtthessen, azonnal megmondom, hogy Izsó Miklósról van szó, aki nem volt se kormányfőtanácsos, se nyugalmazott miniszter, aki csupán magyar lángész volt Istennek különös kegyelméből és a balsorsnak különös kegyetlenségével verve, magyar lángész, aki most ötven esztendeje dőlt ki sok szenvedés és sok csalódás után, élete főművének megteremtésétől elütve, nyomorúságban, tüdővészben, negyvenegynéhány esztendő korában.

Most pedig, nem a magyar kultuszminiszter és nem a magyar kultúra valamely hivatalos testülete, vagy társasága, nem is valami keresztény és nemzeti alakulat - mert ezeknek más dolguk van -, hanem egy magánzó múzeuma fődözi föl, hozza napvilágra és deríti új fényre ennek a félig-meddig elfelejtett nagy magyar értékünknek alkotásait, szobrokat, melyekről az örökkévaló magyar szellemnek derűje és borúja, szépsége és igazsága beszél hozzánk a művészet egyetemes nyelvéen.

Az iskolákban nem tanították eddig Izsó Miklóst, aki se magyar életet, se magyar zabot nem ajánlott föl nagylelkűen a Habsburgoknak, csupán magyar örömet és magyar bánatot formált agyagba, kőbe és bronzba, hogy egy világ csodálja, és egy új nemzedék elfeledje. A hivatalos hazai tudomány nem méltányolta és nem hirdette Izsó dicsőségét, aki se fölfelé hajbókolni, se lefelé pöffeszkedni nem tudott és nem akart. Izsó nem támogatott kormányt, nem örökölt meg mágnásokat, nem volt akadémikus, Izsó *csak lángész volt és magyar*, tehát nem sokat törődtek vele. Az élő törtéteők bankettjein hallgattak a halhatatlan művészeöl, aki még sírjában is élő tiltakozás volt az idegenszerű akadéemizmus, a szolgálalkú utánzás, a tehetségtelen nagyképűség ellen.

És íme, Izsó ma feltámadt, és a kései kritika - ó nem a hivatalos kritika! - meglepetten és lelkenendezve fedezi fel és értékeli újra maradandó remekműveit. Mert nálunk valóságos színvaksággal viseltetnek az igazán igazi magyar lélek és szellem megnyilatkozásaival szemben. Azok, akik éjjel-nappal a hazát morzsolják fogaik között, és hangosan adnak hálát Istenüknek mások előtt, hogy ők olyan jó, olyan prima, olyan patent magyar hazafiaknak születtek, azok egészen nyugodtan elmennek örök magyar értékek mellett, és még szép tölük, ha csak elmennek szótlánul és részvétlenül, de ezek azok a magyarok, akik a debreceni kollégiumból örökre száműzik Csokonai Vitéz Mihályt, akik Katona Józsefet a halálában is megvádolják, hogy a bitangságban levő marhák jövedelmét eltulajdonította, akik Petőfi Sándort föladják és halálba küldik névtelen uszításaikkal, akik Ady Endrét mindenáron Petőfi sorsára akarják juttatni és akik Móricz Zsigmondtól erkölcsi és újraoltási bizonyítványt követelnek.

Ezek a szigorú magyarok keserítették el és törték derékba Izsó Miklós nagyálmú lelkét és életét, ezeknek a perzekútoroknak áldozata ez a kivételesen erős és tiszta magyar zseni, akit most megint piedesztálra állít és újra megmutat a megkésett kegyelet és hódolat. Ha szoborban kellene megmutatni, hogy mi az a magyarság, akkor csak ennek a sírjából kitörő és eget kérő művészeünknek alkotásaira kell mutatni. A *Búsuló juhászban* egymagában több egyszerű szépség, magyar költészet és emberi igazság van, mint a korszak összes népszínműveiben. Csokonai debreceni szobra jobban érezteti ennek a hányatott és szenvedő, ennek a kálomista és barokk poétaszíznak egész mivoltát és jelentőségét, mint minden eddigi életrajza és méltatása.

Mennyi giccs szorult márványban és bronzban köztereinken és középületeinken, mennyi hamis pátosz és rossz modor öltözött a maradandóság köntösébe ezen a tájon, míg Izsó

Miklós bájos és fönséges magyarságát sutba dobták és elmellőzték. Izsó föltámadása örvendetes és biztató jelenség, csak azok is tanulnának belőle, akik azért tevékenykednek és szerepelgetnek a közélet hímes mezején, hogy ledorongolják és elintézzék az Izsókat.

Mert szép a föltámadás, de a föltámadás szomorúságát érezzük abban, hogy a föltámasztott maga már nem örülhet neki és nem vigasztalódhatik ezen. Csak a hálás utókor van jelen, amely tovább is hálátlan mer és tud lenni - az élő kortárssal szemben.

Délmagyarország, 1925. október 28.

HOL VAGY, GYULAI PÁL?

Ma száz éve született a legnagyobb magyar kritikus. Ezt a díszítő jelzőt máig sem vitatta el, és nem vehette el tőle senki. Ma még jobban érezzük nagyságát, mint valaha. Mert ma a hiányát is érezzük, jobban, mint bármikor. Hiszen Gyulai Pál több volt, mint kritikus, *élő irodalmi lelkiismerete* volt két magyar nemzedéknek, és élő fegyverhordozója lett a halhatatlan Petőfinek és Aranynak, a népies-nemzeti hagyománynak.

Harcos Gyulai Pálnak nevezte őt el Ady Endre, a régi harcost az új tárogatós. De Gyulai Pál nem versekkel verekedett, hanem érvekkel. Született kritikus volt, született polémikus. Még akkor is polémizált, amikor apológiát írt. (Például némely emlékbeszédében.) Félelem és gáncs nélküli lovagja volt a magyar nemzeti irodalom porondjának, sok csatát megvívott, és ha sok sebet kapott is, pardont nem kért és nem adott soha.

Gyulai Pál, bár kultúrájának forrása német volt, szellemi alkata szerint inkább a klasszikus francia kritikusokkal tartotta a rokonságot. Mondhatni, ő volt *a magyar Boileau*. Elsősorban a *raison* embere, logikus fő és józan elme. Ennek a szellemnek korlátai voltak, amelyeken túl nem látott és nem is akart látni. Jókai képzeletének és kedélyének határtalan birodalma túlságosan tágas volt számára, és Vörösmarty mélységeinek örvényébe nem ért le egészen az ő kritikai mérőónja. Gyulainál volt mélyebb és egyetemesebb érdeklődésű kritikusunk is: a tragikus végzetű Péterfy Jenőre gondolunk elsősorban, de például Péterfy inkább élvező volt, a szó legnemesebb értelmében, a lélek országaiban, míg Gyulai Pál inkább bíráló. *Péterfy csak azokról szeretett igazán írni, akiket igazán szeretett*, akikkel testvéri közösséget érzett, a nagy magányosokról, a nagy tragikusokról, a magyarok közül Keményről, Széchenyiről, az Őszikék Arany Jánosáról, a világirodalomból a görög tragikusokról, Danteről, Ibsenről (nálunk először), míg Gyulai Pál szíves örömet, sőt a legszívesebben nyesegetett, irtogatott, gyomlálgatott a magyar költészet kertjében, e zengő ligetben, neki nem volt elég a pusztá gyönyörűség, amelyet a remekművek keltettek, neki a bosszúság is kellett, amelyet a hibák okoztak, sőt el lehet mondani, hogy neki ez a bosszúság valóságos éltető eleme volt.

De azért mégis ő lett az, aki a magyar költészet legnagyobb értékeinek kodifikálását elvégezte, sok tekintetben maradandó formában. Ő volt az első kritikusunk, aki a hirtelenül feltűnt és hirtelenül eltűnt üstökösnek, Petőfinek költői pályáját először felmérte és helyét megjelölte a magyar firmamentumon. Ő volt, aki Katona József remekét a legjobb magyar tragédia polcára emelte, és ő volt Vörösmarty gazdag aratásának is első behordója és elosztója. Persze, Petőfi isteni zsenijének ragyogása csak egyre nőtt a szálló idővel, persze a Bánk bán lélektani gyengéire azóta rátapintott Hevesi Sándor, és persze Vörösmarty emberi és költői titkaiba azóta jobban bevilágított Babits Mihály a két Vörösmartyról szóló tanulmányában.

Gyulai Pál, a harcos, megharcolta a maga sok harcát, becsülettel és eredménnyel. Küzdött a Petőfit utánzó kelmeiség modorosságai ellen, egy epigon korszak üres pátosza, színtelen és ízetlen irodalma ellen. Ezek a harcok már régen elcsöndesedtek és csendes emberek lettek azok is, akik ellen Gyulai Pál síkra szállott. De szépen és épen megmaradt Jókai Mór, a nagy romantikus, a mesék nábobja, akit legkeményebben és legszívesebben támadott a magyar kritika Bayard lovagja. Úgy látszik, hogy Jókai a mesék sebezhetetlen halhatatlanjai sorából való, akinek asztrálttestén Gyulai Pál nyilai rózsákat fakasztottak, a dicsőség és népszerűség soha el nem hervadó virágait. A kritika parittyája csak a halandókat és múlandókat tudja ledönteni.

De azért ennek a kérlelhetetlen és hajthatatlan harcos Gyulai Pálnak szíve is volt, hiszen költő volt, bármilyen szemérmes és bármilyen ritkán megszólaló is. Nem volt nagy költő, Petőfi és Arany értelmében, de a longfellow-i kis dalnokok sorában a legelsők közül való. Ő írta a *Pókainét*, a *Hadnagy uramat*, az *Éji látogatást*, ő írta a *Horatius olvasásakor* és a *Szeretnélek még egyszer látni* megkapó és megható elégiai strófáit. És ez elég!

Mikor én az egyetemre kerültem, akkor ő már visszavonult a tanítástól. Egyik irodalmi tanító-mesterem, Négyesy László azonban híven őrizte Gyulai Pál tradícióit és mindig lelkünkre kötötte, hogy olvassuk és kövessük Gyulai Pált. A rétorikus és patétikus Beöthy Zsolttal szemben rámutatott Gyulai erősen logikus és igazán pszichologikus szellemére, mindig tömör és mindig tartalmas, értékelő és jellemző ítéleteire, amelyek óvatosan kerültek minden dísz és minden hangzatosságot, mégis, vagy éppen azért művésziek voltak. Ma pedig, ha körülnézünk egy kissé tarka irodalmi berkeinkben és tarlott kritikai ligeteinkben, a százados évforduló emlékeztető ünnepén méltán sóhajtunk fel, annyi más veszteségünk felett is: *Hol vagy, Gyulai Pál?*

Délmagyarország, 1926. január 26.

HEVESI SÁNDOR

Ezen a helyen, ahol évről-évre, sőt napról-napra a politikai közélet sivár jelenkorának kisebb-nagyobb bűneiről és mulasztásairól és többé-kevésbé jelentéktelen és érdemetlen alakjairól kell szatírákat írunk, ma örömmel ragadjuk meg a kedvező és kínálkozó alkalmat, hogy egy, a politikán magasan fölül álló, de *a nemzeti kultúra szolgálatában* sok és nagy érdemet szerzett férfiúról énekeljünk. Nem akar ez dicshimnusz lenni, sőt kritika is lesz benne, de éppen így kívánja azt annak egyénisége, akiről szó van és aki maga a megtestesült kritikai szellem.

Megfelelő ember a megfelelő helyen: talán senkiről több joggal és igazsággal nem lehetne ezt elmondani ma a magyar életben szereplő tényezők közül, mint éppen Hevesi Sándorról, a Nemzeti Színház igazgatójáról. Még ellenségei is kénytelenek elismerni róla, hogy erre a szép és nehéz pozícióra született, hogy pompásan és erősen megállja a helyét, hogy tudása és tehetsége egyaránt méltóvá teszik erre a hivatásra. Nem tudná őt ma senki egészen pótolni és bizonyos, hogy igazgatósága már eddig is új korszakot és pedig eredményekben gazdag korszakot jelent a Nemzeti Színház dicsőségeiben és nagyságokban éppen nem szegény történetében. És hogy sok mindenféle képességén túl még egy külön, sajátos képesség kell egy ilyen műintézet sikeres vezetéséhez, azt láttuk abból is, hogy elődje, Ambrus Zoltán, a legragyogóbb magyar írói értékek egyike, nem tudott ilyen korszakot teremteni az ország első színházának történetében. Pedig Hevesi Sándor úgy indult, mint az elmélet embere, mint a szoba tudósa. Első könyve, a *Dráma és színpad* kitűnő logikájú esztétikusnak és a dolgok velejét érintő kritikusként mutatja őt, aki például először mutatott rá irodalmunkban, bátor és őszinte igazságkereséssel, a legjobbnak hirdetett magyar tragédia, a Bánk bán alapvető gyöngéire. Hevesi Sándor beszél először a magyar irodalomban Alfréd Ker-ről és a modern külföldi drámai törekvéseket is ő ismerteti. A színpaddal akkor kerül először szorosabb kapcsolatba, amikor az új század első éveiben egy színészeti és irodalmi forradalmi csapat élére áll és a maradandó emlékü Thália szellemi vezére és rendezője lesz. Nagyszerűen heroikus korszak volt a magyar színpad történetében, és ennek a forradalomnak vívmányai élnek tovább még most is az egyre szaporodó újabb törekvésekben, amelyek a világot jelentő magyar deszkákra az új korszak fuvalmát akarják beengedni.

Hevesi Sándor mesternek ezek a tanuló és vándorévei nem maradtak meddő kísérletek, eredményeiket és tanulságaikat éretten és elmélyülten használta fel, amint a Nemzeti Színház dobogójára lépett. Hevesi Sándorban bámulatos harmóniával egyesül *az elméleti és gyakorlati szellem*. A kettő egymást emeli és erősíti. Ez a legritkább dolgok egyike a színházi világban. Hány értelmetlen és ízléstelen üzletes ágál a pesti magánszínházak élén, akinek halovány sejtelve sincs róla, hogy az irodalom és a művészet istene hol lakik és hány meddő esztéta van, akik megint csak értetlenül állanak a kor és a tömeg kívánságai és követeléseinek előtt?

Hevesi Sándor, az igazgató, a rendező, a színházi ember, mindig a kor pulzusán tartja kezét, de szeme mindig az örökkévaló szépség és igazság arcát keresi. Szerencsés ember, ügyes ember, de hozzá kell tenni mindjárt, hogy ezeken kívül még nagyon tehetséges és igen szorgalmas ember is. Ő az, aki ma éjjel-nappal, lankadatlanul és csüggedetlenül dolgozik a magyar kultúráért, *ami most a magyar jövőt jelenti első sorban*.

Mint színpadi szerző, néhány többé-kevésbé sikerült Jókai dramatizálástól eltekintve *A hadifogoly*-ban a történelmi vígjáték legjobb hazai mintáját adta, a *Császár és komédiás* erős és mély tragikái és színpadi hatást váltott ki, míg az *Elzevír*-ben a finomabb vígjátékaink kevés számát gazdagította.

Persze, Hevesi Sándor is ember, sőt színházi ember és így ő sem minden hiba és gáncs nélkül való. Mi csak egyre gondolunk, arra, hogy *Móricz Zsigmond* és *Bródy Sándor* nevei is hiányzanak a mai Nemzeti Színház műsorából, amely *Csathó Kálmán* és *Zsirkay János* nevét nem nélkülözhetné. Kár, kár, a magyar kultúra érdekében sajnáljuk. Hogy Beregi Oszkárt olyan csúfosan elüldözték méltó sikerei színhelyéről, ez is veszteség, de mi azt hisszük, nemsokára eljön majd az idő, mikor Hevesi Sándornak megint meglesz az erkölcsi bátorsága, hogy *a tehetség és érték fordított numerus claususát és a zseni és szellem furcsa emigrációját* megszüntesse! A Nemzeti Színház kapuján a jelen és jövő magyarság sok fiatal és izmos ereje és bátorsága kopogtat: reméljük, hogy Hevesi Sándor nem fogja egészen elfelejteni, hogy vele már egyszer *a forradalmi ifjúság* kopogtatott az ódon és dohos színházak ajtaján.

Délmagyarország, 1926. augusztus 27.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

Mikor a vonat e csöndes alföldi város határába ér, mintha egy árnyalattal valahogy sötétebb kék lenne a levegőég és barnább az anyaföld. Valami különös *genius loci*ja van ennek a kedves és édesbús városnak, amelyet egy alkalommal nem egészen alaptalanul a *magyar Fiesolének* kereszteltem el. Az ember kinéz a vonat ablakából és akaratlanul is fölkiált.

- Nini, milyen szép nagy Tornyai-felhők tornyosulnak amott, valóságos barna bikái az égnek. Hát amott azok a szelíd és bánatos Endre Béla-tanyaházak! És az a Rudnay-kútgém a darvakkal! Szinte külön parcellák vannak itten, egy-egy vásárhelyi piktör hangulatának megfelelően.

És ha beérsz a városba, a kút körül formás, meleg, barna bronz lányokat és menyecskéket találsz, akik meg mintha csak Pásztor János képzeletéből pattantak volna eléd. Mondom, valami különös *genius loci*ja van ennek a városnak és földnek. Három más nagy vidéki város nem termett annyi sajátos és istenáldotta művészt, mint ez a Sárhely, ahogy Tornyai János egyik sírvavigadó versében elnevezte. (A néhai *A Hétben* jött ez a verse és remélem, azok a lányok nem olvasták, akiket alaposan megénekelt benne.)

Festők és szobrászok gazdag televénye ez a város, amelynek sajátos levegőjében nőtt nagyra a mélabús magyarsága *Rudnay* Gyula, éspedig olyan nagyra, hogy a mai művészetünknek ez a magányos, karcsú tornya ellátszik immár Brüsszelbe és Firenzébe is. És itt él, hűségesen és dolgoosan, a finom és nemes lélek, a drága jó *Endre* Béla, akit a mai hazai piktúra *Tompa Mihály*ának neveztem egyszer, és akinek halk és mély lírája ennek a tájéknak a legbensőbb titkait meséli el a művészet áhítatos és szerelmes hívőinek. Ezen a talajon nőtt izmossá *Tornyai* János haragos elbúsulású alföldi festőisége, amelyet viszont az *Arany* balladáival tartok közeli rokonnak, és ennek a földnek igaz fia *Darvassy* István is, a marcona atyafiak kemény és komor megörökítője. *Pásztor* János és *Kallós* Ede plasztikája is a vásárhelyi televény hajtása, alakjaik mintha csak most bukkantak volna elő ebből a földből, mint a tenger habjaiból a gyönyörű *Afrodité*. És milyen gazdag népművészete van ennek a talajnak: *kerámiája* messze földön keresett.

És ez az alföldi város szereti és megbecsüli érdemes fiait, büszke rájuk, számontartja őket, és ha egyik-másik tékozló fiú (aki a szíve és elméje kincseit tékozolja) időnként megtér a szülői ház bankettasztalához, az őszinte és meleg becézés ajnározó szavai és tettei fogadják. Itt hamarosan szobra támadt *Nyizsnyay* Gusztávnak, ennek az egyszerű szavú vidéki muzsikusnak, és amikor legutóbb a vásárhelyi művészek kollektív tárlatot rendeztek a városháza termeiben (nem kellett nekik soha instanciázni és kunyorálni a méltóságos előszobákban), a város maga több mint százmillió korona ára műalkotást vett meg magának, és úgy érezte, hogy ezzel csak gazdagodott. Ennek a városházának nagytermében függ nagy *Bercsényi* Miklós mokány képe, kivont fringióval, hatalmas lendülettel, amely mintha a múltból a jövőbe törne; a legerősebb benyomások egyike, amit a magyar vidéken éreztem: *Tornyai* János alkotása. Ez a kuruc a maga dacos és kemény kiállításával olyan egy testvér a *Bibó* Lajos Ernecével és a *Csomorkányi* keserű lelkével.

Maga Vásárhely a föld életét éli, komolyan és csöndesen. A népe is a föld egyenletes és állandó nyugalma és méltóságát árasztja magából: hallgatag és álmatag nyugalma, de úr a maga portáján és pusztáján és nem volna tanácsos kikezdeni vele. Protestáló nép ez, de nem hangosan és főleg nem lármásan protestáló. *A juss* népe ez, amely nem enged a negyvennyolcból, és én valahogy abban is valami protestálást érzek, hogy éppen *Bethlen* Istvánt választotta meg követévé, azt a férfit, aki, bárhogy vegyük is a dolgot, mégiscsak a

jelszavas politika ellen próbált már egyszer cselekedni is valamit, ha nem is úgy, ahogy kellene és lehetne.

Nem pusztán véletlen, hogy a fájdalmas emlékü *Nagy Gyurka* ebben a városban telepedett meg, ebben a városban indította útnak a *Magyar Köztársaságot*, az első magyar republikánus újságot Ferenc József uralkodása alatt, még a nagy háború és forradalom előtt. Ebben a városban valahogyan mindig az a Kossuth Lajos uralkodott, igazán és egészen, akinek ércmása (Kallós műve) ott borong és virraszt a város főterén, és akinek neve ott él és hódít a fekete kabátok alatt a szívek mélyén. Kossuth Lajos népe és Kossuth Lajos városa ez, és nekem egyik legkedvesebb gyermekkori emlékem Vásárhelyről az öreg Kristó Lajos bátyám puritán és egyenes alakja, aki noha egy darabig polgármestere volt a címiseinek, mégis arra volt a legbüszkébb, hogy a neve majdnem úgy hangzik, mint imádott és száműzött kormányzójáé. (Az öreg mindig visszavárta.)

A vásárhelyi Oldalkosár utcai régi ház egyébként is fontos fejezet életemben. Itt olvastam az első Verne-regényt a Vasárnapi Újságban, itt írtam az első szerelmes verset szép rokonomhoz, K. M.-hoz, itt láttam az első színházi előadást, mikor a népkerti bódé hasadékán kukucskálva gyönyörködtem *Makó* Lajosban, a legjobb peleskei nótáriusban. Mi több, első nyilvános szereplésem és sikerem is Vásárhelyhez fűződik. Egy szép nyári ünnepélyen a népkertben én voltam Vazulik mester bűvészinasa a nagy tűzijáték rendezésében, mikor is tündöklő nappalt csináltunk a fekete éjszakából. De jó volna ezt még egyszer megcselekedni: *a magyar éjszakába új hajnalt varázsolni*. A vásárhelyi művészek, a színek és formák fiesolei hittel és reménnyel alkotó mesterei mind ezt akarják. Márpedig az erős hit és a jó remény csodát is tud művelni, mint valaha régen Fiesolében.

Délmagyarország, 1926. szeptember 5.

MAKÓ

Ebben az álmatagon elnyújtózó alföldi városban mintha a magyarság két nagy ellentétének lelke viaskodnék a halál után a feltámadás reményében. Az egyik a tornyai kurucé, a keménykötésű *Justh* Gyuláé, a békétlen nagyúr, akit a háború végén (amely a magyarság halála volt) a forradalmas költő mint legigazabb magyart siratott el, a másik a földelái bölcsé, *Návay* Lajosé, aki egy tiszta és magányos életet pecsételt meg a vértanú halállal.

Ennek a két nagyszerű és egyszerű férfinak emléke él és harcol tovább Makón, zsellérházak mélyén és a vármegyeház árkádjai alatt. Kossuth Lajos örökségét védelmezte az egyik, az örök negyvennyolcat, amely már negyvenkilenc is volt egyszer, az eb ura fakó ősi szilaj erejével és haragjával, az Eötvös József hagyatékát ápolta a másik, a nemes liberálisizmus és az okos demokrácia szeplőtelen eszményeit. Makón ez a két név, és ez a két elv nem halott emlék és írott malaszt, valahogy beivódott az emberekbe, valahogy tovább is él és hat, melegít és világít és megesik, hogy egy ugyanazon személyiségben ölelkezik vagy ütközik össze és válik állandó vívódás forrásává.

Nomina sunt odiosa és különben is *nemo propheta in patria sua* (hogy egy kicsit az egykori makói latin tanár is szóhoz jusson bennem), de ismerek makói férfiakat, akik az ellenforradalom szemében rebelleseknek számítottak, pedig a forradalom alatt mint túsok raboskodtak, azok életéért is felelve, akik később az ő életükre törekedtek. De ez már talán a politikához is tartozik egy kicsit, és én nem akarok annak a városnak a dolgaiba avatkozni, amely nekem már annyiszor adott nyugalmas menedéket, munkás magányt és igaz baráti szíveket.

Makó eddig igen csak arról volt nevezetes, hogy nem messze van Jeruzsálemtől, és hogy hagymát terem. Pedig a kultúrához is meglehetősen köze volna neki, kevés alföldi városban él együtt (ha nem is mindig valami nagy egyetértésben) annyi értékes és fogékony, igazán európai érdeklődésű és szellemű kultúrember, mint Makón. Móricz Zsigmond panaszkodott egy szomszéd városra, hogy milyen kevés könyvet olvas, Makóra igazán nem volna oka panaszkodni. Mivel a mozin kívül (amely az élet és a művészet csodáit oly demokratikus egyenlőséggel adja mindenkinek) alig akad más szórakozás (az állandó színháztól még messze van Makó), bizony a könyvek divata nem a legutolsó itten, és Romain Rolland-nak és Mereskovszkijnak, Ady Endrének és Karinthy Frigyesnek csakúgy akadnak hívei, mint - honny soít - Erdős Renéennek és Forró Pálnak. (Sebaj, a népies ponyvákban születnek a világ-irodalom legszebb remekei, és aki egyszer olvasni kezd, az előbb-utóbb rájön a könyvek ízére.)

Van egy nagyon kedves, bölcs emberem Makón, akinek a múlt század második felének minden magyar lírai kötete megvan, és aki valóságos hajtóvadászatot rendez egy ritka vagy lappangó Benedek Aladárra, vagy Szomory Károlyra. Kultúra ez kérem, mint ahogy képzőművészeti kultúrát jelent, hogy számos makói intérierben találkozunk pompás képekkel, amelyek a gazda egyéni ízléséről és a szép iránt való bensőséges vonzalmáról beszélnek.

Persze azért még mindig vannak bajok és hiányok ezen a téren is, és bár én nem vagyok Könyves Kolonics József, azért mégis bátorkodom fölemelni szavamat, tekintetes makói köztörvényhatósági bizottság aziránt, hogy végre valahára *kultúrházat* emeljenek a nép számára, ahol gondtalanul és zavartalanul olvassanak, lássanak és tanuljanak azok, akiknek csak idejük és kedvük van erre. Én tudom, hogy van Makón egy elég gazdag közkönyvtár, évekig tanítottam e kedves városban, és sohasem tudtam a közelébe férközni. Márpedig a gyertyát nem kell a véka alá rejteni, kivált ha *van* gyertyánk.

Makó népe maga a magyar jövő. Egyenes, eszes, dolgos, szerény és tisztességtudó. Lehet, ha szolgabíró vagy végrehajtó volnék - más lenne a véleményem róla, de hát én csak a szívemen át érintkeztem velük, főleg az iskolában, ahol a fiaikat tanítottam a nehéz és komor háborús évek alatt. Egy példával szeretném éreztetni ennek a népnek a karakterét. Az egyik diákom a B. Szabók és Cs. Nagyok seregéből egyszer év végén, Tedeum után beállít hozzám alacsony kis szobámba.

- Tanár úr kérem szépen - kezdette remegő hangon és nyomban erre se szó, se beszéd, kettészakította előttem az értesítőjét és a lábaim elé dobta.

Egy kissé meglepett a hirtelenség, amivel ez történt, de hát tanár embernek hamar helyén kell hogy legyen az esze meg a szíve.

- Mit tettél, fiam? - kérdeztem szelíden mosolyogva - most az apádnak *kétszeresébe* fog kerülni a bélyeg, mert azt is tönkretetted, látod?

- *Ez nem igazság, tanár úr kérem* - tört ki a gyerekből egyszerre a harag és a sírás.

Megtudtam rövidesen, hogy tévedésből az egyik kollegám hármast adott neki németből, pedig egyest érdemelt. Tévedni emberi dolog, de az valahogy egy kicsit makói és kispazdai dolog volt, ahogy ez a gyerek a maga igazát követelte és nem engedte. Szerencsére velem szemben követelte. A Szent Józsefek fajtája ez, az Áchim Andrásoké, alapjában véve úrnak született, de, mint a legkisebb királyfi a nép meséjében, szolgálni kénytelen.

Nem tudom, a mostani B. Szabók és Cs. Nagyok mit és hogyan tanulnak abban a nagy sárgás épületben ott a Kossuth szobra és a Hollósy Kornélia temploma mögött? Nem tudom, jár-e most merengve és borongva egy sápadt ifjú a zsinagóga táján, akiből Makai Emil lesz, szerelmes szívek és fiatal bánatok elbűvölője? De azt tudom, hogy ebben az álmatagon elnyújtózó alföldi városban tovább kell élnie, és a két nagy ellentét lényegében egy, mert magyar lelkének, szellemének és a végső harcban győznie kell a tornyai kuruc és a földeáki bölcs egyesített zászlajának. Mintha két láthatatlan szobor állana egymás mellett örökké Makó városának főterén, *egy* maradandó gránittalpazaton, a bronzképű Justh Gyula kezét fog a márványhomlokú Náray Lajossal, és *megbékülten és megengesztelődve mutatnak bele mind a ketten a hajnalodni kezdő magyar jövőndőbe.*

Délmagyarország, 1926. szeptember 12.

VINCENT VAN GOGH

A gyógyintézet udvarán ült, s harsogó napsütésben. Feje vászonkendővel átkötve, hogy eltakarja hiányzó félfülét. A fehér-kék intézeti ruhában olyan volt, mint a többi beteg. Csak a szeme élte még a régi külön életét, sötét, kereső és szerető szeme, amely egy rendkívüli lélekről árulkodott. Ez a szem bizalmasan és jóságosan tapogatta a dolgokat, testvéri örömmel itta a fényt és szerelmes ámulással legelt a felhőkön és néha mintha túllátott volna a dolgokon.

Csöndesen és szelíden pipázott Vincent a padon, bámulta a füstöt, amely, mint Ábel áldozatja, szökén, egyenesen a mennybe ment. Körülötte csonka és béna lelkek vánszorogtak és dadogtak, sírtak és üvöltöztek, mindegyik a maga üres mélységeibe merülve, a maga nyomorúságát vagy boldogságát teregetve a napra, de ez mind nem zavarta őt, tanulmányfejeket és különös mozdulatokat látott bennük, gyűjtötte, némelyiket meg is örököltette, ha jó órában került elébe. Mert művész volt Vincent, Isten kegyelméből.

Márpedig nem lehet a földön olyan ínség és olyan nyomor, amelyből a művész ne tudna valami hasznot hajtani. Vincentnek éppen az volt a legnagyobb bánata, hogy érezte a végső letörés előszelét. Ez ellen tiltakozott egy ideig, viaskodott az ismeretlen támadóval, mint Jákob az Istennel, de ereje egyre gyöngült, keze már remegve fogta az ecsetet, és szemei előtt sokszor elborult a fény és összeszaladtak a vonalak. Az utolsó vásznat a borotvájával vágta át, az egész olyan volt, vérző színeivel, mint egy eltévesztett öngyilkosság áldozata, szegény. Az egyik beteg nagyító üveget tartott a nap felé s várta, hogy az alája tett papírlap meggyulladjon. Hirtelen sárga láng lobbant.

- A nap nyila - mosolyodón el Vincent -, magam is ezt akartam mindig, nyilazó fényt, hogy tündököljön a vászon, hogy égjen rajta minden. Égett és én elégttem!

Gachet doktor közeledett feléje, az alacsony termetű kedves, kecskeszakállas orvos, az egészség maga, aki a betegséggel parolázik mindig.

- Hogy vagyunk Vincentkém? - harsogott és mosolyogva a beteg szemébe nézett. Fehér köpenye meleg, derűs fényfolt gyanánt csillogott a sok, csíkos ruha között, amelyek nyugtalanul imbolyogtak az udvaron.

Vincent nem tudott mit válaszolni erre a mindennap megismételt kérdésre. Mint a tettenért rossz gyerek, állott az orvos előtt, aki tovább mosolygott.

- Gachet doktor jobban tudja, mini én - válaszolt végre és lemondóan intett az egyik kezével, míg a másikkal a kabátja zsebében valamit idegesen szorongatott. - Az élet majd csak elmúlik, jó orvosom, de a művészet, az talán még odaát is gyötörni fog. A képek, amelyeket nem bírtunk megfesteni, visszajárnak. Miért is beteg a művész? A jó Giotto is beteg volt már, tőle örököltük a bajt. Én mindig csak kerestem a dolgok lényegét, a lelküket, a mélységüket, az örvényeiket, pedig a vászon csak felület, úgy bizony. A fél fületem levágtam kínomban, holott a két kezemet akartam levágni és a két szememet kiszúrni, ha már hiába erőlködöm velük. Valamikor régen azt hittem, hogy sikerül megfogni a fényt, voltak szép arles-i napjaim, de a nyugalom, amely a művészet élete, a nyugalom nem jött soha. Mindig magasabb lett a lázam, mindig messzebb ment, amit el akartam érni, ma már látom, hogy elérhetetlen. Legalább nekem és ennek a nemzedéknek. Nyugtalan az én lelkem mindhalálig - ebben a bibliai mondatban a sorsomat olvasom. Nem bírom az életet; mert nem bírom már a művészetet.

Az orvos megsimogatta beteg fejét, és tovább mosolygott. Gondolta, könnyebb lesz neki, ha kibeszéli magát.

- Maga panaszkodik, kedves Vincentkém, de a képei egyebet mondanak. Mennyi erő, mennyi lendület és mennyi szépség, persze más értelemben, mint a régi mestereknél.

- A szépség, annak már vége. Nincs többé harmónia a földön. A szépséget ma a tanárok tanítják az iskolákban, és felnőtt kiskorúak hisznek csak benne. Az élet nem szép, és a világ sem az. A munka nem szép és a művészet isteni favágás, keserves, verejtékes és a vége ez. A borinage-i bányavidékre emlékszem, ahol először döbbsentem magamra és hivatásomra. Akkor meg akartam váltani a nyomort, prédikáltam és láttam, hogy a munka vallása az egyedüli üdvözítő vallás. Magam is munkás lettem, de a dolgomat nem tudtam befejezni. Volt néhány remek napsütés Arles-ban, néhány kiváló barát, a légkülönb ezek között, aki most valahol egy távoli óceán szigetén keresi az Édent, amelyből régen kiűzött bennünket az öntudat. Talán írni kellett volna, Balzac és Zola, azok ki tudták fejezni magukat egészen, könyvek rengetegében, egy új világot teremtve, amely élni fog, ha ez a mienk eltűnt a föld színéről. Mert ennek barátom, pusztulnia kell. Gachet doktor, ön orvos, ön bizonyára látja, hogy ez milyen gyógyíthatatlanul beteg. Talán Japánba kellett volna mennem, *a rajz vén bolondjának* lábai elé borulni, és megtanulni az egyszerűséget, ami a legnagyobb dolog. A dolgok jellemét eltalálni: ez lesz a jövő szépségideálja, és ehhez az kell, hogy igazak legyünk. Azt kérdezte Gachet doktor, hogy vagyunk? Köszönöm kérdését, nemsokára jól!

És most már Vincent is mosolygott, mint az őszi alkonyat utolsó fénye, amely búcsúzik a tetőktől és a fellegektől. Gachet doktor megnézte a beteg pulzusát, megütötte a térdeit, még egyszer megcirógatta a homlokát, néhány vigasztaló szót mondott neki, azután elsietett fehér köpenyében, mint valami kis szakállas angyal a kárhozottak seregében.

Vincent sokáig tétován állott, majd elindult sétálni az udvaron, körbe-körbe, mint az elítéltek. Majd fáradtan leült megint a padra, egy terebélyes beteg, egy bretagne-i paraszt mellé. Mind a ketten pipáztak, és az óriás paraszt lamentálni kezdett maga elé:

- Nem engednek haza a földemre, meg akarnak ölni. Az én földem a legszebb a világon, mellette van a tenger. Miért kell itt senyvedni nekem, mikor semmi bajom se volna, miért nem engednek haza, ahol a sós levegő visszaadná a kedvemet?

A két pipa füstje szökén ölelkezett és Vincent látta, amint hatalmas sós cseppek gördülnek végig a paraszt arcán. Mikor a bretagne-i, fölállott, maga elé meredve, olyan volt, mint valami beteg öreg tölgy, amelyet idegen talajba ültettek át. Reves fa, amelyik a gyökereit keresi, szégyén. Vincent fölsurrant a nagy, közös hálóterembe. Egy tükörben megpillantotta magát, idegen arc meredt felé. Utolsó önarcképére gondolt és arra, hogy milyen lesz a halotti maszkja...

Mikor a tompa dörrenésre az ápoló és a doktor fölszaladt, az ágyán elheverve találták Vincentet. A rettenetes puskaporszag betöltötte az egész termet, és Vincent fehér-kék kabátján egy nagy folt piroslott. Eszméletén volt, elkényszeredett mosollyal fogadta a megrémült embereket, akik a sebet bekötözték. Vincent a pipáját kérte, amely még ott füstölgött a kis szekrényen az ágya mellett.

- Nem lesz már semmi baj se, kedves doktorom - mondotta, és nagyon messzire nézett. *Olyan fénybe, amelyetől a földi szem örökre lecsukódik.*

Délmagyarország, 1927. január 16.

SZEGÉNYJOGÚ TEMETÉS

Bizony, ki tudja ma már, hogy ki is volt a kultuszminiszter Rafael idejében? Félő, hogy azt se igen fogják tudni, kik voltak a szegedi magisztrátus tagjai Károlyi Lajos halálakor? De talán jobb is lesz, ha ezt elfelejtik. Mert azt, hogy ki volt Károlyi Lajos nekünk és mit jelentett a szegedi művészet történetében, hogy egyéb vonatkozásokról ne is beszéljünk, azt egyre jobban fogják értékelni.

Szeged városának egyik legnagyobb fia volt ez a megdicsőült művész, aki szent és alkotó élete javát töltötte itten, a legtisztább és legigazabb artisztikus törekvések áhítatos és alázatos szolgálatában. Valóban Isten szegénykéje volt ez a csodálatos ember és magasztos festő, aki sohasem kért és sohasem kapott semmit e várostól, de termékeny művészete fölmérhetetlen kincseit már életében Szegednek hagyományozta, kijelentvén, hogy amit ő termelt, azt mindenki számára termelte.

Károlyi Lajos külön fejezet lesz a magyar festészet históriájában, mert az ő alakja és sorsa, tehetsége és tudása senki máséhoz nem hasonlítható. *Élet és művészet* talán még soha nem olvadt tökéletesebb és mélyebb harmóniába, mint ahogy nála történt. Károlyi Lajos nem hódolt be soha semmi festői iránynak vagy divatnak, ő mindig az *örök törvényeket* kereste és ezeket találta meg nagy lelkében és nagy természetében. Micsoda fönséges összhang él és uralkodik minden képén, akár egy szál rózsát ábrázol az, akár a művész arcását mutatja.

Károlyi Lajos soha nem alkudott meg, soha nem adta el zsenijét, inkább szenvedett és éhezett, ha kellett, de hű maradt önmagához és elveihez. Nem volt igénytelenebb halandó e földön, mint ő, a világi javak dolgában, amelyeket megvetett és nem keresett, de nem volt senki, aki nálánál többet adott volna a művészi becsületre. Maga volt a jellem és az erkölcs, egy olyan korban, amelyben mindent eladónak gondolnak a fórumon ólálkodók és szaladgálók. Csak természetes, hogy soha igazi értéke, valódi érdeme szerint nem érvényesült. A vásári lármában az ő halk és nemes szavát nem tudták, vagy talán nem is akarták meghallani. Néhány lelkes és önzetlen barátja és tisztelője mutatott rá néha, mint ritka és becses példányra, szinte reménytelenül. Ha megalkuszik és elszegődik a piacon, akkor nem olyan vég vár reá, mint amilyen a pesti Rókus-kórház egyik ágyán hónapok néma és ismeretlen szenvedése után elérte őt. De Károlyi Lajos hitt az örök művészet megváltó hatalmában, mint ahogy hitt Velasquezben és Rembrandtban, Beato Angelicóban és Michelangelóban, és egy szelíd, csöndes, ködös őszi este békés és boldog mélabúja az újszegedi Tisza partján, vagy egy derűs, enyhe tavaszi reggel almafavirágos harmóniája a Róka utcában több és különb volt neki a világ minden hatalmánál és dicsőségénél. Hiszen Károlyi Lajos nem csupán olvasta a Szentek Életét, de élte is és az evangéliumot nemcsak forgatta, hanem gyakorolta is. Nem volt tagja semmiféle kurzus-alakulásnak, de azért mégis úgy gondoljuk, ebben a városban követendő mintája lehetett volna a valódi kereszténynek és magyarnak.

Mérhetetlen gazdagságot hagyott maga után ez a mi dicső és áldott gazdag szegényünk, aki Szeged számára az volt, ami Théodore Rousseau és társai Barbizonnak, Hollósy és Ferenczy Nagyányának: megszépítette és megörökítette a szegedi tájat, rajongó és álmodó lelke varázslatos palettájáról soha el nem múló fényt és színt adott neki.

És most jön a hivatalos város, a hetvenezet hold föld nábobja, és *szegényjogú temetést* koldul halhatatlan nagy halottja számára a fővárostól. Szegényjogú temetést Károlyi Lajosnak, akit minden tisztesség és dicsőség megillet, akit mint a szellem és a művészet fejedelmét kellene és illenék bevonultatni a magyar Pantheonba Munkácsy és méltó bajtársai, testvérei mellé! Ez

a rendelkezés olyan *szegénységi bizonyítványt* állít ki Szegedről, amely miatt pirulni fognak unokáink. Hát csak a hatalom és uralom mindenkori osztályosait lehet itt parádéval fogadni, ünnepelni és vendégelni, csak azok elébe lehet hintót küldeni, csak azok előtt szabad hódolattal hajbókolni?

Tekintetes tanács, hol lesznek önök már akkor, amikor Károlyi Lajos tiszta, nemes és egyedülálló művészetének áldoz *az egész magyar kultúrvilág hálája és elismerése!*

Délmagyarország, 1927. március 18.

HÓDOLAT

A nyelv legtokéletesebb művészetével is nehéz dolog méltán beszélni róla, hiszen a részeges bonni kántor és a tébolyult cseléd fia éppen azt fejezte ki a legmagasztosabban és a legmélyebben, ami túl van az emberi beszéd lehetőségein: a világ lelkét adta, a titkok titkát hirdette, a mindenség akaratát tolmácsolta, maga az isteni lényeg szól hozzánk az ő zenéjében, ebben az igazán abszolút muzsikában. Egy Richard Wagner, egy Romain Rolland próbáltak közel férközni művéhez és sorsához, de ők is kénytelenek voltak saru-megoldva állani meg nagysága szentélyében. Őt is csak hódolat illeti meg, nem bírálat, csak hálával járulhat színe elé az ünneplő emberiség. Nagysága nem csupán abban nyilatkozik meg, amit alkotott, de abban is, amit szenvedett és cselekedett. Auguste Comte, a pozitív filozófia álmodó lelkű alapítója egy világi naptárt tervezett, amelyben minden napot az emberiség egy jóltevőjének szentelnének. Annyi bizonyos, hogy az idei kalendáriumban az egész március hónap *Beethoven hava* a kerek világon.

Egy valódi hőst ünnepelek, aki soha nem üzent háborút, aki soha nem ölt testvért, aki a Sorssal magával csatázott, aki a Szenveddéssel viaskodott, és aki végezetül a Béke és az Öröm dicsőséges, diadalmas himnuszát énekelte. Ez az igazán igazi hős a lángész erejével és hatalmával küzdötte föl magát a legszédítőbb mélységből a legnagyobb magasságba, a komor árnyból az örök fényességbe, a szomorúság völgyéből az Öröm hegyére, és most uralkodik a világon és az ő uralmának nem lesz többé soha vége!

Minden lángész valami újat hoz erre a földre, mint az első nagy lázadó titán, Prométheusz, aki a tüzet lopta le nekünk az égből. (Mint kései utóda, Franklin, a villámot.) Columbus egy új világot fedezett fel Castiliának és Aragonnak, Copernicus, a thorni csillagász mintegy új pályát jelölt ki földünknek a mindenségben, Rousseau a szabadság új evangéliomát hirdette, Petőfi megmutatta a magyar Alföld és a magyar Tisza addig elrejtett és ismeretlen szépségeit, Ady Endre a magyar ugar tragikus hangulatát először érezte, Beethoven pedig *az abszolút muzsikát*, amely eladdig vagy fejedelmi udvarok egyéni kedvtelését, vagy egyes egyházak áhítatát szolgálta, az egész emberiség vágyainak és akaratának tolmácsolójává avatta, és végül az isteninek nevezett kilencedik szimfóniában a népek millióinak lelkét szólaltatja meg, az emberi közösség halhatatlan és felejtethetlen ünnepi miséjét mondja.

Száz évvel a halhatatlanságba költözése után Beethovennek áldoz az egész művelt világ. Bécs és Martonvásár, Párizs és Peking, Róma és Moszkva, a ragyogó nagy Operák és az egyszerű munkásotthonok ünneplik a Fájdalom és az Alkotás egyik legnagyobb Emberét, akinek hazája az örökkévalóság. Hol van már az osztrák császárság, de ennek a flamand származású, bonni születésű bécsi muzsikusknak birodalma immár a föld egyik határától a másikig terjed. Beethoven az a lángész volt, aki nem csupán tündökölni tud, hanem világít és melegít is. A szimfóniák és szonáták, a misék és kardalok e páratlan költője szövétneket gyűjt sorsunk éjjelében, és mindnyájunk lelkébe meleget áraszt végzetünk kietlenségében. Ő maga monddta, hogy a szegényeknek akar zenélni. Szenvedők vigasztalója, elnyomottak szabadítója, elfáradtak fölemelője a beethoveni szellem. A szeretet után vágyódott világéletében ez a megsiketült és elhagyatott titán, a szeretet után, amely az isteni színjáték költője szerint a csillagokat mozgatja. A legmélyebb és legmagasztosabb, a tizedik szimfónia, a *Szeretet*, amely Beethoven életéből és művéből árad felénk, és amely most egy világ kegyeletét és háláját hozza neki.

Mi magyarok nyugodtan és bátran járulhatunk az oltár elé, amelyen az Emberiség áldozata ég, hiszen a ma élő harcos és alkotó művészek között senki sincs közelebb Beethoven elérhetetlen nagyságához, mint a mi két vívódó és győzelmes büszkeségünk, a nagyvilágnak két híres zenésze: Bartók Béla és Kodály Zoltán!

Délmagyarország, 1927. március 25.

AZ IRODALOM EGYEZSÉGE

Annak a magyar irodalmi nemzedéknek, amelyhez e sorok írója is fájdalmas büszkeséggel tartozik, egészen különös sors jutott osztályrészül. Először is Ady Endre világraszóló nagyságának ragyogása jó időre homályba borította olyan értékeit és érdemeit, akik és amelyek bármely művelt nyugati irodalomnak méltó büszkeségére és dicsőségére váltak volna. Mint ahogy Shakespeare lángesze az angol reneszánszban háttérbe szorított hatalmas tehetségeket, akik ma is a drámai irodalom kiválóságai. Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád - hogy csak ez új magyar költői háromságot említsem - olyan nevek, kiket szívesen vállalna akár az angol, akár a francia, akár a német, akár az olasz mai irodalom. De nekünk olyan magyar kincs és elégtétel Ady Endre üstökös pályája, hogy a legjobbak és legkülönbek is örömmel vállalhatták a satellesek szerepét. És akkor jött a régi rend és régi béke és régi élet halála, a Háború, amely derékon törte ketté az új irodalmat, amely csonkává és bénává tette az egész magyarságot és megesett a szomorú csoda: egy nemzedék halt ki az emberiségből és aki megmaradt belőle, az nem lelé honját a hazában.

Tragikus végzet: a negyvenévesek ma még mindig a fiatalságot képviselik, akarva, akaratlan, amit nem egészen dicstelenül kezdett Ady nemzedéke, azt újra kellett kezdenie és íme, az öregek, akiknek javarésze sohasem is volt igazán fiatal, a tekintély fehér tógájában állják el tőlük a hivatalos elismerés csarnokait, és egy élet műve után igazolásra szólítják föl azokat, akik tovább akarják folytatni a megszakadt éneket és a megmaradt hagyományt gazdagítani és frissíteni próbálják.

Az Akadémia elnöke a kettészakadt irodalom újra épülni kezdő romjain állva békejobbát nyújtja a másik oldalnak, de közben nem feledkezik meg róla, hogy a halott Mester sírjának babérait megtépje kissé. De az Akadémia elnöke legalább a megértés szándékával és a jóakarát jelével fordul a tragikus nemzedék felé, míg mások, a Tekintély kevésbé hivatott és avatott őrei egyenesen ellenséges érzéssel és gyűlölséges szellemmel támadnak ellene. A magyarsága gyanús annak az írói nemzedéknek, amely az ősi magyarság forrásaihoz menekült egy siváran meddő és kopáran szürke korszak epigonizmusa után.

Szabó Dezső és Móricz Zsigmond nem elég magyarok azoknak a méltóságos irodalmi kano-nokoknak, akik közül az egyik a századvégi francia irodalom párizsi szalonjaiban szívta a ro-mantika anyatejét, és Babits és Kosztolányi nem elég nemzeti azoknak az esztétikusoknak, akiknek lapos és szikár mondatai a hét sovány esztendő minden szárazságát és terméketlen-ségét árasztják.

Mondjuk ki őszintén, kereken és magyarán: itt nem két nemzedék harcáról van szó tulaj-donképpen, itt a tehetség fiatalsága ellen küzd a tehetségtelenek aggsága, itt az új gondolat és az új hang ellen lármázik az eszmei szegénység és a hangos semmitmondás, itt (Ady esetében elsősorban) az elhivatott Lángész ellen lázadozik a hivatalos Tekintély, már amelyik magát annak tekinti.

És mindezek alján és mélyén a politika infernói szortyognak és fortyannak, a világnézet fáj azoknak, akiknek nézetei a mindenkori hatalom szemüvegét viselik. A konzervatívizmus még nem lenne baj, hiszen a konzervatívizmus, ha őszinte és alapos, ha mély meggyőződésen alap-szik és komoly megfontoláson épül, egyik életető és teremtő ereje lehet a nemzeti kultúrának.

Mi már nagyon régen vártuk és akartuk ennek az értékes konzervatívizmusnak föllépését és állásfoglalását, mint ahogy az például a francia irodalomban mindig megvolt, mint a haladás egyik szabályozója. Már a görög Arisztófanesz is konzervatív volt, de vajon ki látja ennek

kárát örökifjú műveiben? Valaki forradalmat csinálhat a művészetben és konzervatív maradhat a politikában. Ott van Flaubert és Baudelaire! És valaki a legszélsőbb politikát vallhatja, a legradikálisabb elveket hirdetheti, mégis, nemzeti értékét és jelentőségét ki meri tagadni Petőfi Sándornak vagy Victor Hugónak? Nietzsche, az arisztokratikus radikalizmus magányos és kérlelhetetlen hitvallója, merőben ellentéte a modern szocializmusnak, mégis, ki meri róla azt állítani, hogy az Übermensch filozófusa nem a modernség egyik legnagyobb és legigazabb szellemi képviselője? A hagyományokkal szakító Petőfi és a hagyományokat ápoló Arany egészen szépen megáruulnak egy gyékényen az életben és a halhatatlanságban, éppen azért, mert kölcsönösen elismerik a valódi tehetség jogát, és a plebejus Schiller is egészen jól megfér a patrícius Goethével, noha máskülönben két világnézet választja el őket egymástól.

Több dolgok vannak földön és irodalomban: mondja Zolnai Béla dr., aki a legjobb értelemben vett konzervatívizmus legmodernebb kritikai képviselője ma irodalmunkban, a *Budapesti Szemlé*nek, akinek fáj a látvány, hogy Vargha Gyula és Juhász Gyula, Szaboleska Mihály és Oláh Gábor egy kalap (és nem vaskalap) alá kerültek a *Széphalom* című új magyar tudományos és irodalmi szemle hasábjain, amely egyszerre igyekezik megvalósítani a kettészakadt magyar irodalom egyesítését és a kozmopoliszi ködbe vesző magyar irodalom decentralizációját. Mindakettő olyan törekvés, amely csak elismerést érdemel, nem gáncsokat.

Akik még hiszünk és remélünk abban, hogy a magyarság uniója nem álom, hogy a magyarság jövője kultúrájában van, az öröm és bizakodás érzésével nézzük ezt a vidéki irodalmi bárkát, amely Dugonics és Tömörkény városából indult el új vizekre, lobogóján „*Kazinczy korának klasszicizmusával és magyarcelú emberiségével*”. Mi hiszünk a szellem, az irodalom egyezségében!

Délmagyarország, 1927. április 10.

NYÍLT LEVÉL NÉGYESY LÁSZLÓHOZ

Mélyen tisztelt Tanár Úr,

régen olvastam olyan vigasztaló és fölemelő írásokat a mai időkből, mint az Ön válaszai, amelyeket legutóbb az *Ady-pörben* (hogy az Ön szavait használjam), Hegedűs Loránthoz intézett. Férfias őszinteség és bátorság, magyar nyíltság és szókimondás egyesültek ezekben az írásokban és még ahol nem is értettem egyet véleményével, éreztem, hogy komoly tudás és mély meggyőződés hangja beszél hozzám.

A harcban, amely most ismét föllángolt a magyar irodalom berkeiben, ezekben a meg lehetősen elhagyott és elvadult berkekben, végtelenül jólesik ez a vívómodor, amelyet az öreg és ifjú matadorok mostanában igen csak kezdenek felejteni. Nekem nagyon kedves, soha el nem felejthető emlékek élednek szívemben, ahogy ez alkalomból, hosszú idő után ismét Önre gondolok. A század elején az egyetem egyik tantermének padjaiban hallgatott és vitázott az Ön óráin egy tudásra szomjas és eszméktől lázas nemzedék, amelynek soraiban, hogy csak éppen véletlenül eszembe jutó neveket említsem, ott foglalt helyet Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Oláh Gábor, valamint e soroknak akkor nem is olyan túlságosan szerény írója is.

Az új magyar költészet vonult föl akkor és a seregszemle Négyesy László magyar stílgyakorlati óráin ment végbe, harciasan és bizakodón. Mi nem ismertünk más tekintélyt, csak a tudást és a tehetséget, és mi szerettük és becsültük Tanár Urat, aki szeretettel és megértéssel közeledett felénk. Mi több, szépen közénk vegyült, velünk volt, figyelemmel szemlélte vívódásainkat és vergődéseinket, mint a jó apa, tanácsokat adott a fiaknak és mi, később nem éppen dicstelen és nagyon szerencsétlen nemzedék, valami különös és bensőséges hálával gondoltunk Önre, Tanár Úr, aki nem ült méltóságos magányosságban és elzárkózottságban fölöttünk, mint a legtöbben, akiknek hivatala vagy mestersége volt tanítani bennünket, de akikkel csak akkor tudtunk valahogyan érintkezni, amikor a vizsgákon kérdeztek bennünket. Négyesy László, Riedl Frigyes és Katona Lajos: ez a három tanárom jelentette számomra a Mestert, aki szelíden és okosan hozzám hajol, aki türelmesen és szeretettel nyeseget és oltogat, aki korán elhalt édesapámnak képét idézi föl lelkem szemében, mint nevelőm és oktatóm. Az új magyar irodalmi generáció, amely azóta nemcsak felnőtt és megnőtt, de bizony össze-vissza vetődött és hányódott egy világ nagy viharának szelében, mindig hálás lehet Négyesy Lászlónak a vett jókért. Mi titánok akartunk lenni, és Négyesy László Gyulai Pál józan okos mértékét ajánlotta nekünk. Mi persze nem egészen fogadtuk meg ezt a tanácsot, de hát azért voltunk költők és fiatalok. Négyesy Lászlóval néha még össze is különböztünk, de ez is csak vele volt lehetséges, mert a nagyfejük, a saját maguk élő szobrai szóba se igen állottak velünk. Élénken emlékezem még, milyen megértő érdeklődéssel figyelte Tanár Úr az ifjú Babits Mihály első bátortalan föllépéseit, amint Goethe versét tolmácsolta magyarul, az *Ispilángi rózsát* és amikor Bresztovszky Ernővel szemben védekezett, aki maradisággal vádolta őt. (Valahogy úgy érzem, hogy az a nemesen egyszerű, választékosan finom, de mégis határozott és erőteljes hang, amellyel nemrégiben a Nyugatban Berzeviczy Albertnek felelt, az Ön iskolájának eredménye.)

A kettőszakadt irodalom sebeire valóságos balzsamot adnak az Ön levelei, amelyek a magyar hit és remény érzését keltik bennem, hogy a kultúra jelében nem csupán győzni fogunk, de egyesülni is. Milyen nagy jótékonyág az okos szó, a józan beszéd, amely csak az igazságot nézi és személyes tekintet nélkül akarja szolgálni azt. A mondvacsinált politikai lármán túl az örökkévaló magyar kultúra lelkiismerete szólal meg benne, és ekkor hamarosan és véglegesen kiderül, amit mindnyájan gondoltunk és éreztünk, akik e földön még megengedjük ezt a fény-

űzést magunknak, hogy ebben a kultúrában egészen szépen és jól megférnek Petőfi és Ady egymás mellett, és Aranyt és Vörösmartyt hasonlóképpen dicséret és dicsőség illeti meg most és mindörökkön!

Délmagyarország, 1927. április 24.

MAGYAR BIZÁNC

Ha ennek a mi lassan és kínosan haldokló világunknak akad majd egy méltó Tacitusa, az bizonyosan megtalálja majd a megfelelő szavakat annak a szégyenletes szervilizmusnak a jellemzésére, amely napjaink gyászatát és nyomorát még sötétebbé és keservesebbé teszi azok számára, akikben maradt még valami a régi rómaiból.

Bizony, ha végignézzünk a mai magyar közélet tolongásos és zsbongásos piacán, azokon, akik ma hangadók és tényezők, nem sok örömünk telik e látványban. A jellem és a szellem nagy példáit nemigen találja meg közöttük az új Plutarchosz, és az emberméltóság mintáit hasztalan keresné soraikban az új Seneca. Kizökkent az idő, és egy demokrácia kezd kialakulni nálunk, amelyben az ember a nagyságos úrnál kezdődik. A mai közéletben hiába keresed egy Szilágyi Dezső hajthatatlan lelkét, egy Irányi Dániel törhetetlen elvhűségét, egy Gyulai Pál rendületlen szókimondását, egy Désy Zoltán kérlelhetetlen igazságérzetét.

Fájdalmas elnézni a Tisza-epigonokat, akik a kidőlt óriást mímelik és egy liberalizmusért akarnak lelkesedni, amely már a háború előtt a korrupció és panamák posványába süllyedt. És itt vannak a kis Mussolinik, az idegen fasizmussal kacérkodók, akiknek nincsen semmi gondolatuk, csak a hatalom, de semmitől se rettegnek jobban, mint attól az egy gondolattól, hogy ez a hatalom egyszer az övék lehet. És itt vannak a mai talmi demokráciának alaposan lejárátott kedvencei, a parlamenti kisgazdák, akik az ezerholdas nagyurak árnyékában pipáznak, és azt hiszik, hogy az ország szénája egészen rendben van, mert hiszen ők nyeregben ülnek. És ott vannak hazánknak elbúsultjai, akik abból élnek, hogy itt nagy magyar tragédia van, akik jutalékot és osztalékot kérnek a nemzeti fájdalomból és keserűségből, akik a maguk marhapaprikását és túrós csuszáját főzik meg a tűzön, amely mindnyájunk lelkét égeti.

Soha nem volt olyan mohó és bohó rangkórság és címéhség, mint amilyen mostanában divatozik errefelé. Mentül kisebb lett az ország, annál nagyobb lett a titulus. A kegyelmes uraknak egész hatalmas halállégióját lehetne megszervezni itt, ahol méltóságos parasztok és nagyságos inasok járnak, kelnek az úrhatnám polgárok seregében. A kultuszminisztériumból hivatalos levelet intéztek a Petőfi Társaság elnökségéhez és a levélben *Petőffy*-nek szólították a Társaságot, mert a közönséges *Petőfi* valószínűleg derogált a magyar kultúra előkelő intézőinek. De hiszen ezt nem is lehet csodáim, hiszen a Petőfiről elnevezett irodalmi társaságnak egy valóságos kegyelmes úr az elnöke, a tagjai, egy-két kasza-kapakerülő költőtől eltekintve, méltóságos és nagyságos urak, és a Társaság boldogtalan lenne, ha legalább egy főherceg nem jelenne meg kíséretével az ünnepi ülésein. Hogy Petőfi Sándor nem olyan lovat akart, mint amilyet Pekár Gyula tett alá, az igazán szóra sem érdemes, hiszen Petőfi Sándor nem közéleti tényező, és nem tagja az egységes pártnak.

Dulovics Árpádnak szobra van a Balaton mellett, de Kossuth Lajosnak még nincsen szobra Magyarországon fővárosában, és nincsen szobra az országban Madách Imrének, aki a magyar gény legmélyebb és legmagasabbrendű gondolatait fejezte ki halhatatlan alkotásában, és nincsen szobra Bolyainak, akinek lángesze Euklidesz és Einstein mellett világít örök időkre, és nincsen szobra Vajda Jánosnak, legnagyobb költőink egyikének, de Dulovics Árpádnak szobra van a Balaton partján, mert Dulovics Árpád él, és mert Dulovics Árpád közéleti tényező és tekintély. Márványok és ércok maradnak majd az utókorra ebből a mi bizantinus világunkból, amelyek hirdetni fogják, hogy milyen kicsinyek voltak az emberek és milyen nagy volt az alacsonyrendűség.

Hol van ma Petőfi bátorsága, Ady hite, hol van ma az a fórum, ahonnan az igazság hangja szól felénk? A színházban, amelyet a nagy Schiller erkölcsi intézménynek nevezett, a haszontalan mulattatók szavai konganak. Ügyesen és üresen. Műurak és műparasztok léhasága és bohósága váltakozik az ország első színpadán. Hevesi Sándornak még eddig nem jött meg az erkölcsi bátorsága, hogy Móricz Zsigmondnak újra helyet adjon a Nemzeti Színházban.

És ha jól megnézzük, az Ady Endre ellen most megint föllángolt gyűlölet és harag lényegében nem más, mint egy szervilis és bizantinus kor szellemének önkénytelen tiltakozása a szabad és bátor, az igaz és erős génusz ellen, az írástudók és farizeusok támadása a próféta és apostol ellen, aki még a halálban is ítéletet tart és diadalmaskodik fölöttük.

És végül gondoljunk csak a szegedi egyetemi tanár levelére, amelyért, Hegedűs Loránt szerint, pirulnia kell minden magyar egyetemi tanárnak. Kegyelmes urak alázatos szolgájává akarják tenni az egész közéletet, az egész közvéleményt, de én hiszek és remélek abban a magyar lélekben, amely az élve eltemetett Thonuzobában, a tüzes trónon ülő Dózsa Györgyben és a vérpad lépcsajén daloló Hajnóczyban ragyogott és lobogott, hogy elkövetkezik az öntudat és önérzet föltámadása, *a magyar lélek integritása*, amely nélkül hiába jönne el a régi ország, ha a régi virtus végképpen kiveszne erről a földről.

Délmagyarország, 1927. június 29.

RIPPL RÓNAI

A napi politika törpe csábosai és kopói hallgassanak el egy pillanatra, a nagy hallali lármája némuljon el egy kevéssé, a percmberkéék dáridóján legalább pár percre csönd legyen: halottan fekszik egy magyar zseni, aki maga volt a diadalmas és termékeny élet, és aki több szépséget, igazságot, értéket, ragyogást és meleget adott ennek a szegény országnak, mint amennyi bajt, bánatot, kárt és vereséget jelent számára néhány tucat ágáló és gajdoló úgynevezett közéleti tényező. Legalább ilyenkor térjenek kissé magukba és ébredjenek valamennyire tudatára annak, hogy milyen múlandó és kártékony az ő oktalan és céltalan handabandázásuk és érezték át és gondolják meg, hogy a sokat emlegetett és sokat kompromittált kultúrfölényt mégiscsak azok teremtik és azok tartják, akik csöndes műtermek magányában, békés laboratóriumok nyugalmaiban, szelíd és boldog álmok révületében, vagy eszmék és igazságok keresésében viszik előre a nemzetet, a népet, a fajt és vele az emberiséget.

Rippl Rónai József, aki most örökre lecsukta nagy, mélytűzű szemeit és eldobta ragyogó és borús színeket varázsoló ecsetjét, kétségen kívül és vitán felül a modern magyar festőművészet egyik legnagyobb alakja volt, aki európai viszonylatban is sokat jelentett és méltán foglalt helyet klasszikusan nemes és egyszerű önarcképével a firenzei Uffizi-gyűjteménynek világraszóló galériájában.

Ez a csodálatosan meleg kedélyű és mélységesen bensőséges kaposvári művész alapjában véve forradalmat csinált a hazai piktúrában, olyan forradalmat, amely sok tekintetben rokon azzal az irodalmi ribillióval, amelyet valamivel később a fiatal Ady Endre föllépése okozott. Mikor Rippl Rónai megjelent a magyar művészet ugarán, sivár, szomorú akadémizmus csöndje feküdt rá a lelkekre, a nagy hagyományok kopott köntösében hivalkodtak és tetszelegtek a hivatalosak, a tekintélyesek. Unalmas barna szósz terült el a nagy képeken, az atelier-k homályában fülledt volt a levegő, amikor Rippl Rónai a nyugati frissont hozta, derűsen, fiatalosan, bátorságosan és mégis szentséges komoly hitével és vállalásával annak, amit csinál. Valami hallatlan életkedv és életerő lobogott benne, valami isteni könnyelműség, amely nem törődött az ócska salabakterek dörmögésével és mormogásával, az értetlenek és tudatlanok felháborodásával és elképedésével, amely füttyült a hülye konvencióra, és végezte a maga dolgát, festette tovább a maga látomásait és álmait, csak arra a szóra hallgatva, amely a bensejében intette és buzdította.

Rippl Rónai József nem lett tragikus hőse a magyar művészetnek, mint például Szinyei Merse Pál, aki meghasonlott és elhallgatott a hazai közöny és gúny miatt, és mint ahogy tragikus hős lett Ferenczy István és Izsó Miklós, a két nagy úttörő magyar képfaragó, vagy Gyárfás Jenő, akit az igaztalan támadás a székely erdők és hegyek komor magányosságába és a téboly kísértetes csöndjébe száműzött. Rippl Rónai József mosolygó és győzelmes forradalmár volt, aki előbb a világ fővárosát és szívét hódította meg, és azután jött haza, vígan verekedni, nevetve harcolni, játszva diadalmaskodni.

Szép feje bölcsen és derűsen magaslott ki a vásári forgatagból, pipázó és nótázó filozófiája megvárta, amíg elcsendesedik a felháborodás és az ellenkezés. Sorra behódolt neki a magyar közönség, a honi hatalom, a kritika, és ma már a Szépművészeti Múzeum néhány termében fogadják java termését jelentő képei a jelen és a jövő föltétlen és maradandó hódolatát. Piacsek bácsi nyugodtan pipál, a Böcklin-felhők a bogáti kastély fölött nyugodtan bólintanak, Maillol és Zorka arcásai nyugodtan néznek, a párizsi és dunántúli tájak nyugodtan derengenek és boronganak: *Rippl Rónai József beérkezett az örökkévalóságba*, sápadt, fáradt, ezüstös, álmatag magyar művészfeje a végső nyugalom párnáira hanyatlott, de a képek élnek, beszél-

nek, a képek századokra szólanak, a képek a magyar szellem diadalát hirdetik, olyan finomságról és nemességről, olyan gyöngédségről és erőről tesznek tanúságot, amelyek mindig büszkeségei és boldogságai lesznek a mi gazdag szegénységünknek, és közös kincsei az egész emberiségnek, amelyhez mostanában olyan hiába folyamodik a politika, de amelynek szívét mindig meg tudja nyitni a szelíd, a békés, a csöndes, az örök művészet!

Délmagyarország, 1927. november 26.

KÁROLYI LAJOS

A század elején egy fiatal magyar művész gyalogszerrel indul el Jasznaja Poljanába, hogy vigasztalást és bátorítást merítsen Tolsztojtól, akinek evangéliumi tanításait olvasta és akinek életét is meg akarta ismerni. A fiatal magyar művész a személyes találkozás alkalmával csalódott Mesterében, de nem ábrándult ki az igazság kereséséből, amely egyetlen és állandó szenvedélye maradt mindhalálig.

Károlyi Lajos volt ez az ifjú, a szegedi festő, aki 1927 tavaszán halt meg, és akinek művészete megérdemli, hogy a hálás utókor fölfedezze és méltányolja.

Különös magyar sors és különös művészsors az, amely neki osztályrésze volt. Nagybányán együtt indult a legnagyobbakkal és leghíresebbekkel, akik mindig becsülték őt, aki mindig magányos távolságban maradt mindenkitől. Külföldi vándorlások után élete legjavát Szegeden töltötte, ahol a külvárosban élt, a szegények között, egyedül, mint valami tiszaparti Rembrandt. Magas alakja, hosszú szakálla, sovány aszkétaarca, szelíd tekintete és jóságos szava kedves ismerőse lett az egyszerű embereknek, a munkásoknak, akik között otthon érezte magát. Kis kamrájában vagy kertjében dolgozott vázlatain és képein, végtelen áhítattal és odaadással. Mert szerinte dolgozni kell a művésznek, és munka az alkotás, és a munka megbecsülése az, amiért küzdeni kell, hogy új világ támadjon a régi helyén.

Károlyi Lajos nem tartozott soha semmiféle művészi irányzathoz vagy iskolához. Ő kezdettől fogva arra törekedett, hogy a természet örök törvényeit megértse és ezeket fejezze ki alkotásain. Míg a nagyvilágban egymást váltották föl a legkülönbözőbb festői divatok, a naturalizmus, az impresszionizmus, a posztimpresszionizmus, a kubizmus és a többi, Károlyi Lajos nyugodtan és zavartalanul kereste az igazságot és nem törődött semmi mással. Sokszor mondogatta, hogy a régi művészet a szépet akarta, az új művészetnek az igazat kell hirdetnie. A karakter kifejezése a fő, és mivel a mi korunk a munkán alapszik, elsősorban a dolgozó ember karaktere foglalkoztatta. Mégis, volt valami nietzschei „korszerűtlen” benne, többször hangoztatta, hogy az egyéniség túlságos kultusza a művészet megrontója, mert az örök törvények az elsők és nem az egyéniség. Velasquez azért volt legkedvesebb festője, mert ez a nagy spanyol művész a legtisztább egyszerűséggel és hűséggel ábrázolta a dolgok és emberek karakterét, és senkinek sem hízelt, és soha sem hazudott.

Károlyi Lajos valóságosan tudományos kísérleteket és tanulmányokat végzett az irányban, hogyan kell a fényerősséget lefokozni a vásznon, hogy az a napfény illúzióját adja. Ahogy Goethe, a tudós költő megalkotta a maga Farbenlehrjét, úgy Károlyi, a tudós festő, megteremtette a maga fényelméletét.

Károlyi Lajos képei imádságok, amelyekben egy tiszta és igaz lélek öröme és hálája nyilatkozik meg, alázatosan és áldozatosan. Az újszegedi és Róka utcai őszi alkonyatok és tavaszi reggelek, a téli Tiszapart, a firenzei és velencei ver sacrum, a külvárosi kis házak és emberek, a maga arcmása számtalan hangulatban és változatban, mind egy nagy harmonikus egységbe olvadnak, mind egy szellem világát tárják föl: Károlyi Lajos lelke lebeg e vizek és földek, ez arcok és virágok fölött. A virágokat különösen nagyon szerette ez a viráglelkű ember, őszi rózsái csupa búcsúzó élet és beszédes szomorúság, a csendéletnek ő valósággal vallásosan mély értelmet és jelentőséget adott, vagy, mint ahogy egyik tisztelője szokta mondani: ő mindig *szent képeket* festett.

Filozófus volt Károlyi Lajos, valami volt lényében, ami több a művésznél és ami sokszor akadály volt az alkotásban. Rendkívüli érdeklődés élt benne a szellem és tudás mindenféle

megnyilatkozásai iránt. A buddhizmus egész irodalmát alaposan tanulmányozta, a kereszténység állandóan foglalkoztatta, a biblia mindennapi olvasmánya volt. Assiszi és Szalézi Szent Ferenc, Szent Terézia, de a Szent Atyák műveit is behatóan ismerte. Költői érzéke páratlanul finom és ítélete találó volt. Baudelaire lelkiiségére ő hívta föl először figyelmemet, és Ady istenkereső és tisztaságvágyó érzéseit rendkívüli megértéssel magyarázta még akkor, amikor a farizeusok erkölcstelenséget szimatoltak Adyban.

Ez a vegetárius és antialkoholista szegedi apostol a goethei *nil humani* elvének alapján állott, mert elsősorban mégiscsak művész volt, mégpedig bölcselkedő művész. Valódi orvosa volt a beteg lelkeknek, aki igen sokszor hozott első segínyt e sorok írójának is, élete nagy válságaiban. Akik Károlyi Lajost személyében ismerték és megismerték, azok az emberi nagyság és szépség egyik ritka példáját őrizik emlékezetében.

És ez a nagyság és szépség csöndesen, minden feltűnés nélkül, de bensőségesen és maradóan ragyog és mosolyog alkotásain, mint szelíd és boldog visszfénye egy napnak, amely leáldozott.

Széphalom, 1927. július-szeptember.

MÓRA FERENC EZEREGY ÉLETE

A lebontott szülőház

Ha én valami múlt századbeli literátor lennék, azzal kezdeném az egészet, hogy 1879. július 19-én ragyogó üstökös jelent meg Kiskunfélegyháza fölött. De hát én csak amolyan gyalogjáró ember vagyok, Móra Ferenc se szokott kacérkodni az üstökössel, éppen ezért egyszerűen bejelentem, hogy az említett napon nagy volt az öröm Félegyházán a Daru utcában, mert Móra Mártonnak a felesége, Juhász Anna egészséges fiúgyermeket szült, akit Ferenc névre kereszteltek. Gazdagszívú, szegény szücs volt Móra Márton, tömérdek gonddal-bajjal nevelte föl kis családját. Az idősebbik gyerek, az István, tizenhat évvel előzte meg a Ferkót. Szelíd és csöndes kiskunok voltak, de a Ferkó különösen komoly és szótalan gyerek. Nem messze tőlük, az ódon templom mögött állott a földszintes ház, amelynek a helyén Petrovics mészáros és korcsmáros Sándor fia töltötte gyermekéje legszebb idejét és hallgatta dajkája dalát, a *Cserebogár, sárga cserebogárt*. Ezen a tájon játszadozott a kis Móra Ferenc is a Barta-gyerekekkel, itt röptette az első sóhajt és az első sárkányt.

Nagyon jámbor elemista lehetett, mert Horváth tisztelendő úr, aki Sodorna és Gomorra mellett Herculanum és Pompeji sorsát is elmesélte a hittanórán, a tízéves fiút el akarta vinni Kalocsára a jezsuitákhoz, hogy egy új Pázmány Pétert faragjanak belőle. (Különös véletlen, hogy Ady Endre is pap akart lenni Kalocsán, életének egy furcsa fokán.) Az édesanyja már kimosta ingeit, megfoltozta ruháit a fiúnak, de mire a nagy nap hajnala fölvirradt, holtan találták Horváth tisztelendő urat a parókián.

Móra Ferenc tehát tovább tanult a szülővárosában, és titokban megírta az első verseket is. A millennium parádés évében jelent meg először a nyilvánosság előtt, az Új Időkben, de álnéven. A Móra nevet egyelőre illő tisztelettel átengedte István bátyjának, akinek *Földszint* című első szép verseskötönyve után némelyek a Petőfi koszorúját ígérték. (Az ígéret azonban ígéret maradt.)

A szülőház, amelytől Móra Ferenc a középiskola után búcsút vett, ma már csak emléken él. Lebontották, mint ahogy nálunk általában a nemzeti sportok közé tartozik a költők szülőházának lebontása. Pindaroszt még az ellenség is megkímélte, de nálunk félnek tőle, hogy a példa vonz és még egy költőnek kedve támad, hogy megszülessék benne. Könnyű volt Tömörkény Istvánnak - mondogatta egy szegedi poéta, amikor Dugonics András szülőházának lebontása után az övére került a sor -, Tömörkény a ceglédi állomáson született. Az állomásokat pedig bajosabb lebontani.

A nagy pályatévészett

A pesti egyetemi tanulmányok elvégzése után (miközben az újságírás előízét is érezte egy darabig, mint a *Magyarország* korrektora) a komoly tanári pályára lépett Móra Ferenc, és pedig Felsőlövőn, a század első két esztendejében. Főleg természettudományokra tanította a felsőlövői ifjúságot a fiatal segédtanár, akinek hatvanhat forint és hatvanhat krajcár volt a fizetése. De mivel a katonasággal is akadt eligazítani valója és mert házasodni is készült, gondolt merészet és nagyot: Szegedre pályázott főigazgatósági tollnoknak. (Ez időben már egy költő működött e téren: a váradi Dutka Ákos.) De Platz Bonifác, aki pap létére nagy ellensége volt Darwinnak, úgy látszik, a költőkkel szemben is tartózkodó álláspontot foglalt el. Túlságosan beajánlották neki Móra Ferencet, aki akkor már versben és prózában szolgálta

az irodalmat. Hiába volt életében először és utoljára audiencián bátyjával együtt Móra Ferenc, nem jelölték a tollnoki állásra és így történt, hogy 1902-ben a szegedi sajtó munkásai közé állott be, a Szegedi Naplóhoz, amelyet Engel Lajos adott ki, és Kulinyi Zsigmond és Békefi Antal szerkesztettek. Ennek a lapnak olyan jó híre és olyan nagy tekintélye volt abban az időben a magyar vidéken, mint a Daily Mailnek vagy a Corriere della Serának. Mikszáth és Gárdonyi asztala állott a redakciójában, és ehhez az asztalhoz Tömörkény mellé Móra Ferenc is letelepedett. A bűvös asztal ott is marasztotta Szegeden és vitte, lassan, de biztosan, előre.

(Megint egy furcsa véletlen, hogy éppen Ady Endre is jelentkezett az időben a Szegedi Naplónál, és kis híja, hogy nem őt ültették le a Mikszáth asztalához.)

A város mindenese

Közigazgatási riporternek szerződött le Móra, hatvan forint volt a fizetése, de csakhamar ő lett a lap mindenese. Békefi fődözte föl benne a költőt, aki *Csipke* néven hosszú esztendőket során minden vasárnap jelentkezett, mint az újság ünnepi kalácsa. Móra Ferenc 1902-ben adta ki első könyvét, *Az aranyszörű bárány* címen, kedves, derűs verses mesét Mátyás király korából, amely később, a Petőfi Társaság egy ünnepi ülésén a legmagasabb hallgató tetszését is megnyerte. Huszonöt éve jelent meg tehát az első Móra-könyv, csöndesen, minden különösebb feltűnés nélkül. Mint ahogy csöndesen, minden különösebb feltűnés nélkül dolgozott tovább a szegedi művelődés mezején Móra, aki hamarosan fészket rakott Szegeden, elvette szíve régi választottját, Walleshausen Ilonkát, aki nemcsak méltó élettársa, de egyben író társa is lett, hiszen Móra Ferencné írta a legjobb szegedi szakácskönyvet. 1904-ben Móra a Somogyi Könyvtár és a Városi Múzeum őre lett, 1917-től kezdve igazgatója. Amit Tömörkény nem egészen dicstelenül kezdett, azt ő folytatta teljes dicsőséggel. Különösen a régiségtár és a néprajzitár páratlan gazdagsága és eredetisége az ő érdeme, de a *Közművelődésnek* emelt tiszaparti palota minden egyes szöglete az ő lelkének és kezének gondosságát és pontosságát hirdeti.

A gyermekek barátja

Jöttek és mentek az évek, a béke csöndes és a háború hangos évei, Móra rendületlenül állott a posztón, írt, olvasott, tanult, dolgozott. Ő lett a mindentudó Szegeden. Polihisztora az összes tudományoknak. A hivatalos életrajzában olvasom, hogy leginkább zoológiával és archeológiával foglalkozik.

De ha botanikáról van szó, akkor ő Linné és De Candolle tudományában otthon van, ha csillagászatról beszélnek, akkor ő Kopernikus és Flammarion mesterségében teljesen tájékozott, hogy az okkult ismeretekről és az erotikus irodalomról ne is szóljunk.

És közben egyre jönnek ifjúsági könyvei, meséi, regényei. A legnehezebb műfajt választja magának, de a jobbik részt, mint az evangélium mondja: a gyermekeknek ír.

Az öreg diófákról, a *Mindenki Jánoskájáról*, a *Csilicsali Csalavári Csalavérről*, a *Kincskereső kis ködmönről*, a *Filkóról* mesél a leghálásabb és - a legfinnyásabb olvasóknak, és ezek egyszerre a szívükbe fogadják és nem győzik hallgatni. Egyszer, makói tanár koromban, népszavazást rendeztem az alsó osztályokban, hogy melyik a legkedvesebb olvasmány?

Nagy szótöbbséggel győztesen elsőnek került ki a versenyből a *Rab ember fia*, Móra Ferenc ifjúsági regénye Apafy Mihály fejedelem idejéből.

Akadts olyan fiú, aki szóról szóra elmondotta az egész könyvet, és ha valahol elakadt vagy hibázott, mindig egy csomó kéz emelkedett a levegőbe: - Nem úgy van, tanár úr kérem! Ezenkívül én még egy olvasmányt láttam ilyen mély és erős hatását az iskolában: A kék madár meséjének.

Móra és Maeterlinck - egészen jó társaság.

A legendás dolgozó

Kitört a nagy háború, és az egyetlen újság a magyar vidéken, amely az első órától fogva végig a vezető helyen mindig a békét siratta, mindig a magyar vért sajnálta, mindig a jövőt féltette, a Szegedi Napló volt. Móra Ferenc írta ezeket a szó legnemesebb értelmében vett pacifista vezércikkeket, amelyek a maguk hazai családi körében éppen úgy szolgálták az emberiség ügyét, mint Romain Rolland tiltakozásai a nagyvilágban. A háborúban a tollal küzdők sorában a legtisztább magyar hősök egyike volt a mi Móra Ferencünk.

Tömörkény halála után (1917) egészen az ő birodalma lett a szegedi Kultúrpalota, ahová hetedhét országból zarándokolnak a hívek: tanulni és gyönyörködni. Ő pedig ott üldögél szivarszó mellett a csendes irodában, és dolgozik tovább. A jövő Móra Ferenc száz év múlva nagy zavarban lesz majd: hova tegye, hogyan osztályozza azt a tömérdek Móra Ferencet, aki itt alkotott és munkálkodott.

Az aradi vértanú

Még a színpaddal is megpróbálkozott, de eddig éppen csak a névjegyet adta le kétszer. Makón mutatták be *Csöszfogadás* című ragyogóan mulatságos színpadi tréfáját. A színészek alig tudták végigmondani a nagy kacagástól. Réti Ödön és e sorok írója szerepeltek még az estén, előadás előtt levétették magukat a szerzők négy másik művészemberrel együtt. Mikor a nevezetes arcképcsarnok megjelent egy makói kirakatban, a tanyai népek megállottak előtte, és találgatták, kiket ábrázolhat?

- Ezök bizonyosan az aradi tizenhárom lösznek - vélte B. Papp Imre, mire a szomszédja óvatosan megjegyezte:

- De hiszen itt csak heten vannak!

- A többieket alkalmasint már kivégezték - hagyta helyben az előtte szóló. (Igen ünnepélyes és tragikus volt a helyzet, mint a lenti ábra mutatja.)

Aranyszájú Ferkó

Külön tanulmányt érdemelne Móra Ferenc, az élő szó hatalmának embere.

Talán Dickens tudott úgy beszélni a pódiumon a közönséggel, úgy játszani a szívekkel, mint ez az Anatole France a Kiskunságról. Édesbús gordonkaszó a hangja, amelybe mintha annak a templomnak harangja is belebongana néha, amelynek muzsikáját félálomban hallgatta az a félegyházi nádparipán lovagoló csodagyermek egykor.

És amilyen csodálatos az élő beszéde, olyan különös a kézírása is ennek a Móra Ferencnek. A leggyönyörűbb hieroglifákat rója, csupa gyöngy, csupa ékesség, csak szedő legyen a talpán, aki hibátlanul elolvassa. Igazán ilyenkor látja az olvasó, milyen nagy áldás az emberiségre és külön a magyar literatúrára annak a mainzi Gutenberg Jánosnak találománya.

Isten kezében

Móra Ferenc kincse szegedi véka alá rejtve világított, melegített egészen 1921-ig, amikor is Supka Géza kéziratot kért tőle az akkori *Világ* számára. Ettől fogva azután ország-világ megismerte, megszerette, és hogy ma mit jelent nekünk, szegény magyaroknak ez a mi kincsünk, arról ne én beszéljek, arról egy egész ország tesz most vallomást neki.

Én inkább még azt mondom el, hogy Tömörkény István, holtig jó *gazdája*, hogyan mentette meg két ízben is „véletlenül” Móra életét a mi számunkra. Egyszer a telefonhoz hívta sürgősen a „bojtárját”, aki alig lépett az igazgatói irodába, a könyvtárteremben lezuhant a többmázsás bronz Ferenc József-mellszobor, éppen Móra Ferenc hült helyére, az íróasztal mellé. (Ebbe a Ferenc József-be az ég villáma csapott Sándorfalván, azért helyezték a megrokkant bronzot a múzeumba.) Más alkalommal pedig csöngetett Tömörkény Mórának, aki az anyakönyvtár emeletén rendezgette az exlibriseket. Móra sietett a gazdája hívó szavára, eközben a felső polc leroskadt és megint csak a könyvtáros hült helyére dőltek le a könyvek, rettenetes dördüléssel, mint a Sámson oszlopai.

Éljen a jubiláns!

Mosolyogva mondja ezt ma már a szelíden szivarozó jubiláns, akinek egyszerű és mégis olyan csodálatos élete karmája ott van abban a kis könyvtárban, amely *Móra Ferenc összes műveit* adja a magyar olvasónak, aki őszinte szívből kívánja, hogy a szivar még nagyon sokáig jól szeleljen, a kis unoka sok örömet szerezzen, és hogy Jókai és Mikszáth még igen-igen hosszú ideig várjanak erre a hatalmas harmadikra abban a magyar Pantheonban.

Literatura, 1927. november.

CHAPLIN MŰVÉSZETE

1

Mikor megjelenik fura figurája a fehér lepedőn - New Yorkban vagy Tokióban, Párizsban vagy Moszkvában, Rómában vagy Abádszalókon, akárhol a kerek világon -, az emberek arca felderül, a tetszés moraja zsong a rejtelmes és kellemes félhomályban. Jön, látják és győz. Nagyobb hódításai vannak, mint Cézárnak és Napóleonnak. A mi nagy Vörösfnartynk azt énekelte Liszt Ferencről:

*Hirhedett zenésze a világnak,
Bárhová juss, mindig hű rokon.*

Charlie Chaplin ilyen értelemben még inkább hírhedt művésze a világnak. Mindnyájunknak barátja, testvére, jóltevője, vigasztalója. Az udvari bolond a királyokat mulattatta. *Charlie Chaplin az egész emberiség mulattatója*. Esetlen, félszeg, csetlő-botló alakját milliók és milliók hálája öleli körül.

2

Művészete bármennyire népszerű és akármilyen egyetemes is, a legmagasabbrendű tulajdonságokból alakult. Mindenekelőtt ebben a csodálatos komédiásban egy mély filozófus szunnyadozott, aki az idők során és az alakítások rendjén egyre jobban ébredszik.

Chaplin filozófiája az élet és művészet komoly szemléletén alapul, könnyes és véres valóságok talajából fakad. Rengeteg szomorúság, szenvedés és csalódás fejlesztette ki ezt a halk, lemondó, bizarr és groteszk bölcsességet. A kis kalap és a nagy cipő, a tarka mellény és a rongyos nadrág embere a nincstelenek sorsát példázza, az örök emberi balekség végzetét jelképezi. Az élet mindig félretaszítja, felökleli, megpofozza, megtépázza a szegényt, de a művészet, az álom megvigasztalja, megnyugtatja. Szívárványos művészet a Chapliné: könnyeken keresztül mosolyog. A komédia és tragédia kötelén táncol. Az ő élheteretlen alakja közeli rokona, talán édes testvére az elmés, nemes manchai lovag don Quijote halhatatlan figurájának.

3

Chaplin mindig fejlődik, egyre mélyül, folyton tökéletesedik. A klasszikus egyszerűség irányában halad. Egy mozdulattal egy életet fejez ki. Egy hallgatással egy sorsot mutat meg. Fintora mögött fájdalom remeg. Mosolyában a mulandóság beszél. Egy rúgása olyan, mintha a világ fenekét akarná kilyukasztani. Utánozhatatlan és felülmúlhatatlan mester, aki már messze maga mögött hagyta a mesterséget. A teremtmény nagyok meredek ösvényén megy végtelen távlatok felé.

Nagy utat futott meg eddig, megalkuvás és megállás nélkül.

Eleinte könnyű burleszkek bohóca volt. De ezen a téren a legnehezebb dolgokat játszva győzte, a lehetetlen és a hihetetlen föladatakkal úgy birkózott, mint a macska az egérrel. Ezer ötlete, csínye, tréfája, mozdulata, fordulata volt, mind eredeti, új, váratlan, meglepő, az ösztönösség és tudatosság ragyogó keveredése és kavarodása. A kacagások tomboló viharait támasztotta, a

tömegek testvéri nevetésben egyesültek az ő láttára, mindenféle rend és rang különbsége nélkül.

Chaplin egyetemes demokráciáját teremtette meg ezen a földön az általános, élénk derűtségnek.

4

Az *Aranyláz* után jött a *Cirkusz*. Ez az új alkotás Chaplin művei között olyan helyet foglal el, mint Shakespeare oeuvre-jében a *Szentivánéji álom*. A meséje végén rejtőző és a végén tisztán és diadalmasan kicsendülő alapeszmére gondolok: *az élet óriás színház vagy cirkusz, a szerelem szép bolondság, a dicsőség nagy örültség, az ember végre is magára marad, egyedül a bánattal és az elmúlással*. Egészen egyedül. De míg a néző eljut odáig, halálra neveti és sírja magát egy édesbús, isteni komédiás kegyelméből. A világ mai szegénységében és szomorúságában jólesik tudni és látni őt, aki a legnemesebb és legegységesebb művészet varázsával ringat el mindnyájunkat.

Színház - Színházi Újság, 1928. szeptember 30.

SZÖRI

*S ki gyűlölt minden gyűlöletet
s minden szeretetet szeretett,
nem élhet, aminek született,
mert ölni kell neki, ölni.*

A békevágy nagy magyar költőjének verssorait mormolom egy jeltelen és igénytelen hant előtt, amely a novemberi napfény vérző aranyában fürdik. Egy fiatal katonáról írta Babits Mihály ezt a gyönyörű verset, a halál legdúsabb aratásának esztendejében, és egy fiatal katona sírjánál búsulok én most. Dr. Szöri József hadnagy pihen itt, távol a hősök sírjaitól, amelyek mind mécses és koszorút kaptak, holott Szöri a hősök hőse volt, aki egy heroikus élet vergődései és alkotásai után egészen ifjan, 1914 szörnyű őszén esett el a becsület kárpáti mezején. Virágos és pántlikás katonavonat vitte dalolva és robogva a halálba. Alig vagonírozták ki Uzsoknál a fiatal hadnagyot, egy orosz golyó találta, és rettenetes sebekben kínlódva pusztult el benne a magyar élet és művészet egyik legszebb és legigazabb reménysége.

*Szívet cserélt, aranyat vasért,
oly kincse volt, ami többet ért,
mihez e föld aranya talmi:
arany szíve, arany mosolya -
mind értünk ingyen adta oda
s győzőnk-e, meg sem tudja soha,
mert halni kell neki, halni.*

Ifjú szép özvegye szíve alatt hordozta magzatát, és sokáig nem is tudta, hogy férje, a férfiak remeke, a nefelejcsszemű hadnagy már az anyaföld ölében álmodik felőle tovább. Szöri József, a festő és rajzoló, a művészeknek abból a ritka fajtájából való volt, akik szentségnek tartják hivatásukat, akik mélységes komolysággal, egész lélekkel készülnek pályájukra. Kristályos öntudatú művész volt Szöri, aki sokat és erősen töprengett és vívódott, aki állandóan harcban állott önmagával, aki a tudatosság és ösztönösség harmóniáját kereste. Ez a szegedi fiú, aki végigjárta a nyugati kultúra mindenféle stációját, és végigszenvedte a modern szellem mindenféle kálváriáját, évekig hallgatott és tusázott magában, a polgári kötelesség és a művészi küldetés nagy harcában már-már győzedelmeskedett, amikor

*Véres, szörnyű lakodalomba
részegen indult a Gondolat,
az Ember büszke legénye,*

és a háború első szele örökre elsodorta.

Szöri a béke utolsó éveiben az ifjú Magyarország ígéretes hirdetői és küzdői sorában az első között vitézkedett Szegeden, a por és közöny klasszikus földjén.

Mindig a szegény, az elnyomott dolgozók érdekében. Mindig a haladás nevében. A munkás-kultúra magvetője volt. A robot után összegyűjtötte a robotosokat és beszélt nekik a szépség és igazság megváltó erejéről. Zolát éppen olyan szeretettel és megértéssel mutatta föl nekik, mint *Tömörkényt*. Ady Endrének ő volt első méltó ismertetője városunkban. Ábrázoló

művészete is elsősorban a nyomor és a szenvedés felé fordult. A kisemberek nagy dolgait örökítették meg rendkívüli eredetiséggel és megragadó erővel Szöri József rajzai és képei.

A nyárspolgári ostobaságnak és gonoszságnak, a kizsákmányoló képmutatásnak megrendítő karikatúráit alkotta. A gúny és részvét vezette biztos és bátor kezét. Úgy indult, mint *a magyar Daumier*. Egész egyéniségében, törekvéseiben és vergődéseiben rokonságot tartott kedves írójának, Zolának egyik hősével, a feledhetetlen Claude Lantier-val a *L'oeuvre*-ben. Korai tragikus elmúlása egyik legnagyobb háborús veszteségünk. Emléke elevenen él minden jó és igaz szívében, aki ismerte és szerette őt, a legszeretetre méltóbb embert és művészt.

Nefelejcskék szemének búcsúzó tekintete elkísér engem is, és biztat, emel, vigasztal, ha az igazság nagy háborújában egy percre csüggedés fog el.

Homokóra, 1928. november 3.

BÉKEFI

Szép, karcsú férfi volt, hanyagul elegáns, hullámos haja, ábrándos, mélytűzű szemei, dallamosan zengő hangja mind olyan tulajdonai voltak, amelyek abban az időben a költő hagyományos és elengedhetetlen kellékei voltak. Boldog, békés polgári romantika uralkodott akkor a szívekben, az ország nagy volt, a város kedves és *Békefi* Antal felelős szerkesztő úr felelőssége főleg abban állott, hogy az ellenséges lap riportere meg ne tréfálja a *Szegedi Naplót* az állványról leesett részeg tót napszámos életveszélyes sérülésének vagy a rózsaszegegy határban a farkasoktól elevenen megevett drótotstót esetének preventív közlésével.

De Békefi Antal nem csupán a külső alakjában és modorában volt költői jelenség, szép lányok, asszonyok kedvence, a korzó szeladonja, hanem a szíve, lelke is csupa romantikus ábránd volt, rózsaszínű álmok tanyája, csipkefinom érzelmek fészke és egész életében altatgatott, csitítgatott, temetgetett egy reménytelen vágyat: a magas és tiszta irodalomét. Hiszen írt ő fiatalabb éveiben paraszthistóriákat meg betyárlegendákat, sőt az úri szalonok szerelmeit is megpróbálta tolmácsolni novelláiban és regényeiben, de *Tömörkény* Pista mégiscsak jobban értett a néphez, a becsületeshez és a betyárhoz egyaránt, a hódító Kamó (Kemechey Jenő) pedig az úri házak belsősegeinek titkaiban volt jártosabb.

A szerkesztés örömei és bajai lassan, de biztosan leszorították Békefi Antalt a Parnasszusról, a *Szegedi Napló* ólombetűibe ölte napról napra a lelkét, de ez a lélek napról-napra föltámadt a lapban. Békefi a legjobb és leglelkesebb újságcsinálók egyike volt a magyar vidéken, egész sereg kiváló író és publicistát nevelt föl, szerető szigorral, atyai gonddal és bajtársi hűséggel. *Ajnározt*a a lapot és a munkatársait: ez a kedves szava egész életének jellegje és summája lett.

Ez az élet nem volt azért éppenséggel minden tragédia nélkül. De azok is romantikus tragédiák voltak. Gyönyörű és fiatal hitvese, Kükemezey Vilma, a szegedi színház szépműnyű, nagytehetségű naivája életét adta oda a gyermekért, aki Békefi Antalnak szemefénye, vigasztalása és reménysége lett. A *Laci* gyerekből ugyan nem vált se Petőfi, se Arany, mint ahogy azt édesapja költői ábrándjaiban elképzelte, de lett belőle Nagy Endre méltó utóda, a kiválóan ötletes és népszerű konferanszié. A másik tragédiája a tüdejével volt a szegény Békefi Tóninak. A költők betegségét hordozta magában és hiába zarándokolt Itália örökké kék ege alá és hiába ballagott ki az áldott tanyai homokra, egyszer csak elfogyott a tüdő egészen. *A hegedűm majd megreperálok* - mondotta egyetlen és halhatatlan versszövegében, amelyhez Dankó Pista csinált csodálatos dallamot, de a tüdejét nem tudta megreperálni se San Remo, se Szatymaz. (Nemcsak a versírónak, a nótafának se.)

Első verseimet Békefi Antal közölte a régi *Szegedi Napló*ban. Első sikeremet tehát neki köszönhetem. Tizenhatéves diák voltam akkor, a piaristák váci noviciátusából hozott ki a vágy, hogy költő legyek. Az első elismerő kritikát ifj. *Móricz* Pál írta rólam, de a poétika tanárom még akkor se akarta elhinni, hogy teljesen tisztában vagyok az óda lényegével és természetével, amikor az önképzőkori ódapályázat mind a két jutalmát én nyertem el. Hiába, akkor még nagyon komolyan vették a poézist és ha néhai jó Békefi Antal nem karol föl a lapjában, ki tudja, ma talán kénytelen volnék miniszteri tanácsossággal keresni meg a mindennapi kenyeret!

Homokóra, 1928. december 15.

DANKÓ PISTA

Nem jó, nem jó minden este a fonóba eljárni...

énekelte ablaktisztogatás közben egy kis cseléd a nyolcvanas évek vége felé az udvarunkban és én, óvodás gyerek, oly áhítattal hallgattam, mint egykoron Gellért püspök a szolgálóleányt, aki a kézimalom mellett dúdolgatta a magyarok szimfóniáját. Nem is sejtettem, hogy ez a verbunkos ütemű nóta egy időben és egy utcában született velem és hogy az a viaszos arcú, tétova járású, fiatal cigány, aki esténként hóna alatt a hegedűvel az öreg Hungáriába sietett, a költője ennek a nótának. Hajnalodó lelkem sokáig ringatózott a bűbajos ritmusokon, talán éppen akkor nyiladozott benne legelőször a poézis virága. Azóta sok víz lefolyt a Tiszán, sok dallam termett a cigány szívében, az Ipar utcai apró házak helyén a tudomány palotái emelkedtek, a nóták apjának márvány alakja méléz a szőke folyó partján, őt magát huszonöt esztendeje királyokat megillető pompával és a legjobbakat megsirató részvétellel kísértük utolsó útjára a szegedi temetőbe, de ami a legfőbb dicsőség, dalai élnek, szájról-szájra, szívből szívbe szállnak drága kincseiként szegény magyarságnak.

Honnan jött ez a csodálatos ember, ez a varázsos művész, hogy így belopta magát egy ország hódoló szeretetébe? Onnan jött, ahonnan minden igazi nagyság, minden valódi érték támad, a népből, a mélységekből, a termőföld méhéből, a nyomorúság és a szenvedés betlehemi jászola mellől. Ott született a felsővárosi cigánysoron, a muzsikás *Hangász* utcában, amelyet azóta nagy elődjéről Bihari utcának kereszteltek. Az apja Dankó István primás volt, aki a szegények betegségében, tüdővészben pusztult el negyvenéves korában (a kis Pista nyolcadik évében járt akkor), az anyja Mijó Rozál, aki a gyerekével meszelőt árult a szegedi piacon. Az Erdélyiek, Murkáék rokona volt Dankó Pista (a Murkáék révén szegről-végről velem is atyafiságban). Az iskolából hamar kimaradt, a hegedüléshez nem volt valami túlságosan nagy a kezűgyessége, nem is igen bíztak a jövőjében (senki se próféta a saját pátriájában), így esett, hogy a surbankó kölyök egy malacbandába állt, amelyik kivonult a szenthegyre, a szatymazi tanyák közé és ott próbált szerencsét.

Vidám világ járta akkor azon a tájon, a holdakat egymás után hegedülték ki a birtokosok alól, mindig akadt úrimuri, dinom-dánom, lakodalom, tor, kárvallató, és ahogy Tömörkény István beszéli, sokszor megtörtént, hogy a Dankó gyereknek föl kellett másznia az eperfára, hogy onnan hegedülje el a harmadnapos mámor rózsás ködében úszó gazda kedvenc nótáját, majd meg a vödörben kellett leszállnia a kútba, hogy onnan húzza a sírvavigadó vendégek fülébe a talpalávalót. Ilyen mélységeket és magasságokat járt meg a szegény cigányfiú, de mi ez a testi nyomorúság mélységeihez és a lelki vágyak magasságaihoz képest, amelyek oly korán ébresztették Dankó Pistában a szunnyadó zsenit?

A nagy érzés is hamar megdobogtatta szívét: Joó Ferencnek, az elkallódott piktornak serdülő leánya, a szép Ilona rajta felejtette a tekintetét. Kölcsönösen megtetszettek egymásnak és mivel az apa hajthatatlan maradt, Pista ősi szokás szerint megszöktette a lányt és a városban rövidesen egybekeltek. A schilleri kunyhó-teóriára alapították boldogságukat, és éltek, mint két madár egy ágon.

Erdélyi Náci, a derék primás volt első megértője és mecénása Dankó Pistának, de Onody Kálmán, a jeles másodprimás is sokat tett az érdekében. Szeged aranykora kezdődött ebben az időben, Tisza Lajos udvarában szólt a nóta, Urbán Lajos, akit Kukaccá neveztek ki, szintén akkor tűnt föl, Ferenc József 1883 őszén az akkor épült gyönyörű francia barokk városháza dísztermében legmagasabb elismeréssel hallgatta Erdélyi Nácit, aki a király fülébe húzta Dankó Pista alkalmi darabját: *Szeged szebb lesz, mint volt*. Őfelségének nagyon megtetszhetett

az ágrólszakadt cigánygyerek szerzeménye, mert a krónikás szerint, másnap egy ékszer adományozott a dalköltőnek. (Ez az ékszer három napig tartott, mint minden csoda, azután odavándorolt, ahol annyi dicsőség maradványa hever: a zálogházba.)

Dankó Pista pedig hegedült tovább a szegedi rekonstrukció éjszakáiban, és jó sorsa (sors bona, nihil aliud) hamarosan összehozta a lelke felével: Pósa Lajossal. A Hungária bohémasztalánál sorra-rendre születtek a nóták, Pósa írta a szöveget, Dankó kipengette hozzá a dallamot. Erre az ideális költői frigyre méltán rá lehetett mondani, hogy: *Páros élet a legszebb a világon!*

(Ha úgy néha szelíd alkonyatkor eltűnődve álldogálok a márványcigány előtt, az az érzésem támad, hogy fáj neki ez a nagy magányosság, mintha a szomszédos tisztás felé integetne a hegedűjével, mintha mondogatná: nem jó a cigánynak egyedül lenni, emberek, szegedi magyarok, szobrot Pósa Lajosnak!)

Egy fecske nem csinál nyarat, abban a csodálatos szegedi tavaszban, amelynek azóta nem volt mása, seregestül jöttek a fülemülék, a pacsirták, a csalogányok, a sasok, persze a verebek is megtalálták a hangjukat.

Alig ment el Mikszáth, már jött a helyébe Tömörkény, jött Gárdonyi, Kemechey, Lipcsey, Békefi, Sebők, Thury Zoltán. Megszületett a szegedi irodalom, nem is rózsabokorban, hanem vendéglőben jött a világra!

Dankó Pista közben megtanulta a kottairás magas tudományát és *a fonóról* szóló nóta után következtek a többiek: *Szőke, barna kislány, csitt, csitt, csitt... Egy csillag se ragyog már az égen... Még azt mondják nincs Szegeden boszorkány... Vásárhelyi sétatéren Béla cigány muzsikál... Hallo! rózsám, Katika... Darumadár gyere velem*, majd Molnár György népszínművébe, a Balassa Ármin *Szegény Laci*-jába írt nóták vadrózsabokra, mind. Mikor Blaháné egy bukott darabban elénekelte Dankó diadalmas dalát (*Habra hab siet...*), akkor már az országos dicsőség verőfénye hullott a szegedi cigány sok éjszakától sápadt homlokára.

A csalogány és a pacsirta után jött a fülemüle: Pósa Lajos után Gárdonyi Géza, a hallgatag ezermester, az édesbús mindentudó lett a másik nagy szövegírója Dankó Pistának. A kilencvenes évek kanásznótái, a Göre nóták a magyar humor elragadóan kedves dévajságai örökítették meg ezt a társulást. (Most olvasom, hogy egy budapesti magánszínház Gárdonyi regényéből készült színjátékban eleveníti föl ezeket a pajzán remekeket, talán elkésve siet, hogy pótolja a szegedi városi színház nagy mulasztását, amely a huszonötödik évfordulón egészen elfeledkezett a szegedi nótafáról, aki pedig több népszínművet is írt. Ezek egyikében, a *Pataki lányok*-ban Dezséri Gyula, az istenadta magyar művész pályája egyik legzajosabb sikerét aratta.) Még egy miniszterelnök népszerűségéhez is hozzájárult a szegedi cigány, akinek *Wekerle hozta törvénybe...* kezdetű recepciós dala diadallal járta be akkoriban az egész országot.

A millennium után Budapestre sodorta a sorsa a nótafát, aki sohase tudott igazán gyökeret verni a számára idegen aszfaltban. Kerepesi úti kávéházak közönségének húzta a magyar nótákat, majd daltársulatot alakított (nők is voltak benne), és elindult velük a vidékre: 1900 őszén Nagyváradon egy fiatal, sápadt, égőszemű újságíróval került össze. Ez az ifjú legény mámoros lett a nótáitól és verset írt hozzá, amelyet egy ünnepi vacsorán olvastak fel a dalos cigány előtt. Ady Endrének - mert ő volt az ifjú - ez a legszebb, legigazabb, legerősebb verse a *Még egyszer* kötetében, egy kamasz zseni hódolata a másik nagyság előtt, aki eredendő magyarságát új lánggra lobbantja a költőnek, akit *úgy, úgy húz magához az idegen isten, de aki mégis győztes, mégis új és magyar lesz nemsokára*. Ady Endre háromszor ismétli ebben a vallomásos, ébredéses versében:

Magyar Dankó Pista, áldjon meg az Isten!

Még Élesdre is elkísérte a vándor hegedűst az ifjú Ady, aki pedig nehezen mozdult ki városából, a vak Gyulát hallgatva mindig: *kárhoztatni a váradi éjben*.

Dankó Pista útja a külföldre is ívelt, bizony, még a messze Moszkvát is megjárta dalos csapataival, amelynek lelke Helvey Gyula volt, Helvey Laura öccse, zongorista, harmóniumos, és kottairó. (A társulat egyik nőtagja még itt él Szegeden, a szép idők emlékein andalogva.)

Közben múltak az évek és a fényes éjszakák, meg a sötét nyomorok lassan-lassan elkoptatták a tüdőt, amely egyre foszladozott. Csokonai betegségét örökölte a szegény apától a magyarság legnagyobb cigánya, *az eltörött hegedűt megreperálhatta*, de foszló tüdejére nem tudott írt találni se San Remo tündéri ege alatt, se a csengődi puszta homokján. Mert azért egy kis birtokot mégiscsak összehegedült magának a világ zenésze, aki valamikor az öreg Krausz bácsi tánciskolájában húzta a jópáloshoz a talpalávalót, és aki a távoli Kreml száz tornya tövében a magyar Moszkva öreg harangját hallotta és Lisbeth Stiegler Hölz San Remo-i szállójában, a Hotel Victoriában a szegedi jegenyék susogását figyelte:

Most van a nap lemenőbe...

Rengeteg feketét fogyasztott a beteg muzsikusz, aki egyre sápadtabban jelent meg a városban, ahonnan a dicsőség halálra fárasztó útjára indult. A magyar nóta kezdett elnémulni, és egy rossz napon Dankó Pista bejelentette a barátainak, hogy - eb ura fakó - ő is operettet fog írni!

- Megörültél, te cigány! - förmedt rá Balla Jenő, aki jól tudta, mit jelent Dankó népies alföldi génusza. Napokig nem beszéltek egymáshoz, végül is a nótafa adta be a derekát, odament a kritikushoz és odasúgta neki:

- A nyavalya ír operettet, nem én!

1903 április elsején örökre visszajött.

Szép temetése volt. Először Budapest búcsúzott el tőle, akit visszavárt a szegedi televény. Herczeg Ferenc indította utolsó útjára az Alföld szívébe. Szegeden az egész város ott volt a koporsója mellett, ahol Tömörkény és Pósa Lajos istenhozzádja várta. Az özvegye és édesanyja ballagott a halhatatlan diadalszekere után, Urbán Lajos, a hűséges Kukac vitte az eltörött hegedűt, s az összes cigányzenekarok húrjain felzendültek a soha el nem múló melódiák. Ott muzsikált a vásárhelyi Béla cigány is, Czutor Béla, akinek hírét egy Dankó-nóta adja által nemzedékről nemzedékre.

Az utolsó percben érkezett meg Temesvárról Szabolcska Mihály, a tiszteletes költő, aki a párizsi mulatóban és a salzburgi csapszékben is a kondorosi csárdára és a tiszaparti kocsmára emlékezett.

Ma már a ruszkicai magyar márvány hirdeti a nótafa emlékét, az első cigányét, aki szobrot kapott a néptől, amelynek lelkéből lelkeztek dalai.

Fajából kinőtt cigány - ez volt valójában a mi Dankó Pistánk, akiről *a magyar népdal zenei fejlődésének* avatott történetírója, dr. Fabó Bertalan korszakos könyvében úgy beszél, mint aki a népiesen magyar nótának első mestere ezen a tájon. Ez a tanulatlan népzeneész onnan merített, ahol az ősi, örök szépségek forrása fakad: *az alföldi magyarság leglelkéből*. Maga szokta mondogatni, hogy ha a Tisza partján sétál, akkor *megduzzad a lelke*, mint tavasszal a szőke folyó. Dankó az első alkotó és az első igazi nótaíró cigánya a magyar művészetnek, mert hiszen Bihari János palotás és toborzó táncokat szerzett, Lavotta az úri rendhez tartozott, Csermák germán hatásra komponált, Rózsavölgyi pedig, akit Petőfi Sándor verse is megörökített, zsidó volt. *Az ázsiai cigánylélek*, ez a rejtelmes, borongós és ujjongó génusz itt a Tisza

táján, a szegedi homokon ébredt *paraszt zsályaként magyarrá és teremtvé Dankó Pista muzsikájában*. Olyan szegedi csoda ez, a magyar átlényegülésnek olyan boldogságos titka, mint az, amelyik a másik halhatatlan Pistát, a Steingassner-fiút Tömörkény Istvánná változtatta. Van itt valami a nyárfák zenéjében, a puszták csöndjében, *valami, ha azt ki tudnók mondani...*

Margó Ede finom remekművet formált a nagy cigányból. De a márvány hideg, a nóták pedig élő és éltető erői a magyar életnek, örömök és bánatok megszépítői és megszentelői. És én fájdalmas és keserű szívvel látom, hogy *e nóták kultusza* nem olyan erős és nem olyan meleg, mint ahogy illenék és kellene.

Éppen az idén, a német dalkirály, Schubert százesztendős halhatatlanságát egyre-másra ünneplik Szeged művészi körei. A nagy bécsi zeneköltő emlékének áldoznak most derűre-borúra városunkban. Méltó és igazságos ez a kegyelet, ez a hódolat, ez az áhítat, ez az ájulat, de talán nem ártott volna *Dankó Pista huszonöt esztendős halhatatlanságának is* szentelni egy kis időt és fáradságot. *A szegedi Schubert* is bevonulhatna a szegedi kultúra templomaiba, különösen mai napság, amikor vad idegen ritmusok szennyes árvize készül előnteni a magyar gátakat! Urak, úrfiak, válogatott cigánylegények, a Dankó Pista eltörött hegedűjét meg kell reperálni, mert különben nemsokára darabokra hasad a világ legfájdalmasabb és legdicsőségesebb eleven hangszere is: *a magyar nép lelke!*

Délmagyarország, 1928. december 25.

KARINTHY

Ő ma a legkomolyabb magyar író. (Ezért érzi, hogy nehéz neki szatírárt nem írni.) Komolyan veszi a művészetet, akár az életet. Neki az írás vér és velő. Mert az agyával is érez és a szívével is gondolkodik. Vagy talán mondjuk úgy, ő az első magyar író, aki mélyen és igazán átlátta, hogy itt nincsen dualizmus, hogy igaza van Wilde-nek, a valódi művész mindig kritikus és - teszi hozzá Karinthy - a valódi művészet mindig egy neme a kritikának. Persze, a szó teremtmény értelmében. Mivel ő ma a legkomolyabb magyar író, csak természetes, hogy kinevezték vicces embernek, mint ahogy a mai hazai kritika megállapítja egy Ady-paródiáról, hogy az a legmélyebb Ady-versek egyike, és Karinthy legkomolyabb könyvéről hallgat, zavartan hallgat.

Karinthy paródiákkal kezdte, és ez a végzete lett neki. Ezek a paródiák voltak eddig a modern magyar irodalom legkomolyabb és legalaposabb kritikái. Az ilyen bátor és tehetséges stikli után az írónak vagy kitekerik a nyakát, vagy pedig megállapítják róla, hogy ez a legény a csárdában! Karinthynek karriert hozott az Így írtok ti, és egyúttal ezután paródiát láttak abban is, amit tragikus komolysággal írt. (Pedig ő a paródiáit is tragikus komolysággal írta.)

Nem vetted észre, nyájas olvasó, jobban mondva, kritikus olvasó, hogy mennyire nem röghöz kötött és hogy mennyire nem aszfalthoz kötött ez az író, aki pedig igazán magyar és pesti? A repülőgép az ő legkedvesebb és legalkalmasabb járműve, amely ferdén mutatja a tájakat, a végtelenség távolából, madártávlatból, szinte metafizikai magasságból, és a jövő Karinthy igazi birodalma, a holnap reggele, amely biztosabb, mint a tegnap, mert a holnap jönni fog, ott szunnyad a mának méhében, övé az élet és a győzelem! Karinthy utópista, mert ő a nietzschei értelemben vett jó európai, aki hisz a kultúrában, amely a homo sapienst emberré tette, és hisz abban, hogy az ember egyszer valamikor majd szolidáris lesz az emberrel!

Írói és emberi hajlandósága mindenkor erősen vonzotta a végletes emberi élmények és állapotok felé. Az örültség ingerelte fantáziáját és érzését, mint az állatok királya az oroszlánszeli-dítőét. Pedig a lelke, a szelleme, egész lény - egészség. Ő a valódi bon sens irodalmunkban. A tiszta ész, amely kritikát gyakorol örökké. Az előbbi hasonlatom sántít. Inkább úgy érdekli őt az örület, mint az elmeorvost. Mióta a világ megőrült, és a mi kis világunk még külön, nagyon sok dolga van Karinthynek. Úgy jár, kél a politika, élet, irodalom, művészet berkeiben, mint Charcot a poliklinikán. Kevés tanársegédje van, és nagyon sok gyógyíthatatlan betege. De ő bízik. Ő orvos és humanista. (És humorista.)

Mint lírai költő külön fejezetet fog kapni a magyar irodalom történetében. Ő a mi modern versírásunk Strindbergje. És Lindbergje. Verseiben a lélek motorja berreg, és a gondolat alpesi levegője csap felénk. Pilóta-poéta.

Délmagyarország, 1929. január 23.

ADY

Tíz esztendeje, hogy a forradalmas Magyarország legnagyobb halottját temette a Nemzeti Múzeum ódon csarnokából, ahol valósággal megrohanta és szinte fölborította a szilaj gyász mohósága a ravatalt, amelyen az elmúlás néma fönségében trónolt a Mámor-fejedelem, a vér és arany magyar vátesze, az utolsó költő, aki úrnak, magyarnak született, önmagát és önfaját ostorozva élt, és úgy halt meg, mint az ázsiai pogány pusztákról napnyugatra barangolt hódító szittyá vitézek.

Tíz esztendeje, hogy eltemette a költőt Magyarország, amely temetni és gyászolni tud, mint senki más. Tíz esztendeje földelték el a föld legnagyobb siratóját, a magyar ugar, a magyar temető prófétái és apostoli énekesét. A hivatalosak és választottak, az ifjúság és munkásság beláthatatlan serege kísérte utolsó útjára és az elismerés koszorúját az egész nemzet nevében helyezték sírjára az Illés szekeren a dicsőség egébe ragadott szellem földi porhüvelyének.

Tíz év után inkább, mint valaha, vigaszul és bátorításul (mint ahogy a fáradt és csalódott Kepler-Ádám bort kért famulusától), elő kell vennünk a költő verseinek végtelenül gazdag és örökkön új termését, az *Új Versek* fiatal és szikrázó lángborától *A halottak élén* békéltető mennyei nedűjéig és inni ebből a fölséges italból, amelyhez fogható Petőfi óta nem akadt a magyar költészet parnasszusi hegyén.

És emlékezni kell, és nem szabad feledni, hogy Ady volt az első, aki a régi magyar világ nyomorúságán és szomorúságán széttekintve tudatára ébredt elmaradottságunknak, kultúrátlanságunknak, és az ótestamentumi jószokások lelkével és hangján fülébe dörögte hétszilvafás nemzétének a nagy ébresztőt, és a hallgatás némaságával mondott vétőt az öngyilkos örületnek, amely egy megpróbált fajta maradék fiait dobta oda a lövészárkok poklába idegen urak hódító szándékáért.

Ady Endre azt hozta kora magyar költészetének, ami legjobban hiányzott belőle: egy vehemensen nagy egyéniség viharos újságát és egy abszolút költő lelkének döbbenetes mélységeit. Az újság mondanivalójában és formájában egyszerre, hogy úgy mondjuk organikus egységben jelentkezett. Másképpen látta a magyar glóbuszt és magyar életet, mint akár Petőfi, és ezt az új látást olyan erővel és bátorsággal sugallotta, hogy az olvasók önkénytelenül vagy elfordultak e szokatlan fénytől, vagy pedig akaratlanul és elbűvölten - meghódoltak előtte. Petőfi méléző alföldje csupa idill, csupa szelíd és kellemes szépség, Adyé halott ugar, a lelkek temetője. Petőfi csupa fiatal és naiv optimizmus, egy nép gyermekkorának gyermeteg rajongója, Ady a század nagy betegségének, a modern kétkedésnek és hitetlenségének nagy betege, fáradt, de lázongó és töprengő dekadens, aki egy pusztító világban, egy haldokló társadalomban és egy szegény és kis hazában a nyugati kultúrák ópiumától és saját nagyságának borától mámorosan énekel. Ady egy gyönyörűen haldokló hatyú.

A mélység előtt pedig, amely költészetében megnyílik, úgy kell állanunk, mint Aranynak Dante vizei fölött. Soha költő e világon nem érezhette hatalmasabban azt, hogy az életünk halál, hogy a szerelem gyűlölet, hogy isten és a démon bennünk él, soha költő nem fejezte ki egyénibb bűvölettel, hogy az Én egy világ, és ha Én nem leszek, egy világ fog összedőlni.

Az, hogy új ritmust hozott a magyar nyelv zenéjébe, hogy új szavakat adott és ősi igéket újjá varázsolt, hogy a magyar nyelvnek Vörösmarty és Babits mellett legnagyobb sámánja volt, hogy új korszakot jelent, hogy világirodalmi értéket reprezentál, mindez hozzátartozik jelentőségéhez.

Tíz év után teljes történeti jelentőségében, és egész emberi és költői nagyságában áll előttünk. Most indul új útjára, amely végtelen, hogy meghódítsa kis hazájának a nagy világot. Mert az ő titáni méretei túlnőttek Pusztaszeren, a Hortobágyon, Budapesten, a Lomnicon, ő a Mont Blanc és a Himaláják magasságában száguld Illés tüzes szekerén.

Övé az örökkévalóság!

Délmagyarország, 1929. január 27.

BRAMIN

Kazinczy Ferenc *pankratiaszta* férfinak nevezte Révayt, és ha egyszer a szegedi Carlyle vagy Emerson megírja e város hőseinek és reprezentatív embereinek jellemrajzát, abból nem szabad és nem lehet hiányoznia Balassa Árminnak, aki a *sokoldalú tevékenység* csodálatos mintaképe volt, és akinek minden munkája a teljes és tökéletes hozzáértés, elmélyedés, szeretet és gond műve. A tehetség és a tudás legkülönbözőbb forrásaiból buzgott föl az ő rendkívüli és gazdag egyénisége. Mint ügyvéd, az ország legelső kriminalistáinak sorában foglalt helyet, a kar dísze és dicsősége. Mint publicista, a városi és országos politikának egyik jelentős tényezője. Mint lapvezér, a szegedi sajtó új irányának útmutatója. Mint városatya, a szegedi kulturális élet egyik ellenőre és vezetője. A színügyi bizottság esze és lelke minden alkalommal.

Mint író, a világot jelentő deszkákon, a sajtó hasábjain, a Dugonics Társaság fölolvadó asztalánál egyaránt szép sikereket arat.

Az élő szó varázsával és a nyomtatott betű erejével évtizedeken keresztül közvéleményt teremt, közéleti küzdelmeket és győzelmeket provokál.

Harcos ember, hívó ember: a magyar és emberi kultúra egyik első szegedi fáklyavivője.

Nagy humanista, akinek a jog és az igazság nem pusztán szó, nem merő fogalom, de élet és valóság, levegő és napfény, amely nélkül nem volna érdemes tengődni e földön. Balassa Ármin a magyar klasszikus liberális iskola iskolájába járt, a szabadság és haladás eszméi lelkesítették, a szép, jó és igaz szentháromságában hitt és bízott, és amikor az összeomlás után az ellenforradalom felelőtlen hősei először az ő ablakait verték be, úgy állott ennek az új világnak kellős közepén, mint Hebbel Anton mestere: nem értette többé! De nem is akarta érteni, inkább szépen, csöndesen elköltözött a boldog öskertbe, nem messze attól, ahol Dankó Pista és Tömörkény álmodoznak.

A legbájosabb emberek egyike volt ez a jó Balassa Ármin, színes és meleg egyénisége csak úgy sziporkázott és hevített a társaságban. Az anekdoták patakja csörgedezett szelleméből, ő volt az, aki mindenre tudott kádenciát. Rengeteg memóriájában zsúfolva és rendezve voltak alakok, adatok, események, idézetek. Az ő elméje valóban prókátor volt, de káptalan is egyben. Erre a kerkápolyi észre igazán illett az ő kedvenc szava: lucidus. Mint védőügyvédnek országos nagy sikerei voltak. Elég csak az Istenes Horváth János esetére emlékeztetni az olvasót.

Egy nap, a század első éveiben (bezzeg Bramin pontosan tudná az évet, hónapot, napot, sőt az órát és a percet is!) a *Szeged és Vidéke* szerkesztőségében közölte velem, hogy óriási szenzáció készül. Fölkért, hogy azonnal írjak vezércikket *Tetemrehívás* címmel egy Mezei István nevű fegyencről, akit életfogytiglan elítéltek kéjgyilkosság miatt. Elég az hozzá, a vezércikket megírtam, az újságot elolvasták, az ügy folytatása az lett, hogy az igazságügyminiszter táviratilag elrendelte az állítólagos áldozat exhumálását, a vége pedig, hogy az állítólagos gyilkost huszonnégy óra múlva szabadlábra helyezték, és az boldogan, megmentve mindjárt vonatra is ült, hogy hazamenjen Erdélybe, családjához.

Balassa Ármin a szegedi újságírás nagy nevelő és tanító mestereinek egyike volt. Lapja a modern zurnalisztika minden ügyességét és gyorsaságát igyekezett egyesíteni.

Új rovatokat teremtett, új tartalommal és új formával töltötte meg a régi kereteket. Magam is két új rovatot kezdettem a *Szeged és Vidékében*, amelynek hasábjain először jelent meg nyomtatásban, versek és prózák alatt Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza és a modern

magyar irodalom más jeleseinak neve. Balassa Ármin igen büszke volt arra, hogy *a szögedi dialektust ő beszéli a legszebben és legröndösebben városunkban*. Pedig ő maga hódmezővásárhelyi születésű volt, a Nyizsnyay Gusztáv és Futó Mihály kezei közül került a tiszaparti metropolisba, amelynek hűséges és alkotó polgára maradt mindhalálig.

Sok keserűség, csalódás, szenvedés és üldözés érte harcos és dolgos pályája során, de ő meleg családi fészkebe és a védő sáncai közé menekült. Baráti körben szívesen elidőzött, a jó bort és a szép nótát nem vetette meg; egyszer Váradon az irodalmi kávéházban népszínműénekesnek nézték, amint a legigazibb magyar népdalokat sorra elővette. Hadd jegyezzem föl itt, hálás kegyelettel, hogy ő volt az első verses könyvem kiadója és mecénása, neki köszönhetem, hogy 1907 őszén *Juhász Gyula versei* hamuszürke köntösükben, de ezüstös betűkkel a címlapon elindultak a vidékről a nagy világba, hogy bekopogtassanak a nyájas olvasók szívébe és szállást kérjenek a lelkükben. Mennyi szeretettel és bizalommal simogatta Balassa Ármin atyai tekintete ezeket az első postagalambjaimat, és hogy örült a szerencsés megérkezésüknek! Milyen fiatalos hévvel és férfias erővel tört lándzsát a mi nagy emberünk, Tömörkény István kiválósága mellett, egynémely pesti kritikussal szemben a Dugonics Társaság emlékűnnepén!

Akire szelleme világított, akit szívének melege ért: nem fogja elfelejteni soha!

Homokóra, 1929. február 4.

EGYETEMI TÁRSAK

Mikor a kilencszázas évek elején a pesti egyetemre kerültem, az irodalmi ifjúság szellemi érdeklődése szinte kizárólagosan esztétikai természetű volt. Még a filozófusok közül is azok hatottak leginkább, akik elsősorban jó írók voltak, mint Schopenhauer, aki a legformásabban fejezte ki gondolatait, vagy éppen költő is volt, mint Nietzsche. E boldogtalan szellemnek különösen sok hódolója akadt, tragikus sorsa, mély és erős életérzése, művészi szelleme, amely a német nyelv egyik legnagyobb mesterévé és néhány csodálatosan tiszta szépségű vers költőjévé avatta, döntően hatottak az akkori ifjúságra. Kosztolányi néhány ezeit írt verse, valamint Babits és Ady e korbéli költészete kétségtelenül mutatják a német bölcsész-költő szellemének hatását. Babits az egyetemen be is mutatott néhány részletet a készülő Zarathustra-fordításából és a *Délen* című gyönyörű Nietzsche-vers fordítása ugyancsak tőle jelent meg egy *Tűz* című folyóiratban, amelyet Mohácsi Jenő szerkesztett, és amelynek egy száma jelent meg. Még egy filozófus kezdett hódítani ekkor, a korán elhunyt Ottó Weininger, aki Nietzschevel és Strindberggel együtt terjesztette a nőgyűlölet divatát. Ez időben egy német pantheista-mozgalom is élénk visszhangot keltett a fiatalok körében, különösen egy Bruno Wille nevű költő révén, akit azóta meglehetősen elfeledtek. Ez az irány a tolsztojizmussal társult, rajongó apostolai az igazság és a természet nevében beszéltek. A szociológia is ekkor lépett be az érdeklődések küszöbén, elsősorban Herbert Spencer tanításai révén. Forrongó kor volt ez, a fejlődés, a haladás gondolata hozta lázba a fiatal lelkeket, új szellem és új költészet után áhítoztak, ezt keresték és ezt hirdették mindenütt. Az egyetemi templom és katedra is megnyílt Prohászka Ottokár számára, aki elsősorban új mondanivalóival és egyéni hangjával, mondhatni költői lendületével ragadott el hívőt, kételkedőt és szabadgondolkozót.

Egyik előadását vita követte, amelyen Balázs Béla a művészet elsőségét próbálta védeni a vallással szemben. Oscar Wilde artisztikus világszemlélete ekkor állott delelőjén. Az élet és művészet egységét hangsúlyozták. Néhány debreceni fiatal, a *Bokréta* költői, Arany és Petőfi hagyományaira esküdtek, de a legkülönb köztük Oláh Gábor, titokban Ibsent fordította, és gyalog ment Párizsba. Etédi Gagy Jenő tüntetően székely nemzeti viseletben járt az egyetemre, és székely dalokat írt. A legnagyobb ellentétek szépen megfértek egymás mellett vagy békésen küzdöttek egymással, de az állásfoglalás általában esztétikai volt. Babits az egyetemen egy bírálatban erősen elítélte a szocialista költő verseit, mert nagyon szürkék voltak. Az egyéniség szót talán sohase hangoztatták olyan erősen, mint akkor. Ez az idő az individualizmus aranykora. Ekkor épült föl az a képzeletbeli elefántcsonttorony, amelybe a művészek az élet bajai elől menekülni akartak. Persze ez többnyire csak addig sikerült, amíg az ihlet perce tartott. Meghatottan emlékezem arra a barátságra, amely Babitscsal és Kosztolányival összekötött. A költészet mindenben uralkodó szeretetében találkoztunk. Egymásnak olvastuk föl verseinket, szinte egymás jelenlétében írtunk, a leveleinkben egymást intettük, buzdítottuk, az élet és irodalom, a valóság és ábránd, hogy Kemény Zsigmond szavait használjam, szinte egymásba mosódott e korban, az élménynek is irodalmi színezete volt! A legfontosabbnak a verset tartottuk, mert a jó vers legtömörebb, legzártabb, legegységesebb és legidőállóbb kifejezése az élet lényegének, de különösen esztétikai ösztönből és meggondolásból vallottuk ezt, mert a vers mégiscsak a legművészebb irodalmi forma, ősi és örök. A magyar irodalomból a nagy klasszikusok természetes és szinte akaratlan hatásán kívül főképpen Reviczky és Komjáthy Jenő érzelmi és eszmei tartalma és néhány akkor divatos költőnek hangja ragadta meg az induló fiataiságot, de nagyon jól emlékszem, hogy egyszer az akkor még Nagyváradon élő Ady vidéki verseskönyve, a *Még egyszer*, véletlenül kezembe akadt, és nagyon felfigyeltem rá.

Mindenek mélyén pedig ott volt a magyar föld és a magyar lélek, a szekszárdi szőlőhegy, a palicsi tó, a hortobágyi puszta, a Tiszta partja, az anyánk csókja és a dajkánk dala, amely minden esztétikán és szociológián túl hangot és színt ad a művésznek és embernek.

Ifjúságomnak egyik legjobb barátja, legkedvesebb embere Zalai Béla volt, aki Debrecenből került föl a budapesti egyetemre. Matematikus volt, és nekem ehhez a tudományhoz nem volt semmi hajlandóságom. De barátságunknak éppen ez volt egyik titokzatos eleme, a nagykörúton bolyongva éjszakákon át beszélt a felsőbb matematika nagyszerűségéről, Pascalról, Eulerről, a Bolyaiakról, Henri Poincaréről, a kiváló König Gyuláról, akinek legjobb hallgatója volt, a fiatal Fejér Lipótról, barátjáról, beszélt nagy problémákról, amelyeket meg akart oldani, beszélt olyan lobogó lelkesedéssel, annyi hittel és szeretettel beszélt arról, hogy micsoda szépségek és igazságok rejtőznek a legszárzabbnak tartott tudomány mélyén, annyira, hogy én többször gondoltam arra, hogy megpróbálom a közelebbi ismeretséget vele, és eljárak König Gyula óráira, aki különben is kitűnő előadó volt, de ebből nem lett semmi. Zalai Béla filozófus is volt, az ismeretelmélet egy új rendszerén dolgozott, de nem fejezhette be élete nagy művét, (amelyről a magyar filozófiai irodalom hivatalos képviselői, köztük Alexander Bernát, a legteljesebb elismeréssel nyilatkoztak), mint hadifogoly pusztult el Omszkban. Hozzáértők szerint ő volt a magyar filozófiai irodalom legnagyobb reménysége. Még most is hallom harsány, életörömtől áradó kacagását, amint párizsi és egyéb éhezéseit és nyomorát említette. Igen finom irodalmi ízlése volt, Babits, Kosztolányi, Oláh Gábor sokat adtak a véleményére, ő volt az ideális olvasó, akihez a költő elsősorban szól. Sokszor nem is mondott semmit, de egy arcjátéka, vagy taglejtése többet elárult minden véleménynél. Levelei külön érdekesség. Többnyire óriás papíroson egy mondat hatalmas betűkkel. De ebben az egy mondatban össze tudta sűríteni egész mondanivalóját, testi, lelki állapotát, csalódásait és terveit. Minden félbemaradt élet megrendítő, az övé különösen az. Mint mikor egy óriás repülőgép futni kezd, hogy magassági rekordot érjen el és egy csavara eltörik.

De ennek már idestova húsz esztendeje. És az idők távolából mégis fölhangzik egy életigenlő kacagás, Zalai Béláé. - Königin, das Leben ist *doch* so schön - Schiller szavait harsogta.

MÁSODIK KÖTET

TÁRCÁK, NOVELLÁK, RIPIORTOK

EKLOGA

A csilingelő és bűgő villamosok szimfóniáját hallgatva, egyedül vagyok ma a rideg hónapos szobában.

Nem jó az embernek egyedül lenni - mondotta maga az Úr (úgy látszik, személyes tapasztalásból) -, de hát néha muszáj egyedül lenni, kivált alanyi költőnek, aki már írt verset *Magány* és hasonló cím alatt. A könyvtárak ugyanis zárva vannak és így nem okulhatok Zöld Pál doktori disszertációján: „A pitypang szerepén a római költészetben”, az újságokat elolvastam a körben, volt részem Bilse hadnagy garnizoni verizmusában és Dörögi Miklós honfibújában, a körúti csatangolást meguntam, mivel disznó hideg van, a barátaimat pedig kímélni akarom e szent napon szellemes aperszüimtől.

Eszembe jut, hogy ma este a *Kaméliás hölgy*-et adják a Nemzetiben. Nem nézem meg, mivel egy órája rántottam le hamis logikája és felszínessége miatt (egyik ismert kritikus nyomán) és emlékszem, hogy mikor elolvastam, a szegény Gautier Margit sorsa majdnem megríkatott. Elmosolyodom e kétlakiságon, amely gondolkodni kényszerít a magány e szürke órájában.

Tehát gondolkozom, ami rosszul esik. Az ember kétlábú, tollatlan állat, aki tud, de nem szeret gondolkozni.

Ezért futja a magányt, és keresi a társaságot. Ezért olvas újságokat és regényeket, ezért jár kávéházba és színházba. Az ember alapjában nem szereti önmagát, ezért nem akar gondolkozni, vagyis egyedül lenni.

E kettő pedig annyi, mint önmagunkra eszmélni. Az ember pedig inkább mellőzi kiváló énjét, és másokkal diskurál, azaz szellemesen társalog időjárásról, szerelemről és egyéb változásokról.

Tehát magam vagyok, és gondolkozom. Elfelejttem a robogó villamosokat, a végtelen körútakat, az óriás háztömböket, az ostoba újságokat, a Nemzeti és az élet komédiáisait és végül a saját mókáimat is feledve, megtalálom magamat, *az embert*, amilyennek születtem és amilyennek meghalok. Az embert, aki alapjában véve szeret élni, boldogan sütkérezik az arany nap sugarában, szereti a fákat és a csillagokat, szereti a szép asszonyokat és az erős férfiakat, az embert, aki örül az életnek, fél a haláltól és hisz a halhatatlanságban. Az embert, aki együtt él és együtt múlik el a virágokkal, az erdőkkel, a sugarakkal, aki együtt dolgozik a hangyákkal, a méhekkal, együtt szeret a tavasszal és együtt szomorkodik a hervadással.

És eszembe jut, hogy ezt az embert kötömbökbe zárják, trónra ültetik, vagy börtönbe csukják, életében vagy tapsolják vagy rugdossák, halálában pedig fekete skatulyába teszik és elássák egy gödörbe szegényt.

Valami zaj fölébresztett a gondolkodásból. A kapu alatt egy didergő fickó áll, rikkancs-gyerek és harsányan kiáltozza, hogy: Szenzációs rendkívüli kiadás! Óriási színházégés! Hatszáz ember tűzhalála!

A szomszédom, a fiatal szabóné, aki épp a *Kaméliás hölgy*be készül, hívja a rikkancsot és olvassa a lapot a házmesternének, meg a másik szomszédjának, a kóristának. A villamos pedig tovább csilingel és bűg, az ő egyhangú szimfóniája kíséri el itt az embert a bölcsőtől a sírig.

Untat a monoton zúgás és olvasás, végignézek a könyveimen, *Homérosztól Anatole France-ig* s nagy örömömre egy újra bukkanok. Tegnap kaptam barátomtól, aki a költők azon nemes fajából való, akik inkább olvasnak két jó költeményt, mintsem egy rosszat írjanak. Ő olvas is és ír is jó költeményeket. Erre a könyvre különös rajongással hívta föl a figyelmemet.

Megnézem a címet: *Bruno Wille: Offenbarungen*. Találomra fölötöm egy versnél, és olvasni kezdem.

A vers arról szól, hogy a költő benn ül a szobában, kőfalak közé zárva, könyvei fölött görnyedezve. Künn vihar tombol szilajon, kevélyen. A menny tüzei vígan lobognak s a hatalmas fák koronái kéjesen zúgnak a nyargaló szélvész leheletétől. Mintha a lovak sörénye lobogna, mint-ha hívnák a töprengő, rab embert a szabad küzdelembe. A lengő ágak szinte karjaikat tárják felé, társuk felé, a természet elrabolt fia felé, aki enged a hívásnak, nógatásnak s zilált fürtökkel, dagadó mellel áll a zengő, ujjongó, üdítő zivatarban. Érzi, hogy benne is az az őserő duzzad, ami a tölgyek kérge alatt, lelkében is az a dac lobog, ami a menny villámtüzeiben.

Érzi a *ta tvam aszit*, az ő ind bölcsesség természeti igazságát, érzi a tűzimádó rokoni rajongását, a szabad hellén sóvárgó kiáltását: *thalatta, thalatta*; a pásztori költő igéit: *sunt lacrimae rerum*, érzi azt a *honvágyat*, amely a nagy száműzöttet, Rousseau-t, Chateaubriand-t, Tolsztojt, az embert elfogja hazája, anyja, a természet iránt.

Hónom alá csapom a könyvet, és megyek barátomhoz. Hiába, akármin van is, még mindig társas lény vagyok, aki a magányról is csak négyszemközt tud beszélgetni.

És olvasunk az óriás bérház hideg hónapos szobájában meleg vágyódásokat és vallomásokat, amelyek a naphoz, a kondor álmáról, a vadludakról, az erdőről, mezőről szólnak. Sorba vesszük Leconte de Lisle-t és Kiss Józsefet, Bruno Wille-t és Bársony Istvánt. Odakünn a szűk, naptalan udvaron, kövek között sorvadozik valami ideszakadt platánfa.

Szeged és Vidéke, 1904. január 16.

A HÓDÍTÓ RIHÁSZ

Magyar álom

Az élet második esztendejében (így számítják az idő futását az első proletárforradalom óta) a hódító Rihász megindult a hargitai havasok aljáról. Hajnal volt, de rózsásabb, fényesebb, fiatalabb, mint a többi és a hódító Rihász úgy érezte, hogy e pirkadásra nem jó éj soha már. A völgyekben még aludt gyűlölet és szerelem, az új világ napja csak a magányos hegyek homlokára tűzött és az Emberre, aki lám fényes homlokát a kék végtelenbe emeli. A nagy ércsárkány szárnyas oldalán arany betűkkel tündökölt: Előre! Megindult a levegőégben, piros hajnalban a hódító Rihász...

Az érc-sárkány nyugodt méltósággal szelte az aranyos levegőt. Árnyéka büszkén suhant át a templomok bíbor kupoláján és a paloták fehér árkádjain. Ment előre, némán és biztosan. Alatta vígan kolompolt a nyáj, búsan búgtak a kürtök: hajnalodott.

Egyszerre magasabbra lendült a szárnyaló ércsoda. Nem akart beleütődni egy égbetörő toronyba és a hódító Rihász elővette a nemzeti lobogót, és föltűzte a dóm tetejére. Diadalmasan fürdött a zászló a tavaszi szélben, a kelő nap Magyarország felől mosolygott reája. Rá volt írva a selymére: Mátyás király unokája. A sárkány egy komor mozdulattal hátat mutatott - Bécsnek és dél felé haladt. Ment, ment, érces zengéssel köszöntve a magyar tengert, Velence kupoláit és letartott az óriás városba, amely csupa templom, égbefürödő kupolákkal, zengő, kongó, zsidongó harangokkal. Rihász a szűzen kék égből lecsapott a legsötétebb dóm ormára, és acélos kézzel kitűzte rá a Haladás fölírású fehér lobogót.

Róma is elillant a távolok ködébe, mint egy tömjénes álom, és az ércsárkány fiatalos lendülettel siklott át nyugatnak. A hódító Rihász ujjongva szemlélte légi trónusából a lüktető Élet harmóniába olvadó, küzdelmes, győzelmes színeit. Érezte, hogy a Munka millió sóhaja, verejtéke, könnye, vergődése, halálhörgése és örömkialtása törtet föl hozzája, és redős homlokkal hajtotta meg fölötté az ő Egyénisége zászlaját...

Lankadtan, de csüggedés nélkül szállt a nagy gép, ködön át, felhőn át észak felé, s egy sötét város sötét palotájára sóhajtván tűzte föl a Szabadság vörös zászlaját a hódító Rihász...

Az érc-sárkány ösztönét követve (mert öntudat szikrázik e nagyszerű csodában, az Übermensch ez égi állatában), délre tart, és boldogan lihegve, halkan zengve megáll az ismerős bércek fölött.

Dél van, a gulyák kolompolnak, a kürtök búgnak. Minden él, dolgozik, halad. Előre, előre! Boldogan és munkásan terül el a hódító Rihász gépje alatt Nagy-Magyarország...

A levegőbeli Ember, aki a vágy sebességével száll örök tavaszba, örök télbe, aki lábai alatt látja az Életet és Pusztulást, királyok várait és pórok viskóit, szobrokat és sírokat - leszáll a repülő csodáról. Térdei meginognak és leborulva csókolja az édes, az áldott, szülő és eltartó anyaföldet, a magyar röögöt.

Szeged és Vidéke, 1905. július 23.

IGAZ MESÉK

A bohóc

Színes vásári forgatagban mulató népség bámulta a nyurga csepűrágót. Szörnyen bolondos arcot vágott az a tömeg előtt és a nehéz igyekezetben csorgott festett arcáról a piros verejték. Egyszerre szemügyre vett a sokadalomban egy bűvös arcú, szőke leányt, aki édes kacajjal jutalmazta a szegény komédiást.

A bohóc azon vette észre magát, hogy egészen rajta felejté tekintetét a gyönyörű alakon. Este, amikor a filléreket megszámlálták, a kövér igazgató odaszólt neki:

- Te bolond, máskor ne vágj oly savanyú pofákat, mert az üzletemet rontod!

Másnap ugyanígy történt. A bohóc egyszerre átváltozott, szép sötét szemei végtelen szomorúsággal simultak a szőke leány életörömtől sugárzó tekintetéhez.

Este falhoz vágta a csörgősipkáját, széttépte a piros bugyogóját és azt mondta, hogy ő többet nem játszik. Ezután szomorú lesz, ezután komoly lesz, ha éhen hal is bele.

- Bolond! - mondta az igazgató.

A biblia

A föld, ez a gyászos csillag kihűlt, kihalt egészen. A Marsról diadalmas tudósok jöttek le ide és egykedvűen állapították meg a letűnt ásatag lényének végzetét.

Egyszerre érdekes leletre bukkantak. Egy könyvre. A Mars Anatole France-ja föltette monokliját, és egyetemes érdeklődéssel merült el a különös olvasmányba.

A következő helyet ütötte föl véletlenül: „Enyém a bosszúállás - úgymond az Úr.” És olvasta a rettenetes átkokat, melyek érik a föld fiát - hetedíziglen.

„Szörnyű istentelenség” - kiáltott föl a Mars egy püspöke.

Anatole France megnézte a könyv címét: A biblia.

A kétlelkű ember

Jávor György olyan ember volt, aki nyílt szemmel nézte a világot és kívülről-belülről egyformán megismerte. Már annyira jutott, hogy teljesen idegen embereknek a lelkébe látott, ha csak a taglejtésüket szemlélhette. Az emberek kerültek a nagy gondolatolvasót, mert féltek tőle, ő is kerülte az embereket, mert ismerte őket.

Lassankint két lélek fejlődött Jávor Györgyben. A közönséges, akinek vágyai és álmai voltak és a másik, aki könyörtelenül elemezte, tudományosan értékelte e vágyakat és álmokat. És ettől fogva Jávor György kerülni szeretne volna önmagát is!

Egyszer kigyulladt a háza, és nem volt menekülés. Éjjel történt, ő álmából rettent föl a vörös fényre és gyászos hangzavarra.

Az ajtaját elállotta a tűz, az ablakán kinézett a harmadik emeletről.

De lenn már minden égett, a mentés istenkísértés volt.

Jávor György érezte, hogy elveszett. A haját kezdte tépni, majd vészes nyugalommal tapogatta a pulzusát.

Végre az ablakba állt föl, és egy vérfagyasztó sikollyal az égő pokolba vetette le magát.

„Megsemmisülni, borzasztó” - suttogta, amint érezte, hogy a vég lángolva közeledik.

„Remek festői látvány és Stendhal tollára méltó lelkiállapot” - kiáltott föl a másik lelke a művész gyönyörével.

Szeged és Vidéke, 1905. augusztus 13.

KÉPEK A BÚCSÚRÓL

1

Tudvalévő, hogy a havi búcsú a fekete Máriáért van. Merev, kifejezéstelen, füstös arca van a csodatevő szerezsen Máriának. Bizánci Madonna volna ez az ódon kép, de még ennek a hanyatló középkori művészetnek jelét se hordozza szegény. Nem annyira misztikus, inkább láthatatlan homályban rejtezik, négy sárga viaszgyertyától befüstölve. És előtte monoton énekeket énekelnek búcsújáró paraszti népek.

*A csodatevő képek
Többnyire rossz festmények,*

mondja Goethe igen helyesen. „A dolgok értéke nem a dolgokban van, de az irántuk való szeretetben” - ezt pedig Maeterlinck mondja igen szépen. Ki tudja, talán neki is igaza van. Que sais-je? Mit tudom én?

2

A búcsú vásár is egyúttal. Így kötjük össze a földdel az eget és - a hasznost a kellemessel. Az ember mindenben ember marad. A vásári bódék színes tömkelegében megállítja irodalmi érdeklődésemet a „ponyva.” A híres „ponyva”, a nép irodalma.

Az álmoskönyv mellett ott sokadoznak a széphistóriák.

Virgilius csudás tettei, Gvadányi Rontó Pálja, Tornyos Péter, Romeo és Júlia, egy nihilista történet ötlenek szemembe. Egész világirodalom van itt szerényen és öntudatlanul, mindaz a mese, rege és történet, ami századok rostájában megmaradt. Persze ezek az örök históriák dadogó nyelven, pongyola köntösben kerülnek a mestergerendára, a nép kezébe. Népies írók, tulipános költők, volna egy okos szavam hozzátok, nekem, a dekadens nyugatinak. Meg kell írni ezeket az örök meséket a nép nyelvén, a nép szellemében, de az egyén művészetével. Szépen, magyarosan. Ahogy Petőfi Sándor írta Lehel töredékét, Arany János a Jóka ördögét.

3

Végig a hosszú, boltíves folyosón csupa öreg anyóka, csupa koldus és nyomorék. Férfi alig, fiatalság alig. A szegénység és szenvedés görcsösen kapaszkodik Mater Ecclesia palástjába, megtörött szemében a túlvilági üdvösség visszfényével. Ezelőtt ezerkilencszáz esztendővel egy szép, szomorú férfi járt itt közöttünk, és új ígéret hirdetett. A boldogságot osztogatta azoknak, akik addig csak álmodoztak róla. Holdas genezáreti éjszakákon, amikor a tavasz és a szerelem üli nászát, ő a hegyre, az élet hegyére gyűjtötte a betegeket és a szegényeket, és mint Rómában az augur, lelke lendületével az égbe rajzolta az országot, amely nem e világból való.

A hold beüzüstözte a sárga arcokat, a kopottas köntösöket és a római Cézárnak lidérces álmai voltak az orgiák után.

És azóta meghódították a világot Krisztus proletárjai. És születtek új proletárok. Azok is hisznek egy más birodalomban!

A sokadalom kellős közepén éktelenül jajveszékelt egy kócos kenderhajú falusi kislány. Az elveszett mamáját siratja. Hát bizony nagy falu ez a Szeged. Szegény kis liba olyan idegenül mered a köré tolongó idegenekre. Árvának, kifosztottnak érezi magát. A sok, sok tarka bódé, a színes tolongás, a zagyva zaj egészen elbódítja. És kis, ijedt lelkében fölbukkan a falu, az ösmerős akácok, tornácok és egyéb népiesség. És csorognak egyre poros arcára a nagy könnyei. Csodatévő fekete Mária, vezesd vissza a mamájához ezt a kis leányt. Julcsának hívják a szülét, és Mérgesre valósi. Szépen kérlek, aranyos fekete Mária!

A templom tele van. A padok egyhangú énekléssel, a levegő porral és párával. A gyertyák füstölögnek, a tömjén hullámszik, az alkonyati szürkesség lassan, egykedvűen leszáll.

A páduai szent előtt vannak a legtöbben. Nagy szent ő és főleg népszerű. Hiába, ő követi el a legtöbb csudát. Asszisi szent Franciscus, a nagy poéta is nagy szent, de ő csak amolyan poéta. Testvéreinek nevezte az ég madarait és hűgának a holdat. És gyönyörű himnuszt írt a Naphoz, akár Kiss József. És még az istentelen Renan is szerette, akinek a jó Isten ezt mondotta az ideiglenes ítéletkor:

- Renan fiam, elkárhoznál, de szent Ferenc imádkozott értetted, mert szép könyvet írtál róla.

Hát ez a szent csak amolyan poéta, a páduai Antal ellenben igen hasznos égi pártfogó. Ha valamit elvesztettél, vagy valamit el akarsz nyerni, csak fordulj a páduai szenthez. Hiába, a názáreti kikorbácsolta a zsidó templomból a kufárokat, de azóta visszazsálingóztak - az ő templomába is.

„Nem nyomja a fejemet a bú”. Ez a népdal járja szerte a Szentháromság utcai tulipános kocsmákban. Heltai Jenő dala - mint az esti levelező mondaná - szájról szájra száll.

Úgy látszik, az a bizonyos néplélek sok mindent bevesz. Még a Király utcai népdalokat is. Egyetlen faja van az igazi, az ősi magyar nép költészetének, amelyben örök rózsák nyílnak: a népdal. A magyar népdal a specifikus magyar poézis. És erre se igen gondolnak a hivatalos magyarok.

A néplélek igazi virágai lassankint elhervadnak, kipusztulnak és helyükben bőven terem a dudva, a gyom.

Hát még a csinált virágok, a pesti népdalok! Itt az ideje, tudással és művészettel egy bokrétába gyűjteni a puszták és faluk igazi virágait.

A nótákat és a dallamokat. Mint Vikár Béla teszi Dunántúl. Elöttem egy lelkes fölhívás.

Bartók Béla, a jeles magyar zeneszerző és Kodály Zoltán, a kitűnő zeneíró akarják ezt a szép munkát föl vállalni. A művész és tudós egyesül. A magyar kultúra szent ügye ez.

Persze a hivatalosak és választottak hallgatnak, mint Tóth Béla a fűben.

Persze, nekik más dolguk van. Somló Sándorral elnyeretni a Teleky-díjat „hason- és közel hason-társai mellett”, és kiadni a kojbal-karagasz dialektikus hatását az enarei lappra.

Szeged és Vidéke, 1906. augusztus 5.

ROMEO ÉS JÚLIA

1

Romeo tehetséges fiatal ló volt. A Garibaldi-cirkuszban játszott, és a nagyérdemű közönség valósággal ünnepelte. Romeo előbb versenyparipa volt, de már akkor is bizonyos benső ösztön vont a magas művészet felé. Utálta a lóversenyt, ahol a szegényt kifosztják és ahol az ember, illetve a ló csak egy bizonyos irányban szaladhat. Fölcsapott tehát cirkuszlónak és csak művészi álmainak élt. Idősebb és kevésbé szerencsés kollégái folyton áskálódtak ellene, de ő vigasztalást talált a dicsőségben és Júliában. Ez a Júlia egy tüneményesen szép és fiatal nőtény volt (pardon), és ló létére olyan zseniális volt, mint egy primadonna. Júlia szerette Romeót, és együtt álmodoztak jövőjük felől. Míg az idősebb lovak egykedvűen fogyasztották az abrakot, addig Romeo szerelmes gyöngédséggel nyalogatta Júlia karcsú nyakát és parányi füleit. A tavasz és ifjúság mámora volt ez, aranykor, szép világ...

2

A Garibaldi cirkusz egy napon föloszlott, és a lovak más hivatás után láttak. Romeo belépett a huszárság kötelékébe, Júlia egy remek magánfogat elé állott és a Stefánia úton kocsikázott minden délután. Romeo e hadsereg körében is nagy rokonszenvnek örvendett, bár egy közszégyenyes alezredes ló folyton leszólta a háta mögött.

Múlt az idő és Romeo egyre jobban érezte a cifra nyomorúság átkát. Dolga alig akadt, pedig az ő becsvágya nem ismerte a pihenést.

Néha-néha megtáncoltatta lovasát, valami Puppenberger nevű őrnagyot, aki ilyenkor német nyelven és harsány hangon fejezte ki a véleményét. Júliával többször találkozott Romeo. Ilyenkor gyöngéden, epedően, mélységes szerelemmel nyerítettek egymásnak. A jövő boldogság ígérete volt ez, az édes idillek ideje, aranykor, szép világ.

3

Kitört a háború, és Romeo is sietett leróni a véráldozat adóját hazája és uralkodója iránt. Romeo érzékenyen búcsúzott Júliától egy szép és szomorú őszi napon. Júlia nagyon sokat sírt, és meg is fázott. Roppant influenzája volt, és lázában folyton Romeót emlegette. A daliás csataló ezalatt diadalt diadal után aratott. A trombita szavára fanatikus hévvel rohant az ellenség kellős közepébe, és számos sebet kapott. Az utolsó csatában végre elérte végzete. Nem halt meg, a sors sokkal nagyobb csapást tartogatott számára. Megrokkant, megbénult, és a harcok után egyszerűen elbocsátották a hadsereg kötelékéből. Ez lett hosszú évek küzdelmének a jutalma. Még érdemrendet se kapott, még nyugdíjat se, még kegydíjat se. Állás nélkül maradt ismét. Mit csináljon, kihez forduljon? Egy Weinberger nevű ügynökhöz fordult, az nagy nehezen szerzett neki megfelelő alkalmazást. Tauszky Miksa pesti bútorszállító céghez került a rokkant ló, és az V. kerület bútorait szállította. Fájó szívvel gondolt Júliára, ki azóta egy primadonna fogata előtt járt, de csakhamar egy konfliktushoz ment, mert a primadonna egy automobilt kapott Popovics Páltól, aki egy bácskai úr.

Egy szép május elsején végre találkoztak a Szabadság téren. Júlia három proletárt vitt a Városligetbe. A három proletár teljes erővel énekelt: „Szabad lesz a jövő!” Romeo Singer Izidor úr bútorát szállította az Alkotmány utcába. Mikor meglátták egymást, hosszan, elégikus hangon nyerítettek. Szerettek volna egymás nyakába borulni, szerették volna, ha az Alkotmány utca a Városligetben lett volna, de hiába, ilyen az élet. Megfogadták, hogy nem felejtik el egymást. Örök hűséget fogadtak.

- Szegény, szomorú Júliám, élj boldogul!

- Romeo, Romeo, ember veled!

És elváltak. Az egyik ment a VI. kerületbe, a másik maradt az V. kerületben. Ilyen az élet.

Évek jöttek, évek mentek, és ők nem látták egymást. Sokat gondoltak egymásra, de útjaik nem találkoztak. Romeo lassankint elvesztette életkedvét, megtörte a szürke robot. Szegény, kopott napidíjas lett belőle. A régi álmok, a dicsőség, a boldogság, a szerelem mind cserbenhagyták, jelene sivár, és jövője reménytelen. Lassan, de biztosan züllött. Ment, ment a lejtőn lefelé. Éjjeli kávéházak előtt ácsorgott fél éjszakákon át és hajnalodott már, amikor hazafelé vitte a hamiskártyásokat és idült alkoholistákat. Egy napon azután szemetes kocsi elé került. Ő nem bánta, kihalt belőle minden ízlés és tapintat. Közönyösen baktatott házról házra. Egyszer - csúf novembervégi délután - végre, utoljára találkozott Júliával. Júlia már ekkor Julcsa volt, és egy temetkezési vállalatnál talált alkalmazást. Valami szegény pincért vitt utolsó útjára, és lassan, ünnepélyesen ment a IX. kerületi köztemető felé. Mikor meglátta Romeót, aki álmosan állott egy nagy bérház előtt a szemetes kocsijával, Júlia mélyen elpirult. Félrefordította fejét, mikor Romeo mellett elhaladt. Férje, Pejko, egyet ásított, és közönyös hangon kérdezte:

- Te Julcsa, nem ismered ezt az alakot?

- Nem - felelt Julcsa, és fekete barettya gyászosan lobogott az őszi szélben, amely a temető felől jött.

- Híres alak pedig - beszélt tovább Pejko -, az egész kerület szégyene. Lump fráter, nagy csirkefogó és betörő. Így van az, aki nem házasodik.

Mikor a temető elé értek, Pejko hálásan, gyöngéden megcsókolta Julcsa karcsú nyakát és párányi fülét. Julcsa esze a múltakba tévedt, és hosszan, fájdalmasan nyerített.

Szeged és Vidéke, 1907. augusztus 11.

COIGNARD ABBÉ VÉLEMÉNYEI AZ ALKOHOLRÓL

A derék Coignard Jeromos abbé éppen egy nagytudományú orvos előadásáról jött, aki az átkos ivási szokások ellen beszélt, melyek a francia népet megmételtyezik, mint az a betegség, amelyet barbár idegenek e dicső nemzetnek nevére neveztek el. Nyársforgató Jakab tiszteletteljesen haladt szeretett mestere oldalán, aki némi tétovázás után benyitott a „Kis Bacchushoz” címzett helyiségbe, hol még iható bort mér a nem megvetendő szépségű csaplóroslány.

- Ha valaki - kezdte beszédét Coignard abbé, miközben műértő szemekkel nézte a világosság felé tartott poharat - ha valaki, hát én valóban kellőképpen méltányolom e tudós férfiú igazságait. Elég időt és fáradságot pazaroltam el a bor mellett, hogy megtanuljam káros és romboló hatását. Láttam mindenféle részegeket, a szelíd birkáktól a dühöngő oroszlánokig, ismerem a különböző disznókat Epikur csürhéjéből, és magam is voltam már úgy, mint Odysseus vigyázatlan társai, akiket Circe asszonyosság oly mulatságosan elvarázsolt. De az ivás szenvedély és szenvedélyeinket éppen úgy nem mi magunk választjuk, mint a szüleinket. Ha rajtam állana, én egy szilárd trón birtokosát választanám, de hol van ma szilárd trón Európában? Ami pedig a szenvedélyt illeti, én a ritka aranypénzek és drágakövek gyűjtését tartom a legnemesebbnek, ahol a hasznost egyesíthetjük a kellemessel, bár a régi és ritka könyvek gyűjtése is a legszebb passziók közé tartozik, és ami engem illet, hivatásom és állásom is erre buzdítanak, ám erszényem lapossága nem engedi, hogy gondtalanul áldozhassak ennek a lelkenben szintén elevenen élő szenvedélynek. Így hát egyelőre iszom a győzelemre, mint jó francia és jó ivó, és iszom annak a valóban derék és tudós férfiúnak egészségére, aki annyira félti francia népünket az elkorcsosodástól.

- A francia nép még csak meglesz valahogy - szólt közbe a Kis Bacchus gazdája, miközben hatalmas potrohát simogatta - de mi lesz a francia szőlőtermeléssel, amely évről évre kevesebb és silányabb? Pedig ez is hozzájárult azelőtt a francia dicsőséghez, melyről oly szép verseket írt Béranger, aki mégiscsak a legjobb költő volt, a nép és szabadság igazi barátja.

- Annyi bizonyos - válaszolt némi gúnnal Coignard abbé -, hogy a nemes vendéglős iparnak nem ártott dalaival. Béranger csakugyan szerette a bort, talán jobban, mint Napóleont, bár én az előbbi vonzalmát szívesebben méltányolom, mint a másodikat. Egy pohár jó bor, bármit is mond a mi józan és tudós orvosunk, közelebb hoz bennünket a múzsa csókjához, mint tíz liter józanság. És ha egy pohár bor nem elég, van még hordó a Kis Bacchus pincéjében. Hiszen éppen ez itt a baj, hogy a második pohár után a harmadik következik s a negyedik után már a csaplóroslány számolja a poharakat és egy józan csaplóroslány mindig többet számít, mint egy mámoros matematikus.

Coignard abbé most magasra emelte a maradék bordóit, mint ahogy akkor szokta, amikor az áldozatot mutatja be az árnyas kápolnában, amelynek rácsos ablakán az áprilisi lombok fiatal zöldje bekandikál. Majd nyájasan fordult ifjú tanítványához, Nyársforgató Jakabhoz, aki tekintetét hosszasan legeltette a csinos csaplóroslány karcsú és mozgékony alakján.

- Ma éppen az az áprilisi este van, kedves fiam, amelyen örökre eltávozott e siralom völgyéből a költő, akit Voltaire-ünk ugyan részeg barbárnak nevezett, és akit közönségünk az íróinkkal és kritikusainkkal egyetemben még mindig nehezen tud befogadni, a költő, aki maga se nevezte volt magát egyébnek, mint becsületes komédiásnak, és aki - malgré lui - mégiscsak a legkülönb valamennyiük között, akik e földön *tükröt mutattak a természetnek*. Nem olyan tiszta és nemes, mint Corneille-ünk, a görög templomok harmóniájával és a versailles-i kertek szabályosságával nem vetekedhetnek alkotásai, de én éppen azt a *részegséget* szeretem benne,

azt a mámort, azt a barbár erőt és szenvedélyt, amelyért a ferney-i remete ki akarta őt tiltani a költészet erdejéből, melyet Voltaire illedelmes forradalmárokkal és vakmerő udvaroncokkal óhajtott benépesíteni. Igen, ezen a szép áprilisi estén halt meg a nagy Lándzsarázó, a kedves William Shakespeare; egy legenda szerint a guta ütötte meg ivás közben, a meghitten bólogató hársfa alatt, miután már régebben búcsút mondott az írás mesterségének. De lehet, hogy csak egy részeg társaság találta ki az egészet és ha igaz volna is a pletyka, mely a történelemnél szívósabb, akkor is nem a legszebb halál-e gyanútlanul, gyorsan, betegség és szenvedés nélkül átsuhanni abba a tartományba, ahonnan nem tért még meg az utazó? És ami azt illeti, szeretett tanítványom, Nyársforgató fiam, a mámoros Sokrates, aki a babérfa levelével hűsítette homlokát, amint a platói szimpozionon ifjak és leányok társaságában a szépségről és szerelemről beszélt, még mindig százszor és ezerszer okosabb és jobb volt, mint az összes Anitoszok, Meletoszok és Likonok, akik a bürökpoharat adták számoszi bor helyett a szomorú emberiség egyik legnagyobb jóltevőjének. De a hálátlanság és igaztalanság nem csupán görög erény, drága kocsmárosom, bizony egy kis méltánytalanságért nem kell a szomszédba fordulnunk és éppen ezért kérek még egy pohárral abból a jófajta bordóiból, hogy koccint-hassak egyet a mi alkotónk, Anatole France egészségére, akinek némely lapjain van valami a shakespeare-i erőből is, valamint a bürök keserűségéből és a bordói bor édességéből.

Ezt mondván, Coignard Jeromos abbé, miután *hora canonica* volt, elővette a breviáriumát, és félhangosan olvasni kezdte a bibliai részt, amely arról szólott, hogy az Úr Galileának Kána nevű városában miképpen változtatta borra a vizet, amit a tanulékony kocsmáros nagy lelki épüléssel hallgatott.

Délmagyarország, 1918. április 28.

TÁPAI LAGZI

A magyar ős csodálatos aranyszínei csillogtak a tiszaparti fűzfák erdejében. A töltésoldalon szembejön velem Szűcs Mihály bátyám, Szeged mezőgazdaságának érdemes történetírója, a magyar föld és nép hű barátja, hívom őt is a lagziba, Tápéra. Nem jöhet, a városba kell mennie, így hát egyedül ballagok toronyiránt. A falu ott terül el a töltés oldalában, hangjai már előre köszönnek. A kacsák hápognak az úsztatóban, lovak nyerítenek az itatónál, álmos sertések rőfögnek a vályú mellett és egy-egy kutya is elvakkantja magát.

Ahogy a faluba befordulok, zeneszó és kurjantás jön felém a Nepomuki Szent János mennyezetes szobra felől. A lagzi népe jön az anyaszentegyházból. Elöl pántlikás legények, virággal a fekete kalap mellett, két zászlóval, amelyekről az idő és eső lekoptatta a fölirást: Éljen Reök Iván követünk! A legények után a leányok sokadalma következik, majd az öregek jönnek. Boros üvegek topáza és rubinja csillog az október végi verőfényben, a rezesbanda is rázendít, ami csak fokozza a kurjongató jókedvet. Táncolva, dalolva megy a menet a lakodalmas házhoz, a vőfély kommandírozza őket. Magam a festő úrral, ahogy itt Heller Ödönt nevezik, még kiballagok a tiszapartra, megnézni, mit csinál Takács Pista bátyánk, az országúti csősz, akinek viskóján nincsen egy ablak se, de az ajtaja be van téve.

- Hogy van kend Pista bácsi? - kiáltunk be az öregnek.

- Szuszogok, kéröm - felel ki az öreg. - Kemény tél lössz, a pesti újságban olvastam, egy francia mondja. De magam is úgy érzöm. Tegnap este ájtott ide pár rác, bajok vannak ott lenn. Nem akarnak a legényök odaát a vérbe mönni. Nagy feneövésben vannak a népek mindönütt.

Aztán elkérdezzük, hogy mivel is világít majd Pista bácsi a télen, ebben a sötétben?

- Majd világít a hideg, mög a hó - feleli Pista bácsi, aki a deák oskolából is kijárt egy osztályt, és valamikor világot is látott. Most itt él az országút közepén, és a pesti lapokat viszi ki a földekre.

Napeste lévén, befordulunk megint a faluba. A gyerekek, a legtöbb piros sapkában és mezítláb, jönnek a kútról. Egy csikó sebes vágatában rúgtat el mellettünk. A lagzis ház előtt nagy csödület. Szellős sátorban van a lakodalmom, a hangászok, egy tamburás meg egy citerás már munkálkodnak, a sötétedő sátorban rúgják a port, lányok, legények járják a táncot, egyrészt a sátor előtt gangoskodik, ki-ki a párjával. A sátor mélyén, a lócán ülnek a násznagyok, fehér selyem jelvényük világít a homályban, a pipájuk tüze is fölesillan. Előttük újbó, és lakodalmas fonottkalács. *Dávid* János és *Kónya* Örsi esküvője volt ma, *Török* Mátyás és *Zakár* István a násznagyok. Meggyújtják a két petróleumlámpást a sátor mennyezetén és előlép *Ördög* Sándor vőfély, akit mint jó tréfacsinálót és rigmusmondót igen kedvelnek az idevalósi népek. Egy üveg bort, kaláccsal koszorúzva tesz le az asztalra, a szokásos köszöntő-verssel, amelyben Ádám maradékiról és a kentek hajlékiról tesz említést. A vendég, aki a nászajándékot (pénzzel kibéelve) hozta, illedelmesen előlép élete párjával és egy pohár borocskát iszik, majd beáll szépen a táncba. Lassacsán jócskán megtelik az asztal, a násznagyoknak minden érkező vendéghez van egy szíves szavuk és egy kedves kötődésük. A vacsorát is kezdik fölszolgálni, van itt még hálaistennek leves, hús, kalács. - Szögényök vagyunk, de jól élünk - mondja a tápai ember. Elnézem a táncoló párokat. Szép szál legények vannak köztük.

- Ugyan magasra nőttek - mondom *Török* násznak, mire ő jelentősen bólint:

- Jó föld ez kéröm.

És mosolyog. A beszéd sora sok mindenre kerül, életről, halálról sok szó esik, régi lagzikról, garasos szivarról, tizenötkrajcáros liter borról, csak politikáról nem esik itt egy árva szó se. Az az urak dolga ott benn a városban, meg ott fönn Pesten, ahonnan a törvény jön, meg többek között egy nóta is, amit roppant lelkesen citeráznak meg tamburáznak éppen. Lina a címe, gondolom Zerkovitz a mestere, az egyik nász azt mondja: igencsak talp alá való. Magában gondol még valamit, de egyszerre csak új nóta támad és a fehérchselédek apraja-nagyja harsányan fűjja, hogy:

*Kistápai kislány vagyok,
Búcsúzó a babámtúl...*

Magam is búcsúzó a falutól, amely teljes holdfényben ragyog az őszi éjszakában, szinte világító, fehérre meszelt házaival. Az országúton rejtelmesen susognak a nyárfák, a Tisza vékony ezüst szalagja álmosan csillog, a túlsó parton is nyárfák vannak és fűzfák, magyar fák, csak a magyar nóta hallgat most ott, az éjszakában, amíg *megvirrad még valaha...*

Szeged, 1920. október 31.

AZ ÖNGYILKOSSÁG

A dunaparton langyos és szelíd márciusi szél fújdogált. A zöld folyón a smaragdsziget kacéran mosolygott, a tavasz légyottjára várakozva. Egy propeller vígan zubogott a Duna közepén, a hídról éppen a kéménye sötét torkába lehetett látni. Jávor György úgy nézett bele, mint egy pisztoly csövébe.

- Ha most leugrom, egyenest bele zuhanok. Brr, ez nem szép halál! De melyik halál szép, amit magam keresek? És mi köze már a halálnak a szépséghez? Azért csak várjunk holnapig!

Maga sem tudta, hogy miért kell arra várni egy napot, amit ma is el lehet intézni. A revolvert már megvette, ott volt a felöltője zsebében, a szíve fölött. Békésen, barátságosan símultak egymáshoz ők ketten: a szív és a revolver. Mintha mindig együtt lettek volna és mintha sohasem akarnának elválni.

Majd holnap! Mi jöhet addig? Talán a csoda, amelyet az életen keresztül hiába várt? Egy nap alatt nem fog a világ az ő javára megváltozni.

Egy nap alatt ő sem lesz más emberré, mint aki eddig volt. De azért holnap reggelig még él és aki él, annak még szabad remélni is.

Hiszen a halálba is a remény kergeti, az a gondolat, hogy úgy jobb lesz, vagy sehogy. A vallás régi tilalma is fölmeredt előtte, de ő mélyen meg volt győződve arról, hogy ártatlan áldozat és hogy a világ a bűnös, az élet, vagy amit akartok. Az élet pedig közömbösen, sőt kihívóan sétált a dunaparton, ordítózott a börzén, üldögélt a kioszkban és ügyet se vetett rá, aki utolsó óráit töltötte ezen a gonosz földön.

Egy budai kávéházba ment, a sarokba ült, nem akart találkozni senki ismerőssel. Itt idegenek között volt, ő, a vidéki, úgy érezte, mintha máris egy másik planétán lenne.

Málnaszörpöt rendelt, és úgy itta a hűvös, zizegő, édes vizet, mintha a Léthe habját szürcsölgetné. Olyan fáradtságot érzett, mint aki hosszú mérföldeket gyalogolt hiába. A szomszéd asztalnál meghitt társaság szórakozott, nők és férfiak, és egy kopasz úr azt tanácsolta, hogy holnap délután ránduljanak ki a hegyek közé. Biztosan szép idő lesz, a meteorológiai jelentés szerint: derűs idő várható, emelkedő hőmérséklettel.

- Akkor én már nem leszek - motyogta magában Jávor György, és megigazította nyakkendőjét, mert a tükörben látta, hogy félrecsúszott. A tükör ridegen és élesen, szinte bántó elevenséggel mutatta őt, aki holnap a boncolóasztalon fog feküdni. Azt már nem fogja látni. Fáradtan keresgélt az elébe tett újságok között, olyan mindegy, hogy mi történt, majd holnap egy hír lesz bennük, az mindennél érdekesebb, és ő nem fogja olvasni.

A lapok szenzációja különben az volt (1914 márciusát írták), hogy az oroszok mozgósítanak, a háború küszöbön áll. Fájdalmasan elmosolyodott, ő még a háború előtt el fog esni, egészen bizonyosan, pedig még csak egy napig sem volt katona soha. „Fáradt vagyok” - motyogott tovább, és szinte kihívóan nézett a belépő tisztekre, akik fiatalosan és könnyedén nevettek bele a kávéházba, az egész világba. Tovább olvasott, hogy feledje magát. Az öngyilkosok rovatát ösztönszerűen kikerülte, nem akarta látni, hogy Szabó János munkanélküli napszámos felakasztotta magát, és hogy Kis Ilona háztartásbeli életúntságból lúgköoldatot ivott.

Inkább a házasságokat és eljegyzéseket olvasta és a sportrovatot elejétől végéig, különösen a lóversenyeket, mert ezekkel soha életében nem foglalkozott. Patience és Colombina jó tippek: ismételtegette magában félhangosan, és az jutott eszébe, milyen jó dolga van egy ilyen szép,

nemes versenyparipának a győzelem után, milyen kíváncsi lehet neki az élet kitágult orrcimpákkal, a smaragdgyepen, a tavaszi napon, fiatalon, habzó életvággyal, ostobán, az ösztönei után nyerítve. Holnap győzni fog Patience vagy Colombina, holnap délután, de ő már délelőtt elintézi a dolgot. Hopp, az idő szalad, este nyolc óra van, reggel nyolckor majd...

Fizetett és elindult a szállodába, át a hídon, a városon, amelyben nem élt, csak akart élni, indult a barlangjába, ahonnan élve nem kerül elő többet. A portás nagyságos úrnak szólította, és megemelte előtte a sapkáját. Bántotta, hogy ez jólesik neki. Mi köze már a portáshoz és az egész emberiséghez, az összes rokonszenvekhez és dicsőségekhez, neki, aki rövidesen hullalész és jázmin egy sírhanton és por és hamu a végtelen űrben?

A szobájában gyorsan levetkőzött, a revolverét az éjjeli szekrényre tette, az órát felhúzta és félnyolcra igazította. Még meglátta a falon az olajnyomatot, amely vígan hazatérő aratókat ábrázolt, koszorúsan, ökrös szekérrel, eszébe jutott, hogy a gyermekkori ágya fölött is ez függött, és már aludt is, mélyen, álom nélkül, mert két napja virrasztott és halálosan elfáradt a tervezgetésben.

Riadtan ébredt az éles csengetésre, mintha az örökkévalóságból eszmélne az életre, amelynek végéhez ért éppen, az inget hirtelen széthúzta a mellén, a revolvert gyöngéden, de határozottan magára emelte - az udvaron éppen porolni kezdett valaki, egy puffanás, azután egy robbanás, mintha a szobával együtt a világot vetné ki sarkaiból, az egyik karját nem érezte, mintha hirtelenül leamputálták volna, valami csengett a fülében, az orrában rettenetes puskaporbúzt érzett, mint a pokolban és még hallotta, amint a portás dühösen kiáltott a lépcsőkön: „Az istenfáját, már megint”...

Mikor a lágyan párnázott autó lágy ölében suhant a Rókus felé, az üvegen át, mintegy tenger-mélyről megpillantotta azt a kopasz urat, aki tegnap a mai kirándulást tervezte a budai hegyekbe. Csakugyan derűs idő van, süt a nap, gondolta, és lehunyta szemét.

Magyarország, 1923. december 25.

MIHÁLY ARKANGYAL

A klinikai megfigyelőben a háború első éve óta tartózkodott egy horvát katona. Hatalmas termetű fiatal óriás volt, olyan, mint egy sudár szálf a szlavóniai erdőkből, csak úgy döngött hosszú, lassú léptei alatt a burkolat. A feje középkori német oltárképek szentjeire emlékeztetett, durva és szelíd, ijesztő és vonzó fej, nagy, világos szőke sörénnyel, kis, világoskék szemekkel és sűrű, gypjas szakállal. Valami egészen szokatlan grácia volt a járásában és a mozdulataiban, amely a többi betegektől, akik suták és esetlenek voltak, szinte arisztokratikusan megkülönböztette. Mihály a fehércsíkos kék kórházi köpeny fölött zöld katonai zubbonnyát is viselte, különben mindig hajadonfővel járkált a kertben, a legnagyobb hidegben is. Mihály igen értelmes és szorgalmas ember volt, akinek a konyhában a tálalásnál és az étkezés alatt a felszolgálásnál nagy hasznát vették. A cselédség és az ápolónők sokat ingerkedtek a szép szál legénnyel, de ő ridegen elutasította őket, akár egy pusztai remete. Olyan is volt az ő egész élete itten, mintha valami remeteségbe vonult volna a világ bűnei és hitványságai elől, amelyek a háborúban tomboltak, künn a véres frontokon és benn a nyomorúság és a züllés frontjain.

Mihály katona volt, és az első transzporttal vitték az északi harctérre, ahol szokatlanul egyéni módon viselkedett. Nem akart az ellenségre lőni az istennek se, de még a századparancsnoknak se és a többieknek, akiket testvéreinek nevezett, szintén azt tanácsolta, Isten nevében, hogy ne lőjenek. Nem volt ebben az ellenállásban és felszólításban semmi lázadó hetykeség, inkább szelíden és alázatosan csinálta mindezt, de határozottan és kitartóan, mint aki mindennél felsőbb parancsot teljesít. A parancsnoka falhoz akarta állíttatni és kivégeztetni, azzal a fegyverrel, amellyel megtagadta az engedelmisséget, de egy orvos hosszan a szemébe nézett Mihálynak, és a vége az lett, hogy a megfigyelőbe küldötték. Mihály neheztelt az orvosra, aki a téboly lila lángját látta meg az ő szemében és igazat adott a parancsnoknak, aki a maga módján teljesíteni akarta kötelességét. Mihály a megfigyelőben hamarosan megbékült sorsával, és szorgalmasan osztogatta a kenyeret, merte a levest és az irgalmasság mindenféle cselekedeteit gyakorolta a többi beteggel szemben. Egy kicsit le is nézte őket, ezeket a szájalmas emberi roncsokat, akik ott dadogtak és üvöltöztek körülötte, fantasztikus rongyokban, némelyik félig és egészen meztelenül. Nagyon hiányzott Mihálynak az erdő, a szabad, irdatlan rengeteg, a szlavóniai és az amerikai, mert azt is megjárta már egyszer, a békében, amikor az egész világ nyitott könyv volt előtte, amelyből Isten dicsőségét és az emberek ostobaságát olvashatta.

Mert az embereket sehogyse tudta megérteni Mihály, miért törik úgy magukat és rontják el életüket a Mammon miatt, miért építenek bábeli tornyokat, amikor egy darab kenyér és egy marék forrásvíz is elég, hogy az éhséget és a szomjúságot csillapítsa. Mihály úgy érezte, hogy az emberek bolondok, és a háború csak megerősítette őt ebben a hitében. Mikor este a konyha lépcsőjén ült a nagy, sötét és néma udvar mélyén, mialatt a dühöngők trágár nótákat gajdoltak, vagy harsány csatakiáltásokat ordítottak a nyugodt, csendes, tiszta ég csillagai felé, Mihály, akit az orvosok maguk között csak Mihály arkangyálnak neveztek, szépen elővette a szentírást, és áhítatos baritonján fennhangon olvasta a pátmoszi látnok Jelenéseit. Ilyenkor mindig az erdő jutott eszébe, amelynek tisztásán egy ilyen csillagos éjszaka a Szent Szűz jelent meg előtte a fák fölött, mennyei fényességben, és a világ közeli végét, az utolsó napok eljöveteletét nyilatkoztatta ki neki. Mihály képeket is festett, színes krétákkal, a mennyet és a poklot, angyalokat és ördögöket, primitív fantáziával, az élő hit megszállottságával, és ezeket a képeket a tudós orvosok bemutatták az előadásokon.

Mihály egy kis büszkeséget érzett emiatt, de azért nem bízta el magát, ő ezt Isten sugallatából csinálta, és tudta jól, hogy a profán szemek nem az igazságot keresik bennük, hanem a szépséget.

Történt pedig egy szürke téli napon, hogy a megfigyelőbe egy magasrangú osztrák katonatisztet szállítottak. Hatalmas fekete autón hozták, amelynek mind a két oldalán nagy vörös kereszt volt; két markos legény emelte ki a gépkocsiból, amely úgy zihált, mint egy haldokló leviathán. A tiszt úr nem bírta ki az idegek háborúját, és most az élő halottak főhadiszállására vezényelték a sors hadiparancsából. Alacsony termetű, pocakos emberke volt, zord szemöldökkel, harcsabajusszal, Ferenc József szakállal, roskatag térdekkkel, tétova léptekkel és remegő kezekkel. Félelmes és fájdalmas látványt nyújtott, amint egész testében reszketve a két kísérő között fölbicegett az emeletre, megállott egy homályos sarokban, levette a sapkát, és nem akart elmozdulni onnan az Isten világáért sem. A többi betegek kíváncsian és tiszteletteljesen, csúfondárosan és kárörvendően fogták körül, egy idegsokkos baka a mankóját emelte rá, egy kleptomániákus gyorsan elkapta kezéből a sapkát és a saját fejébe nyomta.

Nagy kavarodás támadt, egy mániákus borbély, aki a világ megváltásán dolgozott már több mint három esztendeje, hirtelen előugrott és öklével fenyegette az új jövevényt, aki szerinte minden gyásznak és szenvedésnek okozója és most ide merészkedett, hogy az egyetértés és fölvilágosodás e komoly hajlékának nyugalma és békéjét is földúlja.

Ebben a pillanatban ért föl a konyhából Mihály, aki döngő léptekkel tartott a zajongó és ugráló csoport felé. Sámsoni erejű karjaival szétütött közöttük, szelíden, de ellentmondást nem tűrő határozottsággal. Jámor és kedves bikának tetszett, amint szelindekkel játszadozik. Azután megállott a magasrangú tiszt előtt, aki ott remegett megroskadt inakkal, meredt szemekkel, tanácstalanul, elhagyottan, mint egy megvert, eltévedt, kitett nagy gyermek, szegény. Mihály ránézett végtelenül egyszerű és komoly kék tekintetével, és megismerte benne három év előtti századparancsnokát, aki agyon akarta lövetni, mint engedetlent.

Mihály megfogta a beteg tiszt kezét, végigsímította a homlokát, szépen leültette a padra és egy óriás fölényével és egy szent nyugalmaival mondotta neki:

- Testvér, ne félj, én nem bántalak! Vártam, hogy eljössz ide, tudom, hogy itt nem fogsz vétkezni többé, és az Isten irgalmas lesz hozzád! Addig is békesség veled!

És Mihály, a kopott katonazubbonyban, födetlen fövel, szelíden és ijesztően mosolyogva megindult a konyha felé.

Szeged, 1924. január 13.

KÖLTEMÉNYEK PRÓZÁBAN

Zongoraszó

Nyitott ablak mellett egy nő zongorázik. Nem látom, mert egészen sötét a szoba és késő este van, de érzem, hogy nő, a játékából. Sokáig elnézem ezt a sötétséget, amely zenei hangokat áraszt magából, és egyszerre csak világossá lesz minden. Egy Beethoven-szonáta zeng, és a szoba tele van már ezüstragyogású holdfénnel. Egy Mozart következik, és hirtelen arany napfény ragyog a sötétségben. Grieg jön utána és egyszerre köd borul a szobára, majd Bartók és Kodály kerülnek sorra és a vihar és verőfény játéka váltogatják egymást.

Künn az utcán az alföldi kisváros egyenletesen fekete éjszakája borul rám nyugalmasan és közönyösen, de benn a sötét szobában egymást kergetik a színek és a fények, madarak trilláznak, zivatarok orgonálnak, virágok virulnak, lepkék ringatóznak, felhők és szivárvány követik egymást. A hangok világítanak és a sötétség káoszába világokat teremtenek Beethovennek és társainak *legyen* szavára! A hangok világítanak.

A koponya

Egy koponya néz velem farkasszemet az íróasztalon. Néz csak, mert nem lát, mély szemgödrei üresek, az orra helyén egy ásító lyuk van. Mosolyog. Ki tudja, mosolygott-e régen, életében? Mellette virágcsokor, egy szép, fiatal lány arcképe rózsákkal és egy töviskoronás Krisztusfej, ő is mosolyog, szelíden és búsan. A koponya rám tekint, mosolyog, néha megsímogatom a tarkóját, szeretettel és megértéssel, ő is embertestvérem volt valamikor. Mikor én jöttem, akkor ő már régen eltávozott. Mi csak így találkozhattunk, végre, az idők végtelenségein keresztül. A koponya mosolyog. Mintha azt mondaná nekem fogatlan, örökre elnémult szájával:

- Szánlak, szegény halandó, aki még itt tartasz! Te még nem vagy túl *rajta*! Én már végeztem *vele*!

A béka

Egyet nyekkent csupán és már vége volt. Fájdalmas és halk hangot adott, de ez a hang a gyilkosa szívére ment, még a velejét is megborzongatta egy pillanatra. A gyilkos ott állott a sötét udvar mélyén, mint egy kút fenekén és a csillagokra nézett. A csillagok hunyorogtak, mintha ők is be akarnák hunyni arany szemüket e szörnyűség előtt. A béka már nem élt, sovány kis teste fehéren, kékesen terült el a nedves, zöldmohás kövön és üres tekintete még egyszer találkozott az ő mámoros tekintetével, ő ittas volt, egy aranyvégű cigarettát szívott, és gyorsan fölneézett a csillagokra. A fényes ablakból zene szűrődött ki, poharak csengése. Bement tovább mulatni, mintha semmi se történt volna.

Másnap a gyerekek jelentették, hogy egy döglött békát találtak a kertben.

- A béka - futott át a lelken hirtelen, és eszébe jutott a gyilkosság, mert az volt. Ő ölte meg szegényt, nem előre megfontolt szándékkal ugyan, csak pillanatnyi felhevülésében, hiszen nem volt józan és valami régi, kegyetlen, gyerekes ösztön gerjedt föl benne hirtelen. Napközben nem gondolt rá többé, dolgozott, de este, alvás előtt, megint eszébe jutott az egész.

- Szegény kis ártatlan - gondolta magában és nagyon sajnálta áldozatát. Hiszen élő volt, szíve volt, talán lelke is. Szeretett élni, sütkezni a napon, szeretkezni a holdfényben, ugrádozni a füvek között, heverészni a hűvös és nedves köveken, és ő egyetlen mozdulattal megölte ezt az egész kis világot, elpusztította örökre.

Rossz álmai voltak. Egy óriás hulló feküdt a mellére, és üveges szemekkel meredt rá. Fölriadt a sötétben és hallotta, hogy künn, a kertek alatt, a vízben monoton nyári koncert zeng, a békák énekelnek. Az már szegény elnémult, de visszajár alhangja kísérteni. Azt a szomorú és halk nyekkenést nem lehet elfelejteni többé, az túlzengi ezt az egész hangos, nagy nászdalt, amely olyan szomorú most, mint a temetési kar.

Másnap reggel táviratot kapott, hogy az édesapja hirtelen meghalt. Egészen megzavarodott, megrendült, és érezte, hogy a balsors nem jár egyedül. Nagyon beteg lett, súlyos levertség fogta el, egy klinikára vitték, ahol napokon át gubbasztott a sarokban. Mellette egy néma beteg feküdt, ruha nélkül, csupaszon. Sovány, fiatal beteg, merev tekintetét reá szegezte, és ő úgy látta, hogy ez a béka utolsó pillantásához hasonlít.

Papot hívatott, meggyónt, gyilkossággal vádolta magát, és vezekelni akart, egy életen át. Hetekig hevert deliriumos állapotban, végre tavasz felé kezdett magához térni, és az első kerti séta alkalmával egy békát pillantott meg a nedves, kavicsos út közepén, a napfényben, a tarka kövön. Vidám és furge kis állat volt, gyors szökésekkel akart eltűnni a bokrok között, de ő utána ugrott, megfogta, a tenyerébe vette, és simogatta lágyan, melegen, odaadó szeretettel. A remegő kis állat szeme riadtan pislogott, de ő valami túlárado könnyörülettel és jósággal becézte, és egyre hajtogatta:

- Ne félj, ne félj tőlem! Többé soha nem foglak megölni! Soha többé! - És végtelen gyöngédséggel tette le a harmatos gyepágyra, mint az apa egyetlen gyermekét a bölcsőbe!

Szeged, 1924. november 4.

MESE A PIROS SZÍVRŐL

Volt egyszer egy királyfi, aki egy gyönyörű márványpalota aranytermében élt. Mindene megvolt, amit szeme, szája kívánt, szolgák serege lesett minden intésre, és a szegény királyfi mégse volt boldog. Valami hiányzott neki. Hogy mi, azt maga sem tudta. Igaz, a palotából nem volt szabad soha eltávoznia. Az apja azt akarta, hogy ne ismerje meg az életet, a nyomort, a betegséget és a halált, mint amaz indiai királyfi, akiből Buddha lett. De nem csupán a szabadság hiányzott a királyfinak. Az apja nemcsak az életet tiltotta el előle, hanem a mesét is. Nem volt szabad mesét hallania a királyfinak, akinek mindene megvolt a gyönyörű márványpalota aranytermében, amit csak szeme-szája megkívánt. Mikor még a bölcsőjében feküdt - a bölcső is arany volt és bíbor a takarója - hiába mutogatták neki a legtarkább játékszereket, hiába énekelték fülébe a legszebb altatót, nem akart elaludni.

Ahogy egyszer hajnal felé mégiscsak elnyomta a szender, különös álma volt. Egy szegény, öreg asszony tipegett hozzá jóságos tekintettel és becéző simogatással - *olyan szokatlan melegséget érzett a szíve táján* -, és mesélni kezdett neki. A terem egyszerre megtelt távoli illatokkal, csodálatos színekkel, amiket életében sohase látott és sohase álmodott.

- Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szép és bánatos fiatal királyfi, aki egy márványpalota aranytermében született. És volt egy szegény és vidám pórfiú, aki egy alacsony, egyszerű fakalyibában látta meg a napvilágot, amely egyaránt süt a királyokra és a pórokra. És születésük után elcserélték őket, a királyfi a kalyibába került, a pórfiú a palotába. És a királyfi homályos vágyat érzett a szabadság után, amely az erdőben és a pusztán van és egy szegény, fájdalmas asszony után, aki az ő édesanyja volt. És olyan volt az élete, mint a rab madaré az arany kalitkában... Egyszer azután az történt, hogy...

De ebben a pillanatban egy erős kéz érintését érezte és arra ébredt, hogy az udvarmester áll előtte a szolgákkal együtt és így szól:

- *A szíven feküdt, azért volt ilyen nyugtalan az álma.* Máskor vigyázzatok, hogy ne feküdjön a szíven soha!

A királyfi nagyot sóhajtott, és vékony karjait esdekelve tárta ki az eltűnt jelenés után. Nem tudott elaludni reggelig, várta, várta, hogy folytatása lesz a mesének, de a valóság nem engedte, és többé nem voltak álmai, csak ha ébren volt.

Ettől fogva mindig eszében járt a szegény, jóságos, öreg anyóka, és azon töprengett, hogy miért is él ő itt, elzárva a világtól, miért nem engedik őt az erdőbe, a pusztára, a többi emberek közé. Éjszakánként az ablakhoz támaszkodott és nézte a távoli csillagokat, amelyek messze világok üzenetét hozták neki és nézte a messze pásztortüzeket, amelyek még távolibb világok üdvözlétének látszottak. És hallgatta a pásztorok énekét, akik messze tőle, vele virrasztottak az éjben, és lassankint az az érzése támadt, hogy azok mind elvesztett testvérei, és hogy az ő édesanyja is ott van valahol közöttük, és várja őt, és hogy neki is ott volna a helye, és hogy akkor elmúlnék a szívről ez a nagy és reménytelen szomorúság.

Egyszer egy éjszaka nem tudott már vágyának ellenállani, egy őrizetlen pillanatban - nagy ünnep volt és minden ör leitta magát - titokban elhagyta a palotát, és az első kalyiba ajtaján bezörgetett. Egy öreg asszony nyitott neki ajtót, és ő is megismerte az öreg asszonyban azt, aki álmában mesét mondott neki. Leült az egyszerű tűzhely küszöbére, fejét az anyóka ölébe hajtotta, és kérte, hogy folytassa tovább a mesét, ahol elhagyta.

- A két kicserélt gyermeknek egyforma anyajegy volt a szíve táján: egy piros szív, amely azonban elkopott az idők folyamán és csak akkor lesz látható, ha a két gyerek egymásra talál, és testvéri öleléssel indulnak el egy úton egy közös cél felé...

De ebben a pillanatban erős kéz zörgetett az ajtón, és megjelent a küszöbön a királyi palota testőreinek vezetője, és mögötte a fegyveres testőrök aranyos és bíboros csapata, akik udvariasan megragadták a megriadt királyfit, és visszavitték a palotába. Ezután még jobban őrizték és ő még nagyobb sóvárgással nézte a távoli fényeket és hallgatta a távoli hangokat, és most már tudta, hogy testvérei üzennek, és várják őt, hogy szabad legyen közöttük, és hogy szabadítójuk legyen!

És lassacskán egyre jobban elfakult szemeiben az arany terem pompája, a virágok halotti szagot árasztottak, a gyümölcsöket férgek kezdték ki, a borokból elillant a mámor, és a tömjén olyan sápadtan kóválygott előtte, mint az avar fölött a fojtó őszi köd...

És amikor az öreg király meghalt, és ő került a trónra, amely a gyémántterem közepén magasodott a főurak és főpapok székei fölé, első dolga volt megparancsolni, hogy a népet vezessék hozzá, hogy mindenki, akinek kérése, vagy panasza, kívánsága vagy követelése van, jöjjön el, mert ő nem akar egyetlen boldogtalan embert sem látni a királyságában. Az igazság őre mindenáron igyekezett lebeszélni őt erről a lehetetlen szándékáról, hiszen nem fér el annyi ember az egész palotában, de az új király azt válaszolta, hogy akkor rombolják le inkább a falakat, de ő látni és hallani akar mindenkit, akinek valami panasza, vagy bánata van.

És amikor a palota kapui megnyíltak, és a népek óriás szürke serege tolongott befelé, az új király egyszerre a rengeteg tömeg közé ment, és egy szempillantás alatt meglátta a szegény, fájdalmas öreg asszonyt, aki mellett egy kopott, fiatal ember haladt. Ennek a fiatal embernek egészen olyan volt az arca, a tekintete, mint a királynak.

A király pedig megölelte és homlokon csókolta az anyókat, és utána megölelte és szívéhez szorította a fiatal embert. Ekkor megtörtént a csoda. A király mellén, a szíve fölött egy nagy, piros szív jelent meg és az anyóka és a fiatal ember szíve fölött éppen hozzá hasonló.

- *Mirákulum-mirákulum!* - kiáltott nagy fennszóval az udvar, és az új király a tömeg előtt megállott, kitárta a karjait és szólott:

- *Mindnyájan testvérek vagyunk, emberek!* Mindnyájan egy Atyának gyermekei vagyunk! Mindnyájan egy végzet sorsosai, egy boldogság örökösei! Mindnyájan egy halál martalékai, egy üdvösség részesei vagyunk! Szeressük egymást, testvéreim!

És a nagy piros szív egyre nőtt, egyre fényesedett, ahogy a király haladt fölfelé a trón lépcsőin és amire fölért, úgy tündökölt, mint a nap, minden pompa elsápadt tőle és végül úgy látszott, mintha a Szív egy egész világgá tágult volna, és mintha egészen a csillagokig ért volna ragyogása.

- Vége az országnak! - suttogta riadtan az udvarmester.

- Vége az egyháznak! - sóhajtott megdöbbenve a mágusmester.

- Vége a világnak! - kiáltotta kacagva és sírva az udvari bolond.

És a nép hirtelen győzelmi dalba kezdett.

Szeged, 1924. november 9.

DIALÓGUS A KÖNYVTÁRBAN

(A nagy anyakönyvtár egyik távoli, csöndes zugában, alkonyatkor. Az ablakból kilátás a szőke folyóra és a ligetre, ahol gyermekek labdáznak és szerelmesek sétálnak.)

A tudós: Legjobb volna könyvtárban lakni, egész életünket itt élni le, éjjel-nappal leghűbb barátaink közt lenni: lehet ennél boldogabb és bölcsőbb élet?

A költő: Nem tudom. Sainte-Beuve a temetőhöz hasonlította a könyvtárat, a temetőhöz, ahol híresek és elfeledettek nyugszanak egymás mellett.

A tudós: A temetőben néha több és szebb élet van, mint az élők között. Tavasszal jobban virul a temető, mint a város.

A költő: De a könyvek temetőjében csak a könyvmolyok élnek és a szű perceg csupán. Igaz, hogy itt is békésen megférnek egymás mellett kicsinyek és nagyok, okosak és bolondok, gazdagok és szegények és az is igaz, hogy az ostobaságnak néha díszesebb kötése van, mint a bölcsességnek, mint ahogy a temetőben a gazdag senkinek márvány a pihenője és a koldus dicsőnek gyakran már csak az árok széle jut!

A tudós: De a könyveknek ebben a temetőjében mégis az örök élet lehetőségét érezzük. Az emberiség legnagyobb képviselői, a gondolat és érzés legelső művészei vannak itt egymás mellett, mint a királyok és a hősök a Pantheonban.

A költő: Az emberi tévedések és gonoszságok története hosszú, végtelen sorokban vonul el itt, lásd a filozófia és a história polcait, íme, egy egész kis könyvtárt foglal el a vesztfáliai béke okmánytára. Mennyi fölösleges erőlködés, mennyi meddő időpazarlás! Harminc évig verekedtek, öltek és raboltak, hogy azután ezekben az óriási könyvekben biztosítsák a rablásokat - a legközelebbi háborúig! Már ennél sokkal okosabb dolog még ez a hatalmas bibliai szótár is, amelyben pontosan és gondosan benne van az ó- és új-szövetség minden egyes szava, de az is, hogy hányszor fordul elő az egyes szerzőknél, még a köztörzsek és az indulatszók is. Ez mégiscsak maradandóbb és változatlanabb dolog, mint a békeszerződések.

A tudós: A filológia gyönyörű tudomány, csak szeretettel kell művelni.

A költő: De a kommentárok kommentárjai mégis fölöslegesek. Vannak a tudománynak parazitái, akik oszlás útján szaporodnak. Ezért van annyi katedra és olyan kevés bölcsesség a világon.

A tudós: Hát bizony sok fölösleges könyvet írtak össze Gutenberg óta. De nézd csak, ott abban a fülkében a modern regények csoportját, mennyi papír, mennyi szemét, mennyi hiábavalóság! A házassági háromszögek, a kis kunyhóban is elférő szereknek, a palotában is boldogtalan és dologtalan urak és hölgyek végtelen történetei és a lélekelemző regények, az unalomnak és a csömörnek ezek a budoárjai, rettenetes!

A költő: Ezeknél csak egy unalmasabb, az, amit érdekes irodalomnak neveznek. Ezek az írók, akik arcuk verejtékével dolgoznak, nem akarják tudomásul venni, hogy egyetlenegy érdekes dolog van a világon: *az élet!* De ők rejtelmesebb akarnak lenni, mert nincs fantáziájuk, hogy az igazságot megláthassák és ők titokzatosak próbálnak lenni, mivel túlságosan átlátszóak. Nagy mesterük, Poe, a tulajdon vérével és könnyével írt, a maga rémületét és révületét testesítette meg. Ők a panorámák viaszfiguráival akarják a nagy gyermekeket ijeszteni.

A tudós: Igen, ez a modern ponyvairodalom.

A költő: Ne bánts a ponyvát, amely az irodalom bölcsője, a költészet dajkáló anyja, a legnagyobb mesterek tanítója és a legszebb remek sugallója. Nem csupán Goethére gondolok, akinek Faustja a ponyváról került a Helikonra. Majdnem minden valamire való író ponyván kezdte, vásári ponyván, mert minden valamirevaló író gyerek volt egyszer. Minden remekmű ponyva volt valamikor és minden ponyva remekműből készült. Persze, a régiekre gondolok, amikor még Fortunátus, Florenc és Lion, Genovéva, Sármány királyfi, Salamon és Markalf, Csontos Szigfrid, Ponciánus, a szép Magelona és Undine érdekelte a népek és gyermekek lelkét. Ma, a modern kultúra aranykorában, a kapitalizmus és szocializmus századában, persze, a betöréses lopások és a házasságtöréses rablások kellenek, Rinaldó és Abellino helyébe Nick Carter és Arsène Lupin léptek, a romantika nyomába a technika. Nem mondom, jöhet még egy lángész, aki ebből a ponyvából is aranyat tud csinálni.

A tudós: Mint ahogy az aranyból is csináltak már ponyvát. Egy német új költő Sophokles Antigonéjából írt pacifista darabot. A mai német emberibbé akarta tenni az örök görögöt, aki isteni.

A költő: Habent sua fata libelli. Megvallom, én még az „eredeti” remeket se tudom igazán és egészen élvezni, ha színházban látom. Mert a látvány elveszi a hallásomat és ha látom, hogy a dán királyi palota tróntermében az apród ásítani akar, mikor Hamlet egy kizökkent világ fájdalmát hordozza és ha hallom, hogy az Elektra, vagy az Oedipus király kórusa palóc dialektusban és az asztali áldás melódiájára mondja el a márványba kíváncsozó verseket, akkor „man wird verstimmt”. Minden színházi előadás egy véletlen játéka, míg a remek a sors és a múlás minden lehető és lehetetlen színházak között: a saját fantáziám, amellyel olvasmányomat, a drámát rendezem és eljátszom a szobám négy fala között. De hagyjuk ezt. Nézd csak ezeket a nemes, komoly és pompás kódexeket. Mennyivel tartósabbak, szebbek és stílusosabbak, mint az úgynevezett modern könyvek. Ezeken a kódexeken egy élet szeretete és áhítata érzik, a magány, a csönd, a béke, az elmélyedés és az önfeláldozás illata.

A tudós: Igen, régen mindent becsülettel és gondnal csináltak. A kolostor volt a városok lelke, nem, mint mostan a gyár.

A költő: Pardon, én azért nem vagyok barátja a historizmusnak. Mindent becsülettel csináltak régen? Lehet, de különösen a világtörténelmet ugyancsak megcsinálták, tele vérrel és könnyel, a világtörténelmet, amely az emberállat természettörténete. Legalább az a része, amelyet ezekben a Történelem jelzésű könyverdőkben és betűtengerekben megörökítettek, egymásnak ellentmondva, mindig az igazságot keresve és mindig a hazugságot találva, a historikusok. Nincsen érdektelenebb olvasmány, mint a történelem. Mégis: egy érdekes benne, hogy mennyire nem igaz a régi közmondás: Historia est magistra vitae. Ellenkezőleg: a történelem a tévedések és hazugságok mestere. Kegyetlen zsarnok volt-e Könyves Kálmán, vagy fölvilágosult bölcs, istentelen hetéra volt-e Borgia Lucretia, vagy jámbor matróna, vérengző bestia volt-e Bonaparte Napóleon, vagy az emberiség első hőse, ma már alig tudják megállapítani. Hasonlítsuk össze Shakespeare és Schiller orléáni szüzét és olvassuk el egymás mellett, párhuzamos idézetekben, mit írnak a francia forradalomról Carlyle és Michelet, Taine és Kropotkin, Quinet és Lamartine, pedig ezek részben és majdnem kortársai voltak a Szabadság és a Rémület hőseinek és áldozatainak. Martinovics Ignácról mást írt Fraknoi a liberalizmus alatt és mást az ellenforradalom alatt. Dugonics gonosztevőnek nevezte, Petőfi vértanúnak tisztelte. Montaigne nem kételkedett annyit, mint egy kritikai szellem, ha történelmet olvas.

A tudós: Ilyen az élet.

A költő: De a költészet nem téved és nem hazug. A belső igazság az egyetlen és egyedüli üdvözítő. Julius Caesarról sok mindenféle vélemény és felfogás lehet, de Shakespeare

Caesarja világos és bizonyos. Ő él és nem változik soha. És Shaw Caesarja sem. Perugino, a mester és Rafael, a tanítvány megfestették a Sposaliziót. Az elsőnek képén szent József balról áll és Szűz Mária jobbról, a második képén megfordítva. Mégis, mind a kettő abszolút igaz, mert a képek benső, művészi igazsága így követeli. Senki sem fogja történeti kritikával az egyiket vagy a másikat helyreigazítani. De hagyjuk a könyveket és a művészetet és nézzük az alkonyatot, amelynek utolsó fénye siklik végig a szőke vízen és a szőke akácokon. *Ars longa, vita brevis.* Éppen ezért szeretném, ha volna egy nagy könyv, egy igazi biblia, egy vademecum, egy *Silva silvarum*, amelyben minden benne volna, ami szépet, jót és igazat írtak azóta, hogy Kadmus föltalálta a betűvetést.

A tudós: És amelyből hiányoznék minden hazugság és tévedés, amely a legjobb könyvekből se hiányzik.

A költő: Que scais je? Talán akkor sok minden hiányoznék, ami mulatságossá és tanulságossá teszi az olvasást. Mindegy. (Találomra kivesz egy kötetet az egyik polcról és sortes vergilianae módjára felüti. A lemenő nap búcsúzó fényénél olvassa:)

Sine me, liber, ibis in Urbem.

A tudós: Szegény pontusi száműzött, ha tudta volna, hogy szomorúsága ezer év után mennyi városba megy és talál otthonra, talán megvigasztalódott volna.

A költő: Miért ne tudta volna? Ő életében halhatatlanságot ígért már magának és lám, túlélte a consulokat és praetorokat, aediliseket és tribunusokat, akik Rómában maradtak, míg ő a géták földjén bolyongott. De hát mi a dicsőség? Néhány cím és jel a katalógusban. C/f. 372. I-III. Ennyi az egész. De a nap lement, az este denevérszárnyával sodorja a homályos polcokat. Künn már kigyúlnak a lámpák és a csillagok. Menjünk a ligetbe, a halandók közé, kövessük a másik költő tanácsát, aki az életet úgy szerette, mint a jó könyvet és a jó bort:

*...Dum loquimur fugerit invida
Aetas, carpe diem, quam minimum credula postero!*

(A ligetből fölhangzik a szökökút zenéje és a szerelmes párok kacagása.)

Szeged, 1924. november 16.

A LEGSZEBB HALÁL

Matolay öregedő vidéki színész volt, valamivel túl a legszebb férfikor határán, ami a színészeknél az ötvenegynéhány évet jelenti. Kopott eleganciával öltözött, fűzöt viselt, a haját festette, minden új társulatnál egy árnyalattal sötétebbre. Az egész országban ismerték, a nagymamák mint Romeót, a mamák mint Othellót, a bakfisok, mint Lebonnard apót. Ő világéletében Hamletet ambicionálta, a dán királyfit, aki tépelődik és habozik, mint ő a Kis pipában és a Kék macskában a borjúpörkölt és a serpenyősrostélyos között.

- Kis pörköltet kérek, sok galuskával! - mondta ki végül, hosszas fejtörés után azon a hangon, amelyen második Fülöp a kardinális kezébe adja a boldogtalan spanyol infánst.

- De ne legyen csupa csont! - tette hozzá mennydörögve, mint Ádám a forradalmi színben.

A kis kocsmákban békétlen kóristák és elégedetlen iparosok között trónolt, mint egy királytragédia hőse, és csak a harmadik hosszúlépés után kezdett panaszkodni a mellőzés miatt, amellyel értelmetlen direktorok jutalmazták a tűrő érdemet.

- Nekem csak masszív szerepek valók, amelyekben grandiozitás van és monumentálitás - mondogatta és rágyújtott egy ösztövére virginiára a Vasgyáros hanyag előkelőségével.

- Egressy Gábor óta nem volt ilyen fizikum és ilyen orgánus - tette hozzá -, és meg fogjátok látni, urak, hogy én is úgy végzem egyszer az életemet, mint ő.

- A legszebb halál - sóhajtott kivörösödve és szemében könnyek csillogtak a szivarfüsttől.

A klasszikus ciklus első darabjaul Hamletet adták be a nagyérdemű közönségnek, amely az estéken rendszeresen távollétével tüntetett. A címszerepet egy tehetséges fiatal kezdőre osztották, aki a színiakadémián a hangzatos Kisfaludy Gábor nevet választotta. A próbákon Matolay folyton ott leselkedett a kulisszaerdő ritkásán, előénekelte a szerep szavait és az ügyelőnek mesélte, hogy milyen nagy volt éppen Flóris Pista, a magyar Salvini. A fiatal kezdő azonban ügyet se vetett rá, próba után vadonatúj felöltőjében a korzóra sietett, ahol a szép Winter-lányok hódolatát fogadta, akik a szépségversenyen az első és második díjat nyerték.

A nevezetes estén, amelyre az ifjú színész nőismerősei elég szépszámú és előkelő közönséget vonzottak, nagy siker volt, amely számtalan kihívásban, vastapsban, virágerdőben és a Winter-család babérkoszorújában nyilvánult meg, melyen ez állott arany betűkkel:

Művészetének őszinte rajongói - csak így tovább, előre!

Matolay már korán megvacsorázott a Kék macskában, és kivételesen három deci nehéz vörös bort ivott. A kulisszák mögé állott, a félhomályba, izgatottan, mint egy ötödik Károly, aki a saját temetését nézi. Benn a színpadon a nagy temetői jelenet viharzott, ünnepélyes gyászzenével, utána dübörgő taps és tombolás.

Matolay megszédült, egy vászonkeresztbe kellett fogóznia.

- Kisfaludy! Kisfaludy! - zuhogott a kiáltás a karzatról, a páholyokban kipirult arcú nők tapsoltak, az ifjú színész kirobogott a kulisszák közül, mint a fergeteg, és közben belebotlott a reszkető drámai apába.

- Pardon! - szólott Hamlet, vissza se nézve, és már ott állott a rivalda ragyogásában, sápadtan és boldogan.

- Szeles, bolond kölyök! - dühöngött tehetetlenül Matolay, és úgy érezte, mint Bánk, hogy mindjárt rászakadnak a szuffiták.

Az utolsó felvonás következett, nyíltszíni taps a dán királyfinak, a haldoklás nagy jelenetében. Az ifjú Fortinbras győzelmes bevonulását jelentették a színfalak mögött a harsogó fanfárok. Matolay a szívéhez kapott, egy utolsó széles gesztussal, amelyben nem volt se grandiozitás, se monumentalitás, élettelenül vágódott el egy díszlet alján, amely a helsingőri sírt ábrázolta, vászonoszloppal és papírkoszorúval.

- Jaj, végem, vizet, vizet! - nyöszörgött zihálva, és egy tűzoltó rohant feléje. A színen éppen Horatio végezte ki a darabot, aki a szomszéd söntésből szaladt fel, öblös hangon, a kulisszákat hasogatva remegte:

*Jó éjt királyfi,
Nyugasszon angyal éneklő sereg!*

Matolay eltűnő eszmélete Egressy Gáborba kapaszkodott, a szíve egyre nehezebb lett, és az elsötétülő fényben még látta, amint néhány lépésre tőle, fekete köpenyben, aranyszőke parókával, nyugodtan fekszik a szőnyegen Kisfaludy-Hamlet, és hallotta, amint az összeecsapódó brokát függönyön túl megint fölviharzik a tapsok fürgetege, mint a tenger mormolása.

A többi néma csend...

1924. november 23.

A SZOBOR

Hol volt, hol nem volt, inkább nem volt, mint volt egyszer egy ország, ahol csodálatos módon már életükben megbecsülték a nagy embereket. Nem csupán megbecsülték, de méghozzá meg is jutalmazták őket. Szobrot emeltek nekik márványból, és a leleplezésnél az illető nagy ember mondotta magáról az ünnepi beszédet, amelyben illő szerénységgel méltatta tulajdon érdemeit. (Mindenki magáról tudja legjobban mennyit ér és ha nem tudja, ez az ő baja.)

Ennek a szokatlan megbecsülésnek különben igen egyszerű és könnyen érthető oka volt.

Rengeteg márvány termett abban az országban, amely csupa hegy volt, annyi márvány, amennyi elég lett volna, hogy a világ összes egyetemi tanárainak és minisztereinek emléket állítsanak. Olyan olcsó volt ebben a szerencsés országban ez a becses kő, mint a háborúban az emberélet, vagy mint a békében a becsület. Így történt, hogy már kora ifjúságában szobrot kapott Fanyar Fábián, a filozófus.

A világi dicsőség semmiségéről és gyötrelmeiről című kétkötetes művével vonta magára az antikváriusok és az öngyilkosjelöltek figyelmét. Fanyar Fábián nem vette komolyan a megtiszteltetést, tiltakozott is ellene a *Filozófiai Szemlében*, de ezt az akadémikus lapot csak az egerek olvasták a nyilvános könyvtárakban.

A szobor elkészült. Hogy a munkanélküli szobrászoknak elegendő alkalmat adjanak, mind a négy égtáj felé egy-egy mellékalakot terveztek, amelyek a Világot, a Dicsőséget, a Semmiséget és a Gyötrelmet ábrázolták, életnagyságon felüli méretekben. Fanyar Fábián önkéntes száműzetésbe menekült a leleplezés elől, egy olyan országba, ahol csak a haláluk után becsülik meg, de akkor sem követik az igazi nagyokat.

A szoborleleplezés azonban mégis megtörtént, éspedig fényes keretek között. Fanyar Fábián filozófiatanára, aki annak idején a vizsgálaton elbuktatta, mondotta a magasan szárnyaló és természetesen mélyen szántó ünnepi beszédet, amely után a lepel lehullott és Fanyar Fábián, jobbában kétkötetes könyvével, baljában pedig esernyővel, ott állott a hálás kortársak fölött, akik közül a vezető emberek a tizenkétfogásos bankettre gondoltak, amely a legméltóbb befejezője a dicsőségnek és amelynek csak egy gyötrelme van, hogy végig kell hallgatni a városi tanács tizenkét tagjának pohárköszöntőit, amelyek a késő esti órákba is belenyúlhatnak.

Fanyar Fábián helyét üresen hagyták az ünnepi lakománál, de csakhamar elfoglalta azt és teljesen betöltötte a pocakos Durva Könyök Viktor, aki nélkül nem lehetett el semmi öröm, vagy gyász sem abban az országban. Könyök is mondott egy nagyszabású beszédet, amelynek végén kijelentette, hogy hajlandó az összes költségeket megtéríteni, ha a saját szobrát felállítják a város főterén.

(Két mellékalak is elég lesz a szobron, jobbról a Szerénység és balról az Önzetlenség génusza.)

Fanyar Fábián ezalatt a külföldön tartózkodott, ameddig a pénze el nem fogyott, és ekkor szép csöndesen visszatért hazájába, ahol közben természetesen egészen elfeledték. A szobor hamarosan jó sötét patinát kapott, a könyvről az esők lassankint lemosták a címet és a fölírást letördelték a vasárnapi mulatozók, akik a *carpe diem* horatiusi elve alapján az éjszakából is nappalt csináltak.

A szobrok az emberi mulandóság legnyilvánvalóbb bizonyosságai és leghangosabb hirdetői, különösen olyan országban, ahol sietnek emléket emelni a jelesnek, még mielőtt elégtelenné válik. Csak az a baj, hogy a járókelők és a lóto-futók nemigen érnek rá törődni ezekkel a figyelmeztetővel, mert hiszen ők nem az örökkévalóság jutalmát, hanem csak a napi munka bérét keresik.

Fanyar Fábián mindig óvatosan elkerülte azt a teret, ahol művészi mása állott, mint ahogy őt is elkerülte a szerencse, a jólét és a boldogság.

Statuaria (így hívták ezt az országot) úgy érezte, hogy eleget tett Fanyar Fábiánnak, megadta neki, amit csak adhatott, halandó korában halhatatlanná tette, többet már igazán nem kívánhat tőle.

Így történt, hogy Fanyar Fábián állás nélkül maradt és olyan szegény lett, mint a templom egere.

Mint kipróbált fatalista, nem sokat törődött az egésszel, kis kocsmákba járt felejteni, és mivel a feledést is pénzért adják, évenként szerkesztett egy kalendáriumot, amelyben télre hideget, nyárra meleget, januárra farsangot, októberre szüretet jósolt, és kiadott egy álmoskönyvet, amelyben megírta, hogy sarokházat örökölni szerencsét jelent, temetőbe járni szomorúság, és összeállított egy vidéki művelt társalgót, amelyben szerelmi levelező és vőfélykönyv is volt, valamint a divatos új táncok szemléltető leírása. Ezekből mindig telt neki feledésre, a reménységet pedig ingyen adják, és ő már nem kért belőle többet.

Egyszer késő este, ami kora hajnalnak is beillett, baktatott hazafelé hónaposszobájába és mivel a tér és idő iránt való érzéke meglehetősen elhomályosult, *azon a téren keresztül* haladt éppen, amelyen az idő mohától alaposan ellepett szobra állott. Fanyar Fábián leült a szobor talpazatára, fölneézett az égre, ahol az örök csillagok virrasztottak az örök elmúlás és nyomor fölött. Fanyarnak széles jókedve támadt, kényelmesen vackot készített magának levetett ruháiból, és ekkor még az is eszébe jutott, amire józan fejjel nem akart gondolni, hogy holnap, vagyis ma elseje van, ő pedig a szoba árával már a múlt hónapról tartozik, és jószágos házigazdája tegnap jelentette ki, hogy föl is út, le is út, ki fogja tenni az utcára mindenestül. (Ezen a mindenen szerencsére csupán egypár kézelőt és egy törülközőt, valamint a kalendáriumok, álmoskönyvek és művelt társalgók szerzői példányait kell érteni.) Fanyar egészen megörült az új szállásnak, amely itt van a város kellős közepén és amely teljesen ingyen van, annyira, hogy örömeiben egy nemzetközi forradalmi indulóra gyújtott. De mivel éppen akkor ellenforradalom volt az országban már vagy tíz esztendeje (mivel a harmincéves háborút elvesztették és a forradalmat elvetélték), a rend őre ruganyos léptekkel és hivatalos komolysággal felszólította, hogy először igazolja magát, és azután kövesse az ellenforradalmi vésztörvényszékre.

Fanyar Fábián lassan magára és sorsára eszmélt, de hiába tapogatta és fordította ki összes zsebeit, igazolványt egyet se talált.

A holdfényben egyszerre csak felrémlt előtte a saját szobra. Szembenézett vele, és *úgy köszöntötte, mint idegent szokás*.

- Igaz, majd elfelejtettem, ez én volnék, tulajdon magam, életnagyságban, tessék szembesíteni vele. A patinát és éveket szíveskedjék leszámítani, biztos úr.

A rend őre azt gondolta, hogy rossz tréfát űznek vele, mire a hivatalos tekintélyt megduplázta, és előrelódította az éjszakai csendháborítót.

- Tegye lóvá az öregapját! - mondotta nagyon szigorúan, és Fanyar Fábián látta, hogy itt nem lehet mást tenni, mint engedelmessé válni. Még egy második és utolsó pillantást vetett a szoborra, amely a maradandóság közönyével nézett le imbolygó földi mására, és ezzel elindult a rend őre előtt a fölkelő nap irányában.

- *R rossz szobor* - motyogta magában, és titokban szerfölött örült neki...

Magyarország, 1924. december 28.

TÜZEK

Vaculik bácsi a legnagyobb ember volt, akit gyermekkoromban ismertem. Titokban úgy gondoltam, hogy még az édesapámnál is különb. Postatiszt volt Vaculik bácsi, vagyis inkább távirász, de ez csak hivatal volt számára, a hivatalnak packázásaival, robot, amelyet elvégzett; az ő igazi eleme, az ő művészete és hivatása a tűzijáték volt. Akkoriban nem volt jelesebb nemzeti ünnep és valamirevaló népünnepegy tűzijáték nélkül és nem volt tűzijáték Vaculik bácsi nélkül.

Egyszer elvitt a lakására, és én ámulva néztem a bűvös dobozokat és hengereket, amelyekben a görögtűz sistergő rakétái, a sárkánykigyók, a csillagok, a koronák, az éjszaka napjai és csodái csöndesen szunnyadoztak. Éreztem, hogy egy bűbajos barlangba kerültem és különös áhítattal, félelemmel és kíváncsisággal szemléltem titokzatos tűzszerszámait. Vaculik bácsi ekkor megígérte, hogy ha jó leszek, a legközelebbi tűzijátékra elvisz magával a szomszédos Sárhelyre. Ott majd én leszek a bűvészinás, aki segítkezik neki, hogy az éjszakát tündéri nappallá varázsoljuk.

Mikor fölvirradt a nagy nap hajnala, csúnya, esős, ködös volt az idő. Az egész úton reménytelenül néztem a szakadó záport, amely kegyetlenül verte a homályos ablakokat. Mellettem és alattam és fölöttem a bűvös ládák, előttem Vaculik bácsi ült, bozontos szemöldökkel, császárszakállal, fehér mellényben, esernyővel a kezében. Jobbjának egyik ujjá hiányzott, ezt egy nagy tűzijáték alkalmával vesztette el, a király születésnapján, az iparkiállításon, a ligetben. Olyan büszke volt erre, mint a custozzai csata rokkantja az arany medáliára.

Állandóan ezzel a kezével gesztikulált, most is széles köröket írt a levegőbe, furcsa ákombákomokat és kacskaringókat. Az esti parádéra készült.

Megnyugtató, hogy az eső délután el fog állni. Ő meteorológiával is behatóan foglalkozott, a hivatása folytán. Estére csakugyan kitisztult az ég, szinte féltékeny lettem a ragyogó csillagokra és a teleholdra, amely irigyen nézett le Vaculik bácsi bűvös szerszámaira.

- Remek esténk lesz, meglátod, fiam - hajolt le hozzám a mester a népkertben és megveregette a vállamat.

A békák a szomszédos tóban andalító nászindulóba fogtak. Valóban remek este volt, Vaculik bácsi önmagát multa fölül, különösen az utolsó szám, a pièce de résistance, pontban éjfélkor, ragadta el a közönséget. Hatalmas aranykorona repült az ég közelébe és körülötte arany betűkoszorú, amely sisteregve hirdette az elsápadó csillagok alatt: Éljen a király! A mámoros tömeg tapsa fölviharzott, a rezesbanda rázendített és én boldogan, és szinte szédülve állottam a diadalmas Vaculik bácsi mellett, aki fölkapott az ölébe, megcsókolta a homlokomat és egy óriáskiflit vett hűséges szolgálataim jutalmául.

Akkor éjszaka azt álmodtam, hogy én lettem Vaculik bácsi utóda, és egy világraszóló nagy népünnepegyen én gyújtottam ki a csillagos eget a fölírással: *Éljen a szabadság!*

Vaculik bácsi egyszerre csak kegyvesztett lett a hivatalában, betegeskedni kezdett, megrokkant egészen és elvonult csendes kis odújába a lármás emberek elől. Többé nem rendezett tűzijátékot, nappal nem lehetett látni az utcán soha, néha édesapám mesélte, hogy népünnepegyek alkalmával megjelent a ligetben, de egy homályos és néptelen mellékút magányos padján üldögélt csak, és miközben a vizenyős rakéták feleútjukon elpukkantak és csütörtököt mondtak, ő rejtelmes mosollyal nézett az égre, gyufákat gyújtogatott a sötétben és azokkal titokzatos karikákat írt a levegőbe.

- Nem tudnak ezek már semmit! - dohogta félig hangosan, és fázósan takaródzott denevér-szárnyú köpenyegébe, pedig nyár volt, csillaghullásos augusztusi éjszaka.

Egy lucskos, ködös novemberi reggelen holtan találta ágyában a takarítónője. Görögtüzes gyufája meggyújtotta a takaróját, és Vaculik mester, a tűzimádó, attól halt meg, aminek élt.

A temetőnek legelső sírja az övé és halottak ünnepén mindig sok színes gyertya csillog-ragyog rajta. Ő ott alant, a nyirkos homályban, az őszi éjben bizonyosan boldogan érzi fényüket és melegüket.

Magyarország, 1925. június 14.

ÖRÖKSÉG

Gyuri bácsi igen nevezetes férfi volt városunkban. Az asztalosmesterek között első, akinek remekeit az idegenek is megcsodálták. Szerette a politúros szekrények és ágyak művészetét, de az asztal örömeit se vetette meg. György napját sokáig emlegették minden esztendőben azok a választottak, akiket vendégszerető házában marasztalt vacsorára. Én az asztal végére kerültem, kis fiú, aki akkor kezdtem a latin iskolába járni, de már a magam rigmusaival köszöntöttem az ünnepeltet, aki rokoni szeretettel és aggodalommal veregette meg a vállamat:

- Csak valahogy poéta ne légy, öcsém!

Lesütöttem a szemem és azután fölnéztem egy aranyrámás nagy képre, amelyen Petőfi haldokolt a segesvári csatán, szíve vérével írva a porba: *Hazám!*

Gyuri bácsi elfogta ezt a rajongó és büszke tekintetet és nyomatékosan tette hozzá:

- Mert Petőfi se volt ám csak költő, hanem őrnagy is volt Bem apó seregében.

És Gyuri bácsi végigvezetett a hosszú folyosón és a szobák során, melyeknek falai valóságos történeti képcsarnokot alkottak. Sorra megtaláltam Attila hun királyt. Árpád vezért, Doboz Mihályt, Zrínyi Miklóst, Batthyány Lajost, aki a vadászoknak tüzet vezényel és végül Gyuri bácsi ágya fölött ott láttam *egymás mellett a király és a száműzött Kossuth arcképét*, mert Gyuri bácsi negyvennyolcas volt ugyan, de a Szent István-rend kiskeresztjét is megkapta a hazai ipar körül szerzett érdemei jutalmául. A vacsora belenyúlt a kora hajnalba, Gyuri bácsi nótás kedve nem akart véget érni, engem bizony hamarosan elfogott a buzgóság a párnákkal föltornyozott karosszékekben és álmomban Petőfivel együtt harcoltam az idegen elnyomás ellen, karddal az oldalamon. Javában vagdalkoztam vele, mikor arra ébredtem, hogy Gyuri bácsi hangosan magyarázta az édesapámnak, aki a világ legbékésebb embere volt:

- A díszkardot pedig a fiadnak hagyom! Hatvanhétben ezt a kardot viseltem a koronázáshoz. A legszebb emléket kapja tőlem.

Már ennél többet nemigen hallottam, mert megint leragadt a szemem és tovább küzdöttem az álombéli ellenséggel. Most már a díszkard villogott kezemben. Úgy vágtam a pogányt, mint a répát és közben csatadalokat énekeltem. A csatadalok persze a magam szerzeményei.

Ez volt az utolsó gondtalanul vidám György-nap az életemben. Gyuri bácsi az egyik szenátor ezüstlakodalmán olyan mélyen nézett a pohár fenekére, hogy megsimogatta a guta. Alig maradt annyi ideje, hogy végrendelkezzék. Bizony, ez meg is látszott azon. A díszkardot ugyan reám testálta szegény, de az édesapámat már kifelejtette az örökösök sorából, pedig ő volt a szívéhez legközelebb. Az örökösök pedig nagyon számosan voltak. Az atyafiság családi tanácsot tartott és azon hosszas veszekedés után az édesapámnak is adtak valamit a jussból, de csak éppen, hogy tessék-lássék.

A díszkard mégiscsak díszkard: én voltam a legkisebb és legbüszkébb örökös. Szép szál fegyver volt, szinte egy fejjel magasabb, mint magam. No, ehhez még nőni kell a gyerekek! - gondolták otthon és a díszkard a padlásra került, mert a lakásban nem volt számára hely. Nekem a legnagyobb ünnepem az volt, ha néha föllopóztam az öreg padlásra, annak is a legvégső szögletébe, ahol Mari néni tartogatta az ereklýeit és ott a pókhálót leverve, megemeltem a kardot. Fekete bársony hüvelyéből kihúztam, megvillogtattam a négy világtáj felé, mint valami kiskirály. Hogy tüzelt a boglár bronz markolatán, csak az volt a kár, hogy a rozsdá egyre jobban kikezdte a damaszk pengét. Az a juhászbojtár se lehetett boldogabb és büszkébb, aki az idők kezdetén az Isten kardját megtalálta.

Egy álmos novemberi délután azonban hiába szöktem föl a padlásra, a díszkardnak, egyetlen örökségemnek már csak hült helyét találtam. Volt ott a sarokban még sok minden, üres befőttes és törött ablaküvegek, egérfogó és falióra, amelynek már csak egyik mutatója jelezte a megállott időt, fakult újságok és emléklapok az árvíz idejéből, ócska naptárak és rozsdás szegek, de Gyuri bácsi hagyománya hiányzott. Később tudtam meg, hogy egy nehéz órában eladták kéz alatt valakinek, aki éppen királyi audienciára készült. Én egy darabig titokban szomorkodtam utána, de karácsonykor megvigasztalt egy ajándék verseskönyv, amelyben különösen Petőfi *Magyar nemese* tetszett. Ekkor fogadtam meg egy életre, hogy nekem nem a kard lesz a fegyverem, hanem a lant. Mert a kardforgatáshoz csakugyan múlhatatlanul szükséges a kard, de a lantpengetéshez elegendő az a kis acélfegyver is, amelyet közönségesen tollnak neveznek.

Magyarság, 1925. november 4.

MUZSIKÁK

Szombat este, fizetés után és lámpagyújtás előtt többen ülnek a tiszaparti kis kocsmában. Napszámosok, köztük kettő oroszból jött magyar, és beszélgetnek. Mindenről szó kerül itt, egy hét összes gondjait és bajait leadják, mint a zsákokat, amelyek ott hevernek a lábuk ügyében. Közben sűrűn nyílik az ajtó, a füst kimegy, a vendég bejön. De ezek amolyan állóvendégek, két decit küldenek le egy lendülettel és mennek tovább. A kocsijuk addig ott áll a kocsmá előtt. Az egyik napszámos, aki még nem ivott, hanem egyelőre szalonnázik a tenyeréből, meg is jegyzi nyomban:

- Megint jó bora van a Gergőnek! A legjobb cégér mégiscsak a sok fiáker. A fuvaros tudja, hol érdemes leszállani a bakról.

Régi bölcsesség ez, de mindig új marad, amíg bor és fuvaros lesz a világon.

Rendre érkeznek a törzsek, ki a söntés mellé, ki az úri szobába. A szomszéd asztalhoz egy bormérő települ, akit a gazda kartársi szeretettel fogad. Jólesik neki ez a szakértői szemle, már szalad is a pincébe, hogy abból a konty alá valóból hozzon, amelyikkel egyébként csak a felesége él, ha gyerek után van. Már pedig ez minden esztendőben megesik egyszer.

Hörcsög Jani, a cimbalmos, a sarokban erősen kászolódik az esti muzsikára. Igen nehezen megy a dolog, mert tegnap délutántól ma délig lakodalomban volt, még pedig paprikások lakodalmán. Hiába keresi a cimbalom verőjét, sehol se találja. Igen kicifrázza hát a mondókáját, és kijelenti, hogy itt ellenséges manipuláció történt, bizonyosan a szomszéd zenészek voltak itt az éjjel, a kórság álljon a kezükbe!

- Állapotos az öreg - jegyzi meg az egyik napszámos, de a muzsikos tovább átkozza a jelenkori széthúzást, és végül a cimbalom húrjaira ütve az öklével, kijelenti, hogy ha a cimbalom alapszabályát elő nem adják, ő abban a minutumban eltávozik. Zenéljen, akinek nincsen jobb dolga, ő átmegy a másik csárdába inni.

A fenyegetést nem veszik túlságosan a szívükre a beszélgető népek, sőt mintha titokban valahogy örülnének is neki. Mert szép az a cimbalomszó, amikor már elkészült a vendég, de a pipaszó mégiscsak alkalmasabb a világ folyásának megtárgyalására.

A cimbalmos a lét és nemlét kérdésén töpreng, mikor megint nyílik az ajtó, és betoppan rajta a kecskedudás, ahogy Ignác bácsit az alsó és felső tanyákon közönségesen ismerik. Már a városban nehezebben megy a népszerűség, de azért itt is akadnak lelkes hívei, kivált éjjel után. Ignác bácsi, akit Csonkának is, meg Bukoszáknak is, meg Tanácsnak is neveznek, csöndesen leül az ajtó mellett, a nagy koromfekete kecskefejjel ékes zeneszerszámát kiteszi maga elé az asztalra, áhítatosan és ünnepélyesen, mint a szakramentomot. A tanyai igracnemzetség utolsó maradéka ő, akinek már nem mestersége volna a dudálás, hanem passziója, ha olyan nehéz nem volna ez a világi élet. De hát nehéz, és erről már aligha fog leszokni Ignác bácsi elmúlása előtt.

Ami az elmúlást illeti, az öreg csak akkor gondol rá, ha torra hívják, egyebekben még mindig szépen el van az ő kerek nyolcvan esztendejével.

A cimbalmos, megérezve a komoly konkurrenciát, most már marad. Csak azért is marad. Az Istennek se megy, hiszen a cimbalomverő is előkerült közben a Ferkó gyerek bölcsőjéből. Azt szopogatta napközben, bizonyosan jeles muzsikos válnék idővel belőle, ha a bormérés nem volna mindennél érdekesebb mesterség. (Bár ez is lecsökkent az idővel.)

Ignác óvatosan körülnéz, a hangulatot tanulmányozza, és azután marhapörköltet rendel. Mer: nemcsak zenével él az ember. Ennél jobb marhapörkölt nincsen a világon, de még talán Bálónénál se volt. A Keszeg főzi, akit ugyan Bogyó úrnak hívnak, de megérdemli a művésznevét, részint mert elég keszeg férfiú, részint mivel csakugyan jelesül érti a dolgát.

A marhapörkölt bort kíván, a bor barátságot önt az emberbe, és Ignác bácsi most már farkasszemet néz a cimbalmossal.

Két kebelbeli iparos az asztalához tessékeli az öreg tanyai művészt, aki nem kéri magát és elkezdí fűjtatni a szerszámot. Közben hamiskásan mosolyog a kesely bajusz alatt, kondor haját legényesen a homlokába húzza (még mindig barna a haja, mint a rozskenyéré) és elkezdí gangosan:

*Minden este megyek a rózsámhoz,
Ő ül az ölembe, én meg furulyázok,
Szeretnék én olyan legényt látni,
Aki velem versenyt tudna furulyázni!*

- A szövegére egy megjegyzésem volna - szólal meg a kebelbeli iparos, és tölt Ignácnak - az, hogy kendre már aligha talál ez a nóta!

- Már pedig én még mindig legénynek érzem magamat - feleli az öreg, dudáját gyöngéden az ölébe fektetve -, pedig amikor én az óvilágban erre a földre kéredzkedtem, még a szabadságharc se volt meg. Három éves gyerek koromban robbantották fel a puskaaporos tornyot a szerviánok. Én még igen hallottam a durranását.

- És mikor nősült, ha szabad kérdezniem?

- Hogy mikor? Hát nősülni már tizenhét esztendőskoromban nősültem, de amikor házasodtam, akkor már három legényfiam táncolt a lakodalomban.

Egy kis gondolkozás után:

- Nagy hírem volt nekem mindig, éltem a világot, mert hogy el ne feledjük a nótát (és már kezdi is szaporán, a fejével billegetve hozzá a taktust):

*Bojtárlegény jó bort iszik,
Fakó számár szomorkodik,
Ne szomorkodj, tarka számár,
Bort iszik a juhászbojtár!*

Erre már a cimbalmos se hagyja magát, és Dankó-nótákat cifráz a rozoga hangszeren, amelyik sánta is, meg féloldali gutaütés is érte valamelyik éjszakai kimaradás alkalmából.

Megkezdődik a dalnokverseny, de Ignác műsora végtelennek tetszik, az öreg nóták sorra előkerülnek az emlékezetből, mint a százesztendőskorok a királyi pincéből. Bizonyos, hogy a tanya megint legyőzte a várost. Egy törődött, vén ember ül a söntés mellett, pipázik, világtalan, üveges tekintete fölmered a mestergerendára, és úgy szólal meg kongó hangon, mely mintha egy régi temetőből jönne:

*Kalapom szememre vágom,
Mellette hervad virágom...*

Ignác bácsi nesztelenül fölkel, az öreg bajtárs mellé telepedik, és már nyomogatja is a kíséretet. Mikor pedig a cimbalmos egy divatos színházi nótába kezd bele, Ignác bácsi görcsösen megfogja a fekete bálvány kecskefejet, kihúzza a derekát, és olyan önérzettel, amilyennel csak Beethoven nézett a föld hívságos hatalmasaira, csupán ennyit vet oda a cimbalmos felé:

- Már pedig az én dudámba nem fér bele az ilyen nyavalya! Meghasadna tőle szégyelletében!

És elköszönve, ahogy illik, már megy is kifelé katonás tartással, emelt fejjel.

Megáll a Tiszánál, amelyen az első csillagok remegnek és egy réges-régi vízimalomra gondol, amelynek ő volt a molnárja. Hosszú, messze esztendőök távolából még mindig tisztán idehallja a lapátról lepergő vizek egyhangú csobogását. Mégiscsak ez volt a legszebb muzsika a világon.

Magyarság, 1925. november 29.

A PUSZTÁBAN KIÁLTÓ

Kecskemét szabados városa legvégén, ahol Orgovány felé visz az út, állott a kis kocsmá *A' szittyá vitézhez*. Alacsony házikó, törött ablakkal, amelyen a szél szokott hegedülni. Az ivóban banyakemence, pár barnára kopott zöld asztal, kecskelábú székek. A falon éktelen olajnyomatban Zách Feliciánt vágják le a király emberei, elrettentő például a maradéknak. Igen megkopott már ez a régi ábrázolat, vele szemben gáláns pásztorok és pásztornők rózsaszínszalagos bárányokat legeltetnek egy szökőkutas és kastélyos parkban. Az egyik asztalnál két pandúr beszélget, valami betyárt lesnek, aki egyik tanyába zörgetett be az éjjel, de a gazda puska-lövései elriasztották. Az áprilisi nap tréfálkodik künn, hol kiderül, hol elborul, egyszer homokot hajt a szél, majd meg tölcseért formál belőle és az égig emeli.

- Járja az idő a bolondját - dörög az egyik pandúr és nagyot húz a homoki vinkóból. A másik pandúr nem szól egy szót sem, csak félszemmel kémleli az utat. Így ülnek órákon át a messzely bor mellett.

- Nagy úr a Ferenc császár - szólal meg végre hosszú hallgatás után a másik -, de azért a betyár is úr a maga rejtekében!

A szomszéd asztalnál ütött-kopott úrféle borongott, denevérszárnyú barna köpenyben, borostás állal, csillogó szemekkel. Hét lépésről meg lehetett ismerni benne a vándorkomédiást. Valami elsárgult rollét nézegetett és ajkai áhítatosan mormolták az igéket, ő is várt valakit, vagy talán csak a jó szerencsét, amely eddig elkerülte. Lám, már jön is, ha igaz. Egy zömök, komoly tekintetű férfi lépte át a gyalúforgácsos ajtó küszöbét, gyanakodva körülnézett a gerendás ivóban, majd megemelve kalapját, helyet foglalt a magányos ivó mellett. Az egyik pandúr tiszteletteljesen üdvözölte, majd a messzely fölött odasúgta társának:

- Ez a nemzeti főfiskális úr, akinek olyan keményen pereg a pennája.

A főfiskális úr egy idő óta gyakrabban betért ide, sok bűját, baját és ismeretlen keserűségét egy-két pohár borral csillapítani. De az csak egyre nehezebb és égetőbb lett tőle. A városban már arról kezdett suttogni néhány jótéltélek, hogy a főfiskális úr nem tud elszámolni a bitang-ságban talált marhák kezeléséből befolyt pénzekről, hogy a nemes tanács a legközelebb vizsgálatot is indít ez ügyben, mivel a főfiskális úrnak mindig valami régi histórián jár az esze, amit a város költségén nyomattak és amit a pesti cenzor nem javallott, mert holmi istentelenségek volnának benne.

A főfiskálisnak is fülébe jutott már a városi pletyka, és a szegény, puritán embert végképpen elkésérítette. Nem tudott az alattomos vádaskodókkal leszámolni, mert ők a sötétben ólálkodtak és kezüket mosták, ha szembekerült velük. Egyenes, nyílt lelkét lassú tűzön égették a suttogott szavak, és érezte, hogy betelt a pohár. Most is óvakodva nézett a vele szemben ülő jövevényre, de hamarosan megcsillant tekintetében a váratlan öröm. Már éppen meg akarta szólítani a szomszédját, de ez sietve megelőzte:

- Nemde literátor Katona Józsefet tisztelhetem az úrban? - kérdezte meghatottságtól fátyolozott baritonján.

- Murányi úr, a fehervári aktor! - kiáltott föl meglepetten a főfiskális - micsoda véletlen ez a találkozás!

- Erdélybe megyek, mert itt nincs maradásom. Ott szabadabb a lég, és jobban pártolják a művészetet. Kolozsvár a céloom, hol régi kegyes patrónusaim élnek.

- Kolozsvár - sóhajtotta el magát a főfiskális és megint szívébe nyilallott a régi seb, eszébe jutott a pályázat, amelyről lemaradt. És minden mellőzés, ami azóta érte.

- Olvastam a nagyságod könyvét - szólalt meg kis hallgatás után a vándorszínész -, jeles elmére és derék lélekre valló mű, bár némi makulák vannak benne. Igen zordon festések ezek, holott *kaviár kell a népnek* amint azt a híres ánglius megmondotta ennek előtte néhány századdal. Kotzebue és Kisfaludy tudják delectálni a publikumot. A könyvet pedig néhány hazafi megveszi becsületből, és egypár elolvassa unalomból. Habent sua fata...

Mint a puskapor, úgy robbantak ezek a szavak a főfiskális lelkébe. Homlokán kidagadtak az erek, arca bíborban égett és görcsösen szorongatta kezében a poharat. Mintha már csak ez maradt volna neki az egész mindenségből. Úgy ült ott csapzott üstökével, villogó tekintetével, mint egy sötét szövetség gyászasztalánál, mint a kínpadon.

- Hazafiság kell nekik - süvöltötte elbúsultan - hazafiság, amely kong, mint az üres hordó, amely a hiúságukat és a kevélységüket csiklandozza, amely parádés köntösben pompázik és talmi dicsekedésben páválkodik. Eljen a haza, éljen a magyar! - ezt rikoltozzák ész és szív nélkül, úton-útfélen, és nem veszik észre, és nem veszik szívére, hogy az idegen lassankint kihúzza alóluk a gyékényt, mialatt együtt árulnak vele! Parlagon hevernek legfőbb javaink, és ebek harmincadjára kerülnek legjobb értékeink. Névben élünk csak, és uraink idegennek hajbókolnak. Én fülébe akartam kiáltani az alvónak, hogy ébredessen, én föl akartam rázni a magyart, én megpróbáltam a lehetetlent s megkísértem a csodát! *De kiáltó szóm a pusztába veszett*, a közöny homokja itta be! Májamat marcangolja a keselyű, egy elveszett élet minden keserősége. Nem, nem bírom tovább! Én nem mulattatónak jöttem és nem kitartott széptevőnek. Bennem a századok elhantolt zokogása próbálta az eget dörömböztetni, de lenyomtak a földre, hogy elnyeljen itt az alföldi homok.

És ezt mind a tulajdon fajtám cselekedte velem, magyar recenzens, magyar cenzor, magyar spion. Hivatalt adtak, hogy feledjem hivatásomat! Hiú óhajlás! Bánk és Feliciánus látogatják örökké álmatlan éjszakáimat, felferik nyugodalmamat, és én, mint ama boldogtalan dánus királyfi, félig tébolyodva hallgattam vádjaikat, és nem tudom világgá harsogni és a magam tűzében hamvadok. Pedig hazámnak tartottam e tüzet, de nem kell, nem kell, nem kell nekik!

Szinte a fejét görgette már kínjában, mikor az ablakon keresztül benézett egy meghajszolt tekintetű, rongyos, tépett alak. Egy forradás az arcán és ócska pisztoly a markában. Amint a két pandúrt meglátta, mint a gyík, futott a közeli nádas felé. A pandúrok az udvarra szaladtak, lórakaptak, és azzal lóhalálban a menekülő után vetették magukat.

- Tiborc, szegény Tiborcom! - sóhajtotta rekedten a főfiskális, és Zách Feliciánt nézte a falon. Alkonyodott.

Künn egy lövés hangzott és egy halálkiáltás.

Magyarság, 1925. december 13.

A PILVAXBAN

A *Közvélemény* asztalánál írók vitatkoznak, néhány más asztalnál polgárok kártyáznak. Anker úr emelt hangon hívja a kellnert, fizet és távozik, hogy a lábas hídon keresztül kapuzárás előtt a Krisztinába érjen. Angermeyer úr a szomszédjának meséli, hogy milyen görbe estéje volt tegnap Laukával.

A *Közvélemény* asztalánál nagy a füst, és még nagyobb a zaj. Egy fiatal lapszerkesztő harsány hangon hirdeti, hogy Párizsban győzött a forradalom, a Bourbonok örökre elűzve, nincs más király, csak Hugó Viktor!

- Már Bécsben is forranganak - teszi hozzá lelkesülten, mire egy másik ifjú óriás fájdalmasan sóhajtja:

- Csak mi alszunk, csak mi maradunk a régiben! Tenni kellene már valamit!

- Mi van Petőfivel? - kérdezi a fiatal lapszerkesztő.

- Népgyűlést akar a Rákoson - kiáltja egy karbonári köpenyes, Kossuth-szakállas jurátus -, második Dózsa György akar lenni, de jól is áll neki! Én többre tartom magánál Vörösmarty-nál. A *Zalán futása* költőjét tisztetem, mint apámat. Petőfit imádom, mint istenemet! Ő az igazi népköltő, nagyobb mint Csokonai és Himfy!

Az írók fizettek, már aki fizetett, mert hiszen holnap is nap lesz, talán különb, mint ez a mai; azzal kivonultak a kora márciusi estébe, a *Fra Diavolo* bordalát énekelve.

Egy vidéki tudósító a kávéház szögletében az új lapokat kérte a kellnertől: a *Honderűt*, az *Életképeket*, a *Pesti Hírlapot*, mire a fürgeséget imitáló kellner sorra hozta neki a *Religiót*, és a *Magyar Gazdát*.

- Ugyan, barátom! - fakadt ki a balatonfüredi báli tudósítások széplelkű írója -, miért nem hozza még a *Tudománytárt* és az *Orvosi Tárt* a nyakamra. Még jó, hogy a Kazinczy *Orfeuszá*-val nem kínál meg engem.

- Ha parancsolni méltóztatik!

- Ne izéljen, polgártárs! Én elsősorban a *Honderűt* kérem!

- Bocsánat, a *Honderűt* ma összetépték. Azok az urak, akik most mentek el.

- Szép kis kávéház! Ez Pest! A *Honderűt* összetépték!

- Igenis, összetépték! Mégpedig Petőfi úr miatt, mert a Zerffy azt írta róla...

Egy német polgár dühösen zörgetett, a kellner lóhalálában rohant az asztalához. A vidéki széplélek föltápaszkodott, a malaclopóját vállára kanyarította, és ő is kilépett a márciusi estébe.

Nyomban egy hangos kompánia rohamozta meg az egyik sarokasztalt.

Salaváry, a komáromi nábob jött barátaival, Léviussal, a budai dárdás polgárral, Laukával, a nagy tréfacsinálóval, Pákh Alberttel, aki olyan komoly arcot vágott állandóan, mint Heine a matrac-sírban, és végül utánuk kullogott Vándory, a nemzet napszámosa. Pákh kivételével mindnyájan mámorosak voltak a *Komló*, a *Csiga*, a *Kispipa* és a *Licinius* boraitól, és a szívükben szokatlan márciusi zsongást éreztek. Lauka már éppen ódát akart írni Salaváryhoz, de Pákh Albert önérzetesen szólt oda neki:

- De olcsón adod magadat, polgártárs! Magyar író ne legyen szolgája senki emberfiának, csak a magyar nemzetnek! Addig nem lesz becsülete a literatúrának, amíg minden dínomdánomnak vőfélyei lesztek. Lám, Petőfi inkább ír verset az anyám tyúkjáról, vagy arról, hogy kis furulyám szomorú fűz ága, mint holmi üresfejű potentátról.

Salaváry Jókai Móric után érdeklődött, aki szegről-végről atyafia. Mikor megtudta, hogy már nem patvarista, hanem a regény- és beszélyírásra adta ábrándos szőke fejét, nagyon rosszalotta a dolgot.

- Hat ökör se húzza ki többé az irodalomból - tette hozzá Lauka némi kárörömmel.

- Pedig milyen jó fiú volt, jámbornak hívtuk - mélázott el a sampaner mellett Salaváry - gyönyörű gyerek volt, nemsokára vicispán lett volna belőle!

Lévius hevesen kifakadt az ifjúság ellen, amely mindig politizál, és mindig konspirál! Ott vannak a Karok és Rendek, majd eligazítják azok az ország dolgát, ott van a helytartó tanács, majd rendet csinál az és ott van mindenekfölött Ferdinandus ő szent felsége, majd gondját viseli az hű népének.

Ebben a pillanatban megjelent az ajtóban egy sápadt, nyurga fiatalember alakja. Felleghajtóját meglengette a márciusi szél, égő tekintete elnézett a hangos társaság fölött. Önérzetes léptekkel ment a *Közüvélemény asztalához*, papirost, tentát, tollat kért a pincér polgártárstól, és lázasan írni kezdett.

Salaváry lassan, de biztosan álmosodott, végül egyet ásítva kérdezte Laukától: - Hányadika lesz holnap?

- Holnap már ma van, pajtás - válaszolt don Gunárosz - ma pedig éppen tizenharmadika van.

- Március? - kérdezte elázottan a komáromi nábob.

- Március - felelte Lauka helyett a nemzet napszámosa, Vándory. - Próba a Bánk bánból. Jeles darab. Laborfalvy remekel benne. Én egy békétlen leszek benne.

- Mikor adjátok?

- Tizenötödikén.

- A nyurga ifjú a *Közüvélemény asztalánál* éppen befejezte a verset.

Délmagyarország, 1926. március 14.

LACZKOVICS

A Generális-kaszáló mögött már lement a nap, és a Gréven-huszárok egykori kapitánya az esti szürkületben olvasta tovább kedves Horatiusát. Nem is nagyon kellett az öreg betűket látnia, hiszen elméjében volt a régi római minden sora, kivált az óda, amely a férfivirtust magasztalja:

Iustum ac tenacem propositi virum...

Most is ez a vers dübörgött lelke mélyén, mikor hármaskopogás hallatszott szállása ajtaján. Laczkovics kihúzta magát, az ajtó megnyílt és belépett rajta a barát. Csontos pergamenarca, parázsló szeme világított a félhomályban. Homlokon csókolta a kapitányt és szó nélkül helyet foglalt a kis asztal mellett, amely ódon könyvekkel volt telerakva.

- Érik a vetésünk - szólalt meg rövid, beszédes hallgatás után a barát -, nyugatról kél a mi napunk, csak bátorság és türelem! A *franciaországi változások* meg fogják újítani ennek a földnek színét is. A testvérek száma egyre nő, a legjobb nevek állanak mellénk. Íme a lista, amely mindent megmond. Kazinczy, Verseyhy, Szentjóni Szabó, Bacsányi, literatúránk reménységei és ékességei, valamennyien velünk vannak.

- A poéták mindig is hívei voltak az új dolgoknak. *Cupiditas novarum rerum*. Lelkes istenfiak, de nekem inkább kemény legények kellenek!

- Itt van Szentmarjay Ferenc. Itt van Hajnóczy József. Itt van Sigray Jakab.

- No, majd elvállik a vállatásnál! Mikor cselekedni kell! Ismerem a magyar szalma lángját, be gyönyörűen lobog és be gyorsan alszik el! Mikor a Gréven-huszárok nevében követeltem az *Ausztriai Házról*, hogy a magyar katonát magyarul vezessék, akkor mellettem volt hét vármege, velem tartott minden igaz hazafi, de mikor a tagadó választ megkaptam, egyedül maradtam a követeléssel. Én azonnal lecsatoltam a kardomat, amelyet az ellenség jól ismert, de a többiek, a többiek, azok szótlanul és tétlenül *nyeltek egyet, és szolgáltak tovább!*

- A mi ügyünknek most győznie kell, kapitány uram - dörgött kipirult arccal a barát -, mert az egész világ velünk tart és bennünk bíz. Az emberiség ügye ez, az idő is nekünk dolgozik és ha most elalszunk, az utolsó ítélet harsonája se kelti fel többé nemzetünket! Most olvasom a külföldi tudósításokból, hogy Párizsban a *Legfőbb Lénynek* tiszteletére emel oltárt a Forradalom! Egy új reliáció ez, amely megváltja rabságából a világot és egyenlővé tesz mindeneket!

- A legfőbb lény én előttem a magyarok istene, annyi szent! - kiáltotta Laczkovics, és az asztalt döngette öklével - és én csak azért állottam be a kelmetek titkos szövetségébe, mert a magyar szabadságot akarom! És kivívom, ha ott halok is meg! - és öklével a Generális-kaszáló felé mutatott.

- Az ember és polgár jogairól van szó, amelyeket Rousseau ígéje hirdetett, és Mirabeau-ék valóra váltottak francia földön. De ezekhez a jogokhoz jussa van minden népnek, és ha a zsarnokság nem akarja megadni neki, akkor felzendüléssel kell megszereznie! - mondotta a barát lelkesen és hosszan magyarázva. A társadalmi szerződésről beszélt, a szavojai vikárius vallomását adta elő. Laczkovics türelmetlenül toporzékolt végül, és felcsattant a hangja:

- Mindez nagyon szép és ha sikerül, amit én akarok és velem együtt minden igaz magyar, akkor majd mi nyugodtan gondolkozunk és elmélkedünk, *procul a negotiis*. De most cselekedni kell, gyorsan, biztosan és huszárosan kell cselekedni!

Megint három kopogás hallatszott az ajtón, egy daliás ifjú lépett be, az is homlokon csókolta Laczkovicsot, és sugárzó arccal mondotta:

- Szentmarjay vagyok! Lelkem repesett, amint hallottam, hogy vitéz kapitány urunk is velünk tart! Nem lehet az rossz ügy, nem lehet az veszett ügy, amelynek ilyen diadalmas és dicsőséges hős is a táborába szegődik!

Laczkovics kinézett a rácsos ablakon, a tavaszi szél pünkösdi rózsák illatát hozta a Generális-kaszáló felől és a takarodó hangját, amelyben fiatal magyar lelkek honvágya zokogott a szabadulás és a szerelem után.

A kapitány megint kihúzta magát, peckesen végigmérte a szűk szobát néhányszor, tekintetével görcsösen kapaszkodott egy nagy aranyrámás képbe, komor szobája egyetlen díszébe, amely a Gréven-huszárok egyik fergeteges rohamát ábrázolta, és így szólt, elnézve a szakállas barát és a csupasz képű Szentmarjay felett:

- Parolát adtam, a magyar ügy számíthat rám életben, halálban. Nem szeretem a konspirációt, *nem nekem találták ki*, de ha cselekedni kell, engem az elsőkhöz fogtok látni. De ne feledjék urak, hogy a fejünkkel játszunk valamennyien! Csak az jöjjön velünk, aki már leszámolt az életével! Én nagyon sokszor láttam a halált, és nagyon sokszor kockára tettem a nyakamat! Meg kell mondanom: spionok ólálkodnak körülöttünk. Talán már minden késő, talán már Bécsben értesültek mindenről! A falaknak is fülük van ebben a világban.

Mereven és hosszan nézett maga elé Laczkovics kapitány, majd hirtelen és harsányan felkacagott.

- *Dulce et decorum est pro patria mori* - tette hozzá és mosolyogva veregette meg a szép fiatal Szentmarjay izmos vállait -, ám azért mégis kár lenne, öcsém, ezért a szép fejéért!

A Generális-kaszáló felett vérvörös arcával éppen felbukkant a tavaszi hold.

Magyarság, 1926. március 24.

ARTUR

Abban az időben az élőhalottak között feküdtem, csöndesen és komoran, hiszen a betegségem neve melankólia volt. Már rég feladtam a küzdelmet a szenvedéssel. Tűrtem az életet, hiszen itt meghalni sem tudtam, végezni magammal, mert ápolóim éjjel-nappal vigyáztak reám. Feküdtem és néztem a körülöttem fekvőket, akik közül a legtöbb már egészen elveszett a világ számára. A vasajtó, amely elzárt bennünket az élettől, a Dante felírását viselte magán, láthatatlanul. A napok másztak, mint a csigák, lassan, egyformán, szürkén és az éjszakák álom nélkül teltek el. Nem tudtam, mi van künn, a nagy vasrácsos ablakokon túl, tél-e vagy tavasz, nem tudtam, hogy nap süt-e vagy havazik és sokszor azt sem tudtam biztosan, hogy reggel van-e vagy délután? Az ápolók arca változott félnaponként és ez volt az alapja az időszámításnak. Néha egy beteg ágya elé spanyolfalat húztak, az orvos többször átszaladt hozzá, tompa hangok verődtek ki a spanyolfal mögül, majd egészen elcsendesedett az ágy. Máskor egy üres fekvőhely gazdát kapott. Üvöltözni kezdett az ágy, vagy sóhajtozni, káromkodni, vagy imádkozni, de olykor némán maradt továbbra is, a lakójának már nem volt többé hangja az élet és a szenvedés ellen, ami itt különben egyre ment.

A szomszédos üres ágy is gazdára lelt egy napon és nekem új látványom akadt. Ez is valami, ha már egyébre nem telik az élettől. Az új lakó már egészen elcsöndesedett, mire idáig jutott. Egy hosszú durva ing volt rajta, egyéb semmi. Olyan mint egy halotti ing. Naphosszat feküdt hanyatt, az üres semmibe nézve, szótlantul. Csak kiszáradt, hosszú ujjával babrált a pokrócon, egyenkint húzgálta ki a szálakat. Órákig ezt csinálta, makacs szívóssággal, mint a csintalan és alamuszi gyerek. Ez a mozgás maradt meg belőle az élet összes tevékenységeiből. Úgy kellett etetni és itatni, látszott rajta, hogy utolsó napjait vegetálja. Egy másik intézetből hozták ide és az idegen ápoló, aki elhelyezte, mesélte az itteninek, hogy nemrégén nagyon víg fickó volt, folyton ugrált, táncolt, mókázott, igen elegánsan került be, kifogástalan finom frakkban, lakkcipőben, cylinderben és báró úrnak kellett szólítani. Az ápolókat komornyikoknak nézte, a Rivierára készült, nem jól érezte magát ebben a „hotel”-ben, később gróf lett, majd herceg és végül királyi rangra emelkedett. Akkor egyszerre összeroppant, megnémult és megsántult szegény, majd dadogni kezdett, ez többször ismétlődött és most itt fekszik némán, szelíden és elbabrál a pokróccal órák hosszat.

- Valami híres színész volt régebben - tette hozzá az ápoló, vasegészségű, hatalmas szál legény - a színpadon is játszott, meg a vidéken is sokáig, a főápoló úr mondotta, hogy ő látta egyszer, egy operettben, abban is herceg volt, de olyan furcsán ugrándozott, mint egy bakkecske és mindig azt hajtogatta, hogy az élet nimolé, nimolé, nimolé! Mondom, valami híres színész volt...

A híres színész a világ legnagyobb közönyével meresztette üveges szemeit a szürke mennyezetre és zavartalanul szedegette ki a kócot a takaróból. Mikor az orvosi vizit jött, a tanársegéd megállt az ágyánál, hosszan a szemébe nézett, a térdét is megütögette, a karját a csuklónál megemelte és azzal letette.

- Hogy érzi magát, művész úr? - kérdezte tőle egészen reménytelenül és azzal tovább indult.

Este az orvosnő tartott vizitet, fiatal, karcsú, szőke asszony, beszédes szürke tekintettel, de a színész most is a mennyezetet nézte, és nem felelt a kérdésekre semmit.

Másnap reggel az ápolók azt újságolták egymásnak, hogy a színésznek érdekes vendége lesz délután. A riválisa látogatja meg, aki elszerette tőle a feleségét, és aki azóta igazgató lett valahol a vidéken. Még egyszer látni szeretné az egykori kartársat, akivel annyi szép napot, tapsos estét és vidám éjszakát töltött.

A látogató prémes bundában jött, talpig feketében, a kezében egy csokor páрмаi ibolya, a színész kedvenc virága. Ünnepestes komolysággal állt meg a dísztelen vaságy előtt, a hangja behízelgően meleg volt, bársonyos és meghatott, mint a bonviváné szokott az utolsó felvonás fináléjában.

- Artur, kedves öregem, megismersz-e még, megismered-e régi barátodat?

Artur nem felelt, Artur nem törődött már semmivel. Valamit krákogott, mint a beteg jérce az elhagyott ketrec sarkában.

- Ritka szép hangja volt, kérem szeretettel - fordult oda a vendég a főorvos felé, aki a kórtörténetet nézegette. - És milyen nagyszerű arca volt, beszédes arc, mindig játszott az arca, amit akart, azt fejezte ki az arca, kérem szeretettel, a legjobb Bazil herceg volt, minden volt, amit akart, a prózában is első, olyan sírásó volt a Hamletben, de olyan első sírásó, hogy párját ritkította, kérem szeretettel.

A látogató lehajolt Arturhoz, gyöngéden megsimogatta homlokát, az ibolyacsokrot óvatosan letette az ágy szélére, és kérdően nézett a beteg szemébe. A beteg nem mozdult, mereven és hangtalanul feküdt tovább, és szikár arcára a lassú, biztos elmúlás mintázni kezdte már a halotti maszkot. A főorvos azzal a nagy egyszerűséggel, amely a tudomány utolsó szava, csak ennyit mondott a beteg fölött:

- Ő már nem ért meg semmit. Még hónapokig is élélhet, ha rendesen táplálni tudjuk. A szervezete szívós, tüdeje erős, és fájdalmai nincsenek. Legalábbis ő már, aki volt, nem vesz többé tudomást róluk.

A színigazgató búcsút vett a régi cimborától, akivel évek óta haragban volt, de nem ment el, hanem a főorvos mellé szegődve sorra járta a többi beteget, mert, mint ahogy ő kifejezte, „tanulmányozni akarja a téboly különböző neveit”, mivel legközelebb föllép a saját színházában egy szenzációs grand guignolban, amelyben egy hármasszerepet fog alakítani.

A látogatás után, késő délután a beteg színész egyszerre nyugtalankodni kezdett. Erőlködött, mintha fel akarna kelni ágyában, a páрмаi ibolyák után motozott, másik kezével pedig abba az irányba integetett, amerre látogatója távozott. Mikor az ápolók odamentek hozzá és fölemelték a fejét, a szemei nedvesek voltak, és az ajkai, ezek a vértelen, cserepes és merev ajkak motyogni kezdtek egy szót, amelyből csak ennyi hallatszott egészen bizonytalanul:

- Me-me-ne-ne...

Nyilván Menelaust akart mondani. A színész ajkai még emlékeztek egy kicsit, és a láthatatlan sűgőre hallgattak, de szegény agya felmondta a szolgálatot.

Mikor a melankóliám javulni kezdett, és én már a nagy kertben sétálgattam az áprilisi verőfényben, egyszer lenéztem a másik osztály pincéjébe, ahol a hűvös, csöndes félhomályban szép sorjában szikkadtak a frissen preparált koponyák, és köztük a sor végén, ott találtam a színészét is. A céduláról tudtam meg, hogy az övé.

Artur most már ismét a régi vidor és gúnyos fintorral vigyorgott, pisze orral, gondtalanul, mint régen, amikor még élt, és játszott és első sírásó volt a Hamletben!

Délmagyarország, 1926. július 11.

HA NEM SZERETSZ...

A doktor úr már évek óta lakója volt az élő halottak házának. Mikor behozták, három ápoló is alig bírt vele. De az első napok dühöngései után lassan elcsöndesedett. Hetekig a szavát se lehetett venni. Egy nagy szerelmi csalódás juttatta ide, az imádott énekesnő hirtelen szakított vele, és ő ezt a rettenetes eseményt egy körüti palota erkélyéről proklamálta az egész világnak. Itt benn semmi sem emlékeztette régi szerelmére, csak az állandó tombolások és veszekedések lármája juttatta eszébe azt a világot, ahonnan jött: a színpad világát. De ő előkelően elvonult egy homályos sarokba és ott órákon át maga elé meredve üldögélt. Egy hegedűt hoztak be vele, ettől a hangszertől nem tudott megválni se éjjel, se nappal, ez a hangszer volt minden kincse, minden gondja. De sohase játszott rajta. Ezzel a hegedűvel kísérte azelőtt az énekesnőt. Cremonában vásárolta, a boldog szerelem legédesebb idejében, fiatalon és a legszebb kilátásokkal a jövőre. A doktor úr elnémult, mint ez a hangszer, nem volt többé számára semmi melódia ezen a földön. De mégis, nagy ritkán, késő éjszaka, amikor már a legnehezebb betegek is elcsöndesedtek, és az ápoló is elszunnyadt egy pillanatra, a doktor úr terítőjét fejére húzva elkezdett bömbölni, mint az oroszán a magányos sivatagban, mikor a párját hívogatja. Kísérteties hangja végigbúgott a gyéren megvilágított kórtermeken, sokan fölriadtak, és bosszúsan mondogatták:

- Már megint rájött a bolondóra!

Az orvosok hiába próbálták lelket önteni bele, makacsul elnézett fölöttük; a fiatal, szőke orvosnőre különösen haragudott, és tőle sohasem fogadott el orvosságot vagy injekciót. Idővel egészen lesóványodott, napbarnította szakállas arcával, kék-fehér csíkos köpenyében olyan volt, mint valami pusztai beduin. Az évek homokja betemette minden emlékét, csak a távol rőt kódéből derengett néha valami felé, egy nagy, ígézetes tündöklés halovány árnyéka talán. Olykor operák nevét hallotta, amelyekben az énekesnő diadalait aratta. Nevek, amelyek úgy zengenek, mint a dicsőség és szerelem, boldogan és mámorosan. Ilyenkor fölkapta és lehajtotta fejét, mint a megriadt őz, akit gyilkos csővel célba vettek. És futott messze, hogy egyedül maradjon egy névtelen szenvedéssel, amelynek nincsen szava többé.

Egy nap, éppen új életének harmadik születésnapján, amint a folyosó végén gubbasztott, jelentették neki, hogy látogatója érkezett. Ez volt az első eset oly hosszú idő óta. A doktor úr morgott egyet, dühösen mérte végig az ápolót, de végre is engedett a gyöngéd erőszaknak, és vitette magát a vizsgálószoba felé. Már nem volt elég ereje az ellenállásra. A vizsgálószobában minden csillogott, mint a gyémánt. Üvegek alatt rejtelmes műszerek pihentek és vártak az áldozatokra. Az ablak előtt, amely a sárga fényben elomló kertre nézett, hatalmas alak állott, fekete selyemben. A haja tündökölt a napban, az ajka virított. Ő volt, az énekesnő. Egy kissé a részvét hozta ide, a jóság és irgalom homályos vágya, egy kissé a hiúság izgató érzése, egy kissé valami kötelességféle. Maga sem tudta egészen, miért jött tulajdonképpen? Mellette, hófehér köpenyben, ősz fejjel és mosolygó szemekkel a híres tanár állott ünnepélyesen.

- Nándor, kedves jó, drága Nándor! - és már kitárta karjait a nő, mint valami nagy ária végén, amelyre a tetszés vihara dübörög.

A doktor úr valami lehetetlenül üres és merev tekintettel keresztülnézett rajta, mintha egy ismeretlen világba révedne, az ujjáival unottan babrált a kék-fehércsíkos daróc gombjaival, azután gyorsan és dühösen hátat fordított a napnak és a nőnek, mindennek, s már topogott kifelé. Az ajtót úgy csapta be, mint a pokol kapuit, és a hosszú, néptelen folyosón ment vissza

a homályos sarokba, egy szó nélkül, mintha semmi se történt volna. Az énekesnő és a tanár összenézett. Az énekesnő szemében valami ritka gyöngy ragyogott e pillanatban.

- Ezt előre láttam, asszonyom, ezen már nem lehet segíteni - mentegetődzött a tanár, és egy szakszerű előadásba kezdett.

...Aznap este, lefekvés után a doktor úr fölült ágyában, elővette a párnák alul a hegedűjét, végtelen gyöngédséggel állá alá tette, majd megcsókolva a vonót, remegő kézzel játszani kezdett. A betegek lassan fölfigyeltek, még az örökké nyugtalanul rikácsoló lengyel király is elhallgatott. A nagy, homályos teremben fájdalmasan és édesen viharzott egy nagy, mély szenvedély zenéje:

*Ha nem szeretsz, úgy én szeretlek
S ha én szeretlek, jól vigyázz!*

Az Operában ez este fátyolozottan énekelte Carmen lobogó dalait valaki.

Magyarország, 1927. május 22.

ORBÁN LELKE

Kisregény

1

Végvár főterén ketten rótták szokásos esti útjukat a gimnáziumtól a patikáig és vissza. Hűvös szél fújt a közeli hegyekből, az ősz első lehelete. A két férfi keveset beszélt, a napi témákat már kimerítették. Végváron különben is évszámra sem történik semmi nevezetes. A nagyvilág olyan messze van innen, hogy ők néha már álomnak gondolták az egészet. Itt csak az életnek az a szenzációja maradt számukra, hogy a nap fölkel és lenyugszik, a nyárra ősz jön, a napok lassan múlnak, az évek gyorsan. Ez utóbbi elszomorította, de meg is vigasztalta őket.

- Múlik az élet, pajtás - jelentette ki hosszú hallgatás után az öregebbik, Szimák János gimnáziumi rendes tanár és agglegény.

- Múlik az élet, de örök a robot - tette hozzá kollégája, Orbán Gergely, aki már öt év óta helyettes tanár és Végvár a harmadik állomáshelye.

Azután megint elhallgattak, Szimák tanár úr nagyokat sóhajtott, Orbán tanár úr utolsó cigarettájára gyújtott. Mellettük tehenek mentek el, közönyös tekintettel meredve rájuk, rajtuk kívül más élő nem is igen mutatkozott. Végváron este korán lefekszenek az emberek, mert drága a világítás és mert nem érdemes hiába ébren tölteni az időt, amely alvásra való. A kis város egyetlen vendéglőjében is gyéren pislogott a lámpa, a sötétben a hajdú és az írnok iddögáltak a rendőrkapitánnyal, aki ebben demokrata volt, de különben büszke nemesi származására és arra, hogy az érettségén megbukott.

A gimnázium nem örvendett valami nagy népszerűségnek, a parasztok fölösleges fényűzésnek tekintették, inkább még egy kocsmát szerettek volna, az urak pedig, szám szerint tízen, haragot tartottak a tanárokkal, részint mert szigorúan bántak a fiaikkal, részint mert nemigen jártak társaságukba.

A járásbíró már kigolyózási indítványt is tett ellenük a Komjáthy-körben, amely annak idején irodalmi társaságnak indult és rövidesen kártyakompánia lett. Ebben a körben lapokat is lehetett olvasni és a fővadász úr itt szokta kipihenni a zöld díványon erdei kalandozásait. De egy idő óta alig lézengett itt valaki, az urak a szőlőhegyek pincéibe vonultak, magányosan vagy társaságban és a borban kerestek és találtak orvosságot az unalom ellen, amely egész Végvárra ráborult.

A két kolléga hosszas tűnődés után elhatározta, hogy vacsorázni fog, betértek hát az egyetlen vendéglőbe, megették az egyetlen rostélyost és bécsi szeletet, azután jó éjszakát kívántak egymásnak.

Kávéház nincs az egész városkában, sétálni sem lehet a dühöngő szél miatt, tehát ki-ki hazafelé tartott. Mikor a fiatalabb befordult abba a keskeny kis közbe, amelyben a hagyomány szerint Vak Béla meghalt, szembe találkozott Polyák Alajossal, a pirosképű, fehérszakállas öreg rajztanárral. Polyák igen jókedvű volt, az egyik szőlőből jött, ahol adótárnok barátjának, a kis köpcös Borókának névnapját ünnepelték.

- Szervusz, kartárs! - riadt föl derűsen Polyák Alajos - csakhogy végre már téged is lehet látni egyszer! Tudod mit, eljössz hozzám egy kis finom italozásra, hiszen úgyszint tartozol ezzel a vizittel! Csak semmi kifogás, mi téged mindig tárt karokkal várunk. Bemutatom neked a két lányomat, nagyon szeretnének már megismerni, annyi sok szépet hallottak rólad!

Orbán Gergely igen kényelmetlenül érezte magát, szabadkozott és csak hosszas tárgyalás után tudott menekülni, miután megígérte, hogy holnap, vasárnap délből okvetlenül tenni fogja tiszteletét.

Fáradtan és szomorúan nyitott be alacsony, nedvesfalú hónaposszobájába, meggyújtotta a petróleumlámpát és körülnézett, csodálkozva, mint a hajótörött Robinzon a szigeten. Ócska ágy, rozoga almáriom, kis asztalka és egy szék: az asztalon könyvek, néhány klasszikus és modern író művei, a falon két olajnyomat és pár reprodukció: ez volt egész világa. Künn dermesztő sötét és néma éjszaka, a tót bakter kiáltja csak az órákat egyhangú kántálással és ő minden áldatlan este elgondolta a csöndben és magányban, hogy került ő ide, hatvanhat forint és hatvanhat krajcárért tót gyerekeket latinra és magyarra tanítani, ő, aki az egyetemen az elsők sorában volt, a tanárok és az ifjúság kedvence, ő, aki Párizsba indult, és akkor a másik, szép, nagy városra gondolt, ahol lassan elmúló fiatalsága boldog és termékeny idejét töltötte és egy színésznőbe volt szerelmes, és erre szép csöndesen előveszi a második osztály magyar gyakorlatait, és javítani kezdi Stefanik Lajos tanuló dolgozatát. „A macska nyávog, a kutya ugat.” És utána elolvas egy éneket Vergiliusból. „Ulularunt vertice nymphae...”

2

Másnap nehéz szívvel ébredt, kopottas, de tiszta ferencjózsefét öltötte magára, a templomba vezette az ifjúságot, ő maga az utolsó pad félhomályában foglalt helyet, Kempis Imitációját olvasgatta, templom után Szimákkal kísértáltak az országúton a magyar határközig, végre délből, ígérete szerint, beállított Polyákékhoz. Nagy társaság volt már együtt: az adótárnok, aki még tegnapi mámorát sem aludta ki és kétértelmű adomákkal igyekezett mulattatni a szegény háziasszonyt, ott volt a mizeriek patikusa, két tanító és természetesen a két Polyák-leány. Mindkettő hegyes orrú, szeplős, az egyiket házias erényei, a másikat zongorajátéka miatt minden új helyettes tanárnak áradozó dicséretekkal ajánlotta Polyák Alajos. Az öreg rajztanár a család és a tanítás áldozatának tekintette magát, akiben a művészt megölték a gondok, állandóan a mártír pózában járt-kelt, Székely Bertalan barátságával dicsekedett, és a Mohi csata című nagyszabású, de bevégezetlen olajfestményét mutogatta, amely az ebédlő falán sötétlett, mint a mester egyetlen alkotása.

- Nem érdemes befejezni, minek? Itt nem kell művészet, itt csak megdögleni lehet - lelken-dezett és szemei könnybe lábadtak, szép, ősz szakállal lengett és egy hajtásra kiitta az ötödik pohár pálinkát, majd gyorsan újra töltött.

Orbán Gergely riadtan nézett föl rá, mintha csak hirtelen magát látná, egészen öreg és letörten, és valami szédülésfélét érzett a nehéz szivarfüstben, az italok rengetegében.

Aranka, aki apja szerint művészzelkét örökölte, leült a zongorához, és egy divatos operett keringőjét kalimpálta olyan áhítattal, mintha a Mondschein-szonáta volna. Majd egy magyar ábrándba kezdett, minden átmenet nélkül.

Az adótárnok úr politikai programját fejtette ki, a két tanító az államosítás előnyeit és hátrányait magyarázta Mickának, a másik kisasszonynak, aki Orbán Gergelybe iparkodott eredmény nélkül belediktálni még egy pogácsát és egy pohár konyakot. A mama szegény

Polyák Alajost próbálta lebeszélni a további ivásról, de ő Orbán Gergelynek, a legkedvesebb kartársnak és leányainak egészségére emelte három poharát. A helyettes tanár kollegiális részvétellel fogadta ezt az egész meddő öröklődést, amelyet a család kifejtett, és valami szörnyű céltalanság és idegesség érzése fojtogatta.

- Szegény, szerencsétlen emberek, és én szegény, szerencsétlen - gondolta magában és akaratlanul is a pohár után nyúlt. Váratlanul még egy vendég, érkezett: Jánosik főerdész, aki lelkendezve szorongatott egy pesti újságot a kezében. Gyorsan egy pohár sört kért, megtörölte homlokát és szólott:

- Tudjátok, mi történt?

- Halljuk, halljuk - kiáltozták kórusban.

- Hát most olvasom éppen, hogy a kis Pehacsek agyonlőtte magát Liptón.

- Istenem, istenem! Rettenetes! Borzasztó! No de ilyet, no de ki hitte volna?

- Előbb-utóbb ez lesz a vége: megmondtam már tavaly, mikor elhelyezték. Én megmondtam.

- Nagyon könnyelmű volt szegény, hiába figyelmeztették. Ha itt maradt volna, én embert faragtam volna belőle.

Ezt már a házigazda mondotta, még egy poharat töltve erre a nagy ijedtségre. A kis Pehacsek ugyanis elődje volt Orbán Gergelynek, és hol az egyik lánynak udvarolt, hol a másiknak. A helyettes tanár a zongora fölé nézett, ahol elődje fényképe függött fekete keretben, elegáns, borotvált képű, mosolygó fiatalember.

Szinte támolygott, mikor a napfényes utcára ért és úgy érezte, hogy temetőben botorkál, keresztek és koponyák között.

3

Szimák Zoltán már négy éve tanított Végváron, ami nála egészen szokatlan jelenség volt. Húszéves tanári pályáján eddig még nem vitte ennyire sehol. Megszokta, hogy minden esztendőben áthelyezzék, hol hivatalból, hol a saját kérelmére. Fájdalmas büszkeséggel hirdette, hogy ő Magyarország összes gimnáziumait végigtanította, kivéve a fővárost, amelyet különben sem szeretett, és a nagyobb vidéki állomásokat. Tanított a piaristáknál, a premonstreieknél, a bencéseknél, a cisztercieknél, mint világi helyettes, tanított királyi intézetekben. Nem csupán *a hivatalnak packázásai* üzték őt egyik helyről a másikra, az ország egyik végéből a másik végébe, de valami belső nyugtalanság is, valami rejtelmes vándorösztön, mint a költöző madaré. Szimák Zoltán boldogtalannak született, és ebből a sorsból végre is kénytelen volt programot csinálni.

- Boldog vagy, ha boldogtalan lehetsz - mondotta neki Orbán kartársa, aki egyúttal egyetlen barátja is volt neki az életben.

Szimákot, az öregedő agglegényt, vonzotta a fiatalabb Orbán, akinek még álmai és törekvései voltak, amikor Végvárra került.

Orbánnak eddig egy nagy szenvedélye volt: a könyvek. Az élethez nem sok tehetséget érzett és ebben Szimákkal megegyeztek.

- Tudod, pajtás - mondotta Szimák, miközben kerékpárját tatarozta az alacsony, mestergerendás szoba közepén, amelynek ez a jármű egyetlen dísz volt -, mi nem valók vagyunk az életbe, csak az iskolába. Mi sohasem fogunk kinőni az iskolapadokból. Tanárnak csak az való, aki mindig gyerek tud maradni. Az élelmes és erős emberek menjenek bankárnak vagy mészárosnak. Mi maradunk a favágásnál. Mert, hogy ez a mi tanításunk csak szellemi favágás, az egészen bizonyos. Úgy sajnálom a szegény fiúkat, hogy meg kell nyomorítani őket azzal nyelvtannal, meg azzal a sok kötelező olvasmánnyal. Bár, ami engem illet, én, ha csak lehet, könnyíték rajtuk. Az én osztályomban nem erőltetik meg magukat a nebulók. Ezért nem szeretnek engemet a főigazgatók. És ezért fognak engem jövőre innen is áthelyezni Trsztenára. Ott még nem voltam, pajtás. Pedig szeretnék egyszer végképpen megnyugodni. Ezt a fészket megszoktam, a talajviszonyok kedvezőek, az emberekkel nem törődöm. A diákok mindenütt egyformán rosszak és kedvesek. Már ki is néztem végső pihenő helyét az új temetőben. Nagyon szép, barátságos kis hely, vadrózsabokor fog nőni fölötte, mint az édesapám sírján Dombóváron.

Orbán Gergely vigasztalni próbálta öreg barátját, akinek szelíd kék szeme nedves lett az emlékezéstől, de maga is nagyon el volt keseredve. Ma öt órát sóztak a nyakába és holnap megint öt órája lesz, hónap vége is van, pénze semmi, és kérvényét, amelyben valami kultúrgócba való áthelyezésért esedezett, a legridegebben utasították vissza a minisztériumban. Ellenben Prikulics Józsefet, aki tagja volt az urak kongregációjának és sógora a tankerületi főigazgatónak, Pozsonyba helyezték át és egyben rendes tanárrá nevezték ki.

Helyette Malik Márton fog jönni és ez újabb veszedelmet jelentett Orbán Gergely számára, mert Malik egyetemi évei alatt együtt volt vele nevelőtanár egy országgyűlési képviselő magániskolájában.

Malik addig fondorkodott az igazgatónál, amíg az elbocsátotta Orbánt, azzal a megokolással, hogy túlságosan sokat olvas és nem elég erélyes a fiúkkal szemben. Azóta Malik karriert csinált, és Végvárra csupán azért helyezték át, hogy, mint lelkes és erélyes kongregációs, figyelemmel kísérje azokat az aggasztó jelenségeket, amelyek némely tanár és az ifjúság viselkedésében mutatkoznak. Különösen Orbán Gergely volt gyanús, aki a templomban a diákmise alatt profán könyveket olvas, és nem térdepel szabályszerűen.

4

A Kálvária-dombon sétálgattak alkonyat felé és nézték az alattuk elpihenő városkát, amely így, messziről, egészen barátságosnak látszott. Az ódon baptisztérium, amely még az Árpádok korából maradt itt, sötét, mohos falaival ünnepi komolysággal rajzolódott az égre, a kis házak mint csöndes, békés nyáj heverték körülötte, az alkonyat megnemesítette és megszelídítette a vaskos és rideg valóságot, mint az emlékezet az élményeket.

- Milyen szép lesz ez a Végvár Trszienán - sóhajtotta Szimák Zoltán, és rákönyökölt hosszú, kampós botjára, mint Izsó Miklós búsuló juhásza - és minden város és minden falu szép volna, ha nem lagnának bennük emberek. Azért szeretek én, pajtás, erdők és hegyek között csatangolni és azért volna legjobb kivándorolni az Újvilágba, prerik és pampák szűz földjére, vagy Tahitiba, vagy Samoába, ahol még nincsen tanterv és főigazgató. Igaz, neked elárulom, nagyon szomorú voltam az este. A malomkertben sétáltam, gondoltam, erre senki sem jár, és az egyik bokor mögött, egy padon, Pinkalszkyt, a hetediket találtam, nem egyedül, azt gondolhatod. Bátran és vígan csókolózott egy szőke hölgygel, tudod, én úriember vagyok, nem árulom el, hogy kivel, csak annyit mondok, hogy véletlenül meg ne kérd a Polyák valamelyik

lányának a kezét. Hát látod, pajtás, ez szép volt, én ugyan nem sok okos dologra tanítottam ezt a Pinkalszkyt, de ő azért magától is megtudta, amit én hiába szeretnék már.

- Hogy tudnak csókolni ezek a fiatalok! Hát erről lekéstem, annyi bizonyos. Most már csak az van hátra, hogy nyugdíjba menjek, de még legalább öt évig tanítani kell. Az éjjel nem tudtam aludni, nagyon fájt a szívem és meggondoltam magam. Mégiscsak folyamodom az áthelyezésért. Mert vagy azért se helyeznek át és így is jó lesz, vagy pedig odahelyeznek, ahova én kívánom. Nagyon kérlek, írd egy szép, okos folyamodványt, említsd meg a talajviszonyokat, amelyek egészségemre kedvezőtlenek, és elsősorban Losoncot, másodsorban Dombóvárt kérd a nevemben, így talán mégis elérem azt, hogy ott halhatok meg, ahol születtem. Ez lenne az egyetlen, amit akartam, és elértem életemben.

Orbán Gergely megígérte, hogy olyan kérvényt szerkeszt, amely még egy köszívű miniszteri tanácsost is meg fog hatni, és ezzel megindultak a város felé. Útközben találkoztak Polyák Alajossal, aki teljesen elázva baktatott a szőlőkből haza, de előbb még be akart térni a Komjáthy Kör helyiségébe, hogy megmondja a magáét a város urainak. Mert a főjegyző kegyetlen tréfát űzött vele, egy pesti ismerőseivel levelet íratott, amely szerint a Szépművészeti Múzeum meg akarja vásárolni a Mohi csatát, hogy „ez a nagybecsű mű is a nemzet tulajdonába menjen át.” Polyák Alajos első örömeiben és ámulatában nagyot ivott a medve bőrére, majd, amikor megtudta a turpisságot, még mélyebben nézett a kancsó fenekére.

Nagynehezen rábeszélésték, hogy menjen haza és feküdjék le, az egész úton harciasan hadonászott a karjaival és makacsul ismételte a járókelőknek:

- Az utókor majd elégtételt fog szolgáltatni nekem. De hol leszek én már akkor!

- Múlik az élet, örök a művészet! - sóhajtott minden meggyőződés nélkül Szimák Zoltán és az égre nézett, amelyen éppen akkor gyúltak ki az első csillagok.

5

Gyerünk külföldre - mondotta egy nap ebéd után Szimák Orbánnak, amint az iskola porától tikkadtan és az ötórás robottól fáradtan ültek a vendéglő mélyén.

- Jól van, gyerünk - felelte a másik - egy kis külföldi tanulmányút nem árt, a kormánytól úgyszólván hiába kérem.

Ez a külföld persze nem messze volt tőlük, a magyar határ ide három kilométer, és az első idegen város mindjárt ott van, egy ugrás az egész.

Megindultak és főlsszabadult lélekkel poroszkáltak az országúton. Szimák teletüdővel szította a friss levegőt, az útszéli feszület előtt mélyen kalapot emelt, majd a határköhöz érve szépen leült rá és úgy nézte az eltávolodó kis várost, mint Márius Karthágó romjait.

- Mondd csak, pajtás, nem érzed néha, hogy jó volna elszökni magadtól? Én mindig ezt érzem. Állandóan bánt valami, gyötör és megaláz, pedig nem vagyok rossz ember. Soha nem ártottam senkinek, soha nem vettem el senkitől semmit.

- Úgy látszik, mégiscsak bűnös vagyok. Talán az a bűnöm, hogy gyöngé ember vagyok és talán ez az igazi nagy bűn ezen a világon. És a másik, hogy céltalannak látom az életemet. Nézd, ezek a hangyák milyen buzgalommal túrják a földet és hallod, az a fekete rigó milyen lelkesen énekel a törpefenyők közt? Munka és teremtés: ez kellene. De én csak robotolok és tengődöm. Irigylem a költőket, azok legalább megörökítik a szomorúságokat és a nyomorú-

ságukat. Én csak átkínlódom őket. Borzasztó gondolat: egy hosszú életet leélni, mindig ugyanazokat a helyesírási hibákat javítva és hiába javítva őket...

- És az életünk helyesírási hibáját a sors könyvében látni napról napra, meg nem másítható betűkkel. Gondoltam már rá, hogy talán egy valami mégis segíthetne rajtam.

- Az asszony, öregem. Ezt gondoltad, ugye?

- De addig vártam, addig tépelődtem, amíg erről is lemaradtam egészen. Nálad még nem késő...

Egy gömbölyűvállas, mezítlábas, lenhajú és nefelejcskék szemű tót menyecske haladt el mellettük. Magát kelletve ment, jónapot köszönt és a két kartárs hosszasan nézett utána.

- Itt Végváron nem lehet kezdeni a nőkkel - válaszolt rövid tűnődés után a másik -, mindjárt pletykálnak az emberre, hírbe hozzák, kémkednek, fondorkodnak. Olyan nő, aki enged a férfiaknak, egy van csak, Bjetka, a szolgáló a vendéglőben, de ez a Dulcinea nem kell nekem. Neked megvallom különben, hogy szerelmes vagyok, de a nő messze van és a dolog reménytelen. Már csak kegyeletből őrzöm ezt a szerelmet, és mert úgy gondolom, hogy a reménytelen szerelem az egyetlen, amelyből nem kell kiábrándulni. Hanem tudod mit - tette hozzá Orbán minden átmenet nélkül -, mindjárt beérünk a szomszédba, a külföldre és Hodovecen vannak olyan nők, akikkel lehet kezdeni. - Szimák fájdalmasan mosolygott és a fejét csóválta.

- Már olyan régóta vagyok büntelen előéletű, de a te kedvedért, pajtás, nem bánom. Hanem engem hiába csábítanak. Én stoikus vagyok. Justum ac tenacem propositi virum...

- Ha már Horatiusnál tartunk, tudok én okosabbat: Nunc est bibendum, nunc pede libero pulsanda tellus!

És szabad lábbal, megkönnyebbülten taposták az idegen földet, amelynek fenyevesei közül hívólag integetett a vándorok felé a vadászlakszerű állomás verandás vendéglője, tiszta fehérterítékes asztalaival, zöld vadászkalapos, szőke és piszeorrú vendégeivel, akik óriás csizmákból itták a söröket.

Miután egyetlen földit sem találtak, nyugodtan ültek le a sarokban. Orbán Gergely bort kért, piros bort, egy literrel.

- Mi ütött beléd? - kérdezte hűledezve Szimák, de Orbán hetykén az asztalra csapott, úgyhogy a szomszédok ijedve rezzentek össze.

- Vagy magyarok vagyunk, vagy nem! Mégpedig búsuló és bújdosó magyarok! Teringettét, most jut eszembe, hogy Balassa Bálint is erre járt úttalan utain, az Óceánus mellé indulva Bécsből. Világverő Mátyás is azon a dombon köszöntötte a honi határt, mikor prágai rabságából megtért. Minket otthon száműztek és otthon vagyunk rabságban. De azért és csak azért is éljen a haza, és éljen a magyar, és én azt mondom, hogy le a zsarnokokkal és éljenek a helyettes tanárok!

Ez után a felköszöntő után Orbán egy hajtásra kiitta poharát és töltött.

- Ezt a másodikat az ifjúságomra, amelyik elmúlik.

Harmadszor is töltött.

- Ezt a harmadikat a tiedre, bajtárs, amelyik már elmúlt.

Szimák megrökönyödve nézte kollégáját, aki valósággal mámoros lett ettől a kis szabadságtól, amelyet önként szereztek maguknak.

Látta, hogy Orbánban nem is annyira a bor dolgozik, mint az elkeseredés. De az elkeseredés viszont bort kíván és öreg este lett, mire nagynehezen megindultak hazafelé.

Orbán az egész úton magyar népdalokat énekelt, kurucnótákat és betyárnótákat, közbe nagyokat kurjantott, a kalapját az ég felé dobálta és amikor a háromszínű határkőhöz érték, sírva borult le rá, nem akart megválni tőle.

- Édesanyám, édesanyám, mért vagy oly mostoha hozzám - zokogta, dalolta, rikoltozta. Szimák alig bírta fölemelni a földről. A város előtt eszébe jutott Orbánnak, hogy a külföldön nőket is akart. Hirtelenül fájdalmas és forró vágy fogta el, egész teste megremegett tőle, egy útszéli nyárfát ölelt át és úgy rázta a zokogás, mint valami hideglelés.

6

Beállt a tél és a sűrű hóesés elfüggönyözte Végvárt a nagyvilágtól. A vonat állandó késéssel cammogott be az utolsó állomásra és az adótárnok, aki évtizedek óta mindennap kiment elébe, többnyire hiába fáradt, egy-két ügynökön kívül, akik halálmegvetéssel teljesítették hivatásukat és Végvárt sem kerülték el, mint misszionáriusok a Csendes-óceán legtávolabbi szigeteit, senki ismerős és ismeretlen se jelentkezett. Minden este vak sötétség borult a városkára, a családok összebújtak a kemence mellett, a magányosok pedig az unalom végtelen szálait szövögették.

- Úgy élünk - mondogatta Orbán egy alkonyon a hónapos szobájában pipázva Szimáknak - mint ahogy Kempis Tamás kívánja: Sicut passer solitarius in harena.

- Eszkimók vagyunk most, pajtás - válaszolt fájdalmasan fölnevetve Szimák, és megtömte pipáját -, de az eszkimónak is van felesége, és nem kell neki tanítani.

- Nem is lenne rossz Grönlandba menni, márcsak azért is, mert egy kis mozgás nem árt, bár én tudnék annál jobb helyeket is a világon. Egy festő barátom, nagyon furcsa és nagyon kedves ember, Veronában és Padovában él ilyenkor és talán éppen most gondol rám, ha ugyan nincs neki jobb dolga. Anatole France Párizsban egy irodalmi szalonban ül, és hercegnőkkel társalog Rabelais-ról meg Ronsard-ról. A főigazgató úr Pozsonyban egy kávéházban uzsonnázik, udvarias stréberek hallgatják áhítattal, amint a középiskolai reformról elmondja a magánvéleményét, és úgy gondol ránk, végváriakra, mint mi a lapp és szamojéd rokonainkra. Pesten ma este a Nemzetiben Hamlet dán királyfit adják, az Operában pedig a Carment. Mi pedig itt ragadtunk a lucskos hóban, és számunkra nem maradt egyéb vigasztalás, mint a könyvek, vagy pedig...

- Vagy pedig? - kérdezte Szimák csodálkozva.

- Vagy pedig ez - felelte Orbán és az almárium mélyéről egy vastag, sötétzöld üveget vett elő, amelyben sárgás fénnel csillogott a másik vigasztalás, amelyről beszélt.

- Nem iszom - válaszolt elhárító mozdulattal Szimák, - nekem nem kell már semmiféle vigasztalás, pajtás. Én már megadtam magamat a lemondásnak. Ez az egyetlen bölcsesség, minden más úgy is hiába volna.

- A könyvek se kellene. Mit mondanak nekem a könyvek? Hazugságokat? De én már tudom, hogy a hazugság nem segít. Okos dolgokat? Elég bolondságot csináltam életemben, hogy megokosodjam tőlük. Hidd el, én magamtól rájöttem mindenre, amit a ti híres költőitek és bölceitek hirdetnek. Hiszen végeredményében az egész mind olyan olyan egyszerű. Térjünk vissza a természethez, ezt Rousseau mondja, legalább így olvastam. Hát én ezt már régóta

gyakoroltam. Kimegyek az erdőbe este, és lefekszem a fák tövébe. Ott alszom reggelig, akkor bemegyek az iskolába, tudomben az erők leheletével és azután görögptólón Thukydidest kell olvasatnom, az athéni dögvész leírását. A fiúk arra gondolnak, hogy milyen lehet a szöke Madola Micka csókja, én pedig arra gondolok, hogy milyen kegyetlen dolog az egyetlen és elmúló fiatalságot több ezeréves dögvészekkel halálra untatni. Az élet akarát, és az akarát szenvedés. Ezt Schopenhauer tanítja, de én már az ő olvasása nélkül is régen beszüntettem mindenféle akarást, bár, sajnos, a szenvedést azért még mindig nem bírtam kiküszöbölni.

- A mai társadalmi rend hazug, mert erőszakos és istentelen. Ezt Tolsztoj Leó magyarázza, én pedig gyakorlom. Nem élek benne és vele, egy tót paraszt, akinek a szemében jóságot és emberséget látok, különb nekem, mint tíz úr, aki mindig csak az úri becsületével kérkedik.

- Mi már nem érjük meg azt a világot, pajtás, amelyik eljön, mert el kell jönnie, amikor egy nagy és szent dolog lesz, *a munka*, és amikor minden ember munkás lesz, nem robotos, mint én, mint mi; mi már nem érjük meg azt a világot, amikor nem az athéni dögvész lesz a fontos, hanem a szabad levegő, a tiszta öröm, a szép élet, a boldog ember. Erről lekéstünk; pajtás, szenvedni és meghalni: ez a mi leckénk.

- Hát akkor mégiscsak nézzük azt a másik vigasztalót - gondolta Orbán Gergely és színültig töltötte poharát.

- Elvesztél te is, pajtás - szólt Szimák Zoltán és újra megtömte pipáját. Hosszasan és mélységesen hallgattak. Nem gyújtottak lámpát, a sötét szobából a sötét éjszakába néztek, amelyben egyre nagyobb pelyhekben hullott a hó.

- Talán reggelre betemet bennünket - mondotta végül Szimák távozóban.

- Japánban így hullanak a cseresznyevirágok - szólt Orbán csöndesen és lassan kiitta a szent János áldását.

7

Teltek, múltak a napok és egyszer mégiscsak tavasz lett és a tavasz olyan nagyhatalom, amelynek Végvár is kénytelen behódolni. A szép idő megint tágasabbá tette a szemhatárt, és közelebb hozta a nagyvilágot. A nagyvilágból elsőnek Cseh Artúr kultuszminiszteri osztálytanácsos úr jelentkezett, aki a gimnázium épületét vizsgálta meg, hogy vajon nem lopták-e el az évek során, de megtekintett egyes osztályokat is, hogy „az oktatás menetét és a nevelés szellemét hazafias és valláserkölcsei szempontból ellenőrizze” - mint ahogy a konferencián mondotta. - Cseh Artúr föltünése nagy esemény volt a városban. Végvár ugyan látott nála nagyobb embereket is, de előkelőbbet soha. Cseh Artúr maga volt a legújabb divat, monoklit viselt és betétes lakkcipőt, hidegen és fölényesen mosolygott, akár gazdasági dolgokról volt szó, akár tanügyi kérdésekről. Az egész tanári kar várta a vonatnál, teljes kopott díszében, még Szimák Zoltán is kölcsönkérte az egyik tanító ferencjózsefét, és úgy nézett a peronra lépő előkelő idegenre, mint ahogy Ádámra néz az eszkimó az Ember tragédiájában.

Cseh Artúr hivatalos komolysággal szállt le a vonatról, ruganyos léptekkel.

A magas vendéget Malik Márton az urak kongregációja nevében külön üdvözölte. Megköszönte neki a nemzeti kultúra nevében, hogy szerény városunkat megtisztelni méltóztatott nagybecsű látogatásával, és biztosította őt az egész tanári kar és az egész úri társadalom legőszintébb hódolattaljes tiszteletéről.

Itt az öreg Polyák szokatlanul hangosan köhögni kezdett, részint mert nagyon erős volt a szíverősítő, amit bátorításul otthon beszédett, részint mert valami módon igazolni akarta az utókor előtt, hogy ő nem hódol be szolgálai alázattal semmiféle felsőbbbségnek sem, akinek pedig tanácsos volna behódolni. A Mohi csatára gondolt és a szemei könnybe lábadtak.

Cseh Artúr a város kocsiján vonult be Végvárra, a Komjáthy Kör egyik tágas szobáját ki-nevezték hotelnek és oda szállásolták. Bjetka, a vendéglő kiszolgáló leánya kezét csókolt neki, mielőtt porköpenyét lesegítette és a járásbíró kihallgatáson jelentkezett nála a fia érdekében, akivel a tanári kar túl szigorúan bánik, pedig a gyerekből így is, úgy is úr lesz, hiába tépi szét a mértani rajzait Polyák tanár és hiába rótták meg három tantárgyból a félévi konferencián. Cseh Artúr érdeklődést színelve megtekintette az intézet épületét, az igazgatói irodát, a tanári szobát, a folyosókat, az udvart, mindent, mindent! Néhány osztályba is benézett, meghallgatott néhány feleletet és magyarázatot.

Külön föltűnt neki, hogy Orbán Gergely a hetedikben a régi magyar irodalom demokratikus vonásairól magyarázott.

Elmondotta, hogy Dózsa György parasztlázadásában ugyanaz az elnyomás és keserűség tört utat magának, amely Apáti Ferenc Feddő énekéből, Heltai Gáspár meséiből és a magyar dráma első kísérleteiből is kiérzik. A konferencia előtt audienciát tartott a magas látogató, és erre Orbán Gergely is jelentkezett. Életében először volt alkalma élőszóval is elmondani panaszát egy valódi bennfentesnek.

A hegy jött Mohamedhez, mint a helyettes igazgató négy szemközt igen helyesen kifejezte. Cseh Artúr egyik kezét nadrágzsebébe dugva, a másikkal monokliját igazgatva fogadta a helyettes tanárt.

- Nos, mi járatban van a tanár úr? - kérdezte élesen raccsolva és kinézett a főtérre, amelyen az ódon baptisztérium zöldes patinája megcsillant az első tavaszi napsugárban.

Orbán Gergely lámpalázat érzett, hosszú évek óta készült erre a mondókára, egy egész élet fájdalmát és vágýát akarta kifejezni benne, és most megijedt a tulajdon hangjától, és szinte szégyellte magát, a maga kis, nyomorú és szomorú életét, amely ott feküdt meztelenül, kiterítve a miniszteri osztálytanácsos úr előtt. Egy papírvágó kés volt az íróasztalon, és valahogy olyan érzése volt, amint a méltóságos úr fölemelte a kést és játszani kezdett vele, hogy éppen az ő életét akarja ledöfni.

- Szeretnék valami nagyobb városba kerülni, méltóságos uram, valami olyan helyre, ahol könyvtár van és több kultúra, megértő emberek, ahol megírhatom azt, amire régen készülök már, de itt nem lehet: egy nagy monográfiát az új magyar irodalom jellemző vonásairól.

Olyan reménytelenül és olyan rekedten kongtak a szavai. Cseh Artúr elmosolyodott.

- Mindenki a centrumba vágyik. Hát persze, kultúra, kultúra. Tessék itt kultúrát csinálni. Miért akar éppen maga elkerülni innen? Ez egészen kedves hely, egészséges vidék, ha magának volnék, dehogy is akarnék elmenni innen. Maga még elég fiatal is kérem, tessék várni és túrni. Nem lehet mindenki pesti tanár. Miért nem akar mindjárt főigazgató lenni? Vannak még ennél sokkal rosszabb helyek is.

- Tessék csak nyugodtan lenni, mi ott fõnn nagyon jól tudjuk, kit hová helyezünk. A megfelelő embert a megfelelő helyre: ez olyan alapelv, amelytõl nem szabad és nem lehet eltérni.

A papírvágó kést gyorsan letette és Orbán már kinn is volt. Az utolsó jelentkező következett, Szimák Zoltán, aki mélyen meghajolva, szó nélkül nyújtott át egy folyamodványt, amelyben

az egészségi állapotára kedvezőtlen talajviszonyok miatt kéri, hogy a nagyméltóságú kultusz-miniszter úr őt egy Végvárnál kisebb hely algimnáziumához áthelyezni kegyeskedjék.

- Ez már beszéd, ez az igénytelen szerénytelenség. Ez az én emberem - gondolta Cseh Artúr, és megígérte, hogy a kérelmet pártolól fogja előterjeszteni.

A konferencián általában meglepődését fejezte ki a látottak és hallottak fölött, de Orbán Gergely magyarázatával kapcsolatosan leszögezte, hogy az irodalom történetében elsősorban a vallásos és hazafias érzést kell ápolni. Isten, király, haza: e háromság lebegjen mindig az oktató és nevelő szemei előtt és akkor nem lesz semmi baj!

Az utolsó szavaknál hangját fölemelte, keményen, szinte fenyegetve mondotta őket. Szimák tanár a nagy zöld asztal legvégén szórakozottan nézte Cseh Artúr monokliját. Polyákat megint elfogta a köhögés. Malik Márton áhítattal figyelt, mint ahogy egy kongreganistához illik. Orbán Gergely lenézett a fötérre, ahol az állatorvos, vagy ahogy itt mondják, a lódoktor sétált a csenevész fák alatt az adótárnok feleségével. A konferencia véget ért, és Cseh Artúr a helyettes igazgató és Malik társaságában fölment a Komjáthy Körbe tarokkozni.

8

Végváron az emberek nemcsak a végzet hatalmában hittek, hanem babonás félelemmel tiszteltek egy másik hatalmasságot, amely néha kérlelhetetlenebb volt az elsőnél is: a szelet. A végvári szél néha napokon keresztül dühöngött, hideg volt és metsző, bömbölt és tombolt, hogy az alacsony házak tetői nyögtek és nyikorogtak belé. Ilyenkor élő embert ritkaság volt látni az utcákon, kalappal nem lehetett járni, és az anyák vele ijesztették a síró gyerekeket. Cseh Artúrnak kedvezett a sors: szélmentes időben jött és a tanári szobában napokig az volt a megbeszélés tárgya, hogy milyen más véleménye lett volna a magas vendégnek a kies városról, ha ezt a szelet kellett volna megúsznia. Bezzeg nem dicsérte volna Végvár kies fekvését, nyugalmas derűjét, és nem vallotta volna, hogy boldogság itt tanítani. Mihelyt elutazott, a szél megérkezett helyébe és átvette uralmát a város fölött. Az urak a szőlőhegyi „kéljakokba” vonultak, ott ettek, ittak, és versenyt kurjongattak a dühöngő elemekkel.

Orbán Gergelynek szinte jólesett most ez az edző vihar, amellyel szembefordult, bár törekeny teste alig bírta neki ellenállani. Ment, kószált a városon kívül, érezte, hogy fájdalmát és keserűségét ez a vihar se tudja elfűjni és hangosan mondogatta a fáknak, a hegyeknek, a szélnek a szegény Tamás örök keserveit.

A helyettes igazgató, aki már tudta, hogy Malik Mártont fogják kinevezni igazgatónak, a valláserkölcsei nevelés terén szerzett különös érdemei és buzgó szolgálatai elismerésül, jóindulatúan és bizalmasan értesítette, hogy Malik nagyon kedvezőtlenül referált róla a miniszteri kiküldöttnek. Hogy az istentisztelet alatt micsoda könyveket olvas, hogy sohasem szokott gyónni és áldozni, hogy a tekintélyekről tiszteletlenül beszél, hogy több ízben a szocializmusról elismerően nyilatkozott. Orbán Gergely nem akart törődni az egész dologgal, de hiába, folyton fölmerült előtte Cseh Artúr és Malik Márton alakja, valósággal fölriadt rájuk, megnöttek, sötét árnyékot vetettek a lelkére, és ő olyan nyomorultnak, olyan bábnak érezte magát, pedig tudta, hogy különb náluk. Hiába, egy kis csavar volt a nagy államgépezetben, egy szem búza a taposómalomban, egy pehely a szélvészben, egy szegény és árva helyettes tanár a végeken, aki örüljön, hogy él és elsején megkapja a fizetését a levonásokkal, amelyekből valamikor, ha addig él és ha addig kibírja, jövődő nyugdíját fogja kapni.

Egyszer csak arra ébredt, hogy egy szőlőhegyi „kéjlek” előtt áll, mely piros tetejével, vad-szőlős lugásával, virítani kezdő ágasaival hívogatóan integet felé. De még ennél is hívogatóbb volt az a mosoly, amely a kéjlek gazdájának, Boróka adótárnoknak arcán nyájaskodott. Boróka viharos örömmel sietett elébe, megölelte, karonfogta és szinte húzta befelé. Kis, nedves szemeiben csillogott valami, amiről csakhamar kiderült, hogy mámor és Orbán azonnal átértette a helyzetet: itt nagy ivás folyik dél óta, vagy talán már tegnap óta, mert a pincéből rekedt kurjantások és széles röhejek hangja tört föl és valami citeraféle egyhúrú, álmos cincogása. Orbán most tisztán kivette a járásbíró hangját, aki a legnagyobb magyarnak vallotta magát Végváron és most tótul énekelt, ami biztos jele volt annak, hogy már túl van a tőle megszokott másfél literen.

- Isten hozta nálunk, kedves tanár úr! Tessék csak beljebb kerülni, jó szívvel látjuk! Csak tessék, tessék!

Orbán nemigen ellenkezett. Láta, hogy Boróka most abban a stádiumban van, amikor csupa nagy, áradó, mély testvéri szeretettel van csordultig tele a mámoros ember. Meg azután, a lelke mélyén, ő maga is szomjazott egy kis vigaszra, egy kis mákonyra, hogy feledni tudja a világot és magát. Szinte vont a lefelé valami elfáradt, beteg vágy egy kis nirvána után. A pince félhomályában, gyér gyertyavilág mellett, mint valami szegénylegények, egy nagy hosszú asztal mellett ültek az urak, Orbánnak erősen kellett pislognia, hogy a napfény után ebben a vaksi derengésben tájékozódjék. Az urak kitörő örömmel üdvözölték, hellyel kínálták, és Boróka szökellő léptekkel sietett poharat hozni neki. Az asztalfőn a járásbíró ült, nagy darab, busa szemöldökű, medvehangú, marcona, jókedvű ember. Csak ha nagyon sokat ivott, akkor ereszkedett le a többi halandókhöz, a maga módján. Nagy hazafi volt, minden kormány hűséges támogatója, de így bor között az az érzése volt, hogy ő maga Rákóczi fejedelem, a bújdosó kuruc Rodostóban. Még tárogatója is volt hozzá, nagy, csorba, fekete hangszer, amelyen örökösen a majtényi síkon letörött zászló miatt kesergett.

A felesége évek óta csalta egy szomszéd városka fiatal patikusával és ennek tudata csak fokozta az öregedő férfi hazafias elkeseredését. Mellette Weisz ült, a bérlő, egy köpcös, örökké mosolygó, piros arcú emberke, akit a járásbíró a házi zsidájának nevezett. Weisz volt a megszorult urak Rotschildje Végváron, aki túljárt mindnyájuk eszén és akit állandóan ugrattak és kifiguráztak. Ő nevetve tűrt mindent, és egyre kövérebb és gazdagabb lett. Egyetlen vágya volt, hogy leányát született úrhoz adja, de leánya nem nagyon tudott várni, inkább a csinosabb diákokkal kötött múltó viszonyt a kertek alatt. Az asztal végén az öreg Polyák fehér szakállal lengett.

A fal melletti padon erős horkolás hallatszott, amely idővel valóságos halálhörgésnek tűnt fel. A rendőrkapitány aludt ott, aki miután egy nagy adag szódabikarbónát vett be, három éjszaka mulasztását igyekezett pótolni. Borókát megkérte, hogy egy óra múlva költse fel, mert akkor már megint szomjas lesz és nem akar rosszakat álmodni. Az életbe kitett nagy gyerek volt ez a deresedő hajú, akadozó tekintetű és beszédű kapitány, ez az árva agglegény, aki kora ifjúsága óta nem hagyta el a város határát, és éppen olyan pontos volt a hivatalában, mint amilyen pontosan megitta a napi három liter borát. Köszvény és asztma kínozza, és már csak az ital tartotta benne a lelket. Orbán Gergelyt Boróka maga mellé ültette, Weisz abbahagyta a citerázást, mindnyájan koccintottak az új vendég egészségére.

- Nem vagyunk mi emberevők, barátom - kezdte a járásbíró, és mély basszusa kongott a nyirkos bolthajtás alatt - igaz magyar emberek vagyunk és sajnálattal látjuk, hogy az intelligencia és a tanári kar között a régi jóviszony egy idő óta megszakadt. Ennek nem mi vagyunk az okai. Tudom, hogy maga se hibás ebben, öcsém - folytatta egyre bizalmasabb hangon -, maga jó ember, de az a Malik meg a többiek, hát kérem, azok nem úriemberek, pedig össze

kellene tartani, éppen itt a végeken, minden jó magyarnak, mert különben elveszünk. Sötét felhők gyülekeznek hazánk egén, és mi a régi turáni átkot, a viszálykodást és pártoskodást folytatjuk tovább, édes fiam, ez így nem tarthat sokáig. De én nem adhatok elsőnek békejobbot, ezt nekik be kellene látni. Hát nincs igazam, Weisz, te tudod, hogy én jó ember vagyok, de én úr vagyok, a teremtésit neki, magyar úr, nem amolyan jött-ment semmiházi éhenkórász, igaz-e Weisz?

- No de áldás, békesség, örülök, hogy végre egy tanárral találkozom, aki megért bennünket és aki tudja, hogy mi a tisztesség és becsület.

- Éljen az egyetértés, a barátság, éljen a mi szeretett, kedves vendégünk.

Koccintottak és ittak. Orbán Gergely úgy érezte magát, mint Dániel az oroszlánok barlangjában, de a harmadik pohár után már egészen kedveseknek találta őket. Boróka sonkát szeletelt, ettek, és tovább ittak. Orbánban tüzelt a bor, amely vörösen csillogott a gyertyafényben, mint a rubin az arany foglalatlanban. Lassan kitágult az alacsony pince, megnőttek az árnyékok a falon, az arcok kísértetiesen meredtek rá, mint a kriptában az élőhalottak, a rendőrkapitány a padon egészen hullának látszott, már nem is horkolt, úgy feküdt, mint egy fakír.

- Nem is olyan rosszak ezek az emberek, mint ahogy néha mutatják - gondolta magában Orbán a harmadik pohár után. - Csak szerencsédének, mint én. Csak nem tudják, hogy mindnyájan testvérek volnánk a szenvedésben és elmúlásban, amely édes mindnyájunkkal közös. És mégis mindig bántják egymást, bántják magukat és a boldogtalanságot, amely úgyis végzetünk, csak szaporítják és sokasítják ezen a földön. Sajnálak és szeretlek, testvéreim, emberek, magyarok, valahányan vagytok! Szeressük egymást és az életet, hiszen úgy sem sokáig lehet.

Már őt is elöntötte az a mindenkit és mindent átölelő barátkozó érzés, amellyel az adótárnok ölelte át, amikor lehozta ide, maguk közé, a mélybe.

Most már úgy nyúlt a pohár után, olyan áhítattal és alázattal, mintha az Úr vére volna benne. A falakon képek voltak, aranyos rájáiban a magyar történelem néhány dicső és sötét lapja: a honfoglaló vezérek pajzsukra emelik Árpád fedelmet, Dobozy Mihály megöli hitvesét, hogy az ellenség előtt megmentse, Zrínyi Miklós kirohan Szigetvárból, Kossuth Lajos imádkozik a kápolnai csata után. De ugyancsak ezen a falon van Ferenc József arcképe is, és Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál. A poharazás egyre sűrűbb lett, a rendőrkapitányt is fölverték álmából, a tárogató is előkerült a járásbíró zsebéből, és a nagymajtényi síkon letörött zászlót még az örökké mosolygó Weisz is könnyes szemekkel, nagyokat sóhajtván, az asztalra könyökölve hallgatta.

- Soha többet nem iszom! - nyögte a beteg rendőrkapitány és ivott.

- A kedves feleséged egészségére! - koccintott a járásbíróval Weisz és egy hatalmas csókot cuppantott kopasz homlokára.

- Sohse halunk meg! - kurjantotta az adótárnok, és mindenáron táncra akart kerekedni a rendőrkapitánnyal, akit azonban mázsás súlyokkal nyomott le a mámor, a köszvény és az elkeseredés. Ő mennél többet ivott, annál szomorúbb lett. De mire az öngyilkosság gondolataiig eljutott volna, akkorra már elaludt, és csemcsegni kezdett, mint egy éhes gyermek. Az öreg Polyák szótalanul krárogott az asztal legvégén, Munkácsy Mihályra gondolt, majd a két eladó lányára, akiknek nincsen hozománya. Elhatározta, hogy a szünidőben mégiscsak befejezi a Mohi csatát, majd azon töprengett, hogyan kellene egy kis kölcsönt kérni ettől a Weisztől, mert a lányoknak nyári ruha kellene és mert adósság fejében elsején annyi levonás lesz a fizetéséből, hogy a háztartásra se igen fog telni belőle.

Künn azalatt hirtelen beborult az ég, a sötét felhők úgy lógtak az égen, mint óriás rongyok, és estére megeredt a zápor, villámlással és mennydörgéssel.

A pince ablakain úgy kopogott a jég, mint mikor göröngyöket dobálnak a koporsóra. Az ég hatalmas orgonája zengett, a mulatók révedezve néztek egymásra, istenítélet járt a határban, és ők ittak, letörten, elkábulva, mint matrózok a süllyedő hajón.

- Zomotor ez - cikázott át egy villám fényénél Orbán Gergely agyán, és most már egészen beletemetkezett a borba. Már alig tudta, hogy hol is van, kik között mulat, a gyertya is nagyokat lobogott, majd hirtelen hunyorogni kezdett, az öreg Polyák is az asztalra borult és a zivatar is elcsöndesedett. Weisz a citerát pengette, álmosan, fáradtan, a járásbíró is rekedten rikkantott közbe. Orbán erőlködött, hogy ébren maradjon, az adótárnok egyre töltött és noszogatta a még ébrenlevőket, hogy igyanak. Egyszerre csak úgy látta Orbán, hogy az asztalfőn, mint valami bíró, Cseh Artúr ül és mellette Malik Márton. Mind a ketten kegyetlenül lesújtó tekintettel mérik végig, és ő megdermedve akar védekezni, de hiába, nem jön ki egyetlen árva hang sem a torkán.

9

Fölébredt. Riadtan nézett maga körül a félhomályban és nem tudta hol van és nem tudta, hogy került ide és mióta van itt. Tapogatózott, mint a vak, a homlokát dörzsölte, a szemeit pislogatta, mint a vakondok. Iszonyú csömört érzett a gyomrában, és a torka száraz volt.

A fejét vassisak szorította, káprázott előtte minden. Lassankint magára eszmélt. A szíve úgy vert, hogy le kellett fogni a kezével. Még mindig nem tudta, hogy mióta hever itt, a padon, ahol tegnap délután a rendőrkapitány aludta ki mámorát és az az érzése volt, hogy most ő lépett a vén korhely örökébe. A szégyentől és kábulattól leverten támolgott az ablakhoz, felnyitotta és fájdalmas kéjjel szívta tüdejébe a friss márciusi levegőt. A nap már magasan fönn járt az égen és a szőlőhegyekben mindenütt vígan folyt a napi munka. A pince a tegnapi zomotor romjaival volt tele. Az asztalon kenyérhéjak, szalonnabőr, feldőlt poharak, szivarcsutkák és üres gyufaskatulyák és egy törött kancsó tragikomikus csendélete. Egy feldőlt szék és az egyhúros citera a pinceszoba közepén sejtették, hogy itt nagy csata volt, és hogy a legyőzöttek, egy sebesült hátrahagyásával, sietve távoztak a dicstelen csatatérről.

- Már dél felé járhat az idő - tűnődött félhangosan Orbán, a nap állása után igazodva, mert órája megállt, sőt üvege is eltörött, ki tudja, milyen körülmények között -, és én itt vagyok és arra sem emlékszem, hogy mi történt velem a végén. (Nem is merte még gondolatban sem kimondani, hogy *minek* a végén.) Az iskolában most rendesen tanítanak a többiek, nekem órám lett volna nyolctól tizenkettőig és én itt vagyok és így vagyok. - Szerette volna leköpni magát.

- Elveszett ember vagyok - motyogta síró hangon -, ezt a szégyent nem fogom túlélni.

Még egy percre föltámadt benne, görcsösen kapaszkodva az utolsó szalmaszálba, az élet ösztöne. Hátha nem tud még senki sem erről az egésztől, és talán még jóvá lehet tenni mindent. Ha a cimborái hallgattak, és ha ő valami alibit bizonyítana. De hamarosan letett erről a végső reménységről. Ilyen kis városban szó se lehet arról, hogy ilyen nagy eset titokban maradjon. Mérget vehet rá, hogy már szélében-hosszában erről beszélnek. Szinte maga előtt látta a kis köpcös Weiszt, amint csillogó szemekkel, röhögve beszéli el az egészet, kiszínezve, a Komjáthy Körben a lódoctornak. Nevetni fog rajta az egész városka és Malik Márton azonnal jelentést tesz róla, és Cseh Artúrék sürgősen intézkednek. Nem, nem, elég volt már, legyen

vége a komédiának, ez éppen a legjobb alkalom, hogy... és itt hirtelen a lelke öntudatlan mélységeiből az ajkára tört egy régen lappangó, bujkáló, szorongató érzés, amely most valóságos megváltó érzésnek látszott:

- Megölöm magamat - mondogatta suttogva, rekedten, majdnem síró hangon, de halálos komolyan, elszántan, szinte megkönnyebbülten, miközben igyekezett magát valahogy rendbe-szedni.

Kívülről, a szőlőhegyeken át, az eső utáni friss tavaszi levegőben a déli harangszót hozta erre a márciusi szél. Mikor Orbán Gergely halálsápadtan kilépett a pince ajtaján a zuhogó fénybe, kísértetnek érezte magát, amely egy dohos kriptá mélyéből mászik elő a napvilágra, ahol már semmi keresni valója nincsen.

10

A kertek alatt óvakodott be a városka végére, szégyenszemre, mint a tolvaj, akit tetten értek. Lesütötte a szemét, ha egy-egy paraszttal találkozott, aki ásóval vagy kapával a vállán, áhítatosan köszönt neki. A városka végén egy kapu alól éppen előtte surrant ki Bjetka, a vendéglői kiszolgáló lány, gyűrött arccal, kócosan. Nem mertek egymás szemébe nézni. Orbán Gergely arra gondolt, hogy ez a lány, aki mindenkié, ha kell, most mégis különb valamivel nála, mert ez nem késett le a dolgáról, mint ő. Nagy kerülővel ért el Szimák Zoltán lakására. Az udvaron nem találkozott senkivel, a konyha üres volt, a legénylakás is. Az ajtó tárva-nyitva. Szimák nem félt attól, hogy megrabolják. De a kerékpár nem volt a szokott helyén, ami azt jelentette, hogy gazdája elment valahová a környékre, délutáni kirándulásra. Orbán megállt a mestergerendás, tágas, de alacsony szoba közepén, körülnézett hosszasan és fájdalmasan, mint aki búcsúzik. A falon hervadt koszorúba foglalva egy nagy, megfakult kettős arckép, mosolygó, fiatal házaspár a nyolcvanas évekből: Szimák elhalt szülei. Az íróasztalon szótárak, gyakorlatfüzetek nagy halomban, javítás előtt.

Orbán szórakozottan és idegesen lapozgatott bennük, az egyiket fölvette és olvasni kezdte: „Bizton tekintem mély sírom éjjelét” - mondja Berzsenyi Dániel igen helyesen és ugyancsak ő fejezi ki legtömörebben az élet mulandóságát e szavakkal: „Lassanként koszorúm bimbaja elvirít.” Szépen letette a füzetet, megnézte a nevet a borítékon. Pinkalszky dolgozata volt, akit Szimák nemrégien meglesett a malomkertben, amikor az egyik lánnyal csókolózott. Orbán leült az íróasztalhoz s hosszas töprengés után ennyit írt egy darabka papírra: Kedves Zoltán, isten veled! De megint csak hosszas töprengés után összetépte a papírt és bedobta a kályhába.

- Mi értelme volna ennek?

Az íróasztal fiókját kihúzta és egy fénylő és sötét szerszámot vett elő a fenekéről. Szimák revolvere volt, amelyet esztendőök óta ott tartogatott, többször mutogatta Orbánnak, és rávéste alig olvasható betűkkel a csövére: *ultima ratio*.

Orbán gyorsan zsebébe süllyesztette, és mint az alvajáró, megindult az állomás felé. Sietni kellett, mert a vonat már haragosan rőfögött és éppen sípoltak, amikor a harmadik osztály egy üres szakaszába beszállott. Még egyszer, utoljára visszanézett. A kis peron előtt, a kijárónál egy öreg tót paraszt állott mereven, mint valami szobor. Orbán jól megnézte, szinte fölitta tekintetével és magában azt gondolta: ez az utolsó végvári, akit látok. A kalauz élesen sípolt, a vonat döcögve és nyikorogva elindult. Az alacsony házak, az öreg baptisztérium, a sárga gimnáziumi épület, a kopasz Kálvária és a virágzó temető, a tujákkal és ciprusokkal, sorban

elmaradtak mellőle. Szabad volt egészen. Nagyot sóhajtott, a börtöne ajtaja kinyílt. A vonat törpe fenyők között, mosolygó napsütésben robogott vele az ismeretlen állomás felé.

11

Ahogy egyre-másra tűntek el a kis állomások, Orbán Gergely mindig szabadabbnak érezte magát. Kihajolt az ablakon és teli tüdővel szította a levegőt. Mintha kiesett volna emlékezetéből a múlt és jövő, elfelejtette, hogy honnan jön és hová megy; *nem akart gondolni semmire.* - Repülni, repülni! - ismételte magában és a kerekek kattogásának végtelen melódiájába ringatta lelkét, egyedül volt, szabad volt, úr volt a sorson, mert zsebében érezte a hatalmas fegyvert, a szabadítót.

Lassankint utasok jöttek, tót kofák battyogtak föl nagy kosarakkal, öreg parasztok pipával, egy zöldkalapos vadász, egy termetes pap, egy bronz arcú munkás. Emberek, akiknek arca közönyt és örömet, bánatot és megelégedést sugárzott feléje, csak részvétet nem, csak megértést nem. Olyan idegenek voltak mind, a maguk külön kis életével, amelyet magukkal hoztak erre a semleges területre, lármásan, követelőzve, türelmetlenül. Orbán Gergely úgy ült közöttük, egy sarokba bújva, mint valami száműzött. Ők ismerték egymást, vagy gyorsan ismerkedtek, a napi dolgaikról beszélgettek, minden cél és értelem nélkül, csak hogy az időt agyonüssék. Egy csoport kártyázni kezdett, egy másik az elemózsiát pakolta ki, és ettek, ittak, a pap a breviáriumot olvasta, egy cigányképű marhakupec a pénzét számolta, egy sovány tót asszony a gyereket szoptatta, a zöldkalapos vadász egy kulacsból nagyot húzott, és hamarosan jótékony álomba szenderült.

Minden állomáson fölriadt és ijedten kérdezte:

- Hol vagyunk, kérem?

Orbán Gergely nagy nyugalma nem tartott sokáig. Amint közeledtek az utolsó állomás felé, a nagy koronázó városhoz a Duna mellett, szorongó érzése folyton erősebb lett.

A szíve hangosan kalapált, mikor a vonat berobogott a népes és tarka pályaudvarra, ahol senki se várta, de mégis, mintha egy szikár, sötét árnyalak leselkedett volna rá, a szabadító. Megvárta, amíg mindenki leszáll. Neki nem volt sietős a dolga, neki semmi dolga sincs már az életben. Mikor az ódon és nemes barokkstílusú házak között, a széles és népes úton befelé indult a városba, amely tavaszi pompában köszöntötte, olyan jólesett neki a tudat, hogy itt senki sem ismeri. Sohasem volt még ebben a városban, csak az állomáson időzött, a harmadik osztályú váróteremben, éjjel, amikor Várhelyről áthelyezték Végvárra és a csatlakozást várta. Kinn járt már a dunaparton, a hatalmas, zöldes víz nyugalmasan hömpölygött előtte. A ligetből vidám zeneszó szűrődött felé. A sétálók között elvegyülve, az alkonyat sápadt árnyában fürdő hegyoldalt nézve, amelynek lejtőin nagy házak integettek és amelynek tövében a koronázó dóm óriás kupolája uralkodott a városon, egy más világban gondolta magát. Itt élnek az emberek, itt szép az élet, itt kultúra van, gyönyörű múlt és boldog jelen, nyugalmas és mégis mozgalmas. Befelé tartott a városba, komoly szépségű és mégis nyájas homlokú házak között. Ismeretlen fölírásokon akadt meg a szeme, német és magyar neveken, városiasság és polgáriasság barátságos levegője csapta meg.

Olyan különös és olyan fájdalmas volt az a tudat, hogy ezek a tereferelő és sétálgató emberek mint otthon vannak itt, és ha valaki hirtelen megszólítaná és megkérdezné tőle, hogy kicsoda ő és mit akar, a legnagyobb zavarba jönne.

Olyan érzése támadt hirtelen, hogy ő most álmodik csupán, mély, gonosz álmom csak az egész, amiből mindjárt föl fog ébredni, és akkor ő is hazatalál és boldog lesz ismét, mint gyermekkorában. De volt-e boldog valaha is? Eszébe jutottak a szeminárium böjtös és imádságos évei, az egyetemi koplalások és a nevelősködés szenvedései, a helyettes tanárság vidéki stációi, és hogy az idő is eljárt fölötte, most már nem tudna, ha akarna sem, új életet kezdeni.

Mint valami kitett gyerek vagy eltévedt árva a vásáron, sírni szeretett volna, megsíratni magát, ebben a tarka és meleg életlen, amelyet ez a derűs nagyváros árasztott feléje, már a halálba-menés romantikája is komikusnak tűnt föl előtte. Ki törődik itt az ő életével és halálával? Ott Végváron a szörnyű magányosság és halálos unalom olyan nagyszerűnek és hősieknek mutatta a szabad halált, de ami ott komor tragédiának látszott, az itt egészen elveszett az élet nagyobb méretei között. Egyszer csak azon vette magát észre, hogy a színház előtt áll, egy osztrák barokkstílusú, hatalmas épület előtt és olvassa a színlapot.

Hoffmann meséi, Offenbach nagy operettje. Személyek... és a szeme önkénytelenül a Múzsát kereste, akinek az utolsó képben néhány rövid verssor a szerepe. Alig akart hinni a szemeinek, amikor többször egymásután betűzte. A Múza - Sárossy Adrienne. Micsoda találkozás! Tehát itt van ő is, ebben a városban, talán pár lépésre tőle, az ő első szerelme, a várhelyi segéd-színésznő, akinek arcképét ott hordja a tárcájában, akinek megvallotta, hogy szereti és akinek egy gazdag kereskedővel és a fiatal karmesterrel volt viszonya Várhelyen. De a távolban is megőrizte a nő emlékét, amely csak szépült az idővel.

Orbán Gergely a szerelemben is olyan volt, mint az életben: gyáva és élhetetlen. Ott állott sokáig, tétován, a színlap előtt, valami romantikus ösztön azt súgta neki, hogy mielőtt végezne magával, vegyen búcsút a nőtől, de csakhamar elhárította magától ezt a gondolatot.

- Ez nagyon banális dolog volna, és ki tudja, milyen ostobán ütne ki, nem, az egésznek semmi értelme és nekem sincs semmi kedvem hozzá, hogy utoljára is nevéssenek rajtam.

A közeli vendéglőbe ment, abba a szobába, ahol piros abroszok voltak az asztalokon. Ott is a legutolsó sarokban húzódott meg, a legolcsóbb fogást rendelte, abból is kis adagot.

A színlap itt is rámosolygott a falról és itt is elolvasta egymásután háromszor: A múza: Sárossy Adrienne. Elővette tárcáját, megnézte a bacchánsnőnek öltözött, szőlőlevélkoszorús szőke nő arcképét, amelyre ezt a dedikációt írta: a kedves, jó Orbán Gergelynek.

- Ugyan ki lehet most a barátja és a kedvese? - kérdezte magában keserűen, és az asztal alatt hirtelen kettészakította a fényképet.

- Nehogy azt gondolják, hogy miatta történt. És a darabokra tépett foszlányokat lassan a sarokba hintette. A szomszéd teremben, amely előkelően csillogó volt, nagy velencei tükrökkel, pálmákkal és szőnyegekkel díszítve, a cigányok egyszerre rázendítettek a Barcarolára a Hoffmann meséiből. Lágyan, halkan, fojtott érzékiséggel szűrődött át a bűvös muzsika. Orbán Gergely akaratlanul is ringatózni kezdett andalító hullámain. Az üveghangok a szívébe vágtak, ellágyult maga is, elhalkult benne a nagy elszántság, gyermek lett megint, aki félni kezd és akinek sírásra áll a szája. A vad és nehéz mámor után érzett levertség lassankint elszállt belőle, és innen, ebből a barátságos távolból nem látta már olyan tragikusan végzetesnek az egészet. Ha Szimákkal találkozott volna, akkor talán nem is jutott volna eszébe, hogy idejőjjön, egyenesen meghalni. Meghalni, amikor most látja itt, hogy milyen szépen élnek az emberek és milyen semmisség az ő szenvedése, a világon nem vesz tudomást róla senki, és úgy lehet, ez a szenvedés éppen azért van, hogy kiérdemelje a boldogságot. Vagy talán nem is olyan boldogok ezek az emberek? Talán ezek meg olyan csöndre és nyugalomra vágnak, amilyen csak Végváron van, talán ez a Sárossy Adrienne még boldogtalanabb, mint ő, a kitartott életével, tarka rongyaival, festett hazugságaival, az örökös kéj és

mámor robotjával, amely elhervasztja arcát és idő előtt barázdákat húz a homlokára. Talán mégiscsak az választja a jobbik részt e földön, aki a szenvedést választja, és ha már boldogságot nem találhatunk úgysem, talán az egyetlen bölcsesség, ami számunkra megmaradt: szépen és okosan rezignálni.

És eszébe jutott Szimák, a hű barát, az öreg cimbora, akitől búcsú nélkül távozott, aki most bizonyosan halálos aggodalommal várja őt, aki nélküle olyan egyedül maradna az életben, és erre a gondolatra szokatlan forróság öntötte el a szívét, könnyek szöktek a szemébe és el-lágyulva bámult ki a kora tavaszi estébe, amelynek ígérete ott ragyogott a sétáló és a színház előtt ácsorgók arcán. Egy magas, szőke nő, lenges és virító kosztümben suhant el az ablak alatt egy elegáns, karcsú úr kíséretében. A színészfeljáró kis ajtajában turbékoló nevetéssel engedte, hogy az úr mohón megcsókolja meztelen karját, és ő dudorászva, pajkos libegéssel eltűnt a kis kapu mögött.

12

Nem tudta, mióta ül már ott a sötét sarkában, talán egy órája, talán egy örökkévalóság óta, de egyre világosabban látta, hogy megszökni a szenvedés elől volt ereje, ám a halálhoz nincsen elég bátorsága. A gyöngy emberek hirtelen elhatározása volt az egész, egy hamleti elszánás, de csak Poloniust találta, nem azt, amit el akart pusztítani. *Az van és lesz*, hiába próbálja most lehunyni szemét, mint a strucc a homokban. Nem tudott fölkelni és elmenni, hogy végezzen magával, valami nagyobb erő görcsösen leszögezte a sarokba, embereket kellett látnia, akik élnek és élni akarnak, félt a szállodai vagy akár az utcai magánytól, a revolver, a jó barát revolvere égette az oldalát, de ezt nem lehet olyan könnyen eldobni, mint egy eltépett arcképet.

Most már, a lassan megvilágosodó bizonyosság előtt, hogy nem tud még meghalni és a még keservesebb bizonytalanság előtt, hogy most már talán végképpen eljátszotta az életét, tompa, mély csüggedés fogta el, valósággal szédülést érzett, meg kellett kapaszkodnia az asztal szélében, elsötétült előtte minden, a biblia szavát suttogta maga elé, mint egy eszelős, *Elvégeztetett*. A pincér aggódva nézett rá, ahogy elsietett mellette, ő pedig szinte szégyenkezve gubbasztott egyedül, mint a középkorban a leprások. Hosszú révedezéséből arra ébredt, hogy nyílik az ajtó és nagy társaság csörtet be rajta.

Színészek és színésznők voltak, a Hoffmann meséi előadása után, éhesen és szomjasan. Elöl jött ő, akinek láttára Orbán Gergely egyszerre forróságot és hideglelést érzett, a karcsú, elegáns úrral karján, bizalmasan, rózsás arccal, kivágott kebelével. Egyenesen a fényes terembe tartottak, mint akik mindennapos vendégek itt, őket követte, mint kíséret, a színészek és színésznők tarka csapata, a kövér buffó hozzá hasonló nejével, a hórihorgas jellegű színész, két kardalosnővel a karján, dúdolva, mint aki már becsípett. Rá se néztek Orbánra, aki a szögletben még jobban félrehúzódott, de az utolsó, aki bejött, egy jovialis, kissé pocakos, de fürges emberke, egészen váratlanul megállott, körülnézett és amint rátévedt a tekintete, hirtelen kitérte karjait és szinte harsogó örömmel repült feléje. Orbán Gergely valósággal megdermedt ettől a nem sejtett találkozástól, de egyúttal valami ismeretlen jóérzés is végigborzongott benne, mint a fuldoklóban, aki az utolsó pillanatokban deszkaszálat talál.

- Hahó, hahó! - kiáltott feléje az újonnan érkezett - hát te hogy kerülsz ide? Azt hallottam, hogy a világ végére helyeztek és most itt találalak. De nagyon örülök neki, testvér!

Hatalmas csókot nyomott Orbán jobb arcára és helyet foglalt a piros asztal mellett.

Bikády Adorján volt, a tenorista, Orbánnak a szép várhelyi napokból jó barátja, egy kedves, könnyelmű, csupaszív nagy gyerek, három kis gyerek apja, aki mindenáron szolid nyárspolgár színében akart feltűnni és mint javíthatatlan bohémet ismerték országszerte.

A haját egész rövidre nyíratta, kockás, kerek sportsapkát viselt, angol fapipát szítt és itt, a sötétben, kocsisokkal és kucseberekkel beszélgetett a világ soráról, a nehéz megélhetésről, de gondosan titkolni igyekezett, hogy ő színész, komédiás, bár mindenki tudta róla. Ő a műveltségével akart hódítani az egyszerű emberek között. Állandóan latin idézetekkel élt, előkelő összeköttetésekkel dicsekedett, és legnagyobb sikerének azt tekintette, hogy kártyakunstsztjait megtapsolták. Egyszer lemondotta az előadást a színházban, mert összeveszett a direktornéval. A Faustot kellett volna énekelnie, de tíz óra tájban beült a sötétbe és a fuvarosoknak végigénekelte az egész repertoárját. Akkor este nagyon boldog volt és elégedett.

- Hát mi szél fűjt ide, testvér? - kérdezte tovább Bikády, helyet foglalva, miközben félliter bort rendelt szódával és megtömkötte a pipáját. Vacsorát még nem rendelt, azt éjfél tájban a fényes teremben szokta elkölteni, mivel az úri társasággal is jóban kell lenni, és a második vacsorát hajnal felé egy kurtakocsmában fogyasztotta el, nagy adag pirítóskenyeret, rumos teával.

Orbán összeszedte magát, mindenképpen erőlködött, hogy meglepetését és zavarát palástolja, és azon volt, hogy a világ legtermészetesebb hangján válaszoljon. Nem egészen sikerült, de Bikády nem vett észre semmi különöset.

- Csak úgy benéztem egy kicsit. Várost akartam látni. Tudod, hogy élek most, ha ugyan ezt életnek lehet mondani. Egy kis kiruccanás az egész, még éjjel megyek vissza, az első vonattal, holnap reggel már megint robotba állok. Ki se mondhatom, hogy örülök a látásodnak, öregem. Nem is sejtettem, hogy te most itt vagy és énekelsz. Ha tudom, hát el nem mulasztottam volna, hogy meghallgassalak. No de ilyen szerencsés véletlen, hogy itt találkozunk!

Ezeket az utolsó mondatokat már egészen őszintén, szívből, egy nagy föllélegzéssel mondta. Titkon mélységes hálát érzett Bikády iránt, hogy eljött, és eszébe jutott a csoda, amelyről a modern drámák hősei beszélnek. Bikády egész lénye valami különös, jótékony delejességet sugárzott a lelkébe, az életöröm áramát, amelytől fölolvadt és fölengedett benne minden kínos és keserves gyötirelem.

- Élni fogok - ujjongott benne egy láthatatlan erő, amely eddig bénán és némán vergődött a nyomorúságos és kicsinyes viszonyok hínárjában.

A tenorista vígan pöffekelt, csillogó fekete szemeit végigjártatta a füstös szobában és a fényes teremben, olyan otthon volt itt, mindenünnen mosolygó arcok üdvözölték.

- Ma nem énekeltem, egyáltalában, egy idő óta pihenek és élek. Énekelni szép, de élni jó. Ha nagyon gazdag volnék, hát minden este beülnék egy kis kocsmába, és ott a szegény embereknek ingyen mutogatnám a hangomat. Utálok a színészetet, tudod, az egész csak hiúság vására és mennyi intrika, de mennyi intrika! Az igazgatóm minden áldott nap névtelen levelet kapott, amelyekben engem kifogásoltak, a második tenorista íratta őket az ideáljaival. Hát jó, mondtam, és orvosi bizonyítvánnyal hosszabb pihenőt kértem. Most úr vagyok, semmi bajom, mióta nem énekelek nyilvánosan, híztam három kilót.

- Szeretnék egy kis házat venni, valahol nagyon messze ettől a művelt világtól, ahol nincs intelligencia, csak jó emberek vannak, meg levegő, ég, fák, füvek. Egy nagy karosszékekben ülnék egész nap, pipázgatnék, iddogálnék és füttyülnék a színészetre. Erre gyűjtöm a pénzt, de amikor már azt hiszem, hogy együtt van, mindig közbejön valami.

- Meglásd, egyszer csak ott termek nálatok, az elég messze van, hallom, ott jó lenne megtelepedni. Nézd, milyen szép nagyra nőttek már a gyerekeim.

Ezzel gyöngéden, szinte áhítatosan előhúzott a tárcájából egy fényképet, amelyen egy kis, göndörfürtű szőke és pisze kerubin mellett két gyönyörű kislány nevetett, mint a boldogság, Orbán Gergelyre.

- A fiam, a Laci, remekül hegedül, a mesterei nagy jövőt jósolnak neki. Tünneményes művész lesz, mondják. Az apja fia, de legalább nem megy komédiásnak. Utolsó népség, cimborám, én mondom neked, utolsó népség! A lányaim zárdába járnak, kis ördögök, attól tartok, hogy ezekből mégiscsak színésznő lesz. Nagyszerű gyerekek, úgy utánoznak mindenkit, hiába, az apai vér bennük van. Hanem te, cimborá, mi van a szerelemmel? Remélem, kiheverted már azt a komisz bestiát? Várhelyen az egész társulat rajtad mulatott, amikor szerenádot adtál neki az ablaka alatt, míg ő valamelyik babájával pihent a babérain, a kis tehetségtelen. De lotyónak nagyon ügyes volt, azt már meg kell adni. Hogy téged becsapott és kijátszott, azon nem csodálkozom, de hogy azt az égetnivaló uzsorást, a disznó Steinert is falhoz állította, hát ehhez zsenialitás kell. Mások mulattak rajtad, én nagyon, szívemből sajnáltalak, de hát most már, remélem, te is kiábrándultál belőle. Meg kellene már házasodnod, ez való a rendes embernek. Azért attól élheted világodat, látod én is egész jól megvagyok. Táplálkozás és szaporodás az élet, akármit beszélnek is az okoskodók.

A tenorista harsogott, vidáman, szaporán, szemei csillogtak, mindent elmondott a barátjának, ami a szívén feküdt, az egész életét, közben nagyokat szippantott a pipából és a borból és Orbán Gergely úgy melegedett ennél a nyájas, pattogó beszédnél, mint a téli viharból megtért vándorlegény egy derűsen duruzsoló kandalló lángjai mellett.

Oly jó volt felejteni, megszáritani a titkos könnyeket, amelyeket befelé hullatott, az életbe ismét visszatérni kissé és meghatottan látni, hogy vannak még emberek a földön, akiknek nem gyötrelmes talány, de egyszerű, egészen egyszerű jóézés az élet.

A szomszéd teremben pezsgőt bontottak.

A cigány veszettül húzta. Orbán az ajtón keresztül nézte a nőt. Elhízott, szeplős arca erősen kifestve, a hangja rekedt és durva, mámoros szeme üresen, unottan pislogott körül, nagyon közönséges volt. Adrienne a vele szemben ülő barátjához beszélt, aki a két kardaloslőnek mondott kétesértékű bókokat.

- Fiam, én nem hagyom magamat kinevettetni. Állandóan epizód szerepeket sóznak rám, most is az Izidórát kapom a Bánk bán-ból. Ez nekem nem feladat, ez a vacak szerep, ezt még a Boronkai sem ambicionálja. Direkt sértő rám nézve.

Azután hangosan panaszkodott, hogy az új cipője szorít, egy számmal nagyobb kellene neki, majd a lakbér miatt kesergett és közben mohón szürcsölgette a zizegve gyöngyöző aranylét, és végezetül hosszú, keserves ásításba fűlt a hangja.

- Gyerünk aludni - szólalt meg végre türelmetlenül és erősen belekarolt a barátjába.

Mikor kimentek, fejével egykedvűen biccentett Bikády felé, utána egy pillantást Orbánra is vetett, azután zavartan, tétován, félig mámorosan, félig álmosan kitámolygott a fűszeres, fűlledt tavaszi éjszakába.

13

- Végvár, utolsó állomás, mindenki leszáll! - kiáltotta be recsegő hangon a kalauz minden fülkébe és Orbán Gergely fölriadt álmából, talpra ugrott, hirtelen kiegyenesedett, és kinézett a tavaszi hajnalba, amelynek első sugara elöntötték a vidéket. Mintha a halálból ébredt volna,

alig tudott a valóságra eszmélni. A kemény fapadon, mint valami priccsen végigaludta az egész utat, elbódulva és kimerülve a különös és keserves kaland viszontagságaitól. Álmában megint kispap volt, fiatal novicius, a világtól elzárva egészen és menekülni akart, az életbe vissza, hiába tartóztatta a szigorú magiszter, aki egészen Cseh Artúrhoz hasonlított, és a szelíd promagiszter, aki meg Szimákra emlékeztetett. Álmában megint ott térdepelt, fejét tenyerébe temetve, a hűvös oratórium ódon faragású padjában, leghátul a sarokban (mellette Malik Márton) és a meditációt végezte. A tékozló fiú volt a textus, aki elhagyta az Atya hajlékát és a világba tévedt, a hiúságok és gyönyörök piacára és végre is letörtén, bűnbánóan visszatért a csöndes, nyugalmas szülői házba, ahol atyja megbocsátó szeretettel ölelte szívére az eltévedt fiút. Éppen ott tartott az álomban, hogy hangosan zokogni kezdett és mellét verte, mikor a recsegő hang fölriasztotta. Egyedül találta magát, de a másik fülkéből vidám zsivaj verődött át, a szomszédos városkából Végvárra bejáró tanulók lármája. Ismerős hangok voltak, az ő tanítványai.

- Mindjárt itthon leszünk - gondolta magában és ebben a gondolatban lemondás és megnyugvás ölelkezett. Ahogy kinézett az ablakon és sorra feltűntek a hajnal ragyogásában a vadvirágos temető, a sárga gimnázium és a Kálvária, a kis fehér házak békésen álmodozó nyája, most tudta meg csak, a váratlan viszontlátás percében, hogy az a sok szenvedés, az a nagy magányosság, amelyben itt él, a csöndes esti séták a főtéren a jóbaráttal, a szemlélődő bolyongások a környéken, a napi munka az iskola öreg padjai között, mind, mind mennyire a szívéhez nőttek, mennyire az életéhez tartoztak. És a kötelesség, ez a szigorú, de fölemelő és vigasztaló valami, amelyet annyit hirdetett a katedráról, és amely most visszahozta az életbe és a robotba, mint ahogy a vándormadarat az ösztön visszaküldi a tündöklő délszaki tájról az elhagyott fészekre északon.

- Talán még nem tudnak semmit. Talán még minden baj nélkül el lehet intézni az egész dolgot - biztatta magát -, és ha nem, hát akkor vállalom, amit tettem, felelek érte. Megszenvedek azért is és azután is emelt fejjel tűröm tovább az életemet.

Mikor a vonat megállott, gyorsan elsőnek szállott le és a kerülőúton indult el Szimák lakása felé. Az apró házak udvarán kakasszó harsogott bele a hajnalba, a porban verébraj csipogott, a tehenek elnyújtott, álmos bőgéssel baktattak ki a legelőre. Szimákot nem találta otthon, a kerékpár se volt a szobában, bizonyosan megint az erdőben töltötte az éjszakát. Az asztalán kinyitva egy könyv feküdt, a kijavított dolgozatok tetején M. T. Ciceronis: *Cato maior, sive de senectute*, kétszáz esztendőös elzevir kiadásban. Ez volt Szimák tanár úr állandó kedves olvasmánya, szerelme és vigasztalása. Ez a könyv végigjárta vele az egész országot, ebbe írta bele panaszos és megadákos fölkiáltásait.

- Ez az egyetlen próza a római iskolai klasszikusok közül - szokta mondogatni -, amely hozzám szól, amely emberi dolgokról igazán és őszintén beszél nekem. Kár, hogy a fiatalságnak nem való, mert azok bizony még nem akarnak hallani az öregségről, és ezt igen helyesen teszik. Kár, hogy Cicero nem írt egy másik könyvet: *De juventute*. Persze, amíg fiatal volt, addig csak politizált és prókátoroskodott, de ma már kicsoda kíváncsi arra, hogy több mint ezer év előtt micsoda panamákkal és skandalumokkal volt tele a fórum. A többiek se valami épületes dolgokkal foglalkoztak. Sallustius az erkölcsöt hirdette és a vagyonszerzést gyakorolta. A tömör és komor Tacitus pedig olyan gázságokról és hitványságokról emlékezik állandóan, hogy ezeket jobb lett volna örökre kitörölni az emberi emlékezetből, mint belevésni a fiatal lelkekbe. Különb is, ha igazságtalanságról és nyomorúságról van szó, nem kell nekünk a messze múltba menni.

Orbán óvatosan kivette a revolvert zsebéből és visszatette a helyére, mindenféle limlomok, noteszek, árjegyzékek, üveggömbök, bűgőcsigák, fűtyülők, játékpisztolyok, szájharmonikák

és egyéb, a gyerekektől elkobzott tárgyak közé. Egy pillanatra önkénytelenül elmosolyodott ezen a tarka csendéleten, mert eszébe jutott, hogy Szimák a tél unalmas délutánjain maga is el szokott játszózni ezekkel és egyszer egy tanítványa, aki a kerékpárját jött javítani, tettenérte, amint a szoba közepén guggolva, éppen egy bűgöcsigát pörgetett.

14

Mikor újra belépett kis hónaposszobájába, mindent abban a rendben talált, ahogy két nap előtt elhagyta. Az apró vaskályha tetején tarkamázás korszóban egyszerű mezei virágok. A könyvek szép sorjában ott barnállottak és piroslottak az íróasztalon, középett a nagy Calepinus, egyetlen drága kincse.

Minden egyes bútordarabot és tárgyat szeretett volna külön megsimogatni és egyszerre az otthon barátságos melegét érezte ebben az alacsony, csöndes, kopottas fészekben, amelynek minden zuga az ő nagy magányosságának és szomorúságának emlékével népes. Jól megmosdott és a friss, meszes hegyi víz mintha letörölte volna róla a két nap minden szennyét, undorát és kétségbeesését. Mint a csiga a házában, megint biztonságban érezte magát. A végváriak néhány napig különféle mendemondákat suttoztak róla, bizonyosat senki se tudott, a kompánia, amelyik vele mulatott, zsványbecsületből mélyen hallgatott, Malik Márton viszont úgy tudta, hogy Orbánnak a szomszéd városkában légyottja volt a patikusnéval és ez a híresztelés - bár ő nem vett tudomást róla - csak emelte a tekintélyét a végvári intelligencia előtt. Pár nap múlva azonban a rendőrkapitányt a vendéglőben szélütés érte, és ott nyomban meghalt. Ez a szenzáció teljesen feledtetett mindent, a rendőrkapitány sorsa és egyénisége lépett az érdeklődés homlokterébe és temetésén ott volt az egész Végvár. Boróka búcsúztatta a halottat, meghatottságtól remegő hangon, ahogy a kéthetenként megjelenő helyi újság írta és „magasan szárnyaló és mélyenszántó beszédében különösen kiemelte a megdicsőült önzetlen buzgalmát és hervadhatatlan érdemeit az újfajta amerikai szőlőfajok meghonosítása körül”.

15

A. tanév már a vége felé közeledett. Egy este a franciskánusoknál vacsora volt a rendház alapításának háromezredados évfordulójára és erre a tanári kar több tagját meghívták, Orbánt és Szimákot is. A rendház rozoga barokképülete, a kis templommal és a nagy veteményeskerttel, a városka végén állott, a magyar határhoz vivő országút végében. Orbán a bolthajtásos folyosókon otthonosan kocogott a kert felé, ahol a barátok és a vendégek a vacsorához gyülekeztek. Jól ismerte ezt a tömjén szagú levegőt, a homályos fülkékben a vérző és glóriás szenteket, a gipszből való angyalokkal és fellegekkel, a nagy, sötét feszületet a szögletben, a fekete Máriával és a vörös Magdolnával, mezei virágok fonnyadt koszorúival. A fiatalsága jutott eszébe és mintha egy láthatatlan reverenda suhogott volna rajta, amint a szikár kőszentek előtt elhaladt. A veteményeskertben, virágzó gyümölcsfák árnyékában, egy nagy lugasban ott volt már a meghívott társaság, a legutóbbi nagy ivás részesei a rendőrkapitány kivételével, aki már nem iszik többet, azonkívül Szimák és a környékből két franciskánus kiküldött. Bejárták a hatalmas veteményeskertet, amely mindenféle jóval, zöldséggel, gyümölccsel ellátta szent Ferenc szegényeit és amelynek a madarak, a Poverello kedves húgai, a lemenő nap ragyogásában himnuszt énekeltek a Teremtőnek, míg a házfőnök a kerítés melletti ösvényen föl és alá sétálva olvasta a breviáriumot. A refektóriumból fölhangzó csengetésre mindnyájan bevonultak a tágas terembe, amelynek falai mentén hosszú asztalok húzódtak végig, padokkal. Az asztalok nem voltak megterítve, a közös imádság után egy nagy tálban levest hoztak, amelyet

fakanállal mérték ki a fatányérokra. Valami meghatóan egyszerű és szertartásosan komoly volt itt minden, csöndes derű, nyugalom és lemondás. A középben egy régi, primitív keresztelő-medence kőből, a nyirkos mennyezeten valami evangéliumi jelenet, elmosódva, csak néhány ruhának halványkék és piros színét lehetett még sejteni az egészen. Orbán Gergely az utolsó vacsora hangulatát érezte ezen az estén, különösen mikor a kenyereket kiosztották és a kolduló fráter, akinek ma szilenciuma volt, egy szürke kőkorsóból sorra piros bort öntött a kehelyformájú, talpas poharakba.

Szimák az egész vacsora alatt, amely levesből, halból és tésztából állott, azon gondolkozott, hogy milyen egyszerű, gondtalan és zavartalan ezeknek a világtól elvont embereknek az élete.

Mikor a vacsora után még egy kis sétára indultak Orbánnal a főtéren, a szelíd holdfényben, a virágzó gesztenyefák alatt, mind a ketten mélyen és erősen érezték, hogy ők maguk is kolduló barátai csak az életnek, világi szerzetesek.

Nekik is le kell mondaniuk az élet örömeiről és szépségeiről, anélkül, hogy fogadalmat tettek volna erre.

- Hiszen ha régi gyermekhitem nem vesztettem volna el, még most is beállnék közéjük - mondotta Szimák Zoltán és sóhajtott egyet -, de hát én már kinőttem ezekből a cipőkből. Boldogok a lelki szegények, mi pedig már csak lelki koldusok vagyunk, pajtás. A nyugalanság, ó, ha ez egyszer megszűnnék és én megtalálnám az életem célját végre, amit mindig, mindenütt olyan hasztalan kerestem.

- A kötelesség - válaszolt kurtán Orbán Gergely, de hangjából inkább a lemondás tompasága érzett, mint a meggyőződés szilárdsága.

Mindketten elhallgattak. Körülöttük már mély álomba merült az egész kis város, egyetlen lámpa sem égett, a nagy, kerek hold delejes fényében úszott a tér, a templom, a baptisztérium, az alacsony házak fehér fala. A két barát nemigen tudott elválni egymástól. Lépteik egyhangú kongása fölverte az ásító, üres teret és amikor megállottak a sarkon, a Weisz üzlete előtt, hogy végre hazamenjenek, a tót bakter éppen éjfelet hirdetett egyhangú énekével.

- Múlik az élet, pajtás - sóhajtott még egy utolsót Szimák Zoltán, és eszébe jutott, hogy holnap lesz negyvenhat éves.

Orbán Gergely nem válaszolt semmit.

Soha még ilyen magányosnak és kilátástalannak nem látta életét és nyomorúságát, de már tudta, hogy ennek így kell lenni és hogy a szenvedés az egyetlen forma, amellyel a sors és az emberek mostohasága és ostobasága ellen védekezni tud. Mikor hazaért és ágyába bújott, még elővette kedves Senecáját és egy fejezetet olvasott belőle *a valódi erényről*, amely százszor inkább elszenvedi az igazságtalanságot, de egyszer sem cselekszi azt. Azután eloltotta a lámpát és még sokáig nézte, hogy a szemben levő ház alacsony, fehér falán milyen tündéri kéken és melegen csillog a holdsugár, amely megvilágította az asztalán nagy halomban heverő százhusz darab magyar és latin dolgozatot, amelyet holnaputánra ki kell majd javítani.

A TÉKOZLÓ FIÚ

Kisregény

1

Az oltárszerű emelvényen két gyertya égett, közöttük az evangélium és a feszület. Augusztus vége volt. A páterek a fal mentén ültek, a noviciusjelöltek a kis terem közepén vártak. Végre megérkezett a rektor a magiszterrel és promagiszterrel. Mindenki fölállott és a félhomályban komoran zsongott az üdvözlés:

- Laudetur Jesus Christus!

A többiek halkán feleltek rá:

- In aeternum, amen!

Megkezdődött az eskütétel. A noviciusok sorra járultak az evangélium elé és megesküdtek, ki bátor, ki remegő hangon, hogy testben, lélekben ártatlanok, hogy az egy igaz élő Istent soha meg nem tagadták és hogy valódi hivatást éreznek a szerzetesi életre. A két gyertya hol föllobogott, hol hunyorogni kezdett, de a Megfeszített sápadt márványarca egyforma szelíden tekintett alá mindegyikre. A páterek közül egyik a breviáriumot olvasta, a másik a helyi lapot, a harmadik unottan hallgatta a százszor hallott eskü szövegét, a negyedik csöndesen elszunnyadt a széken, mert az éjjel disznótorban volt és csak arra riadt föl, hogy a szomszédja a breviáriummal gyöngéden oldalbalökte.

- Bacsó János! - szólított egy sovány fiatalembert az evangélium elé a rektor.

Bacsó János könnyes szemekkel, egész testében remegve állott a gyertyák fényében és elcsukló hangon ismételte az eskü szavait.

- Isten engem úgy segéljen!

Mikor az egész ceremónia véget ért, a fiatalokat egy iskolaterembe vezették, ez volt egyelőre, holnapig a lakásuk. Holnap a próbaévet kitöltött noviciusok egyszerű fogadalmat tesznek, ők pedig fölveszik a rend öltönyét.

Bacsó János bátortalanul járkált a teremben föl-alá, ismeretlen tekintetek között. Nagyon egyedül és nagyon elhagyatva érezte magát és lelkében egy szörnyű bűn tudata fészkelődött. Úgy szeretne volna kikiáltani, mint ahogy a középkorban szokásban volt, vezekelni nyilvánosan, porig alázni magát, de a többiek egykedvűen, vagy jókedvűen tettek-vettek, ettek-ittak, az arany szabadság utolsó napjának utolsó csöppjét is kihörpintve. Bacsó János halálos bűnére gondolt és kegyetlen önkínzással, makacsul ragaszkodott e gondolathoz, mint a rab, aki állhatatosan egy pontra szögezi tekintetét: *hamisan esküdött*, mert ő már egyszer istentagadó volt, olvasta Renant és egy ideig nem hitt Jézus istenségében. Olyan fiatal volt és olyan fogékony minden iránt, ami új és ami bátor.

Gyermek volt még, de olyan gyermek, aki talán sohasem játszott, csak a gondolatokkal és aki nagyon öregnek és szomorúnak érezte magát. Ezért jött ide éppen.

2

Életében először volt távol a szülői háztól és estére valósággal lázassá tette a honvágy. Ha még egyszer az otthon hús és mégis oly melegítő párnáira hajthatná le fájó fejét! Most egy másik világba lép, *amely már nem is a világ*: szerzetes lesz.

És ezt a tiszta, új életet mindjárt egy akaratlan halálos bűnnel kellett elkezdenie. Mindjárt a küszöbön meg kellett botlania...

Egészen sötét lett a kopár tanteremben, csak a feszület csillogott a katedra fölött! A többiek összebújtak, mint a nyáj és diáknótákat énekeltek. Ő kinézett az ablakon a nagy térre, amelyen levelüket hullató gesztenyefák sorakoztak, mint komoly, öreg papok és a tér közepén a Dóm magasodott a csillagos égbe piros kupolájával és tizenkét kőapostolával.

A távolból kávéházi cigányzene hangjai szűrődtek át hozzá, de hirtelen megkondult a Dóm harangja és méltóságosan betöltötte a nagy teret, a földet és eget.

Bacsó János imádkozni próbált. Egyszerre érezte, hogy valaki vállára teszi kezét. Megfordult, egy nyurga, szőke fiatalember állott előtte. Bacsó János önkénytelenül valami különös hideget érzett, amint ennek az ismeretlen társnak zölden csillogó szemét megpillantotta.

- Bocsánatot kérek, ha talán zavarom, de úgy látom, nagyon egyedül érzi magát kartárs úr, akár én. Már pedig nem jó az embernek egyedül. Zorkóczi vagyok, Zorkóczi Kálmán. Szeretném, ha jóbarátok lennénk.

Bacsó János igyekezett udvarias és nyájas arcot vágni. Hamarosan elmondották egymásnak eddigi életüket. Zorkóczi megtudta, hogy Bacsó egy csöndes alföldi városból való, ahol eddig nem történt vele semmi különös az életben, Bacsó pedig megtudta, hogy Zorkóczi a fővárosból jött ide, szüleit nem ismerte, már sok nyomorúságon és viszontagságon esett keresztül és úgy gondolja, hogy a szerzetesi élet a legalkalmasabb arra, hogy egy ágrólszakadt szegény vigye valamire.

- És a nők? - kérdezte hirtelen és mohón Zorkóczi s zöld szemében szokatlan fény gyúlt ki.

- Egészen tiszta vagyok. Nem ismerek még nőt, de nem is gondolok erre. Nem. Nem.

- Én gyűlölöm és megvetem őket - csattant föl Zorkóczi hangja és váratlan mozdulattal átkarolta Bacsó derekát, aki riadtan bontakozott ki az új barát öleléséből. Mit akar ez tőle?

- Én nem gyűlölök senkit, mert a mi vallásunk a szeretet vallása. Nem értem, miért kell gyűlölni a nőket? Hiszen önnek is volt anyja?

- Nem tudok róla mást, csak azt, hogy ő is olyan volt, mint a többiek!

Nyílt az ajtó, a rektor jelent meg a küszöbön és lefekvésre szólította a zsibongó társaságot.

Zorkóczi Bacsó mellé ágyazott a földön. Bacsó sokáig nem tudott elaludni, a délelőtti eskü és az esti megismerkedés egyaránt nyugtalanította és úgy érezte folyton, hogy két hideg zöld szem mered rá az éjszakában.

3

Az oratórium padlóját fekete posztó borította.

Az oltáron augusztus virágai, a padokban a páterek, az oltár előtt a próbaévet kitöltött noviciusok megfogyatkozott csapata, mögöttük az új jelöltek, leghátul szülők, rokonok és néhány egészen önzetlenül érdeklődő fiatal nő, akiket vonzott az ifjúság és lemondás különös és ritka varázsa. Zorkóczi Bacsó mellett foglalt helyet és titokban megszorította társa kezét.

- A nők még ebbe a szentélybe is befurakodnak - suttogta rekedten.

A szertartás megkezdődött. A végzett noviciusok lefeküdtek a fekete posztóra, mint a halottak, a fekete reverenda fölé még egy fekete posztót terítettek és a magiszter száraz, közömbös hangon elmondotta fölöttük:

- Mortui estis et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo!

A háttérben néhány fiatal nő hangosan fölzokogott, a páterek között is akadt egy, aki szemeit törölgette.

Most az újak következtek. Egyenkint járultak az oltár elé, ahol felöltötték a rend ruháját. Bacsó János mély sóhajtással ért a lépcsőhöz és magában ezt rebegte: Uram, nem vagyok méltó, Uram, nem vagyok méltó!

Végső menedéke az általános gyónás volt, amely holnap lesz, de erre is félelemmel gondolt. Mi lesz vele, ha a lelkiatya nagy bűnére nem ad feloldozást? Egy percre elsötétült előtte az egész világ és csak arra ocsúdott föl, hogy a promagiszter, a szertartás szerint, arcát nyújtotta felé, hogy csókolja meg. Bacsó János összerezzen és bátortalan csókja közben eszébe villant a getszemáni kert, ahol az Áruló így jegyezte el a halállal az Üdvözítőt.

De a promagiszter annyi atyai jósággal viszonzta riadt tekintetét, amitől ismét megnyugodott egy időre.

- Az Isten nem akarja a bűnös halálát, hanem hogy megtérjen és örök életet nyerjen - mondogatta magában és a nagy szentek példáit idézgette, akik a romlás örvényéből az üdvösség útjára tértek. De azért a holnapra rettegve gondolt mégis.

4

A hófehérre meszelt folyosó boltívei alatt hosszú sorban állottak a barna gyóntatószékek.

A levegő zümmögött a halkan elmormolt vétkektől és a folyosó végén, a nagy kőfeszület előtt zsongott az imádság, amelyet a bűnök bocsánatáért rebegtek a noviciusok. Bacsó János a promagisztert választotta ki lelkiatyjának. Ez a magas, karcsú, ősz ember, dallamos, lágy hangjával, szívhez szóló tekintetével, sok szenvedésen átszűrt mosolyával bizalmat és bátorságot adott neki.

Mikor nagy bűnét bevallotta és azt hitte, hogy most meghasad a kárpit és elsápad a nap, a szelíd öreg közelebb hajolt hozzá és csak ennyit mondott neki:

- Kedves fiam, mindnyájan gyarló emberek vagyunk e földön, de ne feledd soha, hogy Isten irgalma végtelen és hogy a legnagyobb rosszat is javunkra tudja fordítani. Te megtagadtad őt egyszer, de Péter, aki köszikla lett, háromszor tagadta meg. Mégis őt tette egyháza fejévé és neki adta a mennyország kulcsait. Én föloldozlak téged, menj és ne vétkezz többé!

Bacsó Pál megcsókolta a stólát és úgy kelt föl, mint aki újjászületett. A közös imádság után elfoglalták új lakásukat az egyes múzeumokban. Ezek fehér, tágas szobák voltak, külön asztalokkal. A falakon a Rend szentjeinek és boldogainak arcképei aranykeretben, középett fekete feszület és az ajtónál szenteltvíztartó.

Zorkóczi úgy intézte dolgát, hogy Bacsó mellé került a hármasszobában, ahová rajtuk kívül csak egy Vándor nevű novicius jutott még.

Vándor vézna, beteg fiú volt, öreges arccal és köhögő tüdővel.

A dormitóriumban is egymás mellett jelölték ki ágyukat és szekrényeik is egymás mellett voltak.

A múzeumból a nagy gyümölcsös kertre lehetett látni, amelyet magas kőfal védett a világ elől.

Bacsó áhítattal lépte át a múzeum küszöbét, ahol egy évet fog eltölteni imádságban és elmélkedésben.

Körülnézett és azokra gondolt, akik itt előtte jártak és úgy érezte, hogy e falak között a békeség, jószág, türelem és alázat fehér galambjai lebegnek. A szíve elszorult egy kissé, a világ, amelyet nem látott, az élet, amelyet nem ismert, rejtelmes erőivel és szépségeivel húzta vissza, mint a Kísértő a pusztában az Üdvözítőt.

Ilyen fiatalon eltemetkezni e négy fal közé, e társak közé, e csendbe, e nyugalomba, pedig ő mindent tudni, látni, átélni akart mindig, csak nem érzett elég bátorságot magában a szabad életre és egy bizonytalan vágy élt a lelkében, hogy valami apostoli hivatást teljesítsen. Ezért akart pap lenni és most itt áll a küszöbön, mint a gyermek a sötétben:

- *Uram, nem vagyok méltó...*

De a hivatást Isten adja, ez kegyelem, amelyet ki kell érdemelni. Ezért szenvedni kell és ő mindig kereste és élvezte a szenvedést.

A nap éppen lebukott a hegyek mögé, a múzeumban a homály egyre nőtt, a kertben egy öreg pap rőtta az utakat breváriummal kezében, körbe-körbe, mint a taposómalomban.

5

Az első napokban az új élet szokatlan dolgai következtek sorra. A vallás kaszárnája volt ez a csöndes kolostor, csupa rend és fegyelem. Minden órának megvolt a maga kiszabott teendője. Reggel félhatkor keltek, utána közös imádság az oratóriumban, azután reggeli, azután studium, ebéd előtt megint közös imádság, ebéd után, amely alatt egy novicius a szentek életéből és Krisztus kínszenvedéséről olvasott fel, megint közös imádság, majd tanulás, este vacsora előtt és után közös imádság, végül szilencium és alvás. A lélek lassan-lassan élő géppé válik ebben az örök egyformaságban, élő géppé, amelyet az áhítat és buzgóság olajával kennek.

Bacsó János reverendája a második napon beleakadt egy szögbe és elhasadt. Nem volt babonás, de azért sokáig eltűnődött ezen a „véletlenül” és az esti imádságnál szórakozottan ismételte: De szabadíts meg a gonosztól...

A clausurán túl nem mehettek, csak ha közös sétára vitték őket, a városon kívül, a szőlőhegyek közé.

Nőkre nem volt szabad nézni, a noviciusok szabályzata szerint: *asszonyt ne nézz meg, még anyádat sem!* Zorkóczi szerint ez a regula a legokosabb az egész rendtartásban.

Ezek a séták gyakran szembejöttek szürke darócba öltözött emberekkel, akik a földeken dolgoztak. A feketereverendások és a szürkedarócosok tekintete találkozott és Bacsó János azt gondolta, hogy *ezek a rabok* bizonyos tekintetben szabadabbak, mint ők. Ha idejük letelik, visszamennek a világba, de őket egy egész életre elkötelezi a kolostor cellája.

A leveleiket, amiket csak haza írhattak, előbb átolvasta a magiszter és a hozzájuk érkező leveleket mind fölbontották. Újságot nem láttak, a nagyvilág dolgai messze estek tőlük, ők az örökkévalóságnak éltek, az idő megállott számukra, a kolostor lett a mindenség s ha Bacsó

éjjelenként kiszökött a hideg kőkockás folyosóra és az ablakok rácsain keresztül megpillantotta a szeptemberi holdat, közelebb érezte magához, mint a szüleit, az iskolát, az embereket, akik között eddig élt és álmodott. Zorkóczi gyöngéd bizalmaskodásait igyekezett elhárítani. Vándor, másik társa a múzeumban, egész nap hallgatagon gunnyasztott asztalánál, állandóan imádságokat mormolt, vagy meditált, időnkint kínos köhögése törte meg a csendet, sárga arca ilyenkor kipirult és utána félhangosan sóhajtott: Legyen meg a te akaratod! Szeptember végén ágynak esett Vándor és egy külön cellába vitték. Hónapokig nem látták, csak ziháló köhögését hallották, ha a folyosón sétáltak, csatakos őszi délutánokon, amikor a gesztenyefák között sírt a szél és a hegyek ködöt pipáltak.

Zorkóczi ilyenkor mindig megjegyezte:

- Ebből se lesz rendfőnök soha!

6

Bacsó János az első hetekben elhatározta, hogy a nagy szentek példáit fogja utánozni. Ő nem ismerte a legtöbb ember megalkuvó és kiegyező formuláit, ha már szerzetes lett, ha már a világot magamögött hagyta, szent akart lenni, tökéletességre törekedett és ha egyszer a földi boldogságról lemondott, a hősi önmegtagadás és önfeláldozás dicsőségére vágyakozott. Azt akarta, hogy övé legyen az élet koronája, melyet az Úr azoknak szánt, akik a harcot megharcolták. A *Szentek Élete* lett egyetlen olvasmánya. A promagiszter, aki Vergiliusszal kárpótolta lelkét a világi örömekért cserében, Chateaubriand Vértanúit ajánlotta neki, mert szép és klasszikus, bár a modern kor fia írta és keresztény, bár Homérosz nyomdokait követi. Bacsó János egy darabig gyönyörűséggel merült el az új eposz ragyogásában és zengésében, de Velleda szerelme sok volt neki, kísértést látott benne és lelke nyugalomát többre tartotta szíve öröménél. Félbehagyta olvasását és egészen a *Szentek Életére* vetette magát. Különösen azoknak példája vonzotta, akik tévelygés után tértek meg Istenükhöz. Szent Agoston, assisi szent Ferenc és loyolai szent Ignác voltak kedvenc hősei.

Lám, ezek is megtagadták Őt egyszer, nem is rövid időre, és mégis a kegyelem választottai lettek. Az aszkézissel szintén megpróbálkozott. Sanyargatni kezdte testét, a rendes börtön kívül külön penitenciát szabott magának és ciliciumot készített bőrből és szögekből.

A szögekre gondolt, melyekkel a világ megváltóját a szent fára feszítették és így aludt el, szenvedve és boldogan: *A te kezeidbe ajánlom lelkemet!* Vándor helyett a múzeum harmadik lakója egy Becker nevű kövér, piros képű novicius lett, akit szegény szülei küldtek ide és aki mindig a kosztot szidta.

- Ha kitanultam és fölszenteltek, rögtön világi pap leszek - hajtogatta Becker -, az ember itt meghalhat éhen és nem lesz belőle semmi. A világi pap, az más, ha egy kis szerencséje van és érti a módját, zsíros parókiát kaphat, nagyvárosban püspök is lehet idővel...

- Te már elég kövér vagy hozzá - jegyezte meg nevetve Zorkóczi. Bacsó méltatlankodva hallgatta az ilyen beszédet és tovább olvasta Borgia szent Ferenc csodálatos megtérésének történetét.

Bacsó Jánosnak nagy öröme telt a tökéletesség gyakorlásában. Gyakran fölserkent éjjel, ki-lopózott a folyosóra és a hideg kövön, a feszület előtt leborulva buzgó imádságba merült, míg a hajnal föl nem derengett. Néha elragadtatásai is voltak. Mindszentek estéjén meditáció alatt a megnyíló eget látta a szentek seregével, és könnyes szemekkel, egész testében remegve ült le a vacsorához, de az ételhez nem nyúlt. Az éjszakát megint a folyosói feszület előtt akarta

tölteni, de a mágiszter, akinek kimenője volt, éjfél tájban jött haza egy estélyről és valósággal belebotlott.

- Mi az, carissime, mit keres maga itt ilyenkor? Azonnal lefekszik és holnap délben jelentkezik nálam.

Másnap a kihallgatáson a mágiszter rövid beszédet intézett hozzá, amelyben a föltétlen engedelmességet a szabályok pontos betartásában jelölte meg és magaviseletét különckedésnek minősítette.

- Mi nem szenteket akarunk faragni magukból - mondotta rekedten és vörös szemhéjait törölgette -, hanem szilárd jellemű és józanul gondolkodó nevelőket. *Aurea mediocritas* - ezt sohase tévessze el szem elől és hagyjon föl az efféle hóbortokkal, amelyek csak a lélek gögjéből erednek. Megértette?

Bacsó János halkán igent rebegett és alázattal megcsókolta a mágiszter kövérkés kezét.

7

Következő vasárnapi prédikációjában a mágiszter megemlékezett erről az éjszakai találkáról is. Ettől fogva a noviciusok egy része egymás között „a szent” néven emlegette Bacsó Jánost.

Egy nap Zorkóczyval nagy vitája volt a teológia alapvető kérdései körül.

- A hit minden - jelentette ki Zorkóczy. - Ha élő hit van bennem, akkor üdvözülni fogok, ha pedig ez hiányzik, akkor hiába minden, kitehetem a lelkemet, lehozhatom a csillagokat az égről, hiába bőjtölök és hiába sanyargatom magamat, nem ér ez egy fabatkát sem és úgy elkárhozom, mint a pinty! De nekem, hála Istennek, erős a hitem, én nyugodtan élek, biztos, hogy nem fogok a bal lator sorsára jutni. Téged féltetek, mert nyugtalan lélek vagy és túlságosan sokat törődöl a dolgokkal. Ez nem vezet jóra, ez a pokol útja, amely jó szándékkal van kikövezve. Hallgass rám, ne sírj annyit azokkal a szentekkel. Csak hidd, amit az Egyház tanít és semmi többet! És szeress engemet, testvér - tette hozzá és a szemében megint felcsillant a zöld fény és hangja olvadozott -, szeress engemet, valamint Ő szerette Jánost, a tanítványt, akiről írva van: *quem Dominus maxime diligebat*. Látod, még ő is egyet szeretett igazán, egy férfit, egy barátot, egy kedves szívet, aki a szívére hajolt, aki magányosságának vigasza, sorsának részese volt. Szeressetek! - ezt mondotta és rágondolt, akit szeretett, aki szerette!

Egyedül voltak a sötétedő múzeumban, Zorkóczy megint gyöngéden simogatni kezdte Bacsó kezét, aki hideget érzett, ellökte magától társát és egy ismeretlen szenvedély örvényébe pillantott, amint égő tekintetével még egyszer találkozott. Becker éppen jókor lépett be, hangos szóval jelentve:

- Ma este megint mákoscsík lesz vacsorára, a kedvenc ételem. Misák is nekem ígérte a maga porcióját. De én megennék hármat is!

És gyönyörrel gondolt az asztal örömeire, amelyek szegény lelkének egyetlen vigasztalását nyújtották. Titokban irigyelte a nagybeteg Vándor Lázárt, aki külön kosztot kap az infirmáriában, jó zsíros leveseket, sok húst, sok tojást és soha sincsen böjt napja, még a negyvennapos böjtben sem.

Bacsó János lassankint belefáradt az aszkézisbe. Fiatal érzékei tiltakoztak a korai halál ellen. A dormitóriumban volt egy szentkép, gyönyörű leányt ábrázolt. A vértanúság pálmájával kezében. A szenvedés még szebbé tette, szőke haja sugárzott és sötét szemeiben a mennyország visszfénye tündökölt. Bacsó János azon vette magát észre, hogy napközben mindig gyakrabban lopózik be a dormitóriumba és sokáig térdepel a kép előtt és imádság helyett egészen más gondolatai támadnak. Éjjel e fiatal szűzzel álmodott, de álmában a glória hiányzott fejről, gyöngéden lehajolt Bacsó Jánoshoz és hosszasan, némán simogatta homlokát. Egy ilyen álomból hirtelen fölriadva, Zorkóczy pillantotta meg a félhomályban, ott ült az ágya szélén, kezét éppen elhúzta Bacsó hajáról és zöldfényű szeme világított, mint a szerelmes szentjánosbogár.

- Légy csöndesen János - szólt fojtott hangon - légy csöndesen és ne félj! Én szeretlek téged és csak én szeretlek és csak téged szeretlek!

Olyan szép ez és olyan kevesen értik.

Bacsó János ijedten húzta magára a takarót, Zorkóczy várt egy ideig, majd visszabújt ágyába. Pár perc múlva a magiszter suhant végig a dormitóriumon és gyanakodó pillantással figyelte Bacsót és Zorkóczyt. Ez alvást színlelt és félíg sutogva, félíg sóhajtva mondogatta: Szeretlek téged Istenem, egész szívemből, egész lelkemből, minden erőmből.

Másnap Bacsó János mély levertséget érzett és ez egyre jobban úrrá lett fölötte.

Az ő ártatlan szíve megriadt ettől a különös közeledéstől, sajnálta ezt a szegény, beteg lelket és nem volt elég ereje és bátorsága ahhoz, hogy előjáróinak fölfedezze a dolgot. Részvétellel látta társa vergődését és nem akarta tönkretenni őt. Gondolta, majd csak megunja a hiábavaló vergődést és egyszer észretér magától.

Régi kétségei is föltámadtak újra.

- Ha Isten végtelen jóság, akkor miért oltott ilyen rossz szenvedélyt egy lélekbe? Ha Isten végtelen tökéletesség, akkor miért ilyen tökéletlen a világa? Ki tudja - és először borzongott meg e szörnyű gondolatra -, talán nem is Ő ennek a világnak az igazi fejedelme, hanem a Sátán? Gyümölcsseiről ismerjük meg a fát - mondotta az Üdvözítő, aki egy magasztos és tökéletes élet után a kínok kínjától általverten kiáltott fel: *Miért hagytál el engemet?* Az ismeretlen fa gyümölcssei tenger bűn, nyomor, szenvedés, halál és kárhozat. Ki tudja, a Sátán, aki körüljár, mint az ordító oroszlán, keresvén, kit elnyeljen, nem hatalmasabb-e a Jóságnál, amely mindig gyöngébbnek bizonyult e földön és ki tudja, nem a Sátáné lesz-e majd a végső győzelem? Kezdte elhanyagolni imádságait, inkább ilyen kérdéseken töprengett. Az önkínzásnak ez a neme esett most jól neki, a szenvedésben gyönyörködött, amelyet ezek a gondolatok téptek föl szívében. Olyan egyedül maradt, nem volt senki, aki a vigasztalás szalmaszálát nyújtotta volna a fuldoklónak. A promagiszter, akinek szelíd szeretete volt egyetlen menedéke ebben a kietlen magányosságban, az Örök Városba utazott el, a magiszter, mint valami lelki őrmester, csak a rideg fegyelmet követelte, mélyen lenézte és titokban gyűlölte e fiatal szíveket, hosszú évek elfojtott életvágya, elvetélt életöröme töltötte ki bosszúját rajtuk minduntalan.

Vasárnap bort is kaptak az ebédhez a noviciusok. Négyükre jutott egy kis üveggel. De a bor nem azért állott az asztalon, hogy iganak belőle, hanem hogy az önmegtartóztatás és lemondás erényét gyakorolhassák. A kísértésnek nem volt nehéz ellentállani, mert a magiszter árgusszemei figyelték őket szüntelen.

Bacsó Jánost éppen ez ösztönözte arra, hogy egy vasárnap megigya a maga részét. A bor a rubint színében csillogott a metszett üvegben és mikor Bacsó a tele poharat kiürítette, kellemes meleget érzett szíve táján. Még egy pohárral ivott az ebéd végén és valami duruzsolni kezdett a vérében. A többiek ijedten pislogtak feléje.

- *Conducat valetudini* - gondolta magában Bacsó és amikor a magiszter szigorúan megdorgálta és penitencia gyanánt háromnapos szilenciumot mért rá, a lázadó titkolt örömeivel nézett végig társain.

- Jó bor volt? - kérdezte irigyen Becker.

- Nem a bor volt jó, hanem hogy meg mertem inni - válaszolt komolyan Bacsó János.

9

Egyhangúan teltek, múltak a napok, hetek, hónapok. Néha egyik-másik eltűnt közülük, kilépett, mint ahogy a menetelő katonák sorából kidől egy-egy bajtárs és a többiek tovább poroszkálnak az országúton.

- Nem bírta el ezt a gyalázatos kosztot - állapította meg ilyenkor Becker nagy elégtétellel és ezzel már el is felejtették az eltávozottat. Tavasz felé egyre erősebb és gyakoribb köhögések hallatszottak ki az infirmáriából. Vándor testvér a végét járta.

- A halál kutyái ugatnak belőle - mondogatta ilyenkor Becker és arra gondolt, hogy ez sem eszik már sokáig külön kosztot.

Egy nap a magiszter az összes noviciusokat berendelte az infirmáriába. A boltíves terem ablakai nyitva, az ágyon megszenesedett arccal, görcsösen szorongatva a feszületet, feküdt a haldokló Vándor. Mellette, az éjjeli szekrényen gyertya égett, amelyet az enyhe tavaszi fuvallom lobogtatott. A magiszter térdre intette a noviciusok fekete csapatát, a haldokló erőlködött, hogy fölemelje fejét, végignézett rajtuk búcsúzó tekintetével, egy könny pergett le arcán, nem a bánatáé, hanem a szenvedésé.

- Vándor testvér a nagy útra készül, kibékülve Teremtőjével - szólalt meg a magiszter a csendben - mondjuk el vele együtt a Mindenszentek litániáját, carissimi!

A magiszter kezdte, ők válaszoltak, monoton mormogással, minden szent neve után:

- *Ora pro nobis!*

A haldokló egyre gyengülőbb szava lassankint egészen elhalt, a kis teremben a tömjén átható szaga összeolvadt a nyíló orgonák erős illatával.

Az irgalmasok orvosa ott állott az ágy fejénél és a haldokló kihagyó pulzusát tapogatta.

A litánia közepe táján intett a magiszternek, aki a noviciusok felé fordulva csendet parancsolt.

- Boldog társatok már bevégezte rövid földi pályáját, imádkozzunk a halott lelke üdvéért!

És elkezdtek énekelni a negyvenkettedik zsoltárt. A beáradó tavaszi lég hirtelen eloltotta a félig elégett gyertya lángját és az irgalmas orvos gyöngéden lefogta a fiatal halott szemét.

Vándor noviciust az oratóriumban ravatalozták föl, ahol nemrég a fekete posztón feküdtek azok, akik meghaltak a világ számára, hogy Krisztusnak éljenek. Minden órában másik társa virrasztott fölötte. Bacsóra éppen éjfélkor került a sor. Nem érzett semmi félelmet a halállal szemben, az élet sokkal inkább kezdte érdekelni, az élet, amely a tárt ablakon keresztül tavaszi csillagokat és orgonákat dobált most feléje. Az oratóriumban is fülledt virágillat volt, nehéz tömjénillattal keverve. Vándor sárga arcán kiütközött borostás szakáll. Valami fanyar mosoly merevült meg ezen az arcon, Bacsó úgy látta, hogy most inkább él Vándor Lázár, mint amikor a halál kutyája üvöltött belőle, és hogy most az életet prédikálja neki, az életet, amelyet elmulasztott és elszalasztott.

Bacsó János fölállott a halott mellől és kinézett az oratórium ablakán a lenn szunnyadó orgonákra és a fönn mosolygó csillagokra. Távolból vonat füttye sírt keresztül az éjszakán, a kávéházból pattogó zene szűrődött át a kerten. Bacsó János nagyon, erősen érezte most az életet és a fiatalságot, szinte megszedült tőle ebben a virulásban és ebben a ragyogásban, a halál árnyékában.

Mikor egy gyertya csöpögésére visszafordult, hirtelen úgy látta, hogy a halott megrebbent egy pillanatra. Mintha valamit akart volna még mondani.

- *Szeressetek!* - zsongott fülében és lelkében az evangélium hangja és egyszerre csak Zorkóczi jelent meg az oratórium küszöbén, azzal a furcsa lidércclánggal szemében, és Bacsó János érezte, hogy fojtogatja a levegő, amelyben a halál illata a bűn illatával keveredik, érezte, hogy nem bírja ezt a terhet, ezt az örökös számadást Istennel és túlvilággal, a torkát szorította a reverenda gallérja, és rohant ki az oratóriumból a végtelennek tetsző folyosón a klauzura felé. Ez persze zárva volt, ő egyszerre csak döngetni kezdte, az öklével, hogy vér serkedt belőle.

A visszhang hatalmas robajjal ismételte a döngtetést, a magiszter sötétköpenyeges alakja csoszogva közeledett. Bacsó az izgalomtól, a szorongástól és a kétségbeeséstől kimerülve ájultan terült el a hideg köveken, a szabadulás vasrácsos ajtaja előtt.

- Megőrült, maga szerencsétlen! - rázta föl dühösen és remegve a magiszter Bacsót.

- Én élni akarok! - zokogott a fiatal novicius és tépni kezdte magáról a reverendát.

Másnap, a temetés után, megkapta civil ruháit és a májusi alkonyatban egyedül és szívdobogva indult az állomásra, hazafelé. Nem mert visszanézni a nagy, sárga épületre, amelynek tornyában éppen akkor Angelusra csendítettek.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN ÉLETE ÉS MŰVEI

Tanulmány

Bevezetés

Ki jól rejtőzött, jól élt - mondja a latin bölcsesség és Tömörkény élete mintha csak ennek az antik bölcsességnek klasszikus magyar fordítása lenne. Mert ő valóban jól rejtőzött, a vidéki magyar író termékeny magányában, távol a világi dicsőségtől, de közel az Istenhez, aki a teremtés titkait megsejteni azokkal, akik feléje fordulnak. Tömörkény híre nem igen vert életében, igazi nagysága a halála után mutatkozott meg. „*Halhatatlanok bírója az idő*”, Vajda János szerint és ez a bíró neki ítélte a legfőbb tisztességet: a magyar szellem képviselőinek sorába emelte. Az első tíz esztendőt a legnehezebb kívánni a halhatatlanság posztján és az első évtized egyre növelte Tömörkény tekintélyét az irodalomban.

Halála napján mondja róla Kosztolányi Dezső: Ilyen súlyos nevet még a háború alatt se írtunk az irodalom veszteséglistájába és egy másik fővárosi író szerint: „A kutató fölfedezés dolga lenne az egyszer, hogy a nemzetek literatúrájában a magyar Tömörkény is elfoglalja a maga érdemes, komoly helyét.”

Mi a magunk erejével vállalkozunk most arra, hogy ezt a nagy becsületbeli tartozást lerójuk, ezt a szép kötelességet teljesítsük: Tömörkénynek méltó helyét kijelöljük a magyar szellem történetében.

Nem kis föladat Tömörkény igénytelen életének megírása.

Már a Szegedi Napló nekrológia megjegyzi: „A jövő irodalomtörténet írójának sok gondot fog adni ennek az eseménytelen életnek az irodalomtörténeti metódusokkal való szálakra bontása.” És maga Tömörkény így kezdi rövid önéletrajzát: „Ez az életrajz kissé zavaros, de nem én zavartam össze, hanem az élet.”

Mi nem szálakra bontottuk ezt az életet, hanem igyekeztünk összefogni nagy vonásaiban és tanulságaiban, és a zavaron túl iparkodtunk megtalálni a rendet, az értelmet, a küldetése titkát és csodáját.

A ceglédi állomástól az örökkévalóságba vitt ennek az életnek az útja, amelynek stációit könyvek jelzik, a magyarság igazságainak és szépségeinek világgá ragyogó szemafőrvai.

Az embert a közösségben mutatjuk be, életének állandó háttérével, a szegedi utcákkal és földekkel, a szegedi közélet és irodalom alakjaival.

Hiszen az indulása és emelkedése együtt tart a városéval, amelynek egyik leghűbb és legnagyobb fia lett és az ő élete és műve egyik legdrágább darabja annak az épületnek, amely a szőke Tisza partján a magyar műveltség csillagos égébe tör.

Az a tizenkét kötet, amely az ő negyedszázados írói termésének java foglalata, nem csupán egy nagy írókat mutat, de ezen fölül egy darab magyar világot és életet örökít meg számunkra és ez ma mindennél több és kedvesebb nekünk.

Alakokat és szokásokat, erényeket és szépségeket őriz ez a tizenkét kötet, akik eltűntek volna végképpen és amelyek elmerültek volna visszavonhatatlanul, ha egy hű szem meg nem figyeli és egy gondos kéz meg nem rögzíti őket.

Tömörkény humora, amelyet egyik kritikus találóan magyar esprit-nek nevez és nyelve, amely külön drága kincse népünknek, maguk is méltók arra, hogy állandó tanulmány tárgyai legyenek.

Az a páratlan művészet és bölcsesség, amely Tömörkény alkotásaiban megnyilatkozik, kell, hogy nemzeti műveltségünk eleven erői között éljen és hasson tovább, és itt az ideje, hogy a művelt világ is megismerje ezt a csöndes, mély magyar kedélyt, mert az ő ismerete közelebb visz a mi népünk, a mi tájunk, a mi lelkünk szeretetéhez, a mi igazaink megértéséhez.

Tömörkény útja még nem ért véget, neki el kell érkeznie minden magyar palotába és kunyhóba, és el kell jutnia a világ szívébe is, mert ez a tiszai bögőshajó a szívnek és elmének olyan csodálatos borát és bűzáját szállítja, amelyek közös javai lehetnek az egész emberiségnek.

Az első állomások

Írónk életének indulása valóságosan egy állomásról történik, mégpedig a ceglédiről. Steingassner József, az apa, a keresztlevél tanúsága szerint váltóőr, a múlt század hatvanas éveinek közepén néhány esztendeig az osztrák vasúttársaságtól bérelte a ceglédi vasúti vendéglőt, a restit. 1866-ban, Königgrätz évében fehér karácsony borult a magyar alföldre. Ekkor született, amint az anyakönyv mutatja, december 21-én Steingassner József és Ströbl Mária fia, akit a magyar irodalom története Tömörkény István néven fog elkönyvelni örökre. Nagy öröm a kis családban ez a karácsonyi gyermek, akit öt nap múlva tartanak keresztvíz alá a római katolikus egyház szertartása szerint, mivel az állomás akkor olyan messze esett a várostól és olyan kemény tél volt, hogy a papot hívták ki, bizonyos Vida Ferenc káplánt, aki az első vértanú emlékünnepe Istvánnak keresztelte a kisdedit. Burger Zsigmond volt a koma, aki könyvekkel és földműveléssel is foglalkozott és ez a körülmény szinte jelképezte az újszülöttnak élete sorát és irányát. A keresztanya, Ströbl Magdolna, az anya testvére, szegedi vendéglős patrícius család sarja. Egyébként e születés körül némi legendák keletkeztek, egyik szerint útközben történt volna, másik szerint írónk maga úgy említi, hogy 23-án jött a világra. Bizonyos az, hogy szent karácsony gyermeke volt és egész életén keresztül megőrizte lelke a fehérséget és az anyagi ének tiszta dallamát. Saját szavai szerint világeletében sohasem volt benn Cegléden, a városban, amelyben született. Két esztendeig maradtak még Steingassnerék az állomáson, azután „hazakövetkeztek” Szegedre. Petőfi alföldi poézisének prózai trónörökösét egyelőre nem fogadta semmi különösebb ünnepélyességgel a tiszaparti metropolisz, melynek porában és csöndjében, néhány megszakítással, tovább folytatódott és bevégeződött ez az élet.

Steingassner József törekvő és iparkodó férfi volt, jó apa és polgár, aki öt gyermekének békés, boldog otthont teremtett és példás nevelést adott. Az anya pedig igazi nagyasszony, aki valóban párja és fele az urának. Szegeden a Feketesas utcában van vendéglőjük és a felsőtanyai Balástyán birtokuk, jókora darab föld, amelyre visszagondolva mondotta később az író: „ha most megvolna, nem volnék kezelába senkinek.” Mégiscsak ez lett az igazi szülőföld, ez a televény, áldott, szegedi anyaföld, amely az elemi iskolás tanévek végén, egész nyáron át, olyan tágasan és naposan fogadta a gyereket, akinek ámuló tekintetében először tükrözött a délibáb és kicsi szívében először mozdult meg a határtalan szeretet. A többi testvérrel (három fiú volt és két leány) sokat évdött, mert azok őt ceglédi bicskásnak nevezték komolykodó tréfásan, holott ő is szegedinek vallotta magát, azt a kiskésit neki! A gimnázium első osztályát (1876-77) a szegedi kegyesrendiekénél végzi a fiú, de a sorsa innen a szomszéd Makóra szólítja. A hetvenes évek vége felé Makón, mint a csanádi püspökség

vendéglőjének bérlője, a legszebb kilátásokkal nagyvendéglős lesz Steingassner József. A kis város kellős közepén van a Korona, amely abban az időben olyan volt, mint valami karaván-szeráj. Nagy forgalom, különféle népek jöttek ide és szálltak meg, utazók és pereskedők tanyája ez a Korona és a Pista fiú alaposan szemügyre veheti az élet mindenféle vándorát. Úri vadászok éppen úgy megfordultak ebben a makói csárdában, mint a hallgató bennszülött polgárok; medvetáncoltató oláhok és majomtáncoltató szavojaiak váltakoztak torontáli svábokkal, belgrádi fuvarosokkal, mindenféle vásárosokkal, baráberekkal és csiszárokkal. Magyar, német, francia beszédek vegyültek itten, hazai és idegen arcok mutatkoztak, Görbe Sámuel presbiter és Diós-Szilágyi uram elmélkedtek a világ dolgai felől, egy leendő író számára a legjobb iskola volt ez.

De azért persze a másik iskola sem hiányzott, a református kisgimnázium, amelynek négy osztályát becsülettel kijárta a kis Steingassner. Összesen négy tanára volt az egész intézetnek, azok közül is egyik igazgató volt, egyik meg Szalárdi Antal református tiszteletes és így, ha a papnak temetésre kellett mennie, akkor a mi Istvánunk „húzta ki” az első vagy a második osztályban az órát, ami némi tekintélyt szerzett részére a többiek előtt és arra vall, hogy a gyermeknek nagyobb becsülete volt a tanárai szemében is. Ezekből a tanuló évekből különösen egyik diáktársára emlékezett meghatott szeretettel, egy szegény tanyai fiúra, aki mindig eminens volt és aki még maga tartotta a kis testvérét és mindig elsőnek érkezett az osztályba, hogy begyűjtsön télen a kályhába, mert a szállása fűtetlen vackában didergett. A paraszti szólásmondásokat már ekkor igen figyelte a gyerek, az iskolában egy László Gazsi nevű tanyai fiú és a Korona előtt az ott ácsorgó dologtalanok vagy a kaszinózó pihenő népek révén. Különösen egy Félkezű Nagy János nevezetű férfiú eredeti kiszólásaiban gyönyörködött.

Ekkor kötött benső barátságot azokkal is, akik élete végéig hűségesen elkísérték: a könyvekkel. Első olvasmányai a keze ügyébe eső képeslapokon, kiváltképpen a népszerű Vasárnapi Újságon kívül, amelyben kedves Vernéjét találta, Robinzon története, Jelky András kalandjai, a szép Melúzina históriája, Szent Genovéa élete, Rűbezahl, idősebb testvéreinek iskolás könyvei és különösen Tatár Péter, ez a klasszikus magyar ponyva, amely ez időben a vásárok könyvpiacán állandó vendég gyanánt szerepelt. Mélyebb és maradandóbb hatással voltak a kis olvasóra Cooper híres indián történetei és Ferry Cserkésző című, hasonló tárgyú regénye, majd Goldsmith falusi idillje a wakefieldi lelkesről és a Vasárnapi Könyvtár kiadásában megjelent András, a szolgalegény meg a Boldogfalva. Ezeket később rendkívül becses és derék kiadványoknak nevezi, amelyeket, ha rajta állana, ingyen osztatna szét az ifjúság között. De akkoriban mégiscsak Verne Gyula volt az, akinek utazási könyveit „imitt-amott támadt” pénzen meg is vásárolta titokban, noha előzőleg már olvasta őket a Vasárnapi Újság folytatásaiban. Később sorra került Vas Gereben, a magyar nép szellemének és nyelvének ez a nagy értője és tudója, majd Jókai, mindkettő nagy hatással, de Jókainak összes művei közül a Kalózkirály nyerte meg tetszését leginkább. Az ifjú Anacharsis utazása szintén kedves olvasmányai közé tartozott a diáknak, aki egy állomáson született és később nem akart soha kimozdulni szűkebb hazájából.

A makói élet tarka képeit egy alkalommal fekete gyász komor színe váltotta föl. 1879. március 12-én a nagy víz elöntötte ezt a szűkebb hazáját, Szegedet és ő az öreg Sándor huszárral kocsin ment a romokban heverő városba, hogy az atyafiakat és ismerősöket áthozzák Makóra.

A romváros és a haragos Tisza sokszor kísértett a gyermek álmaiban és ébren is állandóan ráterelték az érdeklődését mindenféle beszédek, legendák, amelyeket az átutazó vendégek szövögettek a fehér és piros abroszok fölött.

Az omnibusz jött-ment, hozta, vitte a Korona-szálló vendégeit, egy nap megérkezett Zsiga is, a bruder, aki tíz évvel volt idősebb öccsénél és aki Bécsben német szóra volt oda, de úgy, hogy most már nem értették meg az egymás nyelvét. Történnek ilyen csodák a világon.

A patikától a redakcióig

A nyolcvanas évek elején megint Szegeden vannak Steingassnerék. Istvánnak pályát kell választania, egészen fiatalon és egészen komolyan, mert az élet nehéz, de élni kell. Ő az Ibsen mesterségét választja, patikusnak készül. Félig művészet ez, félig tudomány, ahol a megfigyelés és a meggondolás szükségeltetik. István ilyen fából van faragva és hajlamot érez e hivatáshoz.

1882-ben beáll az egyik belvárosi patikába, (a Götz-féle gyógyszertárba) és a munkás élet kezdetét veszi. A tizenhat éves gyógyszerészgyakornok innen jó helyre kerül. Kovács Albertnek, az egész városban ismert és kedvelt Papusnak gyógyszertára a város szívében van, a barátságos, derűs patika valóságos kis kaszinója a társaság embereinek, minden hír ide fut be és innen terjed, urak és parasztok egymásnak adják a kilincset, maga a gazda csupa tréfa és elmésség és ha dolgozni nem kellene, paradicsom lenne az élet ebben a patikában. De az ifjú gyakornok dolgozott is szorgalmasan, tanulta a neveket, keverte a mérgeket, bár az éjszakai inspekció üres óráiban már írogatta az első tárcáit a Szegedi Híradó számára, egyelőre még egészen reménytelenül. De 1884-ben már nyomdafestéket is látott írása. A tirociniumot hamarosan letette és a segéd úr most már világot akart látni, mert szűk lett neki a szegedi Macedónia. Egyelőre falunak nevezték ezt a világot és pedig Kisteleknek, ahol igazán csend volt, nyugalom, minden embert meg lehetett ismerni és az irodalommal is behatóbban lehetett foglalkozni.

A főnök szigorú ember volt, aki az Oppodeldoc Camphorata készítési módja tekintetében más elveket vallott, mint segédje, aki viszont meggyőződéséért kész volt fölláldozni kisteleki boldogulását, és egy heves disputa után otthagya az egész nagyszerű kondíciót és egyszerűen kiment József bátyjához a csöngőlei pusztára, aki éppen ott gazdálkodott és aki újra megtanult magyarul, a bujdosó Istvánt pedig emberül fogadta.

A balástyai pusztát a gyermek szemével bámulta annak idején, a csöngőleit már az ifjú tekintetével szemlélte. Ennek az emlékei nemsokára frissen és élesen fognak jelentkezni első történeteinek leírásaiban.

De alig szellőztette ki lelkéből a patikák fanyar illatát és alig fürdött meg a végtelenség levegőjében, egyszerre csak megjelent egy pusztázó lovasember - akár a novellákban -, és hozta a város üzenetét. Egy szegedi rókusi gyógyszertár gazdája öngyilkos lett és most őt kérték föl, hogy vegye át a patika vezetését.

És István ment, mert hívta őt a városa.

Egy darabig ment is a dolog, igen tanulmányos ember lett az ifjú Steingassnerből, aki a gyógyszerészeti szaklapokba kezdett cikkeket írogatni, de azért álnéven és névtelenül a megkezdett szépirodalommal tovább is kacérkodott.

(Hogy ebből a flörtből támad az egész életre szóló nagy, komoly szerelem, azt talán maga se hitte volna.)

De Nagy Sándor, aki a Szegedi Híradót szerkesztette, első novelláját nem közölte, kosarat adott a fiatal irodalmi szeladonnak és ekkor megesküdt, hogy azért is megmutatja. Már

néhány írása jött, sőt némi figyelmet is keltett a lapban, mikor váratlanul meghívást kapott a kiadótulajdonostól, Burger Gusztávtól, aki rokona volt, hogy lépjen be hozzájuk belső munkatársként. 1886 február végén történt ez a nevezetes fordulat, amelyet a Szegedi Híradó vasárnapi száma e pár sorban adott tudomására olvasóinak: Lapunk szerkesztőségi személyzetében változás állott be, amennyiben Törös Tivadar úr a mai naptól fogva megszűnt munkatársunk lenni. Helyébe a lapnak belmunkatársaként Steingassner István urat, fiatal földinket nyertük meg, akinek ügyes, eleven tollát Tömörkény név alatt lapunkban megjelent tárcaközleményekből ismerik olvasóink.

Csakugyan ez a Tömörkény már nem volt egészen ismeretlen azok előtt, akik ezen időben az új és igaz hangokra fölfigyeltek.

Különösen egy tárcza *Havas utcákon* címmel (1886. január 19.) érdemel figyelmet, amelyben a kezdő író oroszlánkörmei villannak meg. A hídról nézi a várost a téli „napáldozatban” (mennyire az ő szava lett ez), csupa erős megfigyelés, nyers realizmus, fanyar humor (persze még cum grano salis, patikamérlegen), és a végén egy kis érzelmes romantika, de az is átsap meleg és mély emberi részvétbe a pincelakás szegény betege iránt. Nyelvében még fölös számban találhatók a korszerű idegen szavak, de néhol már megleli a maga hangját, amely természetesen, kamaszosan változékony. Már folytatásos tárcája is jön, *Pusztai szívek* címen egy elbeszélés, ekkor éri a meghívás a laphoz.

A patikus provizor, akinek legnagyobb olvasmányi élménye Turgenyev kis remeke, Egy vadász naplója volt, természeti képeinek igazságával és a szegény nép szeretetével, egyszerre újságíró lesz, aki a tollat mindhalálig forgatja, végig becsülettel és mindig dicsőséggel.

A riporttól a regényig

A Szegedi Híradó a mindenkori kormányt támogatta. A kormány polcán akkor Tisza Kálmán ült, akinek szegedi helytartója Tisza Lajos gróf volt, az *urbis conditor*, a város árvíz utáni nagy rekonstruktor. A fiatal városban erősen lüktetett az élet, épült és szépült itt minden, a haladás és fejlődés szokatlan tempójában. Ez az idő volt a szegedi hírlapírás hőskora. Ennek a katonája lett a Szegedi Híradó új belmunkatársa, aki a rendőri riport műfaját vállalta. Rendőri riport, egyelőre így hívták a kezdő Tömörkény műzsáját, de ő rövidesen megmutatja, hogy nem a műfaj teszi, hanem a fajsúly.

A szerkesztő, Nagy Sándor, régi érdemes újságíró, aki az Öreg és Senex álnévek alatt sok érdekes dolgot figyelt meg és sok hasznos eszmét pengetett, szigorúan, de igazságosan bánt az új növendékekkel, akinek írásai új szintet adnak a régi lapnak. Ez a régi lap a szerkesztőséget irodának nevezte, ahol a belmunkatárs urak hivatalos órákat tartottak, tekintélyes alakban jelent meg, igen komoly ábrázata volt, állandó rovatai között szerepel a Vegyes és a Csarnok, a szegedi híreket Helybeli újdonságok címmel közölte, volt benne rendes vezércikk, tárcza, mellékletet is adott és „lapunk barátai” sorában számította városunk fiatal tudós tanárait, akik leginkább a szegedi váracsbányának problémáján vitatkoztak.

Tömörkény szinte két kézzel dolgozott. Rovogatta a rendőri híreket és ezzel egy csapásra megteremtette a színes riportot a Szegedi Híradónál. A rendőrségen szemtől szembe került azzal a néppel, amelynek legnagyobb ábrázolója lett. Napról napra találkozott itt a modelljeivel, akik a tanyáról, a külvárosból, messze földekről és mély odúkból jöttek elő, rapportra az örökkévalóság riporterehez. Megindul a verseny Tömörkény és Békefi Antal között, aki az ellenlapnak, a Szegedi Naplónak belső munkatársa, hasonló minőségben és aki Bíró előtt című könyvében gyűjtötte össze a kapitányság szobájában szerzett tapasztalatait. Tömörkény

rendőri riportjai lassacskán kerek rajzokká és történetekké nővik ki magukat, amelyek valóságosságában és zamatában van valami Bret Harte kaliforniai beszélyeinek és Mark Twain históriáinak levegőjéből és szelleméből. (Ezek voltak Dickens és Theuriet után utolsó nagy irodalmi élményei.) De ő valahogy magához magyarítja ezeket a távoli hatásokat is. Egy március idusa utáni riportban elmondja, hogy az „Iskola utca elején levő Zum Soldaten-hez címzett ősi pálinkamérés ajtajára pingált bakának a kezéből elfújta a szél a kupicát”, olyan nagy zivatar volt. Mit kellene írni? című tárcájában témát keres. Talán Förgeteg Sándorról kellene novellát írni? No itt van, az ifjú Tömörkény már megtalálta a hőse vezetéknévét és nemsokára rábukkan magára a hősére is. Az év végén a lapban rövid hír számol be arról, hogy Halbör Varga János és Varga Halbör János alsótanyai juhászok birkatolvajlásban találtattak. A név és a jelleg már megvan, csak a Förgeteggel kell a Vargát kicserélni és íme a jelek szerint 1886 karácsonyán, a húsz esztendő szezgedi író lelkében megszületik a halhatatlan alak, a nevezetes Halbör Förgeteg János.

Közben azonban a „komoly” irodalmat is művelni kell és így jönnek sorra azok a folytatásos elbeszélések, amelyek *Pusztai szívek*, *Margit* és *Nincsen szívek* címmel jelennek meg a Szegei Híradó hölgyolvasóinak öröme. Ez a három hosszabb elbeszélés, amelyet ma kisregénynek neveznének, a fiatal Tömörkény beszámolója a korában divatos romantikával és szentimentalizmussal. Ilyeneket is kellett írnia, hogy hamar és végleg túltegye magát rajtuk. Ezeken a falusi és tanyai szerelmi történeteken még megérzik a régi jó Gartenlaube, amelynek díszes kötetei ott sorakoztak Steingassnerné asszony könyvespolcán, a nagy német klasszikusok mellett, de már van bennük valami a Theuriet harmatos és bűzavirágos kedvességéből is.

És van valami az ifjú író kisvárosi és tanyai emlékeiből, és van valami a magányos fiatal lélek elrejtett és elfojtott lírájából is. Mert itt még egészen komoly szerelem áll az események középpontjában. Mindegyikben Margitnak hívják a hősnőt, mindegyikben egy félszeg, zárkózott, de alapjában véve derék és nemes lélek küzd a leányért, egy hódító külsejű, de alapjában véve hitvány férfi ellenében. De a divatos és sablonos keret néha széttöri a valódi tehetség jelentkezése és például a *Margitban* (amely a legsikerültebb és amelyet élete végén, mint regényt újra kiad az Érdekes Újság 1916-os pünkösdi mellékletében) a szép Sólymos Margit, a jó Érdy és a gonosz Böck szerelmi triójának háttere gyanánt a magyar alföldi pusztá végtelen nyugalma megkapó erővel és bájjal érezteti az író néhány tájrajzában, amelyek a szolnoki művészet alkotásaira emlékeztetnek.

Ezenközben Dankó Pista kezdte a nótáit kipengetni a Hungáriában.

Nem jó mindig, minden este a fonóba eljárni és Nem fúj a szél, nem forog a dorozsmai szélmalom, addig, addig, amíg egyszerre csak egészen Tömörkény István lett a Steingassner gyerekből.

Az a három esztendő

A patikusságnak végleg búcsút mondott Tömörkény, de még utoljára, engesztelő áldozat gyanánt kiadott egy különös munkát a *Franke-féle konyha vegytana* címen, javított és bővített kiadásban, mint ahogy annak idején Gárdonyi Géza népszerű orvosi művekkel igyekezett „komoly” színben tűnni föl a közönség előtt. De az elhagyott hivatás mégis megbosszulta magát, a nyurga, sudár újságíró 1888-ban a harmadik sorozáson bevették katonának. Az akkori idők szerint elvesztette önkéntesi jogát és így történt, hogy a három esztendőre besorozott regruta mérgében még azon napon folyamodott, hogy a novibazári csapathoz tegyék le.

- Gondolja meg a dolgot - mondotta neki katonai jóindulattal az őrnagy, aki a sorozást vezette.
- Jobb lesz itthon, majd valami irodában eltelik az idő. Miért akar Boszniaába menni? Nem volna jobb itthon?

- Nem - felelte az újdonsült baka, aki irtózott a nagy, szögletes sárga háztól, amit közös kaszárnyának neveztek, és inkább az ismeretlen idegenbe vágyott, ott túl a kék hegyeken, messze.

Beöltözött a mondúrba és négy nap múlva teljes felszereléssel, százhusz szegedi negyvenhatossal, bandaszóval kivonultak az állomásra, hogy meginduljanak Bosznia felé.

Sikojtozva ment az vason az bagony. Magyar nóták harsogtak a vonat ablakából az éjszakába, két éjszaka is elmúlt, mire Sarajevóba érkeztek. Most még csak nyolcnapos gyalogmars kellett és ott voltak Novibazárban, hogy az odalennvaló kiszolgáltakat fölváltsák. Ez már itten Spanyolviaszkország, ahogy Tömörkény sirva-vígadó kedvében elnevezte. A legszebb völgybe értek, amit valaha látott. A legnyomorultabb néphez, akit valaha ismert. Mikesként vallotta ebben az önkéntelenül önkéntes száműzetésben, hogy a jó Isten e kövek közé hullatott el néhány darab kenyeret, amit megegyen és annak érte kellett mennie. Ide kellett jönnie, hogy most már végképpen megismerje és megszeresse a szegedi népet, a magyar parasztot, akivel együtt élt, együtt robotolt, együtt szenvedett és együtt túrt ebben az idegen világban. Bizony itt tarkább karavánszeráj volt, mint a makói piactéren. Itt találkozott össze infanterist Csupakkal, aki tévedésből se tudott volna hibásan célozni és aki rövidesen „hazaszimulálta” magát a kis családjához, infanterist Alexander Bézsóval, aki török nőbe szeretett, káplár Pappal, aki a kis bosnyák lurkókkal játszadozott és a maga porontyaira gondolt, az oláh Ruszanddal, a „szimulánssal”, akit megölt a honvágy, a kis Omárral, aki meghalt a katonák után és a különféle Istvánokkal, Mihályokkal, magyarokkal és emberekkel, akik lassan mind megnyilatkoztak fürkésző tekintete és érző szíve előtt. Az emberi közösség hitvallására nevelte és tanította minden. Így telt el tizenkét hónap, nehéz katonasorban, egy bataillonban, ahová az ezred büntetésből küldte a bűnös embereit. A mi Pistánk úgy élt közöttük, mint nagy orosz társa, Dosztojevszkij a szibériai halottasház rabjai között. A szíve melegével magához ölelte és föl-emelte őket. Innen kezdett írdogálni a Budapesti Hírlapba. Innen, ahová két hét múlva érkezett meg a magyarországi újság, ha ugyan megérkezett, mert télen a patrul nem bírt elvergődni a nagy havakban a szomszéd állomásig. Mikor egy év múlva jött a megváltás, mehettek haza, egy csomó jó ismerős között az Izmail bég, aki gróf volt, de mezítláb, a derék Mamud aga, aki szintén előkelőség, de hússzállító; a fehér lábú Dánákkal és Jókákkal együtt siratta meg az eltávozót.

A görbe hegyek országában úgy járt Tömörkény, mint a bibliai Saul, aki atyjának szamarát kereste és királyságot talált. Itt élte át az első nagy témáit, de még nem írta meg őket. Alakok és tájak rajzolódtak fogékony fiatal lelkébe, amely szűzi ámulattal fogadta a benyomásokat. Magas jegenyefák integettek felé a távolból és a Lim vízének zúgásából a szőke magyar folyó üzenetét hallotta.

A második kis esztendő otthon telt el, részint különféle kimaradásokért kapott áristomokban, amelyekből sikerült kifogni kilencvenhét napot, részint az országba való utazásokkal, amelyek révén bejárta Krassó-Szörényt, Csanádot, Aradot, Bihart, mint „játszi csapongó”, míg végre a harmadik esztendő kiszolgáltatására Bécsbe érkezett. A császár katonája, a császár városában megint új világot látott. Ferenc József aranykorát élte akkor a kedélyes és pompás birodalmi székhely, ahol a Mirclik és a német gyermekek szeretettel fogadták a karcsú, nyalka magyar vitéz urat, a vendéglőben helyet szorítottak neki ünnepestén, a szegény katona a vidám városban sok jó napot töltött.

Nagy olcsóság volt, sok látványosság, a Nagy Terka vendéglője a Burg Színház mellett, ahová csak magyarok jártak, testőrök, katonák, vadászok, iparosok, színházi munkások. Itt látott először európai színházi kultúrát a Burgtheater estéin, azóta se igen látott többet. Közben Bruckba mentek, majd Bécsújhelyre, ahol egy kissé szűk lett a német ruha rajta, mikor a helyet nézte, ahol Zrínyi Pétert kivégezték és a tornyot, ahonnan Rákóczi Ferenc megszökött.

A három kis esztendőnek egyszer csak vége lett, a szabadságos kis könyvet kiadták és a legények mentek hazafelé. Mire hazakerült, őrmester lett a Steingassner, de a katonaládában olyan marsallbot volt már elrejtve a jövőre számára, mint a parancsolat.

A két Pisták

Ezernyolcszázkilencvenegyben került haza véglegesen Tömörkény és most megint csak ott volt, ahol három év előtt. Megállott a keresztútnál a katonablúzban és a katonaládjával, amelyben minden földi kincse elfért. Megint lehet pályát választani. A Megváltóhoz címzett gyógyszerár hatvan pengő forintot és lakást ígért neki, a Szegedi Napló, amely szemet vetett rá, ötven pengő forintot. Leginkább mind a két hivatalt elvállalta volna, mert hiszen nappal ráérne mérget keverni a patikában, éjjel pedig folytatni a dolgot a redakcióban. Patikába úgyse megy éjszaka okos ember! Hosszas tanácskozás után elfogadta Bába Sándor kiadó és Kulinyi Zsigmond szerkesztő ajánlatát és a Kószó Istvánét is, aki meg a lakását akarta megosztani vele. Kószóval, aki katonaviselt fiatal gyakorló ügyvéd volt, a tanyák szülőtte, már Boszniából levelezett és csakhamar testi-lelki jó barátok lettek. A Pusztaszeri utca 7. alatt volt a rezidenciájuk, amely ügyvédi irodául és magyar író otthonául egyaránt szolgált. A katonaláda az ágy alá került, a blúz a szekrénybe. Juventus ventus, ha hébe-hóba összezőrdültek, Tömörkény a katonaládát a szoba közepére tolta és ezzel „föl lött mondva a lakás”. Tulajdonképpen Tömörkény volt a rangidősebb, mert ő fölvitte az őrmesterségig, míg ezzel szemben Kószó csak fráter maradt.

Ez a disztinkció érvényesült még a szekrényben is, ahol a Kószó mundérjának föltűzött karja állandóan szalutált Tömörkény blúzának. - Ez tetszik nekem az egészben, ez a szép szubordináció, - mondogatta az őrmester úr büszkén. Fiatalok voltak, a béke verőfénye ragyogott életük egén, a gondok fellegeit tréfával és évődéssel üzték el messzire maguktól. Tömörkény egyre gyakrabban járogatott át a szomszédba, a Sabja kocsmároshoz és amikor ezért kérdőre vonta a lakótárs, Pista csak ennyit mondott:

- Tudod, Kriegskameradom volt a Sabja, odalenn Spanyolviaszkországban, hát csak pártolni és támogatni illik a bajtársamat. - Hamarosan kiderült, hogy sok ilyen bajtársa akadt, a Martonosi is Fölsővároson, a Hubert is, meg a többiek.

- Több bormérő volt abban a században, mint amennyi a békebeli létszám - dörmögte a bajusz alatt Kószó, de azért mindent megértett és megbocsátott. Néha bizony együtt támogatták a bajtársakat, fiatalok voltak és Tömörkény már akkor kezdte emlegetni, hogy úgy szép a legény, ha ballag. Néha egészen komolyan elköltözött a lakásból Tömörkény, de egy-két nap múlva rendesen ott találta este Kószó a szoba közepén a katonaládát. Egyszer Szilveszterkor Kószó István nem leli az asztalára kikészített újévi gratulációkat. Már-már elhatározta, hogy azonnal fölmond a takarítónőnek, amikor se szó, se beszéd, Tömörkény elővesz egy névjegyet a zsebéből, amelyen a következő nyomtatás áll:

KÓSZÓ ÉS TÖMÖRKÉNY PISTÁK
lakótársak, szabadúszók, szobatornászok.

Kiderült, hogy ezeket a félhivatalos című és jellegű gratulációkat küldte el a másik Pista nevében.

Gyakran voltak nagy vacsorák a „ház”-nál, krumplistarhonyával, Beck Pista, Pillich Kálmán, Kátay Sándor, Bende Tóni, Tűzoltó Jóska, Taschler Bandi és Jóska és más szegedi aranyifjak és szegénylegények részvételével.

Kedves helye volt ez időben Tömörkénynek a tiszaparti Hubert kocsmá, amelyet gyékény kaszinónak és csöpögi csárdának neveztek, mert a padlójára gyékény borult és egy nagy petróleumlámpás csöpögött a mestergerendája alatt. A fehérre meszelt falon pedig az obligát Ferenc Jóska és Kossuth apánk. Egy nap leszáll a két Pista a csárdába (mivel több lépcsőn kellett egy pincébe lemenni), hát mit látnak szemeik? Gázláng ég az asztalok fölött, a falon tarka tapéták, a padlón puha szőnyeg.

Tömörkény állva kért két decit utoljára, s a világ legridegebb hangján tette hozzá:

- Üssön bele az istennyila az ilyen civilizációba!

Egy más alkalommal Török Auréllal, a jeles antropológussal melegedett össze az ifjú Tömörkény. A koponyák nagy szakértőjének különösen megtetszett Kószó István feje.

- Igazi tatár típus. Ez a legmongolabb koponya az egész határban - állapította meg Török Aurél és ez a megállapítás viszont szöveget ütött Tömörkény fejébe. Úgy érezte, itt az alkalom egy jó tréfára, amelyet nem szabad elszalasztani.

- Tudod mit, - mondotta a tudós, amikor ketten maradtak a borok fölött - én teszek neked egy kedvező ajánlatot. Neked és a magyar antropológiai tudománynak is nagy szükségetek van egy ilyen alkalmas fejre, mint a Kószó Pistáé, hát én szépen eladom neked illő áron, és így én se járok rosszul a tudománynak is haszna lesz belőle.

Török Aurél nézett egyet, majd ő is elérte a tréfát és másnap Tömörkény dicsekedve emlegette, hogy milyen jó vásárt csinált.

- De az én fejemmel mégiscsak én rendelkezem, és pedig kizárólagos joggal! - méltatlankodott Kószó.

- Igen ám, a halálod előtt - replikázott a szobatárs - de a halálod után már nem, mert így egyeztünk meg. - És még sokáig évdtek azon, hogy mennyiért is adta el Tömörkény a Kószó koponyáját?

A Szegedi Naplónál

A Szegedi Naplónak éppen új korszaka kezdődött, amikor Tömörkény a lap munkatársai sorába lépett. Az 1878 derekán megindult lap mindig a függetlenségi eszme és a városi közérdek szolgálatában állott és a vidék legjobb újsága gyanánt szerepelt. Volt neki egy hőskora, az árvíz után, amikor utat tört és épített, amikor Mikszáth írta benne a prózát és Pósa a verset, és most jött el a fénykora, a modern hírlapírás érvényesülése minden vonalon. Kulinyi Zsigmond szerkesztette ekkor a Szegedi Naplót, aki okos és józan publicista és kiváló lapvezér volt, érdemleges múlttal és duzzadó munkakedvvel.

Szeged új korának ő írta meg pragmatikus történetét és jó részben ő irányította ebben az időben Szeged jelen életét, az újságja révén. Bába Sándor, a kiadó, kedves, derék ember, igaz barátja a betűknek és a betűvetőknek. És a lap gárdája, az örökké vidám Lipcsey Ádám, aki versben és prózában egyaránt jeleskedett, az örökké komoly Thury Zoltán, aki később a

magyar elbeszélő- és drámai irodalom korán elmenő nagy reménysége lett, Kabos Ede, akinek lelkében szintén forrongott már a jövő és sok eltűnt robotos mellett, akik aranyat adtak ólomért, a különös, magányos, hallgatag, sírvavigadó „láthatatlan ember”, a fiatal Gárdonyi Géza, aki három évvel idősebb Tömörkénynél. És - last, not least - itt van már Tömörkény István is, megérkezett az idegen országokból, a véletlen folytán éppen akkor, amikor a magyar irodalom fejedelme, Jókai Mór is meglátogatta városunkat. A Szegedi Napló 1891. július 30-án jelenti Gárdonyi Géza távozását az Arad és Vidékéhez és hogy „szerkesztőségünkben egy jeles és már elismert fiatal író, Tömörkény István foglalja el helyét”.

Az új munkatárs hamarosan oszlopa lesz a lapnak. Riporternek szegődött, de a lap mindenese lett. A vonal fölött bírálatot mondott az ország és a világ nagy dolgairól, a vonal alatt a „város és a tanya dolgairól” számolt be. Ő írta a közgyűlési tudósítások bevezetését és pedig olyan tartalmasan és ötletesen, mintha Mikszáth írta a Tisztelt Ház üléseiről, a rendőri riport művészetében már nagy gyakorlata volt. A humorista Tömörkény is kedvére tréfálkozhatott a Hüvelyk Matyiban, amely ez időtől kezdve, mint a Szegedi Napló vasárnapi élclap melléklete jelent meg. A Kecske szaval és az Infanterist Elias Csamangó dolgait rovogatta, nagy és állandó gyönyörűségére magának és az olvasónak.

Az ellenlap Szegedi Paprikája kénytelen volt beszüntetni a csípést Tömörkény borsos ironiája következtében.

Mert ellenlap is volt bizony, olyan nemes verseny folyt a Napló meg a Híradó között, amely Kecskemét és Nagykőrös küzdelmét is meghaladta, kurucok és labancok igyekeztek lemarasztalni vagy fölültetni egymást, de a cél közös volt: Szeged szebb legyen, mint volt és ennek a szent célnak érdekében a legragyogóbb eszközzel harcoltak, a tollal, amely a választottak kezében aranytollá változott.

Tömörkény nem volt politikus, nem is avatkozott soha politikába, de azért a szíve is inkább ide húzott, az öreg Naplóhoz, amely mindig fiatal tudott maradni és amelynek függetlenség volt nem csupán a jelszava, de a szelleme is. Az új munkatárs első nyomai a lapban igen érdekesek és jellemzőek. Megindult hangú, beharangozó Lajos napra. (Eddig Tisza volt a Lajos, ezután leginkább Kossuth lesz.)

Bakalevél a nyári háborúról. (A rezervista egy időre bevonult a hadgyakorlatra.) Kálmány Lajos, „a mi papunk” népköltési gyűjteményének ismertetése. Az egyetlen irodalmi kritika ez a tárcá, amelyet valaha Tömörkény írt és íme, ez is a szeged-vidéki nép költészetével foglalkozik, nagy gonddal és szeretettel. Külön kiemeli a Szűcs Marisról szóló ballada szépségét (amely a székynek szegedi változata) és idézi a bohókás népmesét: Miért nincs Szilveszternek nadrágja? Mark Twainből tárcát fordít (persze németből), tárcasorozatot indít az új tanyavilágról és folytatásos cikke jelenik meg a kultúrpalota kincseiről, amelyet akkor még Reizner János őrizett a reáliskola épületében. Ez volt a városi múzeum föltekintése.

Ebben az időben divatban volt az álnevek viselése, mint ahogy a bálakban álarcot tettek föl az előkelőségek is. Már Mikszáth kezdte ezt a Kákay Aranyos No 3-mal, amely néven Tisza Lajost és udvarát örököltette meg az ő csodálatos nagyítva kicsinyítő és kicsinyítve nagyító humorával, majd Hariri és Pluvius néven folytatta a fővárosból, Sebők Zsigmond a szelíd és érzelmes novellista Plautus néven karcolt, Kulinyinak is volt két álarcá Zajtó és Stockmágyár, Lipcsey Ádám Pasquino, Robin és By-tang néven csatangolt a kroki hímes mezején, mire Tömörkény *Hóeke Menyhért* és *Pista* jelzéssel írta meg azokat a tárcáit és cikkeit, amelyeket nem szorosan vett szépirodalomnak gondolt.

Tömörkény a maga jellemző modorában így emlékezik ennek a korszaknak újságcsinálására: „A szerkesztőségekben nem ültek nyolcan, tízen, rendszerint három emberből telt ki egy

szerkesztőség, de a lapot meg bírta csinálni kettő. Éjjeli szolgálat nemigen volt, aki éjjelezett, be-betekintett ugyan a nyomdába, vagy az íróasztalhoz éjfél táján is, de nem kötelezett ez senkit. Egy pesti sürgöny a ritka madarak közé tartozott.”

Helyben egyedüli hírforrása a városháza meg a törvényszék volt, amik elég kedélyes módon voltak szivattyúzhatók.

Az első könyv

Az író végre egészen komolyan szót kér és helyet a napon, az országos nyilvánosság előtt. 1893-ban megjelenik első könyve *Szegedi parasztok és egyéb urak* címen, Bába Sándor kiadásában. Ennek a könyvnek már a címe maga fölér egy jó mondással és aki akkor olvasta először, értő szemmel és érző lélekkel, az az érzése lehetett, mint ami Stanleynek vagy Sven Hedinnek, amikor egy-egy ismeretlen földet meghódítottak a világ számára. Parasztokról, katonákról és egyéb urakról szól az író a könyv fejezetei szerint, de ez a huszonnégy rajz és egyéb elbeszélés a szegedi nép és föld fölfödözése a magyar irodalom részére.

Ilyen közről és ilyen belülről még eddig senki sem nézte és különösen senki sem látta őket.

Új hang ez, igaz és erős, még a fővárosban is meg kellett hallani. Ez az író nem az irodalomtól tanult, hanem abba a teli életbe nyúlt, amelyet Goethe emleget.

Mindenekelőtt föltűnik éles, átható, biztos tekintete. Szeme van, amely az élet apró jelenségeiben is meglátja a jellemzőt, a lényegét. És ez a tekintet már az első könyvben határozottan és eltökélten egy bizonyos irányban jár: a népet figyeli. És ennek a tekintetnek nem csupán világító fénye van, de szerető melege is: megértő jósággal a szenvedés, a nyomorúság és megbocsátó irgalommal a bűn és a tévedés iránt.

Jó és igaz ember ez a jó és igaz író.

Mindjárt a kötet első darabja *Megöltek egy legényt*, kész kis remek, amelyben Tömörkény művészetének elemei in nuce szinte hiánytalanul jelentkeznek. Bélteki Mihály számadó juhász és társai agyonverik a csárdában Duhaj Kis Miklós csikóst. A végén visszajön a csárdába a számadó és megkérdezi illendően:

- Hát az mit ivott? Kifizetném.

Kerek egész ez a balladás történet, ez a tragikus eset, amelynek háttérében az Alföld nagy téli nyugalma dermed, az író néhány mondattal alakokat és sorsokat rajzol ki, megkapó és megindító erővel.

Már ebben az első könyvben megjelenik Förgeteg János, a tanyai juhász, akit Kószó pusztázó közérőnek hív az algyői munkára. Meglepő az a humor, amellyel ez a fiatal író ábrázolja ezt a kedves emberét, aki első tekintetre érdekel bennünket és aki egész pályáján elkíséri.

A *Subavásár*, a *Bicskavásárlás*, az *Alku* a mikszáthi klasszikus kaszavásárlás után még mindig egészen eredeti módon mutatják meg a tanyai ember megnyilatkozását élete egyik döntő eseménye alkalmával. Nem csupán parasztfurfang az, amit Tömörkény ezekben a jelenetekben élénk tár, több és mélyebb ez annál, a föld emberének, a tanyai léleknek ősi és természetes idegenkedése a várositól, az egyszerű életforma örökletes védekezése a kultúrával szemben. Förgeteg a kompaktornál szinte jelképesen mutatja ezt az antagonizmust. Az író friss katonamlékei is megszólalnak már a könyvben, de még egy kissé nyersen, formátlanul, mintegy jelezve, hogy megvannak, de még nincsenek készen.

A magyar nyelvet már az első könyv is gazdagítja, ismeretlen szavak, szólás-mondások, fordulatok egész seregével. A szegedi nyelv vonul itt be az országos viszonylatba, külön ízeivel, saját zamatával. A Förföttegek és Jegenyék vonala (így nevezik feléjük a vonatot) megindult és a magyar nyelvkinés dús rakományát szállítja a nemzetnek.

Intermezzo

Két évig laktak együtt a két Pisták, és miután Kószó letette a legénységet (Tömörkény volt a vőfély a lakodalmán), az ifjú íróárs is házasodni készült. Ebben az időben rendesen a Kiss Palcsi híres vendéglőjébe jártak, ahová nem csupán a magyaros étel és ital vonzotta a Szegedi parasztek és egyéb urak szerzőjét, hanem a takaros szép leány is, aki azokat neki fölszolgált. A népszerű vendéglős leánya volt az Emma, akire ha ránézett, „majd kiapadt a szeme”. Már a nyolcvanas évek végén ismerték egymást, de most Tömörkény egészen komolyan beleszerelmesedett a Kiss Palcsi lányába és egész egyszerűen megkérte a kezét. Kószó István vállalta a násznagy szerepét és 1894-ben Tömörkény István, úgy is, mint a Vendéglősök Közlönyének szerkesztője, házasember lett. Ettől a jelentős fordulattól kezdve - mint Móra Ferenc találó hasonlata mondja - életpályája szelíd és egyenletes folyású volt, mint a szegedi Tiszáé - a szabályozás után.

A Jegenyék alatt

A családi boldogság és a nyugodalmas élet határozottan hasznára vált a fiatal írónak. Amit eddig a robot lázában írt, azt most az alkotás csöndes ihletével folytatta. Az újságírás napi munkája után maradt elég ideje erre is. Nem sietett, a második könyvet 1897-ben jelentette meg. *Jegenyék alatt* a jellemző címe, a Szegedi Napló karácsonyi melléklete gyanánt adta az új kiadó, Engel Lajos, aminél szebb karácsonyi ajándékot valóban nem kívánhatott az irodalomkedvelő olvasó. Huszonhat válogatott novellát tartalmaz a kötet, öt esztendő termése legjavából. Míg az első könyvben még inkább a tanyai paraszt jön be a városba, mindenféle bevásárlások és elintézesek végett, addig most inkább az író maga megy ki a jegenyék alá, otthonában keresi föl a föld népét, a saját környezetében mutatja meg, munkája és pihenése közben.

Ez a kötet legtisztább elbeszélő műve Tömörkénynek. Itt már igazi novellák találhatók (az egyiknek a címe is *Novella*), kerek történetek, a művészi alkotás komoly és sikeres szándékával.

Az író kompozícióra törekszik és láthatóan kedvét leli az elbeszélés fordulataiban és csattanóiban. A goethei *Lust zum Fabulieren* egy könyvében sem olyan erős, mint ebben.

Itt klasszikusa lesz annak a műfajnak, amit a szegedi *Mikszáth* kezdett és vele és utána *Palotás* Fausztin, *Sebők* Zsigmond, *Békefi* Antal, *Irányi* Dezső, *Újlaki* Antal, *Csoór* Gazsi és *Bite* Pál több-kevesebb hivatottsággal és szerencsével folytattak. Ebben a kötetben jelent meg a *Csata a katonával*, ez a miniatűr remek, amely a babonás paraszti léleknek kísérteties erejű és igazságú képét adja. Ezt a kis mesterművet Tömörkény is különösen nagyra tartotta (már amennyiben nála ilyesmiről szó lehet) és az Érdekes Újság Dekameronjában, mint legjobb dolgát közölte. Karl Kraus, a Fackel szerkesztője, a szigorú bécsi kritikus Tömörkénynek ezt az írását Stephan J. Klein fordításában fölolvastató körútjain állandóan műsoron tartotta és a legteljesebb elismeréssel említette.

A Budapesti Szemle egy még szigorúbb kritikusa, aki V. Z. jelzéssel 1904-ben bírálja Tömörkényt, azt írja, hogy a Csata a katonával „inkább naptárban foglalhatna helyet, gyermekek mulattatására”. Mintha csak azt a régi szakértőt hallanánk, aki szerint Arany János Toldiját ő is meg tudta volna írni.

A ravasz Kabók, a *Duna Lánya* és a *Tiszai legenda* szintén erősen megkomponált novellák. Külön lapra tartozik a *Nazarénusok*, amelyben ennek a kornak egyik szociális talajából fakadó vallásos népmozgalmát mutatja be nagy megértéssel és meleg emberi együttérzéssel.

Az alföldi nazarénusok először Újlaki Antal éles riporteri tekintetét hívták föl magukra. Újlaki köztük élt egy ideig és egész könyvet írt róluk Bibliás emberek címen 1896-ban, de azért mégis Tömörkény István vitte be őket az irodalmi halhatatlanságba. Szinte tolsztoji egyszerűséggel mondja el, hogy támad az új hit, hogy terjed, hogy alakítja át a lelkeket, hogy lesznek megrögzött bűnösökből szelíd, jóságos megigazultak. Ami pedig Tolsztojt illeti, a nagy jasnaja-polyanai apostol Mindennapra szóló laikus breviáriumban századunk elején Tömörkény István egyik írását idézi, amelyben egy délvidéki öreg honvédről beszél, aki visszaadja a jegyzőnek a nyugdíjat, amelyet mint kiszolgált háborús katona kapott, mivel ő most már megtalálta a legnagyobb kincset, a királyok királyát, aki azt mondotta, hogy aki fegyvert fog, fegyver által fog elveszni.

A Jegenyék alatt az első kötetnek fanyar és érdes hangjain túl néhol a tiszta líra meleg és édes dallamait is megpendíti. A *Pusztai harangszó* például a legszebb beharangzó, vallásos „költemény prózában” Turgenyev szíve szerint. Még a „nagy érzés”, amely később egyre ritkábban és egyre rövidebben jelentkezik Tömörkény mindenképpen férfias és szemérmes írásaiban, a szerelem is megindítóan mélységes kifejezést talál az *Asszonykérő* című novellában, amely klasszikusan igénytelen előadásával olyan, mint valami magyar paraszti énekek éneke.

Halbőr Förgeteg János ebben a kötetben is beállít a *Vallatásban*, az ostobaság subájába bűvő furfang e páratlan derűs rajzában, amelyet azóta annyi boldog, boldogtalan népieskedő próbált utánozni.

Ebben az esztendőben még egy könyv hagyja el a szegedi sajtót Tömörkény tollából, a *Betyárlegendák*. Az alföldi szegénylegények, Rózsa Sándor és társai kalandos bujdosásait és hősködéseit gyűjtötte egybe, a kortársak és a későbbi emlékezetek alapján, nem annyira a maga, mint inkább a kiadója kedvéért, Békefi Antallal együtt. Az író azonban ebben a kolportázs-munkában sem tagadja meg magát, noha még a nevét is elfelejti megemlíteni és csak később vallja be a szerzőséget.

Az írással nem csupán kevés pénzt és némi elismerést szerez magának az ember, hanem a hírlapirodalom néha a vádlottak padjára is leülteti a tollforgatót. Ez a dicsőség egyszer fordult elő Tömörkény több évtizedes zurnalisztikai működése alatt. Egyik törvényszéki riportjában egy notórius kisteleki férfiúról azt írta, hogy büntetett előéletű. A férfiút éppen ez alkalommal bizonyítékok hiánya miatt fölmentették, ő viszont bepörölte a „rágalmazót”. Budapesten volt az esküdtszéki tárgyalás, amelyen dr. Kószó István védte a másik Istvánt és fulmináns beszédében a főmagánvádló fejére olvasta összes hírlapilag nyugtázott bűneit, amelyek között nem egyrendbeli gyilkosság is szerepelt. A bíróság, amelynek elnöke Zsitvay Leó volt, a vádlottat fölmentette a vád és következményei alól. A két Pisták, a védő és a védenc azonnal siettek a postára, ahol a következő sürgőnyt menesztették Szegedre: Vádlottat fölmentették, a várost kivilágították.

Kulinyi Zsigmond után a Szegedi Napló szerkesztője Békefi Antal lett és nem Tömörkény István, akinek ez a mellőzés hosszú ideig fájt, de a sors úgy akarta, hogy ő más téren szolgálja a város és a kultúra érdekeit. 1899-ben Szeged tanácsa az anyakönyvvezetővé kinevezett Lázár Béla utódául őt választotta a Somogyi-könyvtárhoz és a Városi Múzeumhoz könyvtárossá. Ennek a gazdag és egyre fejlődő intézetnek lett hivatalnoka haláláig. A polgári élet így egészen a maga részére hódította az író, aki azért mindvégig hivatalos pontossággal írta a Szegedi Napló vezércikkeit és a fővárosi újság tárcáit.

De új hivatásának is megfelelt emberül és a régi intézetbe új életet, friss szellemet vitt. Szorgalma és tudása révén a közművelődésnek emelt palota rövidesen valóban a magyar kultúra szegedi temploma lett, ahová azonban belépni csizmában, sőt mezítláb is szabad. Tömörkénynek kiváló mestere volt Reizner János, az érdemes tudós igazgató, aki a régi Szeged történetét írta meg nagy monográfiájában, amely inkább adatainak sokaságával és a tárgy szeretetével tűnik ki, mint előadása formájával. Reizner János vezetése mellett vett részt először a szegedvidéki ásatásokban is. Reizner János halála után Tömörkény lett a városi múzeum igazgatója.

Komolyan és alaposan végzi nehéz és sokoldalú munkáját. Mindenekelőtt a néprajzi múzeum európai jelentőségű gyűjteménye őrzi maradandó emlékét. A szegedi népelet minden jellemző darabja együtt van itten hiánytalanul és példás rendben, szerető gonddal, tudással és lelkesedéssel összehozva. Az író érdeklődése és tanulmánya szerencsésen találkozott itt a tudós föladatával. Senki nála jobban nem ismerte ezt a területet, amelyet hiszen ő földözött föl írásaiban a magyar olvasó számára. Banner János a szegedi egyetemen tartott előadásaiban, Tömörkény etnográfiját az írásai alapján rajzolta meg és ezekben az írásokban valóságos kincsestárát találja a magyar néprajznak, amelynek tudományát Tömörkény művészete egészen átllekesíti és megeleveníti.

Eltűnő mesterségeket és szokásokat mentett meg a feledéstől a jövő számára ezzel a mintaszerűen tökéletes néprajzi gyűjteményével, amelyben a tiszai bögöshajótól a Csonka Bukosza Tanács Ignác menyecskefejű bördudájáig ott van szép rendben minden, amit a szegedi nép keze, lelke az idők során megalkotott.

Az etnográfiának közeli rokona az archeológia, amelyet szintén buzgón és sikeresen művelt Tömörkény, mint igazgató. Hiszen itt is a népről van szó, az ősről, akik a föld alá kerültek. (Az ősről, akiknek emlékezetét olyan megkapó szavakkal vési a különféle magyarok szívébe azokon a fölhívásokon, amelyeket mint a Pusztaszeri Árpád Egyesület főtitkára készített.)

És a szegedkörnyéki régészeti kutatások, az ódon sírok föltárása megint csak közelebb hozta a néphez a népies író, aki a pusztán, az Isten szabad ege alatt érezte igazán és egészen az élet szépségét és végtelenségét és a föltárult ősök hamvai mellett tett hitet arról, hogy a magyar jövőéért kell dolgozni, amíg a mécses ki nem alszik. A hun, avar és árpádkori sírok neki az örök magyar életről beszéltek, az elmúlás számára a maradandóságot hirdették.

Irodalmi téren is munkálkodott a néprajz és a régészet körében. Az *Ethnographia* és a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Értesítője* állandóan hozta etnográfiai munkáit, amelyek különösen a temetések rendjével a szegedi határban, a szegedi vízenjárók életmódjával, a tanyai orvosságokkal foglalkoztak.

Az *Archaeologiai Értesítőben* rendkívüli akribiával írt dolgozatai egész sorát találjuk, amelyekben szegedvidéki ásatásai eredményéről számol be, mint jó sáfára a földalatti kincseknek. A bilisicsi, a kenyérváró dombi, a szőregi, a röszei, az öthalomi, az oroszlámosi

és köröséri leletekről mindenre kiterjeszkedő, pontos leírásokat ad, amelyeket érdekes és tanulságos etimológiai és néplélektani fejtegetésekkel és magyarázatokkal fűszerez.

Maga ezekre a dolgokra volt igazán büszke és a Szinnyi József szerkesztette Magyar írók élete és művei-ben az adatok közül nem felejt el, hogy a „tudományos irodalomban az entomológiával, magyar nyelvészettel és régészettel foglalkozik”. A magyar nyelv nagy ismerője Szily Kálmán fölszólítására háromezer „elkönyvetlen” magyar szót gyűjt össze a nép ajkáról és cikkeket ír a verselő parasztokról, a német szavakról a pusztán, a német nyelvből meghonosított szólásmódokról, a bakanyelvről, valamint a pásztorírásról. Mert ez is az ő birodalmához tartozik.

De hadd beszéljen a leghívebb tanú, Móra Ferenc a mindenben méltó utód, aki így jellemzi Tömörkényt, az igazgató urat és hivatását:

„A szegedi kultúra reprezentánsa az európai kultúrközösségben, régiségbúvár és írnok, megfizethetetlen kincsek kezelője és magarubrikázott papirosokon ötvenfilléres tintásüvegek számadója... Szeged magasabb kultúrájának szálai az ő kezébe futnak össze. Tömörkény a maga aere perennius monumentumának fölállításával a kultúrpalotában megelőzte a hálás várost.”

Bizony, a hála nem mindig jelentkezett, és a háború alatt meg kellett érnie a nagyszerű embernek, a város mindenésének, hogy akadt olyan városatya a közgyűlésen, aki sajnálta tőle, a nem szorosan vett tisztviselőtől a hetedik fizetési osztály színekuráját, aki az Attila király kincsei sírját szerette volna megtalálni a szegedi múzeum számára.

Ez persze nem sikerült neki sem, de az az emléktábla, amely a kultúrpalota könyvtárának falán Móra Ferenc szavaival örökre hirdetni fogja a hálás utókornak a nagy igazgató el nem múló dicsőségét, akinek szelleme ott lebeg az öreg könyvek, a fiatal pillangók, a régi fegyverek és az új képek fölött, a halott dolgok lelkében a diadalmas magyar kultúra életét őrizve a jövő számára.

Termékeny évek

Tömörkény termő éveinek hosszú sora következett azután, hogy a kultúrpalotában biztos kenyere volt és egy kis otiumhoz jutott. A családi boldogság és a polgári rend egyaránt hasznára voltak az ő komoly, csendes műzsjának. A két gyermek, László és Erzsike, vagy ahogy ő becézte állandóan őket, Lász és Csinnadratta, sok tiszta örömet okozott szívének és az elismerés is meglátogatta néha az Oroszlán utcai meleg, nyugodalmas fészket.

A termékeny munkásság eredménye majdnem minden esztendőben egy-egy új kötet, van olyan év, amikor kettővel lép a könyvpiacra. 1902-ben jelenik meg a *Vízenjárók és kétkezi munkások*, Szegeden, Engel Lajos kiadásában, 1904-ben a *Gerendás szobákból* Budapesten, Singer és Wolfnernél, 1905-ben a *Förgeteg János, mint közérő* és a *Jegenyék alatt* második kiadása ugyanott, 1907-ben a *Különféle magyarok és egyéb népek*, 1908-ban a *Napos tájak*, 1910-ben a *Homokos világ* és a *Ne engedjük a madarat s más holmik*, 1911-ben a *Bazsarózsák* és 1913-ban az *Egyszerű emberek*, az utóbbi az Élet kiadásában. Tíz esztendő alatt kilenc új könyv, az író egyenletes termő erejének beszédes bizonyítéka. A *Vízenjárók és kétkezi munkások* új tartományt hódít meg a Tömörkény-birodalomnak: a tiszai hajósok külön világát, amelynek gondjait és örömeit, munkáját és pihenőjét annyi szeretettel és megértéssel rajzolja az író.

Ebben a kilenc könyvében egészen kifejlődik és megállapodik Tömörkény művészete. A novellából egyre inkább a rajz felé halad és inkább a régi kötetek egy-egy kiválóan sikerült elbeszélő remekeit menti át az új kötetekbe, de új „mesét” már nem igen akar mondani. A meséhez való kedvet egészen és tökéletesen a rajzolás öröme, az élet és világ valóságának ábrázolása váltja föl.

Tömörkény művészete olyan ezekben a könyveiben, mint a nagy magyar Alföld, egyenletes síkság, amelyen a dolgok látszólagos egyformasága azok végtelenségét és maradandóságát érezteti a szemlélővel. Tisztaság és világosság mindenütt, semmi nyugtalanság és semmi bizonytalanság. Ebben az íróban - első pillanatra talán különösnek tetszik ez a megállapítás - nincsen semmi irodalmárság. Pedig úgy igaz, hogy soha sem szegődött irodalmi irányokhoz, mozgalmakhoz és éppen olyan távol tartotta magát az akadémikusoktól, mint a forradalmároktól. Olyan egyszerű és igaz a műve, mint maga a természet. Még csak a népiességet se keresi, vagy csinálja, számára az nem izmus, hanem élet. Ha soha semmi se látott volna tőle nyomdafestéket, akkor is a legelső elbeszélők egyike maradt volna. Mert az ő írásait olvasva, akár vezércikk az, akár tárcsa, akár komoly, akár tréfás, mintha az élő hangját hallaná az ember. Meleg, bensőséges hangot, mely egyaránt megragadja az értelmünket és a szívünket. Tömörkény nem tud, nem is akar mesélni nekünk, mint Jókai, akinél az egész világ és minden ember egy keleti ópiumálom fantasztikusan színes kódéba olvad át, Tömörkény nem anekdotázik, mint Mikszáth, aki alakjait és történeteit a maga bölcsessége és elméssége pórázán vezeti, Tömörkény nem novellázik, mint Gárdonyi, aki a tanító körülményességével bogozza a szálakat. Tömörkény beszél. Semmi sincs tőle távolabb, mint a mesemondás. Egyenes és józan szelleme nem bízta rá magát az anekdota fordulataira és csattanóira. És a novella se az a köntös, amelyben otthonosan és kényelmesen érezhetné magát.

A novellában mindig van valami kitalálás, valami kikerekítés, valami költés, valami különös: Tömörkény csak azt mondja, amit lát és csak úgy mondja, ahogy látja. Ez az ő erőssége és biztonsága. Semmi romantika, semmi a népszínmű vasárnapi sallangjából és sujtásából, kikészített és megrendezett hangulatából.

Nem volt még eddig írónk, aki annyira egy lett volna az alakjaival, lélekben, sorsban és szemléletben, mint éppen Tömörkény István.

Hogy intellektusa magasan fölötte állott Halbőr Förgeteg Jánosnak, ez a dolog érdemén nem változtat. Jókai Mór a komáromi nemes patríciusnak mintegy atyai szeretetével nézi a magyar föld népét, a Fabula Jánosokat, valami földesúri fölény érződik ebben a szeretetben a fölszabaduló jobbágy iránt. Mikszáth Kálmán is fölülről szemléli a kis embereket, valahonnan az Országos Kaszinó vagy a Tisztelt Ház magasságából és távolságából.

Gárdonyi Géza a tanítói tekintély tisztos distanciáját őrzi meg mindig a néppel szemben.

Tömörkény ellenben ott üldögél a maga mintáival és alakjaival a söntésben, ott álldogál mellettük a rakparton és ott bandukol közöttük a jegenyék alatt. Ez a szinte páratlan beleérzés és veleérzés az ő emberi és írói nagyságának alapja, ereje, ez teszi kivételes eredetiségét. A magyar géniusznak kétségtelenül egyik legcsudálatraméltóbb és legmaradandóbb hódítása ez a mi Tömörkény Istvánunk, aki Steingassnerből válik lelki kincseink, örök értékeink és büszkeségeink egyikévé. Mert a lélek a fő, az a fontos, az a szellem, amely teremt és elevenít. *Az Úr lelke lebeg vala a vizek fölött*, és a magyar Tiszának vizei fölött Tömörkény lelke lebeg, megszentelve a földet és folyót, amelynek érintése a művészet tiszta, derűs magasságaiba emelte. Milyen magyar például a *Gerendás szobák* és *Napos tájak* írójának tartózkodó szemérme a szerelem dolgaiban. Az élet és a munka komolyságának és nehézségének mély

átérzése és átlátása nyilatkozik meg ebben, hiszen igaz, amit a magyar Arany az angol költő tolmácsaképpen mond:

*Zsák a feltjét lelje meg,
Jancsi Pannit nyerje meg,*

de, emberek, erről nem muszáj annyit beszélni és az írónak vannak még más mondanivalói is, kivált a magyar sors válságos fordulójánál. Vannak, akik a nagy oroszokkal (Gogol, Tolsztoj, Csehov, Gorkij) hasonlítják minduntalan össze. Mindenesetre ezekhez áll a legközelebb. Lélekben rokon velük az igazság alázatos és buzgó keresésében és a tiszta, mély részvétben, amellyel nézi és becézi alakjait és sorsukat. De sokkal férfiasabb, keményebb kiállású és kedélyesebb természetű ezeknél a többnyire misztikumba tévedő és túlzásokra hajló nagy orosz lelkeknél. Maga bevallása szerint a három amerikai humorista (Bret Harte, Mark Twain és Aldrich) inkább hatott rá, de ezek is csak az indulásnál.

Tömörkény talán soha életében nem írta le ezt a két szót, hogy emberi szolidaritás, de mindegyik sorában ezt szolgálja, ezt vallja, ezt akarja.

Mennyi gyöngéd, meleg együttérzéssel viseltetik kiváltképpen azok irányában, akik erőtlenek és védtelenek. Az állatokat és a gyerekeket hogy ajnározza, hogy babusgatja, hogy öleli magához írásaiban ez a nagy, ez a jó ember. A nincstelenek sorsát mennyire szíven viseli, mennyire vállalja velük a testvéri és bajtársi közösséget! A magyar földműves szegénységének legnagyobb írója Tömörkény. Egészen a tolsztoji evangélium szellemében való az a tanítás, amelyet *Megállás közben* című rajzából Hódi bácsi, az ősz tanyai ember hirdet a közönségnek a dorozsmai fürdőben:

- A munka, a munka... fogatlan koromtól fogatlan koromig az egész élet - munka! Ez a cél, ez a testvérisülés. A cél: a munka. Nincs más cél. Jegyözzék mög maguknak, hogy nincs más cél. Öreg embör mondja. Én maguktól tanulhatok, tudom, de maguk is tanulhatnak éntülem. Ez a testvérisülés.

És a maga módján, vagy még inkább a Tömörkény módján is, hozzáteszi szépen az öreg hites ember:

- Hanem - csak lassan, lassan. Csak lassan, lassan.

Mert Tömörkényben nincs semmi idegen szentimentalizmus és józan, okos mértéket tud tartani még a megindulásában is. Mint ahogy egyik humoros alakja mondja: úgy szép a legény, ha ballag. E tekintetben Tömörkény a legférfiasabb író és nem csupán a magyarok között. Még Mikszáth is szeret néha ravasz palócosan incselkedni a menyecskék és lányok fodrai és csipkéi körül, de a szegedi föld és nép tisztaszívű íróművészenek alig akad néhány korábbi novellája, amelyben a szerelemnek döntő jelentőséget juttatna. Akkor is valami tragikus felhő borul rá és valami balladás elhallgatás. (*Megy a hajó lefelé.*) Az egyre gyérülő novellák között, amelyek újabb kilenc könyvében szerepelnek, a most említetten kívül a *Bábocskay szelet hever*, a *Fecskék*, az *Etel a dobban*, a *Valér a földbe megy* Tömörkény alkotó erejének mesterművek, végső kifejlődését és beteljesedését jelentik. Ha mégis valami irányú fejlődésről lehet beszélni nála, akkor azt mondhatjuk, hogy az addig megszokott és elhasznált irodalmi formákon túl a tökéletes rajzig jutott el, a realista ember- és életábrázolásnak egészen egyéni, mondjuk röviden, tömörkényi művészetéig.

Nem nagy világ az övé, de egészen az övé.

Tömörkény az az erdőkerülő, aki a maga birodalmában minden fát és bokrot, minden embert és vadat ismer, számon tart és meg is mutat nekünk.

És a legelőkelőbb, mert legtisztább érzés, amely benne élt és munkált, a részvét, elvitte őt azokhoz is, akik mintegy a társadalom kerítésein kívül rekedtek, a nincstelenséghez, a magyar vidék pusztai és külvárosi elhagyottjaihoz és kitagadottjaihoz és ezzel Tömörkény írói művészete nagy emberi, szociális értéket is nyert, amelynek történeti jelentősége csak nőni fog a szálló és haladó idővel.

Voltak írók, akiknél az ember a grófnál kezdődött, nála befogadást és vigasztalást talált minden teremtetett lélek ezen a földön. Róla is áll annak a fele, amit a biblia nyomán egyik klasszikus költőnk mondott a világ első drámaírójáról: *nagy vagy a kicsinyekben*. És amit Tolsztojnál olvashatunk (aki egyik könyvében idézi Tömörkényt), hogy a művészi alkotás nagyságát sohasem a téma nagysága adja meg, arra éppen Tömörkény néhány kis remekében találhatunk példát.

Ebben a jóságos és igazságos emberben nem lakozik semmiféle fölény, de csupa érdeklődés, csupa részvét él benne minden lélekkel és minden dologgal szemben. Humora az igazi könnyek közt mosolygás. A ballagó és a darvadozó magyar humora ez, azé a férfié, aki a tréfához is komoly arcot vág és aki a legsiralmasabb állapotnak is megtalálja a maga orvosságát. Sehogy még sohase volt, ez a magyar bölcsesség szivárványlik minden írása fölött és még a föld alatt, a barlanglakó zsellérek odújában is elhinti a boldog békés napáldozat néhány meleg és fényes aransugarát. Ha igaz Maeterlinck mondása, hogy a dolgok annyit érnek, amennyi szeretettel nézzük őket, akkor Tömörkény írásművészete valóságos aranyművesség: zománcot és szépséget ad igénytelennek és kicsinyesnek tetsző dolgoknak is. Az *Öreg embőr napáldozatja* (amelyet elejétől végéig szegedi tájszólásban írt) egyik legjellemzőbb példát adja erre. A néphumor nála olvadt bele hiánytalanul és meggazdagodva a magyar irodalomba. Mikor az ő Kismarton Mihályja azt mondja a nagy hidegre, hogy:

„Az se volt igaz ember, aki kitalálta” vagy amikor *János megjátssza magát* és két rendőrrel viteti be személyét:

„Az én adómból vagytok, húzzatok” és amikor a kihágási bíró, a Koczország vallatóra fogja hogy miért rúgott ki ilyen nyilvánosan a hámbúl, ő, aki különben mindig rendes ember volt, azt feleli:

„Még a csillag is mögszalad néha az égön” ezekben az ilyen kiszólásokban és jeles mondásokban a Tömörkény humora ölelkezik a szegedi nép kedélyével. Az ő nyelvének kincseit nem tudja föl váltani senki. Ez a nyelv maga külön gyönyörűség és tanulság, lefordíthatatlan és utánozhatatlan. Melyik más nyelv adja vissza „az ő földes ízű” szavait és sajátos fordulatait? Erőt és bájt, régiséget és örökséget egyesít magában ez a nyelv, mint ahogy a nagy magyar Alföld termékeny öle tele van fejedelmi sírok aranyával, ezüstjével.

És van valami rokonsága ennek, az egyetlen és egyenletes beszélő stílusnak a kanyargó Tiszával. Ez is szeret nyugodalmasan és csöndesen hömpölyögni, de szeret néha áradni is és olykor ki-kicsapni a medréből és szeszélyesen el-elkalandozni. Tömörkény mindent körülményesen elmond, töviről hegyire, mert egészen benne él abban, amiről beszél és mert azt akarja, hogy mások is éppen úgy lássák és úgy szeressék. Ezt néha szemére vetették neki, de hiszen ennek a „hibának” köszönhetjük mindazt a szinte megmérhetetlen és felbecsülhetetlen adalékot, amellyel a szegedvidéki népek életének, szokásainak és erkölcsének, munkájának és művészetének ismeretét gazdagította és szinte hiánytalan teljességgel megörökítette minden időkre.

A fehér asztalnál

Ez a hallgatag és zárkózott férfi csupa bájos közvetlenség és elragadó kedvesség tudott lenni a nekivaló és hozzá méltó társaságban. Nem gombolkozott ki egészen sohasem, de - mint Móra mondja - az ötletek aranymuslincáival jókedvében telerajzolta baráti körét. Az első alkalom, amely őt az asztal örömeire kapatta, bizonyosan a régi Hungária törzsasztala volt, amely a surbankó újságíró szívesen látta és derűsen marasztalta. Az a bohémtanya volt ez, amelyben Pósa Lajos írogatta a szövegeket Dankó Pistának, a fiatal és tehetséges népzénesznek, akit csak a szakértők nem akartak elismerni. Téli estéken vágni lehetett a füstöt ebben a szegedi Pilvaxban, amely a rekonstrukcióból itt maradt gentrynek éppen olyan meleg fészke volt, mint a napi robot után pihenő újdondásznak. Pósa után Lipcsey Ádám, ez a mokány, köpcös tréfacsináló vette át az asztalt és megalapította a zóna akadémiát. A komolyságot örökre száműzték ettől az asztaltól, amelynél még a mélabús Sebők Zsigmondnak és a komor Thury Zoltánnak is víg arcot kellett vágnia a játékhoz. De mi volt a későbbi *császári és királyi köztársaság*? Semmi más mint ürügy és alkalom arra, hogy a szegedi élet és irodalom kiválóságai a fehér asztal mellett szabad folyást engedjenek a bennük rejtőző és a hétköznapi gondok pusztáján bujdosó jókedvnek. Nem volt ennek a társaságnak semmi komoly alapja és szervezete, csak a rokonszenv és a barátság tartotta össze. Akik kedvelték egymást és kedvelték a jó bort meg a jó szót, amely a jó borból árad, azok összegyűltek. A vezérük, akár akarta, akár nem, Tömörkény volt. Ahová ő leült, ott ő elnök úr lett.

Azért volt némi alkotmánya is ennek a császári és királyi köztársaságnak, mivel hogy röndnek muszáj lönni. Az alapszabályok 2733. számú paragrafusa szerint például (az előző paragrafusok ismeretlenek) az ülés határozatképes, ha egy tag is van jelen. A 2001. paragrafus kimondja, hogy az elnöknek eggyel több szavazata van, mint az összes jelenlevőknek. Az 503. paragrafus alapján minden tag köteles indítványt előterjeszteni, tekintet nélkül arra, hogy meghallgatják-e vagy sem?

Végezetül, de nem utolsónak a 131. számú paragrafus elrendeli, hogy pótgyomrot hozni tilos.

A régi Bitó híres csárdájában voltak a kezdetei ennek az alakulásnak, amely alakját és helyét állandóan változtatta. A Kopp szanatórium, a Bagits Rozál, az Onozó, a Csányi Ágó és az alsó és felső tiszapart különféle halászcárdái voltak tanúi ezeknek a történelmi nevezetességű tanácskozásoknak és feledkezéseknek.

A Cserzy Mihályéktól alapított Irodalmi Tető is csatlakozott később Tömörkények „mozgalomához” és ekkor egy puccs alkalmával Városház Gyulát, a kedélyes papot tették meg miniszterelnöknek. Az ülésekre illusztrált meghívókat küldöttek. (Skultéty Rezső volt az udvari festő.) Rendes tárgysorozatuk volt, elnöki megnyitóval, a pénzügyminiszter jelentésével, határozati javaslatokkal, előterjesztésekkel, indítványokkal, az összkormány lemondásával és sajátkezűleg újra való kinevezésével.

Egy kicsit a nagy politika és a magas közélet ártatlan és kedves paródiáját adták ebben a mulatságos köztársaságban, amelyben éppen úgy volt koalíciós minisztérium és technikai obstrukció, mint annak idejében az ország házában.

Az is megtörtént, hogy a Beck Pista jópálosa után, amely a szegedi juhászok nemzeti tánca, Tömörkény is kedvet kapott, hogy a saját szerzeményű gólyatáncát ellejtse, amely tánc az erdélyi csürdögölőnek volt alföldi változata.

Mulandó minden e vidéken, bizony ennek a császári és királyi köztársaságnak is vége lett egyszer, de hiszen nála sokkal komolyabb és szilárdabb alkotmányok és intézmények is hasonló sorsra jutottak. Eltűntek az életből, mint a Csonka Bukosza Tanács Ignác kecskedudája, amelyet nemegyszer hallgatott a tiszaparti halászcárdában az elnök úr, amiről különben, mint

ahogy az öreg dudás mondogatta, „könyveket” írt Tömörkény. No, ami azt illeti, annyi bizonyos, hogy ezek a „könyvek” megmaradnak.

Mikor Engel Lajos vette át a Szegedi Naplót, megkezdődtek a Lajos-napok, amelyek minden esztendőben maradandó események voltak. Nagy áldomást csináltak ilyenkor, a népszerű kiadó mellett a másik Lajost is áhítattal emlegették, és Lipcsey Ádám akkor is megjelent a gyülekezetben, amikor már régen a fővárosi redakciók küszöbét koptatta. Kulinyi, Békefi, Balla Jenő, Sz. Szigethy Vilmos, a Taschlerek és a mindenkori munkatársak voltak résztvevői ezeknek a nyári hajnalokba kinyúló estéknek, amelyeknek lelke mindig Tömörkény volt, az Elnök Úr, aki, ha szólni kívánt, mély csönd és figyelem fogadta, amelyet csak a szünni nem akaró derültségek és hosszantartó, meg-megújuló éljenzések szakítottak félbe.

Itt született meg a bronzszobor eszméje, amelyet a Sándor emlékbizottság ápolt, Lajos estéjén tartván közgyűlését. Úgy kezdődött az egész, hogy Lázár György, a kiváló szoboremelő polgármester Lipcsey Ádámmal utazott és a furfangos diák azt ajánlotta neki: állítson már egyszer szobrot Szeged legnagyobb fiának is.

A lelkes podeszta megütközve kérdezte, hogy ugyan ki lehet az a legnagyobb fiú, akiről eddig megfeledkeztek volna és ekkor derült ki, hogy Sándorról van szó, Rózsa Sándorról, aki csakugyan a leghíresebb ember hét határban, sőt azon túl és akinek eddig csakugyan nincsen méltó monumentuma. Tömörkény a tréfát hivatalos komolysággal átvette, ő különben is krónikása volt Sándornak a *Betyárlegendák* révén, a szoborbizottság megalakult, Tömörkény elnökletével, Balla Jenőt kinevezték pénztárossá, nagy ankétek voltak az ügy érdekében, szakértőket is meghallgattak, sőt egy különítmény helyszíni szemlét is tartott Kisteleken, azon a történelmi nevezetességű helyen, ahol a szegedi tanyák hőse az ötvenes években megállította a vonatot.

A hallgató ember az ilyen gyűléseken rakétázott és sziporkázott, egyik ötlete a másikat kergette, de még a legnagyobb tetőfokán is mindig az illendőség határain belül tudott maradni. Pajzánkodott és dévajkodott, ha kellett, de lelkének született nemessége és tisztasága ezekben az órákban is tiszta maradt, mint a patyolat.

A Dugonics Társaságban

Tömörkény szerette a társaságot, de legjobban szerette azt, amelyet *Dugonics* nevére és emlékére alapítottak. Szeged első irodalmi társasága, amely hosszú vajúdas után 1892-ben született, Lázár György, a nagy polgármester lelkes buzgósága révén, már bölcsője mellett ott találta Tömörkényt, aki mint a Szegedi Napló ifjú munkatársa az első irodalmi díját nyerte el, a novellára kitűzött kétszáz koronát, *A leány játszik* című elbeszélésével, amelyet 1894-ben mutatnak be a Társaság ünnepi ülésén. Hamarosan rendes taggá választják, sűrűn jelenik meg a felolvasó asztalnál, elbeszélésekkel, rajzokkal és Békefi Antal után 1904-ben ő lesz a Dugonics Társaság főtitkára. Mindig a legnagyobb buzgalommal és odaadással vezeti a Társaság ügyeit, amelyek szívügye neki. Mindig ünnep volt az, amikor komoly alakja föltűnt és gordonkahangja megszólalt a díszes teremben, a puszták szabad levegőjét, a vadvirágok illatát és a vadgalambok bűgását idézve föl, és ilyen ünnep igen gyakran került sorra, hiszen, ha csak a *Dugonics Társaság* 1904 elejétől vezetett naplókönyvét nézzük, akkor is tizenhat olyan alkalom kínálkozott, hogy a lelkes és megértő szegedi irodalomkedvelők hallgathatták őt és gyönyörködhetek e ragyogó elme és meleg szív délibábos és szivárványos megnyilatkozásában.

1905. február huszonhatodikán a véletlen összehozta egy felolvasó ülés keretében Ady Endrével, aki Tömörkény *Rajz a népeletből* című munkájának fölolvassása után néhány új versét mutatta be a szegedi közönségnek. Nincs róla emlékezés, hogy e két nagy magyar hogyan és miképpen találkozott, de az bizonyos, hogy nem sokkal később a Vér és arany költője ezeket írta *A magyar Pimodán* című megragadó vallomásában. „Az, aki Szegeden, sőt Szögedében, ugyanazt csinálja a tanya-nyelvvel s tanya-gondolattal, mint a városival és raffinálttal a legvárosibb, legraffináltabb és legbetegebb író-zseni, ő is az én emberem és tanúm.” Tömörkény főtítkári jelentéseit azzal a szeretettel és gonddal írta mindig, amellyel mindenféle írói munkáját végezte.

Érdekes fölolvassó volt Tömörkény. Szinte szabódva, önmagával ellenkezve, kezdett bele az első mondatokba, úgy tetszett, mintha zsörtölődne, vagy duruzsolna, de ez a hang lassacskán kellemes zsongásba olvadt, cirógatni kezdte a szíveket magához vona az érdeklődést, egy ember hangja volt, aki sokat tapasztalt, vox humana volt, amely kis dolgokról is nagy szeretettel beszél. A végén szinte sajnálta a hallgatóság, hogy nincs tovább, olyan szívesen elringatóztak volna még e hang hullámain.

Utolsó szereplése a Dugonics Társaságban és utolsó nyilvános föllépése az életében 1916. január 30-án volt, amikor a Lázár-emlékünnepen *Emlékezések az Alsótanyáról* címen a nagy podesztával töltött szép napokat idézte föl derűs borongással.

Halála után a Dugonics Társaság mindig nagy hálával és kegyelettel gondolt reá és kultuszát állandóan ápolta és terjesztette. Emlékezetének szentelte 1918 áprilisi felolvasó ülését, amelyen Szalay József, Szávay Gyula, Balassa Ármin és Móra Ferenc versben és prózában idézték alakját és szellemét, 1921. április 24-i ülését, amelyen Szalay József elnök megragadó bevezető beszéde után Erzbrucker Aladár kegyesrendi tanár Tömörkény stílusát és nyelvét méltatta, 1922. április 30-án dr. Banner János Tömörkény néprajzába vezette be hallgatóit, 1927. április 24-én, halála tízéves fordulóján Szalay József elnök nagyérdekű bevezető beszéde keretében bemutatta a nagynevű kortársak levélbeli hódolatait Tömörkény nagysága előtt, Juhász Gyula fölolvasta Tömörkény művészetéről szóló tanulmányát, és az elnök bemutatta Móra Ferenc *Steingassner a poszton* című megindító emlékezését.

Maga Tömörkény is megszólalt, legszebb dolgaiból néhányat tolmácsolt Banner János, és ezek a remekművek olyan elevenen, olyan frissen hatottak, mint maga a múlhatatlan élet.

1906-ban a Petőfi Társaság is tagjai sorába választotta a magyar népiesség prózai Petőfiét, de a székfoglalóján kívül, amelyet tartozó kötelességének tekintett, nem szerepelt a fővárosi irodalmi társaság ülésein. Még a székfoglaló bankettből is megszökött, sietett ki a vonathoz, nehogy ráesteledjen és a sötétben eltévedjen a mozdony.

A világot jelentő deszkák

Tömörkény és a színház, ezek sohasem voltak egymással rossz viszonyban. Nem bántották egymást, az író éveken át csak kívülről látta Fellner és Helmer szép bécsi stílusú épületét és fiatal újságíró korában is, amikor mások elsősorban a színházi kritikában akarják megmutatni, mit tudnak, ő ezt a műfajt következetesen és szándékosan el mellőzte. Ami a drámaírást illeti, gyakran hangoztatta, hogy a magyar paraszt esztendőszámra se beszél annyit, mint amennyit egy este mondatnak vele a színművekben.

Éppen azért némi meglepetésül szolgált, amikor a budapesti Nemzeti Színház, az ország első műintézete egyszerre csak egy Tömörkény darab bemutatóját hirdette. Az egész ugyan csak egy fölvonás, de azért csak darab az mégis.

A dolog úgy történt, hogy 1912-ben egy bankett után az Európa-kávéháznak egyik csöndes sarkában összekerült a társaságból menekülő Tömörkény Szalay Józseffel és Almássy Endrével. Az érdekes irodalom pártoló (aki később maga is írt drámát) és a lelkes színigazgató ostromolni kezdték Tömörkényt, hogy miért nem próbálkozik meg már egyszer a színpaddal? Talán bizony attól tart, hogy nem menne a drámaírás? Addig szorították a sarokba, míg végre is megadta magát és kijelentette, hogy ha úgy tetszik, akár négy óra alatt is megír ő egyet. Így született meg a *Barlanglakók* című egyfölvonásos, amelyet a szerző életképnek keresztelt és kipróbálás végett mindjárt a nemzet első színházának nyújtott be. (Igaz, hogy Somló Sándor is unszolta erre.) A darab keletkezéséről a szerző maga megjegyzi, hogy: „az erkölcsi bünszerzés cselekménye itt Almássy Endrét és Szalay Józsefet illeti” és hozzáteszi, hogy „le nem foglalt lámpakarók akadnak még Magyarországon Almássy és Szalay urak részére”. E szerzői enyelgés teljesen céltalannak bizonyult a bemutató alkalmával.

A *Barlanglakók*at egyik novellája alapján írta. Szegedvidéki erdőirtó munkások földalatti lakása a színhely, ahol a balladai tömörségű dráma lejátszódik. Néhány ember sorsát érezteti a költő, a szűk, sötét odúból kilátással az élet végtelen távlataira. Az öreg Tandari ustorral megütötte könnyűvérű fia fattyát, akit ez eltitkolt előle.

A fiú az apára támad, el akar menni örökre, hogy elvehesse azt, akit szeret, hogy a szülőtte mellett lehessen, és az öreg Tandari akkor látja, érzi, hogy mi lakozik valójában az ő fiában, magára eszmél, kitör belőle a mély, erős, igaz apai érzés, röviden, de határozottan kiáltja oda a legénynek:

- Hozd ide azt a kis kölyköt! - Ennek a nagyon emberi kis színpadi remeknek fergeteges sikere volt a Nemzeti Színháznak bemutató estjén, 1913. január 22-én. Őszinte, mély és maradandó siker, költő és közönség ritka bensőséges találkozása és öröme egymásban, amelynek csak külső jele az a tizenhat kihívás, amellyel a szerzőt a lámpák elé kényszerítették. (Ezek a lámpák mégiscsak karó nélkül való lámpák voltak.) Igaz, hogy az előadás is méltó igyekezett és tudott lenni az alkotáshoz.

Csathó Kálmán rendezte, az öreg Tandarit a felejthetetlen Pethes Imre ábrázolta és Alszegehy Irma, Mátray Erzsi, Rajnay Gábor, Rózsahegyi Kálmán és Gyenes László szerepeltek benne. A kritika is egyhangú elismeréssel fődözte föl Tömörkény Istvánt, a drámaíró, Keszler József a háromfelvonásost követelte tőle (ilyen telhetetlenek ezek a pestiek), Lengyel Menyhért szívetrendítő látványnak találta, amint a vidéki költő végtelenül szerény meghajlással jött a közönség elé. A vidéki költő pedig már akkor arra gondolt, hogyan lehet leggyorsabban megszökni a fővárosi dicsőség elől és az első éjszakai vonattal szerencsésen hazaindult Szalay József és egy üveg bor társaságában. De a dicsőség Szegeden se hagyta nyugodtan, következett a szegedi bemutató 1913. február 28-án és az előadások előtt a szerzőnek bele kellett ülnie a színpadi gondolkodó székbe és el kellett mondania, hogy született meg a darabja? A premier után nagy áldomás volt, amelyen régi és új barátai és tisztelői jelentek meg és derűreborúra köszöntötték az ünnepelet, aki válaszában kijelentette, hogy az ünnepelt egyáltalában nincs meghatva, bár azt nem tagadhatta, hogy amikor a színházban a tapsok és éljenek viharában a szívére tette a kezét, egy forró, fényes gyémánt csillant meg a szemén.

A *Barlanglakók* országos sikerén felbuzdulva, magyar filmet is készítettek belőle, amelyből persze kevés haszon és öröm háramlott Tömörkényre.

De Tömörkény is kedvet kapott a drámaíráshoz és nemsokára egy másik egyfelvonásos is elkészült, *Bábocskay szelet hever*, az ismeretes novellából.

Egy bőgőshajó fedélzetén játszódik le ez a hol enyelgő, hol komoly dráma, amelyben a vízenjárók sorsa éppen olyan erőteljes és valószínű vonásokkal domborodik ki, mint a Barlanglakókban az erdővágóké. Itt is a gyerek körül forog a harc és itt is a gyerek iránt érzett szeretet mélységes érzése oldja meg a tragikus csomót. A Nemzeti Színház örömmel fogadta ezt a második kopogtatást is, de technikai okokból a háború alatt elállott a színrehozatalától. Ami ezután még jött volna, azt a halál korán és végképpen visszaparancsolta.

Aki pedig csodálkozik azon, hogy Tömörkény, aki éppenséggel nem volt színházi ember, mégis ennyire értette a mesterségét ezen a téren is, annak csak azt felelhetjük, hogy az igazi költő mindenütt megállja a helyét, akár az életet jelentő földön, akár a világot jelentő deszkákon.

Az író napáldozatja

A nagy háború zajában ez a csendes ember elvonulva figyelte az itthonmaradt magyarság életét. A front mögötti Magyarország népének sorsát, a halálos nagy viadal kis gondjait szemlélgette és jegyezte.

Hétről hétre pontosan beszámolt róluk a pesti újság tárcájában. Az Onozó sarkában, az Arany Páva szögletében látta meg a háborús világ új embereit, akik leginkább régi emberek voltak, de a nagy fölfordulásban és földrengésben színük és lelkük elváltozott.

A haza elkövetelte tőle a fiút is, László az iskolából a frontra került, az aggódó apa maga is jelentkezett az ország szolgálatára. 1916-ban Tömörkény István bennmaradt az ötvenévesek sorozásán, mint régi boszniai negyvenhatos katona.

A szentséges öreg csontban megmozdult az ifjú vér, az egykori virtus, és egészen komolyan és határozottan be akart vonulni a régi csapathoz, csak Somogyi Szilveszter polgármester, mint hivatali felsőbbség tilalma tudta ettől a kései szándéktól nagy nehezen visszatartani. Már próbálgatta az új fegyvert, már átadta Móra Ferencnek a múzeumi és könyvtári hatalom kulcsait, mikor a Veszter parancsára mégiscsak itthon maradt. Hiszen itthon volt rá nagy lelki szükség, vigasztaló írásaira a népekről az ország használatában. Már úgyszólván közeledett a napáldozat, az árnyékok megnyúltak, az alkonyat utolsó „ragyogványa” is búcsúzóban.

Még néhányszor elnézegette és meghallgatta, amint a tanyáról meg a külvárosból jöttek a magyarok a régi kincsek és a régi csaták föltekintésére, még megérte, hogy öreg német népfőlkelő tiszték a Balkán felé vonulóban Jókai után érdeklődtek a Somogyiban és hogy a László is visszajött egyszer a lövészárkok poklából, mellén a vitézség érmeivel, de elérkezett 1917 tavasza, az utolsó. Hajadonfővel sétálgatott a Tisza partján, áhítattal üdvözölte a napocskát és a vizecskét, megfázott és beteg, lázasan tovább végezte napi dolgait a két hivatalban. Utolsó derűs estéje a Dugonics Társaság Arany János-ünnepén volt, a vacsorán a maga humoros közvetlenségével sírva vigadó felköszöntőt mondott Magyar Jánosra, akin Arany Jánost értette és Jakab Ödönre, aki vendége volt. Mikor a lázas beteget Móra Ferenc nagy nehezen ágyba parancsolta, Tömörkény egészen utolsó percig mindig arra gondolt, hogy írni kell, hogy a Szegedi Naplónál ma ő a soros vezércikkíró és hogy a Magyarország vasárnapra tárcát vár. Az első meghűlés következtében tüdőgyulladást kapott, amely mellhártyagyulladással párosult és a szívgyöngöseség aggasztó tünetei is mutatkoztak. Az elhasznált szervezetnek nem volt elég ellenálló ereje és végül is kámforinjekcióval tudták csak orvosai elodáztatni a közeledő véget. A

lázban égő nagybeteg még egy végső üzenetet diktál fiának a stachodi frontra, és amikor leánya az utolsó reggelén gyöngéden, szeretettel simogatva megkérdezi, hogy érzi magát, Tömörkény csöndesen mosolyogva mondja: - Általános depresszió. Majd nemsokára rá még hozzáteszi: A nap elfogyatkozik.

1917. április 24. volt, kedd reggel kilenc óra előtt néhány perccel. A tanyáról egy öreg vajákos asszony lélekszakadva sietett az Oroszlán utcai házba, valami rejtelmes orvossággal, hogy meggyógyítsa a célszerű szegény emberek nagy barátját és jótevőjét, de már elkésve érkezett. Tömörkény napja örökre elfogyatkozott.

Ezen a napon Höfer altábornagy jelentése szerint egyik harctéren sem történt jelentős esemény.

A frontokon nyugalom volt, de a front mögött a magyar szellem és a magyar írás hősi halottja a legnagyobb háborús veszteségeink egyikét jelentette.

Gárdonyi Géza, a régi jó barát Bibi című életregényében, egy tanító följegyzései gyanánt ezeket írja a halál után:

„27. Péntek.

Napos.

A fák virágzása jó egy-két hetet késett az idén.

Tömörkény István író meghalt. Egynéhány kedves novelláját olvastam. Szerető szemmel nézett a föld népére és ez a szeretet napsugárként játszik a sorain.”

Tömörkény ott feküdt szelíden és nyugalmasan a halotti ágyon, amelyre most egy egész ország népének részvéte borult.

És megindult a zarándoklat a ravatalhoz, nagy urak és nagy írók és kis emberek, híres valakik és ismeretlen senkik jöttek, hogy elbúcsúzzanak a csendes embertől, aki jó ember és igaz író volt. Szeged városa megérezte, hogy a legfájóbb háborús vesztesége Tömörkény, és méltó végtisztességet adott nagy halottjának.

A kultúrpalotából vitték utolsó útjára, a szegedi földbe, a temetési szertartást Várhelyi József apátplébános végezte. Balassa Ármin a Dugonics Társaság nevében mondott búcsúbeszédet, Pakots József a Petőfi Társaság gyászát tolmácsolta, Szakács Andor az egész magyar sajtóét, Móra Ferenc pedig a szegedi újságírás és a szegedi kultúra veszteségét parentálta el a koporsó előtt, amely ezután lassan elindult, ezrek könnyes seregétől kísérve.

És ekkor fölzendült a szegedi honvédszenekar gyászindulója. Az öreg katonának Perneczky Jenő kerületi parancsnok adta meg ezt a temetési dísz és az emberek lelkében hirtelenül egy régi gyönyörű Tömörkény novella emléke kísértett, Valérről, aki a földbe megy és akinek a katonák tisztelegnek. „Valér, ha te ezt hallanád!”

Amit életében nemigen keresett és olyan ritkán kapott, az elismerés őszinte, meleg szavait teszik az író társak a koporsóra. Elkésve sietnek hódolni és hálálkodni Tömörkénynek. Majdnem fölfedezik őt, a magyar föld, a szegedi nép páratlan művészt. „Ilyen súlyos nevet még a háború alatt se írtunk az irodalom veszteséglistájába”, mondja róla Kosztolányi Dezső a Pesti Naplóban. Acélos összefogó erő lakozott benne. A németek kritikusai a puszták prózai Petőfijének nevezték el.

„Akármelyik külföldi megismerheti az ólomkatonáról szóló elbeszélésből a magyar paraszt lelkét.” - „A kutató fölfedezés dolga lenne az egyszer, hogy a nemzetek literatúrájában a magyar Tömörkény is elfoglalja a maga érdemes, komoly helyét” - állapítja meg Révész Béla

a Népszavában. És végezetül Krúdy Gyula meghatottságtól remegő hangú nekrológjának megkapó szépségű sorai: „Az Alföld felett álmoként tűnik el a látóhatár felé egy fehér kócsagmadár. Ez volt a Tömörkény lelke!”

Népek az ország használatában

Arany János írja egyik kései versében, hogy nem akar úgy elmenni, mint a koldus, aki semmit se hagy itt maga után, és valóban, az öregség legszebb költészete maradt ránk tőle a posthumus Őszikékben. Az ötven éves Tömörkény is halála után adta nemzetének a legdrágább örökséget utolsó könyvével, amely 1917-ben a Táltos kiadásban. *Népek az ország használatában* címmel, Móricz Zsigmond előszavával jelent meg. Ez a könyv Tömörkény háborús írásait tartalmazza rövid, tömör rajzokat, kis dolgokat a nagy időkről, amelyek azonban mindenféle háborús riportnál jobban éreztetik egy népnek sorsdöntő esztendeit. Mint az előszó mondja:

„Forrásmunkája lesz ez annak az életnek, mikor a magyar nép egész életfelfogása s maga az élete tökéletesen átalakult, mikor nemcsak új ideák, de egészen új világnézet, új filozófia kezdi gyökeresen kifordítani a magyart régi sáncaiból.”

Bizony hosszú az út a *Szegedi parasztok és egyéb urak* fiatal derűjétől, a *Népek az ország használatában* érett komorságáig.

Halbőr Förgeteg János, aki az első könyvben még csintalanul évődik a pusztázóval, aki köz-erőnek hívja, most már öregén és elhagyatva áll a pusztán, amely igazán pusztá lett számára és mint új Diogenes, egy hordóban keres menedéket az Isten hidege és a szél elől. (*Mindenek változnak.*) Tanyai asszonyok dolgoznak a földeken a férfiak helyett, akik külső országokban harcolnak és pusztulnak. Új emberek jönnek, idegenek, ellenségek, akik éppen olyan áldozatok, mint akiket elvittek innen.

A muszka és a magyar lelkek különbségét és közösségét mesteri módon érezteti a szegedi író, akinek legszebb emlékei közül való Jermoláj, a jószívű muzsik, akit Turgenyev művészete tárt föl előtte, valaha régen. Tömörkény magyarjai beszélgetnek az úton. Azt mondja a szomszéd a Jánosnak: - De hát akkor mért törtek ránk fegyverrel, az ördög bújjon a fatornyos hazájukba?

- Ugyan már - védi János a muszkáját -, hiszen a kecske se a maga jószántából mögy a vásárra.

Ilyen nézetek és beszédek vannak a lapos sipkás, idegen fogságos ember felől.

Kedvelik őket, mint elhagyottat, de mégiscsak úgy, mint valami kisebbfajtat, mint valamely gyermeket, mint gyámoltalant.

Az író meglátja a tatár honvágyát, amint a vendéglőben egy képre bámul, amelyre egy falu van rajzolva. „Talán otthon a Krimben is ilyen vályogfal-kerítéses falvaik vannak.”

Nyedgin kaukázusi történeteiben az ottvaló falvak egészen úgy vannak rajzolva, mintha magyar falvak volnának! Petőfi kék köpönyegén, Damjanich vérpiros atilláján akad meg a szeme. A gólyafészkeken, a jegenyefákon. Kis padok a házak előtt, a padlásablakon kidugva két cső veres kukorica. Mit gondolhat ilyenkor a szóltan tatár? A keze fejét végighúzza a homlokán. És a levelek, amelyeket Tömörkény új emberei váltanak egymással a nagy fürgetegben, világok távolságain keresztül. „Szeretnék bötű lönni, hogy hozzád eljuthassak... nem iszok, nem káromkodok... fölségös Isten, mérhetetlenek az intézkedéseid.” És a távolságok, amelyek eltűntek, tisztára eltűntek. Az öreg Veron azt kérdezi: - Aztán a te urad is oda van messze a Szibériába? - Dehogy. Csak ide van nem messze az Asztragánba. Nem messze. Az

Asztragánba. A Káspi-tó mellett. Az ősök is ott tanyáztak arrafelé valamikor. Régebben, mikor még Krisztus urunk a földön járt. És a nagy csaták, amelyeknek emlékével terhesen támolyognak a sebesültek és a rokkantak, nem találva többé békességet. A kraszniki csata képét mutogatja és árulgatja egy kalapos kisasszony a vendéglőben, ahol pihenőre itthon levő öreg katonák beszélgetnek éppen. Az egyik katona kissé eltartva magától a képet, nézi.

- Hát - mondja - hát... tudom is én. Ilyenforma volt. De mindön csata ilyenforma.

A másik is nézi, nézi.

- Ilyenforma is löhetött. Ki ért rá akkor széjjelnézni?

Csata: Csata.

Az öreg katona visszaadja a képet, mondván:

- Nem vöszöm én kéröm. Elég volt azokat egyszer látni, nemhogy még a szoba falára is fölaggassam. Hanem tudja, ha majd azt a képet áruli, amelyiken a királyok mög a császárok mind szerbuszólnak egymással... aztat a képet majd mögvöszöm...

Igaza van Ady Endrének. Ez a szegedi író tanyai nyelven, tanyai lélekkel ugyanazt fejezi ki, amit a világvárosok költője a maga módján. Ember az embertelenségben. Halk hangja a viharban a magyarság gyászát és aggodalmát tolmácsolja mindenkinek.

Nyári képe 1916-ból egy fiatal vak katonát ábrázol, amint az üres kocsmában leül egy nyári délután, és akinek a gazdasszony behozza az eresztet alól a gerlék kalitkáját, s leteszi az asztalára, hogy a világtalan vitéz gyönyörködje a turbékolásukban! „Szép az, gerlék bűgását hallgatni. Az örök éjszakában élő fiatal katona mellette zöld erdő hűvös ölében álmodhatja magát.”

Ilyen gyöngéd, ilyen finom, ilyen tiszta és ilyen nemes húrokat penget a háború vad harsogása mellett Tömörkény tiszaparti költészete.

Ebben az utolsó könyvében a tökéletes egyszerűségig fejlődött az a tömörkényi műfaj, amelyet legáltalában magyar rajznak lehetne elnevezni.

A kispasztika irodalmi formája ez, olyan, mint a vásárhelyi Pásztor János népies szobrai. Egy-egy mozdulatba tömörít egész életeket és sorsokat, bizonyos rejtett lírával és teljes együttérzéssel, a közösség mély átérzésével. A maga intim egyszerűségében mégis éppen olyan monumentális hatású, mint amilyen az osztrák Schönherr nagyvonalú tragédiája, a Volk im Not.

Állóképek ezek a háború mögötti pillanatfölvételek, amelyek a magyar sorsot mutatják be zord idők forgatagában. Egy magyar író látunk, aki megtalálja a tulajdon hangját, amely senki máséhoz nem hasonlítható és amely a világirodalom nagy zenekarában is szót kérhet eredeti színezetével.

Egy elmúló világ panasza, amely nem múlik el soha többé, mert örök szószólóját megtalálta Tömörkény Istvánban.

Tövises és virágok

Tömörkény első könyveit, amelyek Szegeden jelentek meg, nem vette észre, és nem méltatta a fővárosi kritika. Legelső könyvéről, a *Szegedi parasztok és egyéb urakról* az egyetlen Vasárnapi Újság emlékezik meg néhány sorban, az új író folyékony írásmódját dicsérve. Az első

országos elismerést Vincze József dr. könyvében találjuk, amely Népies elbeszélők címen 1901-ben jelent meg, és amely Eötvös Károly és Móra István között jelöli ki helyét a magyar irodalomban. Külön kiemeli a *Pusztai harangszó*, a *Búcsú a homokon*, *A szárnyékember*, *A ravasz Kabók*, *Az elesett ember* és *István kutyái* című elbeszéléseit és rajzait.

A Budapesti Szemle, a konzervatív akadémikus irodalom e komoly orgánuma több alkalommal behatóan foglalkozik Tömörkény műveivel. Több-kevesebb megértéssel és szerencsével.

Egy V. Z. jegyű kritikus 1904-ben meglehetősen kicsinyes kifogásokat tesz szerinte túlzott népieskedése miatt, és különösen a szegedi tájszólás fölösleges használatát kárhoztatja. A tudós bíráló szavai szerint az egyik rajzban „a gazda az üszőt föltekinteni megy a gulyára”, amiből nyilvánvaló lesz, hogy a recenzens nincsen tisztában a népies alapfogalmakkal.

Több gonddal és szeretettel „tekinti föl” Papp Ferenc, az érdekes irodalomtörténetíró a Tömörkény-féle *Homokos világot*, a Budapesti Szemle 1911. évfolyamában, és végül megállapítja, hogy a „németalföldi művészet” puritán realizmusával erős rokonságot tart Tömörkény emberábrázoló és tájképfestő magyar alföldi művészete.

A *Homokos világ* két modern kritikust ösztönzött arra, hogy elítélő hangon nyilatkozzanak Tömörkényről. Kuncz Aladár a Nyugatban és Pogány Béla a Renaissance-ban (mindkettő 1912-ben) vádolják meg azzal, hogy külsőséges, érdektelen etnográfiai kicsinyességekbe tévedt kétségtelen tehetség. Ezt a vádat már Salgó Ernő is hangoztatta, a Szerda 1906. évfolyamában, a *Förgeteg János, mint közérő* megjelenésekor.

„Tömörkény István mindig a néprajzi jelleg felé tart, a csoportélet látványaiból merít, és csoport-karaktert tüntet fel, és mint az ethnographiai gyűjtés tárgyainál, a művész személye nála is eltűnik munkájában, a munka pedig felolvad az általános jellegben.” Ez, ha úgy vesszük, mai szemmel tekintve a dolgot, fölért egy meglehetősen ritka elismeréssel.

A Budapesti Szemle 1917-ben szokatlan melegséggel értékeli Tömörkény posthumus könyvét, amelyet Móricz Zsigmond háborús írásaival szemben emel ki, akinek a Tömörkény-könyvéhez írt előszavát is megrója. „Mintha legalábbis Tolsztojt búcsúztatná”, és ugyanez a kritikus (Kéky Lajos) ír tartalmas és terjedelmes nekrológot Tömörkényről, amely az író egyéniségének és munkásságának tökéletes ismeretéről és megértéséről tesz tanúbizonyságot.

A Tömörkényről szóló irodalomnak legértékesebb alkotása Móra Ferenc remekbe készült emlékezése, amely Magunk között és Tömörkény címen külön is megjelent. Az ember és a művész páratlan szeretettel megrajzolt arcképe ez a tanulmány, amelynek egyik mondata így foglalja össze Tömörkény István irodalmi jelentőségét: „Isten tudja, valahogy mintha alkonyodóban volna nekünk, magyaroknak, az árnyékok barna pókjai nagyon megszorodtak a falon, sodorják a denevérek az ereszüket, este lesz, este lesz - és minél jobban sűrűsödik a sötét, annál fehérebben világít az ezüstlámpája annak a holdnak, amely Tömörkény néven úszik a magyar firmamentumon.”

Tömörkényről szóló nekrológok különben szinte egyhangúan megadtak minden elismerést és tisztességet az írónak és a Nyugatban maga Ady Endre és Móricz Zsigmond siettek elkésve kipótolni azt, amit a modern magyar irodalom e vezető folyóirata hosszú időken át mulasztott vagy hibázott a „vidéki” író ellen. Ady Endre 1917 szeptember végén a szegedi Korzó Mozi-ban egy emlékünnepeken személyesen hitet tett Tömörkény nagysága mellett. „Pár verset hoztam el Szegedre - mondotta -, hogy Tömörkény emlékére, ünnepére felolvassam őket, ha rekedt hangon is. Tömörkénnyel nekem pöröm volt. Nem akart pöröm, és most, hogy itt vagyok, magamra vállalom az ekszpiálást, amelyet fáradtan, betegen és bűn nélkül is oly szívesen adok meg e nagyon szép és eleven halottnak. Hűségesebb olvasója senki sem volt

nálamnál. Ahogy ő látta, hallgatta, megjelentette és megszólaltatta a tanyai magyart, úgy senki sem rajta kívül. Nagyon hódolok neki, mert nagyon szerettem.” (A Szegedi Újságírók Egyesületének Tömörkény matinéján.)

Azóta a hivatalos irodalomtörténet, az akadémikus és a modern, egyaránt elismeréssel említi Tömörkényt, de mintha teljes értéke és érdeme felől még nem jött volna egészen tisztába. Pintér Jenő a magyar irodalomtörténetének kézikönyvében (1921) ezeket írja róla: „A szegedi tanyák világát örökítette meg. Az alföldi magyar parasztemberek eszejárása pompás élethűséggel nyilatkozik meg elbeszéléseiben és rajzaiban.” Ez igaz és helyes, bár mindezt a maga egészében éppen úgy el lehetne mondani, minden változtatás nélkül, akár Sebők Zsigmondra, akár Cserzy Mihályra.

Benedek Marcell, A modern magyar irodalomban (1924) már többet és jellemzőbbet tud mondani róla: „Alakjai típusok, de hány típust tud meglátni. Maga is eggyé olvad velük, s ha Mikszáth mikszáthul beszélteti alakjait, Tömörkény maga beszél a nép nyelvén, maga gondolkodik a nép örök gondolkozó formái szerint. Szociális szólamai nincsenek, de meg tudja mutatni a nincsetlen zsellér helyzetét.” És amit az Irodalmi Lexikonban (1927) hozzátesz: „Pontosan látja emberei jó és rossz tulajdonságait, elhelyezkedésüket a társadalomban, vagy sok esetben a társadalom mellett; látja és megmutatja, hogyan árthat a leghumánusabb szándékú törvény is a közösségtől elszakadt, iskolázatlan embernek. T. rajzai már messze járnak a falusi, vagy tanyai idilltől.”

Tömörkény művészetének gazdag és nemes anyagával, a nyelvével, amely külön szótárat érdemelne, eddig tüzetesebben a fiatalon elhalt szegedi tanár, Lányi Béla a Magyar Nyelvőrben és Erzbrucker Aladár piarista egy tanulmány keretében, foglalkoztak.

Az iskolai olvasókönyvekben néhány remek elbeszélése és rajza érezteti a fiatal és fogékony lelkekkel, hogy itt egy író beszél, akivel öröm és tanulság megismerkedni, és akivel még érdemes lesz találkozni máskor is.

Az irodalmi kritika nem mindig megértő és néha kicsinyes véleményén túl a magyar és európai élet és művészet néhány elsőrendű nagyságának elismerése is osztályrészül jutott Tömörkénynek, még életében. Így Jászai Mari, a legnagyobb magyar tragika feltétlen hódolata, aki a Szegedi parasztok és a Jegenyék alatt írójáról egész kis remek tanulmányban számol be, és ösztönösen megérzi, az elsők között, e könyvek szerzőjének rendkívüli népies szellemét, erejét és igazságát.

Jászai Mari hívja föl Görgey Artúrnak, a magyar szabadságharc egykori hadvezérének figyelmét is a szegedi elbeszélőre, és Görgey 1903. október 20-án Visegrádról meleg elismeréssel köszöni meg Tömörkénynek a Jegenyék alatt és a Vízenjárók és kétkezi munkások két könyvét, amelyeknek magyarsága párját ritkító élvezetet nyújtott neki. Szalay József dr.-nak, a Dugonics Társaság elnökének birtokában egész sor levél van, amelyeket a hazai és külföldi kultúra elismert kiválóságai intéztek a szegedi íróhoz, és amelyek mind arról tanúskodnak, hogy Tömörkény hatása igen általános és igen mély volt, és nem csupán az irodalmi érdeklődés határain belül.

Tömörkény emlékét hálás szeretettel őrzi Szeged népe és az egész magyar irodalom. Halála után röviddel a nevére keresztelték el az utcát, amelyben háza volt, és ahol csöndes nyugalomban és termő munkában töltötte élete hét esztendejét, és ahol az örök pihenőre hajtotta fejét. A Tömörkény István utca 6. számú házon a Tömörkény asztaltársaság kegyeletéből emléktábla hirdeti, hogy „E házban élt a szegedi föld és nép tisztaszívű íróművésze Tömörkény István 1901-1917.” Sírját minden esztendőben fölkeresi a hálás tisztelők hódoló emlékezése, a temetése évfordulóján és a halottak napján. A sír egyelőre még jeltelen, de a

város kötelességének érzi, hogy hamarosan méltóképpen megjelölje legnagyobb írójának hamvait. Tömörkény szobra is állani fog nemsokára. A városi múzeum igazgatói irodájában függ Nyilassy Sándornak, a kiváló szegedi festőművésznek jellegzetes Tömörkény mellképe, amely elgondolkozó állásban, fehér mellényben ábrázolja az író. Életében soha sem festette vagy mintázta senki, de több arcképe maradt ránk különböző korszakaiból, és ezek alapján próbálkoztak néhányan megörökíteni őt. De leghívebb és legméltóbb emléket maga állított magának, a műveiben, amelyekből egy rendkívül rokonszenves, őszinte, igaz lélek arca mosolyog felénk, egy kissé szomorkásan, az élet és világ dolgain darvadozva.

SZAKÁLLSZÁRÍTÓ

Aforizmák

(1) Ez az állandó rovat lenne az én vitézi telkem. Eleget harcoltam világéletemben a tollal, a jövőndő hódító fegyverével igazságokért, szépségekért, gazságok és csúnyaságok ellen, talán megérdemlem ezt a pár láb állandó teret, amelyet igyekszem ezután is az igazság és szépség nefelejéseivel teleültetni.

Most egyelőre egy marék aforizmát hozok, amelyet némelyek gondolatnak neveznek.

Termékeny makói magányomban két vers között vetettem papírra őket, némelyik aktuális, némelyik örökké aktuális, az élet és irodalom legkülönbözőbb területeiről valók.

Egy író véleményei és vallomásai, mind rövid, akár a sóhajlás és kicsi, mint a bors. Remélem, senki sem fog rágalmozást és becsületsértést találni bennük. Hiszen ezek csak:

Aforizmák

A költő az örökélet szenzációinak riportere.

A hóhérok nem szívesen halnak meg. Attól félnek, hogy a halál majd szemrehányást tesz nekik, hogy nem voltak eléggé szorgalmasak.

Az Ismeretlen Katona halálát ismerős politikusok okozták.

Petőfi Apostolát az arany középszer kritikusai különösnek és végletesnek találják. Olyan ez, mintha valaki szemére vetné a Vezuvnak, hogy a lávája nagyon forró!

A halottak gyorsan lovagolnak - mondja a régi példaszó A legtöbb mai közéleti híresség, ha meghal, nem is gyorsan lovagol, de villámsebessen autózik - a feledésbe. És a legtöbb még életében meghal.

Sokat beszélnek a színpadi hatás titkairól. Én azt hiszem, ezt a titkot nem a szerzők tudják, hanem a közönség.

Az újítókat máglyára viszik. Az ő tüzüknél századok múlva pecsenyét pirítanak a hóhéraik utódai.

Ma a fórumon mindenki a legnagyobb magyar akar lenni. Ezért nincsenek ma *nagy* magyarok.

Tiszteld az irodalomtörténetírókat, hogy hosszú életű légy a földön! - így szól a költőhöz az Akadémia. A költő azonban ma már tudja, hogy az irodalomtörténetírók sem hosszú életűek e földön. A költők túlélnek őket.

A királytragédiák főhőse a nép.

A legtöbb költő azért ír egy életen át, hogy egy verssel halhatatlanná lehessen.

Ez nem politika - hangoztatják gyakran a hatalmon lévők, akik legjobban tudják, hogy minden politika.

Egy elnémított lap kiált a lehangosabban!

(2) Lehet, hogy Heine szerelmei elmúlnak az idővel, de Heine gyűlölete, az halhatatlan.

A munka nemesít, a robot gazdagít. Csak nem a robotost gazdagítja.

Költeni annyit tesz, mint elfelejteni az elmúlást.

A hülye azt mondja a lángésznek: bolond.

Sokan azért szeretik és azért írják a fantasztikus regényeket, mivel nincsen fantáziájuk.

A Marseillaise azért a legjobb induló, mert ettől jönnek a legtöbben indulatba.

A női divatban sem a ruha a lényeg, hanem a test.

Az iskolában a gyermek hamarabb megtanulja azt, hogy mi a harmadfokú egyenlet, mint azt, hogy mi az elsőfokú teendő!

Gyulai Pál nagy jellem volt, de kis lélek.

A turáni átok valóságos áldás azokra, akik jó pénzért hangoztatják.

A paraszt földéhsége és a munkás kultúrszomja: ezek az új magyar história mozgatói.

Mindnyájan a boldogság trónörökösei vagyunk ezen a földön. És mindnyájan száműzetésben.

Helyi szerző? Vajon mit szólna hozzá Schopenhauer, ha őt a frankfurtiak elneveznék helyi filozófusnak?

A tehetségtelen emberek rossz emberek. Személyes sértést látnak minden talentumban és halálos ellenséget minden zseniben.

Wilde nagyon becsületes méregkeverő volt. Először is magát mérgezte meg.

A mozi a demokrácia színháza.

A fiatalság szemében minden park Versailles és minden temető találkahely.

Minden halálos szerelem halálos unalom lesz, ha sokáig tart. Aki nagyon magyarkodik, az nem nagyon magyar!

(3) Minden méltóságtól megfoszthatnak, de emberi méltóságomtól nem.

Némely ostobák különös üldözési mániában szenvednek. Azt gondolják, hogy amit a bölcsek az ostobaságról beszélnek, az mind őrájuk vonatkozik.

Akik a forradalomban a legsunyibb módon lapultak, azok kiabálnak legbátrabban az ellenforradalomban.

Még mindig nagyon sokan vannak, akiknél az ember az úrnál kezdődik.

Igen sok mai ember kereszténysége csak szenteltvízes pogányság csupán.

Az őseim juhászok lehettek. A nagyapám már asztalos volt: Közeledett az íróasztalhoz, amelynél én dolgozom.

Az édesapám távirász volt. Én is az vagyok. Jeleket küldök a világba. Kár, hogy kevesen fogják föl őket.

Egy kegyelmes úr emlékkönyvébe: Könnyebb történelmet csinálni, mint történelmet írni.

A stílus az ember - mondotta Buffon. A stílus után ítélve nagyon sok majom ír ezen a földön.

Légy szerény! - mondja a katángkóró az ibolyának.

A farkas és bárány meséjét korunk úgy modernizálta, hogy a farkas báránybőrbe bújt.

A vértanúk vetését a hűbérurak aratták.

Pilátus azért mossa a kezét, mert nem tiszta a lelkiismerete.

A kutya megugatja a holdat, de a hold - csodálatos - sohasem válaszol erre.

A korhadt fakeresztek alatt éppen olyan pihenés esik, a márványobeliszkek alatt.

Az egyik magyar lekszikonban olvasom: Arany középút, lásd Arany közepszerűség. Ez a lekszikon, úgy látszik az egységes pártra gondolt.

A kegyelmes urak is lehetnek kegyetlenek.

Petőfi Sándorról valami Zerffy is írt lesújtó bírálatot. Így Zerffy is belekerült a magyar irodalomba.

Nincs szomorúbb látvány, mint mikor a paraszt feudálistpárti.

Az ellenforradalmárok nagy része a forradalomból él.

Aki a demokráciától fél, az a jövőtől fél.

A nap még egyetlen éjszaka után sem felejtett el fölkelni és világítani.

Kazinczy Ferenc börtönében indította meg az irodalom szabadságharcát.

A háborúban hallgatnak a múzsák. Annál hangosabbak a hadseregszállítók.

Cambronne káromkodása éppen úgy belekerült a francia történelembe, mint Jeanne d'Arc fohászkodása.

Minden vád ellen lehet védekezni, csak az önvád ellen nem.

A tudósok az egész középkoron át hiába keresték az örök élet titkát. A művészek már régen megtalálták.

(4) Galileit elítélték, és a föld mégis mozgott tovább.

Campanella a börtönben írta meg utópiáját az Államról, amelyben nem kell börtön.

A földrengés nem ismer országhatárokat, akár a gondolat.

Nem akarsz megöregedni? Tarts a fiatalokkal!

Színügyi bizottság minden városban van, de irodalomügyi bizottság egyik városban sincsen. Hiába, a kultúrát a primadonnák jelentik és nem a költők.

Aki magyarságomban kételkedik, annak magyarságában kételkedem.

A rádió korában nehezebb elnémítani az igazságot.

Táncsics Mihály öreg korára megvakult. Talán mert látnok szeme előre megsejtette a mi jövőnket.

A szabad léleknek ma az egész világ Bastille.

A dolgozók verejtéke a föld drága gyöngye.

Ahol a gyilkosok szabadon járhatnak, ott a becsületes bátran felkötheti magát.

Vörösmarty minden magyar költőnek édesapja. Tőle tanultunk beszélni költői nyelven.

Tömörkényt csak a szellemi arisztokraták méltányolják igazán. Ady Endre jól tudta, kicsoda Tömörkény. A szegedi torony alatt még ma is kevesen tudják.

A császároknak nincsen hazájuk, nekik csak birodalmuk van.

Nagyatádi Szabó István volt az új Dózsa György, akit tüzes trón helyett piros-bársonyra ültettek Szapolyaiék.

Némelyek úgy szeretik a költőket, mint a szárnyasokat: megkopasztva!

(5) Eljő még az idő, midőn egyetlen nagyhatalom lesz e földön: a munka!

Mennyi szépségversenyt rendeznek ebben a csúnya világban. Jóságversenyt még nem rendeztek soha.

Platon kétlábú tollatlan állatnak definiálja az embert. De némelyikre jobban illenék ez: kétlábú megtollasodott állat.

A gyermek szeme a jövő tükre. Jaj annak, aki elhomályosítja.

A szép és tehetségtelen nők többnyire színésznők lesznek.

A napokban elnéztem egy pöttöm kislányt, aki irigyen bámult egy kék-arany halottas kocsira, amelyre a barátnőjét föltették.

A tenger vize sós, mint az ember könnye.

Ki volt Csokonai idejében a debreceni kollégium rektora? Nem tudom, de azt tudom, hogy kicsapta Csokonait.

Vörösmarty temetésén föltámadt a magyar lélek.

A faj a múlt, a nemzet a jelen, a nép a jövő.

A primadonna bundája nálunk még mindig fontosabb, mint a költő lelke.

Inkább vagyok bűnös keresztény, mint gőgös farizeus.

(6) Elegyes Holmi

Koszorút vinni két halott sírjára: ez tüntetés. De két élő eltüntetni az élők sorából, ez micsoda?

Ha most Mátyás király álruhában belopóznék Bécsbe, a horogkeresztesek zsidónak néznék az orra után ítélve.

(7) Új holmi

A költőnek van a legszebb hivatása e földön: ő az, aki halhatatlanná varázsolja a mulandóságot.

- Rohadt az államgépben valami - mondotta Hamlet háromszáz év előtt Dániában. Azóta folyton olajozzák a gépet, vérrel és verítéssel.

Némely állatok előre érzik a földrengést. De azért a földrengés meglesz, ha némely állatok nem is érzik előre.

Vannak tehetséges koldusok, akiknek a halála után dús vagyont találnak a szalmazsákjában. A költők többnyire ilyen koldusok.

A lipcsei csatát népek csatájának nevezik. A népek ugyanis véreztek és a fejedelmek nyertek.

(8) Himmi-hummi

Ha sokáig így szanálnak bennünket, egy kis szanatórium lesz az egész ország.

A multkor tévedésből köszöntem egy úrnak. Ő is későn vette észre a tévedést, és visszaköszönt előbb. Láttam az arcán, hogy nagyon dühös, olyan dühös, mint az a zsugori, aki tévedésből többet adott ki egy garassal. A szerencsétlen.

Furcsa: a szakállszárító szót nem találom sem a Nyelvtörténeti Szótárban, sem a Tájszótárban, sem a Czuczor-Fogarasiában, sem a Ballagiban. Vagy a szóban van a hiba, vagy a szótárakban! Horger Antal tudós barátom úgy emlékszik, Herman Ottó írt a szó eredetéről és jelentéséről, Móra Ferenc tudós költő barátom Krúdy Gyulánál olvasta először. Én Oláh Gábor egy versében találtam és szerettem meg ezt a szép szót. Mindenesetre van olyan szép, mint a műtanrendőri bejárás.

Ferenc József unokája nőül megy egy szociáldemokratához. Szó sincs róla, már az öreg Ferenc József is kacérkodott néha egy kicsit a szociáldemokratákkal.

Herczeg Ferenc történeti drámát írt a Lánchídról. A dráma hőse nem Friedrich István. Pekár Gyula is újra megkezdte A félbemaradt táncot. Ez a darab meg nem az államtitkárságról szól.

(9) Ciróka-maróka

Nincs megrendítőbb magyar fájdalom egész költészetünkben, mint ami a Bánk bán III. felvonásának 3. jelenetében hangot ad. Az örök jobbágy Tiborc panaszolja égbekiáltó nyomorúságait a Nagyúrnak. És a Nagyúr a maga egyéni bajával vesződik, s nem akarja hallani Tiborcot. Mikor hallotta meg a mélységekből feltörő morajt a hatalmon lévő a magyar történelemben? A huszonhárom éves kecskeméti jurátus, aki ezt a jelenetet megírta, jobban látta és igazabban érezte a magyarság sorsát, mint az összes eddigi krónikások és historikusok.

Pengő, tallér, máriás, turul, túrán, forint, trón, mi legyen az új magyar pénz neve? - ezen vitáznak Rákosi Jenőtől a vámszedőig mindazok, akik nálunk a szó és a pénz dolgaiban illetékesek. Nekem egy igazhitű turánista bizonyította, hogy az Ugor elnevezés lenne a legjobb. Rövid is, turáni is, idegenek is könnyen megtanulják.

- Jó, jó - vettem ellen -, csak attól tartok, hogy mire forgalomba hozzák, akkorára - ugorka lesz belőle!

Cserzy Mihály (Homok) a magyar és szegedi népiesség skálájába egy új hangot hozott: az érzelmességet. Ez nem szentimentalizmus, és nem szenzibilitás, ez egyszerűen érzelmesség. Magyar és egyéni. Csak egy egészen közeli rokonát ismerem ebben: Tóth Ede hangját a Falu roszában.

Az egyik alsóvárosi kis kocsmában a falon magyar történeti képek. Kossuth, Széchenyi, Görgey, Petőfi, Vörösmarty egyetértésben, egy csoportban, egy szívvel, egy lélekkel. Persze nem a földön, hanem a Pantheonban.

Grillparzernek van egy jó mondása: A templomban azok énekelnek lehangosabban, akik hamis hangon énekelnek. Így van ez kérem a magyar politika templomában is.

(10) Élet és irodalom

Egy kezdő koldust láttam a napokban. Először állott ki a sarokra, és meghatóan nagy lámpaláza volt. Olyan testvérnek éreztem szegény, kedves öreget. Elpirult, mikor kinyújtotta a kezét. Minden kezdet nehéz, talán ez mégis a legnehezebb! A kezdő gazdagok nem ilyen szemérmesek.

Riedl Frigyesnek, rajongva szeretett nagy mesteremnek a katedrán gyakorta voltak ilyen különösnek tetsző, önmagának feladott kérdései: Ki volt az első magyar költő, aki öngyilkos lett? Akadt olyan költőnk is kettő, aki gyilkolt: Liszti és Zsutai. De aki a verseiből vagyont szerzett volna: olyan költőről nincsen említés a magyar irodalom történetében. Megélni verseiből eddig egyetlenegy lantosunk tudott: Hazafi Veray.

Petőfi költeményeiben a következő idegen neveket találtam (a bibliai neveket kivéve): Homér, Xerxes, Szokratesz, Caesar, Cassius, Brutus, Osszián, Petrarca, Tell Vilmos, Shakespeare, Byron, Rousseau, Desmoulins Camill, Napóleon, Beaurepaire, Latour. Ezek a nevek olyan komplexumot adnak, amelyből kellő lélekelemzéssel Petőfi egész érzelm- és gondolatvilága kideríthető.

Ferenc József, Erzsébet, Tisza István, ezek magyar egyetemek nevei a huszadik század harmadik évtizedében. Nem lehetett volna magyar tudósokról elnevezni őket, például a nagy Bolyaiakról, a dicső Kőrösi Csomáról, a jeles Eötvös Józsefről? Nálunk a szervilizmust elkeresztelték lojalitásnak.

Nevelni annyit tesz, mint emberré tenni. De ehhez az kell, hogy a nevelő is a gerincesek közé tartozzék.

A sajtóhibának néha ördöge van, de néha angyala is van. Egy derék, öreg magyar színész gyökeresen magyar Calderon alakításáról például egy vidéki lapban egyszer ez jelent meg: „igazi zalamegyei bíró volt tetőtől talpig”. Calderon bírása persze zalameai, de a színész ábrázolására ez a sajtóhiba kitűnően ráhibázott.

(11) Írók és urak

Az elegáns és nobilis magyar író megható cikket írt a rigók és csízek szenvedéseiről és üldöztetéseiről, valamint téli nyomorukról. Az elegáns és nobilis magyar író még eddig soha egy sort sem írt például a magyar munkások szenvedéseiről és nyomoráról. Ha írt volna, azért írt, hogy a jövő előtt alibit igazoljon.

Az elmés, nemes magyar író Széchenyi és Kossuth küzdelmét viszi az ország első színpadára. Nem akar állást foglalni egyikkel szemben sem - jelenti ki egy destruktív és egy konstruktív újságban egyszerre. Érdekes. Eddig úgy tudtam, Sophokles, Shakespeare, Schiller, Kleist, Hebbel, Ibsen és Strindberg egyaránt arra tanítottak, hogy az igazi dráma - állásfoglalás.

(12) Kalászosok és pipacsok

Rózsa Sándor nagyon nem tetszik a Népnek. Nem csodálom. Rózsa Sándor Kossuth katonája volt, nem Héjjas Iváné. Forradalmár volt a Sándor bácsi, és pedig negyvennyolcban.

Ady Lajos kitűnő könyvében olvasható, hogy Ady Endre filmet akart írni - Dózsa Györgyről. A mai filmcenzúra nem lehetetlen, hogy tüzes trónus helyett inkább Zalaegerszegre helyezné az egykori parasztkirályt.

A népre lőni könnyebb, mint a népet boldogítani. De ez utóbbi mégis szebb dolog.

(13) Emlék és remény

Hauptmann remekét, a Takácsokat még a békében betiltotta Vilmos császár. Nagyon harciasnak találta. Most már Vilmos császár van betiltva Doornba, és a takácsok ott ülnek a birodalmi gyűlésben. Tempora mutantur.

Kolonics érsek előbb koldussá akarta tenni Magyarországot, azután németté. A háborúban a Mitteleurópasok előbb németté szerették volna tenni. De csak koldussá tették.

Ha egy teve átmenne egy tű fokán: a gazdagok mennyivel nyugodtabban aludnának.

(14) Politika és művészet

Először úgy akartam írni, hogy Művészet és politika. De beláttam, hogy ez ma nem lehetséges. Első a politika, azután jön a művészet, ha a méltóságos politika megengedi. A művészet ma kisbéres csupán a mai kisgazdapolitikában.

Mégis van valami biztató abban, hogy a lemondott terek írókká lesznek mostanában. (Egy kis lemondás is van benne bizonyára.) Itt van Hegedűs Lóránt, és itt van Nagy Emil. Eddig úgy volt, hogy aki írt, abból miniszter is lehetett, Most úgy van, hogy aki miniszter volt, az még író is lehet.

(15) Ötletek

A színház a legfontosabb kultúrintézmény a világon. Miért? Azért, mert színésznők is játszanak benne.

A keresztényszocializmus olyan szocializmus, amelyik nem akarja a szocializmust.

A látók többnyire vakok. Homérosz is az volt, Tiréziász is és Milton is. Sajnos, a legtöbb államférfi szintén.

Mindig mosolyogva olvasom vidéki színházak jelentéseiben ezt a szerepkört: szerelmes színész. Bár lehet, hogy inkább irigykedem. Ez igazán szép pálya lehet, szebb, mint a kéményseprőké. Valószínűleg ennek is megvannak azért a maga terhei. Vagy mondjuk így: az édes terhei.

Ismerek egy színészt, aki hosszú idő óta pompásan és elegánsan játssza azt, hogy ő szerződésben van. Már csak ezért is megérdemelné, hogy szerződtessék!

Egy szép leány megy az utcán. Minden mozdulata érezteti veled, hogy ő szép. Milyen büszke és milyen boldog! Ha nem volna ilyen büszke, akkor talán nem is lenne ilyen szép!

A koldusok a templom küszöbén figyelmeztetik a híveket, hogy szociális kérdés is van a földön.

Dávid Ferenc egyik legmélyebb mondása: Ha Krisztus ezerszer született is Betlehemben és ha tebened nem született, akkor el vagy veszve.

Persze az iskolában Dávid Ferenc idejéből nem ezt a mondást tanítják, hanem a Bertalan-éjszakát és a nagy armadát.

Némelyik uralkodó a középkorban nem tudott se írni, se olvasni. De legalább uralkodni tudott. Amit nem minden újkori uralkodóról lehet elmondani!

(16) - Ne beszéljünk irodalomról - szól az irodalmi kávéházban az egyik író a másik írónak. És beszélni kezdenek a mai színpadi irodalomról.

- Miért nem ír drámát, azzal lehet keresni - ajánlotta melegen egy aggódó ismerősöm.

- Akkor inkább a csontvázamat adom el - feleltem nyájasan -, mert az is a halálom után kerülhet csak színre!

(17) Gondolatok a színházban

A színpad oly szűk, mint egy ketrec, ha Kotzebue nyöszörög rajta és oly tág, mint a világ, ha Shakespeare dübörög.

A rossz színész, ha szálfá termetű is, eltörpül a színen az igazi művész mellett.

A szerzők darabokat írnak, a költők egészlet.

Nincs szomorúbb, mint egy rossz komikus.

Ibsen nemigen nézte meg műveinek előadását. Gondolta, elég kritikus nézi őket.

Néha azért tapsolnak egyik-másik színjátéknak, hogy egy kis cselekmény is legyen.

A jó színésznőnek külön szépítőszure a művészet.

Maeterlinck drámáinak hőse a halál és színhelye a végtelenség.

Regényből is lehet színművet csinálni. Néha a kapanyél is elsül.

Katona Bánk bánjának darabos a nyelve. De ebben a nyers kőben arany csillog.

A verseket igenis szavalni kell! A szárnyakkal nem járni kell, hanem repülni.

A színpadon gyakran a legszebb gondolat is elvész. Hiányzik az akusztikája a nézőtérien.

A színészek százszor inkább tudnak nagyurat játszani, mint költőt. Úgy látszik, a költő nagyobb úr, mint a nagyurak.

Némelyik színész pompásan tudja adni a ripacsot. Látszik, hogy önmagából merít.

Strindberg drámáiban a lelkek meztelenül állanak előttünk, mint Ádám és Éva a paradicsomban. De itt Ádám és Éva a pokolban állanak.

Szerző: ebben a szóban benne van az egész mai színdarabírás szelleme. Ők szereznek, a régiek költöttek.

A régi naivák a fiatal ártatlanságot ábrázolták, az új naivák a fiatal romlottságot.

Nincsenek többé tragikák. Csak idősebb hisztérikák vannak

A színészet izom- és idegmunka. Aki még a lelkét is beleadja, az már nem is színész. Az már művész, aki a múlandó órákat az örökkévalósághoz igazítja.

(18) Egyről-másról

A királykérdést sokféleképpen meg lehet oldani. Nem is merjük leírni például azt a megoldást, amelyet a legnagyobb magyar költő ajánlott.

Miért haragszol rám? - kérdezik a kis senkik a zsenitől. Ha nem kérdezted volna, nem is vettelek volna észre - gondolja magában az ember.

Egynémely színésznőről akkor derül ki, hogy milyen jól játszik, amikor már nem szerepel a színpadon.

Az ország első színpadának nem szabadna elfeledni, kik az ország első költői.

Minden kormányzat legnagyobb erőssége a gyöngye ellenzék.

Ha egy ellenforradalom sokáig tart, forradalom lesz belőle.

A kalandor nem a zászló színét nézi, hanem a nyelét.

Némely úr bizonyos föltételek mellett szívesen keblére ölelné a munkásságot. De tudja Isten, hogy van ez, a munkásság nem vágyik némely úr keblére egyáltalában.

Az én magyarságom oly mély, mint egy halálos seb és oly erős, mint a halál. A kis magyarkodóké sekély, mint a tócsa és gyöngye, mint a nádszál, amelyik folyton sűg, bűg, zűg a szélben.

Egy íróról olvasom, legfőbb dicséret gyanánt, hogy minden évben elejt egy szarvasbikát. Én, sajnos, csak szamarakat találtam eddig.

Néha úgy érzem, ezer éve itt vagyok és néha úgy érzem, egy pillanatban kell kifejeznem az örökkévalót. Én magyar költő vagyok.

(19) Márciusi zsongás

A Magyar Tudományos Akadémia Herczeg Ferencnek szánta a Nobel-díjat. Bizonyos, hogy Herczegnél nóbelebb magyar író nincsen ma.

Ha egyszer tavasz akar lenni: az összes jégpáncélok hiába erőlködnek és tiltakoznak.

Annyi német sipkát soha életemben nem láttam, mint ebben a magyar világban.

Gróf Széchenyi hiába volt a legnagyobb magyar. Azért mégis dr. Szécsényi a legnagyobb ébredő magyar.

Az idei március idusán a szabadságnak és haladásnak az utcán nem lesz kolportázsjoga.

A forradalmak nem kérnek útlevelet.

Martinovicsékat még mindig nem temették el a bűnös Budapesten. Az eszméiket eltemették. Legalább úgy gondolják bizonyos illetékesek.

Ha Petőfi élne? Megsúgom neked, ha Petőfi ma élne - nem tudna ma élni!

(20) A húsvét margójára

A húsvéti tojást pirosra szokták festem. A vér és az öröm színe egy.

(21) Bécsi mozaik

Goethe és Schiller szobrai. Egymással szembenéznak. Goethe nyugodtan néz, Schiller lázasan áll. Mintha a weimári miniszter audiencián fogadná a jénai professzort.

Mátyás királynak persze nincsen szobra Bécsben. Igaz, hogy Pesten sincsen. De Hentzinek szobrot emeltek Budán.

(22) Holmi

A könyvek között az író úgy érzi magát, mint a katona a fedezékben. Azért az élet gránátja oda is becsaphat.

(23) Tanügy

Azelőtt azért lett öngyilkos a diák, mert megbuktatták. Ma pedig azért hal meg, mert nem veszik fel az iskolába.

Az Isten nem ver bottal. Egyik-másik pedagógus megteszi helyette.

Az Ismeretlen Néptanítónak is szobrot kellene állítani. A nemzetek harcában ő nyeri meg a műveltség csatáját.

A fák és a madarak napja mellett jó volna mindennap a szeretet és igazság napját tartani.

A tekintélyt az iskolában csak tudással és jósággal lehet fenntartani. Amelyik tanár káplár akar lenni, az levizsgázik.

(24) Magyarán mondva

Tihanyban már van egy élettani állomás. Mi tagadás nálunk és nekünk századokon keresztül a haláltant tanították.

Minálunk ma minden második ember méltóságos és minden harmadik úr kegyelmes. De soha annyiszor nem alázták meg az emberi méltóságot és soha olyan kegyetlenül nem bántak a kegyelemmel, mint napjainkban!

Ma mindenki a munkásságot akarja megnyerni a maga ügyének. Feledik, hogy a munkásságnak is megvan a maga ügye!

A szocializmust nem Marx és Engels csinálták, hanem a társadalmi fejlődés hozta magával. És a szocializmust nem jó tanáccsal fogják majd egyszer elintézni, hanem jó kaláccsal.

Hubay Jenő úgynevezett kuruc nótáját hallottam a napokban. Ettől a mondvacsinált kuruc nótától minden igaz magyarnak Ocskay brigadérossá kell válnia és hanyatt-homlok rohannia Bartók és Kodály táborába.

(25) Numerus clausus

Fej vagy írás: ez volt régen a játék. Faj vagy felekezet: most ezzel játszanak évek óta a nagy gyerekek és nagy számarak.

(26) Buda

Megállok a Margit körúton egy ódon ház előtt, amelynek kapuja fölött bikafej kőbálvány mered, az ablakai rácsosak, az udvarán vén fa görbe dereka csavarodik az ég felé. Német szó, idegen tekintetek, Öfner úr ma a gazda itt és senki sem akar emlékezni a lakói közül, hogy ez a ház valamikor Laczkovics János kapitányé volt, aki a magyar szabadságért és haladásért vértanúhalált halt amott a vér mezején. A házat nem jelöli semmi emlék, magának Laczkovicsnak csontjai valami ládában hanyódva várják a magyar föltámadást: a demokrácia diadalát, amelyért életét adta társaival együtt. Ugyan meddig kell még várni, talán az ítélet napjáig?

Impozáns szobor mered rám egy díszes sétatéren. Magyar munkások bronzba öntve néznek fölrá áhítattal. A fölírása csak ennyi: Mechwart. Eszembe jut, hogy Kossuthnak még mindig nem áll a szobra Budapesten.

(27) A halottak városában

A jeltelen sírokban jelek is alusznak.

(28) Száraz napok

A nyílt szavazásnál minden becsületes választónak az a titkos gondolata: ha titkosan lehetne szavazni!

Nem telik bele pár nap és az ígéretek földje megint siralom völgye lesz.

Aki a haladás útján csak ballag, azt elgázolja az idő autója!

(29) *Élet és művészet*

Úgy látszik, mióta megértik Adyt, jobban haragszanak rá. És én ezt nagyon megértem.

A verebek akadémiai ülésén nagyon megdicsérte az elnök Szürkhét, a derék, becsületes öreg költőt, aki mindig igaz, őszinte és egyszerű szürke alapon énekelt a szürkéknek. Egy másik vén társ irigyen jegyezte meg magában:

- Engem nem tüntetnek ki, pedig én még nála is szürkébb vagyok, ha ugyan lehetséges!

Bizonyosan észrevették már, hogy Beethoven nevének annyi betűje van, ahány szimfóniát szerzett. Ez a világ legdicsőbb és legmaradandóbb kilencágú koronája.

Mire a Baumgarten örökségre valahára végre sor kerül, az érdekesebb magyar írók egy része dutyiban fog ülni, egy része pedig más hazába költözik.

Euripides drámai töredékeit olvastam tudós Csengery János avatott fordításában. Mennyi igazság, szépség, bátorság és szókimondás! Hiába, az öreg görög destruktív van olyan modern, mint például Szenes Béla. És mennyivel modernebb lesz nála tíz év múlva!

Egy színházi ember kérdezte tőlem:

- Téged nem lehet látni a színházban mostanában! Egészen elszoktál tőle!

Mire én válaszoltam:

- De a színház is elszokott ám az irodalomtól!

(30) *Színház*

Reinhardt Miksa cirkuszt csinál a színházból. Némely unalmas szerzők fogházat csinálnak belőle.

Hitetlen korok szeretnek a hit dolgaival játszani. Amit nagy idők és lelkek ereje megteremtett egykor, azt ők rekonstruálják.

A színházi babona szerint, ami irodalom, az unalom. Vannak színházi emberek, akik úgy gondolnak Shakespeare-re, mint egy nagy ásitásra!

Lehet, hogy Oscar Wilde aforizmái elavultak, de a butaságok, amelyek ellen írta őket, még mindig nem évültek el.

Nehéz szatírárt nem írni. De szatírái írni még nehezebb!

Az igazi gólya a színpadon nem mer kelepelni. Az imitált gólya merne!

Tehetségvédelmen sokan azt értik, hogy védekezni kell a tehetségek ellen!

Jobb holnap egy Shakespeare, mint ma egy Drégely.

A közönség nem olyan közönséges, mint egyik-másik színházi róka gondolja.

A színpadon minden lehet talmi, csak a szellem legyen valódi!

Az egész estét betöltő darabok sokszor űrt hagynak lelkünkben.

A költő az, aki megállítja a mulandóság napját az égen.

(31) Szegedi mozaik

Ruskin könyvet írt Velence köveiről. Szeged köveiről is lehetne írni, azokról, amelyeket lebontottak.

Egy nagy író született Szegeden, Dugonics András. Annak a szülőházát is egyenlővé tették a földdel.

A legrútabb szegedi utca a Bajza utca. Talán azért, mert Bajza volt a legnagyobb magyar szépész?

Vannak, akik a szülővárosukban is száműzetésben élnek.

A szegedi művészek jó része a részvétlenség és közöny elől Tápéra menekül. Ott legalább plein air van.

Most két belvárosi temetője van Szegednek. Az egyikben Tömörkény és Dankó nyugszik, a másikban a palánki régi utcák élete.

Szolnokon van művésztelep. Kecskeméten is van. Szegeden csak művésznymor van.

A boszorkánysziget Dankó Pista nótájában él csak, a valóságban kivágták az erdőt, ahol egykor embereket égettek városunkban. Ma már nem égetik az embert Szegeden, ma már az emberrel egészen másképpen végeznek.

(32) Kossuth

Ez a hét betű a magyar égbolt göncölszekere, amely mindig mutatja az utat a szabadság győzelme felé.

Széchenyi csak a legnagyobb, Deák csak bölcs, de ő a mi édesapánk.

Az én boldogult Mari néném azok között a szegedi fehér ruhás lányok között volt, akik virágot hintettek a nagy nép vezér lábai elé. Ha e jószágos, szentéletű nő szemébe néztem, úgy éreztem, hogy a magyar szabadság napjának visszfénye ragyog felém.

Az első szónok, aki a világszabadságot emlegette, nyilván Petőfi után, magyarul, az Kossuth Lajos volt Szegeden.

A nagyapám íróasztalán mindig ott voltak Kossuth Lajos iratai az emigrációból. És ágya fejénél az örök kormányzó képe. Amikor beléptem a szobába, az az érzésem volt, hogy itt nagyon visszavárnak valakit, aki elment és akit nem lehet felejtetni.

Kossuth nem tragikus alak. Mint ahogy a messiások nem tragikusok. Tragikus az a nép, amely nem ismeri meg és nem követi a messiásait.

Jöjjön el a te országod! - a magyar ember mindenkinél mélyebben érzi ezt a fohászt.

(33) Reflektor

Vannak színésznők, akik titokban igaz könnyeket hullatnak azért, mert a színpadon nem adnak nekik alkalmat erre.

A diákhelyen szigorúbb, de igazságosabb közönség van, mint a páholyokban. Jobban tud ítélkezni és jobban tud lelkesedni.

(34) Építészek

A napokban építészek vitáját hallgattam. A legtöbbször a perspektívát emlegették és megvallom, olyan nagyszerű perspektívát nyitottak meg előttem a jövő Szeged számára, hogy néha úgy éreztem, költők közt vagyok.

A csonka torony nekem is szívügyem. Ez a beszédes emlék túlélte a tatárokat és Mátyás királyt, Dózsa Györgyöt és a törököket, a szegedi boszorkányokat és Dugonicsot, a szabadságharcot és a világháborút. Bennünket is túl fog élni, Szeged szebb lesz, mint volt és ő, nagy idők tanúja, bizonyosságot tesz ezer esztendő mellett.

(35) Húzd rá cigány!

Eddig két nagy magyar nótafának áll az emléke: Dankó Pistáé a szegedi tiszaparton és Nyizsnyay Gusztáv a vásárhelyi sétatéren. De a legnagyobb magyar nótafának nem kell még az emlék, csak a remény kell, mert ez a nótafa a küzdő és szenvedő, az örök és dicső magyar nép maga!

(36) Szent gyermekség

Gyermekbarát. Ez a szó az én számomra egyenlő ezzel: istenfélő.

Aki a gyermeket szereti, Istent félti. Mert a gyermek teremti a jövőndőt.

A gyermek Jézus bölcsőbb volt a templom összes írástudó véneinél.

A kis rongyosokban, a kis mezítlábosokban ott szunnyad elnyomva és várakozva a megváltó és szabadító.

Victor Hugo akkor volt a legnagyobb, mikor a legkisebbekről írt.

Az én imádságom: Lelkem Istene, őrizd meg bennem mindhalálig a gyermeket, akinek születtem.

A beteg gyermek megtört tekintetében egy jövőndő haldoklik.

Az első sírás az életnek mélyebb titkát jelenti, mint az utolsó sóhajtás.

Most pedig mondjunk egy japános verset is a gyerekekről:

Nem tudhatod, melyik bölcsőben alszik
A nagy, a bölcs, a szent, kit vár a föld,
Kinek szava majd egy világra hallik,
S ki egykor millió vágyat betölt!

(37) Komédia

A puritán azt mondja: Kevesebb testet kérek! Én pedig azt mondom: Több szellemet!

A nyárspolgár fölháborodik a görli meztelenségén, de nem háborodik föl a koldus ruhátlanságán.

Miért foglalkozik boldog, boldogtalan annyit és oly szívesen a színházzal? (Én is.) Mert színésznők is vannak benne. Ezért fontosabb és jelentősebb probléma a színház, mint teszem a világ vége.

(38) Újságírók

Körülbelül ötezer vezércikket írtam eddig életemben. Már nemigen volna időm hozzá, hogy mind végigolvassam őket.

Hogy Szeged szebb lett, mint volt, abban legalábbis annyi része volt Mikszáth, Tömörkény, Békefi és a többiek tollának mint a Lechner, Fellner és Helmer cirkalmának.

Kossuth Lajos vezérlő cikkei a szabadság földjére vitték a magyarságot.

(39) *Poéták*

Csokonai Vitéz Mihályt olvasom, és nem tudok betelni azzal az édes, kedves újsággal és elevenséggel, amely e legszerencsétlenebb magyar költő csodálatos verseiből árad. Milyen modern és milyen fiatal! Egyik alkalmi szösszenetében a saját nagy orrát figurázza ki. Mindenféle mulatságos dolgot összehord jellemzésére e hatalmas ormánynak, amely Ovidius Nasonak is becsületére válnék. A remek önirónia önkénytelenül eszembe hozza a francia költő világhíres verses drámai monológiát, amelyet száz évvel Csokonai után Cyrano de Bergerac szájába ad.

Kevesen tudják, mennyire szerette és tisztelte ez a debreceni poéta a jeles szegedi íróársat, Dugonicot. Hosszú verset írt Dugonics oszlopa címmel, amelyben rendre felsorolja Etelka szerzőjének múlhatatlan érdemeit. Pedig akkor még nem jelent meg az a könyv, amely Dugonics halhatatlanságát leginkább biztosítja, a Példabeszédek és jeles mondások.

Megint közeleg Petőfi rejtelmes eltűnésének évfordulója és a bécsi kamarillának küldött egykorú bizalmas jelentésekből hadd idézzük egy magyar spionnak róla szóló jellemzését: „Egész egyéniségéből ítélve veszélyesebbnek látszik, mint az ellenzéki rezonőrök nagy része. Izzó gyűlöletet árul el Ausztriával szemben. És azt a reményt is, hogy túlzó eszméi, amelyek a főnálló rend teljes fölforgatására irányulnak, rövid idő múlva meg fognak valósulni.”

(40) *Breviárium*

Olvashatod Platont és Arisztotelészt, Szent Ágostont és Tamást, Descartest és Spinozát, Kantot és Schopenhauert, a világ lényegét és az élet értelmét, mégis inkább érezteti veled egy harmatcsepp a virágon és egy könnycsepp a szemben.

A legtöbben nem tudják elhinni és megérteni, hogy érdek nélkül is lehet harcolni az igazságért.

A rossz stílus rossz ember.

A napokban egy öreg koldussal találkoztam. Jóságos arca, szelíd tekintete, józan komolysága úgy hasonlított egy ismert milliárdosra. Lehet, hogy a végzet összecserélte őket e földön. No majd a másvilágon!

Az én szocializmusom nem egyenlőséget akar, hanem igazságot.

Százmillióba és nyolcvan ember hetek óta tartó munkájába került a *Mersz-e Mary* - olvasom. Napjaink úgynevezett művészetéről ennél a mondatnál lesújtóbb kritikát maga Tolsztoj se tudna mondani.

Mikor a munka nem lesz robot és a művészet nem lesz fényűzés, akkor jön el az ország, amelyről a legjobbak jövendöltek.

Álmodni addig is szabad róla.
Szenvedni addig is lehet érte.

(41) Késő szüret

Majdnem minden áldott nap kísétálok valamelyik temetőbe. És megbékülve és alázatosan arra gondolok ilyenkor, hogy egyszer majd nem fogok visszasétálni többé.

A napokban egy temetési vállalat kirakatában ezt a cédulát olvastam: Mindjárt jövök. Pardon, nem olyan sürgős - gondolják magukban a járókelők.